

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ:		σελ. 228
ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ:		» 231
ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΣ:	Δύο Άρτινά διαβατήρια του 19ου αι.	» 230
ΕΑΕΥΘ. Α. ΒΕΤΣΙΟΣ:	Τό εμπόριο στην περιοχή της Άρτας τόν 18ο αι. . .	» 235
ΑΝΩΝΥΜΟΣ:	Άναστ. Όρλάνδος ό "παντοτινός φίλος της Άρτας»	» 249
ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΣ:	Η μάχη του Γρίμποου	» 253
ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΑΛΑΑΣ:	Μικρή μπαλάντα για τούς Έβραίους του Ήπειρωτι- κού νότου	» 260
ΓΙΩΡΓΟΣ Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗΣ: . . .	Σελίδες της ιστορίας της Άρτας σέ ύμναριολογικά κείμενα.	» 264
ΝΙΚΟΣ ΚΑΡΑΒΑΣΙΔΗΣ:	Λαοσοφία και αυταπάτη	» 365
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ:	Ένας έρωτας του Νότη Μπότσαρη - Γάμος γέροντα	» 370
Β. ΚΟΥΤΣΟΚΩΣΤΑ:	Νόστον λαχτάρα	» 371
Α. ΤΟΔΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ:	Πεζοτραγούδο	» 371
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΚΚΙΝΟΥ:	Βρεφοκτονία Β' - Της Άρτας τό Γεφύρι	» 372
Κ. Α. ΤΣΙΑΓΙΑΝΝΗ:	Άρτα.	» 373
ΜΑΡΙΑ ΝΤΑΛΑΚΑ:	Προσεγγίζοντας τή μουσικοχορευτική παράδοση της Φιλοθέης Άρτας	» 374
ΕΥΣΤΡ. Δ. ΣΥΓΚΕΛΟΥ:	Η μάχη του Άχελώου (1358-1359)	» 382
ΧΡ. Γ. ΚΑΛΥΒΑΣ:	Η αποκατάσταση της όρθογραφίας!	» 387
ΜΝΗΜΗ ΚΩΣΤΑ ΤΣΕΤΗ:	Μικρή έκλογή από τό ποιητικό του έργο	» 388
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ (ΜΕΡΟΣ Ε') έπιμ. Γ.Μ.Κ.		» 398
ΠΕΝΘΗ		» 410
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΚΟΥΦΑΣ»		» 411
ΕΝΘΕΤΟ ΤΕΥΧΟΣ	Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ άριθ. 14 . . .	» 1-31

“Ο ΑΓΙΟΣ ΒΙΣΑΡΙΟΣ” (ΑΓ. ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ)

“ΧΕΙΡ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΕΚ ΠΟΛΕΩΣ ΑΡΤΗΣ 1006” (πιθανόν 1640)
Γ. Ταβλάκη (1998), “Εικόνες 17ου - 18ου αιώνα”. Στο υπό την έκδ.
επιμ. του Στ. Παπαδοπούλου: “Ιερά μονή Ξενοφώντος - Εικόνες”,
Άγιον Όρος, σ.σ. 218 - 219.

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΜΕ' | ΤΟΜΟΣ ΙΑ' | ΑΡΤΑ 2000 | ΤΕΥΧΟΣ 92

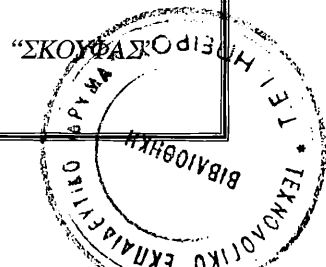
Ο Μ/Φ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «ΣΚΟΥΦΑΣ» ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ

Ο Μ/Φ Σύλλογος «Σκουφᾶς», πού ιδρύθηκε τό 1896, ἀντιμετώπισε κατά τή διάρκεια τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 20οῦ αἰώνα πολλές δυσκολίες. Οἱ πόλεμοι, ἡ κατοχή, ὁ ἐμφύλιος, ἐμπόδισαν τήν ἀνάπτυξη σημαντικῶν δραστηριοτήτων. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτά τά ἐμπόδια ὁ Σύλλογος διασώθηκε καί συνέχισε τή δράση του, ἔστω ὑποτονική.

Κατά τό δεύτερο μισό τοῦ ἴδιου αἰώνα οἱ συνθήκες ἄλλαξαν καί τά διοικητικά συμβούλια τοῦ Συλλόγου πήραν τολμηρές πρωτοβουλίες. Ἔτσι στό κλείσιμο τοῦ 20οῦ αἰώνα ὁ «Σκουφᾶς» βρίσκεται μέ σημαντική ἀκίνητη περιουσία, μέ ἰδιόκτητη Πνευματική Στέγη, μέ δύο μουσεῖα (ἱστορικό καί λαογραφικό) καί μέ δραστήρια τμήματα: Φιλαρμονική, Βιβλιοθήκη, Χοροῦ, Χορωδίας, Θεάτρου, Ἐκδόσεων, Διαλέξεων.

Μέ τήν εἴσοδο στόν 21ο αἰώνα ὁ «Σκουφᾶς» θ' ἀντιμετωπίσει τρία κυρίως προβλήματα: Πρῶτο τό οικονομικό, γιατί τά ἔσοδα δέν καλύπτουν τά ἔξοδα. Ἡ βελτίωση τῆς Φιλαρμονικῆς καί ἡ ἀπρόσκοπτη λειτουργία τῆς βιβλιοθήκης καί τῶν μουσείων ἀπαιτοῦν μεγάλες δαπάνες. Δεύτερο πρόβλημα εἶναι ἡ ἐξεύρεση τρόπων γιά τήν ἀξιοποίηση τοῦ ἐννέα ορεμμάτων οἰκοπέδου –ἐντός σχεδίου πόλεως– πρὸς κάλυψη πολιτιστικῶν ἀναγκῶν καί ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ μεγάλου εὐεργέτου πού τό προσέφερε στόν Σύλλογο. Καί τρίτο ἡ ἐξασφάλιση κεντρικοῦ κτιρίου γιά στέγαση τῆς σημαντικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου.

Ἐλπίζουμε, μέ τήν βοήθεια καί τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν, τά τρία αὐτά προβλήματα ν' ἀντιμετωπιστοῦν ἐπιτυχῶς, στίς ἀρχές τοῦ 21ου αἰώνα.

ΔΥΟ ΑΡΤΙΝΑ ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

Στά χέρια του γράφοντος διασώζονται δύο διαβατήρια του δέκατου ένατου (19ου) αιώνα. Ένα του 1859 και ένα του 1893. Καί τά δύο διαβατήρια εκδόθηκαν στην Άρτα.

Τό 1859 ή Άρτα ήταν τουρκοκρατούμενη. Τά σύνορα Ελλάδας και Τουρκίας ήταν εκεί πού σήμερα είναι τά όρια των νομών Άρτας και Αιτωλοακαρνανίας, δηλαδή στού Άννίνου (πού μετονομάστηκε σέ Συκούλα). Τό 1893 ή Άρτα ήταν ελεύθερη, τά δέ σύνορα Ελλάδας-Τουρκίας ήταν στόν Άραχθο, στό Γιοφύρι τής Άρτας.

Τό *πρώτο διαβατήριο* (του 1859) είναι ένα μονόφυλλο έντυπο, διαστάσεων 0.30 (ύψος) επί 0.15 (πλάτος). Στην μπροστινή όψη του φέρει τά τουρκικά έμβλήματα και τά στοιχεία του κατόχου του, σέ άραβική γραφή. Στο πίσω μέρος του διαβατηρίου υπάρχουν οί διάφορες θεωρήσεις.

Τό διαβατήριο αυτό εκδόθηκε στό όνομα του Ίωάννη Γεωργ. Τσούτσινου, πού ήθελε νά ταξιδέψει από την Άρτα στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ι. Γ. Τσούτσινος διατηρούσε τότε χάνι και παντοπωλείο στόν κεντρικό δρόμο τής Άρτας (στή σημερινή όδό Σκουφά αριθ. 28-30). Ήταν όμως συγχρόνως και γραμματέας τής Μητροπόλης Άρτας. Μητροπολίτης ήταν ο Σωφρόνιος (από τό 1849 ως τό 1864). Ο Σωφρόνιος κατηγορήθηκε από τον διοικητή τής Ήπείρου Χουσονή Πασά ότι βρίσκεται σέ συνεννόηση μέ τον «λήσταρχο» Δημητράκη Φωτ. Σκαλτσογιάννη και κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη για άπολογία. Κατά τον Σεραφεΐμ Ξενοπούλο (βλ. Δοκίμιον Ίστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης, έκδ. 1884, σ. 128-9) ο Σωφρόνιος «άνέβη εις την Κων/λιν εν έτει 1857 Άπριλίου 7 και επανήλθεν εις Άρταν τό έτος 1861 Ίανουαρίου 11», έμεινε δηλαδή στην Πόλη περίπου τέσσερα χρόνια.

Κατά μία άποψη, τον Σωφρόνιο συνόδεψε στο ταξίδι αυτό και ο γραμματέας του (βλ. Δοκίμιον Ξενοπούλου, έκδ. 1962, σ. 116, σημ. 41). Άλλά ο χρόνος έκδόσεως του διαβατηρίου του γραμματέα (1859) δέν συμπίπτει μέ τον χρόνο πού σημειώνει ο Σεραφεΐμ ως χρόνο ταξιδιου του Σωφρόνιου (1857). Ίσως είναι ορθότερη μία άλλη άποψη, κατά την όποία, επειδή ο Σωφρόνιος θ' άργούσε νά επιστρέψει στην έδρα του (είχαν ήδη περάσει δυο χρόνια από την άναχώρησή του) και συσσωρευτήκαν πολλά έγγραφα για ύπογραφή, αναγκάστηκε νά πάει στην Πόλη ο γραμματέας, μεταφέροντας και τά έγγραφα για νά ύπογράψει ο Σωφρόνιος.

Άπό τίς θεωρήσεις του διαβατηρίου συμπεραίνεται τό δρομολόγιο πού ακολου-

θοῦσαν τότε ὄσοι ἀρτινοί ταξίδευαν γιὰ τὴν Πόλην: Ἄρτα, Σαλαῶρα, Πρέβεζα, Κέρκυρα, Κωνσταντινούπολη.

Ἡ πρώτη θεώρηση ἔγινε στὴν Σαλαῶρα: «ὁ τόπος χαίρει ὑγείαν, Σαλαχώρ 18 Ἰουνίου 1859» (ὑπογραφή δυσανάγνωστη). Ἀπὸ τὴν Σαλαῶρα ὁ γραμματέας πῆγε (προφανῶς μὲ καΐκι) στὴν Πρέβεζα κι ἀπὸ κεῖ στὴν Κέρκυρα (Κορφοῦς), ὅπου πῆρε τὸ μεγάλο καράβι (πού ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Μασσαλία) καὶ κατευθύνθηκε στὴν Πόλη.

Ὅταν θὰ ἔφευγε ἀπὸ τὴν Πόλη, θεώρησε τὸ διαβατήριό του στὴν Βρεταννικὴ Πρεσβεία: «Vu a l' Ambassade de sa Majesté Britannique, bon pour Corfù, Constantinople 20 Julliet 1859» (ὑπογραφή). Ἡ θεώρηση αὐτὴ ἔγινε στὴν Βρεταννικὴ Πρεσβεία, ἐπειδὴ ὁ τόπος στὸν ὁποῖο θὰ ματέβαινε ὁ κάτοχος τοῦ διαβατηρίου τελοῦσε ὑπὸ βρεταννικὴ διοίκηση (Κέρκυρα).

Ἄλλη θεώρηση ἔγινε στὴν Κέρκυρα ἀπὸ τὸ Γ. Ὀθωμανικὸ Προξενεῖο: «καλόν ἴνα διευθυνθῆ διὰ Πρέβεζαν. Ἐκ τοῦ Γ. Ὀθωμανικοῦ Προξενείου, Κορφοί 27 Ἰουλίου 1859, ὁ Γ. Πρόξενος» (ὑπογραφή).

Κάτω ἀπὸ τὴν θεώρηση αὐτὴ ὑπάρχει ἡ λέξη «δωρεάν». Ὑπάρχουν ἀκόμη τρεῖς θεωρήσεις μὲ ἀραβικὴ γραφή καὶ ἡ φράση S04 Prevesa.

Ὅλες οἱ παραπάνω θεωρήσεις ὑπάρχουν στὴν πίσω ὄψη τοῦ διαβατηρίου, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς σφραγίδες.

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἡμερομηνίες τῶν θεωρήσεων, πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι στὴν Τουρκία μέχρι τὸ 1912 ἴσχυε τὸ παλιὸ ἡμερολόγιο, ἐνῶ στὴν Ἀγγλία καὶ τὶς ἀγλοκρατούμενες χώρες εἶχε εἰσαχθεῖ τὸ νέο ἡμερολόγιο ἀπὸ τὸ 1752.

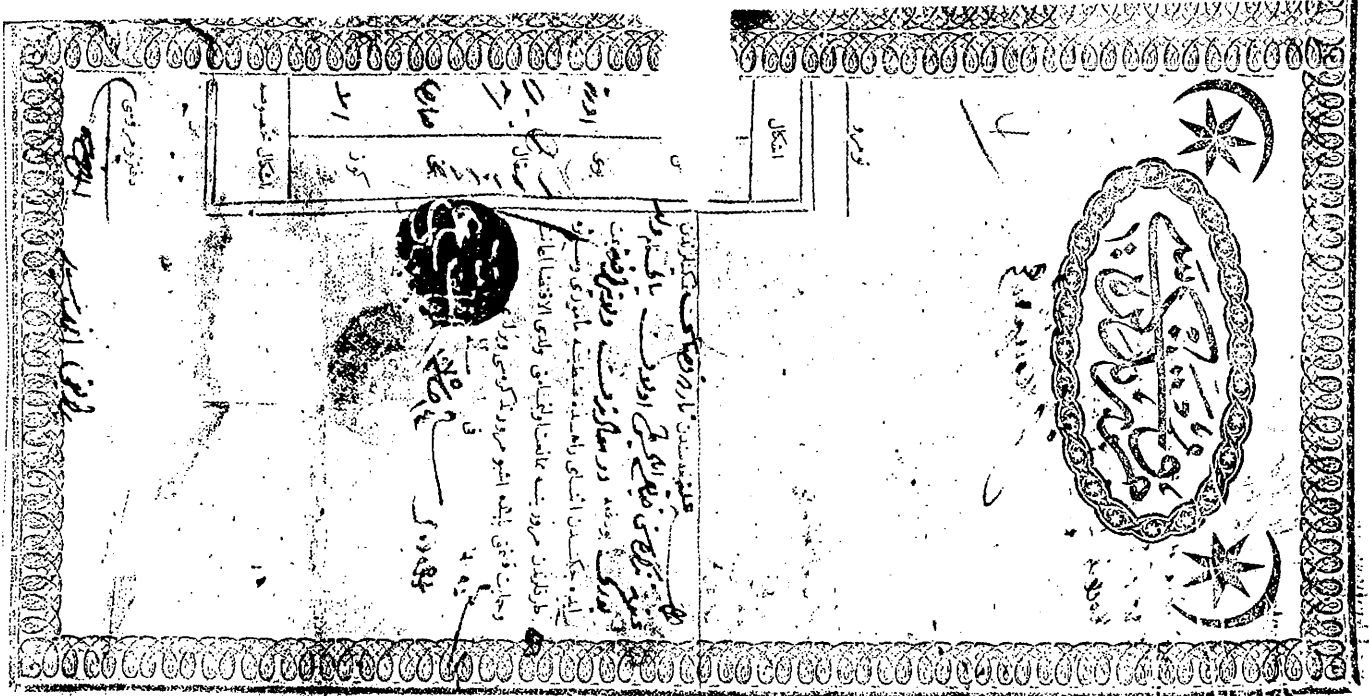
* * *

Τὸ *δεύτερο διαβατήριο* ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴ Νομαρχία τῆς Ἄρτας στίς 13 Αὐγούστου 1893 στὸ ὄνομα τοῦ ἐτῶν 21 καθηγητῆ Θεοχάρη Ι. Τσοῦτσινου καὶ ἀφοροῦσε μετάβασί του ἀπὸ τὴν Ἄρτα στὰ Γιάννενα, ὅπου ὑπηρετοῦσε στὴ Ζωσιμαία. Στὸ διαβατήριο σημειώνεται ὅτι ὁ καθηγητὴς εἶχε μαζί του τὸν ἀδελφὸ του Γεώργιο, ἐτῶν ἕνδεκα.

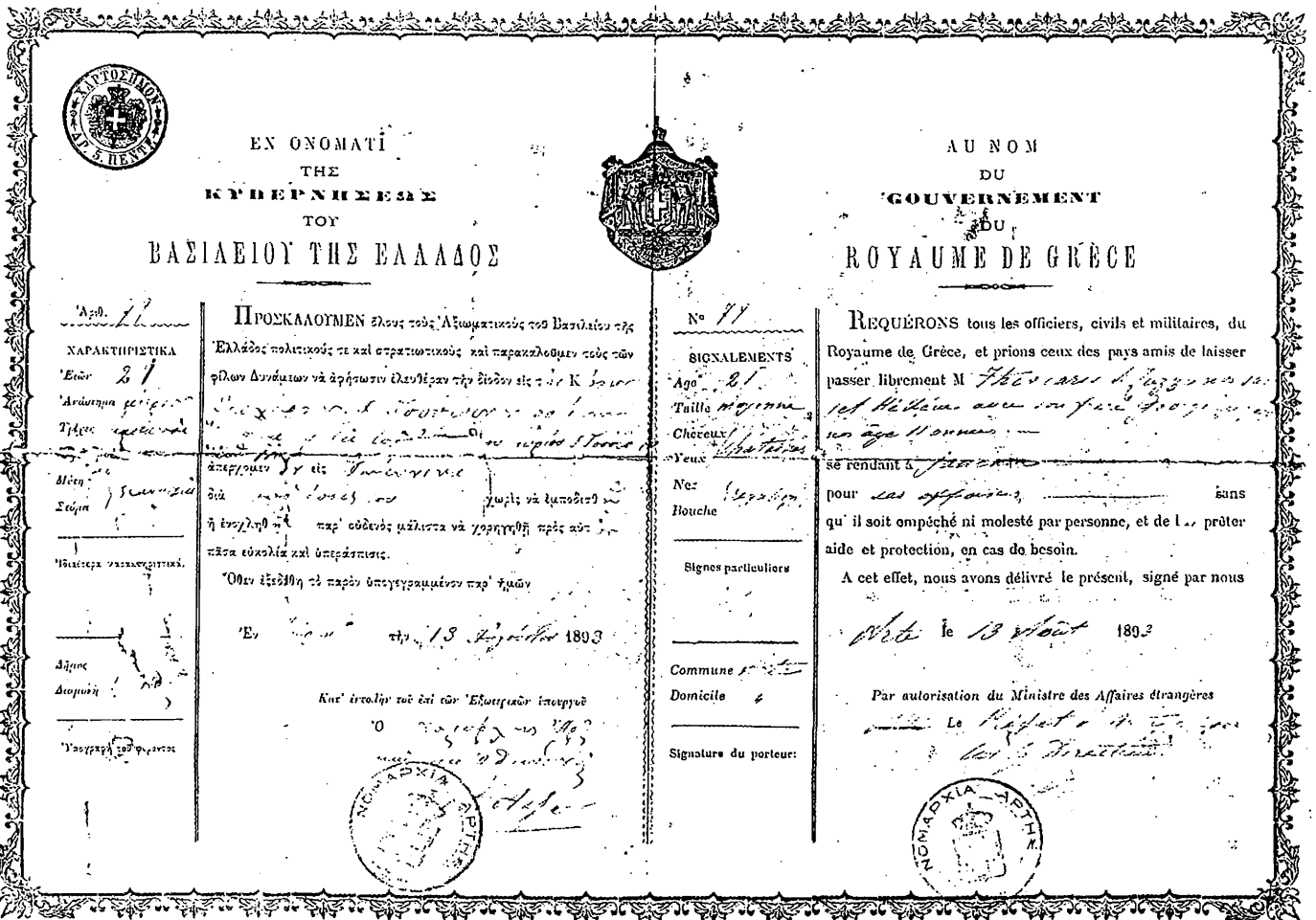
Τὸ διαβατήριο αὐτὸ ἔχει διαστάσεις 0.40 (πλάτος) καὶ 0.29 (ῦψος). Εἶναι ἔντυπο πού ἀριστερὰ ἀπάνω φέρει ἔντυπη σφραγίδα χαρτοσήμου πέντε (5) δραχμῶν καὶ στὸ κέντρο, ἐπίσης ἀπάνω, τὸ ἑλληνικὸ ἐθνόσημο μὲ τοὺς δυὸ Ἡρακλεῖς. Τὸ διαβατήριο εἶναι χωρισμένο σὲ δυὸ ἴσα μέρη. Τὸ ἀριστερὸ περιέχει κείμενο στὰ ἑλληνικά, τὸ δὲ δεξιὸ στὰ γαλλικά. Καὶ στὰ δυὸ κείμενα ἀναγράφεται ἡ ἡλικία, τὸ ἀνάστημα, τὸ χρῶμα τριχῶν, τὸ σχῆμα τῆς μύτης καὶ τοῦ στόματος, ὁ τόπος κατοικίας τοῦ κατόχου τοῦ διαβατηρίου.

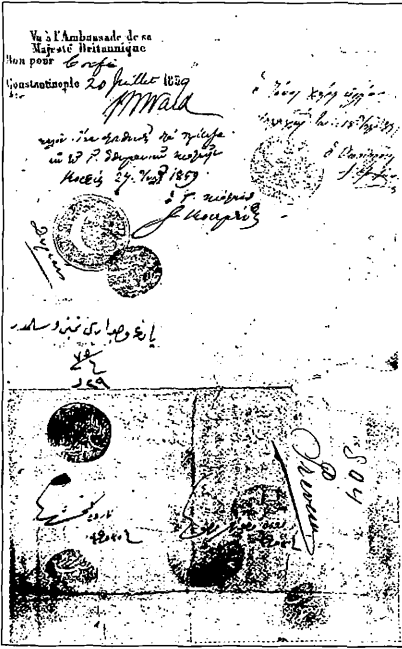
Τὸ ἀκριβὲς κείμενο ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐν ὀνόματι τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος προσκαλοῦμεν ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικούς καὶ παρακαλοῦμεν τοὺς τῶν φίλων Δυνάμεων νὰ ἀφήσωσιν ἐλευθέραν τὴν δίοδον εἰς τὸν Κύριον Θεοχάρη Ιωάν. Τσοῦτσινον, καθηγητὴν, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου, ἐτῶν 11, ἀπερχομένου εἰς Ἰωάννινα δι' ὑποθέσεις του, χωρὶς νὰ ἐμποδισθῆ ἢ ἐνοχληθῆ παρ' οὐδενός μάλιστα νὰ χορηγηθῆ πρὸς αὐτὸν πᾶσα εὐκολία καὶ ὑπεράσπισις. Ὅθεν ἐξεδόθη τὸ παρὸν ὑπο-

Τουρκικό Διαβατήριο
(εμπροσθία όψη)

Ελληνικό Διαβατήριο
(εμπροσθία όψη)

Τουρκικό διαβατήριο
(πίσω όψη)

Έλληνικό διαβατήριο
(πίσω όψη)

γεγραμμένων παρμήμων. Έν Άρτη τῆ 13 Αύγουστου 1893. Κατ' έντολήν τοῦ ἐπί τῶν Έξωτερικῶν Ὑπουργοῦ» (ὕπογραφή δυσανάγνωστη).

Στὴν πίσω πλευρά τοῦ διαβατηρίου ὑπάρχουν δύο θεωρήσεις μέ ἀραβική γραφή, τουρκικό χαρτόσημο καί δύο σφραγίδες. Ἡ μία εἶναι τοῦ Γεν. Προξενείου τῆς Τουρκίας στήν Άρτα (Consulat General de Turquie-Arta).

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ*

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

2.3 ΜΕΣΑ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ

2.3.1 Τό νόμισμα

Είναι γεγονός ότι τό νομισματικό θέμα ύπῆρξε ένα από τά σοβαρά προβλήματα γιά τό έμπόριο στην περιοχή. Τά κράτη πού συναλλάσσονταν στην περιοχή, τό γαλλικό κυρίως καί τό τουρκικό, αντιμετώπιζαν στό 18ο αί. σοβαρές δυσχέρειες στή νομισματική τους πολιτική.

Ξεκινώντας μέ τή Γαλλία αναφέρουμε ότι τό έθνικό νόμισμά της, ή λίρα τουρνουά³⁸ δέν είχε μεγάλη πέραση στίς αγορές τῆς Ἀνατολῆς καί χρησίμευε κυρίως γιά τούς λογαριασμούς στούς στατιστικούς πίνακες τοῦ εμπορίου, ιδιαίτερα στό πρώτο μισό τοῦ αἰώνα. Ἔτσι οἱ Γάλλοι έμποροι ἀναγκάζονταν νά αντιμετωπίσουν τό πρόβλημα τῶν πληρωμῶν μέ συνάλλαγμα πού προτιμοῦσαν οἱ Τοῦρκοι, πράγμα πού δημιουργοῦσε ἀρκετά προβλήματα³⁹. Ἀπό τόν πρώτο κίόλας χρόνο τῆς ἴδρυσης τοῦ γαλλικοῦ προξενείου στήν Ἄρτα, ὁ πρόξενος Garnier κατέστησε σαφές στούς εἰσπράκτορες τῆς περιοχῆς ὅτι θά τούς ἐφοδίαζε μέ κάθε εἶδους ἐμπόρευμα (κυρίως ὑφάσματα), ἂν τοῦ ἐγγυόνταν ὅτι θά ἐξασφάλιζαν συμφέρουσα ἀντάλλαγή τοῦ γαλλικοῦ νομίσματος μέ τουρκικά πιάστρα καί βενετικά τσεκίνια πού εἶχαν μεγαλύτερη ζήτηση στίς αγορές τῆς περιοχῆς. Τήν ἴδια χρονική περίοδο ὁ γάλλος πρόξενος ἀναφέρει ὅτι μποροῦσαν νά ἀλλάξουν στά Γιάννενα πιάστρα μέ κέρδος 25%, ἐνώ τό τσεκίνο ἄξιζε 7 λίρες καί 19 σολδία⁴⁰. Ἀπό τό 1745 καί ἔπειτα ἡ βασική ἰσοτιμία μεταξύ τουρκικοῦ πιάστρου καί γαλλικοῦ νομίσματος ἦταν: 1 πιάστρο = 3 λίρες τουρνουά.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά μεγάλη ζήτηση στην περιοχή τῆς Ἄρτας εἶχε τό τουρκι-

* (Συνέχεια ἀπό τό τεῦχος 90-91).

38. Ἡ λίρα τουρνουά ὑποδιαιρεῖται σέ 20 σολδία (sous) καί κάθε σολδίο ἔχει 12 δηνάκια (deniers). Γιά τήν ἀντιστοιχία τῆς λίρας τουρνουά μέ τό τουρκικό γρόσι (πιάστρο), σέ διάφορες χρονολογίες τοῦ 18ου αἰ. βλ. Παπαρούνη Ν., Τουρκοκρατία, σ. 195. Γιά τήν ἀντιστοιχία τῆς λίρας τουρνουά μέ τό χρυσό γαλλικό φράγκο (1676-1790) βλ. Μάξιμου Σ., Ἀυγή, σ. 29 σημ. 1.

39. Βλ. καί Κρεμμύδας Β., Ἐμπόριο, σ. 110-114.

40. Βλ. Σιρόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 227-228.

κό γρόσι (ή πιάστρο), με υποδιαρέσεις: 1 γρόσι = 40 παράδες, 1 παράς = 3 άσπρα⁴¹. Όπως όμως και στους άλλους τομείς έτσι και στο νόμισμα ή πολιτική του τουρκικού κράτους υπήρξε αυθαίρετη και κερδοσκοπική με αποτέλεσμα τη συνεχή υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος⁴².

Έκτός από τό τουρκικό γρόσι, μεγάλη κυκλοφορία στην περιοχή είχε και τό βενετικό τσεκίσι. Έκτός από τή σταθερότητα τής αξίας του, τό τσεκίσι ήταν αντικείμενο μεγάλης ζήτησης και για έναν άλλο λόγο· ότι ήταν νόμισμα χρυσό και ρύθμιζε τό «αγίο», δηλαδή τό χρηματιστικό κέρδος πού προέκυπτε από τή διαφορά ανάμεσα στην πραγματική και τήν όνομαστική αξία τών άλλων νομισμάτων⁴³.

Στό εμπόριο τής περιοχής έπιπλέον, ανάμεσα στά ξένα νομίσματα πού διακινήθηκαν, κυρίως τό πρώτο μισό του 18ου αιώνα, ήταν τά πιάστρα τής Σεβίλλης και του Μεξικού πού στά 1735-1736 ισοδυναμούσαν με 200-202 τουρκικά άσπρα, τά χρυσά ούγγαρέζικα νομίσματα (ongres) πού τιμούνταν 7 λίρες και 10 σολδία, τό ναπολιτάνικο grane, υποπολλαπλάσιο του δουκάτου τής Νεάπολης και ισοδύναμο με 5/6 του γαλλικού σολδίου, τό αυστριακό τάλληρο τής Ρεγγίνας πού τό 1710 τιμούνταν 120 άσπρα, τό ρεάλι, τό σκούδον κ.ά.⁴⁴

Δέν έλειπαν όμως και οι περιπτώσεις, κατά τις όποιες έπισημαίνονταν στην αγορά κίβδηλα νομίσματα. Τό γεγονός ήταν ιδιαίτερα άνησυχητικό και προκαλούσε τήν έντονη προσοχή τών προξένων και τών άρχών τής περιοχής για τόν έντοπισμό τους⁴⁵.

Στήν Ήπειρο πάντως δέν παρατηρήθηκε ή νομισματική πολυμορφία άλλων περιοχών και ή νομισματική άκαταστασία πού επικράτησε στην ύπόλοιπη Όθωμανική αυτοκρατορία σ' όλο τόν 18ο αι. δέν ήταν τόσο έμφανής.

2.3.2 Δάνεια και Τοκογλυφία

Τό πιστωτικό σύστημα ήταν σέ ευρεία χρήση στις συναλλαγές τής περιοχής τό 18ο

41. Για τά τουρκικά πιάστρα ή γρόσια βλ. Δ. Α. Νικολετόπουλος, Περί του νομίσματος εν Έλλάδι. Από τής άλωσης μέχρι τής άρίξεως του Όθωνος, Άθήνα 1974, σ. 48-49 – Κ. Δ. Μέρτζιου, Μικρός Έλληνομνήμων, «Ήπειρωτική Έστία» τ. 9 (1960), σ. 367-368 – Ν. Γ. Ζιάγκου, Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος, σ. 194 – Φ. Μπωζού, Πίνακας, σ. 246-248. Τό 1705 ό Γάλλος πρόξενος τής Σαγαδάς άπευθυνόμενος στους διαφόρους εμπόρους τής Μασσαλίας και τής Λυών αναφέρει: «Τά καλλίτερα νομίσματα πού θά μπορούσε νά στείλει κανείς είναι τά πιάστρα. Όσο πιο βαρεία είναι, τόσο πιο πολύ τραβιούνται. Όταν τά 10 ζυγίζουν 87 δράμα και μισό, πουλιούνται προς 162 άσπρα τό κομμάτι, πού μās κάνει 4,16 λίρες τουρνουά. Τά φλουριά είναι όμοίως υπέρσοδεκτα. Αποδίδουν 340 άσπρα (τό ένα) πού μās κάνει 810 λίρες τουρνουά» (βλ. Σ. Μάξιμου, Αιγή, σ. 49).

42. Για τή συνεχή υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος και τις αιτίες της βλ. στους Svoronos N., Commerce, σ. 83, 114 – Κρεμμύδα Β., Έμπόριο, σ. 115-117 Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική Έκμετάλλευση, σ. 145.

43. Για τό βενετικό τσεκίσι βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου – Μικρός Έλληνομνήμων, «Ήπειρωτική Έστία» τ. 9 (1960), σ. 366-367, Ν. Γ. Ζιάγκου, Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος, σ. 199 – Κ. Δ. Μέρτζιου, Άερα, 1-2, σ. 247 σημ. 23 – Svoronos N., Commerce, σ. 82 σημ. 1, 84, 116 – Κρεμμύδας Β., Έμπόριο, σ. 117.

44. Βλ. Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική Έκμετάλλευση, 143-144 – Παπαζήση Δ. Νομίσματα, σ. 149-157.

45. Βλ. Σιρόκας Γ., Προξενείο, σ. 229.

αι.⁴⁶ "Όλοι έφταναν στην ανάγκη νά δανειστούν χρήματα: Ξένοι, Τοῦρκοι, "Έλληνες. 'Αλλά καί ὅλοι δάνειζαν. 'Η πλατεία αὐτή χρήση τοῦ δανεισμοῦ αὔξανε τή τοκογλυφία καί τήν ἀπάτη.

'Αναφέρεται ὅτι πλούσιοι "Έλληνες ἔμποροι ἀσχολοῦνταν μέ τό δανεισμό βοηθώντας "Έλληνες ἀλλά καί Γάλλους γιά τήν ἐπίλυση οικονομικῶν προβλημάτων τους. Τό 1708 ὁ γάλλος πρόξενος στήν "Αρτα G. Dubroca δανεῖζεται χρήματα ἀπότόν "Έλληνα ἔμπορο στή Βενετία Δημήτριο Μπόση γιά τήν ἀγορά καπνοῦ ἐνώ τή χρονική περίοδο 1730-1734 ὁ γάλλος πρόξενος J. Dubroca γιά ξυλεμπόριο στηρίχθηκε σέ δανεικά κεφάλαια τῶν Μαρούτσηδων, γνωστῶν μεγαλεμπόρων ἀπό τά Γιάννενα, μέ ἀξιόλογο ἔμπορικό οἶκο στή Βενετία. 'Επίσης μαρτυρεῖται ὅτι οἱ ἔμποροι Κυδωνάκης καί Σταμάτης, πού εἶχαν ἀναμιχθεῖ στό ἠπειρωτικό ξυλεμπόριο, χρωστοῦσαν ἀπό δανεισμούς κατὰ τό 1780 στούς "Έλληνες ἔμπόρους τῆς Πρέβεζας 60.000 γρόσια καί στή γαλλική ἔταιρεία Lasalle 100.000 γαλλικές λίρες, δηλαδή 33.000 γρόσια, χρέη πού τούς ἐξαθλίωσαν οικονομικά⁴⁷.

'Ο τόκος τῶν δανειῶν ποικίλει ἀνάλογα τό λόγο γιά τόν ὁποῖο δανεῖζονται τά χρήματα. 'Αναφέρεται ὅτι σέ δάνεια πού ἀφοροῦσαν τό ξυλεμπόριο ὁ τόκος κυμαινόταν ἀπό 20% ὡς 45% περίπου, ἐνώ ὁ γάλλος πρόξενος τῆς "Αρτας γιά κάλυψη τρεχουσῶν ἀναγκῶν ἔπαιρνε δάνεια ἀπό ντόπιους μέ τόκο πού κυμαινόταν ἀπό 12% ὡς 20%⁴⁸.

'Η ὅλο, λοιπόν καί μεγαλύτερη ζήτηση χρήματος τόν αἰῶνα αὐτό μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἔμπορίου, ὑποδαύλιζε τή κερδοσκοπία τῶν τοκιστῶν καί ὁ δανεισμός εἶχε ἀποβεῖ προσοδοφόρο «ἐμπόριο».

'Ενδιαφέρον ἀκόμη γιά συμμετοχή στό ἰδιότυπο αὐτό «ἐμπόριο» δείχνουν ὄχι μόνο οἱ ἔμποροι (ξένοι καί ντόπιοι), ἀλλά καί οἱ πρόξενοι ξένων Δυνάμεων, ἀπό τοὺς ὁποῖους πολλοί εἶναι "Έλληνες, καθῶς καί Τοῦρκοι διοικητές ἢ ἀξιωματοῦχοι. Οἱ 'Εβραῖοι ἐπίσης πού εἶχαν ἀκμαία κοινότητα στήν "Αρτα ἦταν χρηματιστές καί ἀργυραμοιβοί⁴⁹.

Τά δάνεια δίνονταν ἄλλοτε μέ ὑποθήκη περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ δανειζόμενου καί ἄλλοτε μέ ὑποθήκη τοῦ ἔμπορικοῦ φορτίου του, ἀλλά καί μέ ἄλλους τρόπους πού ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς δανειστῆς. Δέν εἶναι λίγες μάλιστα οἱ περιπτώσεις πού διάφοροι ἔμποροι ἔφθαναν στή χρεωκοπία καί τή πτώχευση λόγω τῶν ὑψηλότοκων δανειῶν.

2.3.3 'Η συναλλαγματική

Η συναλλαγματική⁵⁰ σπάνια χρησιμοποιοῦνταν κατὰ τίς συναλλαγές στήν "Ηπει-

47. Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 226, σμ. 2, Παννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευση, σ. 134, 141.

48. Βλ. Παννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική Ἐκμετάλλευση, σ. 135-137, Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 226, 414 σμ. 4.

49. Βλ. Παννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική Ἐκμετάλλευση, σ. 137 σμ. 103, 139.

50. Συναλλαγματική εἶναι ἡ ἔγγραφος παραγγελία, τήν ὁποία δίδει τις εἰς τόν ἀνταποκριτὴν του, τόν διαμένοντα εἰς ἄλλην πόλιν, νά πληρώσει εἰς τρίτον τινά ἢ εἰς τήν διαταγὴν αὐτοῦ χρηματικὴν τινά ποσότητα,

ρο⁵¹. Κι αυτό γιατί όταν δινόταν σέ κάποιον μιά συναλλαγματική έπρεπε νά βρεῖ ἕνα τρόπο γιά νά τήν έξαγυρώσει. Ἡ ἔλλειψη ὁμως τράπεζας στήν περιοχή ὑποχρέωνε τόν ἀγοραστή τῆς συναλλαγματικῆς νά τήν έξαγυρώσει στήν Κωνσταντινούπολη, τό μόνο χρηματιστικό κέντρο τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, πράγμα πού δέν ἦταν εὐκόλο. Οἱ μόνοι πού μποροῦσαν νά ἀγοράσουν συναλλαγματικές, ἦταν οἱ πλούσιοι Τοῦρκοι πού ἤθελαν νά ἔχουν χρήματα στήν πρωτεύουσα. Ἡ διαπραγμάτευση ὁμως αὐτή ἀπαιτοῦσε ἀρκετό χρόνο καί κόπο. Ἄν μάλιστα ἡ διαπραγμάτευση γιά τήν έξαγύρωση τῆς συναλλαγματικῆς γινόταν μέ ἰδιῶτες, τότε ἡ ἀπώλεια ἑνός 4%-5% ἦταν σχεδόν βέβαιη⁵².

Οἱ ντόπιοι ἔμποροι δέν εἶχαν κανένα λόγο νά χρησιμοποιήσουν τή συναλλαγματική στίς ὑποθέσεις τους, καθῶς πουλώντας πάντοτε τοῖς μετρητοῖς καί ἀγοράζοντας μέ πίστωση, εἶχαν κάθε συμφέρον νά ἔχουν χρήμα διαθέσιμο.

2.3.4 Προαγορά (καπάρο)

Τό «καπάρο» ἦταν σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰ. ἕνας ἀπό τούς κύριους τρόπους μέ τόν ὁποῖο ἔκλεινε ἡ συμφωνία στίς ἀγοραπωλησίες⁵³. Αὐτός ὁ τρόπος ἴσχυε γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα εἴτε εἰσάγονταν εἴτε προορίζονταν γιά τήν έξαγωγή.

Πολλές ἀνάγκες τό εἶχαν ἐπιβάλλει. Γιά τόν πωλητή-ἔμπορο ἢ παραγωγό, πού ἦταν ντόπιος, ἡ προεἰσπραξη ἑνός μέρους τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματός του διευκόλυνε τή συνέχιση τῶν ἐργασιῶν του. Γιά τόν ξένο ἀγοραστή ἀποτελοῦσε σημαντική δυνατότητα τοκογλυφίας. Τά «καπάρο» πού ὁ ξένος ἔμπορος κατέβαλλε στό μελλοντικό πωλητή τοῦ ἐμπορεύματός του δέν μποροῦσε νά εἶναι ἕνα κεφάλαιο πού ἀπό τή στιγμή τῆς καταβολῆς του ὡς τή στιγμή τῆς ἀπόδοσης τοῦ ἐμπορεύματος θά ἔμενε χωρίς κέρδος. Ἐνας τόκος 12-20% ἦταν κανόνας στήν προαγορά τοῦ ἐμπορεύματος⁵⁴. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ ξένος ἔμπορος ξεκινοῦσε τήν ἀγορά τῆς χρονιάς μέ ἕνα τόσο μεγάλο κέρδος, ἐνῶ γιά τόν πωλητή τό βάρος τοῦ ὑψηλοῦ τόκου εἶχε ἀντίστροφη σημασία. Ἄν ὁ πωλητής ἦταν μεγάλος γαιοκτῆμονας θά μποροῦσε ἴσως νά προβεῖ σέ τοκισμό τοῦ ποσοῦ τῆς προκαταβολῆς, ἄν ἦταν ἔμπορος, νά τό ἐπεν-

τῆς ὁποίας τό ἀντίτιμον ὁμολογεῖ ὅτι ἔλαβε παρά τοῦ τρίτου αὐτοῦ». Βλ. Κ. Μελά, Ἐμπορικόν Ἐγχειρίδιον, σ. 102. Γιά τή συναλλαγματική βλ. ἐπίσης Κρεμμύδας Β., Ἐμπόριο, σ. 120-123 – Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευση, σ. 146.

51. Σέ ἐμπορική ἐπιστολή πού θρῶσκεται στό Ἀρχεῖο τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητας Βενετίας γίνεται λόγος καί γιά συναλλαγματική, πῶ συγκεκριμένα ἀναφέρει ἡ ἐπιστολή: 1724 Μαῖου 22 ὁ αὐτός Θ. Ἰωάννου γράφει εἰς Λάμπρον Σάβρον καί Κωνστ. Σελέκην: «ἐλπίζω νά ἔχετε πουλημένο τό κηρί πού σᾶς ἔστειλα καί τώρα πού ἄλλαξα μίαν λέτερα ντί κάμπιο (συναλλαγματική) νά λάβητε ἀπό Σπύρο Ρίζο τσεκάνια βενέτικα ρούσπιδα 80 καί ἄλλην Λέτερα ντί κάμπιο ἄλλαξα εἰς τόν Κον Σηλύδεργον εἰς Κορφοῦς!» Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Τό ἐν Βενετία Ἡπειρωτικό Ἀρχεῖον, σ. 266, 281, βλ. ἐπίσης Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἡ οἰκογένεια τῶν Γιανκῶν ἢ Γιουκῆδων, Ἡπειρωτικά Χρονικά, 10 (1935), σ. 16.

52. Βλ. Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευση σ. 297.

53. Γιά τό «καπάρο» βλ. Κρεμμύδας Β., Ἐμπόριο, σ. 326-328 – Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευση, σ. 129-133 – Μάξιμου Σ., Αὐγή, σ. 45.

54. Ἀναφέρεται ὅτι ἡ προπληρωμή δινόταν καί χωρίς τόκο κυρίως στό ξυλεμπόριο. Βλ. σχετικά Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευση, σ. 129-130.

δύσει σέ άλλες αγορές. Συχνά όμως, και αυτό συνέβαινε κυρίως μέ τούς "Ελληνες εμπόρους, ή από μέρους τους χρησιμοποίηση τής προκαταβολής δέν απέδιδε τόν όφειλόμενο τόκο, ώστε δέν ήταν σέ θέση νά εκπληρώσουν τίς υποχρεώσεις τους άπέναντι στόν άγοραστή. Ό κίνδυνος αυτός υποχρέωνε τούς ξένους εμπόρους νά επιλέγουν τόν πωλητή. Οί πιό συνεπείς στίς υποχρεώσεις ήταν οί Τούρκοι ιδιοκτῆτες τσιφλικιών. Καθώς όμως ή, άς τήν ποῦμε, τουρκική παραγωγή περιοριζόταν στό σιτάρι, οί ξένοι έμποροι κινδύνευαν νά χάσουν τό «καπάρο» στούς άλλους τομείς τοῦ εμπορίου, πού ήταν στά χέρια τών Έλλήνων.

Αυτή ή μέθοδος γιά τό κλείσιμο εμπορικῆς συμφωνίας ίσχυε σέ όλο τό 18ο αἰ. γιά τήν άγορά τών προϊόντων στή περιοχή.

2.3.5 Τό μετρικό σύστημα

Γιά τό μελετητή τής ιστορίας τής τουρκοκρατίας τό πρόβλημα τών μέτρων και τών σταθμῶν δέν εἶναι μικρό. Άν μάλιστα ληφθοῦν υπόψη και τά ευρωπαϊκά μέτρα και σταθμά πού χρησιμοποιήθηκαν στό εμπόριο τής περιοχῆς τόν 18ο αἰ. τότε τό πρόβλημα γίνεται ακόμη μεγαλύτερο.

Θά προσπαθήσουμε πάντως νά περιγράψουμε σέ γενικές γραμμές τό μετρικό σύστημα, πού χρησιμοποιήθηκε στό εμπόριο τής περιοχῆς τό 18ο αἰ. Έτσι έχουμε:

1. Γιά τό σιτάρι βασικό μέτρο ήταν τό μόδι πού αντιστοιχοῦσε περίπου μέ 110 όκάδες. Άλλα μέτρα γιά τό σιτάρι ήταν τό σάγι (sago): 52 όκάδες και 95 δράμια, τό κιλό Κωνσταντινούπολης = 22 όκάδες, τό φόρτωμα (charge) πού ισοδυναμοῦσε μέ 88 όκάδες περίπου.

2. Γιά τό λάδι χρησιμοποιοῦνταν δύο μέτρα: τό βαρέλι (baril): 48 όκάδες και τό estar = 1/3 τοῦ βαρελιοῦ (16 όκ.).

3. Γιά τά υφάσματα βάση ήταν ό πήγυς: ό πιό μικρός γιά τά μεταξωτά, αντιστοιχοῦσε μέ 0,65 μ., ό μεγαλύτερος γιά τά μάλλινα και τά βαμβακερά, μέ 0,68 μ. Γιά μεγαλύτερες ποσότητες χρησιμοποιοῦνταν οί μπάλλες, οί μικρές (ballots) και οί μεγάλες (balles).

4. Γιά τήν ξυλεία αναφέρεται ότι οί Γάλλοι άγόραζαν μέ μονάδα μετρήσεως τό κυβικό πόδι, πού αντιστοιχοῦσε στά 0,32484 τοῦ μέτρου. Στό έσωτερικό εμπόριο ή άγορά γίνεται μέ τό κομμάτι πού οί διαστάσεις του υπολογίζονται μέ τήν όργιά και κάποτε τό μήκος μέ τό βενετικό πόδι. Τό Βενετικό πόδι (0,348 τοῦ γαλλικοῦ μέτρου) χρησιμοποιεῖται ως μέτρο από τούς ναυπηγούς. Μέ τήν όργιά έπίσης μετροῦσαν τά καυσόξυλα. Μερικές κατηγορίες έπιμήκων ξύλων πουλοῦνταν μέ φόρτωμα.

Συχνά οί ποσότητες τών εξαγωγῶν υπολογίζονται μέ τό φορτό πλοίου («charge» ή «chargement») πού αντιστοιχοῦσε σέ 4.000-5.000 κυβικά πόδια.

Γιά τά υπόλοιπα προϊόντα πού διακινοῦνταν στήν περιοχή όπως τό βαμβάκι, τό μετάξι, τά καπνά, τό μαλλί, τό κερί κ.ά. βασικά μέτρα ήταν τό καντάρι, τό κιντάλι, ή όκά και τό δράμι. Τό καντάρι αντιστοιχοῦσε μέ 44 όκάδες (ή μέ 137

λίτρες και 8 ούγγιες), ή όκά μέ 400 δράμα (ή μέ 3 λίτρες και 2 ούγγιες) και τό δράμι μέ τό όγδοο τής ούγγιας⁵⁵.

2.4 ΟΙ ΔΑΣΜΟΙ

Είναι γνωστό ότι οι ύπηκοοι του σουλτάνου ύπόφεραν από βαρύτατους φόρους. Στο κεφάλαιο αυτό δέν θά έξετάσουμε τούς γενικούς φόρους αλλά τή δασμολογική πολιτική τόσο του όθωμανικού κράτους όσο και των έμπορευομένων έθνών στην περιοχή, άν και κάθε φόρος βαραίνει, σέ τελευταία άνάλυση, πάνω στην παραγωγή και έχει σοδαρότατο άντίκτυπο στή διαμόρφωση τής αξίας του εμπορεύματος.

2.4.1 Τό τελωνείο

Σύμφωνα μέ τίς διομολογήσεις έμπορεύματα πού εισάγονταν ή έξάγονταν από ξένους έμπόρους πλήρωναν 3% στο τουρκικό τελωνείο, σέ όλες τίς σκάλες πού θροίσκονταν στην επικράτεια του σουλτάνου⁵⁶. Τόν ίδιο δασμό 3% πλήρωναν και οι Τουρκοί⁵⁷.

Γιά τούς ύπηκοούς του σουλτάνου, Έλληνες-Έθραϊούς, οι πληροφορίες δέν είναι σαφείς. Άλλοι ισχυρίζονται ότι ήταν 4%, άλλοι κατεβάζουν τό ποσοστό στα 3%, ενώ άλλοι αναφέρουν ότι πλήρωναν 5%. Ύπηρχε πάντως και μία διαφορά: ότι οι ξένοι πλήρωναν μία φορά τό 3% ενώ οι ντόπιοι πλήρωναν τό «τελωνείο» κάθε φορά πού στάθμευαν σέ μία σκάλα, έστω και άν είχαν πληρώσει στην προηγούμενη⁵⁸.

Στό σημείο αυτό αξίζει νά μνημονευτεί ή συμφωνία πού έπιτεύχθη στις 2 Αυγούστου 1720, ύστερα από διετείς διαπραγματευτικές προσπάθειες (1718-1720) μεταξύ του Βενετού ναυάρχου Άνδρέα Pisani, του προξένου τής Γαλλίας στην Άρτα και του βοεβόδα τής Άρτας και ή όποια καθόριζε τά τελωνειακά τέλη στον Άμβρακικό κόλπο. Πιο συγκεκριμένα ή συμφωνία όριζε ότι οι Βενετοί, κάτοχοι τής Πρέβεζας και τής Βόνιτσας μετά τή συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718), και οι Τουρκοί θά μοιράζονται τά τελωνειακά στον Άμβρακικό και θά παίρνει ό βοεβόδας στή Σαλαώρα τά 3/4 και ό Βενετός προβλεπτής στην Πρέβεζα τό 1/4 του δασμού πού ήταν 3% για τούς Γάλλους και 4% για τούς ύπόλοιπους Έθρωπαϊούς. Πάντως όπως προκύπτει από τίς διαμαρτυρίες έμπόρων και προξένων δέν πρέπει νά τηρήθηκε μέ συνέπεια ή συμφωνία τά έπόμενα χρόνια⁵⁹.

55. Πά τό μετρικό σύστημα πού χρησιμοποιήθηκε στο έμπόριο τής περιοχής περισσότερο δλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 314 σημ. 6, 321 σημ. 2, 343 σημ. 1, 300 σημ. 3, 319 σημ. 4 – Μάξιμου Σ. Αύγη, σ. 45, 48 σημ. 1-2, 107 – Φ. Μπωζούρ, Πίνακας, σ. 246 – Κρεμύδας Β., Πελοπόννησος, σ. 127-128 – Γιαννακοπούλου Ε., Παλλοελληνική έκμετάλλευση, σ. 147-148.

56. Βλ. Σακελλαρίου, Πελοπόννησος, σ. 67 – Γ. Κατσούλη-Μ. Νικολινάκου-Β. Φίλια, Οικονομική Ιστορία, σ. 90 – Μάξιμου Σ., Αύγη, 48, 53 – Σάθα Κ., Βιδήσεις, σ. 6 – Τοίτοπανλή Ζ., Πολιτική Βενετίας σ. 473.

57. Βλ. Svoronos N. Commerce, σ. 38 – Κρεμύδας Β., Έμπόριο, σ. 60 και σημ. 2.

58. Βλ. Κρεμύδας Β., Έμπόριο, σ. 60-61, Παπαρούνη Π., Τουρκοκρατία, σ. 204.

59. Περισσότερα δλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Άρτα, τ. 1, σ. 397-398, 364-365, Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 182-185, Μάξιμου Σ., Αύγη, σ. 47-48.

Πρέπει νά τονιστεί επίσης ότι τό ὕψος τῶν τελωνειακῶν δασμῶν δέν ἔμενε πάντοτε σταθερό, παρά τίς συμφωνίες πού ὑπῆρχαν, μέ ἀποτέλεσμα τίς διαμαρτυρίες τῶν ἐμπορευομένων στήν περιοχή. Τό 1776 ὁ Βενετός ὑποπρόξενος τήν Ἄρτα Φραγκίσκος Πάγκαλος γράφει εἰς τόν Βαῖλον: «... Δέν ἀπέδωκαν μέχρι τοῦδε κανέν θετικόν ἀποτέλεσμα τά διαδήματα τοῦ προκατόχου μου καί ἀδελφοῦ μου Νικολάου καί τά ἰδικά μου, τά λεγόμενα εἰς τούς Τούρκους διοικητάς διά τήν ἐπιβληθεῖσαν κατάχρησιν εἰς τήν εἰσπραξίν τοῦ τελωνειακοῦ φόρου ἀπ' αὐτόν, εἰς βάρος τῶν ἐμπορευομένων ὑπηκόων μας, τόν ὁποῖον φόρον οἱ Διοικηταί ὑπολογίζουν ὅσο θέλουν αὐτοί καί ὄχι 3% ὡς ἀναφέρουν τά ἄρθρα τῆς συνθήκης. Ἦδη ἀπό τοῦ παρελθόντος Μαρτίου εἶχον ὑποβάλει διαμαρτυρίαν ἔγγραφον εἰς τόν Ἀλή πασάν, ὀνοματιζόμενον Ἀληζώταγαν, κύριον Κυβερνήτην τῆς μικρᾶς αὐτῆς ἐπαρχίας διά τήν εἰσπραττομένην αὔξησιν τοῦ φόρου καί διετύπωσ πόσον ζημιώνεται τό ἐμπόριον. Οὗτος μοῦ ἔδωσε κάποιαν ἐλπίδα ὅτι θά διέτασσε νά παύσῃ αὐτή ἡ κατάχρησις»⁶⁰. Ἀκόμη τό 1777 ὁ ἴδιος ὑποπρόξενος γράφει στόν Βαῖλο: «Καί ἐπειδή παρουσιάσθη ἡ περίπτωσις ἑνός ὑπηκόου παρά τοῦ ὁποῖου ὁ Τελώνης ἐζήτησε νά πληρώσῃ φόρον 6% διά μερικά κιβώτια ἀψαλιοῦ καί σαπωνιοῦ, μετέδην εἰς τόν βοεβόδαν καί μέ τό φριμάνι στό χέρι του εἶπα ὅτι ὁ Τελώνης δέν ἐννοεῖ νά συμμορφωθεῖ μέ τās διαταγὰς τοῦ Μεγάλου Αὐθέντου καί ἐξακολουθεῖ νά πιέζει τούς Βενετούς ὑπηκόους καί ἕξ καί ἐπτὰ τοῖς ἑκατό διά τά ἐμπορεύματά των...»⁶¹

Ἡ εἰσπραξίη τοῦ «τελωνείου» στήν περιοχή γινόταν ἀπό Τούρκους τελωνειακοῦς ὑπαλλήλους, πού δέν ἦταν ἄλλοι ἀπό τά κατώτερα τοπικά διοικητικά ὄργανα, συνήθως τούς ἀγάδες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν νοικιάσει τό τελωνεῖο. Ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐμπορευμάτων πού ἦταν ἡ βάση πάνω στήν ὁποία γινόταν ἡ εἰσπραξίη τοῦ 3%, ἀφηνόταν συνήθως στοὺς ἴδιους τούς ἐμπόρους ἢ τούς καπετάνιους, πού μποροῦσαν νά παρουσιάσουν μιά ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος πολὺ κατώτερη ἀπὸ τήν πραγματικὴ καί κατόρθωναν ἔτσι νά ἐξουδετερώσουν τό 3% σέ ἀρκετὸ βαθμὸ. Παράλληλα οἱ ἐνοικιαστές τῶν δασμῶν δέν ἐπέμεναν μερικὲς φορές στήν αὐστηρὴ πληρωμὴ τοῦ «τελωνείου» γιὰ νά μπορέσουν νά ἀποφύγουν τό λαθρεμπόριο καθὼς στήν εὐρύτερη περιοχή ὑπῆρχαν ἀρκετές μικρὲς σκάλες καί ἀσφαλεῖς ὄρμοι, πού προσφέρονταν γιὰ λαθραία φόρτωσις⁶².

Τελωνειακά τέλη πληρώνονταν ἐπίσης καί στίς βενετικὲς κτήσεις Πρέβεζας καί Βόνιτσας καί τά τελωνειακά τέλη τό 1771 ἀναφέρεται ὅτι εἶχαν καθορισθεῖ σέ 18 σολδία ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων καί σέ 36 κατὰ τσεκίνι ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐξαγομένων⁶³.

Ἐσ σημειωθεῖ ὅτι ἐκτός ἀπὸ τόν καθαρὸν τελωνειακὸν δασμὸν τό τουρκικὸ ἢ βενετικὸν τελωνεῖο εἰσέπρατε καί ἄλλα χρήματα ἀπὸ τούς ἐμπόρους γιὰ φιλοδωρή-

60. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 390.

61. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 392-394. Γιὰ περιπτώσεις ἐπιβαρύνσεων τῶν τελωνειακῶν δασμῶν ἀπὸ Τούρκους διοικητές καί ἐμίνηδες στό ἐμπόριο τῶν ξένων στήν Ἄρτα βλ. Σιρόγκας Γ., Προξενεῖο, σ. 73, 145, 147, 170, 244-245 – Σάθα Κ., Εἰδήσεις, σ. 11 – Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 400.

62. Βλ. Κρεμμύδας Β., Πελοπόννησος, σ. 61.

63. Βλ. Ἀνδρεάδης Α., Περί τῆς Οἰκονομικῆς, τ. 2, σ. 219, 231.

ματα τῶν ἐμίνηδων, γιά μισθοὺς καί φιλοδωρήματα τῶν φρουρῶν τῶν ἐμπορευμάτων, τῶν ζυγιστῶν καί τῶν ἐργατῶν τοῦ τελωνείου⁶⁴.

2.4.2 Τό μπιντάτ (bidat)

Ἡ λέξη εἶναι τούρκικη καί σημαίνει νωτερισμός, δηλαδή νέος ἔκτακτος φόρος. Ἦταν ἓνας δασμὸς πού ἐπιβαλλόταν καί βάραινε ὀρισμένα ἐξαγόμενα (καί ἐλάχιστα εἰσαγόμενα) ἐμπορεύματα, σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰ. Ὁ φόρος αὐτός, ὅπως συνέβαινε μέ ὅλους τούς φόρους τοῦ τουρκικοῦ κράτους, συνήθως νοικιάζοταν ἀπό κάποιον Τούρκο.

Τό μπιντάτ στό σιτάρι τῆς περιοχῆς ἦταν συχνό στό 18ο αἰ. Τό 1722-23, μέ σουλτανικό φερμάνι πού ἐκδόθηκε, ὀρίστηκε μπιντάτ στό σιτάρι 10 σολδία τό καντάρι, ἐνῶ τό 1737 ὀρίστηκε σέ 20 ἄσπρα τό σάγι. Σέ ἄλλα ἐμπορεύματα εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις ἐπιβολῆς μπιντάτ⁶⁵.

Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπιβολή τοῦ μπιντάτ μοροῦσε νά προέρχεται ἀπό τό σουλτάνο ἢ τόν τοπικό βοεβόδα, καί ὅτι ἡ ἄρση ἢ ἡ μείωσή του γινόταν ἀντικείμενο παζαρέματος ἀνάμεσα στους τοπικούς προξένους καί τόν πασά ἢ τόν καπετάνιο καί τόν ἐνοικιαστή τοῦ φόρου.

Ἐκεῖνο ὅμως πού πρέπει νά τονιστεῖ ιδιαίτερα εἶναι ὅτι τό μπιντάτ ἀποτελοῦσε δασμὸ βαρύτερο ἀπό τό 3% τοῦ τελωνείου, καί ἦταν, σύμφωνα μέ τίς ἀπόψεις τῶν προξένων στήν περιοχή, μία παραβίαση τῶν διομολογήσεων.

2.4.3 Τά «Δοσίματα» – Φιλοδωρήματα (Presents)

Οὐσιαστικά ἡ πιό βαρειά φορολογία γιά τούς ξένους ἀλλά καί Ἕλληνες τῆς περιοχῆς ἦταν τά φιλοδωρήματα ἢ «δοσίματα». Πρόκειται γιά ἓνα εἶδος ὑποχρεωτικοῦ δώρου, σέ τελευταία ἀνάλυση γιά αὐθαίρετο ὑποχρεωτικό φόρο, πού ἔπρεπε νά καταβάλλουν κυρίως οἱ πρόξενοι καί οἱ ὑποπρόξενοι τῆς περιοχῆς στους Τούρκους γιά νά διευκολυνθεῖ ἡ διακίνηση τοῦ ἐμπορίου τους ἀλλά καί νά ἐξασφαλίσουν μερικές φορές τήν προστασία τῶν Τούρκων⁶⁶.

Προσφέρονταν στόν βοεβόδα καί τούς ντόπιους ἀξιωματοῦχους, ἀκόμα καί στίς γυναῖκες καί τό κατώτερο προσωπικό τους, καί ἦταν ὑποχρεωτικά κατά τήν ἐγκατάσταση νέου διοικητοῦ ἢ ἄλλου ἀξιωματοῦχου, τίς γιορτές τοῦ μπαϊραμοῦ ἢ τήν ἐποχή τῶν ἐξαγωγῶν, τήν ἐγκατάσταση ξένου προξένου στήν περιοχή κ.λπ.⁶⁷

64. Πιά φιλοδωρήματα καί μισθοὺς σέ ζυγιστές καί τελωνοφύλακες δλ. Svoronos, Commerce, σ. 42, 74-75, 92, 102.

65. Βλ. Svoronos, Commerce, σ. 38 – Σακελλαρίου Μ., Πελοπόννησος, σ. 68, Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 319, 324.

66. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 222 – Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐμμετάλλευση, σ. 290.

67. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 3, σ. 142, τ. 4, σ. 389 – Σάθα Κ., Εἰδήσεις, σ. 7, 8, 10, 19-20, Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 136, 140-142. Σέ ἐπιστολή τό 1767 τοῦ Γεν. Προβλεπτή τῶν Ἰονίων νήσων πρὸς τό Βενετὸ Δόγη ἐπισυνάπεται καί κατάλογος δώρων πού δόθηκαν στόν Τούρκο Μεχμέτ Ἀγάν πού τόν ἐπα-

Ὡς φιλοδωρήματα ἔδιναν κυρίως χρῆμα σέ γρόσια, τσεκίνια ἢ λίρες, ἀλλά καί διάφορα εἶδη καί ἀντικείμενα, ὅπως ὑφάσματα, ἄλογα, ρολόγια.

Αὐτά ἦταν τὰ τακτικά καί καθιερωμένα δοσίματα. Ὑπῆρχαν ὁμως καί τὰ ἔκτακτα τὰ ὁποῖα δέν ἦταν δυνατόν νά ὑπολογιστοῦν. Αὐτά μάλιστα ἦταν τόσο μεγαλύτερα, ὅσο πῶ σημαντικῆ ἦταν καί ἡ ἐξυπηρέτηση πού οἱ πρόξενοι ἐπιδίωκαν⁶⁸.

Ἐπιπλέον ὑπῆρχαν καί περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες οἱ Τοῦρκοι δέν περιμέναν νά τούς προσφέρουν «δώρα» τὰ ζητοῦσαν οἱ ἴδιοι⁶⁹.

Τὰ δοσίματα ἀποτεοῦσαν σοβαρό ἔξοδο γιά τόν προῦπολογισμό τῶν προξενίων στήν περιοχή ἔτσι ὥστε συχνά νά ἐκφράζονται παράπονα καί διαμαρτυρίες τῶν προξένων πρὸς τίς ἀρχές τῶν χωρῶν τους γιατί τὰ ἔσοδά τους ἦταν πράγματι ἀρκετά λίγα. Τό 1759 ὁ Βενετός ὑποπρόξενος στήν Ἄρτα Μαρίν ντε Λούνα γράφει στόν νέο ἔκτακτο Προβλεπτή Ἁγίας Μαύρας κ. Βιντσέντζον Μπάλμπι: «Εὐρίσκομαι εἰς μεγάλας οἰκονομικές στενοχωρίας, κατόπιν κλοπῆς πού ὑπέστην ἀπό τούς Ἄλθανούς εἰς τό σπίτι μου πού εἶναι καί ἡ ἔδρα τοῦ Προξενείου. Πολύ μικρά ἐξἄλλου εἶναι καί ἡ ἀμοιβή πού μοῦ δίδεται καί τέλος ἐπικίνδunami καί δύσκολοι εἶναι αἱ συναλλαγαί μέ τήν χώραν τῆς Ἄρτης... Οἱ Τοῦρκοι θέλουν δῶρα καί χωρίς δῶρα δέν ἡμπορεῖ κανεῖς νά ἐπιτύχει τίποτε. Συνεχῶς ἐμφανίζονται δυσκολοίαι, ἀδικαίαι καί ἐνοχλήσεις εἰς βάρος τῶν ὑπηκόων μας καί ἵνα δύναται κανεῖς νά παρεμβαινῆ ἀποτελεσματικῶς διά τήν τακτοποίησίν των χρειάζονται οἰκονομικά μέσα...»⁷⁰

Τελειώνοντας πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι μερικές φορές οἱ πρόξενοι φρόντιζαν νά δωροδοκῆσουν τούς κατώτερους ὑπαλλήλους τῆς αὐλῆς τοῦ Βοεβόδα, μέ σκοπό νά πληροφοροῦνται ἐγκαιρα ἐνδεχόμενες διαταγές του γιά ἀπαγορεύσεις ἐξαγωγῆς, γιά ἐπιβολή νέων φόρων καί γιά ὅτι ἄλλο εἶχε σχέση μέ τό ἐμπόριο⁷¹.

σκέφθηκε: «Χρυσοῦφαντον καί ἀργυροῦφαντον μεταξωτόν μπράτσα 12, βελούδο χρώματος ρουμπίνου μπράτσα 10, ὑφασμα σακαλάτο πρωτίστης ποιότητος μπράτσα 5, ἴδιον ὀλίγον δευτεράτερον μπράτσα 5, μίαν πιστόλαν ἀργυροποικίλων, θερίακαν κουτιά 12 καί ροῦχο πράσινο Ὀλλανδίας διά τούς ἀνθρώπους τοῦ πασᾶ τῶν Γιαννῶν μπράτσα 10» (Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, ἄρτα, τ. 3, σ. 417).

68. Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 142.

69. Τό 1768 ὁ Γενικός Προβλεπτής γράφει πρὸς τόν Βενετό Δόγη: «Τέλος ὁ Κεχαγιάς τοῦ Διοικητοῦ Ἄρτης ἐξήτησεν μίαν ἐγγραφον δήλωνιν μέ ἄλλα δῶρα, καί τὰ ὁποῖα τοῦ ἔδωκεν ὁ ἔκτακτος προβλεπτής, τὰ πράγματα ἐξομαλύνθησαν καί ἐπέστρεψεν εὐχαριστημένος ὁ Κεχαγιάς εἰς Ἄρταν...

Ἴδου ἡ σημειώσις τῶν δώρων καί τῶν ἐξόδων:

Χρυσοῦφαντον ὑφασμα ἀπό τό μαγαζί τοῦ Βερίμου διά τόν Κεχαγιάν.

μπράτσα 10 πρὸς 65 λίρες τό μπράτσο	λίρες 650
διά τούς δύο προῦχοντας Ἄρτης μπράτσα	4 1/2 ὑφασμα X 65
	λίρες 292.10
Φιλοδωρήματα εἰς τούς ὑπηρέτας	11λίρες 132
ἐξοδα διατροφῆς καί συντηρήσεως	λίρες 1264
ΣΥΝΟΛΟΝ	λίρες 2.686.10

(Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 388).

70. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 2, σ. 324-325. Βλ. ἐπίσης στόν ἴδιο τ. 3, σ. 250-251 καί Σάθα Κ., εἰδήσεις, σ. 18.

71. Βλ. Κρεμμύδας Β., Πελοπόννησος, σ. 67 – Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 176, Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευσις, σ. 120.

2.4.4 Τό Ἄγκυροβόλιο

Αὐτό ἦταν ἕνας πολύ παλιός φόρος, πού ἐξακολουθοῦσε νά πληρώνεται καί στό 18ο αἰ. Ὁ δασμός αὐτός πού στά ἔγγραφα καί σέ Βενετικές πηγές ὀνομάζεται «λιμανιάτικο» καταβάλλοταν στά ὀθωμανικά λιμάνια τοῦ Ἀμβρακικοῦ καί στή βενετοκρατούμενη Πρέβεζα. Δικαίωμα ἀγκυροβολίου, πέραν τῶν Τούρκων, εἰσέπρατταν, ὅπως καί σέ ἄλλες περιοχές, οἱ Γάλλοι πρόξενοι στήν Ἄρτα⁷². Φαίνεται, λοιπόν ὅτι σέ κάθε πλοιο πού φόρτωνε ἢ ξεφόρτωνε σέ κάποιο λιμάνι τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἦταν ὑποχρεωμένο νά πληρώνει ἕνα δικαίωμα γιά «στάθμευση».

Ἄν θεωρήσουμε ὅτι μέ τό δασμό τοῦ ἀγκυροβολίου, πού παραδίδεται ἀπό βενετικές πηγές γιά βενετικά πλοῖα πού στάθμευαν στά σκαλώματα τῆς Ἄρτας στά 1776-1787, ἐπιβαρύνονταν ὅλα γενικά τά πλοῖα, θά πρέπει τό ὕψος τοῦ δασμοῦ νά κυμαινόταν ἀπό δύο ὡς τέσσερα γρόσια, ἀνάλογα μέ τήν χωρητικότητα τοῦ πλοίου καί νά προσδιορίζοταν ἀπό τήν ἀπληστία τῶν Τούρκων διοικητῶν καί τῶν ἐνοικιαστῶν τοῦ φόρου. Τό 1776 ὁ ὑποπρόξενος Φραγκίσκος Πάγκαλος στήν Ἄρτα γράφει στό Βενετό Βαῖλο: «... παρουσιάσθη καί ἄλλο ζήτημα: τό τῆς ἀγκυροβολίας, λεγόμενον «λιμανιάτικο» καί συνίσταται εἰς τό ὅτι ἐνῶ ὡς τώρα ὁ καρδοκύρης ἐπλήρωνεν διά τοῦτο δικαίωμα πιάστρες 2 καί 30 παράδες τώρα τούς παίρνουν πιάστρες τρεῖς. Βεβαίως μικρά εἶναι ἢ ἐπί πλέον διαφορά, τῶν δέκα παράδων, ἀλλά ποιός μᾶς ἐγγυᾶται ἄν δέν ἀρχίσουν σιγά-σιγά νά ἀνεβάξουν καί τό δικαίωμ αὐτό, κατά βούλησιν»⁷³.

Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι τό «λιμανιάτικο» ἐπιβάρυνε τόν ἀγοραστή. Στήν Πρέβεζα γνωρίζουμε ὅτι τό ἀγκυροβόλιο ἦταν ὑποχρεωτικό γιά τά γαλλικά πλοῖα πού περνοῦσαν ἢ στάθμευαν, ἀνεξάρτητα ἄν εἶχαν προορισμό τήν Κόπραινα ἢ τή Σαλαῶρα, ὅπου κατέβαλλαν καί ἄλλο δασμό ὡς «λιμανιατικό» στους Τούρκους. Τό λιμανιάτικο στήν Πρέβεζα στά 1739 κυμαινόταν στά 3-4 γρόσια, ἐνῶ τό 1786 ἦταν 9 γρόσια⁷⁴· δέν γνωρίζουμε ὅμως, ἄν διαβαθμιζόταν ἀνάλογα μέ τή χωρητικότητα τοῦ πλοίου, ὅπως δηλώνεται ἀπό βενετικές πηγές γιά τά σκαλώματα τῆς Ἄρτας.

2.4.5 Τό προξενικό (γαλλικός δασμός)

Τό προξενικό, πού ἀποτελέσει τή βασική πηγή εἰσοδήματος τῶν Γάλλων προξένων στήν περιοχή τῆς Ἄρτας, ἦταν ἡ εἰσπραξη τοῦ 3% στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, πού οἱ Γάλλοι ἔμποροι ἢ οἱ ἄλλοι ἐμπορευόμενοι⁷⁵ στή γαλλική προξενική ἀρχή ἔφεραν στήν περιοχή τῆς Ἄρτας ἢ ἐπαιρναν ἀπό ἐκεῖ μέ ἀντάλλαγμα τή γαλλική προστασία⁷⁶.

72. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 390, 394, 401. Svoronos N., Commerce, σ. 70 – Σιροκάς Γ., Προξενεῖο σ. 48.

73. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 390.

74. Βλ. Σιροκάς Γ., Προξενεῖο σ. 187, 353 – Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευση, σ. 127.

75. Ἀναφέρεται ὅτι προξενικόν πλήρωσαν στό Γάλλο πρόξενο Ἕλληνες ἔμποροι τῆς περιοχῆς πού χρησιμοποιοῦσαν γαλλικά καράβια. Βλ. σχετικᾶ Σιροκάς Γ., Προξενεῖο, σ. 195, 198, 239, 248-249.

76. Πά τό προξενικό δλ. Κρεμμύδα Β., Πελοπόννησος, σ. 70-72. Προξενικό ἐπαιρναν πιθανότατα καί

Τό προξενικό, πού θά εισέπρατταν οἱ πρόξενοι τῆς Ἄρτας εἶχε ὀριοθετῆ ἀρχικά σέ 2% καί μόνο στά προϊόντα πού ἐξάγονταν. Αὐτό ἄλλωστε ἴσχυε γιά ὅλα τά προξενεῖα, ὅπου οἱ πρόξενοι δέ μιθοδοτοῦνταν. Ὁ κανόνας ὅμως δέν φαίνεται νά τηρήθηκε στήν Ἄρτα. Ὁ γάλλος πρόξενος G. Dubroca (1705-1724) αὔξησε τό προξενικό σέ 3% καί τό εισέπραττε καί ἀπό τά εἰσαγόμενα εἶδη, δικαίωμα μᾶλλον πού διατηρήθηκε καί γιά τούς διαδόχους του⁷⁷.

Ἡ ἐπιβάρυνση γιά τό γαλλικό ἐμπόριο ἀπό τό προξενικό δέν ἦταν ἀσήμαντη. Ἔτσι οἱ ἔμποροι τῆς Μασσαλίας ζητοῦσαν συχνά τή μείωση τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἕνα τέτοιο μέτρο θά ὠφελούσε τό γαλλικό ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς, κάτι τό ὁποῖο ὅμως δέν ἔγινε ἀποδεκτό.

Παράλληλα ἡ εἰσπραξη τοῦ προξενικοῦ παρουσίαζε ἀρκετές δυσχέρειες κυρίως ἀπό τήν ἀπροθυμία τῶν ἐμπόρων καί τῶν καπετάνιων νά πληρώνουν τό δικαίωμα αὐτό, προξενώντας τά ἔντονα παράπονα τῶν προξένων στό ὑπουργεῖο Ναυτικῶν καί ζητώντας τή λήψη μέτρων⁷⁸. Ἡ τακτική τῶν ἐμπόρων καί τῶν καπετάνιων νά ἀποφεύγουν τό προξενικό, ὅταν μποροῦσαν, φαίνεται πῶς ἦταν κανόνας. Ἰδιαίτεροι λόγοι στό προξενεῖο τῆς Ἄρτας εὐνοοῦσαν τή τακτική αὐτή. Τά γαλλικά καράβια μποροῦσαν εὐκόλα νά ξεφορτώσουν σέ κάποιον κολπίσκο ἀπό τίς ἐκτεταμένες ἀκτές τοῦ προξενεῖου ἄλλωστε ἡ Ἄρτα βρισκόταν ἀρκετά μακριά ἀπό τή θάλασσα.

Ἀπ' ὅσα ἀναφέρθηκαν γίνεται φανερό ὅτι ἡ ζημιὰ γιά τό γαλλικό ἐμπόριο ἦταν σημαντική ἐνῶ ἀπό τήν ἀποφυγή τοῦ προξενικοῦ ὠφελούνταν κυρίως οἱ Ἑλληνες ἔμποροι, οἱ σημαντικότεροι ἀνταγωνιστές τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου ἰδιαίτερα στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰ.

2.4.6 Τό κότιμο (γαλλικός δασμός)

Τό κότιμο, ἦταν ἕνας φόρος πού πλήρωναν τά πλοῖα πού ἐκτελοῦσαν μεταφορές ἀπό τίς σκάλες τῆς Ἀνατολῆς, καί ἦταν ἀνάλογος μέ τή χωρητικότητα τοῦ πλοίου καί τήν ἀπόσταση πού εἶχε νά διανύσει σέ κάθε ταξίδι⁷⁹. Δέν ξερούμε ἀκριβῶς ἀν ὁ δασμός αὐτός πληρωνόταν ἀπό ὅλα τά πλοῖα. Σύμφωνα μέ κάποιες πληροφορίες,

ἄλλοι πρόξενοι στήν περιοχή, βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 400. Ἀναφέρεται μάλιστα καί περίπτωση ὅπου ὁ Σολιμάν πασάς τῶν Πανίνων ἀπαίτησε νά εἰσπράξει καί αὐτός προξενικό γιά τά ἐμπορεύματα πού ξεφορτώνονταν στήν περιοχή του. Βλ. σχετικά Σιορόκας Γ., Προξενεῖο σ. 194-195, 244, 150. Πρὸβλ. καί Σαθά Κ., Εἰδήσεις, σ. 20, 24.

77. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 49-50, 239 – Μάξιμου Σ., Αὐγή, σ. 53.

78. Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 247-248.

79. Ὁ Σ. Μάξιμος ἀναφέρει γιά τό κότιμο: «Εἰδικό δικαίωμα πού εισέπρατταν οἱ πρόξενοι τῆς Γαλλίας, πρὸς ὄφελος τοῦ ἐμπορικοῦ ἐπιμελητηρίου Μασσαλίας ἀπό ὅλα τά πλοῖα ὅσα φόρτωναν γιά τίς χριστιανικές χώρες, ἐκτός ἀπό τά γαλλικά πού κατέβαλαν τό ἴδιο δικαίωμα στή Μασσαλία. Τό ποσοστό τοῦ κότιμο ἦταν ἀνάλογο μέ τήν χωρητικότητα τῶν πλοίων. Τά μεγάλα πλοῖα πλήρωναν, πίστρα 66.80, οἱ πολάκρες, οἱ κορβέττες καί τά κέσια 50, τά μπριγκαντίνια 33.40, οἱ ταρτάνες, κάτω τῶν 80 τόννων, 16.80. (Βλ. Σ. Μάξιμος, Ἐμπόριο ναυτικό, σ. 58 σημ. 10). Βλ. ἐπίσης Σ. Μάξιμου, Αὐγή, σ. 81 σημ. 1, 91, 95. Svoronos, Commerce, σ. 70.

τό κότιμο ήταν ένα είδος πρόστιμου πού πλήρωναν οι Γάλλοι καπετάνιοι πού φόρτωναν έμπορεύματα σέ σκάλες όπου ήταν έγκατεστημένοι γάλλοι έμποροι, αγοράζαν όμως τά έμπορεύματά τους από ξένους, συνήθως ντόπιους έμπόρους. Σύμφωνα όμως μέ άλλες πληροφορίες, τό κότιμο πλήρωναν τά πλοία πού φόρτωναν στίς σκάλες τής περιοχής, αλλά δέν μετέφεραν τό έμπόρευμα στή Γαλλία. Τό μόνο βέβαιο είναι ότι ο δασμός υπήρχε, και από τούς Γάλλους προξένους αναφέρεται συνήθως μαζί μέ τό προξενικό.

Γιά τό προξενείο τής Άρτας σημαντικό πλεονέκτημα ήταν ή άπαλλαγή από τό κότιμο, σάν ένα είδος προμοδότησης για νά διευκολυνθεί τό γαλλικό έμπόριο και ή γαλλική ναυτιλία τής Άρτας, και μάλιστα στόν καθαρό ναυτιλιακό τομέα τής ναύλωσης γαλλικών καραβιών από ξένους έμπόρους. Ωστόσο τό καθεστώς αυτό φαίνεται νά διαταράχτηκε αρκετές φορές, μέ τό Έμπορικό Έπιμελητήριο Μασσαλίας νά δίνει κατά καιρούς έντολή νά εισπράττεται κότιμο από τά πλοία πού δέν είχαν προορισμό τή Γαλλία⁸⁰.

Τό έτος 1766 φαίνεται ότι ο φόρος αυτό, πού άποτελοΰσε σημαντική επιβάρυνση για τό έμπόριο, καταργήθηκε από τή γαλλική κυβέρνηση.

2.4.7 Άλλοι δασμοί

Διάφοροι άλλοι δασμοί πού ύφίσταντο οι έμπορευόμενοι στήν περιοχή ήταν:

Α) Δασμός διαμετακομίσεως έντός του Άμβρακιού (Traghetto) και διόδια στήν είσοδό του: Και οι δύο δασμοί καταβάλλονταν στούς Βενετούς πού είχαν στήν κατοχή τους τήν Πρέβεζα τά έτη 1718-1787 πού επισημάνθηκαν για τήν περίοδο κυρίως μετά τό 1770. Μέ τόν πρώτο δασμό επιβαρυνόταν ή μεταφορά επιβατών, ζώων και προϊόντων από τήν Πρέβεζα στίς άπέναντι άκτές του κόλπου. Τά διόδια για τά έξερχόμενα πλοία από τόν Άμβρακικό ήταν 16 σολδία κατά τσεκίνο για φορτία πού προορίζονταν για λιμάνια τής οθωμανικής επικράτειας, ενώ για όσα κατευθύνονταν σέ ευρωπαϊκά 1% επί τής αξίας των έμπορευμάτων. Διόδια για τά έξαγόμενα από τή Πρέβεζα έμπορεύματα πληρώνονταν και κατά τήν περίοδο πού ή πόλη ήταν τουρκοκρατούμενη πριν τή συνθήκη του Πασσάρωβιτς (1718)⁸¹.

β) Τέλη άποθήκευσης: ως τό έτος 1772 οι Βενετοί ζητούσαν 0,5% για τέλη άποθήκευσης στήν Πρέβεζα. Στήν Άρτα οι γάλλοι δημιούργησαν άποθηρευτικούς χώρους στήν ίδια τήν κατοικία του γάλλου προξένου, αλλά δέν είναι γνωστό αν εισπράττονταν κάποιο τέλος άποθήκευσης⁸².

γ) Φόρος διαβάσεως του γεφυριού τής Άρτας: ο ύποπρόξενος στήν Άρτα Φραγκίσκος Πάγκαλος γράφει τό 1776 σχετικά στο Βενετό Βάιλο: «Έχομε και ένα ακόμα ζήτημα: τό τής διαβάσεως του γεφυριού. Τό δικαίωμα τουτο έχει νοικιασθεί και οι νοικιασταί ζητούν νά πληρώνουν τόσοσν κατά τήν είσοδον όσον και κατά

80. Βλ. Κρεμμύδας Β., Πελοπόννησος, σ. 72, Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 63, 240-243, 352.

81. Βλ. Άνδρεάδης Α., Περί τήν Οικονομικήσ, τ. 2, σ. 219-220, 229, Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 147.

82. Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 188, 226, 358-359.

τήν έξοδον καί οἱ Φράγκοι, ἐνῶ δέν ἐπλήρωναν ποτέ, σύμφωνα μέ τάς Συνθήκας, καί τώρα θέλουν νά τό ἐπιβάλλουν διά τῆς βίς, ἵνα ἀποδείξουν ἀκόμη μία φορά τήν ἀπλησίαν πού ἔχουν οἱ Τοῦρκοι. Ἐκαμα διασθήματα ἀλλά χωρίς ἀποτέλεσμα. Μάλιστα οἱ διοικηταί προβάλλουν προσχήματα διάφορα, συνήθη εἰς αὐτούς καί λέγουν ὅτι ὄλαι αἱ ἀξιώσεις των εἶναι σύμφωνα μέ μίαν ταρίφαν τήν ὁποίαν εἶχε κάμει ὁ Σουλεμάν πασάς, ἀλλά αὐτό εἶναι καθαρόν ψέμα»⁸³.

δ) Ἑκτακτες εισφορές, οἱ γνωστές ἀβαρίες (avaries)· οἱ εισφορές αὐτές ἐπιβά-
ρυναν τό γαλικό ἐμπόριο τῆς Ἄρτας καί ἐπιβάλλονταν ἀπό τόν προξενό, μετά ἀπό
ἀπόφαση τῆς συνέλευσης τῆς παρουκίας, γιά νά καλύψουν διάφορα ἑκτακτα ἐξοδα.
Τό πλιό συνηθισμένο ἀπ' αὐτά ἦταν, στήν Ἄρτα, ἡ δαπάνη γιά τό σουλτανικό θεράτι
τοῦ προξενίου, ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν ἀναγνώρισή του ἀπό τίς τουρκικές
ἀρχές. Τό σχετικό ἐξοδό ἀνερχόταν, στά 1703, σέ 225 πιάστρα, τά χρήματα αὐτά
ἔπρεπε νά σταλοῦν στό Γάλλο πρεσβευτή στήν Πύλη, ὁ ὁποῖος καί θά φρόντιζε γιά
τήν ἐκδοση τοῦ θερατίου⁸⁴.

ε) μεσιτικά.

στ) Ἄδειες ὑλοτομίας καί ἐξαγωγῆς· τίς ἀδειες πού δίνονταν συνήθως προφο-
ρικῶς, στόν πλειοδότη, χορηγοῦσε κυρίως ὁ βοεβόδας, ἀλλά καί ὁποιοσδήποτε τοπι-
κός διοικητής ἢ ἀξιωματοῦχος στήν δικαιοδοσία τοῦ ὁποίου ὑπάγονταν οἱ δασώδεις
περιοχές πού ἐπρόκειτο νά ὑλοτομηθοῦν. Ἀναφέρεται ὅτι γιά τήν ἐκδοση ἀδειας
ὑλοτομίας τό 1767 δίνονταν 1.000 γρόσια ἐνῶ ἀργότερα τά ποσά τῶν ἀδειῶν κυ-
μαίνονταν ἀπό 4.000 ὠς 20.000 γρόσια⁸⁵.

Τελειώνοντας ἀξίζει νά παραθεθεῖ ἐδῶ ἀπόσπασμα ἀπό ἐπιστολή πού ἔστειλε
ὁ ὑποπρόξενος στήν Ἄρτα Γεράσιμος Βριώνης τό 1787 στόν Βενετό Βάιλο στήν
Κωνσταντινούπολη καί ἀναφέρεται στά τέλη πού πληρώνουν οἱ βενετοί ἐμπορευό-
μενο στήν περιοχή τῆς Ἄρτας.

«Χωρίς τήν ἰσχυράν ἐπέμβασιν τῆς Ὑμετ. Ἐξοχότητος ἐγώ δέν βλέπω νά προ-
κύψουν εὐκολία διά τούς ὑπηκόους μας, οὔτε καί ἀσφάλεια διά τό ἄτομόν μου. Τά
νησιά διεξάγουν ἐδῶ ἕνα μεγάλο ἐμπόριο ἀπό τρόφιμα, κρασί καί ἄλλα εἶδη καί
ἤμπορεῖ νά ὑπολογισθῇ ἡ ζημιά ἀπό τά παράνομα τέλη πού καταβάλλουν ετησίως
εἰς 15.000 πιάστρες.

Ἴδού ποία εἶναι τά θάρη:

Οἱ Ἐνετοί ὑπήκοοι ἀντί τοῦ 3% πού ἔπρεπε νά πληρώνουν διά τελωνεῖον,
ὑποχρεοῦνται νά καταβάλλουν τό 1/6 τό 1/8 καί τό 1/12 ἀναλόγως μέ τά εἶδη,
δυνάμει μιᾶς «ταρίφας» τήν ὁποίαν εἰς τήν Ἄρταν ἐφαρμόζουν διά τούς Ὄθωμα-
νοῦς ὑπηκόους, ἐνῶ ὄλα τά ἄλλα Ἔθνη δέν πληρώνουν παρά μόνον τό 3%.

Ἐκτός τοῦ Τελωνείου ὑπάρχει καί μιᾶ ἄλλη φορολογία ὀνομαζομένη Κομέρκι
καί ὑπολογίζεται εἰς κάθε φορτίον ζῶου οἰουδήποτε ἐμπορεύματος 8 παράδες καί
ἐπί πλέον 4 παράδες διά κάθε ἕνα πού εἰσέρχεται στήν Ἄρταν ἔφιππος καί ἄλλους
4 ὅταν ἐξέρχεται.

83. Βλ. Κ. Δ. Μέριτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 390.

84. Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 242-243 – Μαξίμου Σ., Αὐγή, σ. 91, 94.

85. Βλ. Παννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική ἐκμετάλλευση, σ. 118-119.

Οί χωρικοί πού ἔρχονται ἀπό τὰ νησιά καί εἶναι ὑπήκοοί μας, ἵνα καλλιιεργήσουν ἀπό τοῦ Μαρτίου μέχρι Ὀκτωβρίου τὰς γαίας τῶν Ἄρτινων καί ὑπολογίζονται εἰς χιλίους, ὀφείλουν νά πληρώσουν δύο παράδες εἰς τό σκάλωμα, μόλις ἀποβιδάζονται, καί ἄλλους δύο ὅταν περνοῦν τό γεφύρι τῆς Ἄρτης. Ἐκτός τούτου ἔξαναγκάζονται παρὰ τοῦ Διοικητοῦ καί τῶν Προκρίτων Τούρκων καί εἰς διαφόρους ἀγγαρείας.

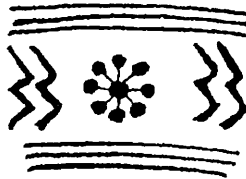
Οἱ καρaboκύρηδες Βενετοί πληρώνουν τελωνεῖον καί διά τό ὀλίγο ψωμί καί κρασί πού ἀγοράζουν διά τὰς ἀνάγκας τοῦ πληρώματος τῶν πλοίων των.

Οἱ Ἐνετοί ὑπήκοοι οἱ ὁποῖοι ἔχουν διαφοράς μέ τούς ὑπηκόους Ὀθωμανούς, καλοῦνται εἰς τὰ Δικαστήρια, καταδικάζονται, φυλακίζονται, δέρονται, χωρίς καν νά εἰδοποιηθῆ ὁ πρόξενος.

Ὁ «Χαρατσάρης» ὑποχρεώνει τούς ὑπηκόους νά πληρώνουν τό χαράτσι ὅταν διαμένουν πλέον τῶν τριῶν ἐτῶν εἰς Ἄρταν καί ἂν ἀκόμη δέν ἔχουν περιουσίαν ἐν τῇ πόλει.

Τά Βενέτικα ἐμπορικά πλοῖα πού μεταφέρουν ἐμπορεύματα ἀπό Τουρκικά μέρη, ὅπου ἐπλήρωσαν ἤδη τό τελωνεῖον, ὑποχρεοῦνται νά πληρώνουν καί δευτέραν φορᾶν ἐδῶ.

Ὅμοίως πληρώνουν εἰς τόν ἐνοικιαστήν τρεῖς πάστρες τὰ πλοῖα καί μίαν οἱ βάρκες δι' ἕναν φόρον πού τόν λέγουν «λιμενιάτικο» ...»⁸⁶

86 . Βλ. Κ. Δ. Μέριτζιου, Ἄρτα, τ. 4, σ. 401.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΟΡΛΑΝΔΟΣ Ο «ΠΑΝΤΟΤΙΝΟΣ ΦΙΛΟΣ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ»

Ὁ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος γεννήθηκε τό 1887. Ἦταν Σπετσιώτης, ἀπόγονος τοῦ πολιτικοῦ τοῦ Ἀγώνα τοῦ 1821 Ἰωάννου Ὀρλάνδου καί τῶν Κουντουριωτῶν.

Μόλις εἴκοσι ἑνός χρόνων ἦταν διπλωματοῦχος τοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου καί ἀριστοῦχος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν καί εἶχε ἐργαστεῖ στίς ἀναστηλώσεις τῶν Μνημείων τῆς Ἀκρόπολης. Ἐν συνεχείᾳ ἐργάστηκε δίπλα σέ σοφοῦς ἀρχαιολόγους, ὅπως Ὁ W. Dörpfeld, ὁ A. Von Premerstein, ὁ Alf. Bruckner.

Ἡ διδακτορική του διατριβή ἀφοροῦσε τό ναό τοῦ Ποσειδώνα στό Σούνιο. Ἀσχολήθηκε τόσο μέ τά ἀρχαῖα μνημεῖα, ὅσο καί μέ τά παλαιοχριστιανικά, τά βυζαντινά καί τά μεταβυζαντινά. Ἡ προσέγγισή του στά μνημεῖα γινόταν μέ συνέπεια καί ἀφοσίωση. Οἱ ἀποτυπώσεις τῶν μνημείων πού ἔκανε, ὅπως καί οἱ ἀναστηλώσεις του, ἄφησαν ἐποχή.

Ἐπί εἴκοσι περίπου χρόνια, ἀπό τό 1920, διετέλεσε διευθυντής Ἀναστηλώσεων τῶν Ἀρχαίων καί Ἱστορικῶν Μνημείων. Καί πάλι ἀπό τό 1942 ἐπί δεκαπέντε χρόνια. Ἀπό τό 1926, ἔτος ἰδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἦταν ἀπό τούς πρῶτους ἀκαδημαῖκούς, μέχρι τοῦ θανάτου του τό 1979. Ἀπό τό 1936 ἦταν ἰσόβιος ἐταῖρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καί ἀπό τό 1951 ὡς τόν θάνατό του γενικός τῆς γραμματέας.

Μετά τούς Βαλκανικούς πολέμους (στούς ὁποίους ἔλαβε μέρος) ἔκανε ἔρευνες στή Βόρειο Ἑλλάδα (καί στήν Ἄρτα) καί μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ἀσχολήθηκε μέ τή μελέτη τῶν μνημείων τῆς Δωδεκανήσου.

Ὁ ἀριθμός τόπων πού ἔγιναν ἀναστηλώσεις ὑπό τήν διεύθυνσή του πλησιάζει

τούς ἑκατό, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν τόπων ὅπου διενήργησε ἀνασκαφές καί ἔρευνες ξεπερνᾶ τούς πενήντα.

Μεταξύ ἄλλων ἀναστήλωσε τὰ Προπύλαια, τὸν Παρθενῶνα, τούς ναούς τῆς Ἀπέρου Νίκης καί τοῦ Ποσειδῶνα στό Σούνιο, τὸ Ὠδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ, τὸ Θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου, τούς θολωτούς τάφους τῶν Μυκηνῶν, τῆς Πύλου, τοῦ Ὀρχομενοῦ. Ἐκανε ἀνασκαφές στή Σικυῶνα (ὅπου ἴδρυσε καί μουσεῖο), στό λόφο Ἀλίφειρας στήν Ἀρκαδία, στή Μεσσήνη κ.ά.

Τὴν σφραγίδα τῶν ἐργασιῶν του φέρουν ἐκκλησίες τοῦ Μυστρᾶ, μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἡ Μητρόπολη Σερρών, ἡ Κυρία τῶν Ἀγγέλων καί ἡ Φανερωμένη στή Ζάκυνθο, ἡ Κουμπελίδικη στήν Καστοριά, ἡ Μονή τοῦ Ὁσίου Λουκά, ἡ Παρηγορήπισσα στήν Ἄρτα. Οἱ δημοσιεύσεις του στόν τομέα τῆς κλασικῆς ἀρχαιολογίας πλησιάζουν τίς ἑκατό καί ξεπερνοῦν τίς διακόσιες στόν τομέα τῆς βυζαντινῆς.

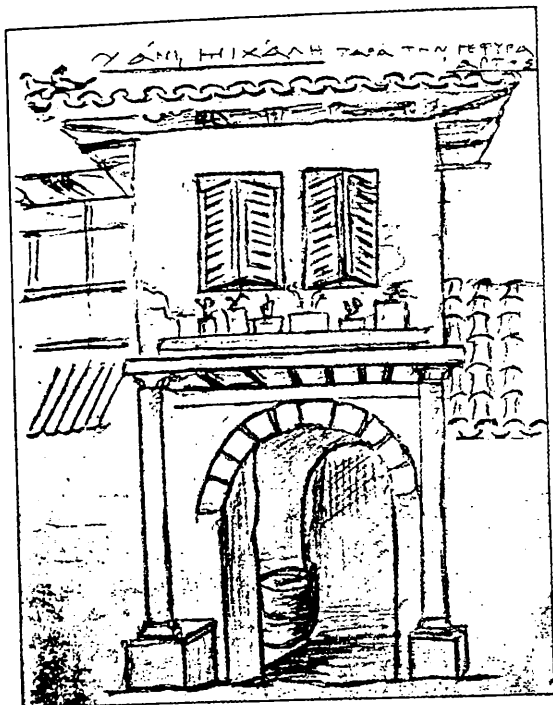
Οἱ μετακινήσεις του ἀπό περιοχὴ σέ περιοχὴ μέ τίς συνθήκες τῆς ἐποχῆς προϋπέθεταν ἀντοχὴ στίς ταλαιπωρίες, στίς ἀσθένειες (ἐλονοσία κ.λπ.) ἀλλὰ καί θάρρος, γιατί ὑπῆρχε ἀκόμα ἡ ληστεία. Τό 1921 σέ μιά μετάβασή του στή Στράτο τῆς Αἰτωλοακαρνανίας ἀπαντήθηκε μέ τόν φοβερό ληστή Γιαγκούλα. Ὁ ἀρχιληστής ἐντυπωσιασμένος ἀπό τόν σκοπὸ τοῦ Ὀρλάνδου νά μελετήσῃ τόν ναό τοῦ Διός, ἔστειλε ἀνθρώπους νά τόν προστατεύουν στή διάρκεια τῆς ἀποστολῆς.

Ὁ Ὀρλάνδος διετέλεσε καί καθηγητὴς στό Πολυτεχνεῖο καί στό Παν/μιο Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τό 1919 ἕως τό 1940 ἦταν τακτικὸς καθηγητὴς Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας καί Ρυθμολογίας καί ἀπὸ τό 1943 ἕως τό 1958 τακτικὸς καθηγητὴς Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς στό Πολυτεχνεῖο. Παράλληλα ἀπὸ τό 1939 ἕως τό 1958 ἦταν καθηγητὴς στήν ἔδρα Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας στό Παν/μιο Ἀθηνῶν.

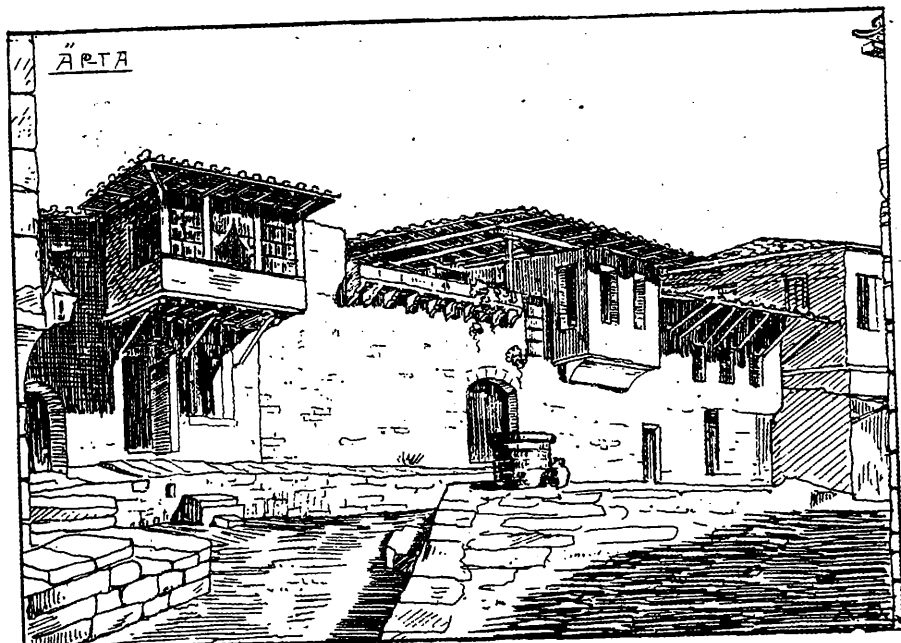
Ὁ Ὀρλάνδος ἀναγνωρίστηκε ὡς ἐπιστήμονας διεθνοῦς κύρους στό Ζ' Διεθνές Βυζαντινολογικὸ Συνέδριο στίς Βρυξέλλες καί ἔγινε μέλος τοῦ Γερμανικοῦ, Αὐστριακοῦ, Ἀμερικανικοῦ καί Βρετανικοῦ Ἰνστιτούτου. Τιμήθηκε μέ τό Βραβεῖο Herder (1968) γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του δράση καί μέ τό Μετάλλιο τῆς Academie des Inscriptions et Belles Lettres.

Σχεδίασε καί ἔκτισε πολλές ἐκκλησίες, μεταξύ τῶν ὁποίων: ὁ Ἅγιος Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης στήν ὁδὸ Σκουφᾶ Ἀθηνῶν, ὁ Ἅγιος Βασίλειος τῆς ὁδοῦ Μετσόβου Ἀθηνῶν, ὁ Ἅγιος Διονύσιος Ζακύνθου κ.ά.

Ὁ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστὴς καί δημιουργὸς τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Ἀρχεῖο Βυζαντινῶν Μνημείων Ἑλλάδος» (ΑΒΜΕ). Μέχρι τό 1973 ἐκδόθηκαν δώδεκα τόμοι. Πρέπει ἰδιαίτερα νά σημειώσουμε πῶς στόν τόμο Β' (τεύχη 1 καί 2) τοῦ ΑΒΜΕ ὑπάρχουν μελέτες τοῦ Ὀρλάνδου πού ἀναφέρονται στὰ μνημεῖα τῆς Ἄρτας καί συγκεκριμένα: στή Μονή Βλαχερνῶν, στήν Παναγία τοῦ Μπρωῶνη, στόν Ἅγιο Δημήτριο Κατσούρη, στή Μονή Κάτω Παναγίας, στήν Ἁγία Θεοδώρα, στόν τάφο τῆς Ἀγ. Θεοδώρας, στόν Ἅγιο Βασίλειο Ἄρτας, στόν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Ροδιάς, στόν Ἅγ. Βασίλειο (παρά τὴν γέφυρα τῆς Ἄρτας), στό Κάστρο τῆς Ἄρτας, στὰ Βυζαντινὰ γλυπτά τῆς Ἄρτας, στοὺς μεταβυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Ἄρτας, προσθήκη στὰ περὶ τῆς Μονῆς τῶν Βλαχερνῶν, στὰ παλιὰ σπίτια τῆς Ἄρτας, στήν Γέφυρα τῆς Ἄρτας, στὰ τουρκικὰ κτήρια τῆς Ἄρτας καί στίς ἀναστηλώσεις Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἄρτας.

Τό χάνι Μιχάλη
στήν Γέφυρα τῆς Ἄρτας
(σχέδιο Ὀρλάνδου)

ἌΡΤΑ: Συνοικία Ἁγ. Βασιλείου (1917)
(σχέδιο Ὀρλάνδου)

Ὁ Ὀρλάνδος ἐκάλυπτε ὅλη τὴν ὕλη τοῦ ΑΒΜΕ, κείμενα καὶ σχέδια, παρουσιάζοντας τὰ μνημεῖα μὲ τρόπο ὑποδειγματικό. Ὑφος λιτό, καθαρεύουσα ἀπλή ἀλλὰ ζωντανή, μὲ ἀκριβολογία, μὲ στοιχεῖα ἱστορικά, μὲ ἀρχιτεκτονικά σχέδια καμωμένα ἀπ' τὸν ἴδιο, μὲ γλυπτική καὶ ζωγραφικὴ διακόσμηση, μὲ ἐπιγραφικὴ τεκμηρίωση.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ ΑΒΜΕ καὶ τὶς πάμπολλες δημοσιεύσεις, ὁ Ὀρλάνδος ἄφησε στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα δύο μεγάλα ἔργα: Τὴν «Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτας» (1963, σελ. 184+42 στὰ γαλλικά, μὲ 20 ἔγχρωμους καὶ 10 ἀσπρόμαυρους πίνακες) καὶ τὴν «Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τοιογραφίαι τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου» (1970).

Ἄλλα βιβλία τοῦ Ὀρλάνδου εἶναι: Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης (1952-54). Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (1951, 1958). Ἡ Ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς (1967-68). Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος (τρεῖς τόμοι 1977-78). Τὸ Λεξικὸ τῶν Ἀρχαίων Ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων (ἐκδόθηκε τὸ 1986, δηλαδή μετὰ τὸν θάνατό του) καὶ ἄλλα πολλὰ.

Στὸ ἔργο τοῦ Ὀρλάνδου ἀκουμποῦν μὲ ἀνακούφιση οἱ ἔρευνες καὶ τῶν σημερινῶν βυζαντινολόγων. Τὸ ἔργο τοῦ Ὀρλάνδου εἶναι θαυμαστό, εἶναι μεγάλο, ἀπόρροια τῆς πολὺπλευρῆς σχέσης πού συνέδεε τὸν ἀρχαιολόγο ἀνασκαφέα, τὸν βαθύ ἐρευνητὴ μὲ τὴν πλατιά γνώση, τὸν ἀρχιτέκτονα καὶ τὸν πανεπιστημιακὸ δάσκαλο. Ἕνα ἔργο μὲ σταθερὸ προσανατολισμό, μὲ ἐπιμονὴ καὶ ἀφοσίωση, πού τὸ ἐμπνέει ἡ ἀγάπη τοῦ ἐπιστήμονα γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης του.

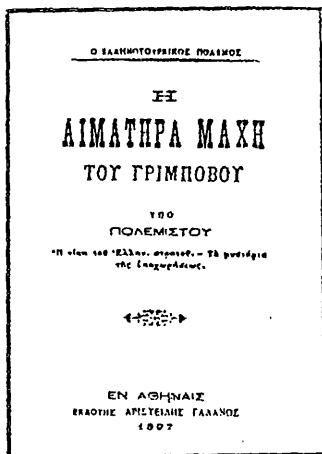
Ἡ Ἄρτα ἐτίμησε τὸν Ὀρλάνδο δίνοντας τὸ ὄνομά του σὲ κεντρικὸ δρόμο πού ξεκινáει ἀπὸ τὴν Παρηγορήτισσα. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀνταπέδωσε. Ὄταν ὁ Σὺλλογος «Σκουφᾶς», γιορτάζοντας τὰ 80 χρόνια ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του, τὸν κάλεσε τιμητικὰ στὴν Ἄρτα, αὐτὸς μὴ μπορώντας νὰ ἔλθει λόγω ἡλικίας (ἦταν 89 ἐτῶν), ἔστειλε θερμὸ συγχαρητήριο τηλεγράφημα, ὑπογράφοντας: Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος, ὁ πατριπινὸς φίλος τῆς Ἄρτας.

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΓΡΙΜΠΟΒΟΥ*

ΠΡΟ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Τὴν νύκτα τῆς 31ης Ἀπριλίου ἡ ταξιαρχία Μπότσαρη κατεῖχε τὰς θέσεις τὰς ἀπὸ τοῦ γεφύρου τοῦ Ἰμαρέτ μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου, ἃς εἶχε καταλάβει τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας, τοῦ ἐχθροῦ ἀποκρουσθέντος ἐκ τῶν λόφων τῶν ἐγγύς τοῦ Ἰμαρέτ καὶ ὑποχωρήσαντος πρὸς τὰς λοφοσειράς τοῦ Γριμπόβου.

Οἱ Ἕλληνες περὶ τὴν 7ην πρωινὴν ὥραν ἐξέτασαντες καλῶς τὸ ἔδαφος καὶ ἀνακαλύψαντες τὰς θέσεις ἃς ἀπὸ τῆς προτεραίας κατεῖχον οἱ Τούρκοι, ἐβάδισαν κατ' αὐτῶν, σκοπὸν ἔχοντες νὰ ἐκφοβίσουν τούτους.

Δύο τάγματα ἐκ τοῦ ἔκτου πεζικοῦ συντάγματος ὑπὸ τοὺς ταγματάρχας Παπαγιαννόπουλον καὶ Κοκοτάκην παραταχθέντα εἰς μάχην ἐκινήθη-

σαν, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Παπαγιαννόπουλον πρὸς τὰ ἀριστερά, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Κοκοτάκην δεξιᾷ, πρὸς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰμαρέτ κοιλάδα.

Τὰ δύο αὐτὰ σώματα ἐβάδισαν ἐπ' ἄρκετόν χωρὶς νὰ εὔρουν καμμίαν ἀντίστασιν. Τὴν δεκάτην πρωινὴν ὥραν φθάσαντα πρὸ τῶν λόφων τοῦ Γριμπόβου κατέλαβον τὰς μὴ κατεχομένας αὐτὰς θέσεις καὶ ἀνέμενον διαταγὰς.

Εἰς ἀπόστασιν χιλίων ὡς ἔγγιστα μέτρων ἀπὸ τῶν καταληφθεισῶν ὑπὸ τῶν δύο αὐτῶν ταγμάτων θέσεων, εὐρίσκοντο ὠχυρωμένοι οἱ Τούρκοι, ἀριστερᾷ μὲν παρὰ τὸν πρῶτον λόφον τοῦ Γριμπόβου, δεξιᾷ δὲ παρὰ τὸν βραχώδη λοφίσκον τὸν εὐρισκόμενον ἐντὸς τῆς κοιλάδος.

Οἱ Ἕλληνες ὠχυρωθέντες προχείρως εἰς τὰς θέσεις ἃς κατέλαβον, ἀνέμενον τὸν ἐχθρὸν μὴ ἐμφανισθέντος ὅμως τούτου, αἱ προφυλακαὶ τοῦ ὑπὸ τὸν Κοκοτάκην σώματος ἐπεχείρησαν νὰ προχωρήσουν πρὸς τὸν λοφίσκον τὸν εἰς τὸ βάθος τῆς κοιλάδος εὐρισκόμενον ὅπως καταλάβουν καὶ τοῦτον, ἀλλ' ἐκεῖ περὶ τὴν 10ην καὶ 1/4 ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ὀπισθεν τοῦ λόφου τούτου ὠχυρωμένων Τούρκων, κατόπιν δὲ πυροβολισμῶν τινων οὓς ἀντήλλαξαν, αἱ προφυλακαὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἀρχικὰς τῶν θέσεων, γενικὴ δὲ ἐπεκράτησεν ἡσυχία μέχρι τῆς 3 1/2 μ.μ. ὥρας ὅποτε οἱ Ἕλληνες ἐνισχυθέντες ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Τούρκων.

* Ἰδιαιτέρως δυσεὔρετο φυλλάδιον (Δέν ὑπάρχει σὲ καμιά ἀπ' τὰς δημόσιες Βιβλιοθήκας). Ἰδιωτ. Συλλ.

Ἡ μάχη συνεκροτήθη ἀκριβῶς εἰς τὰς ἄνωθεν τοῦ Χανοπούλου ὄροσειράς τοῦ Ἰμαρέτ καὶ Γριμπόβου καὶ εἰς τὴν πρὸς τὴν Γρεμενίτσαν ἐκτεινομένην κοιλάδα.

Οἱ Τοῦρκοι εὐρίσκοντο ἐκεῖθεν μῖς χαράδρας ἥτις γνωρίζει τὰς λοφοσειράς τοῦ Ἰμαρέτ καὶ Γριμπόβου, ἐντεῦθεν δὲ εὐρίσκοντο οἱ Ἕλληνες.

Δεξιᾷ τοῦ Ἰμαρέτ ἐκτείνεται ἡ κοιλάς, εἰς τὸ ἑσωτερικόν δὲ ταύτης, ἄνωθεν τῆς Γρεμενίτσας, ὑπάρχει ὁ πετρώδης λόφος ὃν κατεῖχεν ὁ ἐχθρὸς. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ λόφου τούτου ἐκτείνεται ἡ ὁδὸς ἡ ἀγούσα εἰς Κιάφαν. Εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην ἐπεχειρεῖ νὰ εἰσέλθῃ τὸ τάγμα τοῦ Κοκοτάκη ἵνα ὀχυρωθῇ εἰς τὴν Κιάφαν καὶ προσβάλλει τὰ νῶτα τοῦ κατέχοντος τοὺς λόφους τοῦ Γριμπόβου. Τοῦτο ὅμως ἐννοήσαντες ἐνωρὶς οἱ Τοῦρκοι ἀπέκλεισαν τὴν ὁδὸν διὰ νέας δυνάμεις ἥτις ὠχυροῦτο ὀπισθεν τοῦ εἰς τὸ βάθος τῆς κοιλάδος πετρώδους λοφίσκου.

Τὸ Γρίμποβον ἔχει τέσσαρας κλιτύς. Ἡ χαμηλοτέρα τούτων πλησιάζει πρὸς τὸ τέρας τῆς λοφοσειράς τοῦ Ἰμαρέτ καὶ Γριμπόβου ἔνθα διέρχεται ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς ἡ ἀγούσα εἰς Χανόπουλον, Κουμζάδες, Χάνι, Καρβασσαρά καὶ Πέντε Πηγάδια.

Ἡ μάχη ἄρχεται. – Ἡ διάταξις τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων. – Ἐφοδος τῶν Ἑλλήνων. – Ὁ θριάμβος τοῦ ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ. – Ἀπελπισία καὶ ἀπόγνωσις τῶν Τοῦρκων.

Εἰς τὴν ἀριστερά τοῦ Ἰμαρέτ διερχομένην ὁδὸν παρετάχθη μία πεδινὴ πυροβολαρχία ὑπὸ τὸν ἀξιωματικὸν Οἰκονόμου. Ὑπερθεν τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐπὶ μῖς κλιτύς τοῦ Ἰμαρέτ παρετάσσετο εἰς οὐλαμὸς λυομένης πυροβολαρχίας ὑπὸ τὸν ἀξιωματικὸν Τυπάλδον, εἰς τὰ δεξιᾷ δὲ, πλησίον τῆς κοιλάδος, ἕτερος οὐλαμὸς τῆς ἰδίας πυροβολαρχίας.

Κατόπιν ἤρχετο τὸ πεζικὸν κατὰ τὴν ἐξῆς διάταξιν:

Τὸ ὑπὸ τὸν γενναῖον ταγματάρχην Παππλαγιαννόπουλον τάγμα παρετάσσετο ἀριστερά ἐπὶ τῆς λοφοσειράς τοῦ Ἰμαρέτ, τὸ ἕτερον δὲ ὑπὸ τὸν ὠσαύτως ἀνδρεῖον ταγματάρχην Κοκοτάκη δεξιᾷ πρὸς τὴν κοιλάδα. Ὅπισθεν δὲ τούτων ἤρχοντο τὰ στηρίγματα καὶ ἡ ἐφεδρεία. Ὁ συνταγματάρχης ταξίαρχος Μπαϊρακτάρης μετὰ τοῦ συνταγματάρχου, ὡς μεράρχου, Θερασύβουλου Μάνου καὶ τῶν ἐπιτελῶν, εὐρίσκοντο ἀκριβῶς ὀπισθεν τῆς πρώτης γραμμῆς.

Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς παραταχθεὶς πρὸς μάχην ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου, μετ' ἀγωνίας ἀνέμενε τὴν διαταγὴν τῆς ἐπιθέσεως.

Οἱ στρατιῶται μὸλις συνεκρατοῦντο ἤθελον νὰ ἐπιτεθοῦν μόνοι τοὺς ἄνευ διαταγῶν καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ μετὰ κόπου ἀνέστελλον τοὺς φιλοτίμους καὶ γενναίους αὐτοὺς ἄνδρας.

Τὴν 3.25' μ.μ. διακρίνεται ἐκ τοῦ ἀντιθέτου μέρους τῆς παρατάξεως ἔφιππος ἀγγελιαφόρος σπεύδων πρὸς τὸν Μέραρχον Μάνον.

Ὁ ἀγγελιαφόρος ἐκόμιζε τὴν διαταγὴν τῆς ἐπιθέσεως.

Οἱ γενναῖοι στρατιῶται τὸ ἀντελήφθησαν καὶ ἐξερράγησαν εἰς φρενητιώδεις ζητωκραυγὰς.

Ὁ Συνταγματάρχης Μάνος ἀπεσφράγισε τὸν φάκελλον τὸν περικλείοντα τὴν διαταγὴν καὶ ἀνέγνωσε τὰ ὀλίγα ταῦτα λακωνικώτατα.

– Ἀρχίσατε πῦρ τὴν 3 1/2 ὥραν.

Ὁ Μέραρχος συγκεινημένος ἀνακοινεῖ πάραυτα τὸ περιεχόμενον τῆς διαταγῆς εἰς τὰ στρατεύματα.

Νεαὶ ζητωκραυγαὶ καὶ ἀλαλαγμοὶ ἀντήχησαν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν. Τὴν 3ην δέ καὶ 35', τὸ πῦρ σφοδρότατον ἤρχισεν ἔξ ὄλων τῶν σημείων.

Τὴν ἐπίθεσιν ἐνήργησαν μετ' ἀπαραμίλλου γενναιοῦτος δύο λόχοι πεζικοῦ ὑπὸ τοὺς ἀξιωματικούς Βασιλειάδην καὶ Μεσολογγίτην.

Οἱ δύο λόχοι οὗτοι ἀνήκοντες εἰς τὸ 1ον τάγμα ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ τοῦ πυροβολικοῦ ὀλοκλήρου τῆς γραμμῆς, τῶν πυροβόλων τοῦ Θεοτοκείου διευθυνομένων ἀπὸ τὸν ἀξιωματικὸν Βερέταν καὶ τοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος διοικουμένου ἀπὸ τὸν ταγματάρχην Δαμιανόν, τὸν λοχαγόν Γουλιμῆν καὶ ἓνα ἀνθυπολοχαγόν.

Ἡ ἐπίθεσις ὑπῆρξεν ὀρηκτική, ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ τοῦ ὠχυρωμένου εἰς τὴν πρώτην κλιτὺν τῆς λοφοσειρᾶς τοῦ Γρίμποβου.

Ὁ ἐχθρὸς ἠμύνετο μετὰ γενναιοψυχίας, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες μανιώδεις γενόμενοι κατῶρθωσαν μετὰ μίαν ὥραν νά ἐκδιώξουν ἐκείθεν τοὺς Τούρκους καὶ νά γείνωσι κύριοι τῆς πρώτης κλιτύς.

Ὁ ἐχθρὸς ὑποχωρήσας κατέλαβε τὴν δευτέραν καὶ τρίτην ράχιν τοῦ Γριμπόβου παραταχθεὶς δ' ἐκεῖ ἐν ἀκροβολισμῶ, ὑπερίσπιζε τὰς θέσεις του ἐν τελείᾳ ἀπογνώσει, ἀπαντῶν διὰ πυκνοτάτου πυρός εἰς τοὺς ἐπιτιθεμένους.

Μέ ὄλον ὅμως τὸ ἀδιάκοπον καὶ σφοδρὸν πῦρ τῶν Τούρκων, οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθουν τὴν ἐπίθεσιν μεθ' ὀρηκῆς καὶ λύσσης, δέν κατῶρθουν ὅμως νά ἐκτοπίσουν τὸν ἐχθρόν, διότι ἡ θέσις τὴν ὁποίαν κατεῖχεν οὗτος ὑπερεῖχε τῶν ἐπιτιθεμένων κατὰ πολὺ. Τότε τὸ ἑλληνικὸν πυροβολικὸν τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν καὶ τὸ πυροβολικὸν τοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος ἤρχισαν ἀμέσως ταχεῖαν καὶ σφοδρὰν ἐπίθεσιν δι' ἀλλεπαλλήλων βολῶν. Αἱ ἐπιτυχίαι τῶν πυροβόλων τούτων ὑπῆρξαν ἀξιοθαύμαστοι.

Αἱ ὀπίδες συνέτριψαν τοὺς Τούρκους. Μετὰ πέντε ἢ ἕξ ἀκόμη βόμβας ἠνάγκασαν αὐτοὺς νά ὑποχωρήσουν καὶ πάλιν καὶ νά καταφύγουν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Γριμπόβου τὴν ὁποίαν εἶχον καταλλήλως ὀχυρώσει.

Ἀνελθόντες οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους ὅπου εἶχον κατασκευάσει μεγάλην περιβολὴν καὶ ἕξ ταχύσκαπτα ὠχυρώθησαν ἐντὸς αὐτῶν καὶ ἤρχισαν νά κτυποῦν τοὺς ἡμετέρους διὰ πυκνοῦ πυρός.

Οἱ Ἕλληνες μετὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν ὀπισθοχώρησιν τῶν Τούρκων, ὠρμήσαντες ἀκράτητοι ἐκυρίευσαν τὰς ἐγκαταλειφθείσας θέσεις καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔξ ἀποστάσεως 650 περίπου μέτρων ἐμάχοντο πρὸς τὸν ἐχθρόν ἀνδρείως.

Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ὠχυρωθῆ καλῶς, κατέβαλον δέ ὄλας τὰς δυνάμεις των διὰ νά διατηρήσουν τὰς θέσεις των αὐτὴν τὴν φορὰν. Τὸ πυροβολικὸν ὅμως τοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος ἤρχισε νά κτυπᾷ αὐτοὺς μέσα εἰς τὰ ταχύσκαπτα ὅπου ἦταν κρυμμένοι καὶ νά κατασυντρίβῃ αὐτοὺς.

Νεκροὶ καὶ τραυματῖαι κατεκρμνίζοντο ἀπὸ τῆς κορυφῆς ἀδιαλείπτως. Αἱ βόμβαι διαρρυγνύμεναι μετὰ τρομερᾶς βοῆς ἐντὸς τῶν ταχυσκάπτων ἐσάρωναν τοὺς

Τούρκους καὶ ἐκάλυπτον μέ τὰ πτώματα τοῦ ἐχθροῦ τὰς κορυφάς τοῦ Γριμπόδου. Περί τήν 7ην ἑσπερινήν ὥραν οἱ Τούρκοι ἀποδεκατισθέντες κυριολεκτικῶς, περιέπεσαν εἰς ἐσχάτην ἀπελπισίαν, βλέποντες δέ τήν καταστροφὴν αὐτῶν καί τό τρομερόν τέλος ὅπερ τοὺς ἀνέμενε ἀπετόλμησαν ἀπελπιστικὴν ἔφοδον κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν εὐρισκομένων ἐπὶ τῆς τρίτης κλιτύος. Οἱ Ἕλληνες ὁμως ἀπαθέστατοι παραμείναντες εἰς τὰς θέσεις των ἀπέκρουσαν τὴν ἔφοδον. Τότε οἱ Τούρκοι ἀπελπισθέντες ἐντελῶς ὑπεχώρησαν καὶ πάλιν πρὸς τὴν κορυφὴν ὅπου ἐγγλεισθέντες καὶ αὐθις ἐδέχοντο ἀπὸ παντοῦ τό ἀλλεπάλληλον καταστρεπτικὸν πῦρ τοῦ ἐλληνικοῦ πυροβολικοῦ καὶ πεζικοῦ.

Ἐν τούτοις δὲν ὑπεχώρουν ἐκ τῆς κορυφῆς, ἀλλ' ἐτήρουν τὰς θέσεις των μέχρι τῆς 8ης καὶ 10 τῆς ἑσπέρας ὅποτε τό πῦρ κατέπαυσεν ἐντελῶς καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Οἱ Ἕλληνες μετὰ τὴν λαμπρὰν αὐτῶν νίκην κατέλαβον τὰ δεσπόζοντα ὑψώματα τοῦ Χανοπούλου καὶ τῆς Φιλιπιάδος ἔνθα στηθεῖσα ἐκυμάτισεν ἡ Ἑλληνικὴ σημαία ὑπὸ τὰς ζητωκραυγὰς τῶν ἀνδρείων στρατιωτῶν, οἱ δὲ Τούρκοι μετὰ τὴν πανωλεθρίαν ἦν ὑπέστησαν ἐνεκλείσθησαν εἰς τὴν κυρίαν κορυφὴν τοῦ Γριμπόδου ὅπου καὶ παρέμειναν καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐκείνην.

ΤΗΝ ΕΠΙΟΜΕΝΗΝ

Ἐπανάληψις τῆς μάχης. – Ὁ ἀγὼν φοβερός. – Μανιώδεις ἐπιθέσεις τῶν Ἑλλήνων. – Δεκαοκτῶ ὥρας καὶ μέ βροχήν. – 400 φονευμένοι καὶ τραυματῖαι. – Τραυματισμός καὶ θάνατος τοῦ Παπαγιαννοπούλου

Μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πυρός οἱ ἀνδρεῖοι Ἕλληνες στρατιῶται ἤναψαν πυρὰν ὅπως θερμανθῶσιν ὀλίγον· τό αὐτό δέ ἔπραξαν καὶ οἱ Τούρκοι.

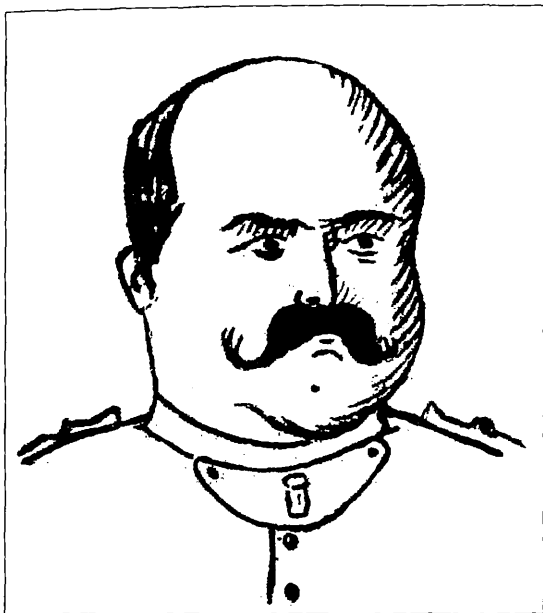
Ἐκ διαλειμμάτων τμήματα ἀποσπόμενα ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν προφυλακῶν ἐξήρχοντο πρὸς κατασκοπεῖαν τοῦ ἐχθροῦ, τό δέ κύριον σῶμα τῶν προφυλακῶν ἦτο διαρκῶς ἔτοιμον, ἀνέμενε δέ τὴν ἐλαχίστην κίνησιν τοῦ ἐχθροῦ διὰ νά δώσῃ τό σύνθημα τῆς ἐπανάληψεως τοῦ πυρός. Ἀλλά μέχρι τῆς 4ης πρωϊνῆς ὥρας ἡσυχία ἄκρα ἐπεκράτησεν.

Οἱ Τούρκοι δὲν ἐκινήθησαν διόλου. Οἱ δὲ Ἕλληνες ἡσύχαζον ἀναμένοντες τὴν ἀνατολήν τοῦ ἡλίου. Αἴφνης ὁ καιρός μετεβλήθη ἀποτόμως καὶ ἀπὸ τῆς 3ης μετὰ τό μεσονύκτιον βροχὴ ραγδαϊοτάτη ἤρχισε καταπίπτουσα καὶ παρεμβάλλουσα μύθρια προσκόμματα εἰς τὰ μελετώμενα σχέδια ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Μελανὰ νέφη κατεκάλυπτον τὸν οὐρανόν τῆς Ἡπείρου, ἀστραπαὶ καὶ συνεχεῖς κρότοι κεραινῶν προεμήνουν τρομερὰν θύελλαν ἣτις ἤθελεν ἴσως ἐξ ὀλοκλήρου ματαιώσῃ πᾶσαν ἐπιχειρήσιν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων.

Ἡ βροχὴ ραγδαία ἐξηκολούθει.

Περί τὴν 4ην καὶ 10' τῆς πρωΐας οἱ Τούρκοι θέλοντες νά ἐπωφεληθῶσι τῆς πιπτούσης βροχῆς καὶ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἔτι βαθυτάτου σκότους καὶ διὰ νά ἐνσπεί-

ρουν τόν τρόπον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπιτίθενται ἑξαφνα ἐναντίον αὐτῶν μετὰ ἀγρίων κραυγῶν καὶ ἀλαλαγμῶν.

Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες δέν ἔχασαν τό θάρρος των.

Ὅντες ἔτοιμοι εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν, ὑπεδέχθησαν τήν αἰφνιδίαν ἐπίθεσιν τοῦ ἔχθρου διά πυκνοῦ πυρός, ἀποκρούσαντες ἀποτελεσματικῶς ταύτην. Μετά τοῦ πεζικοῦ δέ ἔβαλλε καί τό πυροβολικόν ἀπάσης τῆς γραμμῆς.

Οἱ Τοῦρκοι ἔντρομοι ὑπεχώρησαν ἀμέσως εἰς τὰς πρώτας θέσεις των, ἦτοι εἰς τήν κορυφήν τοῦ Γριμπόβου, ἐκεῖθεν δέ ἐξηκολούθησαν τό πῦρ κατά τῶν Ἑλλήνων.

Τήν 4ην καί 26' τό πῦρ ἐγενικεύθη καθ' ὅλην τήν γραμμήν.

Ἡ μάχη προεμηνύετο πεισματώδης καί φονικωτάτη.

Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐνισχυθῆ τήν νύκτα δι' ἀρκετῆς δυνάμεως στρατοῦ ἐκ Κιάφας καί Στρεβίνας, ἐφαίνοντο δέ διατεθειμένοι νά ἀνακτήσουν τὰς θέσεις ἄς ἀπώλεσαν τήν προηγουμένην, ἐνῶ ἐξ ἄλλου τὰ νικηφόρα ἑλληνικά στρατεύματα σκοπόν εἶχον νά ἀπωθήσουν πάση θυσίᾳ τόν ἔχθρον.

Τό δεξιόν κέρασ τῶν Ἑλλήνων ἀηρητίζετο ἀπό ἓν τάγμα πεζικοῦ ὑπό τόν ταγματάρχην Λαμπράκην, ἀπό τό σῶμα τῆς ἀστυφυλακῆς καί τῆς χωροφυλακῆς καί ἀπό ἓνα οὐλαμόν τῆς λυομένης πυροβολαρχίας ὑπό τόν ἀνθυπολοχαγόν Βλαχάβαν, τό ἀριστερόν δέ ἀπετελεῖτο ἀπό τό 10ον σύνταγμα πεζικοῦ, σῶμα ἀστυφυλακῆς καί χωροφυλακῆς, ἀπό μίαν πεδινήν πυροβολαρχίαν ὑπό τόν ἀξιωματικόν Οἰκονόμου, μίαν διλοχίαν ἐκ τοῦ 9ου πεζικοῦ συντάγματος καί ἀπό μέρος τῆς λυομένης πυροβολαρχίας.

Τό κέντρον τῆς παρατάξεως ἀηρητίζετο ἀπό ἓν τάγμα πεζικοῦ τοῦ 6ου πεζικοῦ συντάγματος ὑπό τόν ἀνδρεῖον ταγματάρχην Παππαγιαννόπουλον, ἀπό τό τάγμα τό ὑπό τόν ταγματάρχην Κοκοτάκην καί τοὺς ὑπολοίπους οὐλαμούς τῆς λυομένης πυροβολαρχίας.

Τό δεξιόν κατεῖχε τόν ἄνωθεν τῆς Μπρενίτσας λόφον· τό ἀριστερόν παρετάσσετο ἀπό τοὺς πρόποδας τοῦ Ἰμαρέτ μέχρις ἀκτίνος ἑσωτερικῆς 2000 μέτρων ἐντός τοῦ κάμπου, καί τό κέντρον εἶχε καταλάβει τήν τρίτην κλιτύν τοῦ Γριμπόβου καί τήν σειράν τοῦ ἐλαιῶνος, τοῦ ἐκτεινομένου ἐντός τῆς κοιλάδος τῆς πρός τὰ δεξιὰ τοῦ Ἰμαρέτ.

Τά τουρκικά στρατεύματα, ὑπερτεροῦντα ἀριθμητικῶς κατά πολύ τῶν Ἑλλή-

νων, παρετάσσοντο: τό μέν κέντρον αὐτῶν ἔναντι τοῦ κέντρου τῶν Ἑλλήνων, ἐπί τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόδου, ἔχον δύναμιν 2,500 ἀνδρῶν καί ἕνα ὀρειβατικόν πυροδόλον, τό δεξιόν ἀντιμέτωπον τοῦ ἀριστεροῦ τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἀποτελούμενον ἐκ χιλίων περιπίου ἀνδρῶν ἄνευ πυροβολικοῦ καί τό ἀριστερόν ἀντιμέτωπον ὡσαύτως τοῦ δεξιοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἀκριβῶς ἐπί τῶν ὑπαιρειῶν τῆς βουνοσειρᾶς τῆς ὑπερθεν τοῦ Χανοπούλου, συγκροτούμενον ἐκ πολυαριθμοῦ δυνάμεως πεζικοῦ μετὰ τεσσάρων πυροδόλων.

Ἡ βροχή ἐξηκολούθει ραγδαιοτάτη παρενοχλοῦσα τοὺς στρατιώτας καί ματαιοῦσα πολλάκις τήν εὐστοχίαν τῶν βλημάτων.

Ἐντούτοις οἱ Ἕλληνες στρατιῶται γνωρίζοντες ν' ἀποθνήσκουν ὑπέρ τῆς πατρίδος των ἐνεκατέρον ἐκεῖ ἀτρόμητοι εἰς τάς κακουχίας καί τοὺς κινδύνους.

Τήν 4ην πρὸς τήν 5ην πρωινήν ὥραν τό κέντρον τῶν στρατευμάτων τοῦ ἐχθροῦ ἐπετέθη δις ἐναντίον τοῦ κέντρου τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἀπεκρούσθη ὁμως καί κατά τάς δύο αὐτοῦ ἐπιθέσεις καί ὑπεχώρησεν εἰς τά ταχύσκαπτα τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόδου ἔνθα καί ἐνεκλείσθη μέχρι τοῦ πέρατος τῆς μάχης κρατερῶς ἀμυνόμενον.

Μέ ὄλον τόν συσσωρευθέντα βόρβαρον, ὡς ἐκ τῆς βροχῆς ἐπί τοῦ λόφου, καί μέ ὄλον τό ἀπότομον αὐτοῦ καί τήν μειονεκτοῦσαν θέσιν τῶν Ἑλλήνων, τά ὑπό τόν Παλπαγιαννόπουλον καί Κοκοτάκην τάγματα πεζικοῦ ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένως νά ἐκτοπίσουν τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς κορυφῆς, διά ἡρωικῶν ἐπιθέσεων.

Ἄτυχῶς δέν τό κατώρθωσαν διότι ἡ θέσις τοῦ ἐχθροῦ ἐδέσποζεν ἀσυγκρίτως τῆς θέσεως τῶν Ἑλλήνων, ἦτο δέ φύσει ὄχυρά καί ἀπόρητος, ἐπομένως τά δύο τάγματα ἐπανῆλθον εἰς τάς θέσεις των.

Τάς ἐπιθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πεζικοῦ ὑπεστήριξε τό πυροβολικόν ἐξ ὅλων τῶν σημείων βάλλον ἀδιακόπως κατά τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόδου συνήθεις καί βολιδόφρους οἰίδας. Καί μέ ὄλην ὁμως τήν καταστροφὴν αὐτήν ἦν ὑφίσταντο οἱ Τούρκοι δέν ἠγνόουν νά ἐγκαταλείψουν τήν κορυφήν, ἀλλά διετήρουν ταύτην ἀπαντῶντες διά συχῶν καί ἐπανειλημμένων συμπτροκροτήσεων καί ματαιοῦντες οὕτω πᾶσαν πρόοδον τῶν ἑλληνικῶν φαλάγγων. Περί τήν μεσημβριαν ἡ μάχη εἶχε φθάσει εἰς τό κατακόρυφον τῆς σφοδρότητος καί τῆς λύσης. Αἱ ἐπιθέσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπαναλαμβάνονται λυσοωδέστεραι, οἱ ἀξιωματικοὶ ξιφῆρεις ἐφωροῦν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, οἱ στρατιῶται ζητωκραυγάζουν.

Ὁ ἀνδρεῖος ταγματάρχης Παλπαγιαννόπουλος, ὁ λοχαγός Χαραλάμπους καί ὁ λοχαγός Ἀγγυράκης πίπτουν ἡρωικῶς.

Οἱ στρατιῶται μένονται καί κραυγάζουν ἐκ τῆς λύσης.

Νεκροί καί τραυματῖαι καλύπτουν τό πεδίον τῆς μάχης.

Οἱ ἄνωθεν τῆς Μπρενίτσας Τούρκοι προσβάλλουν τοὺς Ἕλληνας διά σφοδρότατου πυρός. Τήν μεσημβριαν ἐνισχυθέντες δι' ἑνός οὐλαμοῦ πυροβολικοῦ ἐπιχειροῦν νέαν ἐφοδον. Οἱ Ἕλληνες ἐπωφελοῦνται τούτου καί προχωροῦν μετὰ θάρρους, ἡ ἐπιθέσις ἐπαναλαμβάνεται καί τέλος τήν 2αν ὥραν μ.μ. οἱ Τούρκοι ἐκτοπίζονται.

Οἱ Τούρκοι ὑποχωροῦντες εἰσῆλθον εἰς τινα χαράδραν διήκουσαν ἀπό τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου εἰς ὃν εὐρίσκοντο οἱ ὑποχωρήσαντες ἐξ αὐτῶν καί διά τῆς χαράδρας ταύτης ἀνελθόντες εἰς τήν κορυφήν τοῦ Γριμπόδου συνηνώθησαν μετὰ τῶν ἄλλων.

Κατά τήν ἀνοδον τῶν Τούρκων πρὸς τὸ Γρίμποδον διὰ τῆς χαράδρας, οὐλαμὸς πυροβολαρχίας ὑπὸ τὸν Βλαχάβαν ἐκτύπα ἀδιακόπως τούτους.

Ἄμα ὡς ὑπεχώρησαν οἱ Τούρκοι, τὸ δεξιὸν τῶν Ἑλλήνων κατέχον τὸ πλευρόν τῶν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου τούρκων, ἐπροχώρησε διὰ τῆς Μπρένιτσας πρὸς τὸν ἐντεῦθεν τῆς Κιάφας λόφον τὸν ὁποῖον ἂν ἐκυρίευε θὰ κατελάμβανε τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ καὶ θὰ τοῦ ἀπέκοπτε τὴν πρὸς τὴν Κιάφην ὑποχώρησιν. Ἀτυχῶς ὅμως ἔνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος βροχεροῦ καιροῦ καὶ τοῦ λασπώδους τοῦ ἐδάφους βραδύναν νὰ προχωρήσῃ, δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ ἕως ἐκεῖ, διότι ἡ νύξ ἐπερχομένη τοῦ ἐμπόδιζε τὴν περαιτέρω πρόοδον. Οὐχ' ἦττον ἐφθασε πέραν τῆς Μπρένιτσας.

Τὸ ἀριστερόν κέρας εὐρισκόμενον ἐντὸς τοῦ κάμπου σκοπὸν εἶχε νὰ καταλάβῃ τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν εἰς Κουμζάδες. Θὰ ἐσχηματίζετο δὲ δι' αὐτοῦ, ἐάν ἐπετύγχανε καὶ τὸ δεξιόν, μία κυκλοτερῆς κίνησις δι' ἧς θὰ ἐξωργεῖτο ὁ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Γριμπόβου ἐχθρός.

Ἴνα ἐπιτύχῃ τὸ σχέδιον τοῦτο τὸ ἀριστερόν παρατεταγμένον κατὰ μῆκος ἐκτύπα τὸν ἐχθρὸν ἀδιακόπως, ὅστις ὅμως ὑποστηριζόμενος ἐκ τεσσάρων πυροβόλων ἠμύνετο καλῶς. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἐν τῷ ἀπαραμίλλῳ αὐτῶν ἡρωϊσμῷ, θέλοντες νὰ κυριεύσουν τὸν Χανόπουλον, κατορθώνουν μὲ μεγάλας ἀπωλείας νὰ προχωρήσουν πρὸς τοῦτο. Οἱ Τούρκοι ὅμως δὲν ἐγκατέλειπον τὸ Χανόπουλον καίτοι οἱ Ἕλληνες ἐπροχώρουν.

Καὶ ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες πάλιν δὲν ἀποθαρρύνονται, ἀλλὰ ἀκάθεκτοι ἐφοροῦν κατὰ τῶν Τούρκων, προχωροῦντες ὄρθιοι καὶ ἀπροφύλακτοι ἐντελῶς διὰ μέσου τοῦ κάμπου.

Εἶνε ἡ 6η ἐσπερινὴ ὥρα καὶ ὁ ἀγὼν ἀναπτύσσεται πεισματώδης ἐκατέρωθεν.

Τὰ πυροβόλα κροτοῦν ἀδιακόπως, αἱ βολίδες τοῦ πεζικοῦ συρίζουν μετὰ μακρίας εἰς τὸ κενόν καὶ τὰ πέριξ σείονται.

Πολυάριθμοι νεκροὶ καὶ τραυματῖαι καταπίπτουν ἐκατέρωθεν.

Οἱ Ἕλληνες προχωροῦν ζητωκραυγάζοντες καὶ γελῶντες μὲ τὸν θάνατον.

Ὁ ἡρωισμὸς τῶν καταπλήσει.

Οἱ ἀνδρεῖοι ἀξιωματικοὶ Παλπανικολόπουλος, Ἀγγελόπουλος, Ζαρκιάς καὶ Τσουσόπουλος ἐφορμῶσι ξιφῆρες καὶ πίπτουν μετ' ὀλίγον νεκροί. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Μάνεσης πληγώνεται θανασίμως, μετ' αὐτῶν δὲ καταπίπτουν αἰμόφυρτοι οἱ ταγματάρχαι Πουῆρος, Λαμπράκης καὶ Κοκοτάκης, καὶ οἱ λοχαγοὶ Παπαναστασίου, Ροδίτης, Μοσχοβίτης καὶ Τσακίρης ἡρωικῶς μαχόμενοι.

Ἡ νύξ ἐπέρχεται. Οἱ Ἕλληνες κυριεύουν τὴν θέσιν Βρούσιν, οἱ Τούρκοι ἐκδιώκονται τέλος, ἡ ἑλληνικὴ σημαία κυματίζει νικηφόρους καὶ πάλιν καὶ τὸ πῦρ καταπαύει τὴν 7 καὶ 1/2.

400 ἕως 450 ἐφονεύθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων πλείονες τῶν χιλίων ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης.

ΜΙΚΡΗ ΜΠΑΛΑΝΤΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΝΟΤΟΥ

ΓΙΑΝΝΗ ΔΑΛΛΑ

Γιά τούς έβραίους τῆς πατρίδας μου μή μοῦ ζητᾶτε ιστορίες ἀπό βιβλικά κιτάπια. "Όλα τά σκόρπισε ἐκεῖνη ἡ ἀσυγκίνητη ἀνοιξη τοῦ '44. Στά Γιάννενα, στήν Ἄρτα, στήν Πρέβεζα –ἀπό τή Βαλτική ὡς τά Βαλκάνια– ἑκατομμύρια κράνη μ' ἀγκυλωτούς σταυρούς. Καί κάτω τό βαρῦ πέλμα πού ποδοπάτησε τήν πεντάλφα (τί γύμνασμα ἀλήθεια νά τήν πετύχεις μέ μιά μονοκοντυλιά στά ἔξι σου χρόνια!), ἀναποδογύρισε τήν ἐμπορική ζυγαριά καί τούς πλανόδιους μπόγους. Κι ὕστερα χύθηκε μέσ στά στενοσόκκακα ὁ «προηγμένος» χριστιανός, ρῆμαξε τά ἐμπορικά καί τ' ἀκίνητα, ξήλωσε τή συναγωγή γιά τά πορτοπαράθυρα καί τά μάρμαρα, σῆκωσε τήν πλακόστρωση γιά τίς λίρες, τρύπωσε στό ταβάνι καί στίς καπνοδόχους γιά τό χρυσάφι καί τ' ἀσήκωτα τόπια μέ τά κασμήρια. Φαντάσου ἀκόμα κι αὐτόν πού γλύτωσε τά σκάγια:

*Γύρισε ἐδῶθε μέ κόκκινη γενειάδα
βασιλιάς χωρίς ἀκάνθινο στεφάνι στήν πόλη,
στά Ἐβραϊκά πελεμοῦσε νά θυμηθεῖ,
ἐξώλης καί προώλης*

Γιωζέφ,

σαπουνίσου μέ τό κορμί σου παλιόφιλε.

Μπορεῖς καί ν' ἀρχίσεις κάπως ἔτσι:

Μέρα Σαββάτου κατάκλειστα μαγαζιά κι ἄς σφύριζε σ' αὐτί τους τό κέρδος, ὅμως ἀφαίρεσε, ἀφαίρεσε· πές το σύντομα: ἱερόπληκτη κάστα. Κι ἀκόμα μόλις νύχτιwane γραμμή γιά τά σπίτα τους, κολλητά σέ μιά γειτονιά· ξαναπές τους: κλειστή κάστα. Καί τέλος θυμήσου πώς σ' αὐτούς ἔτρεχε, ἂν εἶχες νά ὑποθηκεύσεις καί τούς ἔβρισκες σκυμμένους στά λογιστικά τους· ὀνόμασέ τους λοιπόν: ἐμπορική κάστα. Καί ἡ συναλλαγή, ἂν πήγαινες νά πουλήσεις κανένα χιῆμα ἢ σπίτι ἀπ' τά κληρονομικά σου, ἄρχιζε στερεότυπα. Ρωτοῦσε ὁ Ἐβραῖος καί ἀπαντοῦσε ὁ Ἕλληνας:

- Τό ἔκανε μέ τά κόπια σου ἢ τό βρῆκες ἀπ' τόν πατέρα σου;
- Τό βρῆκα.
- Ἔ τότε, κάτσε νά κουβεντιάσουμε.

Κι ή συμφωνία έκλεινε, μέ τίς τιμές της κατρακυλώντας.

Γι' αυτά όλα καθώς και γιά τήν κρίσιμη ώρα τους καλύτερα, λέω, ν' αφήσουμε νά χωνεύει ή φαντασία κι ανάμεσα ν' ακολουθοῦμε τή μνήμη μέ νηφάλια κρίση.

Στά Γιάννενα, στήν Ἄρτα, στήν Πρέβεζα, ἄν τούς μάζευσες, ἔκανες μιά ἀνθηρή κομπόλη. Στή γειτονική πόλη, πού τούς ἔβλεπα μαθητής, κάπου χίλιες ψυχές. Τά σπíta τους στριμωγμένα σέ δύο κεντρικούς παράλληλους δρόμους· ὁ κεντρικότερος ξεκινοῦσε ἀπό τήν πλατεία Μονοπωλιοῦ καί ἔφτανε ὡς τή συνοικία τοῦ Κάστρου. Ἐκεῖ καί οἱ δύο συναγωγές τους, ἡ μεγαλύτερη πρός τό μέρος τοῦ Κάστρου. Καί ανάμεσα αὐτοί, ἀεκίνητοι. Ράτσα κοντόσωμη, καστανόξανθη μέ πεταχτά ζυγωματικά καί μικρές, σπινθηροβόλες ματιές. Γυναίκες μέ κοντά καθίσματα, ἐπιδερμίδα ἄσπρη ἢ σπειρωτή μέ φακίδες· πίσω ἀπ' τίς πόρτες τους τσίκνες ἀπό ἀνατολίτικη βαριά κουζίνα. Ἔτσι τούς πρωτογνώρισα, πληθεύεις κι αὐτούς, σά μιά ἄσημη παροικία στή μικρή μου γενέτειρα.

Πρῶτος ξυπνοῦσε ὁ Σαμπίνος, σκουφί στή φαλάκρα του, ἀρμάθα κλειδιά στό χέρι, ν' ἀνοίξει ἀξημέρωτα τό μαγαζί του. Μεσημέριαζε κι ἔβγαινε στήν πόρτα ὁ γερο-Ναθανέλος, μέ τή μεζούρα κρεμασμένη σά λαϊμαριά, νά φαρέψει ξεμοναχιασμένους πελάτες. Οἱ ἴδιες πάντα φωνές: τοῦ Σαμπίνου, τοῦ γερο-Ναθανέλου, τοῦ Γιακώβη, τοῦ Σάμου. «Καλ' μέρα, κοπιάστε, τί κάν' ἡ ἀφεντιά σας». (Τό λ καί τό σ παχιά, κοφτά τά σύμφωνα, λαλιά κοντόσυρτη). Ἦταν ἀκόμα κι ὁ Τρεμούλας, μέ τήν ἀρρώστια πού κρεββάτωσε ἀργότερα τόν Ὀνήλ - ἕνα γεροντάκι μέ τό κεφάλι σάν ἐκκρεμές, τό χέρι του σά ραβδοσκόπου, καθώς ἀνακάτωνε τά ράμματα καί τίς βαφές. Ὁ Σάμος ἀλώνιζε τά χωριά, γυρολόγος ψηλός καί καμπούρης, μέ τήνπραμάτεια του. Κι ὅταν γυρνοῦσε, τό παιδομάνι τόν ἔπαιρνε ἀπό πίσω, τραβολογώντας τον ἀπ' τήν καφετιά πατατούκια του. Κι ἐκείνη τήν Καθαρή Δευτέρα πῶς νά τήν περιγράψεις; Πρῶτα νά πεῖς γιά τήν πατροπαράδοτη «σκυλόκουνα». Στύλοι πελώριοι ἀπό τή μιά ὄχτη στήν ἄλλη τοῦ ξερολάγκαδου κι ανάμεσα ἡ θηλιά γιά τούς σκύλους τῆς γειτονιάς. Τό κεφάλι τους μέσ στή θηλιά, τίναγμα στά μεσοῦρανα, οὐρλιαγμα ζώου κι ἀπότομη ἐκκένωση καί γκρέμισμα ἀπό μέγα ὕψος μέσ στά χαχανητά τῶν θεατῶν, κορώνα γράμματα ἡ σκυλίσια ζωή. Καί τότε ἦταν πού ὁ Σάμος περνοῦσε, καί τόν ἄρπαξε ἕνας ἀπ' τούς μεγάλους νά τόν περάσει στή θηλιά τῶν σκυλιῶν. Καί τόν πήγανε ὁ ἀφηνιασμένος ὄχλος ρεκάζοντας ἀπό ἀγαλλίαση, τά πόδια του νά τινάζοντα, νά σέρνονται τά ρετάλια ἀπ' τούς μπόγους του. Κι ὅταν γλίστρησε, ξεμάκρυνε πύο καμπούρης, ἴδιος καταβρεγμένος σκύλος μέ τό κεφάλι μέσ στήν οὐρά του.

Λυτζάρισμα ὄχι τῆς Καλλιφόρνιας, ἀλλά τῆς παραμικρῆς ἐπαρχίας μας.

Στή γειτονική πόλη τά κουβεντιάσαμε ἀργότερα μέ τόν Τζερεμίο.

- Γιατί μειονότητα; ρωτοῦσε. Σπουδάζουμε στά σχολεῖα σας, μιλάμε τή γλώσσα σας, ἡ πατρίδα σας εἶναι καί δική μας πατρίδα. Εἶδες νά ὄνειρευόμαστε καμιά ἀνεξαρτησία, καμιά προσάρτηση;

Βέβαια θυμᾶμαι πού ὁ ραβίνος τους ἦταν ἀπό τούς πρώτους στίς καταθέσεις στεφάνων. Ἡ ἴδια πρόθυμη ἐπιστράτευση καί τῶν παιδιῶν τους τό '40. Κι ὅμως στό βάθος, τό ἔξερα, πῶς εἴμαστε ἀντίδικοι σέ μιά καταναγκαστική συμβίωση. Ψυχολογικά ἀντίδικοι, ἔστω κι ἄν λογικά παραδεχόμαστε τή συμβίωση. Θά μπορούε νά ἔταν

κάτι σάν μιά νομαδική φυλή, ἄς ποῦμε ἕνας λαός σέ διαθεσιμότητα ἀπό τήν Ἱστορία. Κι ὅμως ἦταν μιά ράτσα πού ἀπό μέρα σέ μέρα διεκδικοῦσε τίτλους νομιμότητας, μέ πολύ παλιούς οικογενειακούς κλάδους στίς πόλεις μας. Κι ἀπό ἐποχή σ' ἐποχή κάποιος τους θ' ἀγόραζε καινούργια καταστήματα, σπίτια καί περιβόλια.

“ὦ ναί, σάν ριζωμένοι, μά πάντα ξένοι.

- Ἡ διασπορά, ἔλεγε ὁ Τζερεμίο, αὐτή εἶναι ἡ μόνιμη μοίρα μας. Κοντά σας περάσαμε τή φοβία, πού δοκιμάσατε κι ἐσεῖς κάποτε μέ τούς διωγμούς. Κατόπι γιά νά ἐπιζήσουμε ἀνάμεσά σας καί σ' ὀρισμένους τομεῖς νά σᾶς πλαγιοκοπήσουμε, ὀπλίσαμε -αὐτή εἶναι ἡ λέξις- τήν ψυχή μας μέ ἠθική ἐλαστικότητα ἀνάλογη μέ τή δική σας στούς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας. Διασπορά χωρίς ἔλπιση φυσικά, ὅπως ἐκείνη τῶν πῶ ἀπόμακρων παροικιῶν σας.

Πραγματικά σάν νά τούς βλέπω ἀκόμη καί σήμερα μ' ἕνα ὕφος καθημερινῶν προσκυνημένων.

- Ὁ μόνος θεμιτός μας τρόπος γιά ἄμυνα, ἐξήγησε ὁ Τζερεμίο.

Καί συνεχίζοντας παλιούς διαλογισμούς του:

- Δέν εἶναι φυλετική, εἶναι θρησκευτική ἡ δική μας καταπίεση, εἶπε. Ἀκόμη ἀφορμίζει στίς μάζες σας ἡ κακή κληρονομιά ἀπό μιά κοινή σταύρωση. Κι ἄν ἡ διασπορά μᾶς μαζεῦει πλάτη μέ πλάτη, ὅπως ἡ παγωνιά τούς ζητιάνους τοῦ δρόμου, ἡ θρησκευτική καταπίεση, προπαντός αὐτή, μᾶς ποτίζει μέ ὑπομονή πολυμήχανη - πρόσεξα πού δέν τήν εἶπε Ἰώβεια- πού στούς πολλούς φαντάζει γιά δουλοπρέπεια.

Εἴμαστε σέ μιά ψηλή ντάπια τοῦ κάστρου, πού τό ἔγλειφε πολύ χαμηλά ὁ Ἄραχτος. Ἄμυνα λοιπόν πού τή διαιωνίζε, ἐκτός ἀπ' τή φυλετική ἔκπτωση, ὁ παραλογισμός ἑνός θρησκευτικοῦ μύθου;

- Ἐπί ποταμῶν Βαβυλῶνος, ψιθύρισα.

Λόγια πού δέν ἦταν, μόνον ἔμοιαζαν γιά ἀλήθειες. Ὁ ἴδιος νά πίστευε ἄραγε στή μονομανία πῶς ἦταν παιδί ἑνός λαοῦ περιούσιου; Πάντως ἦταν ὁ μόνος ἐκεῖ κάτω πού ξεστράτισε ἀπό τή δουλειά τῶν πατέρων του, ὁ μόνος πού σπούδαζε.

Οἱ ἄλλοι, Σημίτες ἄοκνοι. Κυνηγοί τοῦ κέρδους ἀκόμα καί στίς ὑποανάπτυκτες κοιλάδες τοῦ Λούρου καί τοῦ Ἀράχθου. Τό κέρδος τούς χάριζε μιά ἀπίθανη ἱκανότητα προσαρμογῆς στά ἥθη μας, τούς στάμπανε μέ τήν σφραγίδα τῆς ἐντοπιότητας. Μιά δαιμόνια κάστα πού ἤξερε νά χαμηλώνει καί νά χωνώνει μέ τίς γλίσχρες ἀνάγκες τῶν ὄρειων, τήν ἄγουστη σπατάλη τῶν πεδινῶν μας. Ἕνας πάγκος μέ ψιλικά γιά τό παιδί πρὶν ἀκόμη χνουδίσει, ἔξω ἀπ' τή θιτρίνα τοῦ ἐμπορικοῦ τοῦ πατέρα του. Τά τρία-τέσσερα μεγαλύτερα ἐμπορικά τῆς λεωφόρου Σκουφᾶ δικά τους. Ὁ πελάτης νά καμακίζεται μέ τό βλέμμα, νά μαυλίζεται μέ τή φωνή. Φωναχτή ἔγνοια γιά τά οικογενειακά τῶν περαστικῶν, καμώματα ἀρλεκίνων γιά νά ξεδουτεῖ ἕνα ρούπι. Μιά ἄχαρη μασκαράτα ἐγκαρδιότητας πού τή φοροῦσε ἀπάνω του κάθε πρῶ ὁ φτωχός ἐβραῖος.

Κι ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος: περνούσαμε ἕνα μακρὺ καλοκαίρι στούς ἐλαιῶνες τῆς Πρέβεζας. Κι εἶχα μπρός στά μάτια μου τούς κυριακάτικους ἐβραῖους, ἔξω ἀπ' τίς καθημερινές ὑποκλίσεις τους, ἀγέρωχους τώρα, σχεδόν μέ μιά ἀλύγιστη ἀξιοπρέπεια. Ἡ ἀστική τάξη σέ μιά περιφέρεια ἐκεῖ ἀγροτῶν καί κολήγων καί ἐδῶ ναυ-

τικῶν καί ζέμπαρκων, σκέφτηκα. Ἄστοί, ἀναγκασμένοι νά διαπραγματεύονται σέ μιά κοινωνία πληθειῶν. Κι αὐτή ἡ ταξική τους ἀνωτερότητα ἀποτελοῦσε κιάλας γιά τούς ντόπιους πληθυσμούς μιά καθημερινή πρόκληση.

Τό κέρδος ὁλοένα τούς ἔφερνε καί τούς ἔπαιρνε ἀπό κοντά μας.

Τό κέρδος γι' αὐτούς ἀντιστάθμισμα ζωῆς. Ἐξαγορά τῆς ζωῆς –μάταιν!– ὡς τά κρεματόρια τοῦ Ντακάου καί τοῦ Μπούκηνβαλντ.

Μουντή ἀπριλιανή μέρα τοῦ '44. Ὁ γερμανός οὔρλιαζε. Καί αὐτοί μέ νυχτικά καί πυτζάμες, ἀνάρπαστοι, στριμωγμένοι στό σινεμά τῆς πλατείας Κιλκίς. Ἐκεῖ ὁ ραββίνος πελιδνός, ὁ ὑπάλληλος τῆς ἠλεκτρικῆς κι ὁ Ἡλίας τοῦ πρακτορείου ἐφημερίδων, ἄφωνα, οἱ δυο-τρεῖς μεγαλέμποροι χαμένοι μέσα στό πλῆθος. Χωρίς κἀν τή φροντίδα τους τά περιβραχιόνια μέ τούς ἀγκυλωτούς διαρκῶς νά ρολάρονται ὥστε νά γίνονται σάν σπάγγοι γύρω ἀπ' τά μπράτσα τους, νά μή διακρίνονται ἀπ' τή χτεσινή πελατεία τους.

Ὁ γερμανός οὔρλιαζε.

– Ράους, ράους!

Ἦταν ὁ ἴδιος ὑπασιπστής τῆς Κομαντατούρας, πού πρὸς τό τέλος τῆς κατοχῆς εἶχε στήσει ἕνα τόμιγκαν ἐπάνω στό τραπέζι του κι ἔτσι δέχονταν, μέ τήν κἀννη στραμμένη στόν ἐπισκόπητ του, ἄς ἦταν ἀκόμη καί ὁ δεσπότης ἢ ὁ νομάρχης. Καί τώρα τόν εἶδα νά πετᾷ τά μωρά στά καμιόνια σάν ἄψυχα δέματα. Τῆς γυναῖκες, κάτω ἀπ' τά κοντάκια τῶν ὄπλων, σπαραγμένες μάσκες πανικοῦ. Βλέμματα ἀγκιστρωμένα στά ὑποστατικά, στούς ἀνθρώπους. Εἶδα τούς ἀνθρώπους στά πεζοδρόμια ἀσάλευτους, σάν σέ θέαμα, χωρίς τύψεις. Δέν ἦταν νά παραταθεῖ ἡ στιγμή μετέωρη, ὥσπου ν' ἀστράψει ἀπό κεῖ ἕνα μαχαίρι, ἀπό δῶ ἕνα χέρι νά τούς ἀγκαλιάσει! Τίποτα, μονάχα μιά ὕστατη βλέψη νά σωθεῖ ὅ,τι μπόρεσε νά κρυφτεῖ γιά τήν ὥρα τῆς ἐπιστροφῆς. (Ἡ διαταγή βέβαια μιλοῦσε γιά ὑποχρεωτική ἐργασία στίς χῶρες τοῦ Γ' Ράιχ, ὅμως ὁ οὔρανός –πῶς δέν τό βλέπατε;– ἔγραφε μέ ἀνεξίτηλα γράμματα: γενοκτονία). Κι ἡ τελευταία ρόδα κύλησε ἀφήνοντας πίσω της συνοικίες σάν πελώριες ἀνοιχτές πληγές, ἐδῶ κάτω πρὸς τό Ρολόγι, ἐκεῖ πέρα πρὸς τό Σαϊτάν-παζάρ.

Πρόλαβα κι εἶδα τό θῦμα καί τούς θύτες.

Ὅμως ποιούς θύτες;

Κανένας δέν ἔμεινε, κανένας δέ γύρισε.

Τζερεμίο, ποιός θά ζυγίσει τώρα στίς παλάμες του τῶν δικῶν μου καί τῶν δικῶν σου τήν εὐθύνη, νά δεῖ καί νά νοιώσει τίνος πέφτει βαρύτερη;

ΣΕΛΙΔΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΣΕ ΥΜΝΑΓΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΙΧ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Ένα έντελώς τυχαίο εύρημα προκάλεσε τό ενδιαφέρον μου γιά μία παραπέρα έρευνα, καί τή σύνταξη –έτοι– αὐτοῦ ἐδώ τοῦ κειμένου.

Ἀναζητώντας ιστορικά προηγούμενα γιά μία κλινική περίπτωση ἀλλοτριοφαγίας (Pica), πού εἶχε ἐμφανίσει ἕνας μικρός ἀσθενής τῶν Ἐξωτερικῶν Ἱατρειῶν τῆς Κλινικῆς μας, σταμάτησα στό ὑπό τόν τίτλο «*Νέον Μαρτυρολόγιον*» ἀγιολογικό κείμενο τοῦ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος στόν Ἅγιον Ἰάκωβον τόν Νέο, τόν συνδέει μέ μερικές σελίδες ἀπό τήν ιστορία τῆς τότε τουρκοκρατούμενης Ἄρτας.

Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ Νεομάρτυς²

Ἅγιος, ἦρθε σ' ἕνα μοναστήρι κοντά στή Ναύπακτο, πού ἀνῆκε ἐκκλησιαστικά στή μητρόπολη τῆς Ἄρτας), «ὁ Ἅρτης ἀρχιερεὺς Ἀκάκιος [1520-1535] παρανομίας τινάς ποιῶν, φοβούμενος μήπως φανερωθοῦν αὐταί εἰς τόν Ἅγιον, ἅμα δέ καί διαφθαρεῖς τόν νοῦν ἀπό κάποιους ψευδομοναχοῦς, ὅπου ἐφθόνουν τόν Ἅγιον, ἐπῆλθε (φεῦ) ὁ ἄθλιος καί ἐπρόδωσε τόν Ἅγιον εἰς τοὺς ἐξουσιαστάς τοῦ τόπου διαβαλὼν αὐτόν³». Στίς κατηγορίες του (ἀπό τίς «ἐλάχιστες περιπτώσεις πού ἀφοροῦν σέ ἐπιλήσιμονες τῆς ἀποστολῆς τους ποιμένες» ὅπως γράφει καί ὁ π. Γ. Μεταληνός⁴) ἔλεγε ὅτι δῆθεν «συνάζει πλῆθος διά ξηραῶς καί θαλάσσης καί δέν

Ἀνάμεσα στό πλῆθος τῶν θεραπειῶν, πού «τέτελεσεν ὁ Ἅγιος», ἀναφέρεται πῶς ιδιαίτερη θέση φαίνεται νά κατέχουν αὐτές τῶν ψυχωσικῶν ἀσθενῶν, ὅπως «τοῦ δαιμονισθέντος» ἐκείνου, ὁ ὁποῖος «ἐδέχετο κάποια σατανικά καί πεπλανημένα φαντάσματα (ὀπτικές ψευδαισθήσεις)» καί τῆς «δαιμονιζομένης κόρης», ἀλλά καί ἄλλες, ὅπως τοῦ «παιδίου ὅπου ἔτρωγε κάρβουνα ἀντί τροφῆς¹» (στό πλαίσιο, πιθανῶς, μιᾶς κλινικῆς περίπτωσης ἀλλοτριοφαγίας ἢ, ἀκόμη, καί –κυρίως– μιᾶς παιδικῆς ψύχωσης), τό ὁποῖο καί «ἐλύτρωσε» ἀπ' αὐτή.

«Ἐπειδή δέ τοιαῦτα θαυμάσια» –μᾶς λέει τό σχετικό συναξαριστικό κείμενο– «τέτελε ὁ Ἅγιος» (ὅταν, ἀφήνοντας τό Ἅγιον

ήξεύρει τί θέλει νά κάμη³» («ύπονοῶν προφανῶς ὅτι ἠτοιμάζετο κίνημα κατὰ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας⁵»). Ὅταν ἄκουσαν αὐτά οἱ τοῦρκοι τῆς Ἄρτας «έταράχθησαν». Ἐγραψαν ἀμέσως στό Μπέη τῶν Τρικάλων, ὁ ὁποῖος μόλις τά ἔμαθε «έθυμώθη καί παρευθῆς στέλλει δεκαοκτώ στρατιώτας ἀρματωμένους, διά νά φέρουν δεμένον τόν ὄσιον³».

Τό γεγονός μιᾶς τέτοιας κάκιστης συμπεριφορᾶς ἐκ μέρους τοῦ Ἀκακίου, δέν φαίνεται νά εἶναι τό χαρακτηριστολογικά μοναδικό γιά τόν ἴδιον, ἀφοῦ ὁ Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξερόπουλος γράφει στό «Δοκίμιό» του ὅτι ἦταν «λίαν τραχύς ἀνὴρ καί ἐκδικητικὸς⁶». Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται στό παραπάνω περιστατικό γράφοντας: «Αὐταρχοῦντος τοῦ αὐτοῦ Σουλτάνου (Βαγεζήτ τοῦ Β' καί τοῦ υἱοῦ καί διαδόχου Γιαβούς Σελήμ τοῦ Α', ἐγγόνου τοῦ Πορθητοῦ Μωάμεθ τοῦ Β') διέδωκε εἰς τόν ἐπιχωριάζοντα τότε εἰς Διδυμότηιχον εἰρημένον Σουλτάνον τούς ἐν τῇ Ἐπαρχία αὐτοῦ κηρύττοντα τόν λόγον τῆς ἀληθείας, ὡς δῆθεν παρά τά καθεστῶτα πράττοντας, ὁμοιάρτυρας Ἰάκωβον, Διονύσιον καί ἕτερον Ἰάκωβον, διό καί οἱ ἀείμνηστοι ὑπέστησαν τῷ αὐτῷ ἔτει Νοεμβρίου 4, τόν δι' ἀγχόνης ὑπέρ Χριστοῦ τρομερόν θάνατον». [Θανατώθηκαν τήν 1η Νοεμβρίου τοῦ 1520].

Σέ μιᾶ καθαρά «μυθιστορηματική βιογραφία» τοῦ ὀσίου Ἰακώβου [ὄπου –ὡς τέτοια– κυριαρχεῖ ἡ μυθολογική φαντασία καί ἡ μὴ αὐστηρή ἱστορική τεκμηρίωση] ἀναφέρεται⁷ ὅτι «ἡ συγκατάθεσις τοῦ Ἀκακίου, Ἐπισκόπου Ἄρτας, γιά τή σύλληψί του, δέν εἶχε δηλητηριώδη ἀρχή, οὔτε καί θά ἐπερίμενε [ὁ ἴδιος] αὐτή τήν ἐξέλιξη (...), μετεῖχε στή σύλληψι, ἀλλά μετεῖχε ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως;» Ἡ προδοσία τοῦ Ἀκακίου [γιά τήν ὁποία μιλάει καθαρά καί ὁ μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφεῖμ] μετατίθεται, πλέον, καί ἀποδίδεται «σέ ἀνθρώπους τῆς Ἄρτας» μέ τήν ἀδικαιολόγητη προσθήκη ὅτι «ἡ τύφλωσις τῶν Ἀρτινῶν («σκληρὸς λαὸς γιά τόν Ἰάκωβον») εἶναι μέγα σφάλμα καί ἀνανδρεία (...) Τέτοια, ὅμως, προδοσία δέν μοροῦμε, πρὸς Θεοῦ, νά ἀποδώσουμε στό Δεσπότη τῆς Ἄρτας Ἀκάκιον (...) ἄλλοι ἦσαν οἱ διαβολεῖς».

Ἄλλ' ἡ ἐδῶ ἐλευθεριότητα, χαρακτηριστικό μιᾶς «βιογραφικῆς μυθιστορίας» συνεχίζεται: «Ἐταῖ οἱ Ἀρτινοὶ κρατοῦσαν μέσα τους ἓνα κατασκευάσμα προδοσίας, μέ ὅλο τό ζοφερό του ἦφος (...) Ἡ Ἄρτα κρατοῦσε στά χέρια τῆς μιᾶς ζυγαριάς, πού τήν εἶχε ἀγοράσει ἀπ' τό κατάστημα τοῦ σκοταδισμοῦ καί μ' αὐτή ζύγισε καί μέτρησε τά ἔργα τοῦ Ἁγίου. Τόν βρῆκε πολύ ἐλαφρόν στό ζύγι του...».

Στή συνέχεια, ὅμως, ἀντί γιά τό λαό τῆς Ἄρτας, ἡ εὐθύνη ἐπιρρίπτεται ἀπό τόν συγγραφέα σέ κάποιον ἄγνωστο [ἓνα καί μόνο πρόσωπο] ἀφοῦ τονίζεται πιά ὅτι «ὁ νοῦς τοῦ προδότη σκοτίστηκε κ' ἔχασε τήν ἰσορροπία του. Ἐταῖ, μέ τήν κατηγορία ὅτι ὁ Ἰάκωβος ἐπιβουλευόταν δῆθεν τήν κρατοῦσα κατάσταση, τόν τύλιξε [ὁ ἄγνωστος αὐτός] σέ μιᾶ κόλλα χαρτί καί τόν παρέδωσε στό σκοτεινὸ κριτήριο τοῦ σουλτάνου...».

Ἄλλὰ καί πάλι ὁ ἕνας ἀντικαθίσταται ἀπό μικρό –τώρα– ἀριθμὸ ἀρτινῶν, μιᾶ καί θεωρεῖται πῶς δέν ἦταν ὁ μόνος πρᾶκτορας κατασκοπείας ἀλλὰ περισσότεροι (μερικοὶ «ὑποκριτὲς καί γραμματεῖς τῆς Ἄρτας»). Αἶρεται, ἔτσι προσωρινά ἡ εὐθύνη τοῦ λαοῦ τῆς Ἄρτας. Καί δέν μοροῦσε νά γίνει ἀλλιῶς, ἀφοῦ –κατὰ τόν συγγραφέα πάντοτε– «ὁ σπῆρος πού ἔσπειρε στήν Ἄρτα ὁ Ἅγιος φύτρωνε κ' ἔβγαζε ἀρωματικά λουλούδια ὀρθοδόξου πίστεως καί ὀγκολίθους ἀπὸ τούς ὁποίους θά χαζόταν τό οἰκοδόμημα τῆς ἱστορίας του τόσο τρανό, πού ἦταν πῶς τρανό καί ἀπὸ τό θρυλικὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας» κατὰ τήν ἔκφραση τοῦ ἴδιου, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει καί πάλι, στή συνέχεια, τήν εὐθύνη στό ἀρτινὸ λαό, γράφοντας πῶς τό κήρυγμα τοῦ Ὄσιου «ἴσως νά ἔφυγε ἀπ' τή θέση του...». Καί τοῦτο γιατί

ἐκεῖ στήν Ἄρτα «βοήκη μιὰ ὑποκριτική εὐσέβεια στόν κλήρο καί στό λαό». Καί συνεχίζει: «Ἴσως καί νά μὴν ἐνδιαφέρετο ἡ Ἄρτα γιά τή διατήρηση τῆς πνευματικότητας τοῦ Ἑλλῆνος (...) Φαίνεται ἀπό τήν ἱστορία [ἀπό ποῦ ἄραγε; μήπως «ἀπ’ τῆς καταστροφῆς καί τὰ γκρεμίσματα πού εἶχε προκαλέσει στήν Ἄρτα τότε ὁ κατακτητής καί πού εἶναι δύσκολο νά περιγράψει κανεῖς»] ὅπως γράφει, ἀλλοῦ ὁ ἴδιος;] ὅτι ἐπικρατοῦσε πράγματι στήν εὐφορη καί πλοῦσια σέ ἀγαθὰ Ἄρτα μιὰ ἀχαλίωτη φιλοδοξία, πού γεννοῦσε ἄπρεπο στοχασμό γιά τήν ἱστορία τῆς φυλῆς καί τῆς θρησκείας...».

Στηριγμένος στή δυσεῦρετη πιὰ ἔκδοση μέ τήν «Ἀκολουθία καί τόν Βίο τοῦ ἁγίου ὑπό τήν ἐκδοτική ἐπιμέλεια τοῦ Δ. Λουκοπούλου (ἡ ὁποία ἔγινε μέ βάση ὅσα ἔγραψε κάποιος ἀνώνυμος λίγα χρόνια μετά τό θάνατο τοῦ νεομάρτυρα), ὁ Ἄρχιμ. Χαρ. Βασιλόπουλος τονίζει μέ σαφήνεια ὅτι «ὁ Ἄρτης Ἀκάκιος ἔγινε (ἀλλοίμονον) αἰτιος τῆς τοῦ δικαίου προδοσίας⁸». «Ἡ ἀγαθή φήμη τοῦ Ἰακώβου», διαβάζουμε σέ μιὰ ἀπ’ τῆς νεότερες μελέτες γιά τό βίο τοῦ νεομάρτυρα, «συνετέλεσεν ὥστε νά ἔρχονται πρὸς αὐτόν πολλοί χριστιανοί ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Αἰτωλίας, καί τῶν περὶ αὐτῆς διά νά ἐξομολογοῦνται καί νά λαμβάνουν τήν χάριν του. Ὁ Ἀρχιερεὺς ὅμως τῆς Ἄρτης Ἀκάκιος (...) ἐφθόνισε τόν Ἰακώβον καί τόν ἐπρόδωσεν εἰς τοὺς ἐξουσιαστάς τοῦ τόπου⁹».

Πράγματι. Μετά τήν ἀφῆξή του στό μοναστήρι, πλῆθος πιστῶν ἔτρεχε καθημερινά («ἔτρεχε ποταμηδόν καθημερινῶς^{9α}») γιά νά ἐξομολογηθοῦν καί νά λάβουν τήν εὐλογία του. Ἐκεῖνος, χωρίς τήν ἄδεια τοῦ ἀρχιερέα τῆς Ἄρτας δέν δεχόταν κανένα. Ἔστειλε, λοιπόν, ἀπεσταλμένους σ’ αὐτόν «καί δήλωσαν διά τόν Ἅγιον καί τό τρέξιμο τοῦ κόσμου^{9α}». Τούς δέχτηκε «μετά χαρᾶς^{9α}» δίνοντάς τους τήν ἔγγραφη ἄδεια, μερικά χρήματα «δι’ εὐλάβειαν» καί ἓνα εἰδοποιητικό σημεῖωμα «ὅτι μετ’ ὀλίγας ἡμέρας ἔρχεται καί αὐτός εἰς ἀντάμωσίν, διά νά λάθῃ τὰς εὐχὰς του^{9α}».

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ ἅγιος Ἰακώβος ἔστειλε στήν Ἄρτα τόν «πιστότερον καί γνησιώτερον μαθητήν του¹⁰» Θεωνᾶν, ὁ ὁποῖος καί ἔφερε τό «ἐνταλτήριον γράμμα¹⁰» τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἄρτης Ἀκακίου γιά νά ἐξομολογεῖ τοὺς χριστιανούς πού τόν ἐπισκέπτονταν. [«τοῦτον τόν Θεωνᾶν ἔστειλε ὁ Ἰακώβος πρὸς τόν Ναυτακτίων καί Ἀρτηνῶν Ἱεράρχην Ἀκάκιον προϊστάμενον τῆς ἐκκλησίας τῶν ἔτσι αφιστ-αφκ (1516-1520)» ὅπως διαβάζουμε σ’ ἓνα κείμενο τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας¹¹].

Ἔτσι, ὁ ἅγιος Θεωνᾶς (γιά τόν ὁποῖο μερικοί ἰσχυρίζονται ὅτι κύπηξε μαθητής τοῦ νεομάρτυρα Ἰακώβου στήν Ἄρτα¹²) συνδέεται, ἐπίσης, μέ μιὰ σελίδα τῆς Ἱστορίας τῆς Ἄρτας, πού ἀφορᾶ στό πρὶν τήν

Σχέδιο Ἡλ. Ι.Κ. (Ἰδιωτ. Συλλογή τοῦ συγγραφέα αὐτῆς τῆς μελέτης).

ανάρρησή του στον μητροπολιτικό θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης (πιθανῶς τό 1520) διάστημα, ἕνα διάστημα ἡσυχαστικοῦ βίου στό μοναστήρι τῆς Δερβένιστας πού, ἀπ' τό 1294 καί μέχρι τήν ἐποχή τοῦ Ἑλλή-πασᾶ, ὑπαγόταν στή μητρόπολη Ναυπάκτου καί Ἄρτης¹³, σύμφωνα καί μέ ἕνα γράμμα τοῦ Ἄρτης Εὐθυμίου, σταλμένο τό 1608 πρός τοὺς πατέρες πού ἀσκοῦνται *«ἐν τῇ σεβασμίᾳ Μονῇ (...) ἐν τῇ Τρεβενίστῃ»* καί στό ὁποῖο ὑπογράφει: *«ὁ ταπεινός μητροπολίτης Εὐθύμιος¹³»*. Πρόκειται γιά ἕνα ἱστορικό μοναστήρι ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Παπα-Θεωνᾶς διαδέχθηκε στήν ἡγουμενία τόν Ἰάκωβο (μετά ἀπό παράκληση τοῦ τελευταίου), φημισμένο γιά τήν πλούσια βιβλιοθήκη του *«μετά πολυτίμων καί δυσσευρέτων παπύρων καί ἐντύπων»* μαζί μέ *«πολύτιμα ἱερά καί ἱστορικά κειμήλια, ἀργυρά καί χρυσά σκευή, ἅτινα ἐπωλήθησαν εἰς τιμᾶς εὐτελεῖς¹⁴»*, φημισμένο, ὅμως, καί ἀπό τήν παρουσία τοῦ Ἰακώβου, πού *«μέ τή χάρη τοῦ θεοῦ τελοῦσε πολλά θαύματα»* κατά τόν βιογράφο του.

Ἐπειδή τέτοια «θαυμάσια» ἔκανε ὁ ὅσιος καί πλήθῃ λαοῦ ἔτρεχαν στό μοναστήρι, ὁ «κακός ποιμένας», πού ἀρχικά δέχτηκε τό αἶτημα τοῦ Ἰακώβου, ἐξαπατημένος ἀπό κάποιους ψευδομοναχοὺς *«κῦτταξε νά εὖρη εὐλογοφανή αἰτίαν καί ἐφύλαττε τό καιρόν νά τελειώσῃ τό κακόν¹⁵»*.

Παραδομένος (*«φθόνῳ καί βασκανίᾳ¹⁶»*) σύμφωνα μ' ἕνα νεότερο, σχετικό μέ τόν ἅγιο, ὑμνολογικό καί ἀγιολογικό κείμενο τοῦ Μον. Γερασίμου τοῦ Μικραγιαννανίτου) στοὺς τούρκους κατακτητές, πού *«ἐφθασαν ὡς θηρία», «ὑπέστη τόν δι' ἀγχόνης θάνατον ὡς δῆθεν ἐπιβουλεύων τῇ τῶν Ἀγαρηνῶν ἐξουσίᾳ¹⁶»*.

Ἄφου πέρασαν τρία χρόνια (σύμφωνα μέ τό συναξάριο: *«μετά δύο ἔτη»*) ὕστερα ἀπό τό μαρτύριο τῶν τριῶν νεομαρτύρων ἕνα μέρος τῶν ἱερῶν λειψάνων τους μεταφέρθηκε στό Ἅγιο Ὄρος ἀπό κάποιον ἀρτινό ἱερέα, πού λεγόταν Νικόλαος. Αὐτός εἶχε ἕνα ἀδελφό *«κατοικοῦντα εἰς τόν Δούναδιν ποταμόν, ἐπῆγγε νά τόν ἰδῆ¹⁷»*. Κοντά στήν Ἀνδριανούπολη *«ἠσθένησε τό ἄλογόν του, καί δέν ἠδύνατο νά περιπατῆ ὅθεν στενοχωρηθεῖς ἀπό ἀνάγκην ἐνεθυμήθη τόν Ἅγιον Ἰάκωβον καί λέγει («τόν ἐκράξε εἰς βοήθειαν¹⁸»): «Ἄγιε ὀσιομάρτυς βοήθησόν μοι τῷ ξένῳ καί ὀδοιπόρῳ τήν ὥραν ταύτην»*. Ἡ βοήθεια ἦταν ἄμεση καί οὐσιαστική¹⁷.

Ἄλλ' ὁ ἅγιος Ἰάκωβος συνδέθηκε κι' ἀλλιῶς μέ τήν Ἄρτα, γιά ὅσους –τουλάχιστον– δέχονται πῶς ἡ ἐδῶ παρουσία του συνδέθηκε μέ τήν ἀπόφασή του *«νά διδάξῃ τόν θεῖον λόγον»* σ' αὐτή τήν πόλη καί ἔτσι νά *«ζωογονῆσῃ τήν αἰαιοδοξία καί τήν πίστιν στήν ἱστορία τῆς φυλῆς¹⁹»*, ἐνῶ –ταυτόχρονα– τονίζεται πῶς ἡ τέτοια παρουσία του *«εἶχε ἐπίδραση στό κοσμικό περιβάλλον τῆς Ἄρτας²⁰»*, δηλαδή στό λαό της (*«ἐξῆλθεν εἰς τόν κόσμον διδάσκων τόν θεῖον λόγον»*).

Κάποιοι (βιογράφος –ἴσως– τοῦ ἁγίου)²¹ μέ τό ὄνομα Παναγιώτης Ραδοβεδυτής, ἐπιθυμώντας νά ἐνδυθεῖ τό μοναχικό σχῆμα καί νά γίνῃ μιμητής τῶν μαθητῶν τοῦ ἁγίου (*«καί μιμῆσομαι τοὺς ὑπό σοῦ φοιτητές/τόν Θεωνᾶν...»*) ἀπευθύνεται στόν ἅγιο, τόν *«ψυχᾶς φωτίσαντα ἐσκοτισμένας»* καί ἐπικαλεῖται τή βοήθειά του: *«ἵνα θεραπεύσῃς μου ψυχῆν τήν ἀθλίαν/καί τόν νοῦν φωτίσης μου ἐσπιλωμένον»*.

*

Στήν περιοχή, ἐπίσης, τῆς Ἄρτας δίδαξε (κι' ἐδῶ οἱ γραπτές μαρτυρίες ὑπάρχουν καί ἡ προφορική παράδοση διατηρεῖται ὀλοζώντανῃ ἴσαμε σήμερα) καί «ὁ

φιλοτιμίαν³⁵» του και ή ιδέα ότι υπήρχαν σκλαβωμένοι όμογενείς άδελφοί, τόν «έτρωγε μέσα εις τήν καρδίαν ώσάν τό σκουλήρι όπου τρώγει τό ξύλον³⁶» όπως έλεγε ο ίδιος, προσθέτοντας: «άφησα τήν έδικήν μου προκοπήν, τό έδικόν μου καλόν και έβγήκα νά περιπατώ από τόπον εις τόπον και διδάσκω τούς άδελφούς μου³⁶». Αύτή, άκριδώς, ή συνείδηση ενός τέτοιου χρέους στάθηκε ή αιτία «νά τόν ρίψη εις τήν σκληράν περιπέτειαν του εύαγγελισμού τών ψυχών³⁷».

Οι ώρες ήταν τραγικά κρίσιμες για τό "Έθνος. Η προοπτική τής ιστορίας έξαιρετικά σκοτεινή.

Ίδιαίτερα για τήν "Ηπειρο, ο λαός της περνούσε «τήν κρισιμότερη και δραματικότερη φάση στην ιστορική του πορεία από τόν 18ο αιώνα και μετέπειτα³⁸». Οι έξωμόσεις –πολλές φορές όμαδικές– ήταν συνηθισμένο φαινόμενο στό πλαίσιο μιās βαθιάς κρίσης τής έθνικης συνείδησης. Άλλαξοπιστοῦσαν άκόμη και ιερείς. Ο λαός, μή άντέχοντας άλλο τήν άβάσταχτη φορολογία, μαζί μέ τήν όλη καταπίεση και τήν άπάνθρωπη συμπεριφορά, μεταπηδούσε, θέλοντας και μή, στους άλλόθρησκους (ιδιαιτερα οι πνευματικά και βουλητικά πιό αδύναμοι) χάνοντας έτσι τή θρησκεία, τήν έθνική του συνείδηση και τή μητρική του γλώσσα. Έξάλλου, οι συχνές έποικίσεις άλλόθρησκων πληθυσμών σε συγκεκριμένες περιοχές του εύρύτερου ήπειρωτικού χώρου, είχαν άλλοιώσει, σε σοβαρό ποσοστό, τή δημογραφική και έθνολογική σύσταση. Άπ' τήν άλλη, χωριά όλόκληρα άδειάζαν κι έρήμωναν μέ μετακινήσεις ή και έκπατρισμό άκόμη. Δέν ήταν λίγοι κι εκείνοι που παλοῦνταν στα γνωστά σκλαβοπάζαρα.

Η κατάπτωση του θρησκευτικού συναισθήματος του λαού ήταν τέτοια, που οδηγούσε σε σταδιακό άφανισμό τής πίστης του. "Ανθρωποι πέθαιναν άδάπτιστοι³⁹ κι άλειτούργητοι. Η άδυναμία άσκησης τών θρησκευτικών τους άναγκών άπ' τήν τρομοκρατία και τήν αυθαιρεσία τών τυράννων, οδηγούσε, μαζί μ' όλα τ' άλλα, στον έσχατο άπελπισμό.

Τό κῆμα τής άρηναιπιστίας ήταν τόσο μεγάλο ώστε και σ' αύτή τήν "Αρτα, που για αιώνες στάθηκε ο προμαχώνας του έλληνισμού και τής όρθοδοξίας, έφανίστηκαν σχετικές τάσεις. Αύτή τήν κρίση τής θρησκευτικῆς συνείδησης και τόν έσχατο κίνδυνο για τόν ίδιο τόν έλληνισμό, εκφράζει έναργέστατα ένα «διαφωτιστικό άπόσπασμα» άπ' τήν έκθεση του Γάλλου προξένου στην "Αρτα (υπογραφή: Μπουϊγ) σταλμένη στις 20-5-1761, τήν όποία δημοσίευσε στην υπό τόν τίτλο «Η αύγή του έλληνικού καπιταλισμού» μπροσούρα του ο Σερ. Μάξιμος και τήν περιέλαβε στή Διατριβή του ο Ι. Μενοῦνος («Κοσμά Αίτωλου Διδαχές⁴⁰»). Διαβάζουμε στην προξενική αύτή έκθεση: «Πολλοί πτωχοί κάτοικοι (...) άρχισαν νά διαβαίνουν τό Ρουβίκωνα, πήραν δηλαδή τόν άπαισιο δρόμο τής άποστασίας» (Αυτό σημαίνει ότι «εδώ [στην "Ηπειρο] ήταν συχνές οι άλλαξοπιστίες⁴¹»).

Τό "Έθνος τών Έλλήνων κινδύνευε νά συρρικνωθεί ή και νά άφανισθεί πέρα για πέρα. Η θηριωδία τών βάρβαρων σιφών, που κατά κύματα πλημμύριζαν τόν τόπο, λυμαίνονταν κι έρήμωναν τήν περιοχή (άληθινή μάλιστα για τούς "Ελληνες), καθώς και οι τεράστιες ύλικές στερήσεις από τήν εκμετάλλευση όχι μόνο εκ μέρους τών άλλόφυλων αλλά και του ντόπιου οικονομικού κατεστημένου (τών πλούσιων τής περιοχής), όδήγησε σε μιá κατάσταση πρωτογονισμού και άγριότητας. Η λη-

στεία ὀργίαζε. Ὁμοια κι' ἡ πειρατεία. Ἡ λεηλασία ἦταν συνηθισμένο γεγονός μέσα σ' ἓνα γενικότερο πλαίσιο ἀχρείωσης τῶν ἡθῶν καί βαρβαρότητας στίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἴδιος ὁ Πάτερ-Κοσμάς θά πει: *ἀγρίεψε τό γένος μας ἀπό τήν ἀμάθειαν καί ἐγινήκαμεν ὡσάν τά θηρία⁴²*».

Ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀπαιδευσία τοῦ σκλαβωμένου λαοῦ (*ἦταν θυθισμένος εἰς ἀπόλυτον ἀγραμματιάν⁴³*) καί ἡ ὅλη πνευματική κατάρπωση, συνιστοῦσαν τόν μέγιστο κίνδυνο γιά ἀφανισμό τοῦ Γένους.

Σ' αὐτή τήν ἐθνικά καί ἠθικά κρίσιμη ὥρα ἐμφανίστηκε ὁ Κοσμάς ταγμένος ἀπ' τό Θεό καί τήν Ἱστορία στήν ἐπιτέλεση τοῦ μεγάλου ἔργου του πού ἦταν: νά ἀφυπνίσει τήν ἐθνική συνείδηση καί νά ζωογονήσει τό φρόνημα τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ, νά στεριώσει τήν ὀρθόδοξη πίστη του καί νά ἀνακόψει τό κύμα τῆς ἀλλαξοπιστίας ἐνισχύοντας τούς ὀλιγόψυχους κι' εὐεπίφορους πού πιέζονταν νά ἐξομόσουν, νά διαφωτίσει πνευματικά καί νά διδάξει τήν κοινωνική ἀλληλεγγύη καί τή δημοκρατία, αὐτός ὁ *«πτωχός δημοκράτης⁴⁴»* κατά τόν Σάθα, (*αὐτός ὁ πτωχός [γνήσιος] δημοκράτης⁴⁵*) ὅπως ἔγραφε ἐπίσης, ἀπ' τόν περασμένο –κόλας– αἰῶνα, ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης) ἀλλά καί τή δικαιοσύνη (αὐτός *«ὁ προστάτης τῆς ἰσότητος»*) ὅπως καί πάλι γράφτηκε⁴⁶ στήν ἴδια αὐτή ἐποχή) ἐλέγχοντας τήν αὐθαιρεσία τῶν πλουσίων, νά σκορπίσει τό σκοτάδι τῆς ἀμάθειας προτρέποντας παντοῦ τήν ἴδρυση σχολείων, νά ζωογονήσει τήν ἐλπίδα καί «ν' ἀναδεύσει τά ὀνειράτα⁴⁷» (*«τό ποθοῦμενον»*) τοῦ ἀπελιπμένου ραγιά.

Ἀφήνοντας τήν Πόλη ἄρχισε –μέ ἔντονη μέσα του συνείδηση τοῦ χρέους ἀπέναντι στούς σκλαβωμένους ἀδελφούς, μέ λαμπρή πνευματική ἀρματωσιά καί «μέ λίγες πρακτικές γνώσεις Ἱατρικῆς πού εἶχε ἀπ' τά Βραγγιανά⁴⁸» [«τὴν περίφημη σχολή τῶν Βραγγιανῶν»]– τό ἐπιμοχθο ἔργο του πού, *«ἀσταμάτητος ὁδοιπόρος^{48α}»*, συνέχισε γιά εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια καί ἐπισφράγισε μέ τό μαρτυρικό θάνατό του, γιά νά γίνει ὁ ἀγαπημένος *«Ἅγιος τῶν Σκλάβων»* (κατά τόν ὠραιότατο χαρακτηρισμό τοῦ Κ. Σαρδελῆ), ὁ ἀγαπημένος ἅγιος τῶν Ἑπειρωτῶν καί τῆς Ἑλλάδος ὀλόκληρης.

Πραγματοποίησε τρεῖς (σύμφωνα μέ τίς νεότερες ἔρευνες⁴⁹) μεγάλες περιοδεῖες κατά τίς ὁποῖες *«ἄπασαν τήν πατρῶαν γῆν διέδραμε κηρύττων⁵⁰»*. *«Ἐπεριπάτησε τόπους πολλούς, κάστρα, χώρας καί χωριά⁵¹»*.

Στήν πρώτη ἀπ' τίς περιοδεῖες του (ἡ ὁποία –ὅπως καί ἡ δεύτερη– φαίνεται νά κινεῖται περισσότερο μέσα στό θρύλο⁵² καί τήν παράδοση, χωρίς ἰδιαίτερα σαφῆ ἱστορικό καθορισμό), ἐπισκέφθηκε τήν περιοχή τῆς Ἄρτας⁵³. Στή διάρκεια τῆς δεύτερης, ἦρθε καί πάλι στά μέρη τῆς Ἄρτας, εἰδικότερα στό Νεχώρι⁵⁴ (μερικοί λένε ὅτι τό ἐπισκέφθηκε στά χρόνια τῆς τρίτης περιοδείας του), ὅπου *«παρακινήσει τοῦ ἱερομάρτυρος»* χτίστηκε ναός, γιά τόν ὁποῖο εἶχε πει: *«προεικονίζεται ἐκκλησία δι' αὐτόν τόν τόπον⁵⁵»*. Στή μεγάλη κατεβασία του, στά 1830, ὁ Ἄραχθος *«προσαράξας τοῖς θεμελίοις αὐτοῦ μικροῦ δεῖν κατέστρεφεν αὐτόν· ἀλλά Θεοῦ ἀρωγῇ τότε, ἄνευ τινος ἀνθρωπίνης βοήθειας, ὀπισθοδρομήσας ἔμεινεν ὁ Ναός ἀνενόχλητος ἔτη 27»⁵⁵*.

Στή συνέχεια ἀνηφόρισε στίς δυσκολοπερπάτητες περιοχές τῶν Τζουμέρκων καί τράβηξε γιά τούς Καλαρρύτες καί τό Συρράκο ὅπου μίλησε στούς κατοίκους καί τούς ὀρμίνεψε νά ἱδρῦσουν σχολεῖο, πού –πράγματι– χτίστηκε καί λειτούργησε.

Ἄπ' τὰ δυό αὐτὰ πλούσια κεφαλοχώρια διάδηκε γιὰ τὰ χωριά τοῦ Ἄσπρου καί τὸ Βάλτο. Λίγο ἀργότερα τὸν βρίσκουμε στὸ Σούλι καί τὴν περιοχή τοῦ Λούρου.

Στὸ πλαίσιο τῆς τρίτης καί τελευταίας περιόδου τοῦ πέρασε καί πάλι ἀπ' τὴν περιοχή τῆς Ἄρτας κατεβαίνοντας ἀπ' τὸ Σούλι ὅπου συμβούλευσε τοὺς Σουλιῶτες νὰ σταματήσουν τὴ ληστεία καί τὴν αὐθαιρεσία μιά κ' εἶχε ἀνησυχήσει σοβαρὰ «διὰ τὰς πολλὰς κλεψιάς ὅπου γίνονται»⁵⁶ ἐκεῖ. Ἄφου «τοὺς ἔβαλε σέ θεογνωσία», τοὺς πρότρεψε –εἰδικότερα– ν' ἀφήσουν τὴν περηφάνεια καί ν' ἀλλάξουν φρεσίματα γιατί φέρουν χαλασμό. (Ἦταν οἱ Σουλιῶτες ἀκόμη στίς δόξεις τους καί οἱ αὐθαιρεσίες τους κατατρόμαζαν τὴν περιφέρεια). Ἡ πρόρρηση πού ξεστόμησε –μέ σαφῆ ὑπαινιγμό τὴν ἀστάθεια τῶν ἐγκοσμίων– εἶναι ἡ γνωστὴ σέ πανελλήνια πιά κλίμακα: «ἐκεῖ πού κρέμαγαν οἱ καπεταναῖοι τάρματα, κρεμοῦν οἱ γύφτοι τάργανα»⁵⁷.

Ἄπ' τὴν Ἄρτα πῆρε τὸ δρόμο γιὰ τὸ Βάλτο καί τὴν Ἀκαρνανία ἀκολουθώντας τὴν παραλιακὴ ὁδὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, πέρασε ἀπ' τὸ Ξερόμερο, ἐπισκέφθηκε γιὰ λίγο τὸ χωριό του καί ξαναἔβηκε στὴν Ἠπειρο, μέ πρῶτο σταθμὸ τὴν Ἄρτα στίς ἀρχές τοῦ 1777. Σέ λίγο πέρασε καί πάλι ἀπ' τὴν Ἄρτα, τὸ Φεβρουάριο τῆς ἴδιας χρονιάς. Διαβάζουμε στὸν συναξαριστὴ: «Ἐκεῖ ὀπόθεν διήρχετο ὁ Ἅγιος ἐδίδασκε τοὺς Χριστιανούς νὰ μὴν κάμνουν ἐμπόριον «[ἀλοσβερίσια]» τὴν Κυριακὴν, οὔτε ἄλλας ἐργασίας ἀλλὰ νὰ προσέρχωνται προθύμως εἰς τὰς Ἐκκλησίας διὰ νὰ ἀκούουν τὰς ἱεράς Ἀκολουθίας καί τοὺς θείους λόγους. Πλὴν ὅμως πολλοί, παρακούσαντες εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ Ἁγίου συμβουλὴν, ἐτιμωρήθησαν παρὰ τοῦ Θεοῦ μέ διαφόρους τιμωρίας. Οὕτω εἰς τόπον λεγόμενον Χαλκιάδες ἕως μίας ὥρας ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ἄρτης, πραγματευτὴς τις ὅστις παρήκουσε καί ἐτόλμησε νὰ ἐμπορευθῆ Κυριακὴν, ἔπαθε τὴν χειρὰ του, ἥτις ἐξηράνθη καί ἔμεινε παράλυτος. Σπεύσας δέ πρὸς τὸν Ἅγιον καί ζητήσας συγχώρησιν διὰ τὴν ἁμαρτίαν, ἔτυχε ταύτης καί μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ χεὶρ του ἰατρεύθη. Ὁμοίως καί εἰς τὴν Πάργαν (...). Εἰς τὸ Ξερόμερον μίᾳ γυνὴ ἐξύμωσε Κυριακὴν. Ἄφου δέ ἐξήγαγεν ἀπὸ τὸν φοῦρνον τῆς ἐψημένους τοὺς ἄρτους εἶδε τούτους ἐρυθρούς, ὡσάν νὰ τοὺς εἶχε ζυμώσει μέ αἶμα. Ὅθεν προσδραμοῦσα εἰς τὸν Ἅγιον καί πεσοῦσα πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔλαβε τὴν συγχώρησιν, καί ἔκτοτε δέν εἰργάζετο πλέον ἡμέραν Κυριακὴν»⁵⁸.

Μιά ἐνθύμησις στὸ ἐξώφυλλο τοῦ ἱστορικοῦ Εὐαγγελίου στὸ χωριὸ Πέτα, γραμμένη ἀπ' τὸν τότε ἱερέα τοῦ χωριοῦ Γ. Κ. Διαμαντῆ [Μόστρα] καί δημοσιευμένη γιὰ πρώτη φορὰ ἀπ' τὸν Π. Παπασπύρου τὸ 1932 στὰ «Ἐξομολογητικὰ καί Ἄρτινά Νέα»⁵⁹ ἀναφέρει πὼς στίς ἀρχές Δεκεμβρίου τοῦ 1777 «ἦρθε ἕνας ηεροκῆρυκὰς ἡστην ἄρτα καί ἔκαμε διδαχὴ ἡς τὴ μητρόπολη καὶ ἦταν κόσμος μαζομένοι εως δέκα τέσερες χηλιᾶδες ἄρτηνοὶ καὶ χοριάτες καὶ ἐμάλονε πολὴ δια τὴν κυρηακὴ νὰ μὴ γένετε παζάρι καὶ νὰ μὴ κάνουν ἀλησησιδεησῆ [οἰκονομικὴ συναλλαγὴ] με τους εδρεους καὶ εσιμαζόχτηκε ἡ τούρκυνᾶ καὶ εκαμάν σιανάετη [σύσκεψη μετὰ ἀπὸ φαγοπότι] καὶ πάν στοῦ βοῖδοντα [στρατιωτικὸ διοικητὴ τῆς ἐπαρχίας Ἄρτης] καὶ ἐκραξαν τὸν δεσπότη καὶ τους θεκῦλαδες [κοινοτικούς ἀντιπροσώπους] καὶ δεν τον ἄφηκάν στην ἄρτα διατὴ ἐπληροσάν ἡ εδρεῖ τὸν κατὴ καὶ τὸν βοῖδοντά τους ἐδοσαν ἄσπρα καὶ τον ἐστήλαν ὄξο ἡς τα χοριά καὶ ἔκαμε διδαχὴ πρότον ἡς τους χαλκιάδες καὶ ἐπήγεναν κόσμος κοντα εως δέκα χηλιᾶδες καὶ ἐμάλοσε καὶ κύ δια τὴν κυριακὴν

να μην κάνουν παζάρι κι εδιξε θαύμα επάγη ένας κι πήρε κρασή να πουλήσι κι του ξέρανε τό χέρι κι άλουνού εδεμονιστηκε η γυνέκα του κι άλουνού τά πεδιά τους κι ήρθε κι εδο ηση χόρα ης του πέτα κι έκαμε δώω διδαχές ής τον καμπο [στούς 'Αγίους 'Αναργύρους] έξο από τήν εκκλίσια κι ήταν κόσμος μαζομένη εως δέκα χηληάδες άρτηνή κι χοριατες κι το όνομά του τόν έλεγάν κοσμά ιερομόναχο κι επάγι κι στου σούλλιο κι τους έβαλε σε θεωγγοσιά κι έκαμε τό παζάρι χαλασμένο εος της τεσερες του 'Ιανουαρίου μηνός κι τότες άρχηνίζει την πευτη παζάρι κι τόσον τους εξέρανε τους εδρέους όπου εμουφλισάν κι νά έχομε τήν ευχί του (...) 1778 ηουναρίου-11». Οι ντόπιες παραδόσεις λένε πώς «έμπηξε τέσερους ξήλινους σταυρούς (στή σημερινή θέση «Σταυρός») και έκλεισε τό χώρο, πού, καθώς ειπε, θά πιάση τό Πέτα, γιατί τούς ειπε πώς θά γίνη κασαμπάς, δηλ. μεγάλο χωριό. Έξόν όμως από τήν προφητείαν αυτή τούς ειπε και τούτο: «όλοι οι πετανίτες θέλουν νά είναι κεφάλια τού χωριού» δηλ. κοινοτικοί άρχοντες χωρίς ό ένας νά ύπακούη στον άλλο».

Ο Παπα-Σταύρος [Σταύρος Παπαχρήστου] διέσωσε, κι' αυτός, τήν παραπάνω «Ένθύμηση», γράφοντας σέ χειρόγραφη σημείωσή του σ' ένα παλιό Εύαγγέλιο στην Άρτα, ότι τό φύλλο πού ήταν γραμμένη ή ένθύμηση ξέσχισε, τό 1937, κάποιος ιερέας «πάσχωσ από τās φρένας». Μέ παρακλήσεις ενός Πετανίτη ιερέα, τό ξεσχημένο φύλλο επιστράφηκε και τοποθετήθηκε στή θέση πού ήταν αρχικά. Τό ιστορικό Εύαγγέλιο τού Πέτα «συλλήθηκε από δέβηλο χέρι μεταξύ των ετών 1940-1947⁶⁰».

"Ο,τι περιλου ειπε ό Πάτερ Κοσμάς στό Πέτα τό επανέλαβε και στους Κομποταίους όταν, πηγαίνοντας στό Κομπότι, σταμάτησε —κατά τήν παράδοση— νά ξεκουραστεί στην άντικρυνή Άγρηλιά τής Φλωριάδας. «'Απ' εκεί έστειλε άνθρωπο στό χωριό ν' αναγγείλη τόν έρχομό του. 'Αλλ' οι κομποταίοι διαφωνούσαν νά δεχθούν μέ επίσημο τρόπο τόν Άγιο, από άμφιβολία στην επίσημη άποστολή του. Αυτό τό έμαθε ό Άγιος και ειπε [άνάμεσα στα άλλα]: «Κάθε Κομποταίος νά έχη τή γνώμη του ποτέ νά μην συμφωνήτε μεταξύ σας»⁶¹ ...».

'Αλλά τό Κομπότι συνδέθηκε μέ μιá άπ' τίς Προφητείες τού άγίου, σύμφωνα μέ σχετική κομποταϊκή παράδοση («κατά προφορικήν διήγησιν⁶²») κατά τήν όποία, στην Έπιστράτευση τού 1911, «κάποιος Φλωριαδίτης γέροντας όνόματι Ντασκογιάννης ειπε σέ κάτι Εύρυτάνες πού πηγαίνανε στην Άρτα για νά ντυθούν στρατιώτες: παιδιά, δέν θά 'χουμε ακόμη πόλεμο. Πού τό ξέρεις παππού; τόν ρώτησαν οι έφεδροι. 'Εδω στό Κομπότι, τους απάντησε ό γέρος, είναι ένα κυπαρίσι, πού έχει 150 χρόνια και πλέον ζωή και ήταν τότε πού ζούσε ό άγιος Κοσμάς ό Άγιοδάσκαλος. Οι Κομποταίοι τόν ρώτησαν πότε θά έλευθερωθεί ή 'Ηπειρος κι' Εκείνος τους απάντησε: ύπομονή νά έχετε παιδιά μου και θά έλευθερωθείτε. Θά περάσουν όμως αρκετά χρόνια ακόμη. Όταν ιδήτε αυτό τό κυπαρίσι νά ξηραίνεται ή κορφή του, τότε θά γίνονται προετοιμασίες για τήν άπελευθέρωσή σας. Και όταν ξηραθεί όλόκληρο θά έλευθερωθείτε. Η κορφή άπ' τό Κυπαρίσι παιδιά μου έχει ξηραθεί, τό ύπόλοιπο όμως είναι ακόμη άκμαίο, για τό λοιπόν φέτος δέν θά 'χουμε πόλεμο. Όσο για τήν άλλη χρονιά θά ιδούμε τί θά γίνει τό κυπαρίσι τού άγίου Κοσμά. Άν ξηραθεί όλόκληρο... Οι έφεδροι πήγαν στην Άρτα, ντύθηκαν στρατιώτες, ύπηρετήσαν λίγους μήνες και γύρισαν ξανά στα σπίτια τους. Δέν έγινε πόλεμος. Τόν άλλο χρόνο, τό 1912, έγινε ξανά επιστράτευση και οι ίδιοι έφεδροι, περνώντας

ἀπ' τῆ Φλωριάδα βρῆκαν καὶ πάλι τὸν γέρο-Ντασκογιάννη καὶ τὸν ρώτησαν ἂν θὰ γίνεαι πόλεμος φέτος κ' ἂν τὸ κυπαρίσσι βρῖσκειται «ἐν ζωῇ». Φέτος παιδιὰ θὰ γίνεαι πόλεμος. Τὸ κυπαρίσσι ἔχει ξηραθεῖ τελείως... Τὰ προφητικὸ μάτι τοῦ Π. Κοσμᾶ εἶχε ἰδεῖ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἡπείρου, πού ἔγινε 130 περίπου χρόνια ἀργότερα!...»

«Ἰδιαίτερα, ὅμως, καρποφόρησε ἡ διδασκαλία του», γράφει ὁ Φ. Μιχαλόπουλος, «στοὺς Καλαρρύτες καὶ τὸ Συρράκο, ὅπου ὁ θερμὸς φιλελληνισμὸς τῶν μερῶν τούτων, πού γέννησαν τόσοσὺς μεγάλους πατριῶτες στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὀφείλεται στὸν Κοσμᾶ καὶ στὴν ἐμπνευσμένη καὶ θαυματουργικὴ διδασχὴ του⁶³». Ἡ παρουσία του πρόλαβε τίς ἐξομώσεις πρὶν ἀκόμα ἀρχίσουν ἐδῶ, ἂν κ' ἡ παράδοση ἀναφέρει μὰ καὶ μόνη περίπτωση χριστιανοῦ συρρακιώτη πού ἀλλαξοπίστησε⁶⁴.

Γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ στοὺς Καλαρρύτες γράφει ὁ Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης στὸν ἐξοχο «Ἑλληνικὸ Ὅρθρο⁶⁵»: «Ἦρθαν ἀνθρωποι, σταλμένοι ἀπ' τὸν πάτερ-Κοσμᾶ, καὶ εἶπαν: Ἐρχεται ὁ Ἅγιος (...) Σᾶς παραγγέλει, νὰ ἐτοιμάσετε πολλὰ σακκὰ γεμάτα ψωμί καὶ πολλὰ καζάνια γεμάτα βρασμένο στάρι, νὰ τ' ἀραδιάσετε στὸ δρόμο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, ἐκεῖ πού τὸ μονοπάτι γίνεται πιά δρόμος ἀπὸ τὸ πολὺ τὸ πηγνέλα τοῦ κόσμου, νὰ τὰ βάλετε ἀράδα στὴ γραμμὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ στὸ δρόμο πού θὰ ἔρχεται ὁ Ἅγιος, γιατί θέλει νὰ μοιράσει πρῶτα φαῖ στὴ φτωχολογιά νὰ χορτάσει. [Διαβάζουμε στὸν συναξαριστὴ: «Ἐπειδὴ δὲ ἠκολούθουν τὸν Ἅγιον λαὸς πολλὺς, ἕως καὶ δύο καὶ τρεῖς χιλιάδες ψυχῶν, ἐπρόσταζεν ἀφ' ἑσπέρας καὶ ἠτοιμάζον σάκκους πλήρεις ἄρτου καὶ μεγάλας χύτρας μὲ ἐβρασμένον σῖτον καὶ μετέφερον ταῦτα εἰς τὸν δρόμον, ὁπόθεν ἤθελε διέλθει τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐκεῖθεν ἔτραγαν πάντες καὶ συνεχώρουν ζῶντας καὶ τεθνεῶτας⁶⁶»]. Ὑστερα νὰ συναχθῆτε σύψυχο τὸ χωριό –γιὰ τοὺς Καλαρρύτες λέμε– παιδιὰ καὶ γέροι, γυναῖκες καὶ ἄντρες, στὴν Πλάκα ἀπάνω, δηλαδὴ στ' ἄλων ὅπου εἶναι μεγάλη ἀπλωσιά, καὶ θὰ σᾶς μιλήσει ὁ Ἅγιος.

Ἐβάλληκε τότες ὁ λαὸς, πλοῦσοι καὶ φτωχοί, μικροὶ καὶ μεγάλοι, καὶ ἐτοιμαζόντανε γιὰ νὰ τὸν προσδεχτοῦνε τὸν πάτερ-Κοσμᾶ, καὶ ζύμωναν οἱ γυναῖκες καὶ φουρνίζανε κατοσταριεῖς τὰ ψωμιά, καὶ κοπανίζανε τὸ στάρι καὶ τὸ ρίχνανε στά μεγάλα καζάνια νὰ βράσει, νὰ χυλώσει, καὶ ἔβγαιναν στά μονοπάτια οἱ ἄντρες καὶ τὰ παληάρια καὶ ξημεροβραδιάζονταν νὰ περιμένουν, κ' οἱ γυναῖκες εἶχανε βγάλει τὰ γιορτινά τους ἀπὸ τίς κασέλες νὰ 'να ἔτοιμα, νὰ τὰ θάλουν ὅταν θὰ πᾶνε νὰ τὸν προσδεχτοῦνε, καὶ τὰ παιδιὰ ρωτοῦσαν «πότε θὰ 'ρθεῖ». Στὸ ἀναμεταξύ τὸ 'μθαν καὶ στὸ Συρράκο ἀντίκρυ, καὶ ἄρχισε νὰ τρέχει ὁ κόσμος καὶ ἀπὸ κει, ἕνα ἀνθρωπόρεμα πού τραβοῦσε κατὰ τοὺς Καλαρρύτες κατηφορίζοντας, ἀνηφορίζοντας ὅλη μέρα (...) Νάτος! ὅλοι ὅσοι εἶχανε ἀπομείνει στὸ χωριό χυθῆκανε στά μονοπάτια, χυθῆκανε ποτὰμ ἀπάνω στοὺς φτωχοὺς ἀγροῦς καὶ τὰ στενά λειβάδια, ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου ἔρχόταν ὁ Ἅγιος, καὶ σάν τὸν εἶδανε μονομᾶς μπροστά τους, πέφτανε γονατιστοί, καὶ ὅσοι μποροῦσαν τοῦ φιλοῦσανε τὰ σκονιασμένα πόδια καὶ τὸ τριμμένο ράσο καὶ τὰ χέρια. Καὶ ὅλοι κλέγανε ἀπὸ τὴ χαρὰ τους, ἄλλοι γελοῦσαν, ἄλλοι κοιτάζανε σά χαζοί, συνεπαρμένοι ἀπὸ τὴν ὄψη τοῦ Ἁγίου⁶⁷. Κ' ἂν εἶναι τώρα νὰ πῶ γιὰ τὴν ὄψη του, θὰ πῶ πῶς ἦταν ἀγέρηνη. Μιά μελαψὴ μορφὴ, στεφανωμένη ἀπὸ μαλλιὰ χιονισμένα καὶ στὴ μέση δύο μαῦρα μάτια, σάν καρφιά, φλογερά καὶ γυαλιστερά, πού λάμπανε ὡσάν ἀπὸ φῶς οὐράνιο. Ἡ κορμοστασιά του λυγερὴ καὶ ὡσάν αἰὺλ ἀπὸ τὴν μακριὰν ἄσκηση καὶ τοὺς μεγάλους κόπους, καὶ δάδιζε γοργὰ καὶ μὲ πλατεῖα δῆματα. Στεκόταν λοιπὸν ἀπὸ καζάνι σὲ καζάνι καὶ ἀπὸ σακκὶ σὲ σακκὶ καὶ τὰ εὐλογοῦσε πρῶτα, κ' ὕστερα ἔπαιρνε ἀπὸ μέσα μιά χουλιάρη βρασμένο στάρι ἢ ἕνα ψωμί καὶ τὸ 'δινε στὸν κοντινὸ του. Καὶ προχωροῦσε. (...) Μὰ ἐπειδὴ ἦταν κουρασμένος ἀπὸ τὸν πολὺ τὸν δρόμο, κάθησε σὲ μιά πέτρα καὶ σκούπισε τὸν ἴδρωτά του (...) Ἀφοῦ ξαπόστασε (...) ἄρχισε νὰ λέει (...) Ἐλεγε ὁ μακάριος καὶ καθὼς ἄπλωσε τὰ δύο του χέρια, ἔσπευτε ἀκουμπημένος στὸν μεγάλο ξύλινο σταυρὸ ὡσάν τὸν Ἐσταυρωμένο, καὶ ὁ λαὸς ἀνατριχίασε πού τὸν ἔβλεπε καὶ τὸν ἄκουγε, τούτῃ τῇ θαριὰ καὶ γλυκύτατῃ φωνῇ ὅπου χτυποῦσε μέσα τους καὶ τοὺς ἀνατάρταξε. (...) Τοὺς εἶπε πολλὰ, καρφωμένους ἐκεῖ στὸ σταυρὸ του, καὶ ὁ ἄνεμος πού εἶχε σηκωθεῖ στὸ ἀναμεταξύ, τώρα στὸ λοδοσίεμα, τοῦ χτένιζε τὰ μαλλιὰ καὶ τοῦ ἄπλωνε πάνω στὸ στήθος τὴν ἄσπρη γενειάδα. Καὶ ὁ λαὸς ἀπὸ κάτω, ὁ λαὸς γύρω του θαύμαζε καὶ ἀποροῦσε, δὲν ἤξερε τί νὰ πεῖ, πού ἕνας

άνθρωπος άγιος καταδέχτηκε νά 'ρθεί νά τούς μιλήσει τόσην ώρα. (...) Κι' άφού τέλεψε τό κήρυμά του ό πάτερ-Κοσμάς, τούς είπε πώς είναι λυπημένος, γιατί πρέπει νά φύγει όρηγορα. (...) Κι' ως έκατέθηκε από τό σκαμνή, τρέχανε και στριμώνχουνταν όλοι γύρω του και του φιλοῦσαν τά χέρια και τό τριμμένο ράσο και του βρέχανε τά σκονιαμένα πόδια μέ τά δάκρυά τους. Έτσι τούς βρήκε τότε τό δράδου (...) Ό πάτερ Κοσμάς, ακολουθούμενος από όλο τό πλήθος, μπήκε στό χωριό, νά πάει σέ κάποιον σπίτι νά ξαποστάσει γιά τή νύχτα (...) ώστόσο, ἔπνος εκείνη τή νύχτα, ἔπνος σωστός δέν έπιασε κανέναν στους Καλαρρύτες. Όνειρα και όνειροφαντασιές και βύθος και παραμύθια και ξαφνικά ξυπνήματα, κατιτίς άλλόκοτο, σ' όλο τό χωριό, όπου τό 'βλεπε, ότι οι ψυχές είχαν μείνει άγρυπνες και τεντωμένες (...) ως τήν αύγή, ως τά χαράματα, ως τήν ώρα πού τό πρώτο-πρωτοπουλί δοκίμασε τή λαλίτσα του...».

Ό Ρένος Άποστολίδης⁶⁸ γράφει κι' αυτός γιά τόν «Άγιο τών Κλεφτῶν και τῶν Άρματωλῶν»: «όπου περνοῦσε, ό λαός ξεσηκώνονταν και τόν ακολουθοῦσε! Παρατοῦσαν τά δικέλλια, τίς γράνες, τά χωράφια άσκαφτα, κι' έτρεχαν ξωπίσω του! Ό, τί μεθῦσι ήταν εκείνο, τί θάμπος στά λόγια του τά φλογερά. Και κανείς δέν λόγιαζαν πιά τίποτα – μιά πύρα τούς ανάκλωθε όλους, κι' έστραφε μέ σ' εκείνα τά βουνά πρώτη φορά ή αλήθεια, τό φῶς μελίρροτο!... Έπέφταν μαζί του, μαγεμένοι, σέ τόπους πού δέν είχαν ματαδή, πίσω άπ' τίς ράχες πούφραζαν αιώνια τή ζωή τους – συνοδιές παράξενες, μυστηριακές π' άλλοτε δέν είχαν ξαναφανή, κι' ό θρύλος τώρα τίς τράνευε, τίς μύθευε «έξ ούρανοῦ» τυλιγμένες στό μαγνάδι του «ιεροῦ σημείου».

Στό δρόμο ανάμεσα στους Καλαρρύτες και τό Συρράκο συνάντησε μιά γυναίκα πού κρατοῦσε στήν άγκαλιά της τό μικρό παιδί της. Ό άγιος «*άμα ιδών τό βρέφος, ηήλόγησε αυτό και προείπε τή μητρί του, ότι ήμεραν τινά, θά διαπρέψει μεγάλως και θά δοξασθῆ*»⁶⁹. Ήταν ό μελλοντικός Πρωθυπουργός τῆς Ελλάδος και γνωστός πολιτικός και ιατρός Ι. Κωλέττης, ό Συρρακιώτης, πού από τότε πού πρωτοπληροφορήθηκε τό γεγονός «*εσέβετο υπερμέτρως τήν μήμην του Άγίου*»⁶⁹.

Στους Καλαρρύτες «προείπε τήν επανάσταση»⁷⁰. Έδώ, όπως και στό Συρράκο, είδε μέ εύχαρίστηση πώς «τά κοινά σχολεία πού είχε συστήσει πρόκοβαν»⁷¹. Ό ίδιος –μιάς λέει ό Συρρακιώτης Κ. Κρουτάλλης– «*πέβαλε*» γιά τήν ίδρυση και τή διατήρηση τῶν σχολείων του Συρράκου «*τήν εκποίησιν παντός περιπτου και μη άναγκαίου πράγματος τῶν κατοίκων. Μετά τήν εύφραδη και πειστικωτάτην χριστιανικήν διδασκαλίαν αυτού προς περιστολήν τῆς πολυτελείας και παντός περιπτου επί του βωμοῦ τῶν Μουσῶν, διά του όποίου άφειλε νά διατηρηθῆ ή θρησκεία και ό εθνισμός, αι παντός επάινου άξιαι γυναίκες τῶν Συρρακιωτῶν συνησπιόμενα προσέδωσαν μετά μεγίστης εύχαριστήσεως και αύταπαρνήσεως εις πᾶλшин παντός χρυσοῦ, άργυροῦ και μεταξωτοῦ, πάντα κόσμον καταθέμενα, ως άλλαι Σπαρτιάτιδες υπέρ τῆς πατρίδος*»⁷²...». Οι κάτοικοι θυμοῦνται τά λόγια του: «*Θάρθῆ καιρός πού θά χαλασθῆτε (...) χαρά σ' εσᾶς ψηλά βουνά (έννοῶν τά άπέναντι του Συρράκου και τῶν Καλαρρυτῶν βουνά τῶν Τσουμέρκων, τά καλούμενα υπό τῶν έγχωριῶν Αὐτί, διότι έχουσι σχῆμα ὠτων ἔππου) πού θέ νά γλυτώσετε μιά μέρα άπάνω σας χιλιάδες ψυχές!*»⁷³.

Στά χωριά αυτά, όπως και σ' άλλα τῆς Πίνδου, όπου όργιαζε, κυριολεκτικά, ή ξένη –έντονα άνθελληνική– προπαγάνδα, και υπήρχε έτσι σοβαρός κίνδυνος νά χάσουν οι Έλληνες αυτοί τόν ίδιο τους τόν εθνισμό, τό κήρυγμα του Άϊ-Κοσμά συντέλεσε στό νά άποφευχθῆ ένας τέτοιος φοβερός άφελληνισμός.

Κι' έντούτοις, γράφτηκε κι' αυτό: «*κανέναν φιλελεύθερο δημοκρατισμό και καμιά άνεχτικότητα γιά τούς ξενόγλωσσους πληθυσμούς δέν τόν χαρακτηρίζει*»⁷⁴. Κι' άκόμη (άλλος), άλλου: «*Όστόσο, αυτός ό πρωτοπόρος τῆς νεοελληνικής κατώτερης παιδείας, συνεπής μέ τό ρόλο του προπομποῦ του πραγματευτάδικου ρωμέικου κεφαλαίου, έδινε σωθινιστικό χαρακτήρα στό πολιτιστικό κίνημα και προπα-*

γάνδιζε [αυτός!!!... Ούτε λέξη γιά τούς ξένους προπαγανδιστές...] τήν ύπεροχή τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπέναντι στίς ἄλλες βαλκανικές⁷⁵...».

Ἐκτός ἀπ' τά δύο αὐτά χωριά, ὁ ἅγιος ἐπισκέφθηκε καί ἄλλα στήν περιοχὴ τῶν Τζουμέρκων στό πλαίσιο τῶν πολύχρονων καί ἐπίπονων περιοδειῶν του στόν ἠπειρωτικό, κυρίως, χῶρο, ὅπως μᾶς θυμίζει κι' ὁ ποιητής:

«Ἀπό τό Μέγα Δένδρο στό Μπεράτι μιά γραμμὴ
τοῦ Γολγοθᾶ ἢ ἀνηφοριά
Λευιτῆ!
Κι' ἀνάμεσά τους ἡ Δρόβιανη, οἱ Καλαρρύτες⁷⁶...»

«Ἡ παράδοση λέει πῶς πέρασε ἀπ' τό Βουργαρέλι. Ἔμεινε ἐδῶ τρεῖς μέρες καί κήρυξε. Φιλοξενήθηκε στό σπίτι τοῦ Δ. Γ. Κολιάτσου, πού ἦταν ὑφαντής (...) λίγα μέτρα πιο πάνω ἀπ' τὴ θρύση «Ἀρχόντων»⁷⁷ ...».

Προφορική, ἐπίσης, παράδοση ἀναφέρει ὅτι ἐπισκέφθηκε τούς Μελισσοουργούς. Μιά πολυμελὴς ἐπιτροπὴ στάλθηκε νά τόν προὔπαντήσει. «Ἄπνευστί δέ σχεδόν ἀναδάντες τήν ἐλικοειδῆ, ἀνάνθη καί ἀπότομον ἥμιονικὴν ὁδὸν διεσκέλισαν τήν ράχιν τοῦ πέραν τοῦ χωρίου βορειοανατολικοῦ βραχίονος τῶν Τζουμέρκων καί κατέβησαν εἰς τό λιβάδιον «Νεράϊδα» ὅπου ἐκάθησαν ἀναμένοντες. Ἡ πορεία ἤγγισε τό δῶρον (...) Ὁ Ἅγιος καταβάς τότε ἀπὸ ὑποζυγίου ἠιλόγησε· δεχθεὶς δέ τό εὐλαβὲς χειροφίλημα ὄλων ἠψαρίστησε καί συνεχάρη τούς χωριανούς (...) κατασκεύασε μέγαν ξύλινον σταυρόν, τόν ὁποῖον ἀσφαλῶς στηρίξας ἔστησεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς, εἰς θέσιν περίοπτον (Στό «Σταυρόν»)⁷⁸». Σέ μιά πλαγιά, «πού μέ τήν ἀποψίλωση τοῦ ἐδάφους κατάντησε γκρεμὸς» εἶπε στοὺς κατοίκους: «Μὴ χαλᾶτε τὰ δάση, αὐτὰ θά σᾶς κρύψουν μὴν τὰ χαλᾶτε, ὁ τόπος θά γίνει γκρεμίσματα» καί «οἶον εἰ προφητεύων» ἔδειξε ὀρισμένο μέρος λέγοντας: «αὐτὸ τό πλάϊ [: πλαγιά] θά γίνῃ μεγάλο γκρεμίσμα. Ὑστερα ἀπὸ λίγα χρόνια τό ἔδαφος μεταβλήθηκε στό σημερινὸ «κόκκινον στεφάνι (Κόκ'νου Στιφάν^{78α})». Στό χωριὸ ἔμεινε τρεῖς μέρες, φεύγοντας δέ μίλησε καί πάλι πρὸς τό λαὸ («ἐλάλησε») σ' ἓνα μέρος πού ἀπὸ τότε «γνωρίζεται μέ τό ὄνομα «Στό Σταυρό τοῦ λάλησε(ε) [τούς λάλησε τό λόγο τοῦ Θεοῦ]». Μιά πολυμελὴς ἀκολουθία, στήν ὁποία προστέθηκε καί ἡ Παπαθανάσaina, τόν συνόδευσε μέχρι τῆς Νησίστα καί τὰ Πεισιτιανά. Ἡ σχετικὴ παράδοση ἀπ' τό διάβη του στὴ Νησίστα, παράδοση πού διασώθηκε, πάλι, ὡς τίς μέρες μας⁷⁹, ἀναφέρει πῶς στό χωριὸ δίδαξε καί εἶπε ἀρκετὲς προφητεῖες, οἱ ὁποῖες συμφύρονται μ' ἐκεῖνες τοῦ Ἀγαθαγγέλου (θάρθῃ καιρός πού ὁ τόπος θά ζωσθῇ μέ ἓνα ράμμα [τό τηλέφωνο, γιά τό ὁποῖο μίλησε καί στοὺς Μελισσοουργούς], θά γίνῃ χαλασμός τῶν λαῶν καί ὁποῖος ἐπιζήση θά φάγῃ μέ ἀσημένιο χουλιάρι, καί ἄλλα πολλά).

Ὁ ἅγιος πέρασε κι' ἀπ' τ' Ἄγναντα καί μίλησε στοὺς ἀγναντίτες κάτω ἀπὸ μιά καρυδιά⁸⁰.

Στὰ Θε(ε)οδώριανα πέρασε τρεῖς φορές (Γραπτὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν γιά δύο φορές. Μιά στὰ 1777 καί μιά τό καλοκαίρι τοῦ 1779). Στὴ θέση «Ἄϊ-Λιάς» τῆς Νεράϊδας ἔστησαν λίθινη στήλη μέ εἰκόνημα καί σέ περίοπτη θέση μεταξύ Θεοδωριάνων καί Ἀθαμανίου ἔστησε ξύλινο σταυρό. (Ἡ θέση λέγεται σήμερα Σταυρός). Κήρυξε στήν αὐλὴ τῆς παλιᾶς Ἐκκλησιᾶς ἐξομολόγησε τούς κατοίκους, πού τοῦ

έδωσαν από δυό πρόβατα ὁ καθένας. Ὁ ἅγιος τὰ χάρισε στήν Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου γιά νά πληρώνουν τό δάσκαλο, πού τούς ἔστειλε ἀπ' τό Ζαγόρι⁸¹.

Περώνοντας ἀπ' τὰ Πράμαντα, εἶπε σέ κάποιους μαστόρους, πού διόρθωναν τή μικρή ἐκκλησιά τοῦ χωριοῦ, νά χτίσουν μεγαλύτερη γιατί τό χωριό «θά τρανέψει⁸²».

Στήν τρίτη καί τελευταία περιοδοεῖα του πέρασε ἀπό τό Τετράκωμο καί ἔμεινε ἐκεῖ μιά μέρα. Οἱ κάτοικοι τόν ὑποδέχτηκαν, τόν φιλοξένησαν καί ἄκουσαν μέ κατάνυξη τὰ προφητικά του λόγια⁸³.

Σέ μιά ἀπ' τίς περιοδοεῖς του στά χωριά τῶν Τζουμέρκων, ὁ ἅγιος εἶχε περάσει, πρῶτα ἀπ' τήν Καστανιά [στό Ραδοβίζι] «προερχόμενος ἀπό τή γέφυρα Κοράκου⁸⁴». Στό Ραδοβίζι ἐπισκέφθηκε τόν ἐκεῖ Ἐπίσκοπο, τόν κατοπινό ἅγιο Παρθένιο, στήν ἐπισκοπική ἔδρα τοῦ Βελεντζικοῦ. Μαζί ἔστησαν ἓνα χάλκινο σταυρό –ἀναμνηστικό τῆς συνάντησης– πού σώζεται ἴσαμε σήμερα⁸⁴.

Στά δυτικά Τζουμέρκα, ἔμεινε δυό μέρες στήν Πλατανούσα καί δίδαξε στόν «Ἅγιο Δημήτριο» τοῦ «χωριοῦ[στό «Κόνομα» τῆς Πλατανούσης] διαβάζουμε ἄλλοῦ], ἐνῶ στή Ράμια «λένε ὅτι ἔγινε θαῦμα τοῦ ἁγίου. Τό πλῆθος πρῖν ὁ ἴδιος ἀναχωρήσει, τοῦ φίλησε τό χέρι κι αὐτός ἔδινε σ' ὅλους (χωρίς νά ἔχη τίποτε τό γαιδουράκι του) ἀπό ἓνα δῶρο ἀνάλογο τῆς ἡλικίας τους. Στούς γέρους καί τίς γριές κομπολόγια, στίς νέες ζωνάρια καί στούς νέους ἄσπρα μαντήλια⁸⁵». Στό χωριό Κυψέλη (Χώσεψη) καί στή θέση «Ἀνεμόμυλος», σώζεται, πάνω σέ βράχο, ἓνας σταυρός ἀπ' ἐκείνους πού ἄφηγε στό πέρασμά του ὁ ἅγιος. Ἀπόσπασμα ἀπό μιά ὑπαίθρια ὀμλία του στό σημεῖο αὐτό (ὅπου ὑπάρχει καί ὀμώνυμος ναός) σώζεται στό στόμα τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς^{85α} («Εὐλογημένα βουνά...»).

Οἱ λαϊκές παραδόσεις τῶν κατοίκων τῆς ὀρεινῆς Ἄρτας κράτησαν ἄσβεστη τή μνήμη του. Τά λόγια του γοήτευσαν τή λαϊκή ψυχή στά βάρη τῆς ὁποίας ἐξακολουθοῦν νά ζοῦν ἴσαμε σήμερα. Ἐνα πλῆθος ἀπό τέτοιες παραδόσεις ἐπιδιώκουν στή σύγχρονη ἐποχή μας καί ἐπιβεβαιώνουν τό πέρασμά του «Στή Γῆ τοῦ Πύρρου» «Τά βουνά τῆς Χειμάρας, τά βουνά τοῦ Σουλίου καί τά Τζουμέρκα ἀντιλάλησαν κι ἀντιλαλοῦν τό θρῦλο του⁸⁶». Λίγοι στίχοι τῆς Χρυσάνθης Ζιτσαίας ἐκφράζουν ποιητικά τό παραπάνω ἐθνικό, ἱστορικό, κοινωνικό καί ἠθικό γεγονός:

«Ἀκόμα ἀνθοῦν τά λόγια σου στά βράχια τῆς Ἠπείρου
ἀπ' τά βαθειά τοῦ στοχασμοῦ ὡς τά ψηλά τοῦ ὄνειρου

Τά θήματά σου ἀπόμειναν σημαδιακά στό χώμα
«ἐδῶθε πέρασ' Ἄη-Κοσμάς» τό μολογοῦν ἀκόμα⁸⁷».

Σ' ἓνα, ἐπίσης λογοτεχνικό, κείμενο, πού ἔγραψε ὁ Δ. Γιᾶκος «γιά νά τιμηθεῖ [κι' ὄχι γιά μοναδική φορά] ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου καί ἀπό σεβασμοῦ μαζί στίς ὀλοξώντανες λαϊκές ἀφηγήσεις τῆς ἠπειρωτίσσης [ἀπό τήν Ἄρτα] μητέρας⁸⁸» του, μιά ἀρτινιά, ἡ γριά Ράγαινα, διηγεῖται⁸⁹: «Εἶχε διαβεῖ, ξέρεis, κι ἀπ' τά μέρη μας, ἐδῶ κι' ἑκατό τόσα χρόνια. [Ἡ διήγηση γίνεται στό 1899]. Στά ἐβδομήντα ἐννιά νά φανταστῆς!

— Καί τί ἔκανε, ρώτησε ἡ θεία-Θοδώρα.

— Δίδασκε μάτια μ' τόν κόσμο, τί ἄλλο; Τούς φάτιζε ν' ἀκολουθοῦν τό δρόμο τοῦ Θεοῦ... Ξέρεis τί ἦταν ἡ Ἄρτα –τά χωριά μας νά λές!– τόν καιρό ἐκεῖνο; Ζοῦσαν πίσω ἀπ' τόν κόσμο... Ζοῦσαν πίσω ἀπ' τό Χριστό! Αὐτό θά πῆ σκαλιά, βλέπει, αὐτό θά πῆ μαῖρα χρόνια... Σκοτάδι, σοῦ λένε, πῶσα! Κι'

ὁ κόσμος θεόστραβος, θουτηγμένους στήν ἁμαρτία ὡς τό λαμό... Ντρέπομαι πού τό λέω, μά εἶναι σωστό: Ὁ κόσμος εἶχε ἀστεφάνωτες τίς γυναῖκες του...

— Ντροπή.

— ... Πού νά θρεθῆ παπάς; (...) Καί τά παιδιά πού γεννιόντουσαν, ἦταν ἀβάφιστα (...) Ἐφαιλοὶ πάαιναν, σάν ἀντίχριστοί, ἅμ' τί θαρρεῖς; Σ' αὐτά τά χάλια ἦρθε καί τοὺς βρήκε τοὺς χριστιανούς ὁ Πατροκοομάς...

— Καί τοὺς ἔσωσε;

— Ἄλλά τί τοὺς ἔκανε νομίξεις; Τοὺς ἄφησε; Γένος καί πίστη ἕνα εἶναι! τοὺς εἶπε...

— Γιά τόν Κώστα ὅμως τό Μητρονικόλα, τόν πραγματευτή ἀπό τοὺς Χαλκιάδες ἀκόμα νά σοῦ πῶ, Θεόδωρα μου, ἔκανε σέ λίγο ἡ Ράγαινα. Κί' ἔπιασε καί τῆς ἰσότηρσε τά περιστατικά. Ὁ Ἅγιος λείει, εἶχε περάσει ἀπό κεῖ. [...]

Περωνώντας λείει ἡ συνοδεία τοῦ Ἁγίου, ἐδῶ ρηματιές καί ἐκεῖ ρουμάνια, ξεκάμπισαν στό χωριό. Καθῶς ἔκαναν ἔτσι καί τοὺς ἔξοψαν ἀπό πάνω, ἀπό τά ψηλοβράχια, οἱ Χαλκιαδιῶτες, χαλασμός Κυρίου ἔγινε! Οἱ καμπάνες νά χτυποῦν ἀσταμάτητα, ὥρες ὀλάκερες... Κί' ὁ κόσμος σὺν γυναιξί καί τέκνοις, νά ροβολᾷ ἀπό ψηλά, σά λιτανεῖα, γιά νά ὑποδεχθῆ τόν Ἅγιο μετὰ θαῖων καί κλάδων, μ' ἀλαλαγμούς χαρᾶς! Καί σά ζυγώσαν καί διπλάρωσαν οἱ ἀντίδρομος συνοδείες, Θεέ μου, τί ἔγινε! Νά χυθῶνε, σοῦ λέει, ὅλοι οἱ Χαλκιαδιῶτες ἀπάνω του καί νά τόν ἀσπάζωνται, νά τοῦ φιλοῦνε τά χέρια... τὴν ἄκρη τοῦ ῥάσου... τό ραβδί... Ἀκόμα καί τό κομποσκοίνι, Θεέ μου συχῶρεσέ με, τοῦ τ' ἄρπαξαν καί τό φιλοῦσαν, σά νά 'ταν ἁγιασμένο καί δαῦτο, τό κομποσκοίνι! Πράμα τοῦ Ἁγίου, σοῦ λέγαν, φυλαχτό του, θμημητικό του! Ὅμως, στους Χαλκιάδες μέσα δέν μπήκε ὁ Ἅγιος, συνέχισε ἡ Ράγαινα: τοῦ τ' ἀπαγόρεψαν. οἱ ἀγάδες κι ὁ κατῆς τῆς Ἀρτας... Δίδαξε ὄξω, στό ξέφωτο, κοντά σέ μιά νερομάνια, πού ἔσκιζε στά δύο τό κοντινὸ δάσος...

«Ποῦν' ὁ παπάς σας;» ἦταν ἡ πρώτη κουβέντα του.

Οἱ χωριανοὶ τοιμουδιά.

«Εἶπα! δευτέρωσε ὁ Ἅγιος: Ποῦ εἶναι ὁ παπάς σας;»

«Μακάρι νά 'χαμε πατέρα...» τόλμησε κάποιος.

«Ποῦν' τό σκολειό σας;» ρώτησε συνέχεια ὁ Πατροκοομάς.

«Μακάρι νά 'χαμε!» ξαναποκρίθησαν οἱ Χριστιανοί...

«Χριστιανοὶ δίχως παπάδες!... Ρωμοὶ δίχως σκολειά!...

Σά γύρισε ὅμως κι εἶδε τὰ τραχιά, τὰ βασανισμένα τους πρόσωπα, τό ντροπισασμένο τους βλέμμα, τό πικραμένο, τοὺς λυπήθηκε... Μαλάκωσε ἡ ψυχὴ του.

Μιά χριστιανὴ ξεπετιέται ἀνέλπιστα καί ζυγώνει τόν Ἅγιο. Δίχως νά μπορεῖ μῆτε λέξῃ ν' ἀρθρώσῃ, τοῦ δείχνει τό γιό της – ἕναν παίδαρο ἴσαμ' ἀπάνω! «Ξέρω γιατί ἦρθες!» τῆς λέει Ἐκεῖνος. «Αὐτό τό παιδί εἶναι ἀβάφιστο! Ἐτσι δέν εἶναι;» «Ἐτσι, ἄγχε Πάτερ!» ἀποκρίνεται κεινὴ καί σκύβει τό πρόσωπο ντροπισασμένη: «Ἐλεγα τοῦ ἄντρα μου νά τό κουδαλήσῃ στήν Ἄρτα, νά τό λαδώσῃ ἕνας δικός μας παπάς, μά πού αὐτός νά μ' ἀκούσῃ! Ἐχει ὄνομα! μοῦ ἔλεγε: καί λογάριζε μόνο τά ἔξοδα! Πισοτ' ἄλλο!...» «Ὁ Μητρονικόλας δέν εἶναι;» ρώτησε ὁ Πατροκοομάς ... «Γιά κόπιασε δῶθε...» ...

... Εἶσαι πραγματευτής, δέν εἶν' ἔτσι; Πατί τότε παράκουσες καί τόλμησες νά πραγματευτής, Κυριακὴ μέρα, ἀφιερωμένη στὸν Κύριο καί Θεό σου;»

«Ἀπὸ ἀνάγκη, ἄγχε Πατέρα!» μουρμούρισε ὁ Μητρονικόλας.

«Καί τό παιδί τό ἀβάφιστο, ἀπὸ ἀνάγκη τ' ἄφηρες ἔτσι κι' αὐτό;»

«Ἀπὸ ἀνάγκη!» ...

... Οἱ προμάτιες σου, ὕστερα, ἐγὼ δέν ξέρω νά πᾶνε καί τόσο ἄσχημα... Ἀκόμα κι αὔριο, Κυριακὴ τοῦ Θεοῦ, δέν ἔχεις ἔτοιμη πραγματεῖα γιά τὴν Ἄρτα; Κάντηνε, χριστιανέ, ἀφοῦ ἐπιθυμοῦμε νά τά δάλεις μέ τό Θεό! Ὅμως, κοίτα δῶ: Μὴν παραπονιέσαι ὕστερα... Τ' εἶναι σήμερα, ξέρεις; Σάββατο εἶπες. Ὡς αὔριο, λοιπόν, Κυριακὴ, θά τῆ δεῖς τὴν ἀπόκριση τοῦ Κυρίου...»

— Καί τὴν εἶδε; διάστηκε νά ρωτήσῃ ἡ θεια-Θεόδωρα.

— Εἶναι νά τό ρωτᾷς; ἀποκρίθηκε σταθερὰ ἡ γριά. Τὴν ἄλλη κιόλας μέρα –μέγας εἶσαι Κύριε καί θαυμασιὰ τὰ ἔργα σου!– τὸν Μητρονικόλα τό χερί –τό δεξιό, νά πῆς, τό ἀμαρτωλό!– ἦταν ξεραμένο! Ἐἴλο σοῦ λέω, παράλτο! Πῆγε νά τό σηκώσῃ ὁ ἔρμος καί νά τό κουνήσῃ – μά πού αὐτό; Ὡσπου τόν πῆραν, σέρνοντας, οἱ χωριανοὶ του καί τόν ἔφεραν στὸν Ἅγιο. Γονάτισε ταπεινὰ ὁ κῆρ Κώστας, τοῦ ζήτησε συχώρηση ὁ ἀμαρτωλός. Καί γιαιτρεύτηκε παρευθύς!

— “Όπως και γώ τώρα! πρόστεισε ή νέα.

— Καλήώρα μας... Πώς πᾶς, ἀλήθεια, τσοῦπρα μ’; Δέν σέ ρώτησα: Πονᾶς;

— Καθόλου πιά! ἀποκρίθηκε γελαστή ή νέα. Πατρεύτηκα, μάνα, γατρεύτηκα, γιατί πίστεψα στόν “Άγιο!

— Έδῶ πίστεψε στόν “Άγιο ἕνας “Άλφιασας, ὄχι ἐσὺ! τῆς εἶπε ή πεθερά της.

Ἡ τελευταία ἐπίσκεψη στήν περιοχή τῆς “Άρτας σχετίζεται μέ τήν περιοδεία του καί στά γειτονικά της χωριά, πού —ώστόσο— ἀνήκουν διοικητικά στήν Πρέβεζα. Περνώντας ἀπ’ τά Λέλοβα, τό Κεράσσοβο, τήν Ποδογόρα καί τό Λούρο, ἴδρυσε ἕνα μεγάλο ἀριθμό σχολείων. Στό Λούρο ἦθε μέ πολυάριθμη ἀκολουθία καί κίνησε τήν προσοχή τῶν Ένετῶν ἐξαιτίας τῆς γενικότερης πολιτικῆς συγκυρίας στήν περιοχή (τή βενετοκρατούμενη, ιδιαίτερα, μεθόριο). Σέ μιᾶ ἐμπιστευτικῆ ἐκθεσῆ του ὁ “Έκτακτος Προβλεπτής Λευκάδος ἀναφέρει ὅτι, πέρα ἀπό τήν πολυάριθμη ἀκολουθία του (6.000 ἄτομα), συνιστᾶ τήν ἴδρυση σχολείων «ὄπου νά διδάσκωνται τά γράμματα εἰς τά παιδιά τῶν πτωχῶν οἰκογενειῶν⁹⁰». “Όσο γιά τόν ἴδιο, ἀναφέρει ὅτι «εἶναι ὄξνουστάτος [ἔμπλεως μεγάλων ἰδεῶν], ἔχει ἀξιοθαύμαστον τρόπον νά εἰσδύη εἰς τήν ψυχῆν οἰουδήποτε (...) μέγα τάλαντον καί μεγίστην παιδείαν καί ζεῖ μέ μεγάλας στερησεις». «Οἱ λόγοι του», συνεχίζει, «εἶναι ἐκτάκτως πολιτικοί καί μᾶς ἐξαιρετικῆς τέχνης»⁹⁰, γιά νά προσθέσει: «τοσοῦτον ἐνθουσίασε μέ τήν εὐγλωττίαν του» ὥστε «ὁ τοῦρκος τοῦ ὑπεσχέθη νά τοῦ δώσῃ 50 γρόσια ὑπέρ τῆς ἐν Λούρω ἐγκαθιδρυθείσης Σχολῆς»⁹⁰. Σχετικά μέ τήν παραπάνω ἀναφερόμενη δεινότητα τοῦ Πατροκοσμᾶ ὡς Ψυχολόγου (καί θεραπευτῆ τῶν ψυχῶν), μιᾶ ἐπιστολή σταλμένη ἀπό τήν Κέρκυρα καί γραμμένη ἰταλικά ἀπό τόν ἰατρό Π. Φίλη (ὁ ὁποῖος εἶδε καί ἄκουσε τόν ἅγιο ἀπό κοντά) ἀναφέρει ὅτι «ἕνας καλόγηρος ἱεροκήρυκας εἶχε μεγάλες ἐπιτυχίες στή γειτονική στεριά [terra ferma, δηλ. τήν Ἡπειρο]. Ἐφθανε στό σημεῖο νά γαληνεύῃ τίς ταραγμένους ψυχές τους⁹¹...».

Ὁ Χριστόδουλος [Παρασκευαῖδης], μητροπολίτης, τότε, Δημητριάδος (καί σήμερα Ἄρχιεπίσκοπος «Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος») ὑπογράμμισε⁹²: «ἀποδεικνύεται βαθύς γνώστης τῶν ἀνθρώπινων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς του, ψυχολόγος ἄριστος καί δεξιός ὁδηγός τῶν ψυχῶν». Διαβάζουμε ἀλλοῦ⁹³: «ὁ λόγος του, λόγος ἀπλός, βαθύς, πνευματικός, λαγαρός (...) λόγος πού ξέρει νά βρῖσκει τό δρόμο τῆς ψυχῆς». Κι’ ἀκόμη⁹⁴: «Χρησιμοποιοῦσε τόν λόγον, τήν ἐποπτικῆν εἰκόνα, τήν ζωντανήν γλῶσσαν, τόν διάλογον καί τό χιοῦμορ ἀκόμη (...) προκειμένου νά μεταδώσῃ εἰς τόν διψασμένον λαόν τήν ψυχῆν τῆς ψυχῆς του».

Ἡ τέτοια παρουσία τοῦ Κοσμᾶ θορύβησε ιδιαίτερα τούς Ένετούς τῆς περιοχῆς καί ή φοβισμένη στάση τους, τόσο ἀπ’ τίς φῆμες γιά στρατιωτικῆς προετοιμασίας τῆς Πύλης, ὅσο κι’ ἀπ’ τήν ὀργάνωση τῶν πολυάριθμων ὀπαδῶν τοῦ Κοσμᾶ, μαζί μέ τούς ἐράνους γιά ἴδρυση σχολείων (ἀπ’ τούς ὁποίους καί πολλά χρήματα συγκεντρώθηκαν καί ή συμμετοχή τῶν ἰδίων τῶν τούρκων τῆς περιοχῆς ἦταν φανερά πρόθυμη), συντέλεσε στό νά παρακολουθεῖται στενά ἀπ’ τούς ἀνθρώπους τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Εἶχαν τήν ὑποψία ὅτι ή ὄλη κηρυκτικῆ του δραστηριότητα (οἱ διδασκῆς) μποροῦσε νά ὁδηγήσει τούς Έλληνες ὑπηκόους τοῦ δόγη σέ ἀνυπακοή καί ὑποταγή τους «all’ insurrettore fanatico» (σέ φανατικό ἐπαναστάτη), παρόλο πού στό κήρυγμά του ὁ Κοσμᾶς δέν μιλοῦσε γιά ἀνυπακοή σέ ἐπίγειους ἄρχοντες ἀλλά —ἀντίθετα— προέτρεπε τούς ἀκροατές τῆς περιοχῆς «νά εἶναι πιστοί στό δόγη,

νά εκπληρώνουν τις οικονομικές υποχρεώσεις απέναντί του και τούς μακάριζε πού ήταν υπήκοοι μᾶς χώρας πού εἶχε υἰοθετήσει ὀρθά μέτρα [σέ ὀρισμένα, τουλάχιστον, θέματα]⁹⁵».

Τόση σημασία ἔδιναν σ' αὐτές τίς βενετοκρατούμενες ἡπειρωτικές κτήσεις (βενετοτουρκική μεθόριο), ὥστε οἱ Inquisitori di Stato στή Βενετία εἶχαν τακτική ἐνημέρωση ἀπ' τόν Γενικό Προβλεπτή Θαλάσσης G. Nani καί τόν ἔκτακτο διοικητή Λευκάδος S. Morosini (τόν ὑπεύθυνο τῆς περιοχῆς)⁹⁶. Ὁ τελευταῖος πληροφορεῖται σχετικά μέ ἓνα ἀντίτυπο χειρόγραφης διδαχῆς (libretto manoscritto) «che fu formato dal noto calogero Cosma⁹⁷» (πού συντάχθηκε ἀπ' τόν πολύ γνωστό καλόγερο Κοσμᾶ) ἀλλά καί γιά τό γεγονός ὅτι δέν θά μετέβαινε στήν ἐνετοκρατούμενη περιοχή ἔτσι καθώς δέν εἶχε ἄδεια τοῦ μητροπολίτη Ἄρτης, στόν ὁποῖο αὐτή ὑπαγόταν ἐκκλησιαστικά. Ὡστόσο δέν εἶχε πεισθεῖ γιά τήν ἀναστολή τῆς ἐπίσκεψης στήν ἐπίμαχη αὐτή περιοχή μετά τήν ἀπαγορευτική ἐντολή τοῦ μητροπολίτου Ἄρτης, τοῦ ὁποῖου τήν τέτοια ἐνέργεια ἐπέβαλαν οἱ περιστάσεις καί ἡ ὁποία ἐκτελέστηκε μέ τήν ὑπηρεσιακή συμμετοχή τοῦ τοποτηρητῆ τῆς μητρόπολης Ἄρτης στήν Πρέβεζα («κτῆση τότε, τῆς Βενετίας») Γρινάκα (Ginaca στό ἰταλικό κείμενο τῆς ἐκθεσης) [ὁ ὁποῖος «θά πρέπει σίγουρα νά ὑπῆρξε πρόγονος τοῦ καταγόμενου ἀπ' τή Πρέβεζα Σπυρίδωνα Γρινάκα, πού διετέλεσε μητροπολίτης Ἄρτας στά 1922-1948]⁹⁸».

Ὡπως στήν ἐπιστολή του πρὸς τούς κατοίκους τοῦ Ζαλόγγου (πού πρωτοδημοσίευσε ὁ Δ. Παναγιωτίδης⁹⁹, Ἴατρος στήν Παραμυθιά), ἔτσι καί σέ μιά ἄλλη πρὸς τούς κατοίκους τοῦ χωριοῦ Παπαδάτες¹⁰⁰ (ὅπου «συνεπῆρε», στό πέρασμά του ἀπ' ἐκεῖ, «κυριολεκτικά τά πλήθη») καί σέ μιά τρίτη πρὸς τούς Πρεβεζιάνους¹⁰¹, ὁ ἅγιος Κοσμᾶς, ἀφοῦ εὐχηθεῖ γιά τήν ψυχική καί σωματική τους ὑγεία («σᾶς ἀσπάζομαι καί παρακαλῶ διά τήν ψυχικήν καί σωματικήν σας ὑγείαν»¹⁰⁰) προτείνει, καί πάλι, τήν ἴδρωση σχολείων. (Πά νά μὴν ἐνοχλήσει τούς Ἐνετούς, προτρέπει νά μεταφέρουν ἔξω ἀπ' τὰ βενετικά σύνορα τό σχολεῖο σέ περίπτωση ἀντίδρασῆς τους).

Σχετικά μέ τό πέρασμα τοῦ ἁγίου ἀπ' τήν Πρέβεζα (ἡ ὁποία ἀνήκε –ὅπως εἶδαμε– ἐκκλησιαστικῶς στήν Ἄρτα) διαβάζουμε σ' ἓνα βιβλίο ἐκδομένο στήν Καρδίτσα¹⁰², τό 1940, ὅτι «εἰς τόν ναόν τῶν «Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἐλένης» ἐν Πρεβέζῃ, ὑπάρχει ἐντός ἀργυροῦ κουτιοῦ ὑπόλειμμα ὑποκαμίσου τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ. Τοῦτο ἐσώθη ὡς ἐξῆς. Ὁ Κοσμᾶς, ὅταν περιοδεῦν περνοῦσε ἀπό τήν Πρέβεζαν, κατέλυσε εἰς τό σπίτι τῆς μάμης τοῦ Μαρμάτη [σπίτι ἰσχυρῶν καί πλούσιων προκρίτων τῆς πόλης¹⁰³] πάπου ἐκ μητρὸς τοῦ νῦν [1940] Μητροπολίτου Ἄρτης Σπυρίδωνος [Γρινάκα]. Στό σπίτι αὐτό, ἀλλάξε ὑποκάμισο ὁ Κοσμᾶς, καί ἔμεινε ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἔβγαλε στά χέρια τῆς προιάμμης τοῦ Σεβ. Σπυρίδωνος. Ἐχρησιμοποιεῖτο διά τὰς στείρας γυναῖκας. Διά νά μὴν ἐξαφανισθεῖ, ἐτέθη τό ὑπόλειμμα εἰς ἀργυρό κουτί, τό ὁποῖο φυλάσσεται στόν ἄνω Ναό».

Μετά τήν ἐπίσκεψή του στίς παραπάνω περιοχές, ὁ Πάτερ-Κοσμᾶς ὄδευσε πρὸς τόν μαρτυρικό θάνατο. Μέ τό σελτό του μαρτύριο κορυφώθηκε ἡ εὐλάβεια, πού ἔτρεφε ὁ λαός, ὥστε κ' αὐτός, ἀκόμη, ὁ ἀπαίσιος τύραννος τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Ἄλη-πασᾶς, «ὁ τρομερός τῆς Ἠλείου σατραπῆς («ἡ θηριώδης ἐκείνη ἑλληνομάστιξ»), τοιαύτην ἔδειξε –ὅπως γράφει ὁ Σάθας¹⁰⁴– πρὸς ἐκεῖνον εὐλάβειαν ὥστε –προσθέτει ὁ ἴδιος– ὡς μοί εἶπεν ὁ κ. Λάμπρος, παρηγγεῖλε εἰς τόν πάππον του, ἐπιδέξιον

τῶν Καλαρρυτιῶν χρυσοχόον, τὴν ἀργυρᾶν τοῦ Κοσμά κάραν ἅμα δέ λαβὼν διεπέ-
ρασε τρεῖς διὰ τῆς γενειάδος ὡς σημεῖον βαθυτάτου σεβασμοῦ». («Παρήγγειλε», ὁ
Ἄλῃς, «τῶ ἐκ Καλαρρυτιῶν χρυσοχῶ Παπαγεωργίου, ἴσως, θήκην ἀργυρᾶν διὰ τὴν
κάραν τοῦ Ἁγίου, ἣν λαβὼν ἀμφοτέροις ταῖς χερσίν, ἠσπάσατο καὶ ἐσφράγισε τρεῖς
τὴν γενειάδα του τὴν πολιάν εἰς ἀγιασμόν¹⁰⁵» κατὰ τὸν Τρ. Εὐαγγελίδην, ἣ –ὅπως
ἔγραφε παλαιότερα ὁ Γ. Κρέμος– τὴν «ἠσπάσθη ὁ παμπόνηρος μέ σέβας μεγαλώ-
τατον¹⁰⁶» [«τὴν ἐλάτρευε καὶ κατέβρεχε πολλάκις διὰ τῶν βδελυρῶν αὐτοῦ δα-
κρύων» σύμφωνα μέ τόν Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη, τόν ποιητή¹⁰⁷]).

Ὅπωςδήποτε ὁ ἅγιος Κοσμάς («Ὁ Ἅγιος τῆς φτωχολογιᾶς, τοῦ ραγιᾶ, τῶν
ἀρματωλῶν καὶ τῶν ἀλλόπιστων, ὁ Ἅγιος τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς βίωσης¹⁰⁸»)
προκάλεσε τό σεβασμό κι' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἀλλόπιστων καὶ τῶν ἀλλοθινῶν¹⁰⁹ (ἦταν
«παλαιός γιά Ἕλληνες καὶ Ὀθωμανούς¹¹⁰») καὶ –ὅπως ἔγραφε ὁ Παῦλος Παλαιο-
λόγος¹¹¹– «σ' ἓνα τέτοιο ἅγιο, ἀκόμη καὶ οἱ ἄθεοι ἀνάβουν τό κερί τῆς εὐλάβει-
ας τους». Κάποτε «Σέχης τις Ἰωαννίτης, Χατζῆ Σεχρῆς [Σεχρέτης] ὀνομαζόμενος» εἶπε
στόν Ἀλῆ Πασᾶ: «Ἐκρηματίσθης». [Ἐκανες μεγάλη ἁμαρτία δείχνοντας τόση εὐλά-
βεια σ' ἓνα ἄπιστο]. Ὁ Ἀλῆς τοῦ ἀπάντησε: «Εἶσαι ζουρλός¹¹²...» Πολλοί εἶδαν τό
φοβερό τύρανο «ν' ἀνάφτη κεριά καὶ νά γονατίζει μπροστά στήν κάρα του, ἐνῶ ἡ
κυρά-Βασιλική [Χριστιανή ἢ ἴδια] τὴν θυμιάτιζε μέσα στόν γυναικωνίτη τῆς¹¹³».

Ὁ ἑλληνικός λαός λάτρευε τόν «τόν ἑλληνικώτατον ἄνδρα (...) τόν μέγα τῆς
Ἠπειροῦ εὐεργέτην¹¹⁴», πίστεψε στήν ἀγιοσύνη του, καὶ ζῶντα ἀκόμη, τόν ἀνακή-
ρυξε ἅγιο, δυό περίπου αἰῶνες πρὶν τὴν ἐπίσημη ἀγιοποίησή του, τό 1961. Λένε¹¹⁵
πὼς ἡ γιορτή του ἄρχισε τό 1815 «μέ βεζυρική διαταγή τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ σ' ὅλους
τούς ἀρχιερεῖς τῆς ἐπικράτειας».

Τὴν ἴδια αὐτὴ λατρεία, τόν ἴδιο σεβασμό, τὴν ἴδια εὐλάβεια ἐξακολουθεῖ νά
τρέφει ἀκόμη καὶ σήμερα ὁ λαός καὶ νά τιμᾷ τὴν ἱερὴ μνήμη του, ιδιαίτερα στήν
Ἠπειρο (τόν τόπο τῆς καταγωγῆς του) καὶ στή γενέτειρά του τὴν Αἰτωλοακαρνα-
νία, «τὴν ἀπό τοῦ ἁγίου Ἄρτης» ὅπως γράφει σέ μιά ἀπ' τίς «Διδαχές» του, ὁ
μεγάλος αὐτός Διδάχος, «ἣ πλέον δραστηρία, πρωτότυπος καὶ ἐπιβλητικὴ φυσιο-
γνωμία τοῦ νεοελληνικοῦ μαρτυρολογίου¹¹⁶».

*

Ἐνας ἄλλος νεομάρτυρας (μαρτύρησε μισό περίπου αἰῶνα
μετά τὴν τελείωση τοῦ Πατροκοσμά), πού συνδέεται μέ τὴν
Ἄρτα καὶ εἰδικότερα, μέ μερικά θαύματα πού σχετίζονται μέ
ἄρτινους καὶ ἀναφέρονται στά ἀγιολογικά κείμενα, εἶναι ὁ
ἅγιος νεομάρτυρας Γεώργιος «ὁ ἐν Ἰωαννίνους». («Ὁ μοναδι-
κός φουστανελλᾶς Ἅγιος¹¹⁷»). Ἀρνούμενος ν' ἀλλαξοπιστήσει,
ἀπαγχονίστηκε στήν ἀγορά τῆς πόλης τῶν Ἰωαννίνων. Μερικοί
λένε πὼς τὴν ὥρα πού δόθηκε ἡ διαταγή τῆς θανάτωσής του
«ἔγινε μιά ὑπερβολικὴ ἀστραπή, κι' ἓνας κρότος τρομερός, καὶ
ἀναβρασμός τῆς λίμνης [στά Γιάννενα] ὥστε ἐτρόμαξαν οἱ ἄν-
θρωποι. Τοῦτο ὁ καθ' εἰς ὅπως θέλει ἄς τό στοχασθῆ, δι' οὗ
ὑπερμάχησαν ὄχι ὀλίγον οἱ πανιερώτατοι: ὁ Ἅγιος Ἰωαννίνων,

ὁ Ἅγιος Ἄρτης Νεόφυτος [πρόκειται γιὰ τὸν Νεόφυτο Γ', ὁ ὁποῖος «φύσει φιλόμουσος ὢν¹¹⁸» ἴδρυσε τὴν πρώτη ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολή στὴν Ἄρτα καὶ ἰσχυρὸ φιλόπτωχο Ταμεῖο [Εἰκ. 2] καὶ ὁ Ἅγιος Γρεβενῶν [ἀπ' ὅπου καταγόταν ὁ ἅγιος] μέ τούς προὔχοντας τῆς πόλεως καὶ συγγενεῖς του, ἀλλὰ δέν ἠδυνήθησαν, καὶ τέλος παρουσιάσθησαν οἱ δύο ὅτε Γρεβενῶν καὶ Ἄρτης εἰς τὸν Βεζύρη, διὰ νά τὸν ἐλευθερώσουν¹¹⁹...» (ὁ Ἄρτης «ἠξιώθη» –κατὰ τὸν Σεραφεῖμ Ξενοπούλου– «κηδεῦσαι τό μαρτυρικόν καὶ πολυάθλον σῶμα τοῦ Ἁγίου Νεομάρτυρος¹²⁰»).

Στό ὑπό τὸν τίτλο «Ἐκθεσις ἐν περιλήψει περὶ τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Νεομάρτυρος Γεωργίου ἀθλήσαντος ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 17 Ἰανουαρίου 1838» Κεφάλαιο τῆς «Ἀκολουθίας¹²¹» του ἀναφέρονται ἔξι θαύματα (ἀνάμεσα σέ δεκαεπτὰ συνολικῶς), τὰ ὁποῖα σχετίζονται μέ ἄτομα ἀπό διάφορα μέρη τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας, πού θεραπεύτηκαν ἀπό ἀνιάτες ἀρρώστιες σύμφωνα μέ τὰ ἀγιολογικά κείμενα, ἀνάμεσα στά ὁποῖα καὶ τό πρῶτο συναξάριο τοῦ ἁγίου γραμμένο λίγες μέρες μετά τό μαρτύριό του ἀπό τὸν ἀρτινὸ¹²² ἱερομόναχο Χρῦσανθο Λαϊνᾶ [Εἰκ. 3], τοῦ ὁποῖου ὁ πατέρας κατασκεύαζε πῆλινα ἀγγεῖα, ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι τῆς οἰκογένειας ἴσαμε τίς μέρες μας.

Εἰκ. 3. Ὁ ἀρτινὸς ἱερομόναχος Χρῦσανθος Λαϊνᾶς¹²³

Εἰκ. 2. Ὁ μητροπολίτης Ἄρτης Νεόφυτος ὁ Γ'¹²³

Στὴν ἐδῶ παρατιθέμενη εἰκόνα (ἀπό εἰκονογραφία τῆς Κοίμησις τοῦ νεομάρτυρα τῶν Ἰωαννίνων Γεωργίου) ὁ ἀρτινὸς ἱερομόναχος «κάθεται σκεπτικὸς, μέ τό δεξιὸ χέρι ἀκουμπισμένο στό μάγουλο. Εἶναι ξανθός, φορεῖ ἀντερί καὶ ἐξώρασο καὶ καλογερικό σκουῖφο στό κεφάλι (Ὁ ἴδιος, καθὼς ὑποθέτουμε, φρόντισε νά γίνει ἡ εἰκόνα. [Βρίσκεται στό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν Κόνιτσα])¹²³».

Πά τὸν ἀρτινὸ Χρῦσανθο Λαϊνᾶ διαβάζουμε σ' ἓνα χειρόγραφο ἀντίγραφο (πού δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορά ἀπό τὸν Δ. Σαλαμάγκα¹²⁴) μιά ἐπεξηγηματικὴ φράση, στὴν ὁποῖα ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «καὶ ἄς ἠξέυρη ὁ καθ' εἰς χριστιανός ὅτι ἡ παρούσα αὕτη ἀκολουθία καὶ παρακλήσις καὶ τὰ τροπάρια τὰ ὁποῖα λέγονται εἰς τὸν τάφον τοῦ ἁγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου, δέν ἐγιναν ἀπό κανέναν λογιώτατον καὶ πεπαιδευμένον ἀνθρώπον, ἀλλὰ ἀπό κάποιον ἱερομόναχον Χρῦσανθον ὀνόματι τὸν καὶ λαϊνᾶ...»

Στά παραπάνω ἀγιολογικά κείμενα ἀναγράφεται ὅτι «Ἐτι δέ καὶ χούς ἐκ τοῦ μνήματος καὶ ἔλαιον ἐκ

της κανδήλας, κομισθέντα και ἀλλαγῶν ὑπὸ ἀνθρώπων εὐλαβῶν καὶ φιλοθρήσκων, συνετέλεσαν εἰς θεραπείαν ἀνιάτων παθῶν (...), ἀλάλων ἐδόθη φωνή, χολῶν ἢ εὐθυδρομία καὶ ἐκείνης τῆς ξερωμένης χειρός τῆς γυναικὸς ἡ τελεία ὑγιῆς ἀνόρθωσις καὶ πολλῶν ἄλλων ἰαματηρίων γέγονεν ἢ προσέγγισις¹²⁵».

Τὰ ἀναφερόμενα θαύματα εἶναι τὰ ἐξῆς¹²⁶:

1. Γυνὴ τις Αἰκατερίνα τοῦνομα ἀπὸ χωρίον Πράμαντα τοῦ Τζομερκίου πάσχουσα ἀπὸ πόνους δρμυτάτους τῶν ἐντοσθίων, προσελθοῦσα μετ' εὐλαβείας ἐθεραπεύθη.

2. Ἄλλη τις γυνὴ Στασινή τοῦνομα ἀπὸ χωρίον Κρίποβον, πάσχουσα ἀπὸ δεινὴν φαγοῦραν «[φάγουσαν]» καθ' ὅλον τὸ σῶμα, σχεδὸν τρεῖς χρόνους, ὁμοῦ καὶ τὸ τέκνον τῆς δύω ἐτῶν, τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη μετ' ὅτι ἴδιον πάθος τῆς μητρὸς του, παρακινηθεῖσα ἀπὸ πολλοὺς, ἵνα ἀπέλθῃ εἰς Ἰωάννινα εἰς ἰατροὺς, ἀποκριθεῖσα, θέλω ὑπάγῃ εἰς τὸν ἀληθινὸν ἰατρὸν τὸν Νεομάρτυρα Γεώργιον, καὶ ἐλθοῦσα μετὰ πίστεως θερμῆς, ἠλευθερώθη ἀπὸ τὸ πάθος, ὁμοῦ καὶ τὸ τέκνον τῆς.

3. Ἄλλη τις γυνὴ Χάηδω τοῦνομα ἀπὸ χωρίον Καστανιά τοῦ Ἀσπροποτάμου, πάσχουσα ἀπὸ δεινὴν ἀσθένειαν παραλυσίας καθ' ὅλα τὰ μέλη τῆς, καὶ ἐτοιμασθεῖσα νὰ πηγαίῃ εἰς τὸ Μέτζοβον νὰ ἐπισκεφθῇ ἀπὸ τὸν ἰατρὸν τοῦ Μετζόβου, κατ' ὄναρ τῆς φαίνεται ὁ Ἅγιος νέος μετ' ἡν φουστανέλα του, καὶ τὴν διατάττει νὰ πηγαίῃ εἰς τὰ Ἰωάννινα, ἐκεῖ εἶναι ἰατρὸς καλὸς· καὶ αὐτὴ τὸν ἀπάντησε δὲν ἔχει ζῶον καὶ ἄνθρωπον νὰ τὴν μετακομίσῃ ἐκεῖ· καὶ ὁ Ἅγιος τῆς εἶπε νὰ περιμένῃ ζῶον. Καὶ τὴν αὖριον ἦλθεν ἕνας χριστιανὸς καὶ τὴν ἐφόρτωσεν εἰς τὸ ζῶον του καὶ τὴν ἔφερον εἰς τὸν Ἅγιον [φορτωμένην ὡς ἄσκον]. Καὶ ὦ τοῦ θαύματος! τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐσηκώθη εἰς τοὺς πόδας τῆς. Ὁμοίως καὶ τὰ χέρια τῆς ἰατρεύθησαν, τὰ ὁποῖα ἦτον ἄπλυτα ἐξ μῆνας, καὶ τότε ἔλαβε σαποῦνι καὶ τὰ ἔπλυνε. Τὸ παράδοξον τοῦτο θαῦμα τοῦ Ἁγίου, καθὼς καὶ τὰ ἀνωτέρω θαύματα, ἐδημοσιεύθη ἐνώπιον τοῦ τότε Ἀρχιερέως κυρίου Ἰωακείμ ἁγίου Ἰωαννίνων, τοῦ καὶ Πατριαρχέουσας, καὶ ἐπὶ πάντων τῶν προϋχόντων τῆς πόλεως.

4. Ἰωάννης τις Κολιοῦ ἀπὸ χωρίον Ῥωμανόν τοῦ Σουλίου, ἔχωντας θυγατέρα Αἰκατερίναν ὀνόματι, πάσχουσαν ἀπὸ σεληνιασμόν ἀκατάπαυστον χρόνους ἔνδεκα, ἦλθεν εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἁγίου, καὶ ἐπῆρε χῶμα ἀπὸ τὸν τάφον τοῦ Ἁγίου, καὶ ὀλίγον κηρί ἀπὸ τὰς λαμπάδας ὅπου ἔκειον ἐπάνω εἰς τὸν τάφον, καὶ ἀπελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν του, τὸ μὲν χῶμα ἔβαλεν εἰς τὸ νερόν καὶ τῆς ἔδωκε καὶ ἔπιεν, καὶ μετ' ὅτι κηρί τὴν ἐκάπνισε· καὶ ὦ τοῦ θαύματος! ἠλευθερώθη ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ σεληνιασμοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ πατὴρ τῆς ἐλθὼν εἰς τὸν ῥηθέντα πρώην Ἰωαννίνων, ἐδιηγῆθη ἰδίως χεῖλεσι τὸ θαῦμα.

5. Κόρη τις ὀνόματι ἐτῶν εἰς τὸ ῥηθέν χωρίον Καστανιά πάσχουσα ἀπὸ πολυχρόνιον σεληνιασμόν καὶ ἐπικαλεσθεῖσα τὸν Ἅγιον, ἐν ᾧ ἐμελλε νὰ τὴν ἐνοχλήσῃ τὸ πάθος, ἐθεραπεύθη, καὶ πλέον δὲν τὴν ἠκολούθησεν. Ἐντόπιοι ἀπ' ἐκεῖ ἐλθόντες εἰς Ἰωάννινα διὰ νὰ προσκυνήσουσιν τὸν Ἅγιον, τὸ ἐδιηγῆθησαν φιλαλήθως.

6. Τοῦ Ζαβογιάννου Καλαρυνκίτου ἡ σύζυγος προσβληθεῖσα ἀπὸ φρενοληψίαν κακὴν, καὶ καταναλώσασα ἀργύριον οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς ἐν Κερκύρα ἰατροὺς, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, λαβοῦσα ἔλαιον ἐκ τῆς κανδύλας τοῦ ἁγίου καὶ πίνοῦσα ἐθεραπεύθη ἀμέσως· ὁ δὲ σύζυγός τῆς Ζαβογιάννης ἐξαπέστειλεν εἰς τοὺς

ένταυθα ἐπιτρόπους τῆς Ἐκκλ. τοῦ Ἁγίου τάλλαρα εἴκοσι καί πέντε, καί γράμμα του ὁμοῦ εὐχαριστήριον πρὸς τόν Ἅγιον.

Ἄλλου¹²⁷ διαβάζουμε γιά ἓνα ἀκόμη θαῦμα (ἔβδομο) τοῦ ἁγίου, πού ἀφορᾷ σ' ἓναν Ἄρτινό (Δημητρίος τις ἐκ Κωνσταντίνου Ἄρτινουῦ) ὁ ὁποῖος «παραδύο χρονῶν παραλυσίαν ὑποπεσών, ἦν ἀκίνητος ἀπό τήν μέσην καί κάτω, προσκομισθεῖς δέ εἰς τόν Ἅγιον καί ἐπικαλεσθεῖς τήν βοήθειάν του, μεθ' ἡμέρας ὀκτώ ἔλαβε τήν ὑγείαν του καί ἀπῆλθεν εἰς Ἄρταν περιπατῶν». [Στό ἴδιο βιβλίον^{127α} καί γιά τό ἴδιο θαῦμα, ἀναφέρονται τά ἑξῆς, ἀπό ἄλλη ἔκδοση τοῦ «Βίον» τοῦ ἁγίου: «Μετά τοῦτο προσήνεγκαν παράλυτον Δημητρίον τινα ἐξ Ἄρτης οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ ἐν γοργάθῳ τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μάρτυρος, πρὸ χρόνων ἰκανῶν τῇ παραλυσίᾳ κρατούμενον καί βασανιζόμενον, νέου ὥσει χρόνων πέντε πρὸς τοῖς εἴκοσι· καί καταλιπόντες αὐτόν ἐκεῖ ἀνεχώρησαν· ὁ δέ παράλυτος Δημήτριος καταμείνας ἐκεῖ ἡμέρας τεσσαράκοντα, ἀνέστη μόνος ἐπί τούς πόδας αὐτοῦ καί λαθῶν βακτηρίαν τινα πρὸς βοήθειαν, περιήρχετο περιπατῶν, πρῶτον μὲν ἐπί τήν οἰκίαν τοῦ Μάρτυρος, εἶτα καί εἰς πᾶσαν τήν ἀγοράν ἡμέρας ἰκανάς. Ἐπειτα καί τήν βακτηρίαν ἀφείς, ἀπῆλθε εἰς τήν Ἄρταν αὐτοῖς ποσί, καί ἔκτοτε ἀφιερῶθη τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μάρτυρος, ὡς ἐν αὐτῇ τοῦ πάθους ἀπαλλαγείς καί ὑγιάνας, καί νῦν ἐτι ὑγιῆς ὢν ἐκπονεῖ καί δουλεύει ἐν αὐτῇ τῇ οἰκίᾳ ὡς μέλος καί αὐτός τῆς οἰκίας λογιζόμενος ἀληθῶς καί ὑπάρχων»].

*

Μέ τή θεραπεία λοιμωδῶν, εἰδικότερα, νόσων στήν Ἄρτα συνδέεται καί τό ὄνομα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ὁ ὁποῖος «ἰδιαίτερος τιμᾶται εἰς τήν Φιλιππιάδα καί τήν Ἄρταν, τήν ὁποῖαν ἀπήλλαξεν ἀπό φοδεράν λοιμωδή νόσον¹²⁸». Πρόκειται γιά τή μεγάλη ἐπιδημία πανώλης, πού ἐπληξε τήν Ἄρτα τό 1816 καί στήν ὁποῖα ἀναφέρθηκα λεπτομερειακά σέ εἰδική μελέτη μου παλαιότερα¹²⁹.

Στήν «Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Βησσαρίωνος ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ¹³⁰», τῆς ὁποῖας ἡ πρώτη ἐντυπη ἔκδοση ἔγινε «Ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγγροβλαχίας» τό 1705, διαβάζουμε: «Ὁ Θεός ἔδωκε καί εἰς τοῦτον τόν ἅγιον τό ἐξαιρετον καί θαυμάσιον χάρισμα, τό ὁποῖον ἀποδεικνύει τόν ἅγιον λίαν θαυμαστόν (...) εἶναι ὅτι ἡ σεβασμία αὐτοῦ Κάρα, εὐρέθη μία μεγάλη βοήθεια καί ὑπερθαύματος θεραπεία εἰς τούς καιρούς τούτους, εἰς τήν λοιμικήν νόσον, ἣγουν τήν καλουμένην πανοῦκλαν καί ὅπου ἤθελε συνέδη αὕτη ἡ κακή πληγή εὐθύς ὅπου νά προσδράμωσι καί νά παρακαλέσωσι ταύτην τήν ἁγίαν Κάραν, καί νά ἐκτελέσωσιν ἁγιασμόν μέ αὐτήν, παρακαλέσωσι τόν Θεόν καί τόν ἅγιον μέ πίστιν θερμήν καί μέ ἀναστεναγμούς καί μέ δάκρυα, καθῶς εἶναι πρέπον νά ποιῶσιν οἱ χριστιανοί πάντοτε εἰς τās προσευχάς, ἐν τῷ ᾧμα πανεῖ η φθορά ταύτης τῆς νόσου, καθῶς τοῦτο πολλάκις ἐπιστώθημεν ἐμπράκτως». Στήν «Ἀκολουθία...», εἰδικότερα, πού ἐκδόθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1800, ἀφοῦ ἀναφέρεται κ' ἐδῶ ὅτι ὁ Θεός «ἔδωκεν ἐξαιρετον·χάρισμα εἰς τόν ἅγιον τοῦτον, τό νά διώκη τήν θανατηφόρον καί πανωλέθριον ἀσθένειαν τῆς κοινῶς λεγομένης πανοῦκλας («νά γίνεται πανταχοῦ τοῦ πάθους τούτου ἰατρός ταχύτατος καί μέγας ἀντιλήπτωρ καί βοηθός») προστίθεται ὅτι «ἡ ἁγία [καί θαυματόδροτος] αὐτοῦ κάρα καί ἁγία του

Εικ. 4. Ο άγιος Βησσαρίων. Σέ τοιχογραφία στην Παριορίτσα τής Ἄρτας. Στά πόδια του ή πανούκλα γυμνή γυναίκα μέ τό δρεπάνι.
Φωτ. Β. Γκανιάτσα.

σιαγών, θαυματουργεί καί προσκαλείται διά τήν τοιαύτην τής πανούκλας άσθένειαν, ὄχι μόνον εἰς τούς τόπους τής Θετταλίας, καί τής Ἠπειρου¹³¹».

Αὐτή ή θεραπευτική βοήθεια τοῦ άγίου σχετικá μέ τήν πανώλη, ἀναφέρεται καί σέ μερικούς ἰαμβικούς στίχους, πού προτάσσονται σ' ὄλες, σχεδόν, τίς ἐκδόσεις τής «Ἀκολουθίας» τοῦ άγίου¹³² καί σύμφωνα μέ τούς ὁποίους ή «πανώλης» (ὁ «βροτοκτόνος ὄλεθρος», τό «δεινόν νόσημα, φθειρον ἀνθρώπου, σκοτεινόν καί γέμον δυσσομίας» ή νόσος «ήν τρέμει βροτῶν φύσις») διώκεται, πατάσσεται («διώκει», «πατάσσει», «παίει δεινῶς»).

Ὅμοια καί κάθε ἄλλη λοιμώδης νόσος («Λοιμός τρέμει», ὅπως γράφεται σ' ἕνα στίχο γιά τούς «λοιμῶ συσχεθέντας»).

Στήν τοιχογραφία τής Παριορίτσα τής Ἄρτας [Εικ. 4], ὁ άγιος Βησσαρίων ἀπεικονίζεται –ντυμένος μέ τά άρχιερατικά του ἄμφια καί κρατώντας τό ἱερό Εὐαγγέλιο– νά καταπατᾷ «ὑπό τούς πόδας αὐτοῦ» τήν μέ μορφή «εἰδεχθοῦς γυναίου» νόσο (προσωποποίηση, ή ἴδια, τής τρομερῆς καί θανατηφόρας πανώλης) πού ἔχει στό χέρι της ἕνα δρεπάνι.^{132α} μέ τό ὅποιο «θέρριζε ζωές» [Εικ. 5].

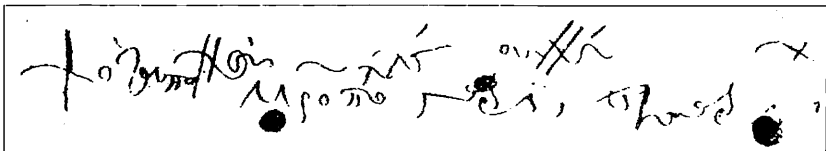
Εικ. 5

Στήν «Ἀκολουθία» καί τόν «Βίο τοῦ ἐν άγίοις πατρός ἡμῶν Βησσαρίωνος», πού λίγο πῖό πρῖν ἀναφέραμε, (βίο πού «ἀναγινώσκειται εἴπερ τις καί ἄλλος εὐαρέστωσ», ὅπως ἔγραφε ὁ Σπ. Λάμπρος^{132β}) διαβάξει κανεῖς: «οὐ μόνον τόν πανώλη λοιμόν παῦει καί ἐξοστρακίζει, ἀλλά καί τήν ἄλλην λοιμικήν, καί ἄλλας διαφόρους άσθενείας χαλεπός¹³³». Ἔτσι, στοῦς Καλλαρύτες ἔγινε ἕνα θαῦμα (ἀποδρομή

μιᾶς θανατηφόρας ἐπιδημίας) λίγα χρόνια πρὶν ἀπ' τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα, δηλ. λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς «Ἀκολουθίας» καὶ τοῦ «Βίου» τοῦ ἁγίου στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ 1800, καὶ τὸ ὅποιο θαῦμα ὁ συγγραφεὺς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσιωπήσει, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει: «Τὸ ἐν Καλαρρῦταις δέ γενόμενον θαῦμα, πῶς σιωπηθήσεται, οὐ πρό πολλῶν χρόνων ἐπισυνέβη αὐτοῖς θάνατος ὀξύς ἀπὸ τῆν κοινῶς λεγομένην καρδίαν, ἣτις (ὡς οἶμαι) ἐστὶν δυσεντερία [ὁ ἐκδότης Δ. Γ. Τριανταφυλλίδης-Καποτᾶς, ἰατρός, πού εἶχε κι' αὐτός ἐκδόσει ἀργότερα (τὸ 1897) τὴν «Ἀκολουθία καὶ τὸν Βίον» τοῦ ἁγίου, σημειώνει: «ἴσως κακοήθης δυσεντερία¹³⁴]] ὑφ' ἧς ἀπέθνησκον πολλοὶ ἐκάστης ἡμέρας· προσκληθείσης δέ τῆς Ἁγίας Κάρας, καὶ εὐλαδῶς ὑποδεξαμένων αὐτὴν Χριστιανῶν, εὐθύς καὶ ὁ θάνατος ἔπαυσε καὶ ἤλευθερώθησαν οἱ ἄνθρωποι τῆς θανατηφόρου ταύτης ἀσθενείας¹³⁵».

Στὴ μεγάλη ἐπιδημία πανώλης στὴν Ἄρτα τοῦ 1816, οἱ Ἄρτινοὶ ἐναπόθεσαν τίς ἐλπίδες τους γιὰ θεραπεία στὴ δύναμη τοῦ θεοῦ καὶ (ὅπως γίνεται, συνήθως, στίς φοβερές ὥρες τῆς ἀπόγνωσης, τίς ὥρες πού κάθε ἀνθρώπινη βοήθεια εἶναι ὀλότελα ἀνύπαρκτη) ἐπικαλέστηκαν τὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος.

Μιὰ ἐνθύμηση στό βιβλίον «Ἐρμηνεία τῶν Καθολικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Νικοδήμου» τῆς βιβλιοθήκης τῆς Κατωπαναγιάς τῆς Ἄρτας, γραμμένη ἀπ' τὸν Κατωπαναγίτη Κωνσταντῖο [Εἰκ. 6], μᾶς πληροφορεῖ¹³⁵ πῶς «... κατὰ τὸ σωτήριον ἔτος 1816 ἤρχισαν οἱ ἐν Ἄρτῃ Χριστιανοὶ τοῦ ἐορτάζειν τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν Βησσαρίωνα «[Βισσαρίωνα» στό Χ/Φ] μητροπολίτην Λαρίσης...»

«ὁ ταπεινὸς (μη)τροπολίτης Λαρίσης Βησσαρίων».

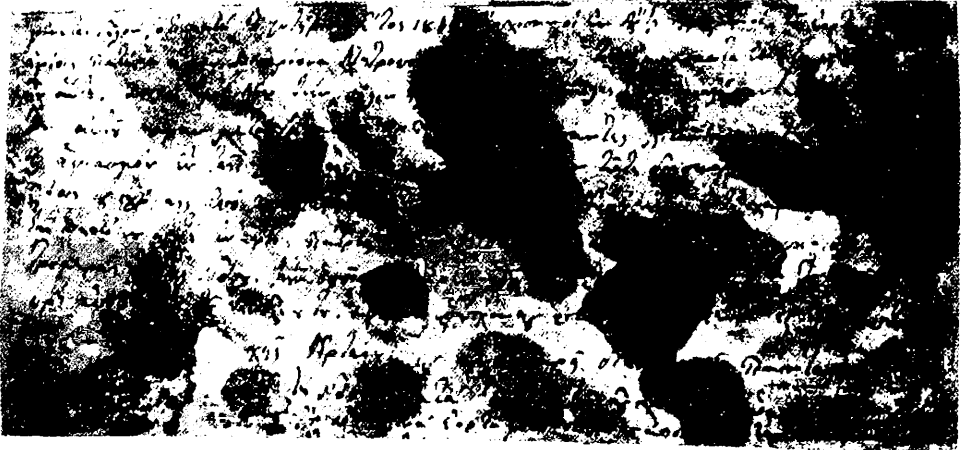
Πανομοίωτυπο τῆς ὑπογραφῆς.

(Ν.Α. Βέης [Bees] «Ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη...», Ἀθήνα, 1949)

«... Προσεκάλεσαν τὴν χαριτόδωρον κáραν αὐτοῦ μετὰ σεβασμοῦ καὶ εὐλαβείας καὶ ἐποίησαν λιτανείαν μετ' αὐτῆς ψάλλοντες καὶ ἀγιασμόν ἐν ταῖς συνοικίαις τῶν χριστιανῶν, ὄντων τότε διασκορπισμένων ἐν τοῖς προαστείοις τῆς χώρας ἀπὸ 2 Μαΐου 1816 μέχρι τοῦ 1817: Αὐγούστου 31 καὶ τῇ χάριτι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος ἀπηλλάχθησαν οἱ Χριστιανοὶ τῆς τρομερῆς αὐτῆς νόσου...».

Βεβαιωτικὴ τῆς παραπάνω μαρτυρίας εἶναι κι' ἐκείνη τοῦ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς πόλης ἀπὸ τὴν «τρομερὰ λοιμικὴ νόσο» (κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἴδιου) μόλις διὰ τῆς ἐν Ἄρτῃ ἀφίχθεισης, προσκλήσει τῶν χριστιανῶν, τῆς ἱεράς καὶ Χαριτοδρόιτου Κάρας τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης καὶ θαυματουργοῦ Βησσαρίωνος¹³⁶».

Σ' αὐτὴ τὴ φοβερὴ ἐπιδημία πανώλης στὴν Ἄρτα τοῦ 1816, πού «θανάτωνε 70-80 ἀνθρώπους τὴν ἡμέρα¹³⁷», «ὁ [Ἱεροδιάκονος] Χατζη-Γεράσιμος [πού πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνο εἶχε χειροτονηθεῖ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ραδοβιζίου Γρηγό-

Είχ. 6. Φωτογραφικό αντίγραφο της χειρόγραφης ενθύμησης του μοναχού Κωνσταντίου του κατωπαναγίτη (Φωτ.: Β. Γκανάτσα).

ριο, μέ έντολή του (Ηπειρώτη έθνομάρτυρα) μητροπολίτου Λαρίσης Πολυκάριου^{137α} ήρθε στην Άρτα μαζί μέ άλλους άδελφούς της μονής Δουσίκου και την «άγιαν Σιαγώνα» του άγ. Βησσαρίωνος γιά τήν κατάπαυση και άποτροπή του φοβερού λοιμού^{137β}.

Ο ίδιος γράφει^{137γ} σ' ένα αυτόγραφο κώδικά του [άρ. 2927 της Ε.Β.Ε. (= «στιχούργημα»-«πολιτικοί στίχοι»), φ. 25^ν και φ. 31^ν]:

κε εἰς δεσποσύνη
 ἢ εὐφροσύνησι ~
 εὐλαδοῦτε β' ἡμέρας
 σινί κωνδυρία ~
 υγινοῦ ἄρτα β' ἡμέρας
 ἐνὲ ἢ δεσποσύνη ~
 ἐν εὐφροσύνη γ' ἡμέρας
 ὁμοῦ ἢ δεσποσύνη ~

 στασιμότητα σινάδου φέρει
 ἢ δέξομαι ἄρχικα δ' ἡμέρας
 ἐπὶ β' ἡμέραις ~

(«...κέ ὅλι θεραπευονται/καί εωρτίν ποιούσι/. Ελάδος τε τό καύχημα/σιν τί Μακε-

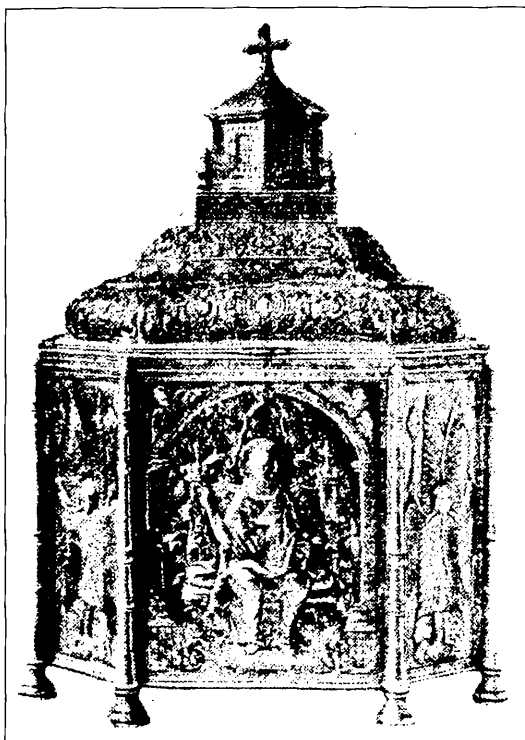
δονία/ύπιρος ἄρτα Εὐπακτος/όμου καὶ θεραπεία/έν Καλαρῖτες ἰατρός/όμου καὶ Θεσσαλία [...] Ο ταπινότατος συνάδελφός σας και δούλουσας ἀρχιμανδρι-της γεράσιμος ἐπιδεβαιοῖ^{137γ}».

Γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῆς νόσου καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες ἀπόψεις πού ἀναφέρα-με προηγουμένως («Ἐνθύμηση» σὲ βιβλίο τῆς Κατωπαναγιᾶς Ἄρτης, «Δοκίμιο» τοῦ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, κ.λ.π.) τονίστηκε¹³⁷ –μὲ βάση τὰ αὐτοβιογραφικά στι-χουργήματα τοῦ Χατζη-Γεράσιμου– πὼς οἱ καλόγεροι τῆς μονῆς Δουσαίου ἔφεραν μαζί τους στὴν Ἄρτα ὄχι τὴ σεπτὴ κέρα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἀλλὰ τὴν «ἁγία σιαγώνα» του, πού κ' αὐτὴ, ὠστόσο, φυλάσσεται ἴσαμε σήμερα στὸ ἴδιο αὐτὸ μο-ναστήρι. Μέσα σὲ «πολύτιμες θήκες¹³⁸» («Κιβωτιδία περιτέχνα¹³⁸») φυλάσσονται τόσο ἡ Σιαγὼνα τοῦ ἁγίου «σὲ ἀργυροχρυσωμένη λαμπρὰ θήκη» ὅσο καὶ ἡ Κέρα του. («Ἡ θήκη τῆς εἶναι ὀκτάγωνη ἀργυρωχρυσωμένη, ἔργο Καλαρῦτου [ἀπὸ τοὺς Καλαρῦτες τῆς Ἄρτης], δεξιότέχνου, τοῦ 1814 μὲ ὠραιότατες ἀνάγλυφες παρα-στάσεις καὶ διακοσμῆσεις^{138α}» [«θησαυρός ἀτίμητος, καὶ κειμήλιον τῶν κειμηλίων ἀπάντων τοῦ μοναστηρίου πολυτελέστερον^{138β}»]. [Εἰκ. 7]).

Σχετικὰ μὲ τὰ ἱερά αὐτὰ λείψανα τοῦ ἁγίου, διαβάζουμε σ' ἓνα ἀπὸ τὰ συνα-ξαριστικὰ κείμενα: «... καὶ ὄχι μόνον ἡ ἁγία αὐτοῦ κέρα καὶ σιαγὼν θαυματουρ-γεῖ^{138γ} (...) τοῖς μετὰ πίστεως ψαύουσιν αὐτῶν (...) καὶ ὄχι μόνον εἰς τοὺς τόπους τῆς

Θετταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἡπείρου, θαυματουργεῖ ἡ ἁγία αὐτοῦ κέρα καὶ ἡ ἁγία αὐτοῦ σιαγὼν καὶ προσκαλεῖται διὰ τὴν τοιαύτην τῆς πανούκλας ἀσθένειαν, καὶ δι' ἄλλας ἀκόμη πληγὰς καὶ νό-σους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίφημον καὶ μεγαλόπολιν Οὐγγροβλαχίαν^{138δ} ἔπαυσεν ἡ πανούκλα («ἐμολύνθησαν ἀπὸ τό θανατικὸν τό περίφημον Βουκουρέσιον)...» Κι' ἀκόμη: «πολ-λάκις ἐφάνη [ὁ ἅγιος Βησσαρίων] διώκων τὴν δυσάνυμον πανούκλαν, φανεῖσαν μὲ ἀλλοκότους μορφὰς, καὶ οἶονεὶ φθεγγομένη τί μὲ Βη-σσαρίων διώκει, φεύγω οἶμοι σοῦ ἐλθόντος, ἐγὼ σταθῆναι οὐ δύνα-μαι^{138ε}».

Σ' ἓνα ἀκόμη στιχοῦργημα τοῦ Χατζη-Γεράσιμου, σημειώνεται σχε-τικὰ μὲ τὴν πανούκλα:

Εἰκ. 7. Ἡ θήκη τῆς τιμίας Κέρας τοῦ ἁγίου.

τίς ὡς ἐμέ ἀμαρτολόγος
 ἤθελε νά γλυτώσῃ; ~
 ἀθίς πανώλις τήν ὠρίνην
 ἢ ὅλους μας νισύσῃ; ~

 Ἐσέσῃμεν ἡμεῖς ἐσέσῃμεν
 ἐσέσῃμεν ἡμεῖς ἐσέσῃμεν ~
 ἐσέσῃμεν ἡμεῖς ἐσέσῃμεν
 ἐσέσῃμεν ἡμεῖς ἐσέσῃμεν ~
 ἐσέσῃμεν ἡμεῖς ἐσέσῃμεν
 ἐσέσῃμεν ἡμεῖς ἐσέσῃμεν ~
 ἐσέσῃμεν ἡμεῖς ἐσέσῃμεν
 ἐσέσῃμεν ἡμεῖς ἐσέσῃμεν ~

(«τίς ὡς ἐμέ ἀμαρτολόγος/ἤθελε νά γλυτώσῃ/ ἀπ' τίς πανώλις τήν ὠρίνην/καί ὅλους μας νά σώσῃ /(...) ἀπ' ἀκρων εἰς ἄκρον γῆς/ἐκ τῶν πολλῶν θαυμάτων/τιμίσατε θησαύριον τῶν/συννοματῶν σας/τόν ἅγιον θησαύριον/ὡς μέγαν βοηθῶν σας/τιμίσατε χαράλαμποι τόν/συννοματῶν σας/τόν ἅγιον χαράλαμπον/τίν σκέπιν τῶν ψυχῶν σας») [Κώδ. Ε.Β.Ε. 2927, φ. 26', φ. 28'γ].

Οἱ Ἡπειρώτες τίμησαν «μεγάλως» καί ἐντελῶς ἰδιαίτερα τοὺς δύο προστάτες τοὺς ἀγίους. Τά ιερά, εἰδικότερα, λείψανα τοῦ ἀγίου Βησσαρίωνος ἦταν πάντοτε καί κυρίως στίς δύσκολες ὥρες τοῦ ἀτομικοῦ καί τοῦ συλλογικοῦ βίου, ἡ ἔσχατη καταφυγή γιά ὄλους (καί τοὺς πιστοὺς χριστιανούς καί τοὺς τούρκους^{138στ} ἀκόμη), κυρίως δέ στίς περιπτώσεις τῆς «λοιμικῆς», γιά τήν ὁποία γράφεται –σέ κάποιον κώδικα τῆς ἴδιας μονῆς– καί πάλι: «... ἐπροκαλέσαμεν τήν Πάντιμον καί σεβασμίαν Κάραν τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνος διά βοήθειάν μας¹³⁸», ὅπως ἀκριβῶς καί στήν περίπτωση τῆς Ἄρτας, γιά τήν ἀπέλαση τοῦ κακοῦ, «τήν παῦσιν καί τόν ἐξοστρακισμόν τοῦ πανώλους λοιμοῦ» καί τήν ἀπαλλαγή τῆς πόλης καί τῶν «λοιμῶν συσχεθέντων» ἀρτινῶν μέ τήν ἀφίξη «μόλις¹³⁶» τῶν λειψάνων τοῦ «θαυματοουργοῦ Βησσαρίωνος¹³⁶».

«Θαυματοργός μετά τήν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἔξοδόν του» ὁ ἅγιος, ὑπῆρξε «φιλανθρωπότατος καί εὐεργετικώτατος ἐν ζωῇ¹³⁹».

Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς εὐρύτερης καί ἰδιαίτερα ἀξιολογῆς κοινωνικῆς δράσης του, ἐντάσσεται καί ἡ –ἀπό πρωτοβουλία τοῦ ἴδιου– κατασκευή τῆς Γέφυρας

τοῦ Κοράκου¹⁴⁰ στόν Ἀχελῶο· [Εἰκ. 8] τὸ «μεγαλύτερο τοῦ ἁγίου κατόρθωμα¹⁴¹» ὅπως χαρακτηρίζεται στόν «μετ ἐγκωμίου βίον» του, ὅπου προστίθεται^{141α}: «Καί ἄλλο δέ ἀκόμι κατόρθωμα ἀκούσατε ἀκροαταί» [«καί νά ἔχετε προσοχήν – παρακαλῶ – εἰς τόν λόγον, νά ἀκούσετε αὐτόν καλῶς» σύμφωνα μέ μιά σημείωση στήν πρώτη ἔντυπη ἐκδοση τῆς «Ἀκολουθίας» τοῦ ἁγίου τό 1705]. «Ἄπό τό βουνό τοῦ Μετσόβου τρέχει ἕνας μεγαλώτατος ποταμός (...) καί διά τήν καθαρότητα τοῦ νεροῦ ὅπου ἔχει, ἀπό μέν τούς παλαιούς ὀνομάζετο Ἀργυροδίνης [(=μέ ἀργυρά κύματα) «καθώς οἱ ποιηταί διά τήν αἰτίαν ταύτην ὀνόμαζον^{141β}»] καί Ἀχελῶος, τώρα δέ ὀνομάζεται Ἀσπροπόταμον [Λευκοπόταμον διά τό διειδές (= διανγές) τοῦ ὕδατος¹⁴²]. Οὗτος λοιπόν ὁ Ἀσπροπόταμος μέ τό νά πλημμυρῆ πολλά [«πλήθων τοῦ ρεύματος»] εἰς τόν καιρόν τοῦ χειμῶνος, ἐγένετο πρότερον ἀδιάδατος καί τινάς ἀπό τούς ὁδοιπόρους δέν ἀπετόλμα νά τόν περάσῃ, ἀλλ' ἦτον χρεία νά περιπατοῦν οἱ διαβάται, τριγύρω ὅλον τόν ποταμόν, καί νά ἐξοδεύουν ἡμέραν σχεδόν ὀλόκληρον διά νά τόν περάσουν, καί ἐκ τῆς μακρᾶς ταύτης καί περιοδικῆς ὁδοιπορίας, ἠκολούθει εἰς αὐτούς μεγάλη ζημία [«καί ζημίαν πλείονα εἶναι τοῦ κεφαλαίου¹⁴²»], καί συντριβή πολλή, καί κόπος αὐτῶν τῶν ἰδίων καί τῶν ζῶων τους ὁμοῦ· ὅθεν πολλοί διά νά γλυτώσουν ἀπό τήν μακράν ταύτην ὁδοιπορίαν, καί τήν κάκωσιν, καί τήν ζημίαν, καί μάλιστα οἱ πτωχοί, καί ὅσοι εἶχον ὑπηρεσίας ἀναγκαίας διά νά τάς τελειώσουν μίαν ὥραν τό ὀλιγωρότερον, ἐδιάζοντο θέλοντες καί μή θέλοντες νά τόν περάσουν, διά τοῦτο καί ἐπνίγοντο οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς εἰς τά ἀγριώτατα ἐκεῖνα ρεύματα τοῦ ποταμοῦ [«ή ἀνάγκη κατεπείγουσα πολλές ἰφθίμους ψυχᾶς δίνῃσι προΐαιψε¹⁴²»]. Τοῦτο τό μέγαλον κακόν, καί τήν κακήν βλάβην ὅπου ἔκαμνεν εἰς ὅλους ὁ ποταμός, στοχαζόμενος ὁ ἅγιος Βησσαρίων, ἐλυπεῖτο πολλά. Συλλογιζόμενος ὁμως τήν δυσκολίαν ὅπου εἶχεν ἡ τοῦ τοιοῦτου κακοῦ διόρθωσις, ἐτραβιλίζετο ὀπίσω, καί νά ἐπιχειρηθῆ τήν θεραπείαν δέν ἤθελε· τέλος πάντων, νικάται ἀπό τήν φιλανθρωπίαν καί συμπάθειαν τῶν ἀδελφῶν ὁ συμπαθέστατος καί φιλανθρωπότατος, τοῦ ἐν ἀπόροις πόρους καί εὐκολίας εὐρίσκοντος, ἐπιχειρεῖται τήν διόρθωσιν, καί κτίζει καί οἰκοδομεῖ μεγάλην καί θαυμαστήν γέφυραν ἐν τῷ αὐτῷ ποταμῷ, καθὼς ἕως τήν σήμερον φαίνεται κτισμένη, εἰς τόν τόπον τόν καλούμενον κόρακα, εἰς ἕνα τόπον δηλαδή ὅπου δέν ἦτο κάμμία ἐλπίς νά κτισθῆ ποτέ γέφυρα· παρέξ μετά κόπων ἀμέτρων, μετά ἐξόδων σχεδόν ἀναριθμητῶν, καί μετά κινδύνων πολλῶν. [«Ἡ ἀήττητος ἐκεῖνη καί μόνη φιλανθρωπία νικωμένη ψυχῇ τῇ τοῦ παντοκράτορος θαρροῦσα δεξιᾷ, γέφυραν ἠθέλησε πῆξασθαι καί πεποιήκεν, οὐμὴν ἄνευ κινδύνων καί πόνων πολλῶν, ἵνα μή λέγω ἀναλωμάτων, ἐν τοιοῦτῳ χώρῳ ὄν οὐδεὶς ἐτεθαροῖκε¹⁴²»]. Καί ἀκούσατέ τι ἠκολούθησε ὅταν ἀρχήσαν οἱ οἰκοδόμοι νά κτίζουν καί νά στερεώνουν τās ἀντικρῦ δύω ὄχθας τοῦ ποταμοῦ, καί παρευθῆς μετά τοῦτο νά συγκάνουν ἐπάνω τά κεφαλογέφυρα· εἰς καιρόν ὅπου ἔστησαν τό ξήλινον σχέδιον ἐπάνω εἰς τό ὅποῖον ἐμελλε νά γυρίσῃ ἡ καμάρα, καθὼς εἶναι συνήθεια· νά, καί γίνεται ἕξαφνα μιά μεγάλη βροχή [«ραγαδαῖος ἄφνω καταφέρεται ὑετός¹⁴²»], ἀπό τήν ὁποίαν αὐξήσας ὁ ποταμός, ἐκατέβασε τόσα μέγала ξύλα, ὅπου ἔγιναν ὡσάν μιά μεγάλη καμάρα, μέ τά ὅποια κατακτυπήσας ἐκεῖνα τά νεόκτιστα κτίρια, τά κατεκρῦμνησεν ὅλα καί τά ἠφάνισεν· ὅθεν ἐμῆρκε ὁ ἅγιος ἄλλιν εἰς καινούριον κόπον καί ἐξοδα καί συμμαζώξας ἄλλην ὕλην ἔκαμε δευτέραν

ἀρχὴν τῆς γεφύρας στερεωτέραν ἀπὸ τὴν πρώτην, καὶ οὕτως ἐτελείωσε τὸ ἔργον μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Προνοῶντας ὁμως ὁ Ἅγιος διὰ νὰ μὴν τὸ γεφύρι αὐτὸ παντοτεινὸν καὶ στερεὸν εἰς ὅλους τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, ἔκαμε τοὺς χριστιανοὺς ὁποῦ κατοικοῦν εἰς τὸ πλησίον τοῦ ποταμοῦ χωρίου Βουστερντίτζαν^{142α} [= Βρεστινίτσα ἢ Βρεστενίτσα] καλούμενον, ἐλεύθερον πάντη ἀπὸ κάθε δόσιμον Ἐκκλησιαστικόν [«ἀτελῆ ποιεῖ τὴν πλησιάζουσαν κώμην τῶν ἐκκλησιαστικῶν δόσεων^{142β}»] ἐπὶ σκοπῶ τοιούτῳ, διὰ νὰ ἔχωσιν ἐκεῖνοι παντοτεινὰ τὴν φροντίδα νὰ ἀνακαινίζουσι, ὅποιον μέρος τοῦ γεφυρίου ἤθελεν τύχη νὰ χαλάσῃ. [«... ὥστε σκοπεῖν εἰ παρέλθῃ τι τοῦ κτίσματος καὶ ἐπανορθοῦν»]. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ πῶς στὸ αὐτόγραφο στιχοῦργημα (ἔμμετρο ἐγκώμιο στὸν ἅγιο) τοῦ ΧατζηΓεράσιμου^{142β} ἡ Βρεστινίτσα ἀναφέρεται ὡς «Βρινίτσα»:

τίς τῆς μεγάλης γέφυρας
σιμα βρεστινίτσα; ~

(«... τίς τῆν μεγάλην γέφυραν/σιμά στί βρινίτσα...»)

Τὸ ἔργο (ἡ ὀνομαστή γέφυρα τοῦ Κοράκου) προκαλοῦσε πάντοτε τὸ θαυμασμό, ὅπως –ἐξάλλου– καὶ ἡ ὄλη δραστηριότητα (τά «ἐνθεα κατορθώματα») τοῦ ἁγίου. Γεμᾶτος ἀπὸ ἓναν τέτοιο θαυμασμό ὁ συντάκτης τοῦ συντόμου συναξαρίου, ὁ γνωστός λόγιος Παχώμιος Ρουσάνος, διερωτᾶται: «Ἄλλὰ τίς τὰς μετὰ ταῦτα θεαρέστους αὐτοῦ πράξεις ἐξαγγελεῖ, (...) τὰς ἐν ποταμούς γεφύρας; Καὶ μαρτυρεῖ εἰσέτι τούτου τὸ ἀξιόλογον ἔργον ἐν Λευκοποτάμῳ (...) οὐδεὶς γάρ πρό τούτου [τοῦ ἁγίου] ἐν τοιούτῳ χωρίῳ τοιούτου ἔργου ἐπιχειρίσατο διὰ τὸ ραγδαῖον ἐν τοῖς ὄμβροις τοῦ ρεύματος καὶ τὸν συρφετόν¹⁴³».

Μὲ τὸ, πράγματι, θαυμάσιο τοῦτο ἔργο του καὶ τὰ, μὲ παρόμοια κοινωνικὴ σημασία, ὑπόλοιπα κατορθώματά του, ὁ ἅγιος «ἔγινε εἰς ὅλους παντοδαπὸς εὐεργέτης^{142β}» καὶ ταυτόχρονα «προθυμώτατος ἀντιλήπτωρ [= προστάτης] καὶ βοηθός^{142β}», σὲ περιπτώσεις –ιδίως– ἀσθενειῶν καὶ πῖο πολὺ τῆς πανώλης. Γι' αὐτούς, ἀκριβῶς, τοὺς παραπάνω λόγους, «οἱ ἐν Ἡπειρῷ καὶ Θεσσαλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, φόρον τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης τελοῦντες πρὸς αὐτόν, ἀνεγείρωσι αὐτῷ ναοὺς καὶ γεραίρουσιν¹⁴⁴».

*

Μὲ τὴ θεραπεία τῆς πανώλης ἀλλὰ καὶ τῶν λοιμωδῶν, γενικότερα νόσων, συνδέεται καὶ ὁ ἅγιος Χαράλαμπος, «μεγάλως τιμώμενος» σ' ὀλόκληρη τὴν Ἡπειρο. «Μερίδια» ἀπὸ τὸ ἱερό λείψανο τοῦ ἁγίου βρισκονται τοποθετημένα σὲ μερικοὺς ναοὺς τῆς Ἄρτας (Ἁγίους Ἀναργύρους, Ἅγιο Γεώργιο τῶν Ντερμαναίων, Κάτω Παναγιά) καὶ τῆς περιοχῆς τῆς (Κωστακιοί, Πεισιτιανά¹⁴⁵). Στὴν Πρέβεζα («ὑπήγετο πρὸ πολλοῦ [καὶ μέχρι τὸ 1881] εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Ἄρτης μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν χωρίων» γράφει τὸ 1884 ὁ Ἅρτης Σεραφεὶμ Ξενοπού-

λος¹⁴⁶) τιμάται ως πολιοῦχος καὶ ἐορτάζεται διότι «τὸ 1854 ἀπῆλαξε τὴν Πρέβεζα ἀπὸ φοβερό λοιμὸ, πού εἶχε μεταδοθῆ ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ¹⁴⁷. «Ἐξαιρέτως», ὅμως, καὶ σύμφωνα μὲ τὸ Συναξάρι τοῦ ἁγίου, «φυλάττει ἀμολύντους καὶ ἀνεπηρεάστους ἀπὸ τὴν λοιμικὴν νόσον, ἦγον τὴν πανοῦκλαν¹⁴⁸». Γιὰ τὸ καὶ ὁ ἅγιος «ἀλεικονίζεται πατώντας τὴν πανῶλη, ἢ ὁποία παρουσιάζεται, σάν ἓνα τερατόμορφο γύναιο, πού ξερνάει κἀπνοὺς ἀπὸ τὸ στόμα¹⁴⁹». Σὲ μιὰ ἀπ' τὶς νεότερες ἐκδόσεις τοῦ «Βίου» τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος, διαβάζουμε, σχετικὰ μὲ μιὰ ἐπιδημία πανώλης στὴν Ἠπειρο τοῦ 1812, τὰ ἐξῆς¹⁴⁹: «Ὅσες φορές ἐνέσκηπτε ἡ φοβερὴ αὐτὴ ἀρρώστεια, κατεβάζανε οἱ Πατέρες τὴν Ἁγίαν Κάραν του κάτω στὶς πόλεις καὶ τὸ κακὸ σταματοῦσε ἀμέσως¹⁵⁰. Τὸ 1812 ἡ τρομερὴ («δροτοκτόνος»¹⁵⁰) ἀρρώστια τῆς πανώ-

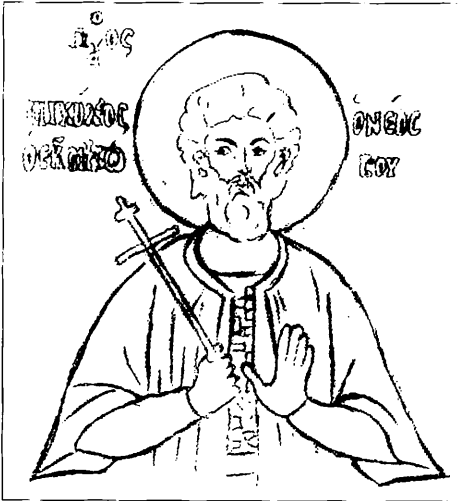
λους ἐθέριξε ὅλη τὴν Ἠπειρο. Τότε, κάποιος, Μολοσσός ὀνόματι, πατέρας τοῦ Ζώτου Μολοσσού, πού ἔγραψε τὸ λεξικὸ τῶν Ἁγίων Πάντων, ἐπῆγε εἰς τὰ Μετέωρα καὶ ἔφερε στὴν Ἠπειρο τὴν τιμὰ Κάρα τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος καὶ σταμάτησε τὸ θανατικόν».

Εἰδικότερα στὴν Πρέβεζα, ὅπου ὁ ἅγιος τιμάται ξεχωριστὰ «κρεμᾶνε στὴν Εἰκόνα του πλήθος ἀφιερωμάτων. Ἀπὸ τὰ ἀφιερῶματα, χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ πονκαμισόκι πού κατασκευάζεται ἀπὸ πανί. Αὐτὸ γίνεται σὲ μιὰ μέρα. Γι' αὐτὸ λέγεται καὶ μονομερίτικο (...) Αὐτὸ συμβαίνει ὡς ἐξῆς: Κάποια νύχτα συγκεντρώνονται σ' ἓνα σπίτι μερικὲς γυναῖκες, ὅπου γνέθουν καὶ ὑφαίνουν βαμβάκι. Μ' αὐτὸ τὸ ὕφασμα, πού γίνεται σὲ μιὰ μέρα φτιάχνουν τὸ πονκαμισόκι. Τὸ ἀφιέρωμα αὐτὸ ξεκινάει ἀπὸ ἓνα γεγονός πού ἀναφέρεται στὴ θαυματουργὴ δράση τοῦ Ἁγίου. Κάποτε τὸν Ἅγιο Χαράλαμπο τὸν ἐπισκέφθηκαν χωρικοὶ πού ἐγκατέλειψαν τὴν πατρίδα τους κ' ἔτρεξαν κοντὰ του γιατί ἡ πανῶλη τοὺς θέριζε καθημερινῶς. Ἀπὸ εὐγνωμοσύνη δὲ διότι ὁ Ἅγιος στάθηκε προστάτης τους, τοῦ ἔκαναν δῶρο ἓνα πονκάμισον πού γνέθηκε καὶ πλέχθηκε ἀπὸ βαμβάκι μέσα σὲ μιὰ μέρα¹⁵¹...».

*

Χωρὶς νὰ ἐντοπίζεται ἡ ἀκριβὴς φύσις τῆς λοιμώδους νόσου, ἀπ' τὴν ὁποία εἶχε πληγῆ τὸ ὄρεινὸ χωριὸ τῆς Ἠαρτας Καλαρρῦτες (ὑπάγεται ἀκόμα καὶ σήμερα ἐκκλησιαστικῶς στὴ μητρόπολή της¹⁵², ἐνῶ διοικητικὰ ὑπαγόταν στὴν Ἠαρτα, ἴσαμε τὴ δεκαετία τοῦ '20), ἀποτελεσματικὴ θεραπεία τῆς σημειώνεται στό συναξά-

ρι του «*Ἁγίου Νικολάου από Μέτσοβον, τό κατά τήν Ἡπειρον τῆς Ἑλλάδος εὐρισκόμενον*¹⁵³» ὅπως ἀναγράφεται στό «*Νέον Μαρτυρολόγιον*» τοῦ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου καί στό ὁποῖο διαβάζουμε σχετικά: «*Ἀκόμη καί τούς Καλαρῶντας ὅπου ἐδασανίζοντο μίαν φοράν ἀπό λοιμικήν ἀσθένειαν, τούς ἐλύτρωσεν εὐθύς μέ τήν παρουσίαν τῆς*¹⁵⁴» (ἡ τιμία Κάρα τοῦ ἁγίου Νεομάρτυρος Νικολάου).

Σχέδιο: Δ.Κ.Κ. Ἰδιωτ. Συλλ. Γ. Μ. Κ.

Οἱ κάτοικοι τῶν Καλαρρυτῶν «ἐτέλεσαν λιτανεῖαν τῆς ἁγίας Κάρας του καί ἀμέσως ἡ ἐπιδημία ἐξηφανίσθη¹⁵⁵».

Στήν εἰδική μελέτη του γιά τόν ἅγιο, ὁ Σ. Κατσιμπρας γράφει: «Τούς Καλαρῶτες, τό ἀρχοντοχώρι τῆς Πίνδου, ἰδιαίτερα τό εὐεργέτησε ὁ ἅγιος. Ἁγαποῦσε πάντοτε τίς κορφές καί τίς ρεματιές. Σέ τέτοιο χωριό μεγάλωσε κι' αὐτός. Κι οἱ Καλαρτυτινοί ἀγαποῦσαν τούς ἁγίους, ἀφοῦ ὅλη τήν τέχνη τους καί τή μαστοριά τους, μαζί μέ τό σεβασμό τους καί τήν πίστη τους, τήν ἐδειχναν φτιαχνοτάς θήκες καί λάρνακες πού φυλάσσονται τῶν μαρτύρων τά ἅγια λείψανα. Ἐφυγε, λοιπόν, ἡ λοιμική ἀσθένεια ἀπό τό χωριό...» Καί προσθέτει: «Ὁ βιογράφος τοῦ ἁγίου ὀμιλεῖ γιά θαύματα. Τά χαρακτηρίζει *ἄπὲρ ἔννοιαν*». Δηλαδή τό

ἀνθρώπινο μυαλό σαστίζει μπροστά στήν ἀλλαγὴ καί τή σωτήρια ἐπέμβαση τῆς χάριτος, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐκ τῆς παρουσίας καί μόνον τῆς ἁγίας Κάρας τοῦ Νεομάρτυρος¹⁵⁶».

Ἡ ἴδια θεωρήθηκε ὡς «*διαγκτική καί ἀπαλωστική τῶν ἀκρίδων, φυλάττουσα ἀβλαβεῖς τούς καρπούς τόσοσιν ὅπου μένουσιν ἐκστατικοί καί αὐτοί οἱ Τοῦρκοι εἰς αὐτό τό θαῦμα*¹⁵⁷...»

Σ' ἓνα ἀπ' τά ἕμνολογικά κείμενα (στό «*Δοξαστικό*» τοῦ Ἑσπερινοῦ), πού ἀναφέρονται στό μετσοβίτη ἅγιο [κοῦτος ὁ νέος ἀθλητής εἶχε πατρίδα χωριόν τι ὀνομαζόμενον *Μέτσοβον*¹⁵⁸] διαβάζουμε: «*Χαίροις ὁ τῆς Ἡπείρου φοῖνιξ νεοθαλής καί κατάκαρπος χαίροις ὁ τῶν ἀκρίδων ταχύς διώκτης καί τῶν λοιμικῶν ἀρρωστημάτων ἰσχυρός ὀλετήρ*¹⁵⁹ [= ἐξολοθρευτής]».

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἅγιος ἀναφέρεται καί ὡς «*Νικόλαος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων*». Ὁ Εὐγ. Βούλγαρις γράφει: «*Καί τοῖς ἰδίοις αἵμασι τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ πορφύρωσαντες (...) καί Νικόλαος ἐκ Μετσοβου ὅς αὐτός ἴσως ἐστίν ὁ παρά τῷ Σιλβέστρω Νικόλαος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων λεγόμενος*¹⁶⁰». Ὁ λαός τόν ὀνομάζει καί «*Βλαχονικόλα*» καί «*Ἐξηκοντατρίχη*¹⁶¹».

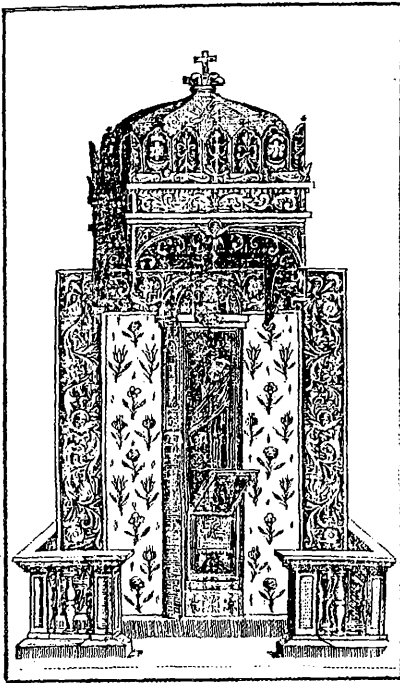
«Νέο δρέπανον κρῖνον τῆς ἡμῶν Ἐκκλησίας, ὁμολόγησεν ἀνδρειοφρόνως τὴν εἰς Κύριον πίστιν αὐτοῦ καὶ ἐδέχθη ἐν Τρικάλοις κατώδυνον θάνατον πυρός ὀλοκαύτωμα γενόμενος¹⁶² (μετά ἀπό προδοσία¹⁶³). Ἡ βαθύτατα ἀνθρώπινη περιπέτειά του, συγκίνησε ὅμοια βαθιά τὴ λαϊκὴ ψυχὴ πού εἶδε στὴν περίπτωσή του μιά δραματικὴ φυσιογνωμία, ἡ ὁποία βρῖσκεται πολὺ πιό σιμότερα στὴν τρικυμισμένη ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως, τόσο ὠραῖα, σημειώνει ὁ Δ. Σιωμόπουλος¹⁶⁴, πού προσθέτει: «ἢ θύελλα τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν διωγμῶν τὸν παρέσυρε καὶ σὲ μιά στιγμὴ ἀδυναμίας πέρασε τὴ γέφυρα. Ἡ γέφυρα, ὅμως, τὸν καλεῖ νά τὴν ξαναπεράσει ἐπιστρέφοντας (...) Ξαναβαφτίζεται. Τό κατώτερο ἐγὼ ὑπακούει χωρὶς δισταγμὸ στὴν ἀγαθὴ βούληση καὶ πεθαίνει ἀγόγγυστα στὴ φωτιά. Αὐτὲς οἱ μεταπτώσεις, ὅσο ἀπλὲς κι' ἂν φαίνονται, εἶναι ὡστόσο ἀρκετὰ δραματικὲς καὶ παρουσιάζουν τὸν ψυχογραφικὸ πίνακα ἐνός ἀνθρώπου, πού πορεύεται ἀπὸ τὴν ὀμίχλῳδη ἀτμόσφαιρα πρὸς τὸ φῶς. Στὴν περίπτωσι τοῦ Νικολάου παρακολουθοῦμε τὴ διαλεκτικὴ πορεία μιᾶς ψυχῆς, πού ἀποκαλύπτει κλιμακωτὰ τὸν ἑαυτὸ της. Γιαντὸ καὶ συγκινεῖ ιδιαίτερα τίς ἀδύνατες, τίς ἀσθενικὲς ψυχὲς μας. Εἶναι μιά μορφὴ πού ζητάει τὸν Εὐριπίδη τῆς Ὁρθοδοξίας».

Οἱ ἀγιογράφοι τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναζήτησαν ἐκεῖνοι τὸν μάρτυρα αὐτὸν τῶν ἐσχάτων καιρῶν καὶ πρόβαλαν στίς «ἐν τοίχοις καὶ πίναξι εἰκονισθείσας ὑπ' αὐτῶν εἰκόνας» τοῦ ἀγίου, τὴ δραματικὴ –βαθύτατα ἀνθρώπινη– ἐσωτερικὴ (ψυχικὴ) διαπάλη καὶ τὸ θρίαμβο τοῦ καλοῦ, πού τόσο συγκινοῦν τὴν ἀδύναμη ψυχὴ τοῦ καθένα μας. Ἔτσι, «ὠραϊότατα μεταβυζαντινὰ εἰκόνες ἀναπαριστῶσαι τὸν Ἅγιον κοσμοῦν τὰς ἐκκλησίας τοῦ Μετσόβου¹⁶⁵», ἐνῶ, στὰ τέλη περίπου τοῦ περασμένου αἰῶνα, «ἀνηγέρθη παρεκκλήσιον παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀράχθου¹⁶⁵».

*

Ὅταν ἐπίσης (ὅπως «ἐν ταῖς παλαιαῖς φυλλάσι τῶν συναξαρίων¹⁶⁶» γράφεται) «λομοῦ τὴν τῶν Κερκυραίων λυμαίνοντος πόλιν, ἐν οἷς καὶ βουδῶσι πολλοῖς συνήχοντο» [ἔπασχαν ἀπὸ βουδωνικὴ πανώλη] οὐδὲν σχεδὸν πέπονθεν ὁ εὐλαβὴς ἐκεῖνος λαός, ἀλλ' ἐν τάχει τῆς προτέρας ὑγιεινῆς ἡξίωτο καταστάσεως τῆ τοῦ Ἁγίου [Σπυρίδωνος] μεσιτία». Ἡ μαρτυρία πού σημειώνεται στὴν «Ἀκολουθία» τοῦ ἱεροῦ Σπυρίδωνος (τὴν πρώτη ἐκεῖνη τὴν «συντεθεῖσα ὑπὸ Νικολάου τοῦ Βουλγάρως τοῦ παρ' ἡμῖν Φιλοσοφίας τε καὶ Ἱατρικῆς διδασκάλου¹⁶⁷», τὴ δεύτερη, ἐκδομένη «ἐπιμελεία καὶ ἀναλώμασι Πέτρου Καιομάτη Ἱατροσοφιστοῦ Κερκυραίου¹⁶⁷», ὡς τὴν πιό πρόσφατη, καὶ καλλίτερη, τοῦ μητροπολίτου Κερκύρας καὶ Παξῶν Μεθοδίου¹⁶⁶) εἶναι σαφὴς καὶ ἀναφέρεται στὴν ἀπαλλαγὴ τῆς πόλης ἀπὸ μιά ἐπιδημία πανώλης. Μὲ τὴ θεραπεία τῆς νόσου συνδέεται τὸ «τό ὑπερφνὲς λείψανον τοῦ θαυματουργικωτάτου Σπυρίδωνος» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Ν. Βουλγάρως¹⁶⁸, τὸ ὁποῖο –ὅμως– συνδέεται ἄμεσα καὶ μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας, ἀπ' ὅπου «μετηνέχθη» στὴν Κέρκυρα.

Σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ συναξάρια («παλαιαῖς φυλλάσι συναξαρίων») διαβάζουμε καὶ πάλι: «Τὸ δὲ αὐτοῦ σεβασμιωτάτου Σκῆνος, μετὰ τὴν οἰκιστῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄλωσιν εἰς Κερκύραν μετηνέχθη διὰ τινος εὐγενοῦς τῶν ἐκεῖθεν, Κα-

λοχαυρέτη τοῦπίκλινῃ ὅς καί Ναόν εὐρών πανευκλεῆ καί σεβάσιμον, ἐκέισε τό πάνσεπτον μετέθηκε Λείψانون καί τόν τοῦ ἱερατεῦειν αὐτός βαθμόν ἀναβάς, καθ' ἐκάστην τῷ κυρίῳ τās εὐχαριστίας προσήνεγκε. Καί δῆ τῇ τοῦ Σκήνους καταθέσει, καί ἐπισιιάσει τοῦ Παναγίου Πνεύματος πλεῖστοι ἰάσεις καί θαυματουργίαι ὑπερεκβλύζουσαι διατελοῦντο¹⁶⁹».

Ὁ Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξενοπούλος¹⁷⁰, γράφοντας γιά τό χωριό τοῦ κάμπου τῆς Ἄρτας Πλησιοί, ὑποστηρίζει ὅταν παλιά λεγόταν Πλούσιο ἐπειδή ἦταν «λίαν καλῶς οἰκούμενον καί πλούσιον». Αἰτία τῆς ἐρήμωσής του στάθηκε —ὡς ἄδεται— τό ἐξῆς γεγονός: «Ἐν αὐτῷ μετηνάστευσε τήν ΙΕ ἑκατονταετηρίδα, μετὰ τήν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Χαιρετῶν, ἱερεύς Γεώργιος Χαιρέτης ἢ Καλοχαιρέτης ἐπωνυμούμενος, φέρων δέ μεθ' ἑαυτοῦ τὰ Τερά Λείψανα τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καί τῆς Ἁγίας Θεοδώρας τῆς Αὐγούστας συζύγου τοῦ Θεο-

φίλου τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς καί τās ἁγίας εἰκόνας σὺν τῷ Ἁγίῳ Μεθοδίῳ τῷ Πατριάρχῃ ἀναστηλωσάσης κερδοσκοπίας καί ἀνευλαθείας ὁρμώμενοι, ἐπραγματεύοντο ἵνα πωλήσωσι εἰς ἕτεροθρήσκους ταῦτα, ὀδηγηθεῖς καθ' ὄναρ ὁ εἰρημένος ἱερεύς Χαιρέτης ὑπό τῶν Ἁγίων, ἀνεπιστρεπτι ἀνεχώρησε διὰ Σαλαώρας μετ' αὐτῶν νύκτωρ καί μετέβη εἰς Κέρκυραν, ὅπου τό μέν τῆς Ἁγίας Ι. Λείψانون παρέδωκεν εἰς τήν Κοινότητα, ἧτις κατέθηκε αὐτό εἰς τόν ἱερόν ναόν τῆς Μητροπόλεως τό δέ τοῦ Ἁγίου κρατήσας αὐτός ἀπεθησαύρισε τό πρῶτον εἰς τόν ἐν Κερκύρα ἱερόν ναόν τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ προστατευόμενον ὑπ' αὐτοῦ, καί κατ' ἀκολουθίαν ὑπό τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ὁρμωμένων Χαιρετῶν. Εἰς λοιπόν ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης, ἀκμάζων κατά τό ἔτος 1512, ὀνομαζόμενος Λουκάς Χαιρέτης, ἔχων ἀδελφόν ἱερέα τοῦνομα Φίλιππον Χαιρέτην ἐφημερεύοντα εἰς Ἄρταν καί ἔχοντα θυγατέρα ὀνόματι Ἀσημίαν, ἐδώρησατο αὐτῷ τό προστατευόμενον ὑπ' αὐτοῦ λείψانون¹⁷¹. Ἀκολουθῶς μετὰ ἐννέα ἔτη, ἦτοι τῷ ἔτει 1521, ἡ μήτηρ αὐτῆς καί Πρεσβυτέρα Μαρία μνηστεύσασα τήν εἰρημένην αὐτῆς θυγατέρα μετὰ τοῦ ἐκ Κερκύρας εὐπατρίδου Σταματίου τοῦπίκλινῃ Βουλγάρεως ἐδώρησατο αὐτῷ πρός τοῖς ἄλλοις προικαίους πράγμασιν ὡς προικῶν δῶρον¹⁷², («τολμῶ εἰπεῖν μετ' εὐλαθείας» ἔγραφε ὁ Σ. Κ. Παπαγεωργίου ἕνα χρόνο πρὶν τό 1883¹⁷³) καί τήν ἣν ἔσχε κληρονομικῶς παρά τοῦ θεοῦ τῆς ἡ ἑαυτῆς θυγάτηρ ἐν τῷ Ι. λειψάνῳ ἐπιτροπεῖαν» (τό ἰ. λείψανο εἶναι «κατατεθειμένον» —κατά τόν Σεραφεῖμ Ξενοπούλον¹⁷⁴— «εἰς ἴδιον, παρά τῆς οἰκογενείας ταύτης ἀνεγεροθέντα, περικαλλέστατον ἱερόν Ναόν»).

Ὁ Νικόλαος Βούλγαρις, στό ὑπό τόν τίτλο «Ἀληθῆς ἐκθεσις περὶ τοῦ ἐν Κερκύρα

θαυματοουργού λειψάνου του Ἁγίου Σπυριδῶνος» βιβλίο του (σέ μετάφραση ἀπ’ τήν ἰταλική γλῶσσα τῶν Ν. Τ. Βουλγάρεως καί Ν. Β. Μάνεση, ἐκδομένο τό 1880 στή Βενετία «μετά προσθηκῶν καί βελτιώσεων») γράφει: «Μεταξύ τῶν πολυαριθμῶν ἱερῶν κειμηλίων, ἅτινα ἐσώζοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀξιοθαύμαστον ἦτο τό λείψανον τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος (...) Ἐξετίθετο κατ’ ἔτος πρὸς τοὺς πιστοὺς ἐν τῇ βασιλευσίᾳ τῶν πόλεων, συρρέοντος τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ (...) Ἀφ’ οὗ δέ, διὰ τὰς ἀνεξιχνιάστους βουλὰς τοῦ Ἱγίσιου, ἐν ἔτει 1453, τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξεπρόθησαν οἱ Τοῦρκοι, ἐν ᾧ ἕκαστος τῶν φευγόντων αὐτῆς οἰκητόρων προσεπάθη νά παραλάβῃ ὅ,τι ἠδύνατο πρὸς συντήρησιν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἀπογόνων, εὐσεβῆς τις πρεσβύτερος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, καλούμενος Γεώργιος Καλοχαιρέτης («εὐπυρὸς εὐγενῆς») παραμελήσας πᾶν ἄλλο πολύτιμον πράγμα, ἐφρόντισε μόνον νά σώσῃ ἀπὸ τῆς βαρβαρικῆς ἐκείνης καταγίδος τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ ἐναποτεθειμένα λείψανα τοῦ Σπυριδῶνος τοῦ Μεγάλου καὶ Θεοδώρας τῆς Αὐγοῦσσης καὶ θεῖα συνάρσει ἐκόμισεν ἐκεῖνα ἄθικτα μέχρι τῆς Ἠπείρου (...) Ἐπλημμύρει ἐν ἀπάσι τῇ Ἑλλάδι ἡ τουρκικὴ βαρβαρότης, καὶ ταύτην ἀποφεύγων ὁ πιστὸς καὶ εὐσεβῆς Καλοχαιρέτης, ἀπεφάσισε νά μεταβῇ εἰς Κέρκυραν¹⁷⁵...»

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ κατόχου, οἱ γιοὶ του «ἠθέλησαν νά διανείμωσι τὴν πατρικὴν περιουσίαν¹⁷⁶» μὲ συμβολαιογραφικὴ πράξη («Ἡ διανομὴ αὕτη συνταχθεῖσα ἑλληνιστί εἰς τὰς πράξεις τοῦ δημοσίου συμβολαιογράφου¹⁷⁶...»). Τελικὰ, ἡ κληρονομία ἀπέμεινε στὴν ἀνήλικη ἐγγονή του Ἀσμίνη καὶ στὸν «πατρῶο θεῖο της» καὶ συγκληρονόμο Λουκᾶ, «ὃς διέτριβε ἐν τῇ πόλει τῆς Ἄρτης¹⁷⁷». Ὁ τελευταῖος παραχώρησε ὅλα τὰ δικαιώματα σ’ αὐτή¹⁷⁸. Κατὰ τὴν «Ἐκθεση» πάντοτε, «τοῦτο προκύπτει ἐξ ἰδιοχείρου ἐγγράφου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς πόλεως ἐκείνης¹⁷⁷ [δηλ. τῆς Ἄρτης]». Τό ἔγγραφο («γενομένῳ ἐν χάριτι περγαμηνῶ τό ἔτος 1512¹⁷⁷») περιέλαβε καὶ ὁ Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξενοπούλος στὸ «Δοκίμιό» του ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἀφιερωτήριον τοῦ Λουκᾶ Καλοχαιρέτου». Ἡ «Ἐκθεσις» ἀναφέρεται, ἐπίσης, ὅτι τό ἴδιο συντάχθηκε «ἐνώπιον τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου ἡμῶν καὶ τῶν αὐτοῦ τιμωμάτων Κληρικῶν καὶ Σταυροφόρων τῆς Θεοσώστου Πόλεως Ἄρτης («προυχόντων τῆς μητροπόλεως ἐκείνης»), «κατὰ τό ἑλληνικὸν ἔθιμον τοῦ τόπου», αὐτοὶ δέ «ὑπογράψασαι οἰκειοχείρως». Μετὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων μαρτύρων, ὑπογράφει καὶ ὁ «ταπεινὸς Ἀρχιεπίσκοπος Ἄρτης Ἰάκωβος (ὁ Α΄, πού ἀνακηρύχθηκε μητροπολίτης δύο χρόνια πρὶν, τό 1510), ὁ καὶ τό ὕψος γράψας μαρτυρῶν¹⁷⁹».

Τό παραπάνω ἔγγραφο ἀμφισβήτησε, μὲ σειρά σοβαρῶν ἐπιχειρημάτων, τό 1928, ὁ τότε μητροπολίτης Παραμυθιάς καὶ Πάργας Ἀθηνάγορας (ὁ κατοπινὸς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης) καὶ τό χαρακτήρισε ἔγγραφο «ἀμφιβόλου γνησιότητος¹⁸⁰» καὶ «λίαν ὑποπτον¹⁸¹» ὑποστηρίζοντας, μάλιστα, ὅτι «οὐδέποτε συνετάχθη ἢ ὑπεγράφη» ἀπ’ τὸν μητροπολίτη Ἄρτης Ἰάκωβο, «ἀλλ’ ἐχαλκεύθη ὑπὸ τινος...», πού δέν πέτυχε παρὰ «αὐτὸς μὲν νά ἐμπέση εἰς τὴν παγίδα, ἐπὶ δέ τοῦ χαλκευθέντος ἔργου του νά ἐγκολάψῃ ἀνεξίτηλον τὴν σφραγίδα τῆς μὴ γνησιότητος του¹⁸²».

Ἡ Ἀσμίνη τέλος «συνεξέυχθη τῷ εὐπατριδῇ Κερκυραίῳ Σταματίῳ Βούλγαρη¹⁸³». (Ἄς σημειωθεῖ παρενθετικὰ ὅτι ἀπ’ αὐτὴν τὴν «ἀρχαίαν γενεάν» κατάγεται καὶ ὁ πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε στὴν Κέρκυρα, τὸν καιρὸ – ἀκριβῶς – πού ἡ πόλις ἐλευθερώθηκε, διὰ «ὑπερφουοῦς θαύματος» τοῦ ἁγίου Σπυρι-

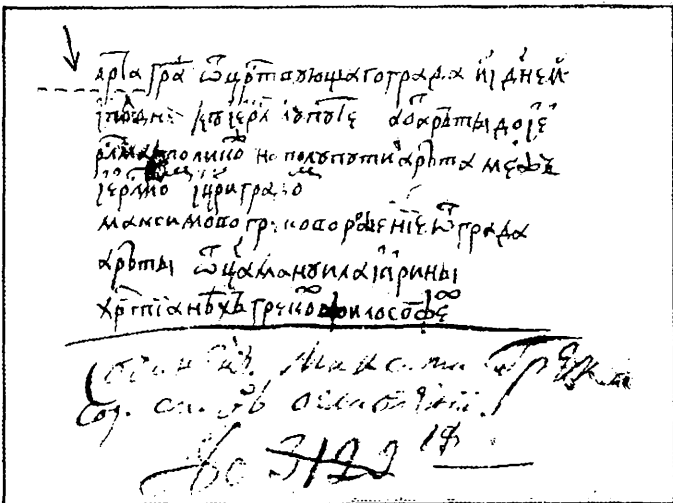
δωνος, από τήν πολιορκία τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καί γιά τό λόγο αὐτό ὀνομάστηκε Ἐλευθέριος. Αὐτό ἦταν τό παιδικό ὄνομά του. Ὡς ἔφηβος φοίτησε καί στίς σχολές τῆς Ἄρτας).

*

Οἱ δεσμοί, πέρα ἀπ' τόν παραπάνω ἀναφερόμενο, ἀνάμεσα στήν Κέρκυρα καί τήν Ἄρτα, δεσμοί πού ἀνάγονται στόν 7ο προχριστιανικό αἰῶνα καί κορυφώνονται στή λαμπρή περίοδο τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἄρτας, ἀποτυπώνονται στό ἱερό πρόσωπο τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξῆσε καί ἔδρασε σ' αὐτά –ἀκριβῶς– τά χρόνια, στά ὁποῖα καί σημειώθηκαν τά γεγονότα πού λίγο πῶ πρὶν ἀναφέραμε.

Ὁ ἴδιος ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη προσωπικότητα πού γέννησε ἡ Ἄρτα σ' ὁλόκληρη τή διαδρομή τῆς πολυαίωνης ιστορίας της, ἀπ' τά ἀρχαῖα χρόνια ἴσαμε σήμερα.

Ὁ Μάξιμος (= «Μέγιστος», «Μεγιστεύς»¹⁸⁴) γεννήθηκε στήν Ἄρτα, ὅπως φαίνεται κ' ἀπό τό ἐδῶ παρατιθέμενο «πανομοιότυπον» χειρογράφου (Κώδ. 153 [XVIος αἰ.] τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας τῆς Μόσχας) [Εἰκ. 9] δημοσιευμένο στό βιβλίο τοῦ Ε' Denissoff (Pl. XI) καί στό ὁποῖο διαβάζουμε ὅτι «ἡ πόλη τῆς Ἄρτας ἀπέχει ἀπό τή Βασιλεύουσα [τήν Κωνσταντινούπολη] δεκαοχτόμια μέρη στό

Εἰκ. 9

δρόμο πρὸς τήν Ἱερουσαλήμ [πηγαίνοντας κανεῖς ἀπό τήν Ἄρτα στήν Ἱερουσαλήμ] (...). Ὁ Μάξιμος ὁ Γραικός γεννήθηκε στήν Ἄρτα, ἀπό γονεῖς –τόν Μανουήλ καί τήν Εἰρήνην– Χριστιανούς, Ἕλληνες καί Φιλοσόφους¹⁸⁵ [Λογίους].

Ὡς χρονολογία γέννησης τοῦ Μαξίμου φέρεται τό ἔτος 1470 («ἴσως λίγο νωρίτερα, ὄχι ὅμως ἀργότερα¹⁸⁶»).

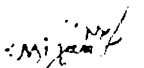
«Τῆς Ἄρτης τό βλάστημα¹⁸⁷» (ὁ «τῆς Ἄρτης θεῖος βλαστός¹⁸⁸») γεννήθηκε στήν πόλη αὐτή τῆς Ἠπείρου «ἐκ γονέων εὐσεβῶν τοῦπίκλην Τριβόλη¹⁸⁹» ὅπως γράφει ὁ ἕμνωδός του. Μιχαήλ Τριβώλης ἦταν τό κατά κόσμον ὄνομα τοῦ Μαξίμου, ὁ ὁποῖος¹⁹⁰ ὑπῆρξε γόνος τῆς μεγάλης («τῆς λαμπρᾶς¹⁹¹») οἰκογενείας τῶν Τριβω-

λῶν», καί πού ὁ πατέρας του «διέμεινε εἰς Ἄρταν, ἔνθα ἐγεννήθη ὁ Μιχαήλ¹⁹⁰». Γεννήθηκε –διαβάζουμε ἀλλοῦ– «ἐν τῇ ἱστορικῇ πόλει τῆς Ἄρτης¹⁹²», ἡ ὁποία σέ μερικά, κυρίως ξενόγλωσσα, κείμενα γιά τόν Μάξιμο τόν Γραικό ἀναφέρεται ὡς «πρωτεύουσα (capital) τοῦ γεωγραφικοῦ διαμερίσματος τῆς Ἠπείρου¹⁹³». Σχετικές πληροφορίες μᾶς δίνει καί τό Χρονικό (chronica) τῆς περιφημῆς ρωμαιοκαθολικῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Φλωρεντίας, στό ὁποῖο, ὑπό τό ἔτος 1502, ἀναγράφεται: «Frater Michael Emmanuelis de civitate Arta» (= «ὁ ἀδελφός Μιχαήλ, γιός τοῦ Ἐμμανουήλ ἀπ’ τήν Ἄρτα») ὅπως ἀναφέρει ὁ πρῶτος Ἑλληνας βιογράφος του Γρ. Παπαμιχαήλ¹⁹⁴, ὁ ὁποῖος προσθέτει: «Δοθέντος ὅτι ὁ Μάξιμος ἐγεννήθη ἐν Ἄρτη, ἔσπευσα νά ἐρωτήσω δι’ ἐπιστολῆς τόν τότε (1943) δήμαρχον ἀρταίων Ι. Ζαχαρεῖν, ἄν εὐχρηστῇ ἐν Ἄρτη τό ὄνομα Τριβῶλης, ἔλαβον δέ ἀπάντησιν ὅτι οὐδέ κἄν ἀναφέρεται που ἐκεῖ τοιοῦτον ὄνομα¹⁹⁵». Ἀπ’ τό γεγονός τῆς γέννησής του στήν Ἄρτα, «γνωρίζεται ἐνίοτε καί ἀναφέρεται ὡς «Μάξιμος ὁ ἐξ Ἄρτης¹⁹⁶». Μιλώντας στό Νίκο Καζαντζάκη γιά τόν «Μάξιμο ἐξ Ἄρτης» ὁ ὑπεύθυνος τοῦ περιφημοῦ μοναστηριοῦ Τρόιτσκο ἔξω ἀπ’ τή Μόσχα, ὅταν ὁ μέγας Ἑλληνας συγγραφέας ἐπισκέφθηκε τή Ρωσία, τοῦ εἶπε: «Ὁ Θεός ἄς ἔχει καλά τήν Ἑλλάδα¹⁹⁷».

Κι’ ὡστόσο στήν Ἑλλάδα ὁ ἴδιος παρέμεινε τελείως ἄγνωστος ὡς τό δεύτερο μισό τοῦ αἰῶνα μας. «Ὁ ἔσχος Ἑλληνας», γράφει ὁ Παν. Κανελλόπουλος, «ἀγνοήθηκε στήν ἴδια τήν Ἑλλάδα¹⁹⁸». Σ’ ἓνα κείμενο τοῦ 1938, ὁ Ἀχ. Κύρου¹⁹⁹ ἔγραφε: «Ἐγεννήθη ὁ Μάξιμος, τοῦ ὁποῖου δέν μᾶς διεφυλάχθη τό ἐπίθετον, εἰς τήν Ἄρταν...». Στήν «Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος, καί πάλι ὁ Π. Κανελλόπουλος, ἀφοῦ σημειώσει κ’ αὐτός ὅτι τό κατά κόσμον ὄνομα τοῦ Μαξίμου ἦταν Μιχαήλ Τριβῶλης, θά προσθέσει: «Ἡ οἰκογένεια Τριβῶλη ἦταν μιά οἰκογένεια μέ βαθεῖες ρίζες στό αὐτοκρατορικό περιβάλλον τῶν Παλαιολόγων, στήν Κωνσταντινούπολη καί στό Μυστρά, καί μέ ρίζες στή Γῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος²⁰⁰».

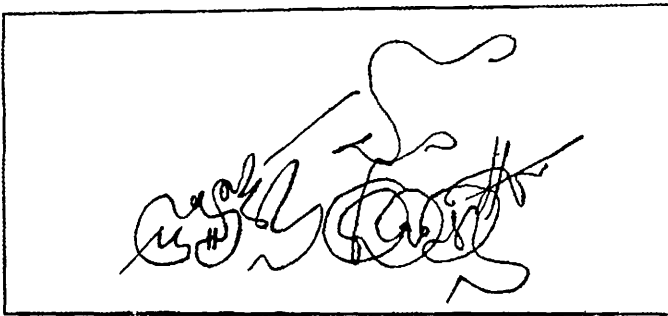
Μέλη τῆς «ἐξόχως διακριθείσης οἰκογενείας²⁰¹» Τριβῶλη, οἱ πρόγονοι τοῦ Μαξίμου (οἱ «Τριβῶλαι²⁰¹») εἶχαν μεταναστεύσει ἀπό τόν Μυστρά καί ἐγκαταστάθηκαν στήν Ἄρτα²⁰² (μερικοί λένε πῶς πῆγαν ἀρχικά στήν Κέρκυρα καί ἀπ’ ἐκεῖ ἦρθαν στήν Ἄρτα). Ὁ Ἐlie Denissoff, στό βιβλίο του «Μάξιμος ὁ Γραικός καί ἡ Δύση» («Maxime le Grec et l’ Occident») γράφει, κατά λέξη, γιά τοὺς δεσμούς (πού ἤδη σημειώσαμε) ἀνάμεσα στήν Ἄρτα καί τήν Κέρκυρα: «Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στίς δύο πόλεις ἦταν στενές: γιά τήν Κέρκυρα, ἡ Ἄρτα ἦταν τό πιό κοντινὸ ἐμπορικό κέντρο, ἀπέχοντας μονάχα ἑκατὸν εἰκοσι χιλιόμετρα: γιά τήν Ἄρτα, ἡ Κέρκυρα ἦταν τό πρῶτο λιμάνι (σκάλα) στόν διπλὸ θαλάσσιο δρόμο πρὸς τό Ὀτράντο καί τή Βενετία. Σχέσεις ὑπῆρχαν ἀπὸ μακροῦ μεταξύ Ἄρτης καί Κερκύρας. Ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν δεσποτῶν Τοκο²⁰³...»

Ζώντας στή γενετείρά του, τήν Ἄρτα («τὴν φωτεινὴ αὐτὴ ἐστία ἑλληνισμοῦ στήν περίοδο τῆς παρακμῆς καί τῆς ἀγωνίας τῆς αὐτοκρατορίας²⁰⁴») ὡς τὴν ἀρχή

της ἐφηβείας του μέ τό κοσμικό ὄνομα Μιχαήλ Τριβώλης, διδάχτηκε τά πρώτα γράμματα στό ἐδῶ ἐλληνικό σχολεῖο, ἐπηρεασμένος βαθύτατα ἀπό ἕνα γνήσια πνευματικό οἰκογενειακό περιβάλλον καί ἀπό μιὰ πόλη πού ἦταν «σύμβολο Ὁρθόδοξης καθαρότητας» κατά τήν ἔκφραση τοῦ Denissoff²⁰⁶. Ὁ πατέρας του, ὁ Μανουήλ, ὁ ὁποῖος «ἐξεῖχεν ὡς τιλοῦχος ἐν Ἄρτῃ²⁰⁷» καί ἦταν ἕνας «Λόγιος» (Philosophékh κατά τό χ/φ) τῆς ἐποχῆς του, διέθετε μεγάλη βιβλιοθήκη στήν Ἄρτα, ὅπως –ἐξάλλου– καί ὁ θεῖος του Δημήτριος Τριβώλης, πού ἦταν «μέγας βιβλιόφιλος²⁰⁸» καί διέθετε κι' αὐτός πλούσια βιβλιοθήκη ὄχι μόνο στήν Κέρκυρα ἀλλά καί στό πατρικό ἀρτινό σπίτι του. Ἀνάμεσα στά βιβλία τῆς ἀρτινῆς βιβλιοθήκης ὑπῆρχαν πολλά χειρόγραφα, πού μαρτυροῦν τήν πνευματική ποιότητα τοῦ Μανουήλ Τριβώλη, τήν πολυμάθεια καί τή σοφία του²⁰⁹. Αὐτά τά χειρόγραφα θαύμασε (μαζί μέ ὅσα ὑπῆρχαν καί στή βιβλιοθήκη τοῦ Δημητρίου Τριβώλη στήν Κέρκυρα) ὁ περίφημος Ἰανός Λάσκαρις ὅταν ἐπισκέφθηκε τήν Ἄρτα, μετά ἀπό ἀπόφαση τοῦ Λορέντσου τῶν Μεδίκων νά τόν στείλει στήν Ἑλλάδα γιά συλλογή χειρογράφων²¹⁰.

Δέν ξερούμε, γράφει ὁ Denissoff^{210α}, τό εἶδος τῶν χειρογράφων πού κατέγραψε ὁ Ἰ. Λάσκαρης στό πατρικό τῆς οἰκογένειας Τριβώλη (μιᾶς οἰκογένειας μέ ἔντονη τήν πνευματική ποιότητα) καί πού θά μπορούσαν νά μᾶς πληροφοροῦν σχετικά μέ τόν Μανουήλ. Ὡστόσο, σ' ἕνα ἀπ' αὐτά, ἐκεῖνο τῆς Abbazia Fiorentina [τοῦ Ἀββαῖου τῆς Φλωρεντίας] φέρει τήν ὑπογραφή τοῦ Μανουήλ Τριβώλη, πού «πανόμοιο» της (πιστό φωτοαντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου) παρατίθεται καί ἐδῶ.

Πανομοίωτοπο τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Μαν. Τριβώλη²¹⁰⁶

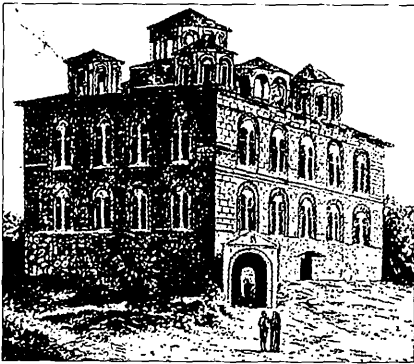
Ὁ γιός του, ὁ ἐφηβος πιά Μιχαήλ, ἀφήνει τήν Ἄρτα γιά νά συνεχίσει τίς σπουδές του στή δεύτερη πατρίδα του, τήν Κέρκυρα, κοντά στό σοφό λόγιο Ἰωάννη Μόσχο.

Τίς σπουδές του συνέχισε στήν Ἰταλία. «Ἡ πρός σπουδάς μετάβασις τοῦ Μιχαήλ εἰς τήν Ἰταλίαν», γράφει ὁ Γρ. Παπαμιχαήλ²¹¹, «τότε εἰς τήν νέαν γενεάν ἐμφανιζομένη ὡς Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας, ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τόν τῷ 1491 ἐπισκεφθέντα τήν Ἄρταν καί Κέρκυραν καί ἐλθόντα εἰς στενήν σχέσιν πρός τήν οἰκογενεῖαν Τριβώλη Ἰανόν Λάσκαριν, ἐκθειάσαντα τήν ἐν Ἰταλία μεγάλῃν ἀνθρωπιστικήν κίνησιν...»

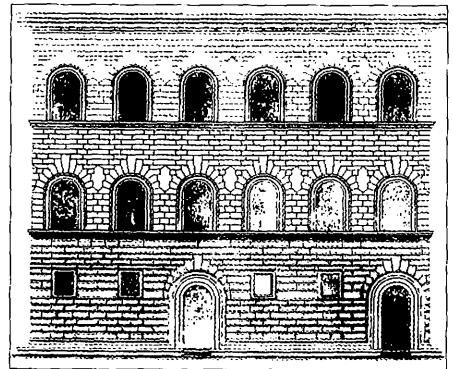
Ἡ ὡς τήν ἐφηβεία διαβίωση τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτοῦ ἀρτινόπουλου στή γενέτειρα,

φαίνεται νά προσδιορίζεται άποφασιστικά από δύο παράγοντες, πού έπηρέασαν βαθύτατα τήν εξέλιξη τής ψυχικής, πνευματικής και ήθικής του προσωπικότητας.

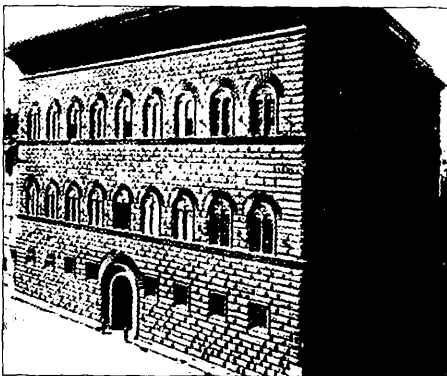
1ο) Τό φυσικό περιβάλλον τής μικρής –τότε– Άρτας διάσπαρτης από ώραίες βυζαντινές έκκλησιές και τήν άπ' έδώ άπορρέουσα μεταφυσική άτμόσφαιρα άφου – όπως έξομολογήθηκε και ό Νικόλαος Γαβριήλ Πεντζίκης^{211α}– «ή αντίληψη πού ύποβάλλει [άκόμη και ή έξωτερική θέα τους] ή τοιχοποιία τών έκκλησιών του Δεσποτάτου [τής Άρτας], είναι μιά εικόνα προσευχής. Προσευχής άδιάπτωτης...». Άνάμεσά τους ή επίβλητική και «θαυμασιωτάτη» Παριορίτσα, πού δεσπόζει από ψηλά –στήν Περάνθη– σ' όλόκληρη τήν πόλη μέ τό μεγαλόπρεπο σχέδιό της, όμοιο^{211β} σχεδόν τών μεγάρων τής Φλωρεντίας [Εικ. 10-10γ], και

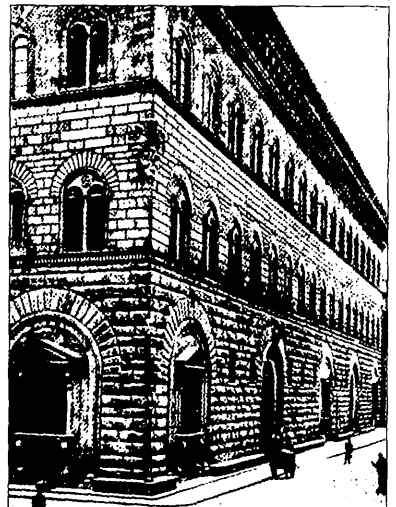
Εικ. 10. Η «Παριορίτσα» τής Άρτας «Έσπερος» (Λειψία). Έτ. Ε, 1886, άρ. 118, σ. 1.

Εικ. 10α. Palazzo Gondi, Φλωρεντία. Στο: J. Drum (1914²). «Die Baukunst der Renaissance in Italien», σ. 295 (Εικ. 235).

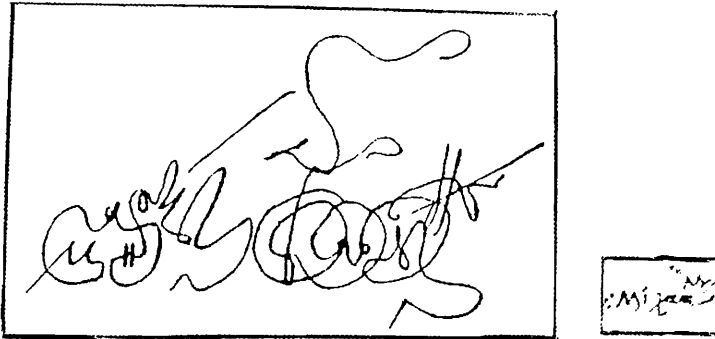

Εικ. 10β. Palazzo Strozzi, Φλωρεντία. Ed. C. Pratesi (Cartolina postale).

Εικ. 10γ. Palazzo Riccardi, Φλωρεντία. Ed. G. Dani (Cartolina Postale).

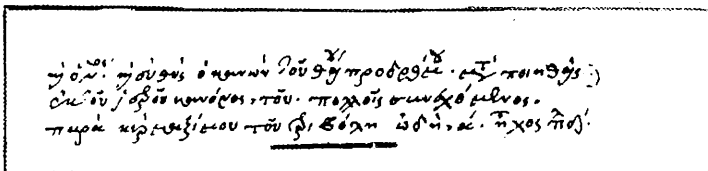
2ο) Ἡ ἐπιβλητική, κυριαρχική καί ἐξουσιαστική παρουσία τοῦ Ἐμμανουήλ Τριβώλη, πατρός, («ἐξείχεν ὡς τιλοῦχος ἐν Ἄρτη») καί πού δέν δείχνει νά ἔναι μικρότερη σέ σημασία, στή διαμόρφωση –κυρίως– τῆς ψυχολογικῆς προσωπικότη-
 τας τοῦ «ἀρχοντόπουλου» αὐτοῦ τῆς Ἄρτας, πού φαίνεται νά συστέλλεται (νά ἀναδιπλώνεται) σέ μιά τέτοια πληθωρική-κυριαρχική προσωπικότητα. (Μιά ἀπλή σύγκριση τῶν ὑπογραφῶν τῶν δύο τους, βεβαιώνει –μᾶλλον– τοῦ λόγου τό ἀληθές.
 [Εἰκ. 11].

Εἰκ. 11

Ὡς ἀντίδραση σέ μιά τέτοια ἐπιβλητική πατρική παρουσία θά πρέπει νά δοῦ-
 με αὐτό πού ἔγραφε ὁ Π. Κανελλόπουλος γιά τή «μεγάλη ἀλλαγὴ πού σημειώθηκε
 στήν ψυχὴ τοῦ Μιχαήλ Τριβώλη^{211ν}», μέ τό νά γίνει δηλαδή «ἐλευθέριος στή σκέψη
 του» «κλίνοντας πρὸς τό ἐπικούρειο ἦθος» ὅπως –ἀκριβῶς– σημειώνει ὁ ἴδιος^{211β}.
 Ἴδια εἶναι, ἀπ' τὴν ἄλλη, καί ἡ ψυχολογικὴ πηγὴ τῆς μεταστροφῆς (τῆς ἀποβολῆς
 τοῦ παλαιοῦ «κοσμικοῦ» καί ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου^{211γ}) στή σκληρὴ μοναχικὴ ἀσκη-
 ση, ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς αὐστηρῆς μορφῆς τοῦ τρομεροῦ φλωρεντινοῦ καλόγηρου
 καί ἀμείλικτου προφήτη τοῦ Σαβοναρόλα (τό ἵνδαμα τοῦ Μαξίμου – ἡ πατρικὴ
 ἱπαγο) καί τό μπάσιμο, τώρα, στήν ὁμώνυμη μονή (Σαβοναρόλα).

Ὅταν ἐπέστρεψε στήν Ἄρτα καί, στή συνέχεια, στή ἐκκλησία τῆς πατρίδας
 του, στὸ Ἅγιον Ὄρος, ἄλλαξε καί τό κατὰ κόσμον ὄνομά του Μιχαήλ, παίρνοντας
 τό ὄνομα Μάξιμος, ὅπως κι' ἐκεῖνο τῆς οἰκογενείας του, πού θά τό γράφει πιά μέ
 «ὄμικρον» (ὄχι μέ ὠμέγα ὅπως τό ἔγραφε ὡς τότε^{211ε}), γεγονός πού δέν εἶναι παρὰ
 ἔκφραση μιᾶς ὀλοφάνερης ταπεινοφροσύνης:

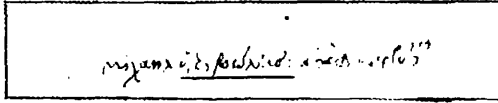

Ἡ ἀρχὴ τοῦ «Κανὸν παρακλητικὸς εἰς τὸν Τιμόν Πρόδρομον»

(...) παρὰ κῆρ Μαξίμου τοῦ Τριβώλη...»^{211στ}

Κώδ. Βατοπεδίου 116, φ. 32^ν (Βλ. καί σ. 342)

Ἀντίθετα, στὸν προηγούμενο βίο του (προ-αγιορευτική περίοδο) ἔγραφε –ὄπως εἰπώθηκε κι' ὄπως φαίνεται κι' ἀπ' τὸ ἐδῶ παρατιθέμενο χειρόγραφο– τὸ ἐπώνυμο Τριβώλης μέ «ὠμέγα».

Ἐπιστολή τοῦ Μιχ. Τριβώλη ἀπὸ 21-4-1504
Rome, Vat. Lat. 4103, fol. 23B'

(E. Denissoff, 1943, ὁ.π., Pl. IV [Βλ. καὶ σ. 406. Πρὸλ. σ. 408])

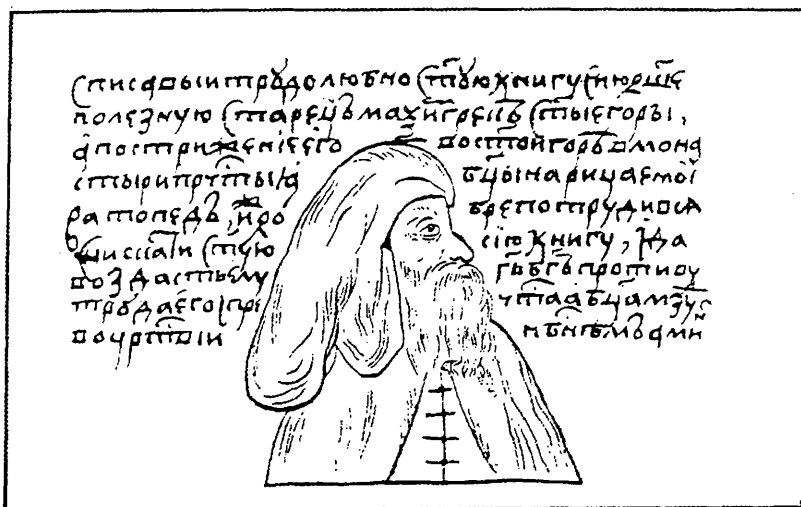
Ὅσο γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κοσμικοῦ ὀνόματος Μιχαήλ σὲ Μάξιμος, δέν ὑπάρχει (καὶ ἐδῶ) κάποια ἀντίφαση μιά καὶ Μάξιμος (= Μέγιστος, Μεγιστεύς) θά μπορούσε νά σημαίνει τὸ ἀντίθετο –ἀκριβῶς– τῆς ταπεινοφροσύνης· δηλαδή ὑψηλοφροσύνη μέ τὴν ἔννοια τῆς ἀλαζονικῆς ἐπαρσης. Καὶ δέν ὑπάρχει ἀντίφαση καμία γιὰ τὸ ὄνομα Μάξιμος τὸ πῆρε ἀπὸ σεβασμὸ καὶ μόνο πρὸς μιά μεγάλη μορφή τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀρθόδοξης πνευματικότητας· τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητή. Πατί, ὅπως ξέρουμε^{21b}, ἦταν ἓνα ὄνομα πού προηγουμένως τὸ «εἶχε καθαγιασθεῖ μέ τὸ ἦθος του, τὸ βαθύ πνεῦμα του καὶ τίς βαρεῖές δοκιμασίες του στά μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνα ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής».

Ἐπιστρέφοντας στήν Ἄρτα, «ἔφθασε μέ τὴν πρώτη γαλέρα», ὅπως γράφει στή «Μυθιστορηματικὴ Βιογραφία» του γιὰ τὸ Μάξιμο τὸ Γραικό ὁ Κ. Σαρδελῆς^{21c}, «στή Κορφοῦ κι ἀπὸ κεῖ στή Σαλαῶρα. Οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου, οἱ Ἕλληνες, περίμεναν νά ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ μόνιμα καὶ νά συνεχίσει τὴ ζωὴ τοῦ Μανουήλ καὶ τῆς Εἰρήνης [τῶν γονιῶν του]. Αὐτὸς ἄλλα εἶχε στό μυαλό του. Καὶ δέν ἄργησε νά τὰ βάλει σὲ ἐφαρμογὴ (...) μοίρασε τὴν περιουσία του (...) ἢ ἀπόφασή του δέν ἦταν τῆς στιγμῆς. Ἀπὸ παιδί αισθανόταν ἀποστραφὴ πρὸς τὴ ζωὴ ἐκείνη...».

Παρέμεινε στή γενέτειρα πόλη καὶ στή συνέχεια πῆγε στὸν Ἄθω γιὰ νά γίνει μοναχός. Ἐπέλεξε ὡς τόπο ἐγκαταβίωσής του τὴ φημισμένη μονὴ τοῦ Βατοπαιδίου ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἐδῶ «ἡ λογισμὴ ἦταν αἰσθητὰ παρούσα. Αὐτὴ, μαζί μέ τὴ φήμη πού συνόδευε τὴ βατοπαιδινὴ βιβλιοθήκη, ὁδήγησε τὸ λόγιο καὶ ἅγιο Μάξιμο τὸν Γραικό νά ἐπιλέξει, γύρω στά 1506, τὸ βατοπαιδί ὡς μονὴ τῆς μετανοίας του^{21d}». Ἐμεινε στή μονὴ ἐπὶ μιά ὀλόκληρη δεκαετία ἀποφεύγοντας κάθε εἶδος μοναχικοῦ ἀξιώματος καὶ κατόπιν ἀναχώρησε γιὰ τὴ Μόσχα ὅπου καὶ πέθανε τὸ 1556. Πρὶν ἀκόμα ἀνακηρυχθεῖ Ἅγιος, οἱ Ρῶσοι ἀγιογράφοι ἰστόρησαν τὴν εἰκόνα του.

Ἀπὸ νωρίς, «ἐναν αἰῶνα μετὰ τὴν κοίμησίν του» ἀνακηρύχθηκε ἅγιος ἀπ' τὴ ρωσικὴ Ἐκκλησία, τὴν ὁποία «ἐλάμπρυνε» ὅπως λέει καὶ τὸ Ἀπολυτικίό του: «Ἐξ Ἄρτης ἀνέτειλας [τῆς Ἄρτης τὸ κλέος] ὅπως ἀναφέρεται στό Μεγαλυνάριο^{21j}] ὡσπερ ἄστηρ φαεινός/σοφία κοσμούμενος καὶ ἀρετῶν τῷ φωτί./Ὅθεν τὴν ἐν Ρωσσία/Ἐκκλησίαν ἐλάμπρυνας, λόγῳ σου Ὁρθοδόξῳ, καὶ ὀρθότητι βίου, ἐνήθηλας νομίμως/καὶ δόξης ἠξίωσαι^{21k}».

Ἅγιος ἀνακηρύχθηκε ἐπίσημα ἀπ' τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία σχετικῶς πρόσφατα. Μέ αἴτημα τοῦ τότε μητροπολίτη Ἄρτης Ἰγνατίου Γ', πού ἔγινε ὕστερα ἀπὸ ἔγγραφο (στὶς 20-12-85) τοῦ συμπατριώτη μας Κ. Τσιλιγιάννη (συγγραφέα πολλῶν μελετῶν γιὰ τὸ Μάξιμο τὸ Γραικό^{21l}), ὁ Πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἀρχιεπίσκο-

Ο Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός
E. Denissoff (1943), ὁ.π., στήν ἀρχή τοῦ βιβλίου.

πος Ἀθηνῶν (καί πρῶν Ἄρτης) Σεραφεῖμ, πρότεινε ἐκ μέρους τῆς στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο «τήν ἀνακήρυξιν ὡς Ὁσίου τοῦ ἐξ Ἄρτης καταγομένου καί ἐν Ρωσσία ὀσίως τόν βίον τερατήσαντος φωτιστοῦ τῶν Ρώσων Μαξίμου τοῦ ἐπικαλουμένου Γραικοῦ». Τό Πατριαρχεῖο «συμπεριέλαβε στίς 31 Μαΐου 1988 τό λαμπρό γόνο τῆς Ἄρτας στό χορό τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας καί ὄρισε νά ἐορτάζεται ἡ ἐτήσια μνήμη του τήν 21η Ἰανουαρίου, ἡμέρα τῆς κοίμησός του²¹⁵.

Μέ τήν εὐκαιρία θά πρότεινα ἀπ' αὐτή ἐδῶ τή θέση, νά ληφθεῖ πρόνοια ὥστε στόν ὑπό ἀνέγερση ἱερό ναό τοῦ ἁγίου νά περιληφθοῦν, κατά τήν εἰκονογράφησή του, καί οἱ εἰκόνες (συγκεντρωμένες ὅλες μαζί, καί σέ συγκεκριμένη θεματική ἐνότητα) ὄλων τῶν ἁγίων, πού σχετίζονται ἄμεσα μέ τήν ἱστορία τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας μας (τό κοινό στοιχεῖο, πού θά συνιστᾶ τήν παραπάνω ἐνότητα) ὅπως ὅλες αὐτές πού μέ ἀνυπόκριτο σεβασμό μπόρεσα νά περιλάβω σέ τούτη ἐδῶ τήν ἐργασία μου.

*

Μιά μέρα πρίν τήν 21η Ἰανουαρίου κατά τήν ὁποία τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ ἀρτινοῦ ἁγίου Μαξίμου, τοῦ ἐπιλεγόμενου «Γραικοῦ», τῆς μεγαλύτερης –ὅπως εἶπαμε– προσωπικότητας πού γέννησε ἡ Ἄρτα σ' ὀλόκληρη τή διαδρομή τῆς πολυαἰώνης ἱστορίας τῆς ἀπό τά ἀρχαῖκά χρόνια ἴσαμε σήμερα, τιμᾶται, στίς 20 τοῦ ἴδιου μήνα, ἡ μνήμη τοῦ ἐπίσης ἀρτινοῦ ἁγίου **Ζαχαρίου**. Στό «Μηναῖο» τοῦ Ἰανουαρίου διαβάσουμε: «τῇ Κ' τοῦ αὐτοῦ μηνός Μνήμη τοῦ Ἁγίου Νεομάρτυρος **Ζαχαρίου** τοῦ ἐξ Ἄρτης τῆς Ἠπείρου μέν καταγωμένου, ἐν δέ ταῖς παλαιαῖς Πάτραις τῆς Πελοποννήσου κατά τό ἔτος αψπβ (=1782) ἀθλήσαντος²¹⁶».

«Οὗτος», ἀναφέρεται στό συναξάριο, «ὁ νέος τοῦ Χριστοῦ ἀθλητής **Ζαχαρίας**, ὠρμητο ἐξ Ἄρτης τῆς κατά τήν Ἠπειρον²¹⁶ (ἡ πόλις Ἀρταίων Ζαχαριῶν

Σχέδιο: Δ.Κ.Κ.
(Ιδ. Συλλ. του συγγραφέα)

πλαστήσασα²¹⁷» κατά τόν ύμνογράφο), και από γονεῖς ἀρτινοῦς («γόνος εὐκλεέστατος τῆς πόλεως τῶν Ἀρταίων²¹⁸»). «Ἐκ τινος γάρ συμβεβηκότος –μιά ὀλότελα προσωπική ὑπόθεση, σύμφωνα μέ μιὰ προφορική λαϊκή παράδοση τοῦ τόπου– κηνήσατο τήν εἰς Χριστόν πιστιν καί ἐγένετο Μωσαμεθανός²¹⁶». Ἐς σημειωθεί ἔδῳ, μέ τήν εὐκαιρία, αὐτό πού εἶχε ἐπισημανθεῖ παλαιότερα: ὅτι δηλ. τοὺς περισσότερους ἀπ' τοὺς ἠπειρώτες νεομάρτυρες (μάρτυρες τοῦ σκλαβωμένου Γένους τῶν Ἑλλήνων) τοὺς ἐμφανίζουν στά μαρτυρολόγια τους ὡς ἀλλαξοπίστους Χριστιανούς διότι, γιά ν' ἀποφύγουν τή σκληρότητα τοῦ ἀλλόθρησκου κατακτητῆ ἔφυγαν ἀπ' τόν γενέθλιο τόπο, μπῆκαν στή δούλεψη τοῦ τούρκου, καί ἄγνωστοι, μέ τούρκικο ὄνομα καί μιλώντας τήν τούρκικη γλῶσσα, ἔδιναν τή λαθεμένη ἐντύπωση γιά ἀρνησιθρησκεία²¹⁹. «Ἀναχωρήσας τῆς πατρίδος, παρεγένετο ἐν ταῖς κατά τήν Πελοπόννησον παλαιαῖς Πάτραις, ἐνθα τήν τῶν σιουρῶν [= γουνῶν] κατεργασίαν μετήρχετο²¹⁶». Μετανοιωμένος –σύμφωνα μέ τό συναξάρι– εἰλικρινά γιά τήν ἀρνησιπιστία του, πορεύτηκε στό μαρτύριο, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε πούλησει ὀλόκληρη τήν περιουσία του καί τή

μοίρασε στους φτωχοῦς. Οἱ ἔξουσιαστές τοῦ τόπου καί οἱ ἀγάδες εἶχαν ἀποφασίσει, σέ σύσκεψη, «νά τόν βάλουν φυλακή καί τρεῖς φορές τήν ἡμέρα νά τόν στουμπανᾶν μέ τά σκιόπια²²⁰». [Ἐς σημειωθεί ἔδῳ ὅτι ἡ πολυχρησιμοποιοῦμενη στήν Ἄρτα λέξη «σκιόπ», προέρχεται ἀπό τήν ἰταϊκή «shiorro-σκιόπλο», πού σημαίνει: τουφέκι. Π.χ.: «τόν πήρε μέ τό σκιόπ' = τόν κυνήγησε μέ τό ὄπλο]. Ὑποβλήθηκε σέ φρικτά βασανιστήρια («ἐπαλλήλοις ραβδισμοῖς σκληροῖς καί λίθων κρούσει, καί δεσμοῖς καί φυλακαῖς») δείχνοντας ἀπάνταστη καρτερία («μηδὸλως πτοηθεῖς τήν τυραννικήν μανίαν καί ἰταμότητα»). Χωρίς νά εἶναι ἕνας πεισιθάνατος ἀρνητής τῆς ζωῆς, ὀδηγήθηκε στό θάνατο «τά σκέλη σχισθεῖς²²¹» («τοὺς πόδας διατανυθεῖς διερράγη²²¹»). Μέ τό «ἰπέρ Χριστοῦ ἄθλημά του», αὐτός ὁ νεοφανής μάρτυς²²²» θέλησε νά ἐκφράσει τήν ἔξοχη πνευματικότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως του μαζί μέ τόν ἔρωτα τῆς ἐθνικῆς του ἐλευθερίας καί τήν ἀγάπη του γιά τή σκλαβωμένη πατρίδα, μέ πλήρη συνείδηση ὅτι μέ τό μαρτύριό του στήριζε κι' αὐτός τό φρόνημα τῶν ραγιαδῶν συμπατριωτῶν του καί συνέβαλε στίς ἀπαραίτητες ἐκεῖνες ψυχικές διαδικασίες, πού συντέλεσαν στό μεγάλο ξεσηκωμό τους. Ἀναδείχτηκε, ἔτσι, ὑπεραπιστής τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καί ἐκφραστής τῆς ἑλληνικῆς συνείδησης, σέ τοπικό δέ ἐπίπεδο «ἀγλάισμα τῆς Ἄρτης²²³» («τῆς Ἄρτης ἄνθος πανεύσομον²²⁴» καί «Ἡπειρου καύχημα²²³» κατά τόν ἕμνογράφο, πού κι' αὐτός μᾶς θυμίζει πῶς τή

«μνήμη του τὴν ἔνδοξον, πανηγυρίζει ἡ βλαστήσασα πόλις σε Ἄρτα ἢ περιφήμος²²⁵». Εἰκόνα του σώζεται στό μοναστήρι τῆς Κατωπαναγιαῖς στήν Ἄρτα.

*

Μιά ἄλλη Εἰκόνα (ἐνδιαφέρουσα ἀπό τὴν ἄποψη τῆς ἔκφρασης ἑνός ἀκραίου, μέ ἐμφανῆ λιποσαρκία, ἀσκητισμοῦ) ἀγίου, ὁ ὁποῖος ἐξῆσε σέ μία περιοχὴ πού ὑπάγεται σήμερα στήν Ἄρτα, σώζεται στό μοναστήρι τῆς Θεοτόκου στήν Κορωνοῖα²²⁶. Εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ εἰκόνα τοῦ ἀγίου Ὀνουφρίου τοῦ «Μοναχοῦ τῆς Κορωνοῖας». Ἐντύπωση προκαλεῖ τό γεγονός ὅτι ὁ ἅγιος εἰκονίζεται²²⁷ γυμνός «φέρων μόνον πραιναιπὸν κολόβιον» ἐνῶ «ἡ μακρὰ γενιάς του κατέρχεται μέχρι τοῦ ἐδάφους. Κρατεῖ διά τῆς ἀριστερᾶς ἀνοιχτόν εἰλητόν, ἐφ' οὗ ἡ γραφή: «Γυμνός ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρὸς, γυμνός καὶ ἀπελεύσομαι» (Ἰώβ, Α, 21)...». Τό στοιχεῖον τῆς γυμνότητος καὶ ἡ ποδῆρης γενειάδα του συνδέονται μέ τίς λαϊκῆς παραδόσεις τοῦ τόπου γιά τόν ἅγιο, οἱ ὁποῖες στάθηκαν ἀφορμὴ γιά τὴ συγγραφή τοῦ «Βίου» του ἀπὸ τόν σύγχρονο βιογράφο του. Πράγματι, γιά τό βίο του δέν ὑπάρχουν γραπτές μαρτυρίες καὶ ὅσα εἶναι γνωστά, ὀφείλονται στίς τοπικῆς καὶ μόνον παραδόσεις, ὅπως σημειώνεται στήν, μόλις πρὶν λίγα χρόνια ἐκδομένη Βιογραφία τοῦ ἀγίου²²⁸.

Σχέδιο: Ἡλ. Ι.Κ.
(Ἰδ. Συλλ. τοῦ συγγραφέα)

Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξενοπούλου²²⁹ γράφει πὼς «περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος ἦτοι κατὰ τό 1790-1795 ἀφίχθη εἰς Ἄρταν ἐξ ἀλλοδαπῆς Μοναχός τις τοῦνομα Ὀνούφριος, ἀνήρ ἀγνώστου πατρίδος». Τόν βρίσκουμε στήν Κορωνοῖα, νησί ἔρημο –τότε– ἀπὸ κατοίκους, πέρα ἀπὸ ἐλάχιστους μοναχοὺς, πού ἔμεναν στό μοναστήρι τῆς Θεοτόκου [Εἰκ. 12], χτισμένο ἤδη ἀπὸ τόν 12ο αἰ. (καὶ ὄχι –κατὰ τὴ λαθεμένη ἄποψη τοῦ βιογράφου τοῦ Ἁγίου [καὶ τοῦ Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξενοπούλου]– «μετὰ τόν ὄγδοον αἰῶνα²³⁰»), μέ κτήματα στοὺς Κωστακιούς καὶ τό Καλογερικὸ (ἀπ' ὅπου καὶ τό ὄνομά του) σύμφωνα μέ τόν σύγχρονο –πάντοτε– βιογράφο, ὁ ὁποῖος προσθέτει: Ἡ προθυμία του, ἡ ὑπακοή του καὶ ἡ ἐργατικότητά του στό μοναστήρι, ἔδιναν στοὺς ἄλλους μοναχοὺς τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιά κάποιον «ἀφελῆ». Ἄπ' ἐδῶ καὶ ἡ συχνὴ περιπαικτικὴ πρὸς αὐτόν συμπεριφορὰ τους. Μιά μέρα οἱ μοναχοὶ τόν ἐγκατέλειψαν ὀλομόναχο σ' ἕνα ἄλλο, μικρὸ καὶ κοντινὸ, ἔρημονησί. Στίς παρακλήσεις του τόν περιγελοῦσαν ἀπ' τὴ βάρκα πού ἄφηνε τό ἔρημονησί, ἐμάγγαζαν καὶ ἀπαντοῦσαν: ἔτσι θέλουμε.

Ἐπιπλέον, τὸν κοροΐδευαν ἐπειδὴ δὲν εἶχε γένια, ἀποκαλώντας τὸν χλευαστικά «σπανό». Ἔτσι τὸν ἀποκάλεσε μπροστά τους κι' αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἡγούμενος Δανιὴλ («για νὰ τὸν προσφιλᾶξει» – ὅπως γράφει τὸ Συναξάρι– ἀπὸ τὴν ἔπαρση): «Δὲν βλέπετε πού εἶναι καὶ σπανός;» Ὅταν ἄκουσε, κι' ἀπ' αὐτὸν ἀκόμα, νὰ τὸν λέει περιφρονητικά «σπανό», πικράθηκε πολὺ καὶ παρακαλοῦσε τὸ Θεὸ λέγοντας: «δὸς μου καὶ σ' ἐμένα γένια, ὅπως εἶχες δώσει καὶ στὸν ἅγιο Ὀνούφριον τὸν παλαιὸ καιρὸ». Τότε –λέει– ἐκεῖνα μεγάλωσαν, πλήθυναν καὶ ἀμέσως ἔφθασαν ὡς τὰ νύχια τῶν ποδιῶν του». Ὅλοι ἔμειναν ἀναυδοὶ καὶ «ἀπὸ τότε δὲν τὸν ξανακοροΐδεψε κανεὶς. Κατάλαβαν τὴν ἀγιότητά του».

Καὶ ὁ σύγχρονος βιογράφος τοῦ συνεχίζει: Ὁ ὄσιος «ἐξησφάλισε κατόπιν στὸ μοναστήρι νερὸ θαυματουργῶς. Τὸ ἔδαφος ἦταν θρόαχος κι' ἔσκαβε ἐπὶ χρόνια. Στὰ δώδεκα μέτρα βρῆκε νερὸ θαυμάσιο καὶ πολὺ, πού οὔτε λιγοστεύει, οὔτε γίνεται πιό πολὺ... [Ἐἰς τῆς Σερραφείμ γράφει²³¹ πῶς «ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τῆς χερσονήσου τῆς Κορωνησίας σώζεται καὶ ἡδύτατον φρέαρ, ἀνορυχθέν ὑπὸ τοῦ Ὁσίου (Ὀνούφριου)»]. Ἡ Ἁγιότης τοῦ φαίνεται ὅτι ἐπεβλήθη εἰς ὅλους».

Ὅπως ἴσως προέκυψε γιὰ ἕναν ἄνδρα, πού ἦταν «τὸν τρόπον ἀπλοῦς καὶ τὰ ἦθη χρηστότατος, τοῖς πᾶσι, ὄντως, τύπος καὶ ὑπογραμμὸς²²⁹» μέ προσόντα τέτοια πολὺ γρήγορα ἐπιβλήθηκε σὲ ὅλους τὸν κλῆρο καὶ τὸ λαό. Πρόκειται δηλαδή γιὰ μιὰ προσωπικότητα μέ μεγάλη ἠθική, πνευματική καὶ κοινωνική σοβαρότητα, πού (πέρα ἀπ' τίς ὅποιες ὑπερβολές τῶν συναξαρίων καὶ τῶν «ἀφηγηματικῶν βιογραφιῶν») «διὰ τῆς ἐναρέτου αὐτοῦ διαγωγῆς καὶ τῆς ἀενάου κηρύξεως τοῦ θεοῦ λόγου ἐπ' ἐκκλησίας, εἶχεν ὑπόληψιν μεγίστην παρὰ τοῖς ἀειμνήστοις Ἀρχιερεῦσι [τῆς Ἁρτας] Μακαρίῳ Β' [ἄνδρα μεγαλοφυῆ καὶ εὐπαίδευτον, φιλότιμον καὶ μεγαλοπρεπῆ²³²] καὶ Ἰγνατίῳ Α' [τοῦ μετέπειτα Οὐγγροβλαχίας, ἄνδρα ἐπὶ φιλομουσία καὶ φιλογενία παρὰ πάντα ἄλλον διακρινόμενον²³²] καὶ ἄκραν εὐλάβειαν καὶ σεβασμὸν παρὰ τοῖς εὐσεβεῖσι κατοικοῖς²²⁹». Σχετικὰ μέ τὴ δράση τοῦ στὴν Ἁρτα, σημειώνεται: «Προτροπῇ τούτου καθωρίσθησαν: πρῶτον ἡ τῆς τῶν Σωτηρίων παθῶν ἡμέρα (τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης Παρασκευῆς) ἐντελεστάτη ἀργία, ἐνῶ πρότερον εἰργάζοντο οἱ Χριστιανοὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ· δεύτερον ἡ ἐν τῇ ἱερᾷ Μητροπόλει κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν ἀνάγνωσις τῶν ἱερῶν καὶ ὠρῶν τοῦ ἑσπερινοῦ τοῦ θεοῦ Ἐπιταφίου· τρίτον ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἑσπερινοῦ Ἀναστάσεως εἰς τὴν Ἱεράν Μητροπόλιν». Εἰδικότερα, «ἡ διδασκαλία τοῦ Ὁσίου αὐτοῦ ἀνδρός ἦν πάντοτε προτρεπτικὴ εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ εὐσεβειαν ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιπληκτικὴ ἔφερε ὁμως ὁ ἀειμνήστος διὰ ταύτης μέγαν καρπὸν εἰς τὴν ἐπαρχίαν²²⁸».

Γιὰ τὴν ὑπόλοιπη δράση τοῦ καὶ τὸν ὑπόλοιπο γενικὸ βίον τοῦ τίποτε δὲν εἶναι γνωστὸ μέ βεβαιότητα, («τὰ μετὰ ταῦτα αὐτοῦ ἄδηλα: πότε δηλονότι ἀπεβίωσεν ἢ ποῦ ἐτάφη· συμπεραίνεται δὲ ὅτι ἐτάφη ἐν τῷ Ἐκκλησιδίῳ τῷ παρακαμμένῳ τῇ ἱερᾷ Μονῇ Κορωνησίας καὶ σεμννωμένῳ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ²²⁹»).

Μετὰ τὸ θάνατό του («Πότε καὶ πῶς ἐκοιμήθη ὁ ἅγιος δὲν γνωρίζομεν») οἱ μοναχοὶ τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Κορωνησίας καθὼς καθάριζαν τὸ «πηγάδι τοῦ Ἁγίου» [αὐτὸ πού ἀνοῖξε ὁ ἅγιος] βρῆκαν –γράφει ὁ βιογράφος τοῦ (μέ ὀλοφάνερο κι' ἐδῶ τὸ στοιχεῖο τῆς ὑπερβολῆς, πού συναντᾶμε μερικές φορές σὲ παρόμοια βιογραφικὰ κείμενα)– μιὰ ταμπακιέρα πού εἶχε χάσει κάποιος τούρκος ἀπ' τὸ Βραχώρι, ὁ ὁποῖος

πηγαινόντας από τὰ Γιάννενα στο Ἄγρινο, θέλησε νά πιεῖ λίγο νερό ἀπ' τὸν Ἄρα-
χθο. Σκύβοντας, ἢ ταμπακιέρα ἔπεσε στο ποτάμι. Εἶναι ἡ ἴδια πού βρέθηκε στο
πηγάδι τοῦ ἁγίου. Τὴν χρησιμοποιοῦσε ὁ ἡγούμενος ὁ ὁποῖος, σέ μιὰ ἐπίσκεψή του
στοὺς Κωστακιοὺς, συνάντησε τὸν τούρκο, πού τὴν ἀναγνώρισε καὶ ἤθελε νά τὴν
πάρει, λέγοντας ὅτι μέσα σ' αὐτὴ εἶχε γραμμένο καὶ τ' ὄνομά του. Ὁ γραμματικὸς
τῆς Κορωνησίας (κάποιος Μεμούρης) διάβασε τὸ ὄνομα τοῦ τούρκου μέσα σ' αὐτή.
Ὁ ἡγούμενος θεώρησε τὸ γεγονός ὡς «κάτι θεϊκό» («ἔπεσε τόσο μακριά καὶ βρέ-
θηκε μέσα στο πηγάδι»), ὅπως καὶ ὁ τούρκος, πού «ἔκαμε τάμα εἰς τὸ μοναστήρι».

Ἡ, στο τέμπλο τῆς Μονῆς Κορωνησίας, εἰκόνα τοῦ ἁγίου, στήν ὁποία εἰκονί-
ζεται, γυμνός, μέ ποδὴρη γενειάδα» ἐκφράζει τίς τοπικὲς λαϊκὲς παραδόσεις γιὰ
ἓνα ἄσκητὴ ἅγιο, πού ἡ ζωὴ του, ὡστόσο, εἶναι συνδεμένη μέ τὴ θρησκευτικὴ,
ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς πόλης τῆς Ἄρτας.

*

Σέ μιὰ ἄλλη περιοχὴ τῆς Ἄρτας, σ' ἓνα φυσικὸ τοπίο, ὀλότελα διαφορετικὸ
ἀπ' ἐκεῖνο τῆς ἀπεραντῆς θαλασσινῆς γαλήνης τοῦ Ἀμβρακικοῦ («τῆς περικλειστῆς
ἀπεραντωσύνης τοῦ Ἀμβρακικοῦ» ὅπως ἔχει γραφεῖ) ἐξῆσε ὁ Ἐπίσκοπος Ραδοβί-
ζιου («Ραδοβυδίου²³³»), καὶ κατοπινὸς ἅγιος, Παρθένιος.

Τάχτηκε νά ποιμάνει πνευματικὰ ἓνα λαό, ὄχι ἀπ' τοὺς πλουσιότερους, μιᾶς
ἄγονης περιοχῆς, ἓνα λαό καρτερικὸ ἀλλὰ καὶ ἀνυπόταχτο. Μοιράστηκε μαζί του
τὸ λεπτὸ καλαμποκίσιο ψωμί, τὸν καθημερινὸ ἀγῶνα του καὶ τὸ μόχθο στά λιγοστὰ
στέργα χωράφια του. Συντρόφευσε τοὺς ταπεινοὺς ὄρειοῖδιους κάτω ἀπ' τοὺς πυ-

Σχέδ. Δ.Κ.Κ. (Ἰδιωτ. Συλλ. τοῦ συγγραφέα
αὐτῆς τῆς μελέτης).

κνοὺς ἴσκιους τῶν δέντρων, δίπλα στ' ἀγα-
πημένα «ζωντανά» τους – τὴ μόνη, πολ-
λὲς φορὲς, περιουσία τῶν κατοίκων, πού
ζοῦσαν σέ μιὰ «χώρα ὄρεινὴ τῆς Ἠπεί-
ρου²³⁴» κατοικοῦμενη «ὑπὸ Χριστιανῶν
πτωχοτάτων ἀποράδην ἀκούντων καὶ ὀλι-
γαρίθμων²³⁴...». Συνά, «ἐκτός ἀπὸ τὴν
πνευματικὴν τροφὴν προσέφερε καὶ τὰ ἀνα-
γκαῖα διὰ τὴν ὑλικὴν συντήρησιν πολλῶν
πτωχῶν τῆς Ἐπισκοπῆς του²³⁵».

Οἱ ἐλάχιστες μαρτυρίες γιὰ τὸ «Βίο»
του ὀφείλονται στίς «ἀφηγήσεις τῶν γε-
ροντοτέρων καὶ καλῶς γνωριζόντων ἀπὸ
τοὺς γονεῖς καὶ γέροντας τῆς ἐποχῆς των»
ἀφοῦ «ἡ ὑπάρχουσα τότε ἀκολουθία τοῦ
Ἁγίου μετὰ τῆς βιογραφίας του ἀπωλέ-
σθη κατὰ τὸ ἔτος 1854, ὅτε, λόγω ἐπανα-
στάσεως τῆς περιφερείας ταύτης, οἱ Τούρ-
κοι ἀπετέφρωσαν τὴν μέχρι τότε ἀκμάζου-
σαν καμὸπολιν Βελεντζικόν [τὴν ἐπισκο-
πικὴ ἔδρα], ἀριθμοῦσαν 300-500 οἰκογε-

νείας, διασωθείσης μόνον τῆς ἁγίας τοῦ Ἁγίου Κάρας ὑπὸ τοῦ τότε ἐφημερίου, ὅστις παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ ταύτην κατὰ τὴν ἐκεῖθεν εἰς Βάλτον φυγὴν του, χωρὶς νά προνοήσῃ καί διὰ τὴν ἱερᾶν ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου²³⁶».

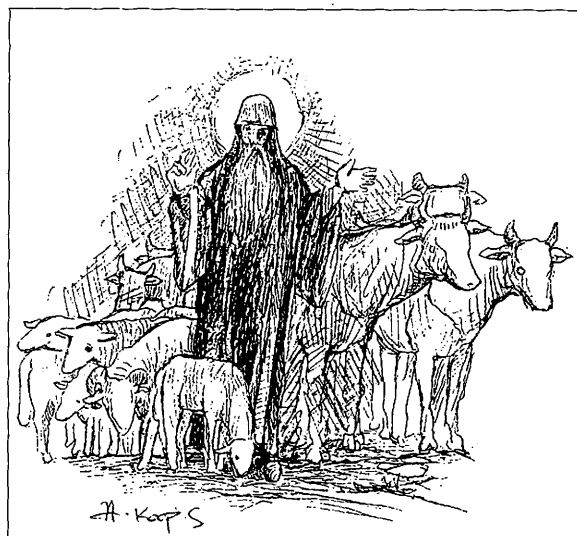
“Ὅταν ἀνήλθε στό ἀξίωμα τῆς ἀρχιερωσύνης, ἐξακολουθοῦσε –ὅπως καί πρῶτα– τὴν ἴδια λιτότατη καί ἀσκητικὴ ζωὴ ὡς «μιμητῆς καί ἰσοστάσιος τῶν Ἁγίων²³⁷» κατὰ τὸν ὑμνογράφο. Φανερώθηκε ἔτσι ὡς «νέος λαμπτήρ²³⁸» ἀνάμεσα στοὺς Ἀρχιερεῖς, καί γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἕνα καινούργιο κ' ὀλόλαμπρο αὐγινό ἀστέρι («νεοφανῆς Ἐωσφόρος-φωστήρ²³⁸»).

Στό πλαίσιο τῆς λιτότατης καί ἀσκητικῆς ζωῆς του ἀνάμεσα στοὺς ἄγνους καί πονεμένους, τοὺς φτωχοὺς καί λιτοδίαιτους ἀνθρώπους τῆς Ἐπισκοπῆς του (τό Β.Α. τμήμα τοῦ νομοῦ τῆς Ἄρτας, τό Ραδοβίτσι, μέ τοὺς δύο τέως δήμους Ἡρακλείας καί Τετραφυλίας, πού ἀποτελοῦσαν ἀρχικά κ' ὡς τό 1830 Ἐπισκοπή) αἰσθανόταν ιδιαίτερη εὐχαρίστηση «νά παρακολουθῆ τά ποίμνια, καί κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον ἐξήρχετο τακτικῶς ἐκ τοῦ χωρίου Βελεντζικῆ εἰς θέσιν Μπέσελον, ὅπου αἱ ἀγέλαι τῶν βοῶν τοῦ χωρίου διήμερον παρά τὸν ἐκεῖσε ποτιστὴν, καί ὅπου ὑπὸ τὴν σιάν τῶν ἐλατῶν διέμενεν ἐπὶ κραδβάτου ἀναπαυόμενος, καί ἐκπέμπων ἐκεῖθεν πρὸς τά ποίμνια τῶν ἀγελάδων τὰς εὐλογίας του λέγων πάντοτε: τὰ εὐλογημένα [Εἰκ. 13]. Τοῦτου ἔνεκεν καί ἐξαιρετικὴν χάριν ἔλαβε παρά τοῦ Κυρίου

κατὰ τῶν ποικίλων καί φθοροποιῶν νοσημάτων τῶν βοῶν καί ἀγελάδων²³⁹».

“Ὅταν, σέ μιὰ περίπτωσι ἐπιζωτίας πού ἐμφανίστηκε τό 1909 στή Φλωριάδα καί θέριζε καθημερινά τίς ἀγελάδες, ἦρθε –ὑστερα ἀπὸ πρόσκληση– ὁ ἐφημέριος τοῦ Βελεντζικῆ μέ τὴν Κάρα τοῦ ἁγίου καί ἐγινε ἐκεῖ ἁγιασμός, «ἡ νόσος» –ὅπως σημειώνεται στό Συναξάρι– «ἐξηφανίσθη καί ἅπαντα τὰ ἀσθενοῦντα ζῶα ἐθεραπεύθησαν²³⁹».

Ὁ ἅγιος «ἀνεδείχθη θαυματουργός²³⁹» σέ παρόμοιες περιστάσεις λοιμωδῶν νόσων²⁴⁰ καί ὡς τέτοιος λατρεύτηκε σ' ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ τὴν γύρω

Εἰκ. 13. Σχέδιο: Ἡλ. Ι.Κ.
(Ἰδ. Συλλ. τοῦ συγγραφέα)

ἀπὸ τό Βελεντζικὸ ὅπου καί «ἐτάφη μέ τὴν ὄσιαν αὐτοῦ κοιμηθῆναι» (21-7-1777)²³⁹». Ὅταν ἐγινε ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ἱερῶν λειψάνων, τὴν ἡμέρα πού γιορταζόταν²⁴¹ ἡ μνήμη του καί πού ἦταν μιὰ ἡμέρα μέ ἀφόρητο καύσωνα, «ἀρξαμένης τῆς ἐκταφῆς ἤρχισε νά πίπτῃ βροχὴ λεπτή, ἄφθονος δέ εὐωδία²⁴² διεχέθη ὄχι μόνο εἰς τοὺς ἐκεῖ παρισταμένους, ἀλλὰ καί εἰς ἅπασας τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου (...) διό καί ἀνεγνωρί-

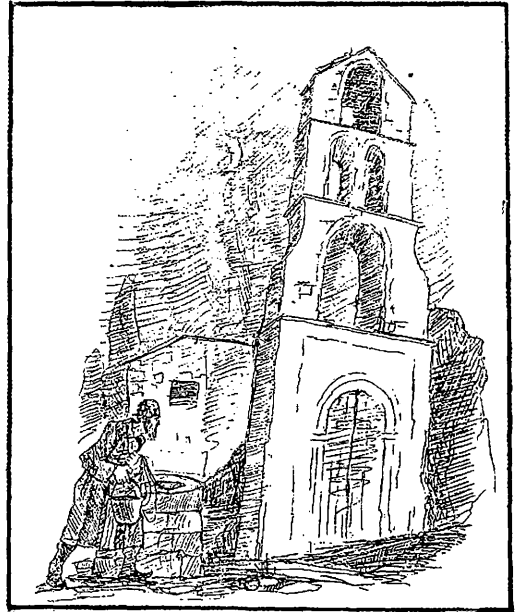
σθη ὡς Ἅγιος²³⁹», ἓνα «Νέον καύχημα τῆς Ἐκκλησίας», ἓνας ἄλλος τοπικός²⁴³ ἅγιος τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας.

*

Μέσα στήν πόλη τῆς Ἄρτας «ἤκμασαν περί τά τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος²⁴⁴ οἱ θεοφόροι καί μακαριστοί ἀυτάδελφοι^{244α} Θεοχάρης καί Ἀπόστολος ἕως τό μέσον περίπου τοῦ δεκάτου ἐνάτου (...) Ἐγκλεισθέντες σχεδόν εἰς τήν μικράν καί πενιχράν αὐτῶν οἰκίαν ὡς ἄλλαι δύο μέλισσαι εἰργάζοντο μελιτοργοῦντες ἤσυχως καί ἀθορύβως τό γλυκύτατον τῆς ἀρετῆς μέλι, ἀγρυπνοῦντες καί προσευχόμενοι [Εἰκ. 14] καί νηστεύοντες μετελάμβανον τροφήν, δῖς ἢ τοῖς τῆς ἑβδομάδος, καί λαμβάνοντες ἐν καιρῷ νυκτός τό ἀναγκαῖον ὕδωρ ἐκ τοῦ φρέατος τῆς Ἁγίας Σοφίας [Εἰκ. 15]. Ἐξήρχοντο τῆς οἰκίας των ὡσάκις ἤθελον ἐκκλησιασθῆ, ἐκκλησιάζοντο δέ, ἐν τινι κατηρειπωμένῃ ἤδη Ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοτόκου «Κασσιόπης» ὀνομαζο-

Εἰκ. 14. Θ. Μ. Προβατάκη (1988) ὁπ., σ. 9.

Εἰκ. 15. Σχέδ. Ἡλ. Ι. Κ. (Ἰδ. Συλλ. Γ.Κ.).

μένην [Κασσοπήτρα-Κασσωπίτρα] κειμένη ἐν τῇ συνοικίᾳ «Ἐβραϊκά» ἔνθα καί ἐγνωρίσθησαν μέ τόν αἰδίδιμον Νικόλαον Σκουφᾶν, πρωτεργάτην τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας», μάλιστα δέ ὁ ὄσιος Θεοχάρης ἐχρημάτισεν καί διδάσκαλος τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ, παραδίδων εἰς αὐτόν μαθήματα ἐντός τοῦ Ἐκκλησιδρίου τῆς Κασσιόπης²⁴⁴». Πράγματι, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἄν. Γουδάς²⁴⁵, ὁ πατέρας τοῦ Νικ. Σκουφᾶ ἦταν «οὐχί καί παντάπασιν ἄμοιρος γραμμάτων» διό, ἐν Ἄρτῃ ὡς ἐπί τό πλεῖστον διαμένων, ἐφρόντισε νά δώσῃ τήν καλλιτέραν, ἀναλόγως τῶν τότε μέσων, ἀνατροφῆν εἰς τόν μικρόν Νικόλαον. Καί τά μέν κοινά λεγόμενα γράμματα ἐδιδάχθη οὗτος

ὑπό τινος ἀσκητοῦ Θεοχάρους Α. Ντούϊα, ἐντὸς τῆς Ἄρτης διατρίβοντος· ἐν κατε-
ρειπωμένην τινὲν ἐκκλησίαν, Κασσοπετρία λεγομένην.

Μεταπλασμένη καὶ δοσμένη λογοτεχνικὰ ἢ παραπάνω μαρτυρία, ἐντάσσεται
στό πλαίσιο μιᾶς νεότερης μελέτης (καλλίτερα: μυθιστορηματικῆς βιογραφίας) στήν
ὁποία διαβάζουμε: «Υπάρχουν ὅμως καὶ κάτι γέροι Ἄρτινοι, γέροι πού μοιάζουν μέ αιωνόβια
κωπαρίασα, πού κάτι θυμούνται ἀπό τήν ἱστορία τοῦ τόπου. Θυμούνται οἱ γέροι αὐτοὶ πῶς σ' ἔνα
ἀπό τὰ χαλάσματα τῆς Ἄρτας, στά χαλάσματα τῆς ἐκκλησιᾶς πού λεγόνταν ἄλλοτε Κασσοπετρία, στά
τέλη τοῦ δέκατου ὄγδου αἰῶνα, ἕνας παράξενος δάσκαλος εἶχε στήσει ἐκεῖ τό σχολεῖο του. Στήν
Ἄρτα τήν ἐποχὴ ἐκείνη δρῶσκονταν Τούρκοι πολλοί, Πασᾶδες, μπέηδες καὶ ἀγάδες καὶ ὁ παράξενος
ἐκεῖνος δάσκαλος ἤθελε νά ἔχει τό σχολεῖο του μακριὰ ἀπό τὰ βλέμματα τῶν ἐχθρῶν του. Δέν ἤθελε
νά ξέρουν οἱ ἀλλεξόπιστοι πῶς μέσα σ' ἐκεῖνα τὰ χαλάσματα συντηροῦσε τή σπιθα τῆς λευτεριάς στίς
ψυχές τῶν μικρῶν Ἄρτινῶν καθώς καὶ στίς ψυχές τῶν μεγάλων.

Ὁ δάσκαλος αὐτός ἦταν φτωχός καὶ κουρελιάρης καλόγερος, ἕνας λιπόσαρκος ἀσκητής, πού
ἔκρυβε μεγάλη ψυχὴ σ' ἀδυνατιομένα του στήθεια καὶ δέν φοβόταν τούς Τούρκους (...). Ἐκεῖ, λοιπόν,
στά χαλάσματα τῆς ἐκκλησιᾶς πού τήν ἔλεγαν Κασσοπετρία, ὁ παράξενος ἐκεῖνος δάσκαλος μάζευε τὰ
παιδάκια τῶν Ἄρτινῶν καὶ τὰ μάθαινε τὰ πρῶτα γράμματα ἀπό τὰ κτρινιασμένα ἐκκλησιαστικά
βιβλία. Θεοχάρη Ντούϊα τόν ἔλεγαν τόν ἀσκητὴ ἐκεῖνον καλόγερο πού μάζευε τὰ παιδάκια σ' ἐκεῖνο
τό πρωτότυπο καὶ «κρυφό» σχολεῖο του. Κι οἱ πατεράδες τῶν παιδιῶν, γιὰ νά ξεπληρώσουν τόν κόπο
του, τοῦ ἔστελναν πότε ὁ ἕνας, καὶ πότε ὁ ἄλλος κανένα ξεροκόμματο καὶ μερικές ἐλιές ἢ κανένα ξερό
σῦκο ἢ κανένα μισοτμημένο ροῦχο. Οἱ πικροὶ πλούσιοι ἀπ' αὐτούς, τοῦ ἔστελναν στή χάση καὶ στή φέξη
κανένα γροσάκι. Τό σχολεῖο αὐτό τοῦ Θεοχάρη Ντούϊα ἦταν ἕνα ἀπό τὰ «κρυφὰ σχολεῖα» πού μάθαι-
ναν τήν ἐποχὴ ἐκείνη γράμματα τὰ παιδιὰ τῶν ραγιάδων (...). Ἀνάμεσα στά παιδάκια πού μάθαιναν
γράμματα ὁ ἀσκητὴς Θεοχάρης ἦταν καὶ ἕνα παιδί πού τόν ἔλεγαν Νικόλα. Ὁ Νικόλας ἦταν παιδί ἐνός
φτωχοῦ νοικοκυρῆ πού εἶχε ρθεῖ στήν Ἄρτα ἀπό τό γειτονικό χωριὸ Κομπότι²⁴⁶...».

Ὁ Θεοχάρης –καὶ ὁ ἀδελφός του Ἀπόστολος– γεννήθηκαν στήν Ἄρτα («Ἄρ-
της θεῖα βλαστήματα²⁴⁷») καὶ σ' αὐτὴν ἔζησαν «ἐν ὁσιότητι» («ἐν Ἄρτη ὁσίως
διώσαντες²⁴⁸»).

Εἰκ. 16. Θ. Μ. Προβατάκη
(1988), ὁ.π., σ. 7.

Ὁ πατέρας τους Γεώργιος Ντούϊας, ἕνας ἐνά-
ρετος ἱερέας, ἔφερε καὶ τόν τίτλο τοῦ σακελλαρίου
στό ναὸ «τς' Ἀϊ-Σοφιάς». Ὁ ἴδιος δίδαξε τὰ παι-
διὰ του τὰ πρῶτα γράμματα. Ὁ Θεοχάρης «ἐδιδά-
χθη τὴν θύραθεν παιδείαν ἐν τῇ ἀκμαζούσῃ ἐν Ἄρτη
σχολῇ τοῦ ἀειμνήστου Μανωλάκη Καστοριανοῦ ἐν
τῶ ἱερῶ ναῶ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ὑπὸ τοῦ ἀειμνή-
στου διδασκάλου καὶ ἱεροψάλτου Κυρίου Δ. Δεν-
δραμῆ²⁴⁹» [Εἰκ. 16]. Σὲ ἀντίθεση μέ τόν Θεοχάρη
(τόν «θεοχαρίτατον Θεοχάρην²⁴⁹»), ὁ Ἀπόστολος
«δέν ἐδιδάχθη παρ' οὐδενός, εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἀειμνή-
στου πατρός²⁴⁹».

Μετά τό θάνατο τῶν γονέων τους «συνεβίουν
ἐν τῇ ταπεινῇ αὐτῶν οἰκίᾳ συζῶντες μεθ' ἐτέρου αὐταδέλφου (...) ὄν καὶ ἐνύμφευ-
σαν (...) Ἀναχωρήσαντες ἐκ τῆς οἰκίας των καὶ ἀπομακρυνθέντες δῆματά τινα αὐτῆς,
εἰς ἐτέραν ιδιόκτητον αὐτῶν οἰκίαν ἦλθον αὐτῇ ἀνεπαύοντο ποριζόμενοι ἐκ τοῦ
ἐμβατικίου [χρήματα πού ἔδωσε ὁ πατέρας τους ὡς ἱερέας στοὺς ἐπισκόπους γιὰ
τήν ἀπόκτηση τῆς Ἁγία-Σοφιάς] τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τό ὁποῖον εἶχε ἐφ' ὄρου ζωῆς ὁ
Θεοχάρης κατὰ τήν τότε συνθήθειαν χωρὶς νά τοῦ ἐπιβάλουν θέλησιν ἢ βίαν οἱ τότε
μητροπολίται Ἄρτης Πορφύριος, Ἄνθιμος καὶ ὁ ἀπό Παραμυθίας Νεόφυτος²⁵⁰».

Οί ίδιοι αὐτοί ἀρχιερεῖς καί ὁ τότε ἀρχιερατικός ἐπίτροπος «κύριος Βενέδικτος, καθοδηγούμενος καί ἀρχιμανδρίτης τῆς ἱερᾶς καί σεβασίας δεσποτικῆς τῆς Θεοτόκου Μονῆς τῆς ὁδοῦ Βρούσεως [= Κατωπαναγιᾶς], μεγαλοπρεπῆς καί ἐλεήμων²⁵⁰» χρησιμοποιοῦσαν τὸν Θεοχάρην, μιὰ κ' ἦταν πιό μορφωμένος, ὡς γραμματέα καί συνεργάτη τους στή σύνταξη διαφόρων ἐγγράφων. Τήν ἐργασία αὐτή «ὁ εὐλογημένος ἐποίη ἐκῶν ἄκων χωρὶς νά λαμβάνη οὔτε ὀβολόν διά μισθόν²⁵⁰». Ὅταν εἶχε συνειδησιακό πρόβλημα στή σύνταξη, ιδιαίτερα, συμβολαίων, ἢ ὅταν ἔπρεπε νά γράφει «ἀφορισμόν ἢ διαζύγιον ἢ ἀργίαν ἱερέως ἢ ἄλλο τι ἀπηγορευμένον τῇ ἱερᾷ αὐτοῦ συνειδήσει, προσεποιεῖτο, τὸν ἀσθενῆ καί ἔφενγε σφαλιζόμενος τῇ ταπεινῇ αὐτοῦ οἰκίᾳ καί πολλάκις παρεκάλει τὸν ἀνωτέρω κύριον Βενέδικτον, ὅπως τὸν ἀπαλλάξῃ ἐκ τοῦ πολυμόχθου τούτου ἔργου «[τῆς πολυμόχθου καί σκανδαλώδους ἐργασίας²⁵⁰]]».

Κλειστήσαν, κ' αὐτός καί ὁ «ἀπλοῦς καί ἀκέραιος τῇ ψυχῇ Ἀπόστολος²⁴⁹» στό μικρό σπίτι τους, μέσα σέ μιὰ ἀπόλυτη κοινωνική ἀπόσυρση, χωρὶς νά ἔχουν καμιὰ ἐπαφή μέ τὸν κόσμον («εἰς οὐδένα ἐφαίνοντο²⁵⁰», «διελαθόντες κόσμον²⁵¹»). Μόνο ὁ Ἀπόστολος ἔβγαινε κάπου-κάπου ἀπ' τὸ ἀσκηταριό τους καί «ψώνιζε τὰ πρὸς τὸ ξῆν ἀναγκαῖα²⁵⁰». Ὡς μοναδική περιουσία τους καί μοναδικὸ εἰσόδημά τους («πενιχρόν εἰσόδημα²⁵⁰»), γιὰ τίς πιό στοιχειώδεις βιοσυντηρητικῆς ἀνάγκες, εἶχαν ἓνα μικρὸ ἀμπέλι. Τούτῃ τὴν «ἐαυτῶν μικράν ἀμπελον εἰργάζετο ὁ εὐλογημένος Ἀπόστολος ἰδίαις χερσὶ²⁵⁰». Ἡ τροφή τους ἦταν ἐλάχιστη. Ἐτρωγαν μιὰ φορὰ τὴν ἡμέρα λίγο ψωμί, ἔπιναν λίγο νερό καί μόνο τὴν Κυριακὴ «ἤσθιον δίς». «Τόσον ὀλιγαρκῆς ἦν αὐτῶν ἡ ζωὴ δύο οὐγγίας ἄρτου καί τοῦτον ἔθετον ἐν πληνῶν σκεύει [Εἰκ. 17] κατὰ τὸ ἄνω μέρος στενόν, ὥστε νά χωρῆ ἡ δεξιὰ αὐτῶν

Εἰκ. 17. Σχέδιο Ἡλ. Ι.Κ. (Ἰδ. Συλλ. ΓΜΚ)

καί τὸ ποτόν των ἦν ὕδωρ καί ταῦτα μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου (...)
Πολλοὶ τῶν χριστιανῶν ἀρταίων καί ἐξόχως οἱ εὐπάτριδες συγγενεῖς αὐτῶν κύριος Θεοχάρης Νικολάου καί ἡ σύζυγος αὐτοῦ Εὐφροσύνη καί Ἀναστάσιος Παπαγεωργίου οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς αὐτῶν, καθημερινῶς τοὺς ἔπεμπον φαγητὰ ἀπ' ὅ,τι ἐμαγειροῦνον ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, τὰ ὁποῖα εὐχαρίστως ἐδέχοντο, ἐκ τῆς μιᾶς θύρας τὰ ἐδέχοντο καί

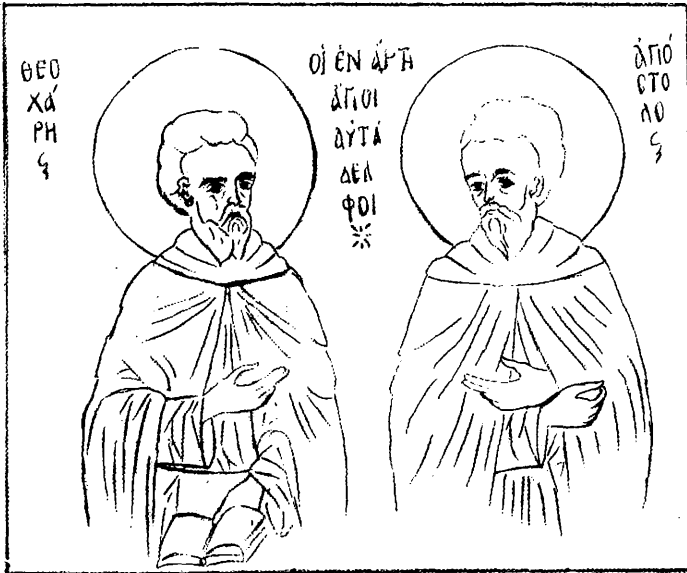
τούς ηῦχοντο, καί ἐκ τῆς ἄλλης θύρας τᾶ ἀπέπεμπον εἰς χήρας καί πτωχοὺς λέγοντες πρὸς τούτους, ὅτι αὐτὰ τὰ φαγητὰ νά τὰ γευθοῦν διὰ τὴν ἀγάπην των, διότι ἐμαγειρεύθησαν ταῦτα διὰ τὸν ἑαυτὸν μας καί μέρος αὐτῶν ἐφάγαμεν ἀκορέστως καί ταῦτα μᾶς ἐπερίσσευσαν καί σᾶς παρακαλοῦμεν δι' ἀγάπην θεοῦ νά μὴν εἴπῃτε εἰς τινας, ὅτι ἐμεῖς σᾶς τὰ πέμπομεν, διότι ἂν τοῦτο μάθωμεν, δέν θέλομεν σᾶς στεῖλει πλέον²⁵⁰». Μακρῶς ἀπό κάθε «φρόνημα γεῶδες καί ὑλικόν», ἦταν ἀφοσιωμένοι στήν ἐσωτερική ζωὴ ἀλλὰ καί ταγμένοι, ταυτόχρονα, στή μοιρασιά καί τὸ δόσιμο. Ἐπιπλέον: πολλές φορές «προσῆρχοντο κρυφὰ εἰς πολλοὺς ἀδελφοὺς ἀσθενεῖς [οἱ δύο τους, «οὐδένα φόβον εἶχον ἀπὸ σωματικὴν ἀσθένειαν²⁵²»] καί τούς ἐλέουν ἐκ τῆς πενιχρᾶς αὐτῶν περιουσίας²⁵²». Γιὰ τούς ἴδιους, μοναδική «τροφή καί τρυφή [= πολυτέλεια] αὐτῶν ἦν ἡ μελέτη, ἡ προσευχή, ἡ ὀλονύκτιος στάσις καί ἡ χαμαικοιτία²⁵⁰ [= πλάγιασμα κατάχαμα]. «Τὸν κόσμον ἡρῆσαντο²⁵³» τονίζει ὁ ὑμνωδὸς «καί μέσον κόσμου, ὡς ὑπέροσμοι διεβίωσαν (...) ἀγνεῖα ψυχῆς τε καί σώματος²⁵³».

Τέτοιες περιπτώσεις, παραπέμπον, –ὄσο καί νά 'ναι– στά πολυσυζητημένα θέματα τῆς «ἀκηδεΐας» τῶν μοναζόντων καί τῆς «apogexie Sainte» (γιὰ νά θυμηθῶ τὸν πολὺ ἐνδιαφέροντα τίτλο πού χρησιμοποιεῖ ὁ M. Bell²⁵⁴ [Ψυχαναλυτής] στὸ σχετικῶς πρόσφατα ἐκδομένο βιβλίο του γιὰ ἓνα σύγχρονο πρόβλημα τῶν περιεργῶν καιρῶν μας) καί τῶν ὁποίων θεμάτων ἡ ἀνάπτυξη ξεφεύγει ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ συγκεκριμένη θεματικὴ περιοχὴ αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἐργασίας: κάποιες σελίδες ἀπὸ τὴν ἱστορία καί μόνο τῆς Ἑρτας, μέσα ἀπὸ –καθαρά– ἀγιολογικὰ καί ὑμνογραφικὰ κείμενα.

Ὅταν τὸ 1816 ἐμφανίστηκε στήν Ἑρτα ἡ θανατηφόρα ἐπιδημία πανώλης καί ὄλοι οἱ ἀρτινοὶ ἐγκατέλειψαν τὴν πόλη γιὰ νά πᾶνε στά γύρω χωριά καί στὸ ἐξωτερικό, οὗτοι οἱ εὐλογημένοι δέν ἐξῆλθον ἐκ τῆς ταπεινῆς αὐτῶν οἰκίας²⁵²». Ἦταν «οἱ μόνοι Ἑρτινοὶ πού παρέμειναν στήν πόλη ἄφοβοι γιὰ ἓνα ὀλόκληρο χρόνο (...) Μέ τὴν αὐτοθυσία τους ἤθελαν νά πείσουν τούς φοβισμένους Ἑρτινοὺς, νά ξαναγυρίσουν στά σπίτια τους, στή δική τους ἀγαπημένη πόλη²⁵⁵».

Ὁ βίος καί ἡ ὄλη τους πολιτεία (τὸ «θαυμαστόν καί ἀρίζηλον πολίτευμα²⁵⁶») προκάλεσαν τὸ θαυμασμό καί τὴν ἀγάπη ὄλων τῶν ἀρτινῶν, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν χρηστότητα τῶν ἡθῶν καί τὴν «ἐν πάσῃ ἀγνεῖα καί τρόποις ἱερεῖς²⁵⁷» διαβίωσή τους («ὑπέρτιμον ζήσαντες βιωτὴν²⁵⁸») ἀλλὰ καί τὴν προσφορὰ τους στήν ἐκκλησιαστικὴ καί κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Ἑρτας (ὡς συνέχιση τῆς «ἐμπνευσμένης κοινωνικῆς προσφορᾶς ὀλόκληρης τῆς οἰκογένειας²⁵⁹» (Ντοῦϊα), πέρα ἀπ' τὴ φιλάνθρωπη δράση καί τὴν παιδευτικὴ προσφορὰ τοῦ Θεοχάρους ὡς διδασκάλου. (Κοντὰ του μαθήτευσε, ὅπως ἦδη ἀναφέραμε, ὁ Νικόλαος Σκουφᾶς).

«Ὁ εὐλογημένος Θεοχάρης (...) ἐν εἴτει σωτηρίῳ 1828 ἐν μηνί Ἀπριλίῳ ἡμέρα Παρασκευῆ τῶν Σωτηρίων Παθῶν ἐν εἰρήνῃ ἐτελειώθη». Ὁλος ὁ λαὸς τῆς Ἑρτας καί πολλοὶ ἀπ' τὰ γύρω χωριά, ἀφοῦ «ἐσφάλισαν ὅλα ἐν γένει τὰ καταστήματα» τὸν συνόδευσαν στήν τελευταία του κατοικία. Κατὰ τὴν ἐκφορὰ του οἱ τέσσερις λαμπάδες πού ἦταν σθημένες ἀναψαν αὐτόματα καθ' ὁδόν. Τὸ σκῆνος του καί τὸ ταπεινὸ ἀσκητήριό του «ἐπνεεν ἄρητον εὐωδίαν²⁶⁰». Ἄλλοι λένε πῶς κατὰ τὴν ἀκολουθία «ἀνάψε μοναχὸς του ὁ πολυέλαιος τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων²⁶¹», τῆς ἐκ-

Σχέδιο Δ.Κ.Κ. (Ιδιωτ. Συλλ. του συγγραφέα)

κλησιᾶς πού στὸν περίβολό της ἐνταφιάστηκε. Τὸν προσφώνησε, «ὄμοιος τοῦ ὁσίου τούτου ἱεράρχης», ὁ «ἀπό Παραμυθίας» μητροπολίτης Ἐρτις Νεόφυτος²⁶².

Ὁ «σύμπνους» καὶ «ἰσόψυχος» Ἀπόστολος «ὁ καθ' ὅλα συνεργάτης, ὁμαίμων αὐτάδελφος» τοῦ Θεοχάρους, βαδίζοντας τὸν ἴδιο μ' ἐκεῖνον δρόμο, «ἀνεπαύθη ἐν Κυρίῳ τὸ σωτήριον ἔτος 1846» καὶ ἐνταφιάστηκε στὸν περίβολο τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγία-Σοφιάς. Τρεῖς μέρες ἀργότερα βρέθηκε «ἐκφυῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τάφου πρωτοφανές θαυμάσιον ἄνθος ἐκπέμπον ἄρρητον εὐωδίαν» δηλωτικὸ τῆς ἀγνῆς καὶ χρηστῆς ζωῆς του²⁶³.

Τὴν Τετάρτη τῆς Διακαινησίμου, «ἡ πληθὺς τῶν Ἀρταίων χαίρει²⁶⁴» καί, μαζί, «αἰνεῖ τὴν φωτοφόρον μνήμη²⁶⁵» τῶν δύο Ἁγίων αὐταδέλφων ἅπ' τὴν Ἄρτα.

*

«Εὖχος [καύχημα] ἔνδοξον Ἀκαρνανίας καὶ Ἄρτις», «ἀνακτόροις μὲν πρότερον, ἐν ἀσκήσει ἔπειτα Σὺ διέλαμψας...». Στούς στίχους αὐτοὺς ὁ ἕμνωδός της (ὁ λόγιος μητροπολίτης Ἄρτις Σεραφεῖμ Ξερόπουλος²⁶⁶) συνοψίζει ὁλόκληρο τὸ βίο καὶ τὴν πολιτεία τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς βασιλίσης καὶ σεπτῆς πολιούχου τῆς Ἄρτις.

«Ἡ πόλις Ἄρτα²⁶⁷» («πόλεων Ἠλείρου ἢ πανάρχαιος^{268 269}») «Αὐτὴν ἐκθροψαμένη²⁶⁷», «ἀβρύνεται²⁶⁸» –συμπληρώνει ὁ ποιητής– γιὰ τὴ «συγγενῆ οἰκειότητα²⁷⁰» τοῦ λαοῦ της μὲ τὴν «μητέρα ἡμῶν πανένδοξον Θεοδώραν²⁷⁰».

Ὁ μοναχὸς Ἰῶδ ὁ Μέλης ἢ Μελιάς ὁ Ἰασίτης, πού συνέθεσε (κατὰ τὸν 13ο, σύμφωνα μὲ τίς νεότερες ἔρευνες, καὶ ὄχι κατὰ τὸν 17ο ὅπως λαθεμένα πιστεύε-

ται²⁷¹) τὴν «*θαυμαστὴν ἐνάρετον πολιτείαν*²⁷²» τῆς, μᾶς ἄφησε μιὰ πολύτιμη μαρτυρία «*ἱστορικῶς ἐνδιαφέρουσα καὶ ἐκκλησιαστικῶς διαφωτιστικῆ*», ἡ ὁποία «*συνδιάζει τὴν χάριν καὶ τὴν μάθησιν, τὸ τοπικὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὸ θρησκευτικὸν δίδαγμα*²⁷³» ὅπως ἔγραφε ὁ ἄρτης Σπυρίδων Γυνάκας στὴν ἐκδοση τῆς Ἀκολουθίας καὶ τῆς Βιογραφίας τῆς ἁγίας στὰ 1938.

Στὴ λαϊκὴ παράφραση τῆς ἱστορημένης τὸν 13ο αἰῶνα βιογραφίας (πού περιλαμβάνεται στὴν παραπάνω ἐκδοση²⁷⁴), σημειώνεται: «*Ἦτο δέ ποτέ καὶ Ἰωάννης ὁ Πετραλύφης, ὁ πατὴρ τῆς μακαριωτάτης Ἁγίας Θεοδώρας*²⁷⁵». Μετὰ τὸ θάνατό του, ἡ ἴδια καὶ τ' ἀδέλφια τῆς «*ἔμειναν εἰς τοῦ Θεοδώρου Δουκός [ἡγέτη, τότε, τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἄρτας, τὸ ὅποιο ἴδρυσε ὁ Μιχαὴλ Α' Ἄγγελος (Κομνηνὸς Δούκας)] τὴν ἐξουσίαν, ὁποῖος καὶ ἐφύλαττε τὴν Ἁγίαν Θεοδώραν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ*²⁷⁶». Ὁ Θεόδωρος νικήθηκε ἀπ' τοὺς Βουλγάρους καὶ τὴν ἐξουσία ἀνέλαβε ὁ νεαρός –τότε– καὶ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου στὴν Ἄρτα, Μιχαὴλ Β' («*υἱὸς ἐκ παλλακῆς*» τοῦ Μιχαὴλ Α'). Μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας, πῆγε «*εἰς ἓνα κάστρον ὁποῦ ὀνομάζετο Σέρβια*^{276α}. Ἐκεῖ ἦτο καὶ ἡ Ἁγία Θεοδώρα, κόρη τρυφερά, παρθένος, κατὰ πολλὰ εὐμορφη καὶ ὠραία· καθαρά τῶν κακῶν ὡς χρυσίον καὶ ἐλευθέρα, τὴν ὁποίαν βλέποντάς τῆς ὁ Μιχαὴλ Δούκας αὐτός, ἐτρώθη τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν σεμνὴν ὠραιότητα καὶ ἀγάπην τῆς Ἁγίας τόσοσ, ὁποῦ ἀνάπαιυσιν τοῦ λοιποῦ δέν εἶχεν, ἀπὸ τὸν μέγαν πόθον τῆς ἀγάπης· ὅθεν ἔβαλε μεσίτας καὶ προξενητάς, ὁποῦ διὰ νὰ τὴν πάρῃ γυναῖκα του νόμιμον, τὸ ὅποιον καὶ ἐγένετο. Τελειωθέντων δέ τῶν

γάμων καὶ καθίσας ἐπὶ ἱκανὸν καιρὸν ἐκεῖ, μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ἁγίας Θεοδώρας, ἦλθεν μέ μεγάλην καὶ λαμπρὰν δορυφορίαν εἰς τὴν Ἄρταν²⁷⁷, τῆς ὁποίας κτίσας τὸ ἐξωτερικὸν κάστρον, ὁποῦ φαίνεται καὶ σήμερον, ἐκατοίκησε τοῦ λοιποῦ εἰς αὐτὴν μετὰ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἁγίας Θεοδώρας²⁷⁷ καὶ ὁ μὲν Μιχαὴλ Δούκας ἐφρόντιζε, πῶς νὰ κυβερνᾷ βασιλικῶς καὶ νὰ διοικῆ ἐπαινετῶς καὶ ἐνδόξως τὴν Βασιλείαν του. Ἡ δὲ Ἁγία Θεοδώρα (...) καταφρονήσασα τὰ πάντα ἐφρόντιζε πῶς νὰ χορτάσῃ τοὺς πεινασμένους ἀδελφούς τοῦ Χριστοῦ πτωχοῦς, πῶς νὰ ἐνδύσῃ τοὺς γυμνοὺς καὶ νὰ στολίσῃ τὴν ψυχὴν τῆς μέ ἐλεημοσύνην (...) Ἄλλ' ὁ ἀνθρωποκτόνος Διάβολος ἐμεταχειρίσθη διαφόρους τρόπους καὶ μηχανὰς νὰ κλέψῃ τὸν σωτήριον τῆς Ἁγίας θησαυρόν (...) ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὄλα τὰ ὑπέμεινε γενναίως ἡ μακα-

Σ ΗΣ ΣΩΤΕΡ ΘΕΙΑΣ ΛΙΤΑΙΣ ΔΙΔ ΟΤ ΛΥΣΙΝ
ΑΜΑΡΤΙΩΝ ΜΟΙ ΤΩ ΛΙΑΝ Ε ΠΤΑΙΚΟΤΙ
ΠΛΑΚΟΣ ΘΣΣΚΑΝΕΤΙΝΟΣ

ριωτάτη Ἁγία Θεοδώρα (...) περιεπάτει χρόνους πέντε, ἔνθεν κάκειθεν, πεινασμένη, ξηνητευμένη, κακονυκτισμένη, τλαιπωρουμένη, οἰκίας ὑστερουμένη, μύρια κακά δοκιμάζουσα· καί ἐν τούτοις, αἰείποτε ὕψωνε τὰς χεῖρας της εἰς τόν Θεόν καί τόν ἡγαριστεί, παρακαλοῦσα νά ἐπιβλέψη εἰς τήν ταπεινωσίαν της, καί νά συγχωρήσῃ τόν ἄνδρα της οἰκονομῶν φιλανθρώπως, τά κατμ αὐτόν, διά τήν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς του²⁷⁸. Ἐβάστα δέ καί μικρόν βρέφος εἰς τὰς χεῖρας της, τό ὅποῖον εἶχεν ἐγαστρωθεῖσα μέ τόν Βασιλέα, πρῖν τήν διώξῃ ὁ Βασιλεύς. Οὕτω δέ περιορχομένη κατά τά σύνορα τῆς Πρένηστας ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐβγήκε κατά τήν τύχην μίαν ἡμέραν ἀπό τό δάσος καί διά θελήματος Θεοῦ, τήν εἶδεν ἕνας ἱερεὺς ἀπό τήν αὐτήν Πρένησταν, εὐλαθῆς καί ἐνάρετος ἄνθρωπος. Τήν ἠρώτησε, τίς; καί ποία εἶναι; καί πόθεν; καί πῶς εὐρέθη ἐκεῖ; καί ὡς μή θέλουσα νά τοῦ φανερώσῃ τήν ἀλήθειαν, τήν ὠρκισεν εἰς τόν Θεόν νά μή κρύψῃ ἀπό αὐτόν τήν ὑπόθεσιν. Ὅθεν ἄρχισε κλαίουσα νά τοῦ ὁμολογήσῃ τήν πᾶσαν ἀλήθειαν. Μανθάνων δέ ὁ ἱερεὺς τό ὄνομά της, καί ποία ἦτο, τήν ἐπῆρεν εὐθύς εἰς τό σπίτι του, ὁμοῦ μέ τό παιδί της, ἔχοντες τοῦ λοιποῦ αὐτός ὁ ἱερεὺς τήν φροντίδα καί αὐτῆς καί τοῦ παιδός της εἰς ὅσα ἐχρειάζοντο· ἕως ὁποῦ, Θεοῦ οἰκονομία, ἔφθασε τό τέλος τῆς ἐξορίας της καί τῶν κακῶν ὁποῦ ἔπασχεν (...) Ὁ Βασιλεύς μανθάνοντας τά γενόμενα (...) ἔστειλε παρευθύς ἀνθρώπους πανταχοῦ, ζητοῦντας τήν Ἁγίαν Θεοδώραν. Ἐρευνῶντες δέ οἱ ἀπεσταλμένοι ἄνθρωποι ἀπό τόπον εἰς τόπον, ἐπῆγαν καί εἰς τήν Πρένησταν, ὁποῦ ἦτο ἡ Ἁγία πεφυλαγμένη ὑπό τοῦ Ἱερέως. (...) Ἐπιστρέψασα μέ τούς ἀπεσταλμένους ἀνθρώπους εἰς τά βασίλεια, ἐπροξένησε πολλήν εὐφροσύνην εἰς ὅλους καί ὄφελος· καί ἐγένετο μεγάλη χαρά καί ἀγαλλίασις εἰς ὅλην τήν Ἄρταν, κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας, διά τήν εὐρεσιν καί ἀποκατάστασιν τῆς μακαριωτάτης Ἁγίας Θεοδώρας καί ἐγένετο τοῦ λοιποῦν αὐτή ὁδηγός τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τοῦ ἀνδρός της Βασιλέως Μιχαήλ, καί ζῶντες καί οἱ δύο τους μέ εἰρηνικήν ζωὴν καί ἡγαπημένην²⁷⁹.

Ἐκαμε πρός τούτοις τόν Βασιλέα καί ἔκτισε δύο εὐμόρφους καί πανσέπτους ναούς, τῆς Παναγίας Παντανάσσης καί τῆς Παναγίας ὀδῶν βρύσεως²⁸⁰, κτίζουσα ἐκ θεμελιῶν καί ἡ Ἁγία Θεοδώρα ναόν, εἰς τό ὄνομα τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, διά γυναικεῖον Μοναστήριον²⁸¹ ²⁸². Μετά δέ ὀλίγον καιρόν ἀπέθανεν ὁ Βασιλεύς Μιχαήλ. Ὅθεν μέϊνασα ἡ Ἁγία εἰς ἄδειαν νά κάμῃ μάλιστα ὅσα αὐτή ἐπεθύμει ἐγένεν εὐθύς καλογραῖα²⁸³ καί ἀπό τότε ἐπλήθυνε μᾶλλον τὰς νηστείας, τὰς ἀγρυπνίας καί τὰς λοιπὰς ἀγαθοεργίας ὁποῦ εἶχεν προσθέτουσα εἰς τούς κόπους της κόπους, εἰς τὰς ἀγρυπνίας της ἀγρυπνίας, εἰς τὰς ὀλονυκτίας στάσεις καί προσευχάς περισσοτέρας, εἰς τὰς ψαλμωδίας καί ὕμνους, ὕμνον καί ψαλμωδίαν, μανθάνουσα καί παιδεύουσα τόν ἑαυτόν της εἰς τούς κόπους τῆς ἀρετῆς²⁸⁴...»

Ὁ Χριστός τῇ δόξασε «οὐ μόνον ἐν Οὐρανοῖς, ἀλλά καί ἐπί τῆς γῆς μέ ἄπειρα θαύματα. Διότι, ὅσοι ἐλθόντες εἰς τόν ναόν τῆς Ἁγίας, καί ἐπρόσπεσαν εἰς αὐτήν μετὰ πίστεως, ἐλυτρώθησαν ἀπό δεινάς ἀρρωστειῶν καί μεγάλα νοσήματα διά πρεσβεῶν τῆς Ἁγίας. Τυφλοὺς αὐτή ὠμμάτωσε· δαίμονιομένους ἰάτρεισε καί πολλῶν λογιῶν ἀσθενοῦς ἐθεράπευσε· καί οὐ μόνον τότε ἀλλά καί τήν σήμερον, ὡσάντις τις τήν ἐπικαλεσθῇ μετὰ πίστεως, τήν εὐρίσκει Βοηθόν καί Ἱατρόν, εἰς πᾶσαν αὐτοῦ θλίψιν καί ἀρρωστείαν²⁸⁵...»

Συνδεμένη μέ τήν πνευματική, τήν ἠθική καί τήν πολιτική, ἀκόμη, ἱστορία τῆς

Ἄρτας σέ μιά ἄπ’ τῆς λαμπρότερες περιόδους τῆς, ἡ ἁγία Θεοδώρα διαδραμάτισε – ὡς βασίλισσα τῆς πρωτεύουσας τοῦ ἡπειρωτικοῦ δεσποτάτου– ἓνα πρωταγωνιστικό ρόλο στήν ἰδεολογική, πολιτική, στρατιωτική καί ἐκκλησιαστική ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στά δύο σημαντικότερα κράτη, πού ξεπήδησαν μετὰ τήν ἄλωση τῆς Βασιλεύουσας Πόλης ἀπ’ τοὺς Φράγκους, τό 1204, καί τή σύνταξη τῆς *partitio Romaniae*: τῆς Ἡπείρου καί τῆς Νίκαιας.

Στήν προσπάθεια γιά τήν ἐδραίωση τῆς νομιμότητας τῶν ἰδεολογικῶν ἐπιδιώξεων τῶν δύο αὐτῶν κρατῶν (τήν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης καί τήν ἀνασύσταση, ἔτσι, τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας), «ἀναπτύχθηκε ἓνα πραγματικό *Belium Diplomaticum*²⁸⁶», καί σ’ αὐτή τή διπλωματική διαδικασία, ἡ παρουσία τῆς βασίλισσας Θεοδώρας («ἐμπείρου οὔσης τῶν πολιτικῶν πραγμάτων²⁸⁷») ἠπῆρξε ἀποφασιστική, ἰδιαίτερα στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας Ἰωάννου Γ’ Δούκα ἢ Βατάτζη (καί τοῦ γιοῦ του Θεοδώρου τοῦ Β’) ὅπως εἶχα τήν εὐκαιρία νά ἀναπτύξω λεπτομερειακά σέ εἰδική ἐργασία μου, δημοσιευμένη στό «Σκουφᾶ» ὑπό τόν τίτλο «Ὁ ἐπιληπτικός Αὐτοκράτωρ καί ἡ Βασίλισσα Ἀγία²⁸⁸».

Σημαντική ἦταν ἡ συμβολή τῆς γιά τήν ἐπίτευξη τῆς εἰρήνης καί τῆς συμμαχίας, πού πρότεινε ὁ Ἰωάννης Βατάτζης καί ἡ ὁποία θά ὀλοκληρωνόταν μέ τό γάμο τοῦ πρωτότοκου γιοῦ τῆς Νικηφόρου μέ τήν ἐγγονή τοῦ αὐτοκράτορος Μαρία, κόρη τοῦ Θεοδώρου Β’. Ἡ πρόταση –ἐγγραφα στήν παραπάνω ἀναφερόμενη ἐργασία μου– ἐγινε ἰδιαίτερα ἀποδεκτὴ ἀπὸ τήν Θεοδώρα, πού ἔστειρε στό διάλογο, ἀποφασισμένη νά πραγματοποιήσει ὅπωςδήποτε τή συμμαχία. Ἡ ἴδια πού «εἶχε ἀποκτήσει ὑπομονή ἁγίας καί συνείδηση εἰρηνοποιου²⁸⁹», ἐνήργησε μέ περίσκεψη καί μετριοπάθεια, σ’ ἓνα πλαίσιο ρεαλιστικῆς πολιτικῆς, ἀλλά καί μέ κάποιες ἠθικές θεωρήσεις τροποποιητικῆς στή δυναμική τῶν ὁποιων σκοπιμοτήτων. Σ’ αὐτή τή συναινετική (καί συνετή) πολιτική τοποθετεῖται καί ἡ πρωτοβουλία τῆς γιά τή συνάντησή τῆς μέ τόν Βατάτζη καί τήν πραγματοποίηση τοῦ συνοικεσίου. Ἦταν, ἐξάλλου, ἐμπειρὴ στά πολιτικά πράγματα καί τό κύρος τῆς στάθηκε καθοριστικό στήν ἐπιβολή τῆς πολιτικῆς τῆς, πού ἦταν φιλειρηνική καί ἐνωτικὴ²⁹⁰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ W. Müller σημειώνει πὼς «ἡ Θεοδώρα συνήγωνεν ἐν αὐτῇ τά συνήθως ἀσυμβίβαστα πρὸς ἄλληλα προσόντα ἁγίας καί δεσποίνης πολυπράγμονος ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασι» προθύμως δέ ἀνέλαβε ἀποστολήν, ὅπως διαπράξῃ γάμον μετὰ τοῦ υἱοῦ Νικηφόρου καί τῆς ἐγγονῆς τοῦ Ἑλληνος αὐτοκράτορος Βατάτζη²⁹¹». Ἔτσι ἡ Θεοδώρα πῆρε τήν πρωτοβουλία καί μαζί μέ τόν δεκαοκτάρχο, τότε, γιό τῆς Νικηφόρο πῆγε στίς Πηγές ὅπου βρισκόταν ὁ Ἰωάννης Γ’ Βατάτζης μέ σκοπό τόσο τήν «ἐπίσκεψιν τῆς νύφης» ὅσο καί «πρὸς θεβαίωσιν τῶν ἐν τούτοις συμφωνιῶν²⁹²».

Ὅσον ἀφορᾶ, εἰδικότερα, στή συνάντηση τοῦ τελευταίου μέ τήν Θεοδώρα, ὁ Γ. Ἀκροπολίτης ἀναφέρει ὅτι κατὰ τήν ἐπίσκεψή τῆς ἔδειξε φιλόφρονη διάθεση («προσηκόντως φιλοφρονηθέντες παρά τοῦ βασιλέως²⁹³»). Πάντοτε, ἐξάλλου, καί ἰδιαίτερα πρὸς τοὺς ξένους, «δαφιλεστέραν τήν χεῖρα προὔτεινε²⁹⁴».

Πολλοὶ τόνισαν ἐμφαντικά κάποιες θαυμάσια ἀνθρώπινες πτυχεῖς τοῦ χαρακτήρα του, πού στάθηκε αἰτία νά ἀγαπηθεῖ καί νά τιμηθεῖ ὡς τοπικός Ἅγιος στήν πατρίδα του. «Οὗτος ὁ φιλόχριστος βασιλεὺς Ἰωάννης», διαβάζει κανεὶς στόν «Συ-

ναξαριστή» τοῦ Νικοδήμου τοῦ Ἀγορείτου²⁹⁵, «δέν ὑπερφηρανεύετο (...) ἀλλά ταπεινῶς εἰς ὅλους ἐφέρετο· ὅθεν καί ἀπό πολλοῦς ἠγαπάτο, ἦθος ἔχων σεμνόν, ζωὴν σώφρονα, ὄμμα ἰλαρόν. Ἦτο εὐκόλοπλισίαστος εἰς ὅλους, πρᾶος, ἄκακος, γαληνός καί διαλεγόμενος εἰς ὅλους μέ πρόσωπον

ἡμερον (...) ἔλαβε τὴν βασιλείαν ὁ χαριτώννμος οὗτος Ἰωάννης ἐν ἔτει 1222 καί λοιπόν ἦτον εἰς ὅλους τοὺς ἀδικουμένους προστάτης θερμότητας, ἐδεικνύετο στάθμη τῆς δικαιοσύνης. Μάλιστα δέ ἐγνωρίζετο περὶ πᾶσι ὅτι ἦτο πηγὴ ἐλεημοσύνης· δι' ὃ κατ' ἐξοχῆς τρόπον ἐπωνομάζετο ἐλεήμων· ὁμοίως ἐγνωρίζετο τῆς εὐσεβείας καί ὀρθοδόξου πίστεως ζηλωτής...».

*

Στά ἴδια αὐτά χρόνια τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἄρτας (13ος αἰ.) ἐμφανίζεται στό Βάλτο, ὁ ἀπ' τό Μονοδένδρι τῶν Ζαγοριῶν— ὀνομαστός στήν περιοχὴ «ἄσιος Ἀνδρέας ὁ Ἐρημίτης», ὁ ὁποῖος «τόν ἀσκητικόν βίον ἀκρως ζηλώσας (...) τὴν ἐρημον ὤκησε²⁹⁶». Ἡ σπηλιά στήν ὁποία ἀσκήτευσε ἦταν στό βουνό Καλάνα, μισή— περίπου— ὥρα ἔξω ἀπ' τό χωριό Χαλκίόπουλοι²⁹⁷.

Ἡ βασίλισσα τῆς Ἄρτας καί μετέπειτα ἁγία Θεοδώρα, εἶναι στενά συνδεμένη μέ τά γεγονότα, πού σχετίζονται μέ τὴν κοίμηση καί τὴν ταφή τοῦ Ἀγίου.

Στὴ βιογραφία τοῦ ἁγίου, πού ἔγραψε ὁ γνωστός λόγιος Ἀνδρέας Ἰδρωμένος ὁ Πάργιος «μέ βάση ὑλικό ἀντλημένο ἀπό χαμένη χειρόγραφη πηγὴ, πού προϋπῆρχε²⁹⁸» («κάποιο Μηναιό Μαΐου^{298α}, γραμμένο στήν περιοχὴ τῆς μητρόπολης τῆς Ἄρτας²⁹⁹»), τονίζεται τό «κατὰ τὴν κοίμησίν του θαυμαστόν σημεῖον [θεϊκό σημεῖο³⁰⁰] πού ἔδωσε ὁ Κύριος διὰ νά δοξάσῃ τόν πιστόν δούλον του». Διαβάζουμε σχετικά πῶς, τότε, ἐμφανίστηκαν «λαμπάδες φῶς ἐξαστραπτοῦσαι (...) ἐξ οὐρανοῦ κατιοῦσαι (...) πάλιν εἰς τὰ ἄνω ἐφέροντο³⁰¹».

Σχέδιο: Δ.Κ.Κ.

Ἰδιωτ. Συλλ. τοῦ συγγραφέα.

Στό συναξάρι αναφέρεται ακόμη: «Ότε δέ τοῦτο τό σημεῖον ἐνεφανίσθη ὄχι μόνον οἱ τὰ ἐκεῖ πέριξ χωρία καί κόμας κατοικοῦντες ἔμαθον τοῦτο, ἀλλά διεδόθη καί εἰς τήν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων³⁰¹» [δηλαδή τήν Ἄρτα, ἀφοῦ –ὄπως –σημειώνεται «βασιλεύουσα πόλις ἢ ἀνωτέρω ἀναφερομένη δέν εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις³⁰¹»]. Κατά τό ἐρμηνευτικό σχόλιο τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀνδρέου Ἰδρωμένου, ὁ ὁποῖος «σχολίασε τὰ ἱστορικά πρόσωπα πού ἀναφέρονται στό «Βίῳ τοῦ ὁσίου, «Βασιλεύουσα δέ πόλις, οὐκ αὐτή δοκεῖ μοι ἡ Κωνσταντινούπολις· ἀλλά καί Θεοδώρα, οὐκ ἡ μήτηρ, Μιχαήλ, ἡ τὰς θείας εἰκόνας ἀνασηλώσασα, ἀλλ’ ἡ ἐν Ἄρτῃ ἐορταζομένη ἴσως μήτηρ ἢ γυνή ἢ θυγάτηρ τοῦ ὄν φησι δεσπότην Μιχαήλ^{298α} ὁ τόν βίον συγγραψάμενος²⁹⁸».

Μετά τήν ἐμφάνιση τοῦ «θεϊκοῦ σημείου», «συνέδραμε «[ἔτρεξε στό ἀσκητήριο τοῦ Ἁγίου³⁰²»] καί ἡ εὐσεβεστάτη βασιλίς κυρία Θεοδώρα, καί πᾶσα μετ’ αὐτῆς ἡ σύγκλητος «[σαν νά ποῦμε ἡ Κυβέρνησι³⁰²»] (...) ἠνάγκασε δέ ἡ φιλόχριστος βασιλίς, ἵνα ναόν τῷ ἁγίῳ οἰκοδομήσωσιν³⁰¹». Ἡ Θεοδώρα καθιέρωσε τή γιορτή τοῦ ἁγίου («ἔκτοτε οὖν οἱ πιστοί καί μέχρι τῆς δεῦρο, τήν ἑαυτοῦ μνήμην ἐπιτελοῦντες³⁰¹...»)

Γιά τίς μετέπειτα οἰκοδομικές ἐργασίες τοῦ παλαιοῦ ναοῦ καί τόν καλλωπισμό τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου («περιτετελειωμένου θαυμασίως διά προσταγῆς τῆς βασιλίσης Θεοδώρας³⁰¹») διασώθηκε καί δημοσιεύθηκε «ἀπανταχοῦσα τοῦ 1820 τοῦ Βονδίτσης [Βονίτσης] Δανιήλ [καί ἐπισκόπου Ἄρτης]», πού συνιστᾶ στους κατοίκους τῆς περιοχῆς νά βοηθήσουν στή συγκέντρωση χρημάτων μέ τήν περιφορά τῶν τιμίων λειψάνων τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Γράφτηκε σχετικά: «Εὐλαδέστατοι ἱερεῖς οἱ ψάλλοντες εἰς τὰ χωρία τῆς Ἀκαρνανίας, ἐπαρχία τοῦ σεβαστοῦ μοι γέροντος Ἁγίου Ἄρτης καί λοιποὶ ἅπαντες εὐλογημένοι χριστιανοί (...) νά ἔχετε τήν εὐχὴν νά τόν δεχθῆται μέ ἰλαρῶ τῷ προσώπῳ, καί νά βοηθήσετε εἰς αὐτήν τήν θείαν οἰκοδομήν τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ἕκαστος καθὼς προερεῖται καί βούλεται».

αωκ’ Ἰανουαρίου κε

Ὁ Βονδίτζης Δανιήλ, καί ἐπίσκοπος τῆς Ἄρτης³⁰³.

Ὅσο γιά τίς ἀρχικές, εἰδικότερα, ἐργασίες τῆς οἰκοδόμησις τοῦ ναοῦ, αὐτές «ἔγιναν τό 1282/1283» καί ὅπως ὁποῦτε «μέ τή συνδρομή τῆς βασιλίσης Θεοδώρας, τῆς μετέπειτα ἁγίας τῆς Ἄρτας» «[Ἡ γηραιά βασιλίσα, μοναχή τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, βρίσκεται ἐν ζωῇ, στά 1282/3] καί «ἡ οὐσιαστική συμμετοχή τῆς στή δημιουργία τοῦ ναοῦ καί τοῦ τάφου δείχνει τή δυναμική τῆς παρουσίας τῶν γράμματα καί τίς τέχνες τοῦ δεσποτάτου³⁰⁴»]. Φρόντισε ὄχι μόνο γιά τό χτίσιμο ἀλλά καί τήν ἱστορίᾳ του. Οἱ ἴδιες, ἐξάλλου, οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ διακρίνονται γιά τήν «ὕψηλὴ ποιότητα» τῆς ζωγραφικῆς, ἡ ὁποία «ἀντανακλᾷ τίς ἀντιλήψεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί μοναστικῶν κύκλων τῆς πρωτεύουσας τοῦ δεσποτάτου (...) Πῆς ἐπέτελεσε ἕνας ἀπ’ τούς καλύτερους ζωγράφους τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ τό εἰκονογραφικό πρόγραμμα συνέθεσε ἄτομο τοῦ κύκλου τῆς Θεοδώρας, πού διακρινόταν γιά τή λογιότητα καί τή θεολογική του παιδεία³⁰⁵».

Ἄς σημειωθεῖ, τέλος, πῶς —κατά τόν συναξαριστή— ἡ ἴδια ἡ Θεοδώρα τῆς Ἄρτας εἶχε παρασταθεῖ στόν ἐνταφιασμό τοῦ σεπτοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου. Κατά τήν ἀνακομιδή, διάφορα «μεριδιά» του δόθηκαν στά γύρω μοναστήρια, ὅπως τό γνωστό καί φημισμένο γιά τή θεραπεία τῶν ψυχάρρωστων, στά Ρέθα, ἐνῶ «μίαν τῶν πλευρῶν δέδωκεν ἀκεραίαν τῷ ὑπό τόν Ἅγιον Ἄρτης ἐπισκόπῳ Ρωγῶν Μακαρίῳ»³⁰⁶»

*

Τέσσερις αἰῶνες πρίν, τόν 9ο μεταχριστιανικό αἰώνα, καί —συγκεκριμένα— στά χρόνια πού στό θρόνο τοῦ Βυζαντίου εἶχε ἀνέλθει ὁ αὐτοκράτορας Μιχαήλ Β΄ ὁ Τραυλός («*βασιλεύοντος Μιχαήλ ἐκείνου ὁ Τραυλός τό ἐπίθετον*³⁰⁷»), δηλαδή ἀνάμεσα στά 820 καί 829 μ.Χ., ἔδρασε στήν περιοχή τῆς Ἄρτας (πού λεγόταν τότε Ἀμβρακία, ἀφοῦ τό ὄνομα Ἄρτα ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά τό 1154) ἕνας «*ἄρβαρος*³⁰⁸ ὡς πρὸς τό γένος, *ἄρβαρος* ὡς πρὸς τοὺς τρόπους, ρωμαλαῖος καί αἰθίοψ τῇ μορφῇ³⁰⁹, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε σέ μιά ληστρική συμμορία, πού λεηλατοῦσε τά παράλια τῆς Μεσογείου³¹⁰». Εἶναι ὁ κατοπινός ἅγιος **Βάρβαρος** πού «*στήν ἀρχή ἦταν πράγματι ἄρβαρος*³¹¹» («*ὁ πρῶν τρομερός ληστής*³¹²»).

Ἡ δράση τοῦ ἁγίου Βαρβάρου τοποθετεῖται χρονολογικά στίς ἀρχές τοῦ 9ου μ.Χ. αἰώνα, ἐνῶ τοπογραφικά συνδέεται μέ τό χῶρο τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδας, ιδιαίτερα δέ μέ τήν Ἀμβρακία, τή Νικόπολη καί τήν Ἀκαρνανία, ὅπως ἀναφέρεται σ' ἕνα ἀπό τά τέσσερα ἀγιολογικά κείμενα πού ὑπάρχουν ὑπό τό ὄνομα τοῦ Ἁγίου³¹³» καί τό ὁποῖο ἔγραψε ὁ γνωστός βυζαντινός συγγραφέας καί πολιτικός Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης (γιός τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου, τοῦ τόσο στενά συνδεμένου μέ τήν ἱστορία τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἄρτας). Τό δεύτερο κείμενο (σέ παρισινό χ/φ) ἀναφέρει τό μαρτύριο τοῦ ἁγίου στά χρόνια 361-363 καί ἐκδόθηκε ἀπό τόν Η. Delehaye³¹⁴. Ἐνα τρίτο γράφτηκε στή βουλγαρική γλῶσσα διασκευασμένο ἀλλ' ὄχι διαφορετικό ἀπ' τήν παράδοση πού διέσωσε ὁ Κ. Ἀκροπολίτης³¹⁵, ἐνῶ τό τελευταῖο εἶναι τό «*Συναξάριον*», πού φέρεται ὑπό τό ὄνομα τοῦ «*πανωσιτάτου καί λογιστάτου ἡγουμένου κυρίου Ματθαίου*³¹⁶». Εἶναι τό «*δημωδέστερον*³¹⁷», καί σύμφωνα μ' αὐτό ὁ ἅγιος Βάρβαρος ἤρμασε καί ἄθλησε ἀνάμεσα στά 1534 καί 1555³¹⁷. Σ' αὐτά προστέθηκε καί τό «*Ἀκολουθία καί Βίος*» τοῦ ἁγίου πρωτοεκδομένη στή Βενετία τό 1734³¹⁸.

Μέ βάση τίς παραπάνω ἀγιολογικές πηγές «ἀποκαλύπτεται ὁ βίος καί ἡ πολιτεία τεσσαῶν ἁγίων φερόντων τό ὄνομα τοῦ Βαρβάρου³¹⁹» ἄν καί οἱ νεότερες ἐρευνες ἔδειξαν πῶς «*τά περισωθέντα κείμενα ἀναφέρονται εἰς ἕνα καί τόν αὐτόν ἅγιον, τόν ὁποῖον τοπικοί θρύλοι καί εὐλαβεῖς ἀφηγήσεις παρέστησαν εἰς πλείονα τοῦ ἑνός πρόσωπα*³¹⁹», ὅπως γράφει ὁ Δ. Ζακυθινός, πού δέχεται (μέ βάση τά ἴδια αὐτά ἀγιολογικά κείμενα) δύο ἁγίους Βαρβάρους: α) ἕνα μάρτυρα τῶν πρώιμων χρόνων καί β) ἕνα ἀναχωρητή, πού συνδέεται μέ τή βορειοδυτική Ἑλλάδα, σύμφωνα μέ τόν Κ. Ἀκροπολίτη ἀλλά καί τό συναξάριο τοῦ Ματθαίου (διαφορετικό ἀπ' τό προηγούμενο ἀλλά στόν αὐτό, πάντοτε, ἀγιολογικό κύκλο ἐνταγμένο³²⁰). Ὁ ἴδιος, ὡστόσο, σημειώνει ὅτι νεότεροι ἐρευνητές προσπάθησαν νά ταυτίσουν τούς «*κόμωνύμους ὁσίους ἄνδρας*³¹⁹».

Στά παραπάνω ἀγιολογικά κείμενα προστέθηκε, ἀργότερα, ἀπό τόν Ὁδ. Λαμ-

ψιδή³²¹ καί μία νέα [συνοπτική] βιογραφία («πηγή συγγραφεῖσα μετά τόν 11ον αἰώνα, ἀξία ἐνδιαφέροντος...»), πού περιλαμβάνεται σέ χειρόγραφο κώδικα (268) τῆς μονῆς Διονυσίου στό Ἅγιο Ὄρος, ἐνῶ «τό σπουδαιότερον καί λογιώτερον» ἀπό [τά κείμενα] αὐτά εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Κ. Ἀκροπολίτου, πού ἔγραψε πεντακόσια χρόνια μετά τήν κοίμηση τοῦ ἁγίου καί πού χαρακτηρίζεται ὡς «ἀξιόλογο διά τά [τότε, δηλ. στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 9ου μ.Χ. αἰ.] πράγματα τῆς δυτικῆς χέρσου Ἑλλάδος³²²».

Γράφοντας γιά τά χρόνια τοῦ Μιχαήλ Β΄ τοῦ Τραυλοῦ ὁ Κ. Ἀκροπολίτης, ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα μέ τίς ἐπιθέσεις πού πραγματοποιοῦσαν οἱ ἝΑραβες («οἱ ἐκ τῆς Ἄγαρ, τό δυσεσθέστατον ἔθνος καί ἀπηνέστατον³²³»), οἱ ὁποῖες καί συνιστοῦν τό ἱστορικό πλαίσιο στή συγγραφή τοῦ βίου τοῦ ἁγίου.

Τό βασικό ἐπεισόδιο τῆς «περί τοῦ Ἁγίου Βαρθάρου ἀφηγήσεως» συνδέεται μέ τή θαλάσσια ἐπιδρομή τῶν Ἀγαρηνῶν ἐναντίον τῆς Νικοπόλεως, τήν ὁποία κατέλαβαν, ἀλλά καί κατά τῆς Ἀμβρακίας³²⁴, ἔτσι καθὼς σημειώνεται³²³: «Ἐκ μὲν γάρ τοῦ εὐθέως λαμβάνονται Νικοπόλεως, ἦτις ἐγχωρίως Μάζα κατωνομάζετο (...) εἶτα κατ' Ἀμβρακίας ὀρηήσαντες...». Πρόκειται, πιθανώτατα, γιά τήν Ἀμβρακία (στή θέση τῆς σημερινῆς Ἄρτας) ἀφοῦ καί ὁ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης τήν ὀνομάζει «περίφημον πόλιν» (μέ «τείχη» [«εἰς τειχομαχίαν οὐκ ἐπαγόμενοι»]). Ὅσο γιά τό χαρακτηρισμό «πόλις τῆς Αἰτωλίας», εἶναι γνωστό πὼς ἡ ἴδια αὐτή περιοχή ὀνομαζόταν Ἀκαρνανία ἀλλά καί Αἰτωλία. (Στό «Ἀπολυτίκιον» τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, ἡ πολιοῦχος τῆς Ἄρτας εἶδαμε νά ἀναφέρεται ὡς «τό εὖχος τῆς Ἀκαρνανίας (...) τὴν Αἰτωλίαν πᾶσαν καταφωτίζουσα»). Ἴσως καί ὁ σαφῆς διαχωρισμός πού ἐπιχειρεῖ στήν ἐντελῶς πρόσφατα ἐκδομένη «μυθιστορηματική βιογραφία» του γιά τόν Ἅγιο Βάρβαρο ὁ Κ. Σαρδελῆς³²⁵ μεταξύ «Ἀμβρακιωτῶν, Αἰτωλῶν καί Ἀκαρνανῶν» (στούς ὁποίους, ἐξἄλλου, ἀνῆκουν οἱ κάτοικοι τοῦ μικροῦ χωριοῦ μέ τό ὄνομα Ἀμβρακία) νά ὑπαινίσσεται μιᾶ παρόμοια τοποθέτησή του. Ἄς σημειωθεῖ, ἀκόμη, ὅτι πολλές φορές οἱ Ἀρτινοὶ ὀνομάζονταν Αἰτωλοὶ (Πρόχειρο παράδειγμα: Γ. Ι. Ζαβίρα, «Νέα Ἑλλάς...», 1872, σ. 552: «Χριστόφορος ὁ Αἰτωλὸς ὁ ἐξ Ἀρτης», πέρα ἀπὸ πολλά ἄλλα).

Ἀφοῦ οἱ βάρβαροι («ἡ ἐκ βαρβάρων στρατιά») ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῆς Ἀμβρακίας («κατ' Ἀμβρακίας ὀρηήσαντες μετά πολλοῦ θράσους³²³ [«ὄλω θυμῷ καί θράσει ἀκατασχέτω³²³]) ἀποκρουστήκαν μέ τή βοήθεια «ἀστυγειτόνων», πού πρόθυμα συμμάχησαν μέ τοὺς Ἀμβρακιώτες, οἱ ὁποῖοι «τούς, καί μόνης ἀπό θέας, φοβερούς ἐκείνους πλήσαντες δέους ἀπήλασαν³²³».

Οἱ βάρβαροι (γένος «καμήλου μνησικακώτερον») ἐπιτέθηκαν «θυμῷ δεινῷ^{325α}» ἐναντίον αὐτῶν πού συμμάχησαν μέ τοὺς Ἀμβρακιώτες. Οἱ τελευταῖοι ἔτρεξαν, αὐτοὶ τώρα, σέ βοήθεια καί ἔτσι «τρέπουσι παρευθὺς οἱ τέως περιδεεῖς κατὰ λαγούς τοὺς θρασεῖς ὑπὲρ λέοντος (...) ἄρδην γάρ ἀπολώλασι, οἱ μὲν ἐπὶ χέρσου σφαγέντες, οἱ δ' ἐναυωσθέντες τοῖς λευγαλέοις (= στά φοβερά-ὀλέθρια) κύμασι καί ὄν ἐξέφευγον θάνατον ὑποστάντες πικρότερον^{325α}».

Στήν παραπάνω ἀναφερόμενη «μυθιστορηματική βιογραφία» διαβάζουμε³²⁶:

«... ὁ κουρσάρος [ὁ Βάρβαρος, ὁ «Ἀγαρῆνός ἀπὸ κάτου ἀπ' τὴ Μπαρμπαραία»] ἔδωσε διὰ νά σηκώσουνε πανιά γιά τήν Ἀμβρακία καί τὴ Νικόπολη, μιᾶ πόλη φημιόμην ἀπὸ τά χρόνια τῶν Ρωμαίων καί

του Λατίου. Ἀπό τότε. Μά ἀπό πολλά χρόνια ἦτανε ξεχασμένη ἀρχόντισσα (...) Τά μέρη ὅμως τοῦτα τῆς Ἑπείρου καί τῆς Ἀμβρακίας, τῆς Ἀκαρνανίας καί τῆς Αἰτωλίας ἀντίπερα, εἶχανε ἀκόμα πλοῦτο πολύ, γιά πολλοῦς Ἀγαρηνοῦς Κούρσο.

Νύχτανε σάν φθίασαν ἀπό κάτω στόν κόλπο τῆς Ἀμβρακίας καί ρίξανε ἀγγκουρες ἀνοιχτά. Ἡ νύχτα ἦτανε ἀφέγγαρη, σκοτεινή κι' ὁ καιρός μάζευε τά μπόκα του, ἔτοιμος νά τά ξεπλώσει. Μέ τό σκότος ξεμπαρκάρανε καί γιουρουσάρανε σέ πόλεις καί σέ χωριά. Ὁ πολὺς κόσμος εἶχε φύγει στά βουνά – λίγους βρήκανε κι' ἄλλους σφάξανε κι' ἄλλους πήρανε σκιάλους. Αὐτό ὅμως δέν κράτησε πολύ, γιατί λαός καί ἔξουσία συνῆρθαν ἀπό τά πρῶτα χτυπήματα καί ξεσηκώθηκαν ἐναντίον τῶν Ἀγαρηνῶν. Οἱ Βερθερίνοι «[οἱ καταγόμενοι ἀπό τή Βερθερία, τήν Μπαρμπαριά]» χαλάσανε πολλοῦς, μά κι' οἱ ντόπιοι πλειότερους Ἀγαρηνοῦς.

Ὁ πόλεμος τοῦτος κράτησε πολλές μέρες ἀπό χωριό σέ χωριό καί ἀπό πόλη σέ πόλη, στά βουνά καί στοὺς κάμπους καί μέσα στά φαράγγια, παντοῦ.

Οἱ ντόπιοι, Ἀμβρακιώτες, Αἰτωλοὶ καί Ἀκαρνανεὶ στήνανε τρόπαια κατὰ τῶν βαρβάρων Ἀγαρηνῶν, ὥσπου τοὺς ξεπάστρεψαν καί δέν ἔμεινε παρά ἓνας, μονάχα ἐτοῦτος ὁ Βάρβαρος, ὁ φοβερός κουρσάρος, πού ἀποκλείστηκε στή στεριά κι' ἐλπίδα νά γυρίσει γιά τήν Μαρμπαριά...»

Ὁ Βάρβαρος (ὁ κατοπινὸς ἄγιος), ὁ μόνος πού σώθηκε, «ἐναποκρυβεῖς ἀμπέλου θριγκῶ [= φράχτη] τόν φόνον διέφυγε³²⁷». Ἀλλά καί πάλι «τόν ἀνήμερον βίον ἠπάσατο καί πάνυ πλείστους ἀφείλατο τῆς ζωῆς [τούς σκότωνε]. Προσέθη γάρ τοῖς βουνοῖς, ταῖς λόχμαις ἐφήλατο καί τοὺς ὀδίτας διαφθεῖρων οὐκ ἔληγε [δέν σταματοῦσε νά σκοτώνει τοὺς διαβάτες] (...) λέων ὥσπερ ἐναλλόμενος ἐκ δρυμοῦ τοῖς οὐκ εὐτυχῶς διοδεύουσι, οὐ μόνον τῶν αἱμάτων πίνων, μόνον οὐ παραγευόμενος τῶν σαρκῶν; τῆς γάρ τῆς ψυχῆς ἀγριωτέρω καί τό τοῦ σώματος ρωμαλέον συνέδραμε. Καί θῆρ^{327α} [θηρίο] αὐτόχορημα ἦν καί θεῖλατον κακόν ἐνομιζέτο κἄν εὐχερῶς τις ἔχων μυθολογεῖν, ἄλλην τινα καί παρ' Αἰτωλοῖς αὐτόν ἑτεραπεύετο Χίμαιραν³²⁷».

Ἀφοῦ πέρασε πολλά βουνά ἦρθε στό ὄρος Νύσα. Μιά μέρα βρέθηκε στόν ἐκεῖ ναό τοῦ ἁγίου Γεωργίου τήν ὥρα πού λειτουργοῦσε κάποιος ἱερέας ἀπ' τή Νικῶπολη, «Ἰωάννης τούτω γε ὄνομα³²⁸». Τήν ἱερή ἐκείνη στιγμή τῆς θείας Λειτουργίας ἔγινε ἡ μεταστροφή του. Τά ὅσα εἶδε καί ἀκουσε, «Ταῦτα, πτοεῖ τόν ἄτρεστον [= τόν ἄφοβο], συστέλλει τόν ἀκατάπληκτον [= τόν ἀτρόμητο] καί οὐχ ὅτι σωφρονίζει τῷδε τό θυμικόν, ἀλλά καί καθιστᾷ τό λογιστικόν^{328α}». Ὁ ἱερέας εἶδε τόν Βάρβαρο «ἄγριον ὀρώντα, ἀγριώτερον βῶντα, ἀναρθά τε καί ἄσημα τό πλέον φβεγγόμενον βαρβαρικῶς γάρ ἐξηχεῖτο καί τό διά τοῦ χρόνου ἐλληνίσαν αὐτῷ τῆς γλώττης, καί θροῦς τις ὥσπερ εἰ θηριώδης καί δύσηχος φωνοῦντος αὐτοῦ προεφέρετο. Δεδειλίακε μὲν, οὐ καταπέττωκε δέ (...) δάκρυα γάρ κρουνηδόν προχέας τῶν ὀφθαλμῶν δάκρυα πολλάκις περιδῶν (...) τήν μακαριάν ὁμολογεῖ Τριάδα (...) ζητεῖ καί βαπτίζεται (...) κείρεται τήν κόμην (...) καί ἀντί ἐνδυμᾶτων βαρβαρικῶν, ληστρικῶν δ' εἰπεῖν ἀληθέστερον, κώδιον [= προδιά] ἀμφιέννυται [= ντύνεται] μὴ κρύπτων τόν λίκον^{328α}...». Παρακάλεσε τόν ἱερέα νά τοῦ δέσει τά χέρια, τὰ πόδια καί τόν αὐχένα μέ μία βαριά ἀλυσίδα («Ποδεῖται χείρας ἅμα καί πόδας βαρυτάτοις ὅτι κλοιοῖς, καί ἐξαοτᾶται τούτω τοῦ τραχήλου σειρά τήν κεφαλὴν συγκατακλίνουσα ταῖς χερσὶ^{328α}»). Ἔτσι ἀλυσοδεμένος ἔζησε μακριά ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους ἀναζητήτων τήν ψυχική γαλήνη καί τήν ἡρεμία. Καί δέν ἦταν γιά λίγο, ἀλλά «τριῶν ὅλων ἐτῶν δέσμιος, τοῖς ὄρεσι ἐναλλόμενος (...) κτήνους δίκην βαδίζων ἢ ἔρπων εἰπεῖν ἀληθέστερον, κτήνος ὥσπερ μεταλαμβάνων τροφῆς³²⁹». Ἔτρωγε χῶμα (Γεωφαγία), χόρτα, καί γευόταν τό νερό «κῆνικα ποτέ αὐτομάτως ρέοντι περιτύχοι καί παροδικῶς λάμ-

ψειεν». Τόν σκότωσαν κάποιοι κυνηγοί ἀπ' τῆ Νικόπολη πού, κυνηγώντας, τόν πέρασαν γιά θηρίο. Τόν χτύπησαν θανάσιμα στά «πλευρά» ἀλλά «οὐδ' ὀδυνάται (...) πικρῶς ἀνομιάζει (...) καί ἀναδοᾷ τό θρυλούμενον: *Πίε Βάρβαρε ποτήριον ὁποῖον ἄλλοις κεκέρακας*³³⁰».

Τό δεύτερο κείμενο γιά τό βίο τοῦ ἁγίου περιλαμβάνεται σ' ἓνα ἀπό τά λαϊκά βιβλία ὑπό τόν τίτλο «*Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Βαρβάρου*³¹⁸», πού καταγόταν ἀπό τήν Πεντάπολη τῆς Αἰγύπτου, ὅπως αὐτό «μαρτυρεῖται εἰς χειρόγραφον ἱστορίαν παλαιούτινος ἀνδρός ἱερομονάχου Κυρίου Ματαθίου³³¹».

Κατά τόν συντάκτη τοῦ «*Συναξαρίου*» [πού γράφτηκε «πιθανώτατα μικρόν μετά τό ἔτος 1715, πάντως δέ μετά τό 1688³¹⁷»]: «Ὁ Ὅσιος Βάρβαρος ἦτον ἀπό τά μέρη τῆς Πενταπόλεως (...). Ἀφοῦ ἠχμαλωτίσθη ἀπό τοὺς

μπαρμπαρέσους ἐστάθη εἰς τήν σκλαβίαν χρόνους εἴκοσι τέσσαρας (...) Εἰς τοὺς χιλίους πεντακοσίους σαράντα τέσσαρους χρόνους, ὕστερον ἀπό τήν δεινὴν αἰχμαλωσίαν τῶν Κορυφῶν [= Κέρκυρας-Κορφοῦ], καί τῶν λοιπῶν νήσων καί τῆς θαυμαστῆς Νικοπόλεως (...) ὁ καπετάμπασας ἐπήγγενεν εἰς τήν Πρέβεζαν διά νά τήν τελειώσῃ εἰς τήν φτιάσιν, ἐπειδὴ τήν εἶχον ἀρχίσει νά τήν κτίζουσιν εἰς τήν ἀκρὴν τοῦ αἰγιαλοῦ προτιήτερα, καί ἦτον ἀτελείωτη, καί διαβαίνοντας εἰς τήν Βόνιτζαν, ἦλθαν ὀλίγον παραπάνω, εἰς ἓνα τόπον λεγόμενον Νησί, διά νά κάνουν νερόν καί ξύλα, καί οὕτως εὐγαλα τοὺς σκλάβους νά κάνουν αὐτήν τήν ὑπηρεσίαν, ἀπό τοὺς ὁποίους ἓνας ἦτον καί ὁ Ἅγιος Βάρβαρος, ὅστις εἶχεν εἰς τόν λαμόν του μίαν ἄλυσον τρεῖς πῆχες τό μάκρος καί εἰς τό δεξιόν του ποδάρι εἶχε μίαν κλάπαν^{331α}, καί εὐγένωντας ὁ Ἅγιος, ἐκατέβη εἰς ἓνα λάκκον, καί περιπατῶντας ἀπ' ἐκεῖ ἔφθασεν εἰς ἓνα σπήλαιον πλησίον ἐνός χωρίου, Τρύφων λεγόμενον, καί ἐκεῖ ἔμεινεν νά ἀσκητεύσῃ τοιουτοτρόπως λοιπόν ἔμεινε ἀφαντος ὁ Ἅγιος ἀπό τοὺς ἐχθρούς (...) Φεύγει λοιπόν ὁ Ἅγιος, (...) μένει εἰς τήν ἔρημον καί μέσα εἰς ἓνα ποταπὸν σπήλαιον (...) πεινᾷ καί θρέφεται ἀπό τά χόρτα τῆς γῆς^{331β}, διψᾷ καί γυρεύει νερόν ἀπό τήν ἔρημον διά νά σβέσῃ τήν φλόγα τῆς σαρκός, καί ὄχι κρασί ὁποῦ χαροποιεῖ τήν φλόγα τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου (...) καί ἔμεινε ὁ Ἅγιος εἰς τήν ἔρημον ἀσκητεύωντας δέκα καί ὀκτώ χρόνους (...) τήν δέ ἄλυσον δέν τήν εὐγαλεν ἀπό τόν λαμόν του εἰς ὄλην του τήν ζωὴν³³²».

Τό 1562 «ἐβγῆκαν ἡ ἰταλικαῖς ἀρμάταις νά κυνηγήσουν τήν τουρκικὴν, καί νικῶντάς τήν θεοῦ βοήθειά, ἔκαμαν μεγάλην φθοράν εἰς αὐτήν (...) καί ἠχμαλώτισαν ὄσους Τούρκους εὗρον εἰς τήν Βόνιτζαν³³³». Στά καρᾶδια πού πῆραν τοὺς σκλάβους, καπετάνιος ἦταν κάποιος Σκλαβοῦνος πού ὄντας βαριά ἄρρωστος, «προστρέχει εἰς τόν Ἅγιον, καί εὐθύς ἰατρεύεται³³³». Ἐπειδὴ, ὅμως, «δέν ὑποφέρει νά χω-

ρισθῆ τόν βοηθόν του³³³», πρόσταξε και μετέφεραν τό ἄγιο λείψανο στό πλοῖο του γιά νά τό πάρει μαζί του στήν Ἰταλία^{333α}. Περνώντας ἀπ' τήν Κέρκυρα ἄραξε σ' ἓνα λιμάνι ὅπου κατέφθασαν πολλοί ἀσθενεῖς γιά νά προσκυνήσουν τό σκήνωμα τοῦ ἁγίου καί νά γιαντρευτοῦν. «Πολλοί ἐξ αὐτῶν ἰατρεύθησαν (...) ὄθεν καί Ναόν περικαλῆ μετά κωδωνοστασίου θαυμαστοῦ τοῦ ἔκτισαν καί ἐορτήν λαμπράν κάθε χρόνον κάνουν τῆ ἰε' τοῦ Μαΐου Μηνός³³⁴».

Τό 1688 «ἠχμαλώτισαν οἱ τοῦρκοι τά ξερόμερα, καί τό χωρίον Κατοῦνα, καί Ἀλευρά, καί ἀκόμη καί τό χωρίον Τρύφων, καί εἰς τήν δεινήν ἐκείνην αἰχμαλωσίαν, ἐχάθη καί ἡ ἄλυσος ἀπό τόν τόπον τῆς³³⁴».

Ἡ μνήμη καί ἡ θαυματουργία τοῦ ἁγίου Βαρδάρου ἐφθανε –λένε– ὡς τήν Κωνσταντινούπολη ἀπ' ὅπου ἔστειλαν στό Ξερόμερο νά πάρουν ἀγίασμα σέ περιπέσεις βαρειῶν ἀσθενειῶν³³⁵. Στήν ἱαματική ιδιότητα τοῦ μύρου τοῦ «Ἁγίου Βαρδάρου τοῦ Μυροβλήτου», ἀναφέρεται καί ὁ ἐγκωμιστής τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνος Ἀκροπολίτης καταθέτοντας τήν ὀλότελα προσωπική μαρτυρία του. Γράφει ἀνάμεσα σ' ἄλλα: «Τῶν ἐμῶν ἐνί τέκνων νόσος ἐνέσκηψε καί ἡ νόσος τῶν χαλεπῶν θυγάτριον τοῦτό γε ἦν ἀπαλόν ἔτι τήν ὥραν, ἄρτι γάρ τοῦ ψελλίζειν ἀρξάμενον. Λοιμῶδες τοῖς ἰατροῖς διεγνώσθη τό νόσημα, ὅπερ δῆτα καί ἦν· ἐξανθεῖν γάρ ὁ χρώς [τό δέσμα] ἤρξατο (...) λῶσιν κατονομάζουσι οἱ πολλοί. Δέος δέ ἡμῖν οὐ μικρόν, μή ἐκχυθέν τό πάθος καλύψει τόν χροῦτα, ὀφθαλμούς τε καί ὤτα κατάσχοι καί καθάπαξ διαδρόμοι τήν ὀλομέλειαν, καί οὐχ ὅπως εἶδεχθές τι θέαμα τήν παῖδα ἐργάσαιτο, ἀλλά καί τās ὄψεις λωδήσαιτο (...) Ἄλλ' οὕτω μὲν πάσχον ἦν τό θυγάτριον, συνεπάσχομεν δ' οἱ γεννήτορες (...) Εἰσηγεῖται δέ τις (...) χροῖσαι τοῦ μύρου τά πρόσωπα τῶ παιδί, προσεπιδηλώσας καί οἴου τοῦ μύρου τοῦ θείου δῆτα τουτουί Βαρδάρου καί –ᾧ τῶν τοῦ Θεοῦ πρός τούς ἁγίους αὐτοῦ δωρεῶν– ὁμοῦ τε κέχρισται ἡ θυγάτηρ καί ὁμοῦ θεθεράπεται, σθεσθέντων ἀντίκα τῶν ἐπιφανέντων αὐτῇ κατά πομφόλυγας οἰδημάτων· ἀνήθηματα ταῦτα παῖδες Ἀσκληπιαδῶν ἀντιφραστικώτερον ἔμοι γε δοκεῖν ὀνομάζουσι. Ταῦτα μὲν δέ περί τοῦ μύρου ἡμῖν ἐκ τῶν ἐμῶν³³⁶...».

*

Ζώντας, χρόνια ὀλόκληρα, τόν «μοναδικόν βίον» στήν περιοχή –καί πάλι– τῆς Αἰτωλοακαρνανίας ὁ ὄσιος **Δαβίδ** (πιο γνωστός ὡς «Ἅγιος Δαβίδ ὁ ἐν Εὐβοίᾳ»), θεωρήθηκε σωστό νά περιληφθεῖ κι' αὐτός στή χορεία τῶν Αἰτωλοακαρνανίων ἁγίων³³⁷, πού –ωστόσο– συνδέεται καί μέ τήν Ἄρτα ἐξ αἰτίας τοῦ ἀκόλουθου περιστατικοῦ:

Ἦταν πρωτοκατέθηκε στή Ναύπακτο, ἀκολουθώντας τόν τότε μητροπολίτη Ἄρτης καί Ναυπάκτου Ἀκάκιο, ἀμέσως μετά τήν ἐκλογή τοῦ τελευταίου «διά νά ποιμάνῃ λογικόν ποιμνιον³³⁸» κατὰ τόν βιογράφο τοῦ ἁγίου, ὁ ἐν λόγῳ μητροπολίτης (αὐστηρός καί σκληρός Ποιμενάρχης γιά πολλούς, ἐνάρετος ὅμως γιά ἄλλους, ἀφοῦ «οἱ ἐπί τοῦ θέματος ἀσχοληθέντες συγγραφεῖς τόν χαρακτηρίζουν ἕκαστος κατὰ τήν κρίσιν του³⁴⁰»), τόν ἔστειλε στήν Ἄρτα γιά κάποιες ὑπηρεσιακές ὑποθέσεις. Ὁ δρόμος ἦταν μακρὺς καί ἔπρεπε νά τόν διανύσει πεζῇ (βαδίζοντας μέ τά πόδια). «Ἡ δέ ὁδός» ἀναφέρει ὁ συναξαριστής, «ἀπό τῆς Ναυπάκτου μέχρι τῆς Ἄρτης συνίσταται εἰς διάστημα τεσσάρων ἡμερῶν³⁴¹». Ἕνας, ὅμως, ἀρτινός ἀρχοντας «Θεοφιλῆς καί Φιλόπτωχος³⁴¹», πού τόν εἶδε ξυπόλυτο, πῆγε ἀμέσως κι' ἀγό-

Ὁ Ἅγιος Δαβίδ³³⁹

τον τόν κανόνα ἔκρινα νά σοῦ δώσω, διά νά μάθης ποτέ νά μὴ κάμης κανέν ἔργον ἄνευ προσταγῆς μου³⁴¹». Τότε ὁ Δαβίδ δέχτηκε «μετά χαρᾶς» τήν ἐπιτίμησι καί ξαναπῆγε στήν Ἄρτα ξυπόλυτος. [Εἰκ. 22] Γυρίζοντας πίσω, ἔγινε δεκτός «μετ' εὐλαβείας καί χαρᾶς³⁴¹».

Ὁ ἴδιος στάθηκε ὑπόδειγμα μοναστικοῦ βίου καί πρὶν ἐγκατασταθεῖ μόνιμα στήν Εὐβοία, στό μοναστήρι πού ὁ ἴδιος οἰκοδόμησε γιά νά ζήσει τήν ὑπόλοιπη ζωή του (γνωστό σήμερα ὡς τό μοναστήρι τοῦ «Γέροντος», ἀφοῦ ὁ Δαβίδ ἀπό μικρός λεγόταν «Γέρον [...] διά τήν πολλήν φρόνησίν του³⁴¹») ἀνέλαβε τήν ἡγουμενία στήν περίφημη μονή τῆς Θεοτόκου τῆς Βαρνάκοβας ἢ περιοχῆ τῆς ὁποίας [ὅπως καί ἐκείνη τῆς Ναυπάκτου καί Δωρίδος] ἀνῆκε στήν ἐξουσία τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἄρτας³⁴³. Τή μονή τή σεβάστηκαν, τήν τίμησαν καί τήν ὑποστήριξαν οἱ βυζαντινοί αὐτοκράτορες ἰδιαίτερα δέ οἱ Ἄρχοντες τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἄρτας «εἰς οὓς τοπικῶς τε καί ἐκκλησιαστικῶς ὑπῆχθη ἡ Βαρνάκοβα ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Μιχαήλ Α' Δούκας ὑπέταξε πάσας τὰς ἀπό Ναυπάκτου μέχρι τῶν Ἰωαννίνων χώρας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος» ὅπως σημειώνει ὁ Α. Ὁρλάνδος³⁴⁴, πού προσθέτει: «Ἀπόδειξις τῆς ἐννοίας τῶν δεσποτῶν τούτων εἶνε ἀφ' ἑνός μὲν ὑπό τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα ἀνεγερσις καί ζωγράφισις τοῦ ἑξωνάρθηκος

ρασε ὑποδήματα καί τοῦ τὰ ἔδωσε λέγοντάς του: «Δοῦλε τοῦ Θεοῦ, λάβε αὐτά τὰ ὑποδήματα καί βάλε αὐτά εἰς τούς πόδας σου, καί μὴ ταλαιπωρῆς τόσον πολύ τόν ἑαυτόν σου³⁴¹». Ὁ Δαβίδ κατάλαβε τήν εὐλάβεια τοῦ ἀρτινοῦ ἀρχοντα, τὰ δέχτηκε καί ἄμέσως τὰ φόρεσε. Ἀφοῦ τέλειωσε ὅλες τίς ὑποθέσεις του ἐπέστρεψε γρήγορα στή Ναύπακτο. Ὅταν τόν εἶδε ὁ μητροπολίτης Ἀκάμιος τοῦ εἶπε μέ αὐστηρό τόνο καί μέ φανερό θυμό: «Τίς σοῦ ἔδωκε τὰ ὑποδήματα αὐτά;³⁴¹». Ὁ Δαβίδ ἀπάντησε: «Πάτερ μου, ἄνθρωπός τις μοῦ τὰ ἐχάρισεν³⁴¹». Τί ἦταν νά τό πει!... Ὁ μητροπολίτης, στόν ἴδιο πάντοτε τόνο καί μέ θυμό, «λέγει πρὸς αὐτόν»: «Αὕτη εἶναι ἡ ὑποταγή³⁴², τήν ὁποία σώζεις πρὸς ἐμέ; καί διατί δέν ἦλθες ἀνυπόδητος, καθὼς ἐπῆγγες, ἀλλὰ ἐλυπήθης ἑαυτόν; ἀπελθε λοιπόν καί δός τὰ ὑποδήματα ὀπίσω, εἰς τόν ἄνθρωπον ὅστις σοῦ τὰ ἔδωκε καί πάλιν στρέψου ὀπίσω, καθὼς ἐπῆγγες ἀνυπόδητος· τοῦ-

Εἰκ. 22. Σχέδιο: Ἡλ. Ι. Κ.
(Ἰδιωτ. συλλ. τοῦ συγγραφέα)

τοῦ ναοῦ³⁴⁵, ἀφ' ἑτέρου δέ ἡ ἐν τῇ μονῇ ὑπαρξίς ἐπιγραφῶν τινων μνημονευουσῶν τοὺς Κομνηνοδούκας³⁴⁴». Ἡ ὑπαρξὴ ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν στό ναό, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἴδιος ἦταν «προσφιλὴς τόπος ταφῆς ἱκανοῦ ἀριθμοῦ προσώπων ἐκ τοῦ κραταιοῦ κλάδου τῶν Κομνηνοδουκάδων δεσποτῶν³⁴⁶». Ἔτσι, τάφηκαν ἐκεῖ σημαίνοντα πρόσωπα τῆς οἰκογένειας τῶν κομνηνοδουκάδων καὶ στενοὶ συγγενεῖς ὅπως «πιθιανάτα ὁ Ἀλέξιος Ραοῦλ, ὁ ἐπὶ ἀγνώστου ὀνόματος θυγατρὶ γαμβρός τοῦ Μιχαὴλ Δούκα³⁴⁷...».

Μετὰ ἀπὸ παρακμὴ δύο ὀλόκληρων αἰώνων (14ου καὶ 15ου), ἡ μονὴ ἔλαμψε καὶ πάλι γιὰ λίγο, ὅταν τὴν ἡγουμενία ἀνέλαβε ὁ «δι' οὐρανόων χαρίτων καὶ προτερημάτων³⁴⁸» Δαβίδ, στά χρόνια τοῦ ὁποίου (γύρω στά 1530) ὁ τότε Πατριάρχης τὴν ἐπισκέφθηκε. [Ὁ ἴδιος ἐπισκέφθηκε τίς μέρες ἐκεῖνες καὶ τὴν Παρηγορίτισσα τῆς Ἄρτας³⁴⁹]. Κατὰ τὴν περίοδο, ἐπίσης, τῆς ἡγουμενίας τοῦ Δαβίδ, λειτουργοῦσε στὴ μονὴ τὸ μοναδικὸ σχολεῖο τῆς περιοχῆς, στό ὁποῖο φοίτησε γιὰ δυὸ χρόνια ὁ πολὺς Εὐγένιος Παννούλης, ἀπ' τοὺς μεγαλύτερους Διδασκάλους τοῦ Γένους καὶ κατοπινὸς ἅγιος, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ζωὴ εἶναι στενά συνδεμένη μὲ τὴν Ἄρτα.

*

«Μέγιστος τοῦ Γένους Διδάσκαλος» (ὅπως ἀναφέρεται στό Ἀπολυτικίό του³⁵⁰ [«Διδασκάλων ὑπογραμμός» τοῦ Μεγαλυναρίου³⁵¹]) κατὰ τὰ σκοτεινά χρόνια τῆς δουλείας, ὑπῆρξε γιὰ τὴν Ἄρτα ὁ ἰδρυτὴς στὴν οὐσία (ἐμμέσως³⁵²) τῆς ἐδῶ περιφημῆς Σχολῆς Μανολάκη. Ἀπ' αὐτὴ τὴν πόλη κ' ἀπ' τὴ Σχολὴ τῆς Ἄρτας (ἐκεῖνη πού ὑπῆρχε πρὶν τὴ σύσταση τῆς Σχολῆς Μανολάκη, κ' ἀπ' τὴν ὁποία καθόλου δέν διέφερε ἀπὸ ἄποψη ἐπιπέδου, μὲ βάση –τουλάχιστον– τίς σπουδές τῶν διδασκάλων τῆς³⁵³) εἶχε ἀρχίσει τὸ τεράστιο παιδευτικὸ ἔργο του αὐτός ὁ «ἐνθεὸς διδάσκαλος

καὶ ὁδηγὸς τῶν πιστῶν³⁵⁰» καὶ μετέπειτα ἅγιος Εὐγένιος. (Ἡ ἐκκλησία τὸν ἀνακήρυξε ἐπίσημα ἅγιο τὸ 1982, τριακόσια –ἀκριβῶς– χρόνια μετὰ τὴν ὀσιακὴ κοίμησή του).

Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ του ἦταν ἀφιερωμένη στὴν κηρυκτικὴ δράση καὶ τὴ διδακτικὴ προσφορὰ στὸν ἀπλό λαό³⁵⁵ καί, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ, συντέλεσε «εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἐν ταῖς πονηραῖς ἡμέραις τῆς δουλείας³⁵⁶».

Στὴ «Βιογραφία» τοῦ Εὐγενίου, πού ἔγραψε τὸ 1703 ὁ πιὸ ἀγαπημένος του μαθητὴς, λόγιος καὶ ἰατρός³⁵⁷ Ἀναστάσιος Γόρδιος («ὁ πρῶτος μετὰ τὸν πρῶτων³⁵⁸») ὑπὸ τὸ τίτλο: «Βίος τοῦ ἐν μακα-

«Ὁ Ὅσιος Εὐγένειος ὁ Αἰτωλός³⁵⁴»

ρία τῆ λήξει γενομένου σοφωτάτου τε καὶ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Εὐγενίου Ἰωαννουλίου³⁵⁹...», ἀναφέρεται ὡς τόπος γέννησης τὸ Μέγα δένδρον (Ἀπόκουρο) τῆς ὄρεινῆς Τριχωνίδος. Παιδί ἀκόμα, μὴ ἀντέχοντας τῆ θάναση συμπεριφορὰ τῆς μητριάς του («χαλεπῶς πρὸς αὐτὸν φερομένης»), «εἰς τὴν τοῦ καλουμένου Βλόχου ἱεράν μονὴν φυγὰς ᾤχετο³⁶⁰», ὅπου καὶ ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα. Χειροτονήθηκε μοναχὸς σὲ νεαρῇ ἡλικίᾳ καὶ ἔζησε διαδοχικὰ στίς μονές τῶν Βραγγιανῶν, Βαρνάκοβας καὶ Τατάρης. Ἀργότερα, «νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τούς περὶ μαθημάτων καὶ μαθήσεως λογισμούς ἐλίσσαν τῶ νῶ³⁶¹», πῆγε στὴν Κεφαλλονιά ὅπου βρισκόταν ὁ φημισμένος διδάσκαλος Παῖσιος Μεταξῶς³⁶² (ὁ «κόσιωτατος καὶ λογιώτατος», ὁ καὶ «λογιώτατος καὶ φίλων εἰλικρινέστατος³⁶³», ὅπως τὸν προσφωνεῖ ὁ διδάσκαλός του Θεόφιλος Κορυδαλεύς, ὁ κατοπινὸς μητροπολίτης Ἄρτης³⁶⁴, τῆς πόλης στὴν ὁποία –τὰ ἴδια αὐτὰ χρόνια– συνυπηρέτησε διδάσκοντας καὶ διευθύνοντας τὴν ἐκεῖ γνωστὴ Σχολή της). Στὴ συνέχεια, ὁ Εὐγένιος «ἔρωτι φλεγόμενος μαθήσεως³⁶⁵» («διακαιόμενος ὑπὸ τοῦ πόθου τῶν γραμμάτων³⁶⁶», «παιδείας δημῶν³⁶⁷», «ἐρεθιζόμενος πάντοτε ὑπὸ τῆς φιλομαθείας³⁶⁷») πῆγε –μετὰ ἀπὸ προτροπὴ καὶ σύσταση τοῦ Παῖσιου– στὴ Ζάκυνθο, κοντὰ στὸν κορυφαῖο ἀριστοτελικὸ φιλόσοφο, ἰατρό (καὶ μετέπειτα μητροπολίτη Ἄρτης) Θεόφιλο Κορυδαλέα («Θεοφίλω φοιτᾷ τῶ Κορυδαλλεῖ³⁶⁸»). Μαθήτευσε κοντὰ του, κ' ἦταν ὁ μόνος ἀπ' τοὺς μαθητὲς του, ὁ ὁποῖος ὑπέμεινε τὴ συμπεριφορὰ ἐνὸς χαρακτηρολογικὰ ἰδιόρρυθμου ἀνθρώπου, πού χαρακτηρίζεται ὡς «καθ' ὑπερβολὴν ὀργίλος, μελαγχολικός καὶ θυμώδης καὶ τὴν γνώμην δυσάρεστος³⁶⁸». Ἔτσι, «πολλῶν αὐτῶ κατὰ καιροὺς φοιτησάντων οὐκ ἔστιν ὅς τις ἐδύνηθη μετ' αὐτοῦ ἐξαμηνιαῖον χρόνον ἀποπληρῶσαι³⁶⁸». Ὅσες φορές ὁ σοφὸς διδάσκαλος ἐμφάνιζε κρίσεις ὀργῆς καὶ θυμοῦ, ὁ Εὐγένιος δὲν ἔλεγε τίποτε, παρὰ μονάχα ψιθύριζε τὸ «Κύριε ἐλέησον³⁶⁹».

..... Ἐτόγχανε δ' -
 ἔτ' ὁ Νασαῖος ὁ Ἰωάννης Διακόντος Εὐγε-
 νεῖς τινὸς Φθιώτα, ὃς ἀμειβόμενος ἦν ἀπλοατῆς
 Θεοφίλου ἔ Κορυδαλέως, ἔ καὶ τῆς σχολῆς
 πῆτε ἐν Ἀμβρακίᾳ ἠγήσατο. Συγγραμμάτων
 δὲ κατέλιπε πλείους μὲν ἔ, εὐγενέστετα δὲ.
 Τὰ μὲν φιλοσόφια ἐν τέχνῃ, πῆ δὲ τινὰ Ἐπι-
 στολικὰ καὶ Φιλίλογα, πῆ δὲ χαρακτηριστικὰ περὶ
 νηδύρα.
 Τσοπώτη δέ τις πῆς ὑπέροις τέτοις τῆ
 Εὐγενεῖς συγγραμμάτων πρόσετιν ἡ τῆς ἐν
 ἀπλοότητι βαδύτητος χάριτες καὶ, ὡς εἰ-
 πῆν, πῆζῆς γλαφυρότητος ἰνυξ.....

Μαζὶ μὲ τὸ διδάσκαλό του πῆγε γιὰ λίγο στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ γεμάτος νοσταλγία γιὰ τὴν πατρίδα του (τὸν εὐρύτερο χῶρο της), στενοχωρημένος ἀπ' τίς ἐκεῖ ἐκκλησιαστικὲς διαμάχες («ἀγχεσθεῖς διὰ τὰ τότε αὐτόθι κόμματα³⁶⁷») καὶ ἀηδιασμένος «διὰ τὰ ἐν τῇ βασιλευούσῃ τελούμενα³⁷⁰», ἐπανῆλθε στὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα, πηγαίνοντας κατευθεῖαν στὴν Ἄρτα ὑστερα ἀπὸ πρόσκληση, πού ἀπηθύθυναν σ' αὐτὸν οἱ πρού-

χοντες τῆς πόλης νά διευθύνει τὴν τοπικὴ Σχολή («παρακληθεῖς ὑπὸ τῶν τὰ πρῶτα ἐν Ἄρτῃ τῆς Ἀκαρνανίας φερόντων καὶ τῆς παρ' αὐτῇ αὐτόθι σχολῆς προστή-
 ναι³⁷¹»). Κι' ὅπως, σωστά ἔχει εἰπωθεῖ: «ἀντί νά ἐκλιπαρῆ, ὡς πλείστοι ἄλλοι κατώ-
 τεροι αὐτοῦ, πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ποιμαντικῆς ράβδου, προεἰλετο μᾶλλον νά ἀφο-

σιωθεῖ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ὁμογενῶν του³⁶⁷». Δητύθνε ἐπὶ ἓνα ἔτος τὴ Σχολὴ τῆς Ἄρτας, ἀπ' τὴν ὁποία καὶ ἄρχισε τὸ δύσκολο ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα γόνιμο ἔργο τοῦ πνευματικοῦ ὁδηγοῦ. Στὴ διεύθυνση αὐτῆ τῆς «ἐν Ἀμβρακίᾳ σχολῆς», ἀναφέρεται καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ ἐκ Ναούσης γράφοντας (τὸ 1702;) κατὰ λέξη: «καὶ τῆς σχολῆς ποτέ ἐν Ἀμβρακίᾳ ἠγήσατο». (Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον του «Περιηγητικὸν Πνκτάκιον» [σ. 63] τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1702, παραθέτουμε ἐδῶ). «Ἦταν τὸ ποθητὸ ξεκίνημα γιὰ τὴ διδασκαλία. Ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ μεγάλου ἰδανικοῦ: νὰ μορφώσῃ τὰ ἑλληνόπουλα γιὰ τὴ διαφώτιση τοῦ Γένους³⁷²».

Τὴν ἐπόμενη χρονιά, οἱ φίλοι τοῦ ἀπ' τὸ Αἰτωλικὸ (Ἀνατολικό) τὸν παρακάλεσαν ν' ἀναλάβῃ τὴ σχολαρχία τῆς ἐκεῖ Σχολῆς καὶ ὁ Εὐγένιος «ἐκ τῆς Ἄρτης ἔλθὼν, ἐν τῷ Ἀνατολικῷ διέτριβεν³⁷³» ἔχοντας γύρω του «χορὸν φοιτητῶν ἱκανῶν³⁷³».

Ὁ ἁγιορείτης ὑμνογράφος-ὑμνωδὸς συνέθεσε (πρὶν λίγα, μονάχα, χρόνια) στὴ μονὴ τοῦ Βατοπεδίου τὸν εὐχαριστήριον ὕμνον πρὸς τὸν Ἅγιο Εὐγένιο, πού τόσο εἶχε εὐεργετήσῃ τὴν πόλιν τῆς Ἄρτας στὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς πικρῆς σκλαβιάς. Γράφει: «Ὡσπερ ἄστρον πολὺφωτον/νοητῶς ἀνατέταλμας (...) Αἰτωλικὸν καὶ τὴν Ἄρταν δέ/καὶ πᾶσαν περίοικον τῶν Ἀγράφων δαδουχεῖς/ταῖς ἀκτίαι τῶν λόγων σου». Κι' ἀκόμη: «Πολλῶν καλῶν ᾠφθῆς πρόξενος/Αἰτωλικῷ καὶ Ἄρτη Εὐγένιε³⁷⁴».

Λίγο μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Εὐγενίου γιὰ τὸ Αἰτωλικό, στὸ μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς Ἄρτας τοποθετήθηκε ὁ πολὺς Θεόφιλος ὁ Κορυδαλεύς (1640-1642 ἢ 1643 κατ' ἄλλους) ὑπὸ τὴν πίεση (σύμφωνα μὲ μιά πρώτη ἄποψη) τῶν ἀρτινῶν φίλων τοῦ Εὐγενίου, οἱ ὁποῖοι πῆγαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπειδὴ, ὁμως, ὁ Κορυδαλεύς «τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἀπειρος ἦν» («καὶ καὶ θεωρητικῆς φιλοσοφίας εἰς ἄκρον ὑπῆρχεν ἑλληλακῶς³⁷⁵») ἀπέτυχε στὴ διοίκηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Καὶ ἡ ἀποτυχία θά 'ταν ἀκόμη μεγαλύτερη ἂν ὁ Εὐγένιος, πού ἀνέβαινε κατὰ καιροὺς στὴν Ἄρτα, δέν ἔτρεχε νὰ τὸν βοηθήσῃ στὴ διάρθρωση τῶν περισσώτερων ἀπ' τὰ λάθη, πού διέπραττε ἐξαίτιας τῆς ἀπειρίας του.

Ἐνα σοβαρὸ ἐπεισόδιο μὲ τοὺς τούρκους κατακτητῆς τῆς πόλης τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Αἰτωλικὸ καὶ νὰ καταφύγῃ στὸ Μεσολόγγι, στὸ ὁποῖο δίδαξε γιὰ μιά περίπου τριετία. Ἐπέστρεψε, στὴ συνέχεια, στὰ Ἄγραφα ὅπου ἴδρυσε τὴ Σχολὴς Καρπενησίου (ἐδῶ παρεῖχε δωρεάν παιδεία καὶ διατροφή³⁷⁶) καὶ Βραγγιανῶν, πού ἡ προσφορὰ τους ἦταν «ἰδιαίτερα σημαντικὴ στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ³⁷⁷».

Ἀνάμεσα στοὺς πολυάριθμους μαθητῆς του ἀναφέρονται: ὁ «ἐν πολλαῖς ἀρεταῖς κεκοσμημένος³⁷⁸» ἱερομόναχος ἀπὸ τὸ Πέτα τῆς Ἄρτας, κάποιος Δαμασκηνός, εὐνοῦχος, ἀπ' τὸ Βάλτο, ὁ, ἐπίσης, θαλινὸς Στέφανος Παπαδημητρίου, πρῶν ὑπαξιωματικὸς στὰ μέρη τοῦ Ραδοβιζίου καὶ τῆς Ἄρτας, κ.ά.³⁷⁹ Ἐπίσης, ὁ Γρηγόριος Μάνεσης, «ἐκ τῶν καλυτέρων καὶ πλέον προσφιλῶν μαθητῶν του» («ὁ ἐμός Γρηγόριος» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἴδιου τοῦ Εὐγενίου³⁸⁰), «ὁ πρῶτος –προφανέστατα– διδάσκαλος τῆς Σχολῆς Μανολάκη στὴν Ἄρτα κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον τῆς λειτουργίας της³⁸¹».

Ὁ Εὐγένιος, ὁμως «ὑπὸ τοῦ πολλοῦ γήρατος καμφθεῖς («τριγέρον γὰρ ἦν καὶ τὰ νεστόρια ὑπερβέβηκεν³⁸²) ἦταν δύσκολο –παρόλη τὴν ἐπιθυμία του– νὰ διδάσκῃ, ἀλλὰ δέν ἔπαυε νὰ ἀποστέλῃ ἐπιστολὰς, μερικὲς ἀπ' τὴς ὁποῖες ἀπευθυνό-

ταν σέ πρόσωπα, πού θά μπορούσαν νά βοηθήσουν σημαντικά καί, ιδιαίτερα, στήν ἴδρυση ἐκπαιδευτηρίων. Τέτοια ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ «*φιλομούσου καί φιλογενοῦς Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ*³⁸³», τόν ὁποῖο παρακινούσε νά ιδρύσει δύο Σχολές: «*μίαν μὲν ἐν Ἄρτῃ τῆς Ἀκαρνανίας, ἐτέραν δέ ἐν τῷ Ἀνατωλικῷ τῆς Αἰτωλίας*³⁸⁴». Τό αἶτημά του ἦταν νά ιδρυθεῖ πρώτα ἡ Σχολή στό Αἰτωλικό, κ' ὕστερα ἐκεῖνη τῆς Ἄρτας. Ἄλλά ὁ τότε μητροπολίτης Ἄρτης Βαρθολομαῖος, πού ἔτυχε νά βρισκεται τόν καιρό ἐκεῖνο στήν Κωνσταντινούπολη, «*ἀπέτρεψε τόν φιλογενῆ ἄνδρα*³⁸⁵» θεωρώντας «*ἀνάξιον τό Αἰτωλικόν χωρίον ἀποδεχθῆναι τοιαύτης σχολῆς, τήν τοῦ τόπου στενότητα προβαλλόμενος*³⁸⁶», συνέστησε δέ νά ιδρυθεῖ ἡ Σχολή αὐτή στήν Ἄρτα «*πόλιν οὖσαν μεγάλην καί ἧ φησι περί Τροίας Ὅμηρος εὐρύγειαν*³⁸⁷» [= «*πόλη εὐρύχωρη*» γενικά, καί κατά λέξη: «*εὐρείας ἀγίας ἔχουσα*», «*πού ἔχει πλατεῖς δρόμους*»]. Ὁ κύρ-Μανολάκης πείθεται καί ἐκπληρώνει «*μάλα προθύμως*³⁸⁷» τήν ἐπιθυμία τοῦ Βαρθολομαίου δίνοντάς του τρεῖς χιλιάδες ἀργυρά νομίσματα ὡς πρῶτο βοήθημα καί βασικό πόρο γιά τή λειτουργία της.

Ὁ βιογράφος τοῦ Εὐγενίου Ἀναστάσιος Γόρδιος τονίζει: «*καί τοιαύτην ἔσχε τήν ἀρχήν ἢ κατά τήν Ἄρταν σχολή, προκαταρκτικόν αἴτιον ἔχουσα τόν Εὐγένιον*³⁸⁷», προσθέτοντας ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Εὐγένιος, ἂν καί «*δεινοπαθῶν*³⁸⁷» [παραπονούμενος] γιά μιὰ τέτοια ἐξέλιξη, *χάρηκε*, ὥστόσο, πού αὐτή ἔγινε στήν Ἄρτα, ἀφοῦ «*ἡ τοῦ τόπου εὐρυχωρία*³⁸⁷» καί «*τό εὐκαρπον τῆς χώρας*³⁸⁷» αὐτῆς, θά μπορούσαν νά προσφέρουν στούς ὑπόδουλους Ἕλληνες μεγαλύτερη ὠφέλεια καί εὐεργεσία παρ' ὅση ἡ ἴδρυση τῆς Σχολῆς στό Αἰτωλικό.

Ἡ Δ. Χατζημάνου στήν ὑπό τόν τίτλο «*Ἡ ζωὴ καί τό ἔργο τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη σύμφωνα μέ τήν ἐπιστολογραφία του*» («*La vie et l' oeuvre de Eugène Yannoulis d' après sa correspondance*») διδακτορική Διατριβή της (Thèse, Paris IV), ἀρχίζει τό σχετικό κεφάλαιο γιά τή «*Σχολή τῆς Ἄρτας*» γράφοντας: «*τό νά ποῦμε πῶς ἡ σχολή τῆς Ἄρτας ὀφείλει τή σύστασή της στόν Εὐγένιο Γιαννούλη, δέν θά ναι καθόλου μακρῶν ἀπ' τήν ἀλήθεια*³⁸⁸».

Ἡ Σχολή τῆς Ἄρτας ιδρύθηκε τό 1669. Τό συγκίλιο («*τό ἀρχαιότερον ἐκκλησιαστικόν ἔγγραφον*³⁸⁹»), πού ἐπικυρώνει τή σύσταση τῆς Σχολῆς καί κατοχυρώνει τόν ὄργανισμό της μέ σαφεῖς διατάξεις, χρονολογεῖται ἀπό τόν Ἀπρίλιο τῆς ἴδιας χρονιάς. Ἡ ἴδια εἶχε ἐγκατασταθεῖ «*ἐντός τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου*³⁹⁰», πού βρισκεται στήν παλιά ἀρτινή συνοικία τοῦ τουρκοπάζαρου. Ἡ Σχολή προικοδοτήθηκε ἀπ' τά εἰσοδήματα τόσο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ὅσον καί τοῦ ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς καί ἀπ' τά κτήματά τους.

Τή διεύθυνσή της (πέρα ἀπ' τόν Γρηγόριο Μάνεση, τό πνευματικό τέκνο τοῦ Εὐγενίου, συνεχιστή τοῦ ἔργου του καί πρῶτο διευθυντή καί διδάσκαλο —ἀπ' τοῦς πιό προοδευτικούς τῆς ἐποχῆς του³⁹¹— σ' αὐτή) ἀνέλαβε, λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ φίλος τοῦ Εὐγενίου Νικόδημος Μαζαράκης, «*τόν ὁποῖο ὁ ἴδιος, πιθανῶς παρακίνησε νά πάει στήν Ἄρτα*³⁹²». Ὁ Ἄν. Γόρδιος πληροφορεῖ τόν Εὐγένιο γιά τήν πράγματι ἐπίπονη καί ἀποδοτική ἐργασία τοῦ Νικοδήμου ὡς διδασκάλου ἀλλά καί γιά τή συμπεριφορὰ τῶν μαθητῶν του, πού ἀπαιτοῦν νά διδάσκει συνεχῶς σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἡμέρας.

Ὁ Εὐγένιος δέν ἔπαυε, μέ κάθε τρόπο, νά πληροφορεῖται γιά κάθετι πού

σχετιζόταν με τήν Σχολή τῆς Ἄρτας καί τήν καλή λειτουργία της, γιά τήν ὁποία ὁ ἴδιος πάντοτε φρόντιζε, ἀφοῦ καί γιά τόν πρῶτο της διευθυντή ἐνδιαφέρθηκε καί γιά τήν τοποθέτηση τοῦ φίλου τοῦ Νικοδήμου ὡς διευθυντοῦ της καί πάλι³⁹². Ἐ-
ρουσε σήμερα μέ δεβαιότητα³⁹² πῶς ἦταν ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης Βαρθολομαῖος
πού τόν πληροφοροῦσε γιά λειτουργικά καί ἄλλα θέματα τῆς Σχολῆς, ὅπως καί ὁ
Ἄν. Γόρδιος, ὁ Γρηγόριος Παυρόλος (μαθητής τῆς Σχολῆς τῆς Ἄρτας), ὁ Ν. Μαζα-
ράκης κᾶ, μέ σχετικές ἐπιστολές τους σταλμένες στή Γούβα τῶν Βραγγιανῶν («τά
ἐρημνά καί δυσήλια ὄρη τῶν Ἀγραύων³⁹³») ὅπου ἦρθε «καί ἐξελέξατο τό ἐρημητή-
ριό του (...) ὁ φιλέρημος μοναχός³⁹³».

Ὁ Ἄν. Γόρδιος (ὁ βιογράφος τοῦ ἁγίου Εὐγενίου) ἔγραφε ἀπ' τήν Ἄρτα στίς
29/4/1678: «...ἐνας Πετριλιώτης ἐδῶ μοῦ εἶπε πῶς νά ἐπαράγγειλεν ἡ λογιότης σου
διά νά φύγω ἀπό δῶ ἀπό τήν Ἄρτα, σημάδι πῶς δέν θέλομεν ἐπιτύχει ὄντες
ἀκόμη εἰς τήν Ἄρταν τιμίαν γραμμιάτων (...) Ἔχει εἰς τόν νοῦν του καί ὁ διδά-
σκαλος νά ἀναχωρήσῃ ἀπό τήν φλόγα τῆς Ἄρτας ὅταν δυναμώσῃ καί θέλομεν νά
συναναχωρήσῃ ἀντάμα. Ἄς ἤξευρῃ [ἡ λογιότης σου] ὅμως περὶ αὐτοῦ ὅτι πολλούς
κόπους ἀνεδέχθη ἐδῶ εἰς τό σχολεῖον τῆς Ἄρτης· δέν εἶναι ἀξίος ὁ μισθός ὅπου
μέλλουν νά τοῦ δώσουν οὔδέ διά ἓνα τρίτον μέρος τοῦ κόπου του· πέντε, ἕξι, ἑφτά
μαθήματα σχεδόν διάζεται νά δίδῃ καθ' ἡμέραν καί μέ ὅλον τοῦτο εἶναι κάποιιοι
ἀπό τοὺς ἀρχαίους μαθητάς τοῦ σχολεῖου (ἀπό τό τάγμα λέγω τῶν ἱερομονάχων)
ἀνευχαρίστητοι καί τό αἷτιον εἶναι ὅτι γυρεύουν περισσότερο ἀπό ὅσον δύνονται
μάθημα. Ἐγῶ ἐτελείωσα τήν Περί οὐρανοῦ καί Περί ψυχῆς πραγματεῖαν καί βού-
λεται τώρα ὁ διδάσκαλος νά μοῦ διαβάσῃ δυό τρία βιβλία ἀπό τά Μεταφυσικά³⁹⁴...».

Ὁ Γρ. Παυρόλας σέ μιά ἀπ' τίς ἐπιστολές του, σταλμένη ἀπ' τήν Ἄρτα στίς
9/4/1678 (;), πληροφορεῖ τόν Εὐγένιο ὅτι, στό πλαίσιο τῶν μαθημάτων στήν ἐκεῖ
Σχολή, «ἀρχίσασμεν σύν Θεῷ τήν πραγματεῖαν τῶν Μεταφυσικῶν³⁹⁵».

Ὁ Ν. Μαζαράκης ὁ Θετταλός (συγγραφέας, ἐκτός ἀπό τὰ ἄλλα, καί ἐνός
βιβλιαρίου «Περί ψυχῆς») στήν πρώτη ἀπ' τίς ἐπιστολές του [1678] γράφει γιά τή
Σχολή, τήν Ἄρτα καί τοὺς ἀρτινοῦς: «Τά δέ περὶ ἡμᾶς ὅσον μὲν ἀπό μέρους τοῦ
ἀρχιερέως καί τῆς λοιπῆς ὀμηγύρεως πολιτῶν καλῶς ἔχει, ἀπό μέρους δέ τῶν τοῦ
σχολεῖου οὐ τήν τυχούσαν πάσχω ἐνόχλησιν καί μάλιστα ἐκ τοῦ Γρηγορίου Ψάλτου
μονήμερον βουλομένου συμπάντων τῶν μαθημάτων τήν παράδοσιν. Περί δέ τόν
ἱεροδιάκονόν της καλῶς μὲν ἔχει τό γε νῦν ἔχον διά τῶν ἱερῶν της εὐχῶν τά τε
Περί ψυχῆς καί Περί οὐρανοῦ μέχρις ᾧδε ἀκροασάμενος, ἐντεῦθεν, ἐπειδὴ τοῖς σοῖς
προστάγμασις ὑπεῖκων, μετ' οὐ πολὺ πάντως ἐλεύσεται, ἀγκαλά καί νά ἦτον εἰς
αὐτόν ἀναγκαῖον εἶτι ἀκροάσασθαι καί τινων τῶν Μεταφυσικῶν βιβλίων καί μάλι-
στα τοῦ ζ' καί λ' ἀναγκαιοτάτων ὄντων καί δυσνοήτων καθ' αὐτόν³⁹⁶».

Σέ μιά ἄλλη (τῆς 25ης/8ου/1678) σταλμένη ἀπ' τήν Ἄρτα στό ἐρημητήριο
τοῦ Εὐγενίου (τήν ἀνήλιο Γούβα³⁹⁷ τῶν Βραγγιανῶν) γράφει: «Πολλήν ἔχομεν τήν
ἀδημονίαν, ᾧ θέλιτιστε, τῶνόντι ἐν τῷ λέγειν καί γράφειν πρὸς τήν στήν λογιότητα,
διότι ὁ μὲν πόθος τοῦ λέγειν καί ἐκφράζειν τά τε σωματικά πάθη καί τά τῆς ψυχῆς
διανοήματα ἐμπίμπλησι [γεμίζουσιν μέχρι πάνω] τό στόμα καταναγκάζουσιν αὐτό πρὸς
τό λέγειν, ὁ δέ νόμος τοῦ γράφειν τό ἀποπερατοῖ εἰς ὅπερ αὐτός βούλεται³⁹⁸».

Ἀπευθυνόμενος καί πάλι πρὸς τόν «φιλοσοφικώτατον καί ποθεινότατον διδά-

σκαλον³⁹⁹» υπενθυμίζει την «σωματικήν άτονιαν πρὸς τὸ γράφειν» τοῦ υπέργηρου ἐρημίτη τῆς Γούβας καὶ ἀγαπητοῦ του διδασκάλου, ὁ ὁποῖος –ὡστόσο– ὄχι μόνο δέν ἔπαυσε νά ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ Σχολή τῆς Ἄρτας, ἀλλὰ καὶ ποτέ δέν σταμάτησε, ἴσαμε τὸ τέλος τῆς ζωῆς το, νά ἀλληλογραφεῖ, στέλλοντας ἐπιστολές «πρὸς πολλὰ τῶν προσώπων ἰδιωτικῶν τε καὶ ἀξιωματικῶν⁴⁰⁰». Ὅσες ἀπ’ αὐτές ἦταν γραμμένες «κατὰ τὸν ἀπλοῦν καὶ ἰδιωτικόν τρόπον⁴⁰¹» ἀπέσταξαν «σοφῆς μελίσης γλυκύτητα⁴⁰¹». Ἡ ἐπιστολογραφία ἦταν γιὰ τὸν Εὐγένιο μιά βαθιά ψυχική ἀνάγκη πού ζητοῦσε ἀπὸ πολύ παλιὰ νά ἐκπληρώσει. Ἐπ’ ὅσες ἐπιστολές διασώθηκαν, μόνο ἡ χρονολογικά τρίτη στή σειρά στάλθηκε ἀπ’ τὴν Ἄρτα μὲ ἡμερομηνία 14/3/1641 πρὸς τὸν Ι. Καρυοφύλλη στὴν Κωνσταντινούπολη, τονίζονται δέ σ’ αὐτὴ τὰ ἑξῆς: «ὅταν ἀκούσω ὁποῦ νά ἔρχεται αὐτοῦ τινάς, ὁ νοῦς μου εὐθύς τυπῶνει καὶ φαντάζεται τὴν ἀγάπην τῆς [«τῆς λογιότητός σου»] καὶ ἔχω καὶ πολλὴν ἡδονὴν καὶ παρηγορίαν νά τῆς γράφω⁴⁰²» [Εἰκ. 23]. Μιά δεῦτερη (6/7/1676;) εἶναι σταλμένη ἀπ’ τὴν Τατάρνα («Τετάρνηθεν») πρὸς ἓνα ἱερομόναχο Γρηγόριο («Γρηγορίῳ τῷ μουσικωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ⁴⁰³»). Ὁ γραμματοκομιστής εἶναι ἓνας «νεανίσκος Δημήτριος τοῦνομα ἐκ τοῦ ἀγχοῦ κωμυδρίου ὀρμάμενος τοῦ Πέτα⁴⁰⁴»). Δύο ἀκόμη (ἀχρονολόγητες) στάλθηκαν «τῷ αἰδεσμοτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἀγίῳ πρωτοπαπᾶ τῆς ἀγιοτάτης ἐκκλησίας κυρίῳ Χριστοδοῦλῳ⁴⁰⁵», πού ἦταν συνδεμένος μαζί του μὲ προσωπική φιλία («φιλίαν ἀκατήλετον⁴⁰⁵» ὅπως ὑπογραμμίζει καὶ γιὰ τὴν ὁποία εὐχεται νά μὴν ὀλισθηεῖ ποτέ ὁ ἴδιος «εἰς ἀπάνθρωπον μανίαν⁴⁰⁵» καὶ τὴν ρίξει «εἰς τὸν βυθόν τῆς λήθης⁴⁰⁵»). Στέλνει τίς εὐχές του σέ μερικούς «κληρικούς καὶ εὐγενεστάτους ἄρχοντες τῆς θεοφυλάκτου πολιτείας Ἄρτης⁴⁰⁵». Εἶδοποιεῖ ὅτι ἐπιστρέφει «τὰ γράμματα τοῦ κύριου Λεοντίου, διατὶ τὸν ἐχάσαμεν ἀπὸ μπρὸς μας⁴⁰⁵» σ’ ἓνα πανηγύρι καὶ προσθέτει μὲ πολύ χιούμορ: «Δέν ἤξεύρομεν, ἡρπάγη τάχα ὑπὸ τῶν Ἀρπιυῶν καὶ οὗτος ἢ τέθριππος ἀνήλθεν ὡς τὸν οὐρανόν <ὁ Ἥλιος> ἢ ἀπέπτη περοφυῆς ὡς ὁ μυθικός Ἰκαρος· τὸν ἐζητήσαμεν πανταχοῦ καὶ ἐκράξαμεν καὶ διαπεφωνήκαμεν κρᾶζοντες· ἐδράμομεν εἰς ἀστρολόγους καὶ οὐκ εἶπον ἡμῖν ἐκεῖνοι τι σαφές. Ἐπήγαμεν ὕστερα εἰς τὰ Ἄγραφα εἰς κάποιας χρησολόγους γραῦς καὶ ἐριξαν ἅπαξ καὶ δὶς τοὺς κνάμους⁴⁰⁵...».

Ἐνας «ἱερεὺς καὶ χαρτοφύλαξ Ἄρτης⁴⁰⁶» μὲ τὸ ὄνομα Παναγιώτης τὸν προσκαλεῖ νά ἔρθει καὶ πάλι στὴν Ἄρτα ὡς διδάσκαλος τονίζοντας ἀνάμεσα στὰ ἄλλα (τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα) καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἀκαρνᾶνες [= Ἀρτινοί] ἰμείρονται σου [ἐπιθυμοῦν] τῆς λογιότητος ὡς διδάσκαλον καὶ παιδοτρίβην, ὅτι παιδείας ὑστέρηται ἢ πατρίς ἡμῶν καὶ ἑξῆς [θὰ ἔχει] τινάς προσόδους ἀρκούσας παρά τε τῶν ἀδελφῶν τρεῖς χιλιάδας τῶν ἄσπρων καὶ τὸ ἥμισυ τῆς ἐφημερίας καὶ παρά παιδῶν καὶ τοῦ κοινοῦ τὰ δυνατὰ καὶ διάξεις μεθ’ ἡμῶν ἐν ἡσυχίᾳ· οὐδεὶς γὰρ ἔσται ὁ ἐνοχλήσων⁴⁰⁶».

Τέλος, ἓνας ἀνώνυμος ἐπιστολογράφος (ἴσως ὁ Χριστόδουλος ὁ Πρωτοπαπᾶς) γράφει στὸ ἀπὸ 13/10/1645 γράμμα του: «Ἀνδρῶν ἱερῶν λογιώτατε καὶ φιλοσόφων ἀκρότατε (...) Δαίμων τις ἀντίξους χειμῶνα δεινόν ἐπήγαγε τῇ ἡμετέρᾳ πόλει [στὴν Ἄρτα], καὶ τῶν κακῶν ἐσμός ἐπεισέφρησεν, αὐτοὶ ἑαυτοῖς πολεμοῦντες καὶ κατεσθίοντες ἀλλήλους τῇ φιλοδοξίᾳ (...) νῦν δέ τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ τῶν σῶν προσευχῶν ὁ χει-

μών παρήλθε και τό ἔαρ ἀνέτειλεν (...) Δεῖται δέ ἀηδόνων πρὸς τέρψιν και προ-
σκαλεῖται σε, ἣν εἶχε ποτε ἀηδόνα τήν καλλικέλαδον (ς.) Μή οὖν
ἀπαξιώσης ἢ τάχος παραγενέσθαι πρὸς ἡμᾶς⁴⁰⁷».

Σήμερα, σ' αὐτά τά δύσκολα χρόνια τοῦ κοινωνικοῦ και ἔθνικοῦ μας βίου, στίς
κρίσιμες στιγμές τῶν «ἀνόμων ἔργων⁴⁰⁷», τίς τραγικές ὥρες ἐνός «δεινοῦ και χιο-
νώδους και ἀνέμων πνοαῖς και νιφάδεςι ἀναμέστου χειμῶνος⁴⁰⁷» στίς ψυχές τῶν
ἀνθρώπων, «προσκαλεῖται» και πάλι στήν πόλη πού τόσο ἀγάπησε (μαζί, και
ἡ «πληθὺς» τῶν ἀγίων ἐκείνων πού συνδέθηκαν μέ μιὰ σελίδα τῆς πολυαίωνης
ιστορίας τῆς) γιά νά χαρίσει «τινά [τόσο ποθητή στίς μέρες μας] τῶν παθῶν
ψυχαγωγίαν».

Ἄπ' τούς νεότερους ἀγίους τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μας ὁ ἅγιος Εὐγένιος,
συνδέθηκε μέ μιὰ πτυχή τῆς ιστορίας τῆς Ἑλλάδας στά σκοτεινά χρόνια τῆς
δουλείας και –ιδιαιτέρα– τῆς πνευματικῆς ιστορίας τῆς, θεμέλιο στέρεο και τῆς
λαμπρῆς, στή συνέχεια, ἐθνικῆς ιστορίας τῆς τῆς ιστορίας μιᾶς πόλης – «φω-
τεινῆς ἐστίας Ἑλληνισμοῦ» και, ταυτόχρονα, «πόλης-σύμβολο ὀρθό-
δοξης καθαρότηας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1856²), «Νέον Μαρτυρολόγιον ἦτοι μαρτυρία περὶ τῶν
νεοφανῶν Μαρτύρων...», Ἐν Ἀθήναις, σ. 34-35.

2. Εἰρηναίου [Κουτσογιάννη] ἀρχιμ., (1988), «Αἰτωλοκαρνανῆς Ἅγιου», Ναύπακτος,
σ. 40.

3. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1856²), ὁ.π., σ. 35. – Βλ. και Κ. Χ. Δουκάκη (1895),
«Βίος Ἁγίων τοῦ μηνός Νοεμβρίου ἦτοι Ἰάκινθος Βιβλίον ψυχοφελέστατον, Ἐκλόγιον ἢ Μέγας Συναξαρι-
στής», Ἐν Ἀθήναις, σ. 48: «... διὰ τοῦτο ἐντός ὀλίγων ἡμερῶν ἦλθεν εἰς τούς ἐξουσιαστές τοῦ τόπου και
πλέκων τήν προδοσίαν εἶπεν λόγους παρανόμους κατά τοῦ ὀσίου και ὅτι συνάζει πλῆθος ἀνθρώπων διά
ξηρᾶς, και θαλάσσης, και τούς γράφει κατ' ὄνομα, και ἴσως θέλει Ἀγάδες μου, νά μᾶς παραδώσει εἰς ἄλλο
δασίλειο (...) και ἀκούσαντες αὐτά οἱ Ἀγάδες ἐταράχθησαν, και αὐτοὶ γράφουν εἰς τόν Μπέην τῶν Τρικκάλων
γράμμα, και τοῦ φανέρωσαν ὅσα ἀκούσαν ἀπό τό στόμα τοῦ Ἄρτης και ὁ Μπέης (...) πολύ ἐθυμώθη, και
ἔστειλε εὐθύς δεκαοκτώ στρατιώτας ὀπλισμένους νά πάρουν τόν ὄσιον, παραγγέλαν αὐτοῖς νά τόν φέρουν
δεμένον, κατά τήν τυραννικήν των συνήθειαν...». Ἐπίσης: Β. Ματθαίου (1964²), «Μέγας Συναξαριστής
τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας», ΤΙΑ (Μῆν Νοέμβριος), Ἀθήναι, σ. 57. Α. Α. Γκλαβίνα (1974) «Ὁ ἐκ
Καστορίας νεομάρτυς Ἰάκωβος». Στό π. «Μακεδονικά», 14, σσ. 41-42.

4. Γ. Δ. Μεταλληνῶ, Πρωτοπρ., (1992), «Νεομάρτυρες οἱ ἀνυπαστασιακοὶ μέ τό σταυρό». Στό π. «Τότε», τχ. 37, σσ. 53-54.

5. Β. Π. Στογιάννου (1971), «Ὁσῖος Θεωνᾶς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης». Στό π. «Πηγήριος
Παλαμᾶς», Ἐτ. Ν.Δ., τχ. 623, σ. 258.

6. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου τοῦ Βυζαντίου, μητροπ. Ἄρτης (1962²), «Δοκίμιον περὶ
Ἄρτης». Συμπλ. Γ. Τσοῦτσιου, Ἄρτα, σ. 97. Π. Κανελλοπούλου (1976), «Ἱστορία τοῦ Ἑυρωπαϊ-
κοῦ Πνεύματος», Ἀθήνα, Ι, III, σ. 97: «... ὁ Σελίμ ὁ Α' ὁ «Παβούζ», δηλαδή ὁ Σκληρός, ὅπως ἐπανομάσθηκε
ὁ ἕγγονος αὐτός τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ, πού ἔγραψε ποιήματα (στήν περσική γλῶσσα), ἀλλά πού ἦταν
ἀδίστακτος, αἰμοχαρῆς και ἀήτητος...».

7. Α. Μιχαλοπούλου (1976), «Ὁ Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ ἐκ Καστορίας», Ἀθήναι, σ. 31-35, 62-71,
75-77.

8. Χ. Δ. Βασιλοπούλου (1991²), «Ὁ Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ Νεομάρτυς», Ἀθήναι, σ. 50. – Κ. Χ.
Δουκάκη (1895), ὁ.π., Τ. ΙΑ, σ. 46, Β. Ματθαίου (1964²), ὁ.π., Τ. ΙΑ, σ. 56.

9. Α. Α. Γκλαβίνα (1972), «Θεωνᾶς Α' ὁ ἀπό ἡγουμένων μητροπολίτης Θεσσαλονίκης». Στό π.
«Μακεδονικά», 12, σ. 42. Βλ. και Σ. Εὐστρατιάδου (1995²) «Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλη-

σίας», Ἀθήνα, σ. 208: «Φθονθείς (...) κατηγορήθη εἰς τὰς ἀρχάς ὡς ἐπίβουλος τῆς ἐξουσίας». Κατὰ τὸν π. Γ. Δ. Μεταλληνόν (1992), ὅπ., σ.σ. 53-54: «Ἡ περίπτωση ἀνήκει σὶς ἐλάχιστες ἐκείνες πού τὸ μαρτύριο προκλήθηκε ἀπὸ ἐπιλήθμονες τῆς ἀποστολῆς τους ποιμένες [τὸν μητροπολίτη Ἄρτης, ΣΤ Γ αἰ].

9α. Κ. Χ. Δουκάκη (1895), ὅπ., Τ. ΙΑ, σ. 41. – Β. Ματθαίου (1964²), ὅπ. Τ. ΙΑ, σ. 50.

10. Β. Ματθαίου (1968³) «Μέγας Συναξαριστής...», Τ. Δ, Ἀθήνα, σ. 100. – Κ. Χ. Δουκάκη (1892), «Μέγας Συναξαριστής, ἦτοι Σμάρταγός τοῦ νοητοῦ Παρθαθείου...», Ἐν Ἀθήναις, Τ. Δ, σ. 69. Βλ. καὶ Π. Καρδάρη, Ἀρχιμ., (1947), «Ὁ Ἅγιος Θεωνᾶς, Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Βίος, Πολιτεία καὶ Ἀκολουθία αὐτοῦ», Ἐν Θεσσαλονίκῃ, σ. 9, 11, 14, 15. Ἐπίσης, σ. 20 καὶ 24 («Ἀκολουθία»). Ὁ Ἅγ. Ἰάκωβος ἀναφέρεται σὸ «Μεγαλινάριον» ὡς «πορφύρας διδάσκαλος» (Εἰρηναίου [Κουτσογιάννη], ἀρχιμ. 1988, ὅπ., σ. 145). Ὁ Γ. Ζαβίρας («Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον», 1872, Ἀθήνησι, σ. 305) γράφει: «οὗτος ἦν ἀνήρ πεπαιδευμένος ἐν τε τοῖς φιλοσοφικοῖς καὶ θεολογικοῖς μαθήμασι...».

11. Π. Γ. Ζερλέντου (1903)², «Θεσσαλονικέων μητροπολίται ἀπὸ Θεωνᾶ τοῦ ἀπὸ ἡγουμένων μέχρι Ἰωάσαφ Ἀργυροπούλου (1520-1578)». Στὸ π. «Byzantinische Zeitschrift», Τ. XII, σ. 131.

12. J. Dagroujés (1954), «Les manuscrits de Monastère Saint-Anastasia Pharmakolytria de Chalcidique». Στὸ π. «Revue des Études Byzantines», Τ. 12, σ. 53: «... Theonas, avant de se réfugier en Chalcidique, avait été disciple à Arta de Jaque le Neomartyre». Ὡστόσο «δὲν ἀποδεικνύεται ἀκριβές» ὅτι ὁ Θεωνᾶς ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Ἰακώβου στὴν Ἄρτα. «Εὐλόγο εἶναι τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀποψη περὶ μαθητεύσεως τοῦ Θεωνᾶ στὴν Ἄρτα ὀφείλεται ἀποκλειστικά σὸ στοιχεῖο πού ἡ μονὴ τῆς Δερβενίστας ὑπαγόταν στὸν Ἄρτης ἀρχιερεῖα «Ἀνάκιο», πληρέστερα μητροπολίτη Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης». (Κ. Δ. Στεριοπούλου, 1984, «Ὁ ἱερόναχος Παῖσιος Μεταξῆς καὶ ἡ σχολὴ τῆς Ἄρτας τὸν 17ο αἰώνα». Στὸ π. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», ἐτ. 67, Ἰαν.-Φεβρ., τ. 700, σ. 99-100. – Ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴ φοίτησή του ἢ ὄχι στὴ σχολὴ τῆς Ἄρτας, ὁ Ἅγιος Θεωνᾶς ὑπῆρξε «ἀνὴρ σοφός καὶ τ' ἀληθῆς κρίναι δυνάμενος», ἀνήρ λόγιος. – «Ἐγραψεν ἐπιστολὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Κροουσίου ἐν τῇ Τουρκοκρατικῇ (...) προοίμιον εἰς τὰς ἐν ἔτει 1560 τυποθείας ἐν Βενετίᾳ διδασχὰς τοῦ Ραρτούρου [πολύ σπάνιο βιβλίον], κλπ.». (Π. Καρδάρη, 1947, ὅπ., σ. 9-10). Βλ. καὶ Κ. Σάθα (1868), «Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφία...» Ἐν Ἀθήναις, σ. 211-212. – Ἐπίσης Γ. Σταγιόλογος (1996), «Πατριαρχικὰ μοναστήρια. Ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς φαρμακολυτρίας». Στὸ π. «Ἐπτὰ Ἡμέρες» τῆς ἐφημερίδας «Ἡ Καθημερινή» 12 καὶ 13/4/1996. Ἀφιέρωμα. «Τὰ μοναστήρια τῆς Μακεδονίας», σ. 29: «Ἡ ἐκκλησία ἐτίμησε τὸ πνευματικὸ του ἔργο καὶ τὸν ἐνέταξε σὸ Ἀγιολογίῳ τῆς».

13. «Αἰτωλοκαρνανικὴ καὶ Εὐρυτανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», (1964). Στὸ λ. «Δερβενίστης Μονή», Ἀθήνα, Τ. II, σ. 775 (ΕΒΕ, Χ/Φ 158, φύλ. 1356-136α) [Ἵπό Π. Ι. Βασιλείου]. – Βλ. καὶ τὸ «Ἀπολυτίκιον» τοῦ Ἁγίου: «Καταφύγιον πενομένων/καὶ λιμένα χεμαζομένων Δερβενίστης τὴν Μάνδραν ἀνέδειξας, ὡς οἰκονόμος ψυχῶν ἐνθωάτοσ/ καὶ καθηγούμενος σώφρων καὶ τίμιος». (Εἰρηναίου (Κουτσογ.), ἀρχιμ., 1988, ὅπ., σ. 146).

14. Ibid, σ. 776-777.

15. Χ. Α. Βασιλοπούλου (1991²), ὅπ. Τ. ΙΑ, σ. 54. – Χ. Κ. Δουκάκη (1895), ὅπ., σ. 48. – Β. Ματθαίου (1964²), ὅπ., Τ. ΙΑ, σ. 57.

16. Γερασίου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου (1971), «Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ὁσιομάρτυρος Ἰακώβου τοῦ νέου», Ἐν Ἀθήναις, σ. 26.

17. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1856²), ὅπ., σ. 38. – Χ. Κ. Δουκάκη (1895), ὅπ., Τ. ΙΑ, σ. 56. – Β. Ματθαίου (1964²), ὅπ., Τ. ΙΑ, σ. 64. – Χ. Α. Βασιλοπούλου (1991²), ὅπ., σ. 68.

18. Κ. Χ. Δουκάκη (1895), ὅπ., Τ. ΙΑ, σ. 56. – Β. Ματθαίου (1964²), ὅπ., Τ. ΙΑ, σ. 64.

19. Α. Μιχαλοπούλου (1976), ὅπ., σ. 32.

20. Ibid., σ. 31.

21. Χ. Α. Βασιλοπούλου (1991²), ὅπ., σ. 74-75.

22. Φ. Βιτάλη (1972), «Ὁ ἔθνεργετῆς τῆς Ἠλείου Ἅγιος Κοσμάς ὁ ἰσαπόστολος», Ἐν Ἀθήναις.

23. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1856²), ὅπ., σ. 201.

24. Ι. Β. Μενοῦνου (1973), «Ὁ πρῶτος βιογράφος τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ». «Ἐπετηρὴς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν», Τ. Δ, Ἀθήνα, σσ. 345-354 (εἰδικότερα στὴ σ. 353).

25. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1856²), ὅπ., σ. 201. – Πά τις ἄλλες ἐκδοχές, δὲς Γ. Κ. Πάστρα (1950), «Πατροκοσμάς ὁ Αἰτωλός», Ἀργίνοι, σ. 20: «Ἀπὸ τὴν Σκουληκαριὰν [Ἄρτης] ἐγκατεστάθη ἀρχικῶς εἰς Ταξιάρχην, ὅμως πολὺ ἔνωρίς μετώκησεν εἰς Μέγα Δένδρον». Ἐπίσης, σ. 16: «ὁ παλαιότερος βιογράφος του ἀναγράφει ὅτι κῆτον ἀπὸ ἕνα μικρὸν χωρίον ὀνομαζόμενον Δένδρον». – Θεοφίλου [Σιμοπούλου], ἀρχιμ. (1979), «Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», Ἀθήνα, σ. 10 (καὶ 11): «Ἐγενήθη εἰς τὴν Βουνοκορφὴν Προσακῆριον ὀνομαζομένην. Εἰς αὐτὴν ἐπηξάν καλύθην οἱ Ἡπειρώται γονεῖς του ἐκδοχθέντες ἐκ τῆς αὐτῶν πατρίδος ὑπὸ τῶν τούρκων. Παραμείναντες ἐπὶ χρόνον εἰς Σκουληκαριὰν Βάλτου, μέρος ἄγριον, ἄναντες καὶ ἀπόκημον, ἐφυγον ἐκεῖθεν, ζητούντες ἄλλην πατρίδα καὶ στέγην». – Ὁ Ι. Π. Μαμαλάκης

γράφει –λαθεμένα– στο κατά τά άλλα πολύ αξιόλογο βιβλίο του «Τό Ἅγιον Ὅρος (Ἄθος) διά μέσου τῶν αἰώνων» (ἐκδ. 1971, Θεσ/κη, σ. 370) ὅτι γεννήθηκε στήν Ἄρτα («Οὗτος γεννηθεῖς τό 1714 εἰς Ἄρταν»).

26. Β. Δ. Ζώτου Μολοττοῦ (1904), «Λεξικόν τῶν Ἁγίων Πάντων...», Ἐν Ἀθήναις, σ. 613. – Δ. Σ. Σαλαμάγκα (1952), «Ὁ γνωστός καλόγηρος Κοσμάς», Ἀθήναι, σ. 17. – Τοῦ ἴδιου (1954), «Ὁ Νεομάρτυρας Ἅγιος Γεώργιος Ἰωαννίνων. Συναξάριον», Ἀθήνα, σ. 13. – Χ. Δ. Βασιλοπούλου (1961), «Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, ὁ Ἑλληρ Ἱεραπόστολος», Ἀθήναι, σ. 13. – Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²) ὅ.π., σ. 107. – Φ. Βιτάλη (1972), ὅ.π., σ. 10. – Κ. Σ. Κώνστα (1973), «Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», Ἐν Ἀθήναις, σ. 38. – Φ. Γ. Οἰκονόμου (1976), «Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός καί ἡ ἱεραποστολική δράσις αὐτοῦ», Ἀθήναι, σ. 11. – Τοῦ ἴδιου (1991), «Ἀγιολόγιον πάντων τῶν ἐν Ἠπειρῷ ἁγίων», Ἀθήναι, σ. 111. – Κ. Φαλιτάιτς (1929), «Ὁ Ἅγιος Κοσμάς εἰς τό στόμα τοῦ Ἠπειρωτικοῦ λαοῦ», Ἐν Ἀθήναις, σ. 17.

27. Φ. Οἰκονόμου (1976), ὅ.π., σ. 7. – Τοῦ ἴδιου (1991), ὅ.π., σ. 111.

28. Χ. Δ. Βασιλοπούλου (1961), ὅ.π., σ. 13. – Κ. Σ. Κώνστα (1973) ὅ.π., σ. 38.

29. Γ. Κ. Πάστρα (1950), ὅ.π., σ. 16. – Θ. Β. Σταμούλη (1968), «Ἐνας σύγχρονος Προφήτης. Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», Βαλαώρα Εὐρυτανίας, σ. 7: «ἐγκατεστάθῃ εἰς Σκαληκριαῖν Ἄρτης. Ἐπειδή ὁμως δέν ἤδυνθησαν νά ἀντεπεξέλθουν οἰκονομικῶς εἰς τήν ἄγονον Σκαληκριαῖν, τήν ἀποχαιρέτησαν πολύ γρήγορα...» Μιά τέτοια αἰτία εἶναι ἐλάχιστα πεστική ἀφοῦ «Ἀπ' τό Καρπενήσι ὡς τόν Βάλτο δέν ὑπῆρχαν παρά λίγες καλῦδες καί σκηνές κατοικημένες ἀπό ἄγχιους βοσκούς». (Μ. Α. Γκιόλια, 1972), «Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός καί ἡ ἐποχή του», Ἀθήναι, σ. 30). Εἰδικά γιά τό Μ. Δένδρο, τό χωριό τοῦ Ἁγίου, ὁ Ἄν. Γορδῖος ἔγραφε: *ἀνδράσι εὐαρίθμοις* [= ὀλιγαριθμοῦς, εὐκολομέτρητους, κατ' ἀριθμόν ὀλίγους] *οἰκεῖται, πενία προσταλαπιωροῦσιν ἐσχάτην* (Α. Γορδίου, «Βίος τοῦ ἐν μακαρία τῇ λήξει γενομένου σοφοτάτου καί λογιστάτου ἐν ἱερομονάχοις κῆρ Βυγενίου Ἰουαννουλίου τοῦ ἐξ Αἰτωλίας» «Ν. Ἑλληνομν.», 4, 1907, σ. 34. [Μ. Α. Γκιόλια, 1972, ὅ.π., σ. 30].

30. Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ: Διδαχή Α1 (στή σ. 116 τῆς ἐκδ. Ι. Β. Μενοῦνου (χ.χ.), Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές, Διδακτ. Διατρ., Ἀθήναι). – Ἐπίσης, Διδαχή Α2 (σ. 150 στήν ἴδια ἐκδοση. – Θ. Πετσάλη (1948), «Οἱ Μαυρολόικοι», Ἀθήναι, Μέθ. Β', σ. 250. – Π. Β. Πάσχου (1985), «Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», Ἀθήναι, σ. 15. – Αστ. Αργυρίου (1967), «Spirituels Néo-grecs, XVe-XXe siècles», Namur (Belgique), σ. 71: «Mon pays natal, ma patrie dans le monde éphémère d' ici bas, appartient au département d' Arocouro dans le diocèse d' Arta». – Ν. Μ. Βαπορί (1977), «Fater Kosmas the Apostle of the Poor», Brooklin, Massachusetts, σ. 3 καί 15: «May false e earthly, and fruitless homeland is the province of Arta, on the district of Arocouro». (Ἡ μετάφραση τοῦ Α. Αργυρίου στά γαλλικά ἀπ' τό κείμενο τῆς ἐκδοσης Αὐγουστίνου [Καντιώτη] στά 1952).

31. Αστ. Αργυρίου (1967), ὅ.π., σ. 42: «Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός εἶχε δεχθεῖ τήν ἄμεση ἐπίδραση τοῦ Εὐγ. Βούλγαρη, τοῦ ἐπίσκοπου τῆς Ἀναγέννησης καί σοφοῦ Ἑλληνα λογίου». – Ὁ Μιχ. Περάνθη (χ.χ., «Ἑλληνική Πεζογραφία. 1453 ἕως σήμερα», Τ. Β, σ. 70) ἀναφέρεται στό πόσο ἐπηρεάστηκε ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, κατά τή θητεία του στό Ἅγιον Ὅρος, ἀπό τόν Ε. Βούλγαρη, «πού στάλαζε στό ἔθνοπαιδευτικό του πρόγραμμα τήν πρώτη συνειδητή νύξη γιά μιὰ ἀπελευθερωτική προπαρκακευή».

32. Ἀγγ. Χατζημιχάλη (1940), «Οἱ ἐν τῷ Ἑλληνοσχολίῳ Μετσόβου διδάξαντες καί διδαχθέντες», «Ἠπειρωτικά Χρονικά», Ἔτ. 15, Ἐν Ἰωαννίνοις, σ. 94: Τζερετζέλης-Τζαρτζούλης (...) στενός γνώριμος καί πιθανόν διδάσκαλος τοῦ Ἰσαποστόλου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ». Φέρεται καί ὡς Τζερετζούλης, Ζερτζούλης, Ζαρεζούλης, κ.ά. Βλ. καί σ. 112: Τό ὄνομα τοῦ Τζερετζούλη συνδέεται εἰς τό Ἅγιον Ὅρος μέ μιάν ἀπό τās μεγαλυτέρας φυσιογνωμίας, εἰ μή τήν μεγαλυτέραν τοῦ ἸἩου αἰῶνος, τόν ἀναγεννητήν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους Ἰσαποστόλου Κοσμά τόν Αἰτωλόν».

33. Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου (1856²), ὅ.π., σ. 200. Κατά τόν Π. Μ. Κιτρομιλίδη (1996) στήν ὑπό τόν τίτλο «Ἡ μονή Βατοπαυδίου καί ἡ Παιδεία τοῦ Γένους» σχετικά πρόσφατη μελέτη του, τῆ δημοσιευμένη στό συλλογικό ἔργο «Ἰερά μεγίστη μονή Βατοπαυδίου» (Ἅγιον Ὅρος, Τ. Α, σ. 80) «οἱ χρονολογίαι τῆς φοίτησης τοῦ Πατρο-Κοσμά (τῆς σημαντικότερης πνευματικῆς μορφῆς ποῦ συνδέθηκε μέ τήν Ἀθωνιάδα) στή σχολή, δέν εἶναι μέ ἀκριβέα γνωστές. Δέν εἶναι σαφές δηλαδή κατά πόσο φοίτησε στή σχολή πρῖν ἢ μετά τή μοναχική κοινά του στή Μονή Φιλοθέου καί κατά πόσο μαθήτευσε στή σχολή ὑπό τόν Βούλγαρη ἢ ὑπό τόν Ζερεζούλη [Τζαρτζούλιον]».

34. Φ. Μιχαλοπούλου (1940), «Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», Ἀθήναι, σ. 159. – Κ. Σαρδελή (1988²), «Ὁ προφήτης τοῦ Γένους Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», Ἀθήναι, σ. 196.

35. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου (1897), «Κοσμάς ὁ Αἰτωλός ὁ Ἰσαπόστολος (1714-1779). Βίος καί ἔργα αὐτοῦ. Ἱστορική καί κριτική μελέτη», Ἐν Ἀθήναις, σ. 9.

36. Διδαχή Α1 (στήν σ. 117 τῆς ἐκδ. Ι. Β. Μενοῦνου).

37. «Θρησκευτική καί Ἠθική Ἑγκυκλοπαιδεία» (1965), στό λ. Κοσμάς (ὁ Αἰτωλός), Ἀθήναι, Τ. 7, στ. 894 (Ὑπό Ν. Ι. Σωτηροπούλου).

38. Κ. Α. Βακαλοπούλου (1992), «Ιστορία του Βόρειου Ἑλληνισμοῦ. Ἠπειρος», Θεσσαλονίκη, σ. 146.

39. Ὁ ἴδιος ὁ Πάτερ-Κοσμάς μοίρασε δωρεάν περισσότερες ἀπὸ 4.000 χαλκοματένιες κολυμπήθρες γιὰ βαφτίσια, σὲ ἰσάριθμες ἐκκλησίες. Γράφει ὁ βιογράφος του: «Κατέπεισε τοὺς πλουσίους καὶ ἀγόρασαν ὑπὲρ τὰς τέσσαρας χιλιάδας κολυμπήθρας μεγάλας χαλκοματένιαις πρὸς δώδεκα γρόσια τὴν κάθε μίαν καὶ τὰς ἀφέρωσαν εἰς τὰς Ἐκκλησίας διὰ τὰ εὐρίσκωνται ἐκεῖ παντοτείνᾳ...» (Σαφφ. Χριστοδουλίδου, «Βίος τοῦ Ἱερομάρτυρος καὶ Ἰσποσιτοῦ Κοσμᾶ». Στό: Σωφρονίου [Παπακρυαϊκοῦ] ἀρχιμ. 1953, «Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχᾶ, Ἐπιστολαὶ καὶ Μαρτύριον», Ἀθήναι, σ. 185).

40. Θ. Β. Μενούνου (χ.χ.), ὄπ., σ. 25, σημ. 49.

41. Σερ. Μαξίμου (ἐπανέκδ. 1973), «Ἡ ἀγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ καιπιταλισμοῦ (Τουρκοκρατία 1685-1789), Ἀθήνα, σ. 56.

42. Διδαχὴ Ε (στί ἂ 267 τῆς ἔκδ. Ι. Β. Μενούνου). – Π. Β. Πάσχου (1985), ὄπ., σ. 146.

43. Κ. Μ. Κοῦμα (1830), «Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων», Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, Τ. 12, σ. 555. (Φ. Γ. Οἰκονόμου, 1976, ὄπ., σ. 11). – Βλ. καὶ Α. Ε. Βακαλοπούλου (1990), «Σκέψεις γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ γιὰ τὴ μελέτη τῶν προβλημάτων του». Στό «Ἄρμος. Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ν. Κ. Μητσόπουλο...», Θεσ/κη, Τ. Α, σ. 299 καὶ 304: «στὴν ἀπομονωμένη Δυτικὴ Ἑλλάδα, ἡ ἐπιστροφή στὸν πρωτογονισμό καὶ τὴ βαρβαρότητα εἶχαν προχωρήσει πολὺ» καὶ «ἐπιπλέον παρουσιάζονταν οἰ κίνδυνοι τοῦ ἐξισλαμισμοῦ καὶ επομένως τοῦ ἐξαφανισμοῦ τμημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ποιὸς λοιπὸν ἢ ποιοὶ θὰ ἔσωζαν τὸ ἔθνος (...). Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς συλλαμβάνει τὰ πρῶτα μεγάλα μηνύματα τῆς ἀνάστασης τοῦ ἔθνους καὶ κατευθύνει προσηκτικὰ τὸ ἔθνος πρὸς τοὺς μεγάλους στόχους».

44. Κ. Ν. Σάθα (1868), «Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων...», Ἐν Ἀθήναις, σ. 488.

45. Τρ. Εὐαγγελίδου (1897), ὄπ., σ. 9.

46. Σ. Ι. Βουτυρᾶ-Γ. Καρύδου (1881), «Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας» Ἐν Κ/λει, Τ. Γ', σ. 733 (στό λ. Κοσμᾶ [ὁ Αἰτωλός]). – Κ. Ν. Σάθα (1868), ὄπ., σ. 489: «ἀγαπᾶν τὴν ἰσότητα». – Ἠλ. Α. Τσιτσέλη (1904), «Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα...», Ἐν Ἀθήναις, Τ. Α, Μέρος Α, (Βιογραφία-Οἶκον, Ἱστορία), 271-272: «Κήρυξ πιστὸς τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀγάπης (φίλος τοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαίου) φιλόπτωχος καὶ φιλάνθρωπος ὧν ἔκερανοβόλει τὰς καταχρήσεις τῶν ἀρχῶν, τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὰς δεσποτικὰς ιδέας (...). Ὁ κήρυξ τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν (...) ἐθεωρήθη ἀνήρ ἀσυμφόρων τοῖς ἐν τοῖς πράγμασιν καὶ τοῖς ἀριστοκράταις ἀρχῶν, ἐπομένως ἀνατρεπτικὸς τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος...». – Καϊσαρίου Δαπόντε: «Ἱστορικὸς κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων 1700-1784». Στό: Κ. Ν. Σάθα (1872), «Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη» Ἐν Βενετία, Τ. Γ, σ. 123: «ἀκτήμων, ἀνάγκυρος, ἄγιος...». – Φ. Μιχαλοπούλου (1940), ὄπ., σσ. 40-41: «κηρύσσει τὴν ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων (...) ἀληθινὸς ἀπόστολος τῆς ἰσότητος». – Δῶρου Πολίτου [= Δ. Τσάκωνα], χ.χ.: «Πᾶ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τοῦ Νεογραικοῦ κόσμου τίθεται μὲ τόσο βαθεῖα αὐτοσυνείδηση καὶ κατανόησι τὸ πρόβλημα τοῦ χριστιανικοῦ σοσιαλισμοῦ ὡς κοσμοθεωρίας καὶ πίστεως». – Π. Χελκέντερου [Δ. Πουρνάρα] (1961), «Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός...», Ἐφημ. «Ἐλευθέρος», 3-9-1961, σ. 4: «ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους δημοτικιστὰς ῥήτορας καὶ σοσιαλιστὰς τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ». – Κ. Σ. Κώνστα (1956): «Ἐνας πρωτοπόρος κοινωνιστῆς...». Στό π. «Νέα Ἑστία», Ἔτ. Α, Τ. 60, τχ. 699 (15-8-56) σσ. 1121-1124 (σ. 1121: «ζήτησε ἐπιμονα τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, τὴ δίκαιη κατανομή τῶν βαρῶν, τὴν ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων, τὴν ὀρθὴν χρῆση τοῦ πλοῦτου, τὴν περίθαλψη τῶν φτωχῶν, τὴν ἀνύψωση τῆς γυναίκας καὶ τὴν ἰσότητα μὲ τὸν ἄντρα (κὸ πρῶτος φεμινιστῆς, σ. 1124). Τὸ ἔργο του ριζοσπαστικὸ καὶ ἐπαναστατικὸ στὴν κοινωνικὴν του πλευρᾶ...». – Δ. Γ. Τσάκωνα (1959), «Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ». Στό π. «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», Ἔτ. Η, τχ. 87, σ. 561: «... Κατέστη κήρυξ κοινοβιακῆς πινος ἐξισορροπήσεως τῶν ἀγαθῶν (...) Ἡ καθεστῆρια τάξις ἔχει διαφοριζομένα συμφέροντα καὶ ἀντιμάχεται σφοδρῶς τὸ ἀταξικὸ ἰδανικὸν τοῦ Ἁγίου». – Τοῦ ἴδιου (1967), «Κοινωνιολογία τοῦ Νεοελληνικοῦ πνεύματος», μτφρ. Μ. Μαρκάκη, Ἀθήναι, σ. 90: «ὸ πλέον συνειδητὸς προάγγελος τοῦ κοινοβιακοῦ πνεύματος τῆς Ὀρθοδοξίας». – Πρωτοπρεσβ. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ (1980) «Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός. Ἀπόστολος τῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους», Ἀθήναι, σ. 23: «Κήρυξε ἰσότητα καὶ ἀδελφότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων (...) προχώρησε στὴν κοινωνικὴ-κοινωνικὴ ὀργάνωση (...) ζοῦσε καὶ ἐκινεῖτο μέσα στό γνήσιο κοινοβιακὸ ἰδεώδες τῆς Ὀρθοδοξίας». Σελ. 28: «Τὸ κήρυγμα του ὡδήγησε σὲ μιά χριστιανοκεντρικὴ κοινωνία, σὲ μιά ἀταξικὴ ἀδελφοποιία ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ». – Δ. Γ. Τσάκωνα (1981), «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», σ. 247: «τὴν τάση τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ», πού συνδιάζει λαϊκὴ παιδεία καὶ ὀρθόδοξη κοινοβιακὴ ἀντίληψη ζωῆς, ἐνταγμένη στὴν ὑπερῆδη ἔθνικὸν σκοπῶν, [ἐμμέστερα] ἐκφράζει ὁ καλόγερος Κοσμᾶς Αἰτωλός...». Βλ. καὶ σ. 249: «Στὴν ὀρθοδοξὴν κοινωνιοθεωρίᾳ τοῦ Κοσμᾶ βρίσκαι κανεῖς σπέρματα ἐνός χριστιανικοῦ σο-

σιαλισμοῦ (ὀλότελα ἀντίθετο μετὴν μετέπειτα καλδινικῆ ἀτομοκρατία)). – Ἐπίσης, σσ. 250-251: «ἐναντιώθηκε στὸ οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ κατεστημένο τῆς ἐποχῆς του, πού τελικὰ πέτυχε τὴ θανάτωσή του». – Μ. Γ. Τρίτου (1999), «Ὁ πρωτοπόρος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Οἱ κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τοῦ μεγάλου διδάχου...», ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», φ. 24284/19-9-1999, σ. 30: «... οἱ διδοχῆς τοῦ Ἁγίου κοσμὰ μοροῦν ἄριστα νὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση μιᾶς ὀρθόδοξης κοινωνιολογίας, ἀφοῦ ἐκφράζουν τὴν αὐθεντικὴ ἀγιοπατερικὴ ἀντίληψη τῆς ἐκκλησίας, (...) ὄραμα ὄχι μονάχα μεταφυσικὸ, ἀλλὰ καὶ ἐνδοκοσμικὸ ἀφοῦ ἡ ζωὴ τῆς αἰωνιότητος περνάει ἀπὸ τὴν χριστοποίηση τῶν θεσμῶν καὶ τῶν δομῶν τοῦ παρόντος». – Ν. Α. Σκόπα (1999), «Ἡπειρος: ἀρχέγονος Ἑλλάς», Ἀθήνα/Γιάννινα, σ. 43: «λαοπαυεινός, κοινωνικὸς ἀναμορφωτής», σ. 63: «πρωτοπόρος μεταρρυθμιστῆς (...) ἐπαναστάτης (...) κήρυκας τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης (...) διακηρύσσει τὴν ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων», σ. 66: «ὑπέμαχος τῶν ἐργαζομένων. Ἡ διδασκαλία τοῦ Κοσμὰ ὑπῆρξε ριζοσπαστικὴ, ἐπαναστατικὴ στὸ κοινωνικὸ καὶ ἐθνικὸ ἐπίπεδο πράγμα πού τὸν ἀνιχνώνει σὲ ἐθναπόστολο καὶ κοινωνικὸ ἀναμορφωτῆ».

47. Γ. Πολέμη (ἐκδ. 1970), «Τὸ κρυφὸ σχολεῖο». Στὸ: Γ. Βαλέτα (ἐκδ. ἐπιμ.), «Πολέμης-Ἀπαντα», Ἀθήνα, Τ. Α, σ. 236. – Μ. Γ. Τρίτου (1995), «Ὁ Κοσμάς Αἰτωλός ἦταν καὶ χαρισματικὸς προφήτης». Στὴν ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», 27-8-95, σ. 8: «οἱ διδοχῆς του καὶ οἱ προφητεῖες (...) ἀναπτέρωναν τὸ ἠθικὸ, τόνωναν τὸ φρόνημα καὶ ἔτρεφαν τὴ γλυκιά ἐλπίδα τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης. Κατόρθωσε νὰ ἐπικοινωνήσει μετὰ τὴ λαϊκὴ ψυχὴ, νὰ ἀφουγκρασθεῖ τοὺς καημοὺς τοῦ Γένους καὶ νὰ τοῦ δώσει δύναμη, θάρρος, πίστη καὶ ἐλπίδα. Ἡ μετατροπὴ τῆς ἀπελπισίας σὲ ἐλπίδα καὶ τῆς ἀμεριμνήσιας σὲ ἐνεργητικότητα, ὀφείλεται πρωτίστως στὴν ἔμφυχωτικὴ πρωτοβουλία τοῦ πατροΚοσμὰ. Ἡ διαρκὴς ἀναφορὰ του στὸ «ποθοῦμενο» πού γιὰ τὸ ἴδιο ἦταν ἀτράνταχτὴ θεατικότητα, ἀπέτελεσε γιὰ τοὺς ἀγωνιστῆς τοῦ '21 τὴν οὐσιαστικότερη ἐνθάρρυνση στὸν ἀγῶνα τους καὶ γιὰ τίς λαϊκῆς μάζες τὸ αἰγούρο ἐχκομὸ τῆς μεγάλης ἡμέρας τῆς λευτεριάς, πού τὴν ἐγγύοταν ἡ ἀγίωτης. – Τζ. Παπαϊωάννου-Διαμαντῆ (1981), «Κοσμάς ὁ Αἰτωλός». Στὴν ποιητικὴ συλλογὴ τῆς «Μακρinoὶ ἀντάλλοι (ποιήματα)» σσ. 18-19: «Ὁ Αἰτωλός πατροΚοσμὰς.- φωτιά-σβυστήρ ἑλπίδας (...) ὁ λόγος του ζεστός καλὸς/φουόντων τὴν ἐλπίδα...».

48. Φ. Μιχαλόπουλος (1940), ὅπ., σ. 18: «Στὸ σχολεῖο μάλιστα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς [Βρανανῶν] οἱ μαθητῆς ἔπαιρναν καὶ κάποια ἰδέαν τῆς πρακτικῆς γαιτρικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων (...) καὶ ὅπως ἀναφέρει ὁ Ποικεβίλλ, ὁ ἅγιος εἶχε καὶ γνώσεις τῆς τέχνης τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πού τόσο τοῦ χρησίμευσαν ἀργότερα, ὅταν περιερχόμενος καὶ διδάσκοντας, θεράπευσε πολλοὺς ἀσθενεῖς. – Μ. Περάνθη (χ.χ.), ὁ.π., Τ. Β, σ. 70: «... μετὰ λίγες πρακτικῆς γνώσεις γαιτρικῆς πού εἶχε ἀπ' τὰ Βραγγιανά. – Μ. Γκιόλια (1972), ὅπ., σ. 61: «Ἐκεῖ [στὰ Βραγγιανά] πῆρε τὴν ἰδέα τῆς πρακτικῆς ἰατρικῆς, ἐπιδόσεις τραυμάτων, παρασκευῆς ἄλοιφῶν, ἐπικολλήσεις ἐμπλάστρων, βεντουζες, διαίτες, κ.λπ. Αὐτὰ τὰ δίδαξε ὁ Κοσμάς σὲ πολλοὺς ὁμοθητικούς του».

49. Πρὸβλ. G. Podskalsky (1988), «Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft. 1453-1821», München, σ. 343: «ἀποστολικὸς ὁδοιπóρος, δημοφιλέστατος Διδάχος καὶ φωτιστῆς τοῦ λαοῦ ὄχι ἀπὸ θεολογικοὺς λόγους ἀλλὰ ἑξαιτίας τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς του...».

49. Κ. Σ. Κώνστα (1973), ὅπ., σσ. 62-64.

50. Φ. Γ. Οἰκονόμου (1976), ὅπ., σ. 7.

51. Διδαχὴ Α (στὴ σ. 117 τῆς ἐκδ. Γ. Β. Μενοῦνου).

52. Φ. Μιχαλοπούλου (1940), ὅπ., σσ. 72-73.

53. Φ. Βιτάλη (1972), ὅπ., σ. 12.

54. Ibid, ὅπ. καὶ Κ. Σ. Κώνστα (1973), ὅπ., σ. 62.

55. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅπ., σ. 48.

56. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Φ. Μιχαλόπουλο (1940), ὅπ., σ. 84.

57. Κ. Σ. Κώνστα (1971), «Λαογραφικὰ περὶ τὸν Ἅγιο Κοσμὰ τὸν Αἰτωλό». Στὸ π. «Λαογραφία», Τ. 27, σ. 274-275. – Φ. Μιχαλοπούλου (1940), ὅπ., σ. 84.

58. Β. Ματθαίου (1970³), «Μέγας Συναξαριστής...», Ἀθήνα, Τ. Η, σσ. 392-393. Σχετικὰ μετὴν ἀπαγόρευση εἰσόδου τοῦ «πάτερ-Κοσμὰ» στὴν πόλη τῆς Ἄρτας τὸ 1776 (;) μαθαίνουμε, ἀπὸ μιὰ «ἐνθύμηση» πού δημοσίευσε Κ. Βάγιας στὴν ἐφημερίδα «Ἐλευθέρος Λόγος» τῆς Ἄρτας, ἔτ. 23, φ. 1009, (10-10-1955), σ. 1, τὰ ἑξῆς: Στὸ βιβλίο «Ἀκολουθία Κοσμὰ τοῦ Αἰτωλοῦ», πού τυπώθηκε στὴν Πάτρα μετὰ τὴν ἄρτιον Χαρ. Κ. Συνοδικὰ, εἶναι γραμμένη ἡ παρακάτω ἐνθύμησις: «Λέγεται ὅτι ὁ ἐν ἁγίοις καὶ ἐν Τερομάρτιν Ἰσαπόστολος Κοσμὰς, ὅτι ἐπισκέφθη τὰς Κῶμας τῆς Ἄρτης διδάξας ἐν αὐταῖς ἐπισκευθεῖς καὶ τὴν Ἱεράν Μονὴν ταύτην ἦτοι τὴν Κατωπαναγιάν ἡγουμενεύοντος ἐν ταύτῃ ὁ Γεραιὸς καὶ σεβάσιμος Χρυσάνθος κατὰ τὸ 1778 ἢ 1779. [Ἡ ἐπισκεψὴ λένε πᾶς ἔγινε τὸ 1776]. Οὐδέμιαν ὑποδοχὴν ποιήσαντες οἱ ἐν τῇ πόλει Ἄρτῃ πρόκριτοι μετὰ τοῦ Ἀρχιερέως κυρίου Ἰακώβου τοῦ ἐκ Ζαγορίου καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ἀνευλαβίας, ἀλλ' ἐξ ἄλλων λόγων ἰσχυρότερον (ἐνν. τίς ἄλλοι ἄλλοις παρεξηγήσεις πού συνέβαιναν μεταξύ Ἄρτινων καὶ τῶν ἄλλων στὴν περίοδον αὐτῇ), ἀλλ' ἐκ τοῦ προάστεως τῆς πόλεως ἐξῆλθεν καὶ τὸν χρὸν ἐν τῶν ποδῶν αὐτοῦ

ἐκπινάξας, διήλθεν ἐν ταῖς χώραις τοῦ Κάμπου καί κηρύξας τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου». Βλ. καί τὴν «*Ενθύμηση*», ποῦ δημοσιεύθηκε στὸ φ. 1005 (12-9-1955) τοῦ «*Ελευθερίου Λόγου*»: «*Απαγόρευση εἰσοδῶν τοῦ «πάτερ-Κοσμά» στὴν Ἄρτα*» (...) «*ἐκολύθη πρὸς αὐτὸν ἡ εἰσοδὸς εἰς τὴν πόλιν Ἄρταν, ἀλλ' ἔξω ἐν ταῖς Κώμας ταύτης περιήρχετο κηρύσσων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Λέγεται ὅτι ἐκολύθη ἡ εἰσοδὸς τοῦ Ἰσαιοστόλου ὑπὸ τοῦ Δ. Βλαχοῦτζη ἱεραρχοῦντος ἐν Ἄρτῃ τοῦ Κυροῦ Ἰακώβου κατὰ τὸ ἔτος 1776*». Ἡ αἰτία ἦταν ἡ ἐξῆς: Τὸ 1776 οἱ τοῦρκοι τῆς Ἄρτας κατηγοροῦσαν τοὺς Ἀρτινοὺς ὅτι δῆθεν «*έχουν συνενόησαν μετὰ τῶν Βρετάνων*» μὲ σκοπὸ «*νά ἀποστατίωσι κατὰ τῆς κραταιᾶς βασιλείας τοῦ τότε βασιλευόντος [1774-1789] Σολτάν Ἀβ-τοῦλ Χαμίτ ἀφέντη*» – Πρὸβλ. Ι. Λαμπριδίου, Διδάκτορος τὴν Ἰατρικὴν (1880), «*Περὶ τῶν ἐν Ἠπειρῷ ἀγαθοεργημάτων*», Μέρ. Α, Ἐν Ἀθήναις, σ. 110: «*Εἰς Ἄρταν πρωτοβουλία τοῦ προύχοντος αὐτῆς Δημητρίου Βλαχοῦτση δὲν ἐπετράπη αὐτῷ ἡ εἰσοδὸς ἵνα μὴ τὸ ἰουδαϊκὸν στοιχεῖον παρὰ τῆ τοπικῇ ἀρχῇ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἑλληνικωτάτου κείνου ἀνδρὸς παραμορφώσῃ καὶ ὡς ὄπλον ἐνεργείας τῶν Ἀρταίων πρὸς ἔνωσιν αὐτῶν μετὰ τῆς ἐνετειχῆς κυριαρχίας παραστήσῃ*».

59. Π. Β. Παπασπύρου (1932), «*Ἡ δράση τοῦ Ἱεραποστόλου καὶ Ἐθνομάρτυρος Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ στὰ χωριὰ τῆς Ἄρτας*». Στὸ π. «*Τζουμερκιώτικα καὶ Ἀρτινὰ Νέα*», Ἐτ. Α, τχ. 1, σσ. 10-11.

60. Β. Α. Δήμου (1985), «*Μία ἐνθύμηση γιὰ τὸν Νεομάρτυρα Κοσμά τὸν Αἰτωλὸ στὴν Ἄρτα*». Στὸ π. «*Ἠπειρωτικὰ Χρονικά*», Τ. 27, σ. 258.

61. Λ. Α. Τατσιοπούλου (1971), «*Τὸ Κομπότι Ἄρτης*», Ἰωάννινα, σ. 24.

62. Θ. Β. Σταμούλη (1968), ὅ.π., σ. 24-25 «*[Τὸ κυπαρίσι τοῦ Κομποτίου-Ἄρτης]*».

63. Φ. Μιχαλοπούλου (1940), ὅ.π., σ. 65.

64. Κ. Φαλτάιτς (1969), ὅ.π., σ. 22.

65. Θ. Πετσάλη-Διομήδη (1962), «*Ἑλληνικὸς ὄρθρος*», Ἀθήναι, Τ. Ι, σ. 43-52.

66. Β. Ματθαίου (1970³), ὅ.π., Τ. Η, σ. 391.

67. Πρὸβλ. Κ. Γ. Ζησίου (1915), «*Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς*». Στὸ: «*Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους*», Ἐν Ἀθήναις, σ. 84: «*Πορεία θριάμβου εἶναι ἡ δόξ αὐτοῦ, μὲ ἄνθη εὐλαβείας στρωνυμένη, καὶ μὲ ἡγιασμένον ραντίζεται δάκρυ τοῦ ἔνθουοισασμοῦ...*».

68. Ρ. Η. Ἀποστολίδη (1968), «*Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς*». Στὸ: «*Κλειδιά*», Ἀθήναι, σ. 55.

69. Α. Ν. Γούδα (1874), «*Ἰωάννης Κωλέττης*». Στὸ: «*Βίοι παράλληλοι...*», Ἐν Ἀθήναις, Τ. ΣΤ. (Πολιτικοὶ ἄνδρες), σ. 243. – Βλ. καί Ν. Β. Πατσέλη (1957), «*Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἠπειροῦ. Ἰωάννης Κωλέττης*». Στὸ π. «*Ἠπειρωτικὴ Ἔστια*», Ἐτ. ΣΤ, τχ. 67-68, σ. 836. – Χρ. Π. Ζαλοκώστα (1944), «*Τὸ περιβόλι τῶν Θεῶν*», Ἀθήναι, σ. 152. – Γ. Γ. Μπενέκου (1961), «*Κωλέττης*», Ἀθήναι, σ. 27. – Κ. Ζ. Σαρδελῆ (1967²), ὅ.π., σ. 206. – Μ. Γ. Τρίτου (1995), ὅ.π., σ. 8.

70. Φ. Μιχαλοπούλου (1940), ὅ.π., σ. 104.

71. Ibid, σ. 153.

72. Κ. Κρυστάλλη: «*Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου. 4: Μαλακάσι*». Στὴν ἐκδ. τοῦ Μιχ. Περάνθη (1959²) «*Κρυστάλλης Ἀπαντα*», Ἀθήναι, σ. 542.

73. Ibid, σσ. 542-543.

74. Γιάννη Ζέγγου (1945²), «*Σύντομη Μελέτη τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας*», Μέρ. Α, Ἀθήναι, σ. 29.

75. Τ. Βουρνᾶ (1959), «*Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς*». Στὴν ἐφημ. «*Αὐγή*», 30-8-1959, σ. 1.

76. Α. Ι. Κιρμιτζῆ (1966), «*Στὸν Πατροκοσμά τὸν Αἰτωλὸ*». Στὸ π. «*Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς*», Τ. Α, ἀρ. 1, σ. 15.

77. Κ. Α. Πετρονικολοῦ (1977), «*Τὸ Βουργαρέλι (Δροσοπηγὴ) Τζουμέρκων*», Ἀθήναι, σ. 14.

78. Ν. Χ. Παπακώστα (1958), «*Ὁ «Πάτερ Κοσμάς» εἰς Μελεσοργοῦς (1979)*». Στὸ π. «*Ἠπειρωτικὴ Ἔστια*», Ἐτ. Ζ, τχ. 70, σσ. 114-115. – Τοῦ ἴδιου (1967), «*Ἠπειρωτικά*», Ἀθήναι, σσ. 539-540.

78α. Ν. Χ. Παπακώστα (1958), ὅ.π., σ. 116. – Τοῦ ἴδιου (1967), ὅ.π., σ. 542.

79. Κ. Α. Διαμαντῆ (1954), «*Λαογραφικὰ Νησίσις Τζουμέρκων*». Στὸ π. «*Ἠπειρωτικὴ Ἔστια*», Ἐτ. 3, τχ. 30, σ. 976.

80. Στ. Μ. Φίλου (1991), «*Ἄγναντα Ἄρτας*», Ἀθήναι, σ. 287. – Βλ. καί Θ. Πετσάλη (1948), ὅ.π., Μέρ. Β', σ. 272: «*Ἄχ, τὰ εὐλογημένα τὰ βουνά. Χάρις σέ τοῦτα τὰ βουνά θέ νά σωθεῖτε μὰ μέρα! Κόντευε στ' Ἄγναντα, καὶ μὲ μᾶς ἐπῆξε ἡ θρογγή, μαλάκωσε καὶ ἀραίωσε κ' ἀρχίνησε τὸ χιόνι, τὸ χιόνι. Χοντρά-χοντρά ποῦπουλα, ὀλημερίς κ' ὀλονυχτίς, γνέθουν δίχτυ ὀλόγυρα στὴν πλάση. Μέσα σέ δύο μερόνυχτα πᾶει νά κλείσκει ὀδότελα τὰ μονοπάτια. Πλάκωσ' ἡ βαρυχειμωνιά. Μὴν προχωρᾶς πάτερ-Κοσμά. Ὅχι, αὐτὸς δὲν ἀκούει, διάζεται...*».

81. Φ. Κολοβοῦ (1979), «*Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας*». Στὸ π. «*Σκουφᾶς*», Ἐτ. ΚΓ, τ. ΣΤ, τχ. 52-53, σ. 168. – Τοῦ ἴδιου (1976), «*Ἡ παιδεία στὰ Τζουμέρκα ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς*

τόν Ἀλή Παοῶ. Στό π. «Σκουφᾶς», Ἔτ. ΚΑ, τ. Β, τχ. 42-43, σ. 94. – Βλ. καί Ρ.-Γ. Σπ. Σκουτέλα (1994), «Θεοδώριανα Ἄρτας», Ἀθήνα, σ. 37.

82. Ἀνωνύμως. Στό «Πράματα...» (1977), Ἀθήνα [Ἐκδ. Ἀδελφότητας Πραμάτων «Ἡ Ἁγία Παρασκευή»], σ. 217. – Τά ἴδια, περίπου, εἶπε καί στό συμπέρασμα του ἀπ' τοὺς Χαλκιᾶδες «Παρατήρησε τοὺς ἐπιτρόπους καί τοὺς μαστόρους [πού ἔχτιζαν τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου] καί τοὺς εἶπε ὅτι ἡ ἐκκλησία ἦταν μικρὴ καί ἔβρεπε νὰ χτίσουν μεγαλύτερη, γιατί στὴν περιοχὴ θά γίνονταν τρία μεγάλα χωριά». (Μ. Δ. Νταλάκα, 1996, «Λαογραφικὰ Χαλκιᾶδων-Καλαμάς Ἄρτας [Φιλοθήη]», Ἄρτα, σ. 33).

83. Γρ. Μπαλάσκα (1992), «Τὸ Τετράκωμο», Ἀθήνα, σ. 25.

84. Δ. Γ. Εὐθυμίου (1992), «Καστανιά», Ἄρτα, σ. 21. – Στό Ραδοβίζι ἐπισκέφτηκε τὸν ἅγιο Παρθένο στὴν ἐπισκοπικὴ ἔδρα του στοῦ Βελεντζικό. (Ἀνωνύμως, 1971, «Ὁ ἅγιος Παρθένος ὁ Ραδοβυζίνος». Στό: «Ἱστορικὸν Λεύκωμα Νομοῦ Ἄρτης», σ. 31).

85. Σ. Γ. Γεωργούλα (1967), «Λαογραφικὰ Ἀνατολικοῦ Ξηροδουνίου Ἡπείρου». Στό π. «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια», Ἔτ. ΙΣΤ, τχ. 186-187, σσ. 284-285. – Τοῦ ἴδιου (1973), «Ἡ Πλατανούσα». Στό π. «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια», Ἔτ. ΚΒ, τχ. 259-260, σ. 692.

85α. Ἀνωνύμως (1971), «Ὁ Ἐθναπόστολος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός». Στό: «Ἱστορικὸν Λεύκωμα Νομοῦ Ἄρτης», σ. 29.

86. Φ. Μιχαλοπούλου (1940), ὅπ., σ. 128. – Δ. Σ. Φερούση (1971), «Μορφές τοῦ Γένους» (Σειρά Β), Ἐν Ἀθήναις, σ. 31.

87. Χρ. Ζητσαίας (1967), «Ὁ Ἄρτα-Κοσμάς». Στό π. «Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», Ἔτ. Β, τχ. 10, σ. 15. – Βλ. καί Π. Β. Πάσχου (1985), «ὅπ., σ. 199: (Ἰμνογραφήματα ἀ. Δόξα τῆς λιτῆς) «καί πάντες γεραίροισι τὴν ἁγίαν μνήμην σου/ἐνθεν μὲν ὁ Ἄθως, ἐκεῖθεν δέ ἡ Ἡπειρος/καί ἡ βλαστήσασα σε Αἰτωλία/κηρύττουσι τὴν χάριν σου...».

88. Δ. Γιάκου (1963), «Ἡ σύγχρονη Λογοτεχνία μας καί ὁ Πατροκοσμάς». Στό π. «Νέα Ἔστια», Ἔτ. ΛΖ, τ. 74 (15-8-1963) τχ. 867, σ. 1076.

89. Δ. Γιάκου (χ.χ.) «Πατροκοσμάς». Στό: «Δέκα ἄνθρωποι», Ἀθήναι, σσ. 141-142, 144, 146 150.

90. Κ. Δ. Μέρτζιου (1940), «Τὸ ἐν Βενετία κρατικὸν Ἄρχεῖον». Στό π. «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά», Ἔτ. 15, σ. 5-9.

91. Ἀθ. Χ. Τσίτσα (1990), «Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός στὴν Κέρκυρα. «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὴς Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν», Τ. ΣΤ, σ. 85. – Πρὸβλ. Α. De Beauchamp (1822²), «Vie d' Ali Pacha, visir de Janine», σ. V: «Le nom d' Epire signifie en grecce «continent» [= ἡπειρος-ξηρά καί ὄχι νηοί] ou «terre ferme» [στερεά...].».

92. Χριστοδοῦλου [Παρασκευαῖδη] μητροπ. Δημητριάδος (χ.χ.), «Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Ὁ Φλογερός Διδάχος», Ἀθήναι, σ. 13.

93. Διονυσίου [Χαράλαμπος], μητροπ. Τρίκκης (1969), «Ὁ Ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Γένους Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», Ἀθήναι, σσ. 10-11.

94. Εὐθυμίου, ἐπισκ. Ἀχελώου (1970), «Ἡ ἀξιοποίησις τοῦ μνημῆτος τοῦ Ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ», Ἀθήναι, 1970, σ. 14. – Πρωτοπρεσβ. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ (1980), ὅπ., σ. 13: «Πῆρε τὸν γλωσσικὸ κώδικα τοῦ Λαοῦ τῆς ἐποχῆς του (...) Ὁ «δημοτικισμός» του ὅμως δέν εἶναι τεχνητός, ἀλλὰ φυσικός ἀβίαστος (...) Ἐχρησιμοποίησε ἕνα ἐθνικὸ δημοτικισμὸ πού δέν εἶχε ταξικὸ ἢ τεχνητὸ χαρακτήρα (...) Χρησιμοποίησε μιά ζωντανὴ γλῶσσα...».

95. Δ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ (1984), «Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός καί οἱ Βενετοὶ (1777-1779)», Θεσσαλονίκη, σσ. 43-45 καί σ. 49.

96. Ibid, σ. 47.

97. Ibid, σσ. 58-59 καί σ. 96, στ. 6-7.

98. Ibid, σ. 59 καί σσ. 96-98 (δλ. καί σημ. τῆς σ. 59).

99. Δ. Α. Παναγιωτίδου (1899), «Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ ἐξ Αἰτωλίας καί μία ἀνέκδοτος ἐπιστολή του». Στό π. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», Ἔτ. ΙΘ, 13-11-1889, ἀρ. 47, σ. 451.

100. Σεραφεῖμ [Ξενοπούλου] μητροπ. Ἄρτης (1884), Ἐν Ἀθήναις, σ. 357 («Ἐπιστολὴ τοῦ Ἁγίου Κοσμά πρὸς τοὺς Παπαδαίους»). Βλ. καί τὴ 2ῃ ἐκδόσει (τοῦ 1962) σ. 107, σημ. 3. «Στὴν Πρέβεζα», γράφει ὁ Α. Καρζῆς («Ὁ Πατροκοσμάς στὴν Πρέβεζα». Στό βιβλίο του «Πρέβεζα» 1993, Πρέβεζα, σ. 60) «συνάρπαξε τὰ πλήθη».

101. Χρ. Κόντου (1867), «Ἐπιστολαὶ Κοσμά Αἰτωλοῦ. Ἐπιστολὴ πρὸς Πρεβεζιάνους». «Ἐφημερὶς φιλοσοφῶν», Ἔτ. ΙΕ, 19-12-1867, ἀρ. 654, σ. 1413-1414. – Ὡστόσο, ὁ Ι. Λαμπρίδης (1880, ὅπ., σσ. 110-111 σημ. 2) γράφει: «Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εὗρεθῆ ἐν πρωτοτύπῳ εἰς τὴν διδλοθηκὴν τοῦ ἱερέως καί οἰκονόμου Δημητρίου Ζαλογγίτου καί εὐχαρίστως ἡμῖν παρά τοῦ ἐν Πρεβεζῇ φιλοπάτριδος Ἀθ. Ἀθανασιάδου πρὸς δημοσίευσιν ἐνταῦθα παρεδόθη». – Φωτογραφικὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Αὐ-

γουστίνιο Καντιώτη, μητροπ. Φλωρίνης στό: «Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, ἔκδ. 1977», Ἀθήναι, σ. 344. (Τό χειρόγραφο βρίσκεται στά Γ.Α.Κ. [Φωτογράφηση ἀπό τόν Ι. Μενούνου γιά τήν ἐπιστημονική ἔκδοση τῶν Διδαχῶν τοῦ Ἁγίου].

102. Λ. Κ. Καταφυγιώτη (1940), «Οἱ Ἐθνομάρτυρες κληρικοί καί ὁ Πάτερ Κοσμάς», Καρδίτσα, σ. 134.

103. Α. Α. Καρζῆ (1993), ὅπ., σ. 60.

104. Κ. Ν. Σάθα (1868), «Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων... (1453-1821)», Ἐν Ἀθήναις, σ. 491. – Χρ. Περραιβοῦ (1860), «Ἀρχαιότεραι ἀπόπειραι περὶ δελτιώσεως τοῦ Ἔθνους». Στό: «Σύντομος βιογραφία τοῦ αὐοιδίου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ», Ἐν Ἀθήναις, σ. 53. – Ἄντ. Γεωργίου (1880), «Πολιτικὸν κάτοπτρον τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος...», Ἐν Ἀθήναις, σ. 221: «τὴν δὲ κάραν περιέβαλεν ἀργύρῳ καὶ ἐπεχρύσωσε καὶ περιεκδόμησεν αὐτὴν ἐπιθεῖς καὶ ἀδάμαντας...». – Σπ. Π. Ἀραβαντινοῦ (1895), «Ἱστορία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ», Ἐν Ἀθήναις, Τ. Α, σ. 29: με δαπάνες τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀλῆ κατασκευάστηκε καὶ «πολυτελής ἀργυρᾷ θήκη». – Π. Σ. Συνοδινοῦ (1892), «Ἡ Ἠπειρός ὁ Πατέρας-Κοσμάς. Αὐρικιοεπικὸν ποίημα». Στό: «Παιάνες, Στόνοι, Γέλωτες ἐθνικῶν ποιήσεων». Συλλογὴ II, Ἐν Ἀθήναις, σ. 162: «Τὸν Παῦλο Λάμπρο ἔφερα εὐθύς τὸν Καλλαρυτῆ/πρῶτον στῆς διαμαντόπειρας τῆς Βαλιντῆς τεχνίτη/καὶ Σοῦ ἀσημοχρῶσοσε τὴν κάρα Σου με χάρι/καὶ τ' ὄνομά Σου ἔγραψε με τό μαργαριτάρῳ». – Γ. Α. Οἰκονόμου (1955), ὅπ., σ. 62: «ἔξοδεψε γιά νά φτειάσει γιά τὴν ἅγια κάρα του ἀσπμένα φλωροκαπνισμένη θήρη με διαμάντια». – Μ. Γ. Τρίτου (1995), ὅπ., σ. 8. – Ὁ Κ. Σάθας (1869, ὅπ., σ. 491) προσθετεῖ: «εἶνε ἀκατανοήτος ὁ πρὸς τὴν μνήμη του ἁγίου τούτου ἀνδρὸς σεβασμὸς καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων...». – Σὲ «Δυὸ μνησθησιὰ τῶν Ἀλῆ Τεπελενλῆ γιά τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ» («Ἡπειρωτικὴ Ἑταιρεία», Ἐτ. Ζ, τχ. 47-48-49, 1980, σ. 212. Πρωτοδημοσιεύθηκαν στό: «Μικρασιατικὸν Ἡμερολόγιον» τῆς Ἑλ. Σβορώνου, τό 1914 καὶ στή σ. 14 [ὑπὸ τὸν τίτλο «Παλαιὰ Χειρόγραφα»], ἀπὸ τὸν Οἰκονόμον Δημήτριον Παλαιαῶννου] σημειώνονται τά ἑξῆς: Στό πρῶτο (σταλιμένο ἀπ' τὸ Ἀγρυρόκαστρο στίς 12-9-1813) γράφει: «Ἐδοῦα ἐπίτροπον νά μοῦ φιάσῃ τό Μοναστήριον τοῦ Γερο-Κοσμᾶ καὶ ἐβοήθησα καὶ ἐγὼ ἄσπρα καὶ νά βοηθήσετε καὶ σεῖς...». Στό δεύτερο (σταλιμένο στίς 12-9-1814 ἀπὸ τὸ «Ἰωάννινα») ἀναφέρεται: «... γιά τό Γερο-Κοσμᾶ (...) νά φθάσῃ τοὺς ὄνταδες καὶ τό κοιλούρι τοῦ Μοναστηρίου (...) Ὑγιένετε». – Πιά τὸν Ἄμβρ. Φραντζῆν (1839), «Ἐπιτομή τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος...», Ἐν Ἀθήναις, Τ. Α, σ. 53, σημ. 1): «Ἄλλ' ἐάν ἤθελεν ἐξετασθεῖ ἑσωτερικώτερον ἢ διάθεσις τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ (...) ὁ σκοπὸς του δὲν ἀπέβλεπεν εἰς ἄλλο, εἰ μὴ εἰς τὸ ν' αὐξήσει τὴν δόξαν τοῦ ὀνόματός του (...) ἢ δὲ περὶ τὴν θρησκείαν ἐκάστον δόξα, ὡς πρὸς τὸν Ἀλῆ-πασᾶν ἦτον ἀδιάφορος». – Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» (Ἐκδ. Ν. Β. Τωμαδάκη, [χ.χ.] Ἀθήναι, 36 σημ. α [σ. 45 τῆς ἀρχικῆς-πρώτης-ἔκδοσης] γράφει: «χωρὶς θρησκείαν, χωρὶς συνείδησιν», γεγονός πού σημειώνει καὶ ὁ Σπ. Μελάς (1972), «Τὸ λιοντάρι τῆς Ἠπείρου», Ἀθήναι, σ. 337): «στό βάθος ἦταν ἄθεος». «Χωρὶς κανένα θρησκευτικὸ συναίσθημα (...) μοιασμεθάνος, πανθειστῆς, χριστιανός...» τονίζει καὶ ὁ Ὁ. Πιλομάρ (1987, «Τὸ διαμάντι τῆς Ἠπείρου», Ἀθήνα/Πάννινα, σ. 78). – Ἡδὴ ὁ Χρ. Περραιβός (1857, «Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας...», Ἐν Ἀθήναις, Τ. Α, σ. 59 εἶχε ἐπισημάνει: «ἀδιάφορος εἰς τὰς θρησκείας...». – Βλ. καὶ Π. Κατηφόρη (1927), «Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς καὶ οἱ θρησκείες τῆς ἐποχῆς του. Δεισιδαιμονίες καὶ ἀθεϊσμοὶ του». Στὴν ἐφημ. «Ἐθνος», 19-2-1927, σ. 4. «Ὅσο γιά τίς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις, ἦταν ἴσες με τό μηδέν (...) στὴν πραγματικότητα δὲν εἶχε καμμιά θρησκευτικὴ πεποίθηση. Ἦταν ἀδιάφορος ἐντελῶς γιά τίς θρησκευτικὰς ἰδέες καὶ πεποιθήσεις ὄλων τῶν ὑπερκῶν του. Ἦταν προκλητικὸς καὶ δεισιδαίμων παρ' ὅλο τὸν ἀθεϊσμό του...». – Ὁ Δ. Φωτιάδης, ἀντίθετα, ἀμφιβάλλει γιά τὴν ἀνεπιθρησκεία του γράφοντας πὺς «πίστευε μονάχα στὸν ἑαυτὸ του» καὶ πὺς αὐτὸς πού δὲν κίωτενε μπροστά σὲ τίποτα, ἐνοιθε, ἄλλοτε, δεισιδαίμονες φόβους» («Καραϊσκάκης», 1957, σ. 32). – Ὁ Ἀρ. Βαλαωρίτης (1859, «Ἡ κυρὰ Φροσύνη. Ποίημα...», Ἐν Κερκύρα, σ. 37, ε) σημείωνε: «Καὶ ὅμως, ἐν ᾧ συστηματικῶς ἐχλεύαζε τὰ θεῖα, ἐν ᾧ καὶ τοῦ ἰσλαμικοῦ κατεφρόνει καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, πολλάκις μυστικὸς τις φόβος κατελάμβανε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ (...) καὶ ἐπειρᾶτο διὰ μυριῶν μέσων νά ἐξελῶσῃ τὴν θεότητα. Διένεμεν ἄρτον τοῖς πένησιν, ἐκέλευεν ἀνεγέρουν κατηδαφισμένον τινὸς τῶν ὀρθοδόξων ναῶν καὶ γονυπετῆς προσήρχετο ὅτε μὲν ἐνώπιον τοῦ ψευδοπροφήτου, ὅτε δὲ ἐνώπιον τῆς Θεομήτορος». – Σὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα μελέτη, παρόλη τῆς μονοδιστάτη θεώρησι τοῦ θέματος, ὁ Μ. Γκιόλιας (1972, «Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός καὶ ἡ ἐποχὴ του», σ. 253-254) διαβάει κανεῖς: Ἡ ἀναγνώριση τοῦ Κοσμᾶ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶ δὲν εἶταν ἕνα δημοκοπικὸ ὑποκριτικὸ πυροτέχνημα, ἀλλὰ ἔκφραση μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἱστορικῆς σύνδεσης (ἐπαφὴ με τὰ κατώτερα στρώματα τῆς ἀγροτικῆς, ἰσχυροποίηση τοῦ χριστιανικοῦ ὑποβάθρου τοῦ κράτους του, διεύρυνση τῆς λαϊκῆς βάσης τῆς ἐκδροσῆς του καὶ δημοθυγίας –ἐπι- ἐνός καθύστατον κοινωνικοῦ γήγματος στὴ φεουδαλικὴ δομὴ τῆς ὀθωμανικῆς ἀυτοκρατορίας»). Τὰ αἶτια ἐποχ. τῆς στάσης του δὲν ἦταν ὑποκειμενικὰ, ἂν καὶ στό τέλος –ὅπως ὁ ἴδιος ὑπογραμμίζει– ὁ συγγραφέας ἀναγκάζεται νά δεχθεῖ καὶ τοὺς ὀλότελα ὑποκειμενικοὺς συντελεστῆς (στὴν προκειμένη περίπτωσι, ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντες καὶ ἐξῆχος σημαντικοὶ) προσδιοριστικούς τῆς παραπάνω ἀναφερόμενης στάσης τοῦ... «Διαμαντιοῦ τῶν Ἰωαν-

νίνων». Όπω και νά 'ναι ό 'Αλήπασας έφερε τήν Κάρα του 'Αγίου στά Γιάννενα, κι' όργάνωσε μεγάλη λαϊκή γιορτή που «βέν εΐταν μιά θρησκολόγητη (συνεχίζει ό ίδιος [ό.π., σ. 274]) σπασωμωδική κίνηση, αλλά μιά πολιτική πράξη που συσπείρωσε πλατύτερα τό υπόδουλο χριστιανικό στοιχείο ενάντια στή σουλτανική κυριαρχία (...) έμοιάζε περισσότερο μέ λαϊκό συλλαλητήριο παρά μέ θρησκευτική λιτανεία. Στην έν λόγω τελετή, τό πλήθος ήταν άμέτρητο. Παρατεταγμένοι σωματοφύλακες μέ κόκκινες χρυσοκέντητες στολές και τά φρεσκογυαλισμένα άρματα νά λαμποκοπάν στά σελάχια τους. Έκατόν πενήντα χριστιανόπουλα του Σεραγιού, άσπρο-ντυμένα μ' άσημένα θυματούργια στά δάχτυλα, που τά κουνούσαν και γιόμυζαν τήν άτμόσφαιρα μ' εύωδιαστά άσπρα σύννεφα καπνού. Τριακόσιες χανούμισσες μέ τούς διάφανους λευκούς φερετζέδες. Έκει κι' ό «τρομερός τής 'Ηπειρου σατράπης» έχοντας στό πλευρό του μιά ώραία, άκάλυπτη, γυνάικα, τήν κυρά Βασιλική, μέ δακρυσομένα τά μεγάλα όμορφα μάτια της. Σέ μιά στιγμή ό 'Αλής γονάτισε, και μαζί του όλο εκείνο τό πλήθος, γιά νά προσκυνήσουν τόν 'Αγιο (Φ. Μιχαλοπούλου, 1940, ό.π., σ. 123: «... όργάνωσε μεγαλοπρεπή λιτανεία [...] Ο Βιογράφος του 'Αλή Davenport μās άφησε περιεργότατες πληροφορίες [The Life of Ali Pacha of Janina], London, 1822, σ. 223] [...] αλλά παραστατικώτατα ζωγράφισε τή λιτανεία ό Γάλλος Jeraume de la Lance «[La vie d' Ali Pacha], Paris, 1822, σ. 183]. Βλ. και έφημ. «Έθνος», άρ. 4850 φυλλ. τής 19/10/1927». - Κ. Πενταγιώτη [= Κ. Παπαγεωργίου], 1969, «1814, πριν άνθισει ή σούβλα, παλιά ιστορήματα από τόν καιρό του 'Αλήπασα», Άθήνα, σ. 318. - Κ. Σ. Κώνστα, 1969, «Δόξα και θρύλος άγίου Κοσμά του Αιτωλού...». Στο π. «Στερεά Έλλάς», τχ. 6-7, σ. 8: «παραστατικώτατα περιέγραψε τήν άπίθανη αυτή λιτανεία καταλειπώς στό τελευταίο μέρος της, ό Γάλλος βιογράφος, στά 1822, του 'Αλή, Ζερόμ ντέ λά Λάνς [αυτόπτης εκείνου του περιστατικού]». - Μ. Α. Γκιόλια, 1972, σ. 274-275: «χαρακτηριστικά εΐναι όσα γράφει ό Γάλλος Μολινό κι' έπαναλαμβάνει ό 'Αγγλος Στιούαρτ Μπέντον». - Κ. Σαρδελη, 1974², ό.π., σ. 85. - Θεοφίλου [Σιμοπούλου] άρχιμ., 1974, ό.π., σσ. 58-59. - Δ. Β. Σιωμοπούλου (1975), «'Ηπειρωτικά. Α' Οι νεομάρτυρες και ή εθνική αναγέννηση», Ιωάννινα, σ. 37. - Γ. Βρέλλη (1980), «Κοσμάς ό Αιτωλός», Γιάννινα, σ. 42-43. Σέ μιά -πολύ πρωτότυπη- φορητή εικόνα (που παρατίθεται κι' έδώ [Εικ. 1]), ό καλλιτέχνης άπεικονίζει αυτή τή στιγμή τής μεταφοράς τής τίμιας Κάρας του άγίου στά Γιάννενα. Ο 'Αλής, καθισμένος, τήν κρατά στά χέρια του και φαίνεται συλλογισμένος. 'Απέναντί του στέκοντα όρθιοι, ή κυρά Βασιλική βαστώντας τήν εικόνα του 'Αγίου, ένας δεσπότης και, στήν άκρη, ό Βάγιας μέ φουσανέλλα. (Τ. Αάππα, 1969, «Τρεις εικόνες του Κοσμά του Αιτωλού». Στο π. «Στερεά Έλλάς», τχ. Δεκεμβρίου, σ. 6. - Κ. Σαρδελη, 1974², εικ. εκτός κεμένου. - Μ. Α. Γκιόλια, 1972, ό.π., σ. 273. - Θεοφίλου [Σιμοπούλου], άρχιμ. 1974, ό.π., σ. 311 και 224. - Γ. Βρέλλη, 1980, ό.π., σ. 42. - Π. Φ. Χριστοπούλου, 1997, «Η μονή του 'Αγίου Κοσμά». Στο ένθετο περιοδικό τής «Καθημερινής» «Επτά ήμέρες», 19-1-1997. Αφιέρωμα: «Τά όρθόδοξα μνημεία στήν Άλβανία», σ. 31: «... ή σεπτή κάρα έστάλη στον 'Αλή κατά έπιθυμία του. Έκείνος φρόντισε νά τήν περικλείσει σέ πολύτιμη λειψανοθήκη, και σέ μιά εικόνα τής εποχής [ή εικ. 1] εικονίζεται ό πασάς νά τήν κρατά μέ σεβασμό και νά αιτιάται έαυτόν γιατί δέν τόν ρώτησε όταν ζούσε, πολλά άκόμη και ιδίως ποιον τέλος θά εΐχεν». 'Ας σημειωθεί ότι ό «πάτερ» Κοσμάς προφήτεψε ότι ό 'Αλή-πασάς θά γινόταν ήγεμόνας τής 'Ηπειρου, θά

Εικ. 1

ήρχετο σέ πόλεμο μέ τό Σουλτάνο και θά έμπαινε «έρυθρογένιος» [= μέ κομμένο κεφάλι] στήν Κωνσταντινούπολη (Βλ. Μιγμίρογλου, 1940, «Οι Δερβίσιαι», Άθήνα, σ. 198).

105. Τρ. Εύαγγελίδου (1897), ό.π., σ. 20.

106. Γ. Κρέμου (1884), «Ιστορικά έπανορθώματα. Α' 'Αλή Πασάς». Στο π. «Παρνασσός», Τ. Η, σ. 50, σμμ. 44.

107. Αρ. Βαλαωρίτου (1859), ό.π., σ. 38.

108. Γ. Βρέλλη (1980), ό.π., σ. 49.

109. Π. Σ. Συνοδινοΰ (1892), ό.π., σ. 160: «'Εκει, έβραϊες, τούρκισσαις, όρθόδοξες, λατίνες,/ στής μετανοίας τό θυμό σμίγουν θαμπαΐς άχτίνες/(...) μιά τούρκισσα άρχόντισσα χτυπιέται άντικρυ της/και του άγίου δέεται νά ζήσει τό παιδί της/(...) κι ειδολολάτρα γύφτισσα (...) από τόν άγιο ζητά ένα τρανό χατήρι...».

110. Πρόλογος Σπ. Π. Ζερβού στο έργο του Δ. Σ. Σούτζου (1976), «Φιλέλληνες τῶν Βαλκανίων στὴν ἐπανάσταση τοῦ 21», Ἀθήνα, σσ. 9-10. (Αναφέρεται ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τζουγανάτο [1979], «Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ δράση του στὴν Κεφαλονιά». Στὸ π. «Παρνασσός», τ. 21, ἀρ. 3, σ. 374).

111. Π. Παλαιολόγου (1979), «Πολύπτυχο». Ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 24-5-1979, σ. 1.

112. Γ. Κρέμου (1884), ὅ.π., σ. 44. – Θ. Πετσάλλη-Διομηδή, (1952), «Ὁ Ἄλῃ πασᾶς καὶ ἡ κἀρα τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ (Ἡπειρωτικὸ χρονικόν)». Στὴν ἔφημ. «Βραδυνή» («Φιλολογ. Βραδυνή»), 26-1-1952, σ. 3. – Δ. Β. Σιωμοπούλου (1975), ὅ.π., σ. 37. – Βλ. καὶ Φ. Μιχαλοπούλου (1940), ὅ.π., σ. 123.

113. Δ. Β. Σιωμοπούλου (1975), ὅ.π., σ. 38.

114. Ι. Λαμπρίδου (1880), ὅ.π., σ. 110.

115. Γ. Α. Οἰκονόμου (1955), ὅ.π., σ. 61.

116. «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία» (1965) στὸ λ. «Κοσμάς (ὁ Αἰτωλός)», Ἀθήνα, σ. 898. (Υπό Ν. Ι. Σωτηροπούλου. Ὁ πρωτοπρεσβ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός («Παράδοση καὶ ἀλλοτρίωση, 1989», Ἀθήνα, σ. 110) γράφει: «Δίκαια ὀνομάστηκε ὁ μεγαλύτερος μετὰ τὴν ἄλωση Ἕλληνας (Κώνστας) καὶ πατέρας τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνους. Ἐμείς θὰ τὸν χαρακτηρίσουμε πρότυπο νεοελληνικοῦ ἤθους καὶ πατέρα τῆς ἐθνικῆς μας ἐνότητος καὶ ἑσαρκωτῆ τοῦ αὐθεντικοῦ ἑλληνορθόδοξου ἰδεώδους». Βλ. καὶ Κ. Σ. Κώνστας (1971), ὅ.π., σ. 216: «Διαρκῶς μεθυμένος ὁ ὅλη του τὴν ἐξηνταπεντάχρονη ζωὴ του ἀπὸ τὸ ἀψὺ νύκταρ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος ἀναδείχθηκε ὁ μεγαλύτερος τῶν μετὰ τὸ 1453 ἴσασε σήμερα καιρῶν Ἕλληνα». – Ἐπίσης: Ἄπ. Ε. Βακαλοπούλου (1973), «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ», Τ. Δ (Τουρκοκρατία), Θεσσαλονίκη, σ. 442: «ὁ Κοσμάς ὑπῆρξε ὁ πῶ δραστήριος καὶ φλογερὸς νεομάρτυρας, πού χάραξε βαθιὰ τὰ ἴχνη του στὴν ἱστορικὴ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προσηλπίων στὴν Ἡπειρο». – Σ' αὐτὸν γράφει ὁ Μ. Παρηνίκας («Σχεδιάγραμμα περὶ τὴν ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνῳ καταστάσεως τῶν γραμμάτων...» Ἐν Κ/λει, 1868, σ. 78), «πολλὰ ὀφείλει ἡ Ἡπειρος». – Χρυσάνθου Κονοφάου, «Ἀνεκδότου νερόγραφο». Στὴν «Ἐπιθεώρηση πολιτικῆ καὶ φιλολογικῆ», Ἐτ. Α, 1881, ἀρ. 4 (7-2-1881): «Ἐάν ὁ ἐνάρετος Ἱεροδιδάσκαλος Κοσμάς (...) δὲν ἀνεφαινετο τῷ τότε καιρῷ, οὐδεὶς εὐρίσκειτο χριστιανὸς Ἕλληνα εἰς ἐκεῖνα τὰ ἀπότομα καὶ ἀπόκεντρα μέρη [τῆς Ἡπείρου]. – Λ. Βρανούση-Β. Σφυρόερα (1997), «Ἡ ἀπογειώση τῆς πνευματικῆς δημιουργίας στὴν Ἡπειρο». (Στὸ ὑπὸ τὴν γεν. ἐποπτ. τοῦ Μ. Β. Σακελλαρίου, Ἀκαδημ., συλλογικὸ ἔργο: «Ἡπειρος 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ [Μέρ. Γ, «Ἡ Ἡπειρος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους»], Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, σ. 268: «Ὁ κατάλογος τῶν Ἡπειρωτῶν (...) πού ἀνοῖξαν τὸν δρόμο πρὸς τὴν ἐθνικὴ καὶ πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ εἶναι μακρὸς. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ [ἀρτυνοῦ] Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ πού (...) ὑπῆρξε «διδάχος» τῶν ἀργοτικῶν πληθυσμῶν... (...) Ἀπὸ τοῦ πρώτου ὁ Μιχαὴλ Μήτρον, «[ὁ ἀπὸ (μητροπολίτης) Ἄρτης, κατοπινὸς] μητροπολίτης Ἀθηνῶν...». – Α. Α. Γκιλαβίνα (1997), «Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν Τουρκοκρατία», Αὐτόθι, σσ. 316-317: «[Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς (ὁ Πατρο-Κοσμάς Κώνστας)]. Ἡ εὐρεῖα του μόρφωσης, ἡ ἀσκητικὴ ἐμπειρία καὶ οἱ θεολογικὲς του γνώσεις, μπόλιασμένες μὲ προφητικὴ ἐνόραση, συνθέτουν τὴν ὀλοκληρωμένη προσωπικότητα τοῦ Κοσμᾶ (...) Στὴν Ἡπειρο ἐξήρξε τὸ μεγάλο ἄθος τῶν προσπαθειῶν του, ἐπειδὴ ἐκεῖ οἱ ἐξωμόσεις ἦσαν συνεχῆ. Μὲ τὸ ἔργο του, ἀναδείχθηκε ὡς ἡ γνησιότερη φωνὴ τοῦ Γένους στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Μὲ τὸ ἀπλό καὶ ὀμηδὸδες κήρυγμά του καὶ μὲ τὴ δυναμικὴ τῆς πρακτικῆς του διδασχῆς, καταξιώθηκε στὴ συνείδηση τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ὡς ὁ γνησιότερος διδάχος καὶ σηματοδότης του». – «Ὁ Ἅγιος ὁ Καλύτερος. τὸν ἔλεγε ἡ Βάβω μου, ὅταν μὲ σήκωνε μικρὴ νά φιλήσω τὸ εἰκόνασμα στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀη-Νικόλα» γράφει ἡ Χρ. Ζιτσαῖα (Οἱ Ἡπειρωτίσες δικαίωσαν τὰ λόγια τοῦ Αἰτωλοῦ». Στὸ «Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιον», Ἰωάννινα, 1979, Τ. Α, σ. 126).

117. Δ. Β. Σιωμοπούλου (1975), ὅ.π., σ. 28.

118. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅ.π., σ. 113.

119. Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου (1956²), ὅ.π., σ. 284. – Π. Χαλκιᾶ-Στεφάνου (1996), «Οἱ Ἅγιοι Γεώργιοι», («Ὁ Ἅγιος Νεομάρτυρας Γεώργιος, ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, ὁ καὶ Φουστανελλάς»), Ἀθήνα, σ. 134.

120. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅ.π., σ. 114.

121. Ν. Παραμυθιώτου (ἐκδ.), «Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων», Ἐν Κερκύρα, 1866, σ. 19.

122. Δ. Σ. Σαλαμάγκα (1954), «Ὁ Νεομάρτυρας Ἅγιος Γεώργιος Ἰωαννίνων. Συναξάριον», Ἀθήνα, σ. 156. – Ε. Μουτοῖκα (1994), «Ὁ Ἅγιος Νεομάρτυρας Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων», Ἀθήνα, σσ. 41-42: «καταγόταν μᾶλλον ἀπὸ τὴν Ἄρτα, ἀλλὰ ἔμεινε τὸν περισσότερο καιρὸ στὴν Κόνιττα (...) ἐνίσχυσε ψυχικὰ καὶ στήριξε ἠθικὰ [τὸν μάρτυρα καὶ κατοπινὸ Ἅγιο Γεώργιο] στὶς διδάσκαλες ὥρες του (...) παρήγγειλε πολλὰς εἰκόνες [τοῦ Ἁγίου] καὶ σὲ μερικῆς εἰκονίζετα καὶ ὁ ἴδιος σὲ στάση δέσωσης». Ὁ Δ. Σαλαμάγκα (1954, ὅ.π., σ. 192) σημειώνει ὅτι σὲ μιά ἀπ' τὶς εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, πού βρίσκονται στὴν

Κόνιτσα και έγιναν με τη φροντίδα του Χρυσάνθου Λαϊνά εικονίζεται ο Νεομάρτυς Γεώργιος και τέσσερις μητροπολίτες, απ' τούς οποίους ο ένας είναι ο μητροπολίτης Άρτης Νεόφυτος Γ'. Στο «*Νέον Μαρτυρολόγιον*» του Νικοδήμου (έκδ. 1856²), σσ. 285-286) σημειώνεται: «*Κάποιος ιερομόναχος φιλομάρτυς άκοιδίας περι τοῦ Ἁγίου ζήλω θεῷ κινούμενος, έστειλεν εις Ἰωάννινα και τοῦ Ιστορήσαν τήν εικόνα του μέ όλα του τά παράσημα, και χάριν εὐλαθείας, λαμβάνουσι αυτήν πολλοί τῶν άσθενῶν, εις ἴσασιν ψυχικήν και σωματικήν, φυλάττει δέ αυτήν ὁ φιλομάρτυς οὗτος ὡς μέγα θησαυρόν καί κούχημα*». — Π. Χαλκιά-Στεφάνου (1996), ὁ.π., σ. 140: «ὁ ιερομόναχος ἀπό τήν Άρτα Χρῦσανθος Λαενᾶς ἡ Λαϊνᾶς, πιθανόν νά ὑπῆρξε «ἀλείπτης» δηλαδή νά τόν στήριξε στίς δύσκολες ὥρες του και νά τόν ἐνάσχουε ψυχικά και νά πρωτοστάτησε στίς ἐκδηλώσεις τιμῆς (...) παρήγγειλε δέ τίς δυό πρώτες εἰκόνες τοῦ Ἁγίου...».

123. Μ. Γαρίδη-Θ. Παλιούρα (1980), «Συμβολή στήν εἰκονογραφία νεομαρτύρων». Στο π. «*Ἡπειρωτικά Χρονικά*», τ. 22, σσ. 173-175 (και εἰκ. Α).

124. Δ. Σ. Σαλαμάγκα (1954), ὁ.π., σ. 129 και 143.

125. Βλ. και Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου (1856²), ὁ.π., σ. 285. — Στο ποίημά της «*Νεομάρτυς Γεώργιος*» ἡ Χρυσάνθη Ζιτσαία, («*Πολυεδρικό*», 1986, Θεσσαλονίκη, σ. 29) γράφει:

... Κ' ἔλαμψε ἥλιος τ' ἅγιο σου καντήλι
πού απ' τ' οὐρανοῦ κατέθηκε τό δῶμα
ἐπάνω στό νεκρό τ' ἄμωμο σῶμα.
Καί τῶν τυράννων πάγωσαν τά χεῖλη
Γεώργιε πιστέ, θεοῦ σταλιμένε.
Ἡ χάρι σου τρανή πλῆθος τά θαύματα...

Βλ. και Ἄνωνύμου (1874), «Βίον τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου τῶν ἐξ Ἰωαννίνων», Ἐν Πάτραις, σσ. 14-15: «*Ἰερομόναχος φιλομάρτυς έστειλεν εις Ἰωάννινα και Ιστορήσαν τήν εικόνα τοῦ ἁγίου. Χάριν εὐλαθείας λαμβάνουσι αυτήν πολλοί τῶν άσθενούντων εις ψυχικήν και σωματικήν ὠφέλειαν*».

126. «*Άκολουθία...*», ἔκδ. Ν. Παραμυθιώτου (1866), ὁ.π., σσ. 20-22. Βλ. και Ε. Μουτσικά (1994), ὁ.π., σσ. 34-35 και 44-45.

127. Δ. Σ. Σαλαμάγκα (1954), ὁ.π., σ. 181. — Ε. Μουτσικά (1994), ὁ.π., σσ. 35-36.

127α. Δ. Σ. Σαλαμάγκα (1954), ὁ.π., σσ. 218-219.

128. Φ. Γ. Οἰκονόμου (1991), «*Άγιολόγιον πάντων τῶν ἐν Ἡπειρῷ Ἁγίων*», Ἀθήναι, σ. 239. — Χρ. Φιλιπτά (1847), «*Περί Ἰωαννικίου Καρτάνου, Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου και Παχωμίου Ρουζάνου. Ἐπιστολιμαία διάλεξις...*», Ἐν Κερκύρα, σ. 32: «... τόν Ἅγιον Βησσαρίωνα, τοῦ ὁποίου τιμᾶται ἐξ ὀχως ἡ μνήμη εις τά μεθόρια Ἡπειροῦ [Ν. Ἁρτης] και Θεσσαλίας».

129. Γ. Μ. Καρατσιώλη (1980), «*Ἡ ἐπιδημία πανώλης στήν Άρτα τοῦ 1816*». Στο π. «*Σκουφᾶς*», Ἐτ. ΚΔ, Τ. ΣΤ, τχ. 55-55, σσ. 234-249.

130. Μητροφάνους Γρηγορά τοῦ ἐκ δωδώνης (Ἐπιμελ. Ἐπιροθ.), «*Άκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Βησσαρίωνος ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματοργοῦ*», Ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγκροβλαχίας, Ἐν τῷ σωτηρίῳ ἀψε [= 1705], Ἀπριλίῳ («*εις κοινήν διάλεκτον*») τοῦ ἀρχικοῦ («*ἐγκωμιαστικοῦ λόγου, ἤτοι Βίου και πολιτείας*») τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, (πού εἶχε συντάξει τό 1552 σέ λόγια γλώσσα ὁ γνωστός συγγραφέας και ιερομόναχος Παχώμιος Ρουσάνος) ἀπό τόν ἐπίσης γνωστό διδάσκαλο, ἱατρό και ιερομόναχο Ἄναστάσιο Γόρδιο τό 1682. Στο: Δ. Ζ. Σοφιανοῦ (1992), «*Ὁ ἅγιος Βησσαρίων...*», «*Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά*», Τ. Δ, σ. 281. Βλ. και σσ. 264-269. «*Ἡ μετάφραση τοῦ Ἄναστασίου, χωρίς περιεκτικῆς και συντομεύσεως, ἔχει περιληφθεῖ στίς πρώτες ἐντυπες ἐκδόσεις τῆς Ἐκκλησίας...*» τοῦ ἁγίου, ἔχουν —ὡμως— ἀντικατασταθεῖ ὁρισμένοι ἰδιωματικοί δημῶδεις γλωσσικοί τύποι μέ ἄλλους κοινότερους και ἔτσι οἱ ἐκδόσεις δέν ἀντιπροσωπεύουν τήν ἀρχική σύνταξη τοῦ Γορδίου» (σσ. 266-267). Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ παρενθετικά ὅτι ὁ Ἄναστάσιος Γόρδιος φοίτησε στή Σχολή τῆς Ἁρτας. Ἐπίσης, βλ. και τήν ἐκδοση 1800 τῆς Κωνσταντινουπόλης, σελ. 63-64 ὅπου ἡ παραλλαγή τοῦ λογίου ἡγουμένου τῆς μονῆς Δουσκίου «*κυρίου Ἱεροθέου*» στήν «*ἀσματική ἀκολουθία και τοῦ μετ' ἐγκωμίου βίου τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἠνωτέρα φράσει συγγραφείσ*». — Τοῦ ἴδιου (1987), «*Χατζη-Γερασίμου (... Ἄνεκδοτο ἐγκώμιον (1820)...*», στο π. «*Τρικαλινά*», Τ. 7, σσ. 10-11, σημ. 10.

131. Ἱεροθέου, ἀρχιμ. («Ἐτει 1800»), «*Ἡ ἀσματική Ἐκκλησία και ὁ μετ' ἐγκωμίων βίος ἠνωτέρα φράσει συγγραφείσ...*», Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Τυπογραφίῳ, σ. 65.

132. Γ. Δ. Καποτά ἡ Κιρκιδιέτα [πατέρας], 1856, «*Άκολουθία...*», Ἐν Ἀθήναις, σσ. 7-8. — Γρ. Μοσχολίτου (1744), «*Άκολουθία...*», Ἐν Μοσχόπολι, σ. 6. — Πολ. Φιλιππίδου (ἐκδοτ. δαπάνη Ι. Δ., και Χ. Βρυγιάντων ἐκ Καλαρρῆτης τῆς Ἡπειροῦ, 1846), «*Άκολουθία ἐορτάσμου (...)* διορθωθεῖσα ἀκριβῶς και καλλωπισθεῖσα ὑπό Πολυχρονίου Φιλιππίδου, Ἐν Βενετίῳ, σ. ζη. — Ἱεροθέου, ἀρχιμ. (1800), ὁ.π., σσ. 7-8.

132α. «*Ἄς δρεπάνη τοῖς στάχας ἀπαντας θερίζει ἀνθρώπου νέους και γέροντας κενοί και ἐρημοῖ...*»

(«Κανών παρακλητικός εἰς τόν ἅγιον Βησσαρίωνα, ἐν κατανύξει ψαλλόμενος ἐν καιρῷ λοιοῦ καί πανώλους, ὅς ἐστὶ ποίημα Ἀνατολίου...») Στό Δ. Ζ. Σοφιανοῦ (1994), «Ἀνεκδοτα...», π. «Τρικαλινά», Τ. 14, σσ. 66. Βλ. καί σ. 48 καί σσ. 63-66.

132β. Σπ. Π. Λάμπρου (1895), «Τῆς κεράς τό μάρμαρο», στό π. «Ἐστία εἰκονογραφημένη», ἀρ. 26 (25-6-1895) σ. 212.

133. Μητροφάνους Γρηγοῦ (1705), ὅ.π., σ. 66.

134. «Ἀκολουθία καί Βίος...» Ἐκδ. Δ. Γ. Τριανταφυλλίδου-Καποτᾶ (1897), σ. 65.

135. Ι. Ν. Φραγκοῦλα (1953), «Ἀρτινά ἱστορικά σημεῖα». Στό: π. «Ἠπειρωτική Ἐστία», Ἔτ. Β, τχ. 14, σ. 555. – Κ. Χ. Βάγια (1955), «Ἐνθυμήσεις». Ἀπό τό διβλία τῶν μοναστηρίων μας». Ἐφημ. «Ἐλεύθερος Λόγος» Ἄρτης, Ἔτ. 23, φ. 1014, σ. 1. – Κυρ. Σιμοπούλου (1975), «Ξενοὶ ταξιδιώτες στήν Ελλάδα», Ἄθινα, Τ. Γ/2, σ. 394. – Γ. Α. Οἰκονόμου (1955), ὅ.π., σ. 123: «τόν τιμοῦσαν στήν Ἄρτα ἀλλά ἐδῶ «τελευταῖα ἔπαυσαν, ἀτυχῶς, νά τόν τιμοῦν ἰδιαιτέρως». – Ι. Ν. Φραγκοῦλα (1953), ὅ.π., σ. 555: «ὁ ἰδιαιτέρος ἑορτασμός τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος δέν γίνεται πλέον στήν Ἄρτα».

136. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅ.π., σ. 11.

137. Δ. Ζ. Σοφιανοῦ (1984), «Ἱστορικά σχόλια ἐπὶ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καί ἐνθυμήσεις τῆς Μονῆς Δουσίου. Συμβολή στήν ἱστορία τῆς Μονῆς». Στό «Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά» [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καί Νέου Ἑλληνισμοῦ], Τ. 1 (1984) σσ. 63-64.

137α. Ibid., σ. 63. Βλ. καί σ. 21 τῆς ὑπό τόν τίτλο «Χατζή-Γερασίμου, Ἱερομονάχου τῆς Μονῆς Δουσίου. Ἀνεκδοτα στιχοῦρηγμα [1816]», μελέτης τοῦ ἴδιου συγγραφέα [Δ. Ζ. Σοφιανοῦ]. Ἀνάτυπο ὑπό τὰ «Τρικαλινά», 1985, Τρίκαλα, Τ. 5, σ. 21: «Ἱηρόγιος ἀρχιερεὺς ἐχειροτόνησέ με, / Ραδιοδιδίου πέφκρον ἐπίσκοπος Πολυκάρπου».

137β. «γύρ ἀμαρταλοῦ γερασίμου ἱερομονάχου ἐκ μονεῖς δουσίου...» Βλ. Δ. Ζ. Σοφιανοῦ (1987), ὅ.π., σ. 39. Πρόκειται γιὰ αὐτόγραφο στιχοῦρηγμα τοῦ γνωστοῦ λαϊκοῦ στιχοπλόκου Χατζή-Γερασίμου, ἔμμετρο ἐγκώμιο στόν ἅγιο Βησσαρίωνα (Ibid. σ. 67). Ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης τοῦ ἀνεκδοτοῦ αὐτοῦ στιχοῦρηγματος γράφει: «Τί μαι ἀμαθής, χοιροδοκός ὡς οἶδας (...) γουρνάης, γιλαδάρης (...) καί βλέπετε πῶς δέν ἔχω εἰδῶσι ἀπό γράμματα παντελῶς δέν ἤξεύρω πού θέλει γιώτα ἢ λί ἢ τά, ἢ οὐξία, κ(αί) διά τοῦτο ζιτῶ συγχώριον (...) μερικούς μὲν [στίχους] ἐπίρησεν ἢ ἐμὶ ἀδυναμία μερικούς δέ ἐρανεῖσθαι ἐκ τοῦ πολὺ εὐφραδοῦς κυρίῳ δαπῶντι κεσαρίῳ» [Κωισάριος (Κωνσταντῖνος) Δαπόντης] (σ. 33, 35 καί 39).

137γ. Ibid., σ. 37. Ὁ συγγραφέας ἀποκαθιστᾶ τὴν ὀρθογραφία καί τὴν σίξη τοῦ ἀρχικοῦ χ/φ, τοῦ ὁποῖο φωτογραφικά ἀντίγραφα ὀρισμένων φύλλων, πού ἀναφέρονται στήν Ἄρτα, δημοσιεύονται γιὰ πρώτη φορά ἐδῶ (ὅπως –ἐξἄλλου– καί τῶν φύλλων 26ν, 23 καί 25).

138. Διονυσίου [Χαραλάμπου] μητροπ. Τρίκκης (1966), «Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων (Δουσίικον)», Ἄθινα, σσ. 27-28.

138α. Στούς Καλαρρύτες πάλι (καί εἰδικότερα στοὺς ἀδελφοὺς Λάμπρου) εἶχαν παραγγεῖλει λίγο πρὶν τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21 οἱ Πατέρες τῆς μονῆς Δουσίου «μιά χαλκογραφία τῆς μὲ τό ἐπιβλητικό παράομα τῆς καί τὴν λιτανεῖα τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνα» γιὰ νά ἐκτυπωθῆ («διέταξε τὸ Μοναστήριον νά κάμουν τό χάλκωμα καί νά τυπώσουν ταῖς χάρτας διά τό Σχέδιον τοῦ Μοναστηρίου») [σὴ Βενετία] καί ἀφοῦ ἔρθει στοὺς Καλαρρύτες [(ὀδικῶς: Βενετία-Νάπολη καί –κατόπιν– διά θαλάσσης: μέσω Βαλέτας στήν Ἠπειρο) νά παραδοθῆ στό μοναστήρι, τό ὁποῖο καί θά τὴν πρόσφερε στοὺς ἐπισκέπτες του ὡς ἀναμνητικό. (Ι. Μ. Χατζηφῶτη 1991, «Χαλκογραφία Ι. Μ. Ἁγ. Βησσαρίωνος [Δουσίου] καί περιπέτεια τῆς κατά τὴν Ἐπανάσταση». Στό π. «Ἁγ. Βησσαρίων», [Τριμηνιαία περιοδικὴ ἔκδοσι Ι. Μητρο. Τρίκ. καί Σταγῶν], Ἔτ. Ι, τχ. 2, σσ. 49-51.

138β. Διονυσίου, μητροπ. Τρίκκης (1966), ὅ.π., σ. 65. – Βλ. καί Ἱεροθέου, ἀρχιμ., (1800), ὅ.π., σ. 62-63. – Τοῦ ἴδιου (1800), ὅ.π., σ. 83: «Δουσίου σὴ μονή, δικαίως ἀγάλλεται, τὴν πάντιμον ἔχουσα κεφαλὴν σου, Πάτερ, θησαυρόν ὥσπερ πολῦτιμον (...) Ἡ σὴ σεπτὴ κεφαλὴ, θεόθεν χάριν ἐδέξατο, ἰάσθαι πάθη βροτῶν, ἐλαύνει τε δαίμονας, λοιμῶ συσθεθέντας τε, τῶ πανώλει τάχος ἐξαιρέσθαι...».) (Ποίημα Ἀρχιμανδρίτου Ἰωσήφ. Κανὼν Παρακλητικὸς ψαλλόμενος μετὰ τῆς ἁγίας κήρας πρὸς τόν ἅγιον Βησσαρίωνα. – Στόν ἴδιο αὐτόν Παρακλητικὸ Κανὼνα διαβάζουμε (σσ. 81-87 τῆς ἔκδοσης τοῦ 1800): «σπεύσον ἐξελοῦ ἡμᾶς τῆς δεινῆς ἀσθενείας, μὴ ἀποστρέψης ὑγείας κενούς, τοὺς προσκυνούντας τὴν πάνσεπτον κήραν σου (...). Κήρα σου ἢ πάνσεπτος, πηγάζει χύδην τὰ θαύματα (...) Ξένα καί παρὰδοξα, βλύζουσι θαύματα κήρας ἐκ σῆς (...) κεφαλὴν σὴν τοῖς νοσοῦσι μέγα παραμύθιον (...) Ἑλλάς σὺν Θετταλία, πέδον τε Βλαχίας, Ἡπειροῦ τὸ πλῆθος, τὴν κήραν ἠμνήσατε τοῦ Βησσαρίωνος θείαν καί χαριτόδωρον. Πηγάζει γάρ ὡς κρήνη θαύματα (...) καί διασώζει ἐκ πάσης βλάβης καί θλίψεως (...) ρύου σούς ἰκέτας ἐκ λιμοῦ τε καί τοῦ λοιοῦ (...) Κήραν σου τὴν θείαν ὡς θησαυρόν ἀσύλον πλουτοῦσα, Βησσαρίων, ἢ στή μονή, χαίρει καυχωμένη, καί σέ αἰεὶ δοξάζει, τόν ρεῖθρα ἰαμάτων ἀναπηγάζοντα». Δές καί τὰ «Ταμδικὰ ἐπιγράμματα» στήν ἔκδοσι τοῦ 1705 (σ. 7-8).

138γ.

ἔδιδε μάλιστ' ἐν θανάτῳ
 ἦν καὶ λαοφιλῆς ἰσχυρῶς
 τὰ θάνατά σου ἔγω
 μὲν ὡς καὶ ἄλλοι πολλοὶ
 τῶν τῶν ἰσχυρῶν σὺ δὲ
 εὐαὶ ἐν σπουδαίῳ
 μίτην ἢ σαρκοφάγον
 θάνατον ἔργον ἀπέβη

(«... ὁ δὲ μετὰ τὸν θάνατον/τίς να τα διηγίσι/τα θαύματα πού ἔκα/με καί νά τ' ἀριθμίσι/τούτου ἡ κἀρα σέζεται/όμοῦ καί σιαγῶνα/μίτρα καί πατερίζεα δε/βαυματουροῦν ἀκόμα». Βλ. καί Δ. Ζ. Σοφιανοῦ (1987), ὅ.π., σ. 37.

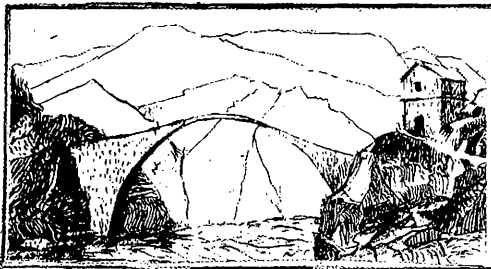
138δ. «Οἱ Οὐγγοὶ καί οἱ Θετταλοὶ σχεδόν τὴν προσκοινοῦσι». Ibidem. Ἱεροθέου, ἀρχιμ., (1800), ὅ.π., σ. 64.

138ε. Ibid., σ. 71.

138στ. Δὲς σχετικὰ Ν. Γ. Πολίτου (1931), «Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ», «Λαογραφικὰ Σύμμεικτα», Τ. Γ', σ. 84, σημ. 4 μὲ παραπομπή στό: Πολ. Φιλιππίδου (1846), ὅ.π., σ. 49: «Ὅταν τὰ τζεφυλίκια τῶν ἡγεμόνων μολύνονται ἀπό τῆς πανούκλας, οἱ ἴδιοι οἱ σουμπασάδες παρακίνοῦσι τοὺς Χριστιανοὺς, καί φέρουσι τὴν ἁγίαν κἀραν, καί ὀνομάζουσι τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα διώκτην τῆς πανούκλας, καί συνερρίζονται ποῖος νά πάρῃ πρῶτον τὴν ἁγίαν κἀραν καί νά ψάλλῃ ἁγιασμόν εἰς τὸ τζεφυλίκι του. Καί πρῶτοι οἱ ἀσθεεῖς τάζουσι...».

139. Δ. Γ. Τριανταφυλλίδου-Καποτᾶ (1897), ὅ.π., σ. 61.

140. Σχετικὰ μέ τὴν ὀνομασία «Γέφυρα τοῦ Κοράκου», ὁ Δ. Λουκόπουλος («Στά βουνά τοῦ Κατοσαντώνη» 1935, σσ. 266-267 γράφει: «Τόφτειασε ὁ Ἅγιος Βησσαρίος, τότε πού ἦταν δεσπότης. Τελειώ-
 νοντας, λέει, αὐτὴ ἡ γέφυρα πρῶτος πού πέρασε ἦταν ἕνας καλόγηρος. Φθάνοντας καταμεσῆς στὴν καμάρια τῆς, στάθηκε. Ὁ πρωτομάστορας πού ἔχτισε τὸ γεφύρι, τὸν κοίταξε ἀπὸ κάτω ἀπ' τὴν ξερὰ. Φαίνονταν σάν ὁ κόρακας ψηλά στὸν ἔλα-
 το, τόσο ὕψος εἶχε ἡ καμάρια. Ἀπ' αὐτὴ τὴν αἰ-
 τία εἶπαν: τοῦ Κοράκου τὸ γεφύρι. Καί γιὰ νά στερωσῆ καλὰ, ὁ Ἅγιος Βησσαρίος θεμελίωσε τὴ γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα στό δεξιὸ κεφαλάρι. Ὑστερότερα ἔχτισε κι' ἕνα μοναστήρι μὲ 366 κελιά, ὅσες μέρες ἔχει ὁ χρόνος». Καί προσθέτει: «Χίλιες γίδες σιουτῆς καί τέσσερες χιλιάδες μέ κέρατα οἱ μαστόροι ὡποῦ νά τὸ χτίσουν». Βλ. καί Δ. Μιτάκη, 1983, «Ἀγελῶς...», Πά-
 τρα, σ. 44: «Πάνω στό τέλειωμα πέρασε κι' ὁ

Εἰκ. 8. Ἡ Γέφυρα τοῦ Κοράκου, στό βορινό ροῦ τοῦ Ἀσπροποτάμου. Ὅρια Νομῶν Ἁττικής-Καρδίτσας. (Σχέδιο: Ν. Α. Συλλ.: Γ.Μ.Κ.)

Ἄϊ-Βησσαρίου ἀπὸ κει κι ἀνέθηκε στά κλειδιά τοῦ γεφυριοῦ κατάκορφα, καί φωνάζει στοὺς μαστόρους πού κοιτοῦσαν ἀπὸ κάτω: - Πῶς φαίνομαι; - Σάν κόρακας, τοῦ εἶπαν. Κι ἀπὸ τότε ἔμεινε νά λέγεται τοῦ κοράκου τὸ γεφύρι». - Ἐπίσης: Β. Ε. Κωτσιώρη (1972), «Ἡ Ἀργιθέα», Ἀθήνα, σσ. 57-58. - Ὁ Ἁττικὸς Σεραφεῖμ (Ξενόπουλος) στό «Δοκίμιό» του (Ἐκδ. 1962?, σ. 13) σημειώνει: «Καλεῖται δὲ Κοράκου, διότι, ὡς λέγεται, ὁ διεχόμενος αὐτὴν φαίνεται, ἔνεκα τοῦ ὑπερβολικοῦ ὕψους, ὡς τις κόραξ κάτωθεν». [Γιὰ τὸ υπερβολικὸ ὕψος] τοῦ γεφυριοῦ δὲς Π. Τσίνα, «Τὸ μοναστήρι τοῦ Σέλτουν» στὴν ποιητικὴ συλλογὴ του «Τὸ Γιοφύρι τοῦ κόρακα», 1952, Ἀθήνα, σ. 9: «Στὰ Πέντε-Ἀδέρφια ὅποιος διαθεῖ καί πάει στὴ Βριστενίτσα/καὶ ἰδεῖ τὸ χάσμα τὸ γκρεμὸ, τὸ Κορακογιοφύρι,/τὸ ρέμα τ' Ἀσπροποτάμου, λαθοῦρα (= τρώμος) θά τὸν πιάσει». - Γιὰ τὸν Ι. Λαμπριδῆ, ὅμως, «ἡ Γέφυρα (τοῦ Κοράκου ἢ Κόρακα ἐπωνυμιουμένη) ἀνομάσθη οὕτως ἐκ τοῦ

ἀπό τοῦ μέσου ταύτης κρεμαμένου σιδηροῦ κόρακος». (Ι. Λαμπριδίου, 1880, ὅ.π., σ. 158). – Η Μ. Φώτου-Βακουφτοῦ («Ἡθῆ-Ἔθιμα ἀπὸ τὸ χωριὸ Πηγές [Βρεστενίτσα] Ἄρτας», 1994, Ἀθήνα, σ. 85) γράφει: «Ὅταν τέλειωσε –λέει– τὸ γεφύρι, ὅλα τὰ ξύλα ποὺ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν κατασκευὴ του (σκαλωσιές, ὑποστηρίγματα, κρεβάτια, καλούπια) πήραν ἀπὸ ἀγνωστὴ αἰτία φωτιά, προτοῦ ἀκόμα προλάβουν οἱ μαστόροι νὰ τὰ ἀπομακρύνουν. Ἀποτέλεσμα ἦταν ὁ πολὺς καπνὸς νὰ τὸ καταμαυρίσει καὶ ἐπὶ σγὰ σγὰ νὰ τοῦ κολήσουν καὶ τὸ παράξενο ὄνομα (...) Μιά ἄλλη ἱστορία «μιλάει γιὰ ἀληθινὸ τούτη τῆ φορὰ κοράκι, ποὺ ὅταν τέλειωσε ὁ ἀγιασμός πῆγε καὶ κάθισε πάνω στὴν καμάρα προκαλώντας τὴν ἐκπληξὴ τοῦ κόσμου καὶ στὴ συνέχεια τὴν αὐθόρμητὴ ἀντίδρασή του». Τ' ἔχεις καμμένε κόρακα καὶ σκούζεις καὶ φωνάζεις; Μὴ νὰ διψᾷς γιὰ αἵματα γιὰ τούρκικα κεφάλια; Πέτα ψηλά κατ' Ἄγραφα στοῦ Ἄσπρου τὸ γεφύρι...». Ὁ Α. Μαμόπουλος («Λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ. Ἡπειρώτες μαστόροι καὶ γεφύρια, 1973, Ἀθήνα, σ. 25) ἀναφέρει ὅτι «Κρεμαστὴ τῆ λέει ὁ νεώτερος Πανασίας τούρκος περιηγητὴς Ἐδλιὰ Τσελεπῆς».

141. «Ἀκολουθία...» Ἐκδ. Γ. Δ. Καποτᾶ ἢ Κιρκιτζέτα (1856), ὅ.π., σ. 55.

141a. Ibid., σ. 55-57.

141b. «Ἀκολουθία...», Ἐκδ. Μητροφάνους Γρηγοῦρᾶ (1705), ὅ.π., σ. 19.

142. N. A. Bees (1923), «Prosopographisches, hagiologisches und Kunst-geschichtliches über den hl. Bessarion, den Metropolit von Larissa (+1450). Στό: «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher», T. IV, σσ. 362-363 (καὶ 364).

142a. Βλ. καὶ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅ.π., σ. 13, σημ. θ: «Βουστερνίτσα καὶ Βρεστενίτσα». Ἐπίσης, σ. 37 καὶ σημ. 30: «Βρεσθενίτσα» καὶ «Βρεσινίτσα». Ἰεροθέου, ἀρχιμ., (1800), ὅ.π., σ. 51: «Βουστερνίτσα». – Β. Δ. Ζώτου Μολοσσού, Ἰππότου, Περιηγητοῦ κ.λπ. [Ἐκ Δροβιανῆς τῆς ἐν Ἡπειρῷ Μολοσσίδος] (1878), «Ἡπειρωτικὰ μελέται», Τ. Δ, τχ. Α, Ἐν Ἀθήναις, σ. 18: «Βρεσθίντσα» (καὶ «Βρεσινίτσα»). Βλ. καὶ σ. 19. – Α. Philippson (1897), «Thessalien und Epirus. Reisen und Forschungen in Nördliches Griechenland», Berlin, σ. 285: «Vrestenitsa (N. Bees, 1923, ὅ.π., σ. 364, σημ. 1). Μιά ἀπ' τὶς ἐτυμολογίες τοῦ ὀνόματος «Βρεστενιτζ(τ)σα (ἢ καὶ «Βροστενίτσα. ἀκόμη, καὶ –γιὰ ἄλλους– «Δριστενίτσα») ἀναφέρεται στὴν ὑπὸ τὸν τίτλο «Στοιχεῖα φυσικῆς καὶ ἱστορικῆς Γεωγραφίας τῆς περιοχῆς τῆς Ἐπισκοπῆς Ραδοβιοῦδου (Ἄρτης-Ἀχελώου) μελέτη τοῦ Πολ. Καλομπάτσου, Ἀχιμ., ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ π. «Ἱστοριογεωγραφικά», Τ. ΣΤ, 1998, Γιάννενα/Θεσσαλονίκη, σ. 39, σημ. 146). Ἐίναι αὐτὴ τοῦ Μ. Vasmel, «Die Slaven in Griechenland», ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Βερολίνο τὸ 1941 (χρονιὰ τῆς τριπλῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος) καὶ ξανατυπώθηκε στὴ Λευψία τοῦ 1970.

142b. Δ. Ζ. Σοφιανοῦ (1987), ὅ.π., σ. 36.

143. Δ. Ζ. Σοφιανοῦ (1992), ὅ.π., σσ. 252-253. – Γρ. Μοσχοπολίτου (1744), ὅ.π., σ. 12 καὶ 10. – Βλ. καὶ Μητροφάνους Γρηγοῦρᾶ (1705), ὅ.π., σ. 9: «Ἄνω σοι, πρὸς οὐρανὸν ἠτοίμασας γέφυραν, ἐν Ἀχελῷφ κτισθείσης εἰς παρεάν τῶν χαλεπῶς κυκλοῦντων τὸ πρότερον». – Γ. Δ. Καποτᾶ-Κιρκιτζέτα (1856), ὅ.π., σ. 35: «... αὐτοῖς δεινῶς προτέρω τοῦτον περῶσι, τοῦ ραδίας νῦν διαβαίνειν πῆξαν γέφυραν». – Διονυσίου [Χαραλάμπους] μητροπ. Τρίκκης (1966), ὅ.π., σσ. 62-63: «Τὸ μέγα τοῦτο κατόρθωμα τοῦ ἁγίου ὑπερβαίνει ὅλα τ' ἄλλα, ὅσα ἔκαμε εἰς ὅλη του τῆ ζωῆ (...) ἔργο θεάρεστο, ἔργο ἀθάνατο, ἔργο μεγαλοπρεπές...». – («ἔργον τῶν χειρῶν του τὸ θαυμαστόν του γεφύριον», Πολ. Φιλιππίδου 1846, ὅ.π., σ. 26). – Μιλώντας γιὰ τὸ «σύντομο συναξάρι» τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, γραμμένο ἀπὸ τὸν Παχώμιο Ρουσόνο («ἐπιφανὴς θεολόγος τοῦ 16ου αἰ.»), ὁ Α. Βακαλόπουλος γράφει: «Τὸ εἶδος αὐτοῦ τῆς θεολογικῆς γραμματικῆς μᾶς δίνει κάποτε χρήσιμες ἱστορικῆς πληροφορίες γιὰ τὶς συνθήκες ζωῆς τῶν κατοίκων σὺς ἑλληνικῆς ἐπαρχίης». (Α. Ε. Βακαλοπούλου, 1965, «Πηγές τῆς ἱστορίας τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ», Θεσσαλονίκη, σ. 269).

144. «Ἀκολουθία...», Ἐκδ. Θ. Α. Γ. Τριανταφυλλίδου-Καποτᾶ (1897), ὅ.π., σ. 61. – Βλ. καὶ Γερασίου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου: «Χαίροις (...) τὸ σέλας τὸ σελαγίον, ταῖς τῶν θαμιμάτων ἀγαῖς, Θεσσαλίαν πᾶσαν καὶ Ἠπειρον...» Στό: Σεραφεῖμ, μητροπ. Τρίκκης (ἐκδ. πρὸν.) καὶ Π. Γρ. Τύμπα, πρωτοπρεσβ. (ἐπιμελ.), 1971, «Ἀκολουθία...», Ἀθήνα, σ. 52 («Νέα Ἀκολουθία»).

145. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅ.π., σσ. 133-134.

146. Τοῦ ἴδιου (1884), «Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καὶ Πρεβέζης», Ἐν Ἀθήναις, σ. 238.

147. Α. Συνεσίου (1995), «Ἅγιος Χαράλαμπος. Ὁ πολιοῦχος τῆς Πρεβέζας». Στό π. «Πρεβεζιάνικα Χρονικά», περ. Β, Ἔτ. 12, τχ. 31-32, σ. 47. – Ὁ Φ. Γ. Οἰκονόμου (1991, ὅ.π., σ. 223) γράφει: «ὀδίτι τὸ 1859 ἀπῆλλάξεν αὐτὴν ἀπὸ λοιμῶν μεταδοθέντα ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ». Κατὰ τὸν Γ. Α. Οἰκονόμου (1955, ὅ.π., σ. 115) ἀπῆλλάξε τὴν πόλιν ἀπὸ λοιμῶν, ποὺ εἶχε τὴν προέλευσίν της ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ, ποὺ τὸν εἶχαν τότε ἀποκλείσει τὰ ἀγγλογαλλικὰ στρατεύματα. – Πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἐπιδημία χολέρας («τρομεροῦ τῆς εποχῆς λοιμοῦ», «θεοστυγοῦς νοσήματος» καὶ «λαοφθόρου») ποὺ πρόσβαλε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς 4-7-1854 τὸ Γαλλικὸ στρατὸ κατοχῆς (τὸ στρατιωτικὸ του Νοσοκομεῖο) στὸν Πειραιᾶ. Μόνον ὅταν πολλαπλασιάσθηκαν τὰ κρούσματα οἱ Γάλλοι ἰατροὶ «ἀνήγγειλαν ἐπισημῶς τὴν ὑπαρξὴν τοῦ θεοστυγοῦς νοσήματος», ἐνῶ

οι Πειραιώτες ιατροί, «μη θέλοντες νά διαδώσωι πανικόν φόβον», μαζί με τούς εμπόρους τῆς πόλης, διέδωσαν («ένεκα, ἰσως, ὑλικῶν συμφερόντων») ὅτι «τὴν χολέραν ἐπλάσαν οἱ ἐξ Ἀθηνῶν ἰατροῦν» γιὰ νά τὰ οικονομήσουν. «Ἡ εἰς Πειραιᾶ κατοχή», διαβάσουμε στίς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, «ἐπρόκειοσε τὴν Ἑλλάδα μέ τὴν κορωνίδα τῶν δυστυχημάτων, τὴν ἐπιδημικὴν καὶ Ἀσιατικὴν νόσον τῆς ἀνθρωποφόρου χολέρας (...) Ἄμα ἐδεδαῶθη ἢ ἐν Πειραιεὶ ὑποξὺς χολέρας, ἰδρῶς ἀπελπισίας ἐσχάτης περιέχουσε τούς παλιτάς». Ὁ Πειραιῶς «ἐτέθη εἰς κάθαρσιν πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ κράτους μέρη». Σὲ κάθαρση ὑποβλήθηκε καὶ τὸ πλοῖο ποῦ ἔφερε τὸν Μαυροκορδάτο ἀπ' τὴ Μάλτα (ἀφοῦ ἐκεῖ καὶ στή Γαλλία «πλεονάζει ἡ χολέρα»), ὅπως καὶ τ' ἄλλα, ποῦ «ἐξ ἐπιχολέρων τόπων προερχόμενα», ὀδηγοῦνται σὲ λοιμοκομεῖα. Ὑγιονομικός φραγμός τέθηκε ἀνάμεσα στὴν Ἀθήνα (ποῦ γιὰ πολὺ καιρὸ «ἔχαιρε ἀκρας ὑγείας») καὶ τὸν Πειραιᾶ ὅπου ἡ χολέρα διαρκεῖτο στὸν Γαλλικὸ στρατὸ «θερίζουσα ἀνιέως καθ' ἐκάστην πλῆον τῶν εἰκοσῶ». Δόθηκε παραγγελία στοὺς κατοικοῦσι «νά μὴ ἐσθίωσι χόρτα καὶ καρπούς». Οἱ Ἀγγλοὶ στρατιῶτες μεταφέρθηκαν στὴν Πεντέλη καὶ οἱ Γάλλοι στὸ Δαφνί, ἀφοῦ τὰ Πατήσια δὲν κριθῆκαν κατάλληλα «διότι ἐκεῖ ὑπάρχει τοσαύτη ἀφθονία καρπῶν ἐν ὅλοις τοῖς κήποις, ὥστε καθίσταται ἀδύνατον ν' ἀπαγορεύσει τις τὴν ἐδωδὴν αὐτῶν εἰς στρατιώτας (...) διότι καὶ σῖκα καὶ σταφυλαί, καὶ παντὸς εἶδους ὀπάραι κείνται, οὕτως εἰπεῖν, ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ τυχόντος...». Ἐπιδημία χολέρας ἀναφέρουν οἱ ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες στὴ Σύρα, τὴν Τήνο, «ἐν Μυκόνῳ, ὅπου ὑπερέκεισε πολὺ, στὴν Ἴο. Ἀναφέρονται καὶ ἡ Σμύρνη, ἡ Βόρνα καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη. Τελικὰ, «τὸ χολερικὸν μίσημα» ἀδιαδόθηκε καὶ στὴν Ἀθήνα». Κρούσματα σὲ ἄλλες περιοχὲς δὲν ἀναφέρονται στίς «προστέτες ὁ» ἐμᾶς – ἐφημερίδες ἢ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς («Αἰών», Ταχύτερος φήμη), «Ἡ ἐν Ἀθίνας ἰατρικὴ Μέλισσα» τοῦ 1854. Ὁ Λαογράφος Ν. Πολίτης ἀναφέρει ἐπιδημία χολέρας στὴ Λαμία τοῦ 1854 μὲ ἰδιαίτερο λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον: Ἐνας στρατιώτης, πηγαίνοντας στὴ Λαμία, «ἀπανταεὶ σὸ δρόμο μία γρηᾷ ἄσκημη, μὲ ἄσπρα μαλλιά, ποῦ ἔπεφταν σὸ στήθος τῆς, καὶ μὲ μακριὰ καὶ ξερά βυζιά. Τοῦ εἶπε πῶς εἶναι ἡ Χολέρα καὶ τὸν παρακάλεισε νὰ τὴν πᾶρῃ «στὸν νῶμο τῆς, καὶ νά μὴ φοβηθῇ ἂν ἰδῇ ἀνθρώπους νά πέφτουν ἀπὸ τ' ἄλογα. Τὴν πῆγε στὴ Λαμία καὶ εἶδε ἀνθρώπους νά πέφτουν...». (Ν. Γ. Πολίτου, 1904, «Παραδόσεις» Β', Ἐν Ἀθίνας, σσ. 555-556).

148. «Ἀκολουθία...», ἔκδ. Γεωργίου τοῦ Τραπεζουντίου (1854), Ἐν Βενετία, σ. 30.

149. Χ. Δ. Βασιλοπούλου, ἀρχιμ. (1969), «Ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος», Ἀθήνα, σ. 36. Στὴν τοιχογραφία τῆς Παριοριτίας τῆς Ἄρτας, εἶναι ὁ Ἅγιος Βησσαρίων ποῦ πατὰ τὴν «βροτοκτόνον» πανούκλια (κρατὰ δρεπάνι ποῦ θέριζε τοὺς ἀνθρώπους), ἡ ὁποία εἶναι ζωγραφισμένη ὡς γυμνὴ γυναῖκα στὰ πόδια τοῦ Ἁγίου. Γιὰ τὴ συγκεκριμένη ἐπιδημία τοῦ 1812 στὴν Ἠπειρο, βλ. καὶ Α. Συνεσίου (1995), ὅπ., σ. 47: στὸ 1812, ὅταν ἡ πανώλης θέριζε τὴν Ἠπειρο, μὲ τὴν παρουσία τῆς θείας κάρας του αὐτὴ ἐξάλγηθη. Ἐπίσης, κατὰ τὸν ὕμνωδὸ: «ποία γὰρ Ἠπειρος οὐκ ἔτυχε τῆς σῆς βοηθείας;» (Ibidem). Ἐπίσης Θεοτέκνης, μοναχ., (1995), «Τὸ συναξάρι τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος», Καλαμπάκα, σ. 135.

150. Πρὸβλ. Νικοδόμου Μοναχοῦ τοῦ Ἁγιορείτου (ἔκδ. 1840), «Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν Ἅγιον ἱερομάρτυρα καὶ θαυματουργόν Χαράλαμπην», Ἐν Ἀθίνας, σ. 5: «Τὴν Χριστοῦ θείαν ποιμνὴν, ἔθυσεν, ἐσπάρσεν, κατεθνήκατο ὁ λοιμός ὡς πᾶν θῆρ· ἀλλὰ σὺ πρεσβεῖων σου Χαράλαμπε, σιδηρᾷ ἐν ῥάβδῳ πᾶταξον τοῦτον διὰ τὰ χόρους, καὶ τῆς λύπης αὐτοῦ ἡμᾶς λυτρώσῃ».

151. Χ. Δ. Βασιλοπούλου (1969), ὅπ., σ. 37. – Γ. Α. Οἰκονόμου (1955), ὅπ., σ. 116 καὶ σημ. 3: «Τὸ ἔθιμο αὐτὸ ἀπὸ τὰ εἰδωλολατρικὰ χρόνια εἶναι μιά ἀπελαστικὴ ἱεροπραξία ποῦ ἀπελευθερῶν ἀποδιώχνει τὸ κακὸ». Βλ. καὶ Κατερ. Ι. Κακούρη (1955), «Ἀπελαστικὲς ἱεροπραξίες. Τὸ Μονομερίτικο πανί». Στὴν ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 13-7-1955, σ. 2 [Ἐπιφυλλίς]: Τὸ Μονομερίτικο πανί εἶναι «ένα ἀπὸ τὰ πιὸ ἰδιότυπα λαογραφικὰ μας κειμήλια. Εἶναι μιά ἀπελαστικὴ ἱεροπραξία, δηλ. μιά μαγικὴ πράξις ποῦ ἀπελευθερῶν, ἀποδιώχνει τὸ κακὸ καὶ ομιγμένη σήμερα ἀξεδιάλυτα μὲ τὴ χριστιανικὴ μας λατρεία, ὅταν ἔρχεται ἢ ὅταν φοβοῦνται τὸν ἐρχομὸ κάποιου μεγάλου συμφορᾶς, τότε οἱ γυναῖκες τοῦ τόπου ὑφαίνουν μονομερίτικο πανί, τὸ λειτουργοῦν στὴν ἐκκλησία καὶ, κόβοντάς το σὲ μικρὰ κομματάκια, τὸ μοιράζουν στοὺς συντοπιτεὲς γιὰ φυλαχτὸ (...) Ὁ Ν. Πολίτης λέει ὅτι «κατεσκευάζετο ὑπὸ κορασιῶν». (Στὴν Ἀθήνα ἀπὸ σαράντα πρωτοστρατευομένης γυναῖκες)...» – Ὁ Γ. Μέγας (1923, «Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν», «Λαογραφία», Τ. 7, σ. 503) γράφει: «Ἐκ συμφυρῶν τῶν πάλαιων περὶ μονομερίτικο πανιοῦ δοξασιῶν πρὸς τὰς νεωτέρας παραδόσεις περὶ τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος ὡς διώκτου τῆς Πανούκλιας προήθη τὸ «πουκαμίσο τοῦ Ἁγίου». Σύμφωνα μὲ μιά παράδοση ἐνὸς χωριοῦ, τὰ κορίτσια, ἀφοῦ περιέζωναν μὲ νῆμα ὀλόκληρο τὸ χωριό, «ἐτύλισσον ἔπειτα τὸ νῆμα, τὸ ὑφαίνουν καὶ ἐσχημάτιζαν χιτῶνα λευκόν, τὸ «πουκαμίσο τοῦ Ἁγίου», ὅπερ ἀφιέρουν εἰς τὴν σεπτὴν τοῦ εἰκόνα. Ἐσχίζον εἶτα, κατέκοπτον αὐτὸ μυρία μικρὰ τεμάχια καὶ διμοιράζοντο αὐτὰ ὡς φυλακτῆρα κατὰ τῆς νόσου τῆς λοιμικῆς. Ἡ δὲ Πανώλης ἔφευγε κατησχυμένη». Καὶ ἄλλου (σσ. 514-515): «Διὰ τῆς περιφορᾶς τῶν εἰκόνων τῶν Ἁγίων καὶ προσάπων τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος ἐν πομπῇ περὶ τὸ χωριὸν ἐν καιρῷ ἐπιδημίας ἐσχηματίζετο περὶ αὐτὸ ζῶνη προστατευτικῆ...». Γιὰ τὸ Μονομερίτικο πουκαμίσο βλ. καὶ σσ. 471-473: «Τὰ παλιὰ χρόνια, ποῦ δούλευε ἡ χολέρα (...) πρὶν νά ἐξθ' ἀρρώστια τὰ ἄμαρνα αὐτὰ καὶ δὲν ἦρθε ἡ χολέρα, καὶ σῶνονταν...».

152. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅπ., σ. 29, σημ. 43.

153. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1854²), ὅπ., σ. 63.
154. Ibid., σ. 65.
155. Φ. Γ. Οἰκονόμου (1991), ὅπ., σ. 168.
156. Σ. Γ. Κατσιμπρα (1993²), «Ὁ Ἅγιος Νεομάρτυς Νικόλαος ὁ ἐκ Μετσόδου», Ἰωάννινα, σ. 85 (καί σ. 83).
157. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1854²), ὅπ., σ. 65.
158. «Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου νεομάρτυρος Νικολάου τοῦ ἐκ κώμης Μετζόδου καί ἐν Τρίκῃ μαρτυρήσαντος, ψαλλομένη τῇ ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, συντεθεῖσα μὲν παρά τοῦ λογιωτάτου κυρίου Νικολάου Κύρκου αἰτήσει τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ, νῦν δέ τὸ πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα συνδομῇ καί ἀναλώμασι τοῦ κυρίου Πολυζῶ Ἀμπανιζώτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίῃσι ἀψῆξ [1767] παρά Ἀντωνίῳ τῷ Τζάτα, con Licenza de Superiōri», σ. 13. Δευτέρα ἐκδοσις τῆς ἀκολουθίας ταύτης ἐγένετο ἐν Βενετίᾳ τῷ 1771 παρά Ἀντωνίῳ τῷ Βάρτολι. Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 28. (Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ι. Μ. Περαιντῶνην 1972, «Λεξικὸν τῶν Νεομαρτύρων», Ἐν Ἀθήναις, σ. 388 σημ. 1).
159. Σ. Γ. Κατσιμπρα (1993²), ὅπ., σ. 17.
160. Εὐγενίου Βουλγάρεως (ἐκδ. 1844), «Ἐπιστολὴ πρὸς Πέτρον τὸν Κλαίρικον περὶ τῶν μετὰ τὸ σχίσμα Ἁγίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καί τῶν γενομένων ἐν αὐτῇ θαυμάτων», Ἀθήνηαι, σ. 28.
161. Ἰεζεκιήλ, μητροπ. Θεσσαλ. καί Φαναριοφάρ. (1930), «Ὁ νεοφανὴς Νικόλαος ὁ ἐξ Ἰχθύος καί οἱ Ἅγιοι Νικόλαοι ὄλου τοῦ ἐναυτοῦ». Στὸ π. «Θεολογία», Τ. Η, σ. 217 («ἀπαγραφόμενος καί ὡς ἐξ Ἰωαννίνων).
162. Χ. Μ. Μπούσια (1996), «Ἐγκωμιστικὸς λόγος εἰς πάντας τοὺς ἐν Ἠπειρῷ ἁγίους». Στὸ π. «Πηγήριος ὁ Παλαμᾶς», Ἔτ. 79, τχ. 764, σ. 678.
163. Χρ. Π. Τσολακίδη (1997), «Ἀγιολόγιό τῆς Ὁρθοδοξίας», Ἀθήνα, σ. 420.
164. Δ. Β. Σιωμοπούλου (1975), ὅπ., σσ. 24-25. – Σ. Εὐστρατιάδου (ἀνατύπ. 1995), ὅπ., σ. 359: «οὗτος ἐξ ἀπάτης ἠρνήθη τὴν πίστιν καί ἐξώμοσεν εἰς ἑαυτὸν δέ ἐλθὼν καί μετανοήσας ἐκήρυξε πεπαροησιασμένως τὸν Χριστὸν, ἀπέπτυσεν τὴν πλάνην (...) ἐρρίφθη εἰς τὸ πῦρ...».
165. Ἄγγ. Χατζημιχάλη (1940), ὅπ., σ. 123.
166. Μεθοδίου, μητροπολ. Κερκ. καί Παξῶν (ἐκδ.), «Ἀσματικὴ Ἀκολουθία καί Βίος τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρός ἡμῶν Σπυριδῶνος...», 1951¹⁷, Ἐν Κερκύρα, σ. 78.
167. Ι. Τζεμπέντη (ἐκδ.), «Ἡ θεία καί ἱερὰ Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σπυριδῶνος τοῦ θαυματουργοῦ» 1847, Ἐν Κερκύρα, σ. ζ.
168. Ν. Τ. Βουλγάρεως καί Ν. Μάνεση (1880), «Ἄληθής ἐκθεσις περὶ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ θαυματουργοῦ λείψανου τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος. Παρὰ Νικολάου τοῦ Βουλγάρεως, Πατρὸς καί Φιλοσόφου Κερκυραίου. Νῦν δέ ἐξελληνισθεῖσα μετὰ σημειώσεων καί προσθηκῶν» Βενετία, σ. 10.
169. Γ' Ἀωννύμω, «Ἡ θεία καί ἱερὰ Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σπυριδῶνος ἐπισκόπου Τριμυθούντος τοῦ θαυματουργοῦ, πατρὸς καί προστάτου Κερκύρας», Ἐν Βενετία, 1813, σ. 35.
170. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅπ., σ. 39-40. Βλ. καί Α. Κ. Ὁρλάνδου (1922), «Τρεῖς ἀνέκδοτοι βυζαντινοὶ ναοὶ τῶν περιχώρων τῆς Ἄρτης», Ἀθήναι, σ. 7: «πλιοῖ: Λέγεται ὅτι ὑπῆρχεν ἄλλοτε χωρίον πλοῦσιον ἐρημωθὲν ὑστερώτερον».
171. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅπ., σ. 40. (Τὸ ἀφαιρετῆριον).
172. Ibid., σ. 40-41. (Τὸ προικοσύμφωνο) [σ. 324-326 τῆς 1ης ἐκδοσης τοῦ 1882]. Στὸ ἀρχεῖο τῆς βυζαντινῆς οἰκονομίας Χαϊρέτη ὑπῆρχε ἔγγραφο, μέ ἀρ. 644 στὸν κατάλογο τοῦ ἀρχείου, τὸν ὁποῖο δημοσίευσεν ὁ Κ. Ν. Τριανταφύλλου («Ἡ βυζαντινὴ οἰκονομία Χαϊρέτη καί τὸ ἐν Πάτραις ἀρχεῖον τῆς», 1962, Πάτρα, σ. 98) καί ποῦ εἶναι «ἐπιστολὴ τῆς 8 Ἰανουαρίου 1890 τοῦ μητροπ. Ἄρτης Σεραφεῖμ πρὸς τὸν Μ. Θ. Χαϊρέτη εἰς Πάτρας ἐπεξηγοῦσα πόθεν ἠρώσθη τὰ ὅσα ἔγραψε περὶ Χαϊρέτη εἰς τὸ διδύλιον του «Δοκίμιον κ.λπ.» (Χειρόγραφα εἰς μονὴν ἀπολεσθέντα ἤδη).
173. Σ. Κ. Παπαγεωργίου (1893), «Πρόλογος» στήν, ὑπὸ τὴν ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἴδιου, «Συλλογὴ τῶν Ἀσματικῶν Ἀκολουθιῶν καί Συνεξαρισμῶν...», Ἐν Ἀθήναις, σ. γ.
174. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅπ., σ. 40.
175. Ν. Τ. Βουλγάρεως καί Ν. Μάνεση (1880), ὅπ., σ. 11-14. Βλ. καί Γ. Ι. Ζαβίρα (1872), «Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον», Ἀθήνηαι σσ. 471-472 («Νικόλαος ὁ βούλγαρης»). – Ἀωννύμω (1881), «Τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος ἐν Κερκύρα». Στὸ π. «Ἐστία», Τ. 12, Ἔτ. Β, ἀρ. 311, σ. 794: «... Τὸ λείψανον ἐκομίσθη ἄριστον καί ἀπῆμαντον [= ἀδολαβές] εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸ τοῦ 1453. Ἄμα τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πρεσβύτερος τις ὀνόματι Γεώργιος Καλοχαρίτης λαβὼν τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του τηρούμενα λείψανα τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος ἐκόμισεν αὐτὰ μέχρι τῆς Ἠπείρου ἐντὸς ἀσκήτων ἀχόρου μεστῶν (...) εἶτα ἐκόμισεν τὰ κειμήλιά του εἰς Κέρκυραν...».

176. Ν. Τ. Βουλγάρεως καὶ Ν. Μάνεοη (1880), ὅπ., σ. 16.
 177. Ibid., σ. 23.
 178. Σ. Κ. Παπαγεωργίου (1883), ὅπ., σ. ιγ.
 179. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅπ., σ. 40, σμ. κ.
 180. Ἀθηναγόρα, μητροπ. Παραμυθίας καὶ Πάργας (1928), «Ἐν ἔγγραφον περὶ τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος, ἀμφιβόλου γνησιότητος». Ἀνατύπ. ἀπὸ τήν ἐφημ. «Ἁγιος Σπυριδῶν», φ. 24, σ. 3.
 181. Ibid., σ. 7.
 182. Ibid., σ. 8.
 183. Μεθοδίου, μητροπ., (1951¹⁷), ὅπ., σ. 6.
 184. Γ. Α. Οἰκονόμου (1955), ὅπ., σ. 103.
 185. E. Denissoff (1943), «Maxime le Grec et l' Occident. Contribution à l' histoire de la pensée religieuse et philosophique de Michel Trivolis», Paris/Louvain, σ. 76 (καὶ Pl. XI). – Τοῦ ἴδιου (1954), «Une biographie de Maxime le Grec par Kourbski», στό π. «Orientalia Christiana Periodica», Τ. 20, σ. 50.
 186. Π. Κανελλοπούλου (1976), «Ἱστορία τοῦ Ἑυρωπαϊκοῦ πνεύματος», Ἀθήνα, Τ. III, σ. 79.
 187. Γερασίου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου (1988), «Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, φωτιστοῦ τῶν Ρώσων», Δακτυλ. ἐκδ., σ. 10.
 188. Ibid., σ. 5, 9, 16 καὶ 22: «Χαίροις τῆς Ἄρτης θεῖος βλαστός», «Ἄρτης βλαστός ὁ περιδοξος».
 189. Ibid., σ. 17.
 190. Βλ. I. Φειδᾶ (1988), «Μάξιμος ὁ Γραικός, ὁ φωτιστὴς τῶν Ρώσων», στό π. «Ἐκκλησία», Ἔτ. ΞΕ (15-5-1988), τχ. Α, ἀρ. 8, σ. 274.
 191. Βλ. I. Φειδᾶ (1966), στό λ. «Μάξιμος ὁ Γραικός» τῆς «Θρησκ. καὶ ἠθικ. Ἐγκυκλοπαιδείας», Τ. Η, σ. 627.
 192. Φ. Α. Βιτάλη (1965), «Ὁ Ἡπειρώτης Μάξιμος ὡς πρόμαχος τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν Ρωσσία», Ἀθήνα, σ. 5 (ὅλ. καὶ σ. 9: «ἐξ Ἄρτης ὀρηθέντα» καὶ σ. 11).
 193. D. Obolensky (1988), «Maximus the Greek». Στό «Six byzantine portraits», Oxford, σ. 202. Βλ. καὶ τὸ ἐξ ἑλληνικῆ μεταφράσεως τῶν Π. Πούγκουρου καὶ Α. Νικολάου-Κονναρη, καὶ με ἐκδοτ. ἐπιμέλ. Π. Α. Ἀγαπητοῦ (1998) ἴδιο αὐτὸ διδύλο: «Ἐξι δυξαντινῆς προσωπογραφίας: ὁ Μάξιμος ὁ Ἑλληνας», Ἀθήνα, σ. 329. – J. V. Havey (1970), «Maxime the Greek and the intellectual movements of Moscow», British doctoral Thesis..., σ. 19.
 194. Γρ. Παπαμιχαήλ (1950), «Μάξιμος ὁ Γραικός. Ὁ φωτιστὴς τῶν Ρώσων», Ἐν Ἀθήναις, σ. 400. – Π. Κανελλοπούλου (1976), ὅπ., σ. 86.
 195. Γρ. Παπαμιχαήλ (1950), ὅπ., σ. 537.
 196. Μ. I. Γεδεών (1885), «Ὁ Ἄθωος», Ἐν Κ/λει, σ. 206. – Ἰακώβου [Βατοπεδινού], ἀρχιμ. (1895), «Βραχέα τινὰ περὶ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ». Στὴν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια Κ/λεως», Τ. 19, Ἔτ. ΙΕ, ἀρ. 23, σ. 181 σμ. 1. Βλ. καὶ Κ. Ν. Σάθα (1868), ὅπ., σ. 124: «ἐγεννήθη ἐν Ἄρτη». – Μ. Κ. Παρανίκα (1869), «Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων...», ἐν Κ/λει, σ. 177: «Μάξιμος, ὁ Ἕλληνας ἐπιλεγόμενος, ἐξ Ἄρτης τὸ γένος ἔλκων». – Γρ. Παπαμιχαήλ (1912), «Μάξιμος ὁ Ἕλληνας», Ἐν Καίρω, σ. 3. – Τοῦ ἴδιου (χ.χρ.) στό λήμμα «Μάξιμος ὁ Ἕλληνας ἢ ὁ Γραικός» τῆς Μ.Ε.Ε.: «γεννηθεὶς ἐν Ἄρτη». – Τοῦ ἴδιου (1950), ὅπ., σ. 1: «τοῦ ἐξ Ἄρτης βατοπεδινοῦ μοναχοῦ» καὶ σ. 9: «ἐγεννήθη ἐν Ἄρτη». – L. Leger (1916), Un Théologien Grec de la Renaissance en Moscovie». Στό π. «Journal des savants», n.s. Ἔτ. 14, σ. 337: «Γεννήθηκε γύρω στὰ 1475 στὴν Ἄρτα, στό πριγκιπάτο τῆς Ἡπείρου, ποῦ κατέλαβαν οἱ τούρκοι τὸ 1449. Οἱ γονεῖς τοῦ ἦταν φιλόσοφοι, ὅλη καλλιεργημένοι ἀνθρώποι ὅπως λέει ἕνα ἑλληνικὸ κείμενο...». – Ν. Καζαντζάκη (1930), «Ἱστορία τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας», Ἐν Ἀθήναις, Τ. Α, σ. 71: «γεννήθηκε στὴν Ἄρτα». – Τοῦ ἴδιου (1956²), «Ταξιδεύοντας Ρωσσία», Ἀθήνα, σ. 132. – Α. Α. Κύρου (1938), «Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως (Σαδοναρόλας καὶ Μάξιμος ὁ Ἁγιορίτης)», Ἐφημ. «Ἐστία» 17-9-1938, σ. 5. – Κ. Κονταξῆ (1956), «Μάξιμος ὁ Γραικός». Στό π. «Σκουφᾶς», Ἔτ. Δ, τχ. 9-10, 428. – Κ. Ἀμάντου (1961), «Μάξιμος ὁ Γραικός». Στό π. «ὁ Νέος Κουδραῖος», Ἀθήνα, Τ. I, σ. 25. – P. Contal (1961), «Maxime le Grec et les mouvements d' idées de son temps». Στό π. «Revue des études slaves». Mélanges P. Pascal, Τ. 38, σ. 65: «Γεννημένος (πιθανότατα γύρω στὰ 1475) στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα, μέσα στὴν πόλη τῆς Ἀρτας ποῦ δρίσκεται στὰ σύνορα Ἡπείρου καὶ Ἀκαρνανίας, ὁ Μάξιμος εἶναι πρῶτιστα ἕνας λόγιος (ἀνθρώπος τῶν γραμμάτων) καὶ οὐμανιστής». – Β. Schültje (1963), «Maksim Grek als Theologe», Roma (Orientalia Christiana Analecta, ἀρ. 169), σ. 2: «Maksim Grek wurde um Arta in Epirus». – Μ. Baracchi (1968), «Ricerche sull' opera di Maksim Grek». Cap I: Le contijzioni storici per le chiamate du Maksim Grek in Moscovia. Vite ed attivita precedent al suo soggiorno russo». Στό π. «Acne», Τ. 21, τχ. 2, σ. 226: «Γεννημένος στὴν Ἄρτα τῆς Ἡπεί-

ρου...» - Μ. Ἀλεξανδρόπουλου (1977), «Ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία Ἀπὸ τὸν 11ο αἰ. μέχρι τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1917», Ἀθήνα, Τ. Α, σ. 208: «Γεννήθηκε γύρω στὰ 1470-1480 στὴν Ἄρτα». - D. Stiernon (1978), «Maxime le Grec (L' Hagiorite)». Λήμμα στὸ: «Dictionnaire de Spiritualité...», τχ. 66-67, Paris, σ. 847: «Γεννημένος στὴν Ἄρτα (Ἡπειρος) γύρω στὰ 1470...». - Β. Μάργαρη (1982), «Μάξιμος ὁ Γραικός». Στὸ: «Μεγάλοι Νεοέλληνες», Ἀθήνα, σ. 102. - Κ. Σαρδέλη (1985), «Μάξιμος ὁ Γραικός». Στὸ: «Οἱ Πρόγονοι», Ἀθήνα, σ. 53. Βλ. καὶ σ. 57: «τὸ ἀρχοντόπουλο αὐτὸ τῆς Ἄρτας». - Π. Κ. Χρήστου (1986), «Μάξιμος ὁ Γραικός...». Στὸ π. «Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιον», Τ. Η, σ. 25: «εἶδε τὸ φῶς στὴν Ἄρτα». - Β. Podskalsky (1988), ὅπ., σσ. 89-90: Ἡ πρώτη μεγάλῃ μορφῇ ποῦ ἠ ἀκτινοβολία τῆς διαρκεῖ ἴσαμε σήμερα εἶναι ὁ Ἕλληνας Μιχαὴλ Τριβῶλης ἀπὸ τὴν Ἄρτα (τῆς Ἡπείρου) περισσότερο γνωστός μὲ τὸ μὴ κοσμικὸ τὸ ὄνομα: Μάξιμος ὁ Γραικός. - D. Obolensky (1988), ὅπ., σ. 202. - Ἀνωρύμωας (1991), «Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός...». Μτφρ. ἀπὸ τῆ ρωσικῆ-ἐπιμέλ.: Ἰερά μονὴ Ὁσίου Γρηγορίου Ἁγίου Ὁρους, Ἀθήνα, σ. 42: «Ὁ ὄσιος Μάξιμος κατὰ τὴν καταγωγήν του ἦταν Ἕλληνας ἀπὸ τὴν Ἄρτα τῆς Ἡπείρου». - Γερασίμου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου (1988), ὅπ., σ. 1: «Ἐξ Ἀρτης Πάτερ ὡς ἄστρον λαμπρὸν ἀνέτειλας», σ. 4: «τὸ καλλώπισμα», σ. 7: «εὐφραίνου ἐν Κυρίῳ ἢ τῶν Ἀρταίων πόλις, ἀβρυνόμενη τοῖς σπαργάνοις, τοῦ εὐκλεοῦς βλαστοῦ σου, Μαξίμου τοῦ Παμμάρκαρος», σ. 15: «Ἀρτης ἐγκαλώπισμα τὸ θεῖον», σ. 21: «Ἡ Ἄρτα ἡ πατρίς σου ἠ κλεινὴ, ἐπὶ σοὶ ἀγάλλεται, καὶ τὴν πανόρτον μνήμην σου, γεραίρει σήμερον». - Ἐρ. Σταυροπούλου (1998), «Ὁ Μάξιμος ὁ Γραικός» τοῦ Μήτσου Ἀλεξανδρόπουλου: Μία πρόταση ἀνανέωσης τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορηματός. Στὸ π. «Θέματα Λογοτεχνίας» 1997-1998, τχ. 7, σσ. 83-84: «Τὸ σημαντικό αὐτὸ ἱστορικὸ πρόσωπο, ἀγνωστο, βέβαια, στὸ πλατὺ ἑλληνικὸ κοινὸ, ὀνομαζόταν κατὰ κόσμον Μιχαὴλ Τριβῶλης (...) Γεννήθηκε στὴν Ἄρτα στὸ 1470-1480». (Μεταξὺ 1470-1480, γράφει ὁ F. Heer «[ὁ πρῶτος ποῦ ἀνέβασε στὴν ἐπιφάνεια τῆς πανευρωπαϊκῆς ἱστορίας τὸν Μάξιμο] μὲ τὸ σημαντικό ἔργο του «Europaische Geistes geschichte», 1957, Stuttgart, Κεφ. 13 «Λούθηρος καὶ Μάξιμος ὁ Γραικός», καὶ ἰδιαίτερα στίς σελ. 471 κ.εξ.: Μάξιμος ὁ Γραικός], συνέβησαν σημαντικὰ γεγονότα [ἡ πρώτη σύγκρουση Ἀνατολῆς καὶ Δύσης], ποῦ πρέπει νὰ λάβει κανεὶς ὑπόψη του ἂν θέλει νὰ κατανοήσει ἱστορικὰ τὸν Μάξιμο καὶ τοὺς συγχρόνους του, ὅπως -λογουχάρη- τὸ Λούθηρο [μὲ τὸν ὅποιο καὶ συγκρίνεται, σ. 280]. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ πῶς «ὁ Μάξιμος, ὡς ἑκάνημος τῆς Ἀνατολῆς πρὸς ἕνα ἐνα θεοκρατικὸ πνεῦμα καὶ μὴ νέα παιδεία, πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ πλευρὸ τοῦ Λουθήρου» (Π. Κανελλοπούλου, 1976, ὅπ., Τ. III, σ. 76. Βλ. καὶ σ. 108: «Κατὰ σάν Λούθηρος ἦταν καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Γραικός στή Ρωσία [...]. Τὸν παραλληλομὸ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν προσωπικοτήτων ἔκαμε ὁ Φρήντριχ Χέερ» ...).

197. Ν. Καζαντζάκη (1956²), ὅπ., σ. 132.

198. Π. Κανελλοπούλου (1976), ὅπ., Τ. III, σ. 76.

199. Α. Α. Κύρου (1938), ὅπ., σ. 5.

200. Π. Κανελλοπούλου (1976), ὅπ., Τ. III, σ. 78-79.

201. Γρ. Παπαμιχαήλ (1950), ὅπ., σ. 402.

202. E. Denissoff (1943), ὅπ., σ. 131. - Τζ. Παπαϊωάννου-Διαμαντῆ (1981), ὅπ., σσ. 12-13: «...ὁ Μάξιμος, τῆς Ἄρτας διαλεκτός/ἀριστοκράτης γέννημα καὶ τῆς Ἡπείρου φύτρο/Τριβῶλης Μιχαήλ...».

203. E. Denissoff (1943), ὅπ., σσ. 129-130. - Π. Κανελλοπούλου (1976), ὅπ., Τ. III, σ. 78.

204. Βλ. Φειδᾶ (1980), «Μάξιμος ὁ Γραικός». Στὸ π. «Σκουφάς», Ἔτ. ΚΕ, Τ. ΣΤ, τχ. 56-57, σ. 307.

205. E. Denissoff (1943), ὅπ., Planche III (6λ. καὶ σ. 113).

206. Ibid., σ. 135.

207. Γρ. Παπαμιχαήλ (1950), ὅπ., σ. 530.

208. Π. Κανελλοπούλου (1976), ὅπ., Τ. III, σ. 78. - Κ. Σαρδέλη (χ.χ.ε.), «Μάξιμος ὁ Γραικός», Ἀθήνα, σ. 52: «φανατικὸς διδωλόφλος».

209. E. Denissoff (1943), ὅπ., σ. 132. Στὰ βιβλία τῆς πλουσιότατης βιβλιοθήκης τοῦ Δημητρίου Τριβῶλη στὴν Ἄρτα ἀναφέρεται ὁ Κ. Κ. Müller μὲ τὴν ἐργασία του «Neue Mittheilungen Japnos Lascaris und die Mediceische Bibliotheken» δημοσιευμένη στὸ «Centralblatt für Bibliothekwesen» (1884, I, τχ. 5-10, σσ. 392-394). Στὸ ἐκεῖ παρατιθέμενο κεφάλαιο ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐν Ἀρτῇ ἐν τοῖς τοῦ Τριβόλιου κυροῦ Δημητρίου» ἀναγράφονται, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα καὶ τὰ παρακάτω βιβλία: «Ἱατρομαθηματικά» τοῦ Ἐρμού τοῦ Τριμεγίστου • Ἡροφίλου τοῦ σοφιστοῦ «περὶ τροφῶν δυνάμεως κήλιος καθ' ἑκαστον μῆνα, ὁποῖοι δὲ φαρμάκους χρῆσθαι καὶ ποῖων ἀπέχεσθαι» • Βιβλίον γεωπονικόν. Βιβλίον γεωργικόν τοῦ μητροπολίτου Νεοφύτου • Ἐνα ἄλλο βιβλίον μὲ διάφορα κεφάλαια ὅπως «ὅτι οὐκ ἔσπιν ἀνθρώπων προδοιτῆ, ἐλεγχος τῆς παρ' Ἑλλήσι λογομαχίας, ὅτι οὐ μεταβαίνει εἰς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ ἄλογα ζῶα ἢ ἀνθρωπεῖα ψυχὴ (...) ὅτι ἀθάνατοι αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαί...». Θεοδωρήτου

ἐπισκόπου Κύρου «θεραπευτικῶν ἑλληνικῶν παθημάτων» • Ἡφαιστίνωνος «Ἀποτελεσματικά ἢ Καταρχαί. [βιβλίο πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ κατάλληλου χρόνου γιὰ τὴν ἐναρξὴ κάποιου ἔργου] • Θεοφίλου «περὶ Καταρχῶν» ἐπίσης • Ἔνα βιβλίο τοῦ Στεφάνου τοῦ Ἀλεξανδρέως σχετικὰ μὲ τὴ «νεοφανῆ καὶ ἄθεον νομοθεσίαν τοῦ Μωάμεθ» • Ἔνα βιβλίο τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Φιλοσόφου Δεξιππου μὲ «κύπομηματισμούς» «εἰς τὰς Ἀριστοτελικὰς κατηγορίας» (μὲ ἀπορίες καὶ λύσεις) • Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης «Ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου» • Πισίδου τοῦ σοφοῦ Γεωργίου διακόνου τε τῆς θεοῦ ἐκκλησίας «περὶ τῶν μεγίστων τοῦ Θεοῦ κτισμάτων» • Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ «ἐρωτικὸν βιβλίον τὸ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν» (ἐμμετρο ὁδοπορικὸ μυθιστόρημα, τὸ ὁποῖο γνῶρισε μίᾳ λαμπρῇ σταδιοδρομίᾳ στὴ διαδρομῇ τῶν αἰώνων) • κ.ά.

Ἐπίσης, ἀνάμεσα στὰ ὑπόλοιπα (ἂν καὶ στὴ δευτέρῃ αὐτῇ περιπτώσῃ δὲν ἀναφέρεται μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια –ὅπως προηγουμένως– ὅτι ἀνήκουν στὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἄρτας, παρὰ μονάχα στὸν Δ. Τριβῶλη [«ἐν τοῖς τοῦ Τριβόλου κυρίου Δημητρίου», σ. 394-395] σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «Ἐπιστολαὶ σοφῶν ἀνδρῶν διαφόρων» • «Λεξικὸν σημαντικῶν τῶν λέξεων τῶν δέκα ἁγιόρων κατὰ στοιχεῖον» • βιβλία τῶν Μιχαήλ Ψελλοῦ, Δομνίνου τοῦ Λαρισσαίου, καὶ ἄλλα στὰ ὁποῖα περιέχονται «διαφόρων ἀνδρῶν δόξαι περὶ ψυχῆς (...) περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος...» • Ἡφαιστίνωνος «Ἐγχειρίδιον» (= «περὶ μέτρων καὶ ποιήματος», τὸ πληρέστερο σύγγραμμα γιὰ τὴν ἀρχαία μετρικὴ) • Σχόλια στὸν Ἀριστοτέλη (στά: «π. μνήμης καὶ ἀναμνήσεως», «π. ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως», «π. τῆς καθ' ὕπνου μαντικῆς», «π. ἀναπνοῆς», κ.λ.π.) καὶ μερικὰ ἀκόμη.

210. Ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις στάληκε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Λορέντζο τῶν Μεδίκων (τὸν Μεγαλοπρεπῆ) γιὰ ἐξεύρεση βιβλίων μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐμπλούτιζε τὴν ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ Φλωρεντινοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων (biblioteca medicea domestica). Τὸ δεύτερο ταξίδι τοῦ Ι. Λάσκαρι ἐγένετο τὸ 1491 καὶ κράτησε δυὸ ὁλόκληρα χρόνια στὴ διάρκεια τῶν ὁποίων ἀγόρασε περισσότερα ἀπὸ 200 χειρόγραφα. 80 ἀπ' αὐτὰ τὰ χ/φ ἀναφέρθηκαν σὲ ἔργα τελείως ἄγνωστα ἰσὰμ' ἐκείνῃ τὴν ἐποχῇ. Ὁ Ι. Λάσκαρις ἔφθασε στὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος διαμέσου τῆς Ἀκαρνανίας [= Ἄρτας] καὶ τῆς Θεσσαλίας. Γράφει ὁ ἴδιος ὅ ἐνα γράμμα του πρὸς τὸν ἐπιφανέστερο ἀπ' τοὺς Ἕλληνες λογίους τῆς Δύσης, τὸν Δημήτριο Χαλκοκονδύλη: «... Νῦν δέ σοι δηλώσομεν καὶ οἷς συνετύχονεν βιβλίοις, ἐξ' ὅτου τὸ δεύτερον ἐπέθηνεν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς Ἀκαρνανίας (= Ἄρτης) καὶ Θεσσαλίας τὴν πορείαν ποιούμενοι. εἰσὶ δέ ταῦτα...» (E. Piccolomini, 1873-1874, «Due documenti relativi ad acquisti di codici greci, fatti da Giovanni Lascaris per conto di Lorenzo De' Medici». Στῆ: «Rivista di Filologia e d'istruzione classica, Anno II, σ. 401, 404 καὶ 417-420. – Stefane Yerasimos (1991), «Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman [XIVe-XVIIe siècles]», Ankara, σ. 120). Ἄς σημειωθεῖ –παρενθετικά– ὅτι «ἡ Ἄρτα εἶχε κατὰ τὸν 16' αἰῶνα λόγιον μητροπολίτην Νεόφυτον καλούμενον» [δὲν ἀναφέρεται σὲ κανένα ἀπ' τοὺς ὡς σήμερα καταλόγους], ὁ ὁποῖος διέθετε βιβλιοθήκῃ, στὴν Ἄρτα, μὲ χειρόγραφα. («Λεξικὸν Ἑγκυκλοπαιδικόν», ἐπιστημ. ἐπιμ. Ν. Γ. Πολίτου, 1890-91, Ἀθήναι, [Μπάρι καὶ Χίρστ ἐκδόται], Τ. Β', σ. 359 στό λ. «Ἄρτα»).

210α. E. Denissoff (1943), ὁπ., σ. 136.

210β. Ὁ Ἄρ. Βαλαωρίτης ἔγραφε σχετικὰ μὲ τίς ὑπογραφές: «Ἄν ἦναι ἀληθές ὅτι τὸ ὕφος ἐνδεικνύει τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἐπίσης ἀληθές, ὅτι ὑπογραφαὶ τινες πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πιστὸν ἀπεικόνισμα τῆς ψυχῆς τοῦ γράφοντος» (π. «Ἐστία», Τ. Ε, ἀρ. 120, σ. 241).

211. Γρ. Παπαμιχαήλ (1948), «Ἡ προσωπικότητα τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ», Ἐν Ἀθήναις, σ. 14.

211α. Ν. Γ. Πεντζίκη (1977), «Μυστικιστικὲς ἀπόψεις στὴν τοιχοποιία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἄρτας». Στὸ π. «Σκουφάς», Ἐτ. ΚΒ, Τ. Ε, τχ. 46-47, σ. 199. – Βλ. καὶ ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου δημοσιευμένην σὸ ἀρθρο τοῦ καθ. Ν. Μουστοποῦλου (1995), «Βυζαντινὲς ἐκκλησιᾶς». Στὸ π. «Ἡ Καθημερινή. Ἐπτά ἡμέρες» 3-12-1995, σ. 8 (Καστοριά). Ὁ συντάκτης τοῦ ἀρθρου γράφει (σ. 8): «Ὁ Ν. Γ. Πεντζίκης μελετώντας τὴν τοιχοποιία τῶν ἐκκλησιῶν, πίστευε πῶς (αὐτῇ) εἶχε ἀποκαλυπτικὸ χαρακτήρα. Ἀκριβῶς ὅπως τὸ δέμα τοῦ σώματος προδίδει τὸν ψυχισμό, ὁμοίᾳ διὰ μέσου τῆς τοιχοποιίας ἐξωτερικεύονται τὰ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας δρώμενα. (...) Ὁ ὀδοντὸς ὄνειρικός συμβολισμὸς τῶν τοίχων ὡς ἐμποδίων καταργεῖται. Ἔτσι, ὑπερνικᾶται ἡ χρονικὴ καὶ χωρικὴ ἀντίληψη, ὥστε ἡ τοιχοποιία νὰ ὑπαγορεύει μίᾳ εἰκόνα προσευχῆς».

211β. Α. Κ. Ὁρλάνδου (1963), «Ἡ Παρηγορητὴ τῆς Ἄρτης», Ἐν Ἀθήναις, σσ. 24-25. Τοῦ ἴδιου (1937), «Ἄρτα». Λήμμα στὴ «Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», Τ. Β, σ. 119: «μοιᾶ-ζουσα μᾶλλον πρὸς φλωρεντινὸν μέγαρον».

211γ. Π. Κανελλοπούλου (1976), ὁπ., σ. 86.

211δ. Ibid., σ. 80.

211ε. Ibid., σ. 89. – Κ. Α. Τσιλιγιάννη (1991), «Παρακλητικὸς Κανὼν εἰς τὸν τίμιον Πρόδρομον ποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Μαξίμου...», Θεο/κη, σ. 9, σημ. Ι. (Ἀνάπτυπο ἀπὸ τὸ π. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Ἐτ. 74, τχ. 737).

211στ. Φ. Δημητρεακοπούλου (1992), «Μαξίμου του Γραικού επιγράμματα και κανόνες. Στο π. «Επιστημονική Έπετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Τ. ΚΘ, σ. 350. – Μέ οικμικρον γράφεται, επίσης, τό επώνυμο του καί στόν κώδικα τής μονής τών Ίδίων. (Ε. Denissoff 1943, όπ., σ. 416 [*παρά κίρ Μαξίμου τού Τριδύλλου*]. Βλ. καί Σπ. Π. Λάμπρου 1900, «Κατάλογος τών έν ταίς Βιβλιοθήκαις τού Άγίου Όρους ελληνικών κωδίκων», Έν Κανταβονία τής Άγγλίας, Τ. Β', σ. 168, άρ. 4658 [*παρά κίρ Μαξίμου τού Τριδύλλου*]). Κ. Α. Τσιλιγιάννη (1991), «Παρακλητικός Κανών είς τόν τίμον Πρόδρομον...», Θεσ/κη, σ. 26. Βλ. καί σ. 9: «ό Μιχαήλ Τριδύλλης ότε έγένετο Άγιορείτης μοναχός όνομάσθη Μάξιμος Τριδύλλης. Ήλθαξε δηλονότι τό ω τού επώνυμου του είς ο». Μέ οικμικρον, καί πάλι, γράφει τό επώνυμο του καί σ' όλα τά «*Επιγράμματα*», πού συντάξε (Δές σχετ. Ε. Denissoff 1943, όπ., σ. 212, 214 καί ΡΙ. VIII. Επίσης: Σπ. Π. Λάμπρου (1895), «Κατάλογος...», Τ. Α, σ. 402 [άρ. 3816.58]: *κίρ Μαξίμου Τριδύλλου*. Ακόμη: Κ. Α. Τσιλιγιάννη (1995), «Ένα άγνωστο ποίημα τού Άγίου Μαξίμου τού Γραικού», Άγιον Όρος, σ. 17 [τό χ/φ]).

212. Κ. Σαρδελή (χ.χ.), όπ., σ. 68.

212α. Κρ. Χρυσοχοϊδή (1996), στό συλλογικό έργο «Ιερά μεγίστη μονή Βατοπαιδίου», Άγιον Όρος, Τ. Α, σ. 61 (Μελέτες υπό τόν τίτλο: «Από τήν όθωμανική κατάκτηση ώς τόν 20ο αιώνα»). – Βλ. καί Γ. Μαρτζέλου (1996) στό ίδιο συλλογικό έργο τή μελέτη «Οι Άγιοι τής Μονής. Ο Άγιος Μάξιμος ό Γραικός» (Τ. Α, σ. 107).

213. «Απολυτίκιον» (καί «Μεγαλυνάριον»). Στο: Φ. Γ. Οικονόμου (1991), όπ., σ. 197.

214. Πέρα άπ' όλες όσες άναφέρθηκαν προηγουμένως, σημειώνουμε καί τίς παρακάτω: 1) «Μάξιμος ό Γραικός. Τό πρώτο μέρος τής ζωής του. Άρτα-Ιταλία-Άγιον Όρος». Στο π. «Ήπειρος» [Θεσ/κης], Τ. 9ος, 1986, σσ. 88-93. 2) «Μάξιμος ό Γραικός. Β' μέρος. Από τό Άγιον Όρος είς τήν Ρωσίαν». Στο ίδιο, Τ. 10ος, 1987, σσ. 115-121. 3) «Τό μεταφραστικό, διορθωτικό καί έρμηνευτικό έργον τού Άγίου Μαξίμου τού Γραικού». Στο π. «Σκουφάς», Έτ. Λ (1987), Τ. Η, τχ. 72-73. 4) «Ο Άγιος Μάξιμος ό Γραικός καί τό ράσο τού Δομνικανού μοναχού», Θεσ/κη, 1990. 5) «Ο Άγιος Μάξιμος ό Γραικός ό Βατοπαιδίνος μοναχός». Ανάτυπο από τό π. «Πρηγγόριος ό Παλαμάς», Έτ. 74 (1991), τχ. 737. 6) «Περί τού τάφου τού Μαξίμου τού Γραικού», Άγιον Όρος, 1994. 7) Τό μαρτύριο άγνώστου νεομάρτυρα γραμμένο από τόν Άγιο Μάξιμο τόν Γραικό». Στο π. «Πρηγγόριος ό Παλαμάς», Έτ. 78 (1995), τχ. 760, σσ. 881-956. 8) «Η μόρφωση τού Άγίου Μαξίμου τού Γραικού», Άρτα, 1996.

215. Γ. Χ. Χρυσοστόμου (1989), «Η άναγνώριση τού Μαξίμου Γραικού ώς άγίου καί ό καθορισμός κοινής εκκλησιαστικής πράξης άναγνώρισης άγιων από τήν Όρθόδοξη Εκκλησία». Στο π. «Σκουφάς», Έτ. Λ, Τ. Η, τχ. 72-73, σ. (225) 226.

216. Γερασίμου (νεοαχού Μικραγιαννανίτου (1971), «Άκολουθία τού Άγίου ένδόξου νεομάρτυρος Ζαχαρίου τού Άρταίου», Έκδοτ. προνοία μητρ. Άρτης Ίγνατίου, Άρτα, σ. 24. – Νικοδήμου τού Άγιορείτου (1856²), όπ., σ. 208. – Κ. Χ. Δουκάκη (1889), «Γιασπς τού νοητού παραδείσου ήτοι μεγάλη Συλλογή Βίων πάντων τών Άγιών...», Έν Αθήναις, Τ. Α, σ. 465. – Κ. Ν. Σάθα (1872), «Μεσαιωνική βιβλιοθήκη...», Τ. Γ («Κατάλογος τών από τής άλώσεως τής Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τού 1811 έτους υπέρ τής χριστιανικής πίστewας μαρτυρησάντων»), Εντετήσι, σ. 609 («Ζαχαρίου τού έξ Άκαρνανίας [= Άρτης]»). – Χρ. Παπαδοπούλου (1934²), «Οι Νεομάρτυρες», Έν Αθήναις, σ. 52. – Γ. Α. Οικονόμου (1955), «40 Άγιοι τής Ήπειρου», Ίωάννινα, σ. 74. – Παπαχρήστου Κων. ίερ. (1955), «Άρτινοί Άγιοι». Στο π. «Σκουφάς», Έτ. Α, τχ. 3, σ. 34. – Θερησκευτική καί Ήθική Έγκυκλοπαιδεία (1964), στό λ. Ζαχαρίας, Τ. Ε, Αθήναι, στ. 1203. – Σεραφείμ, μητρ. (Έκδοτ. προνοία), «Ήπειρωτικών Λειμωνάριον», 1968, Έν Αθήναις, σ. 98. – Β. Ματθαίου (1970³), «Μέγας Συνάξαριστής», Τ. Α, Αθήναι, σ. 514. – Φ. Γ. Οικονόμου (1972), «Η έν Άρτη Εκκλησία...», Αθήναι, σ. 89. – Τού ίδιου (1991), όπ., σ. 188. – Σ. Εύστρατιάδου (χ.χ.), όπ., σ. 161. – Ο. F. Α. Meinardus (1970), «The Saints of Greece», Athens, σ. 217.

217. «Άκολουθία...» (1971), όπ., σ. 16: «Άρτης σεπτός γόνος».

218. Ibid., σ. 27. Βλ. καί σ. 29.

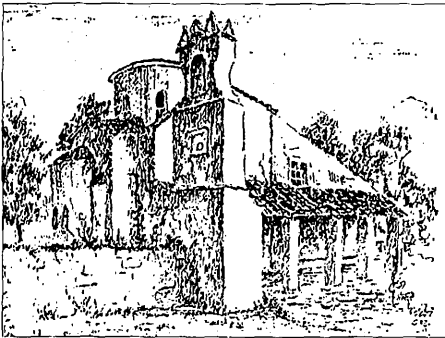
219. Δ. Σ. Σαλαμάγκα (1954), όπ., σ. 12.

219α. Σ. Εύστρατιάδου (άνατύπ., 1995), όπ., σ. 161: «...διά μετανοίας επέστρεψε είς τήν πατρώαν εύσέβειαν...»).

220. Ι. Α. Οικονόμου (1955), όπ., σ. 74.

221. «Άκολουθία...» (1971), όπ., σ. 12. – Νικοδήμου τού Άγιορείτου (1856²), όπ., σ. 211. – Κ. Χ. Δουκάκη (1889), όπ., Τ. Α, σ. 469. – Β. Ματθαίου (1970³), όπ., Τ. Α, σ. 518. – Κ. Ν. Τριανταφύλλου (1974), «Ελληνικών Μαρτυρολόγιον», Πάτρα, σ. 17: «Τή κ' Ίανουαρίου. Τήν αυτήν ήμέραν τού 1782 ό νεομάρτυς Ζαχαρίας έξ Άρτης είς Πάτρας μαρτυρεί «τά σκέλη διχοτομηθείς καί έν βαθυτάτω φρέατι ριφθείς».

222. «Ακολουθία...», ὄπ., σ. 12.
 223. Ibid., σ. 13.
 224. Ibid., σ. 14.
 225. Ibid., σ. 11.
 226. Γ. Φ. Οικονόμου (1991), ὄπ., σ. 158 (Εἰκόνα: «ὁ δαίος Ὀνούφριος Πρεβέξης» σ. 157).
 227. Δές σχετ. Α. Κ. Ὁρλάνδου (1969), «Ἡ ἐπί τοῦ Ἀμβρακικοῦ Μονῆ Παναγίας τῆς Κορωνησίας». Στό «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος», Τ. ΙΑ, τχ. Ι, σ. 46.
 228. Α. Δ. Βασιλοπούλου (1992²), «Ὁ Νεομάρτυς Ὀνούφριος καί ὁ Ὀνούφριος Πρεβέξης [= Κορωνησίας-Ἄρτης], Ἀθήνα, σ. 34.
 229. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὄπ., σ. 161-162.
 230. Χ. Δ. Βασιλοπούλου, ἀρχιμ. (1992²), ὄπ., σ. 3. – Κατά τόν Σεραφεῖμ Ξενοπούλο

(1962²), ὄπ., σ. 147: «ἀκόδομητή περὶ τὰ μέσα τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος». Ὁ Α. Ὁρλάνδος (1969), ὄπ., σ. 6, γιά τόν ὅποιο «ἡ γνώμη τοῦ Ἄρτης Σεραφεῖμ τυγχάνει ἀπαράδεκτος», δέχεται ὡς ὄχι ἀπίθανη τήν ἄποψη τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ (ἀπό πληροφορία τοῦ Λ. Βρανούση), πού θεωρεῖ τή μονή ὡς κτίσμα τοῦ 11ου αἰῶνος.

Εἰκ. 12. Παναγία Κορωνησίας. Σχέδιο Ν. Σινί-κη-Παπακωστό. Στό βιβλίο τῆς: «Ἡπειρος. Ἐκκλησίες καί Μοναστήρια», 1983, Ἀθήνα/Γιάννενα, ἀρ. εἰκ. 85.

231. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὄπ., σ. 134.
 232. Ibid., σ. 107.
 233. Β. Ματθαίου (1970³), «Μέγας Συναξαριστής...», Ἀθήνα, Τ. Ζ (Μῆν Ἰούλιος) σ. 422. – Β. Δ. Ζώτου Μολοσσού (1878), ὄπ., Τ. Δ, τχ. Α, σ. 18: «*Ραδοβίσι: Θεοδωριανὰ 3 ὥρας ἀπὸ τὸ Ραδοβίσι, χωρίον πρωτεύον τῆς ἐπαρχίας Ραδοβιστίου ὄχυρὰ θέσις τειχισθεῖσα ὑπὸ τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς βασιλίσσης...*». Τὸ Ραδοβίσι λέγεται, ἐπίσης καί Ραδοβίτσι.
 234. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὄπ., σ. 31.
 235. Φ. Γ. Οικονόμου (1991), ὄπ., σ. 186.
 236. Β. Ματθαίου (1970³), ὄπ., Τ. Ζ, σ. 424.
 237. Ibid., σ. 422 («Κοντάκιον»);
 238. Ibidem («Μεγαλυνάριον»: «*Τῶν Ἀρχιερέων νέος λαμπτήρ*»);
 239. Ibid., σ. 423. Ο. Meinardus (1970), «A study of the Relics of Saints of th Greek Orthodox Church». Στό π. «Orientals Christians», Τ. 54, σ. 236: («Parthenius of Radovision»). Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στή θεραπευτικὴ δόξηια τοῦ ἁγίου καί τήν ὀστικὴ κοίμησή του στό Ραδοβίσι τὸ 1777. Στό «Μηναῖον τοῦ Ἰουλίου» (ἐκδ. τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1967, σ. 115) ἀναγράφεται: «*ἐν εἰρήνῃ τελειοῦται*». Ἀντίθετα: *Θρησκευτικὴ καί Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* (1967), στό λ. «Παρθένιος», Τ. 10, στ. 59 (ὑπό Φ. Α. Β[ιτάλη]). – Φ. Γ. Οικονόμου (1972), ὄπ., σ. 89. – Τοῦ ἴδιου (1991), ὄπ., σ. 186. – Κ. Σ. Δεσπότη (1986), «Οἱ Ἅγιοι τῆς Ἡπειρου», Ἰωάννινα, σ. 81.
 240. Τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου δέν ἀναφέρονται μόνο σέ περιπτώσεις ἐπιζωστικῶν, ἀλλὰ καί ἐπιδημιῶν, ἀφοῦ –κατὰ τὸ Ἀπολυτίκιον– πολλές φορές «*θαύματα ποιεῖ κατὰ ἀσθενειῶν ἐπὶ ἀνθρώπων καί ἀγελαδικῶν*». (Ἀναφέρεται ἀπὸ τόν Κ. Παπαχρήστου, ἱερ., 1955, ὄπ., σ. 35).
 241. Β. Ματθαίου (1970³), ὄπ., Τ. Ζ, σ. 423. – Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὄπ., σ. 31: «*ἀεορταζόμενος ὁ ἅγιος παρ' ὅλης τῆς ἐπισκοπῆς*».
 242. «Ἀπολυτίκιον». Στό Κ. Παπαχρήστου, ἱερ. (1955), ὄπ., σ. 35. – Β. Ματθαίου (1970³), ὄπ., Τ. Ζ, σ. 422. – Φ. Γ. Οικονόμου (1991), ὄπ., σ. 187.
 243. Κ. Α. Τσιλιγιάννη (1992), «Τουρκοκρατούμενη Ἄρτα καί κλήρος», Ἄρτα, σ. 31: «Ἅγιος τῆς Ἄρτας καί προστάτης τῶν Ραδοβιζίων, καί ἡ μνήμη του γιορτάζεται μέ πανηγύρι στό Βελεντζικό».
 244. Γερασίμου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου (1989), «Ακολουθία τῶν Ὁσίων ἀυταδέλ-φων Θεοχάρους καί Ἀποστόλου τῶν ἐν Ἄρτῃ ἀσκητικῶς διαλαμψάντων. (Συναξάριον)». Στό: Κ. Α. Τσι-λιγιάννη, «Οἱ Ἅγιοι ἀυτάδελφοι ἀπὸ τῆν Ἄρτα: Θεοχάρης καί Ἀπόστολος», Ἄρτα, σ. 152-153. – Θεοχ.

Μ. Προβατάκη (1988), «Βίος και Ἀκολουθία τῶν Ὁσίων ἀγαθέλων Θεοχάρους καί Ἀποστόλου, τῶν ἐν Ἄρτῃ ἐν δόσῳ τὸν βίον τελειωθέντων», Ἀθήνα, σ. 5. Βλ. καί σ. 30: «ἤκμασαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' ἔως τὸ μέσον περιποῦ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος».

244α. Θ. Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σ. 13: «τῶν Ὁσίων ἀγαθέλων Θεοχάρους καί Ἀποστόλου, τῶν παρθένων ἀδελφῶν, τῶν ἐν Ἄρτῃ διαλαμπάντων...».

245. Ἄν. Ν. Γοῦδά (1872), «Νικόλαος Σκουφᾶς». Στό: «Βίοι παράλληλοι...», Ἀθήνα, Τ. Ε' (Συνεταιρισμοί), σ. 9. - Ὁ Κ. Ζήσιος στό διβλίον του γιά τοὺς «Διδασκάλους τοῦ Γένους» 1915, ὅ.π., σ. 5) διευκρινίζει ὅτι ἐκεῖ διαπραγματεύεται «καὶ περὶ τῶν σεμνοτάτων ἐκείνων τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς μυσταγωγῶν, οἵτινες -μετριωτέρας παιδεύσεως- εἰδίδαξαν τοὺς Σουλιάτας, τοὺς Ψαριανούς, τὸν Ν. Σκουφᾶν, τὸν Διάκον».

246. Γ. Σακκῆ (1971), «Ἐθνικὲς μορφές» (VII: Ν. Σκουφᾶς), Ἀθήνα, σ. 252-253.

247. «Ἀκολουθία...», ὅ.π., σ. 137. Βλ. καί σ. 152: «Ἄρτης δαστοὶ εὐθάλεστατοι». - Θ. Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σ. 29.

248. «Ἀκολουθία...», ὅ.π., σ. 164. Βλ. καί σσ. 173 καί 181: «ἐν Ἄρτῃ θεοφόρος διαλάμπαντας». - Θ.

Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σσ. 30 καί 38-39.

249. Στά: Ι. Ν. Φραγκοῦλα (1953), «Ἀρτινά ἱστορικά σημεῖα», «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια», Ἔτ. Β, τχ. 15, σ. 668, καὶ Κ. Χ. Βάγια (1955), «Θεοχάρης καί Ἀπόστολος Ντούπας. Οἱ ἐν Ἄρτῃ ἐν δόσῳ διαπρέψαντες». Στό π. «Σκουφᾶς», Ἔτ. 1^ο, τχ. Α, σ. 14.

250. Ι. Ν. Φραγκοῦλα (1953), ὅ.π., σ. 669.

251. «Ἀκολουθία», ὅ.π., σ. 141. - Θ. Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σ. 17.

252. Ι. Ν. Φραγκοῦλα (1953), ὅ.π., σ. 670.

253. «Ἀκολουθία...», ὅ.π., σσ. 137-138. - Θ. Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σ. 15.

254. Μ. G. Bell (1994), «Anorexie Sainte...», tr. fr. C. Ragon-Ganovelli, Paris».

255. Κ. Α. Τσιλιγιάννη (1989), ὅ.π., σ. 95.

256. «Ἀκολουθία...», ὅ.π., σ. 156. [Βλ. καί σ. 173: «ἄμπεμον πολιτείαν διήλθατε»]. - Θ. Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σ. 33.

257. «Ἀκολουθία...», ὅ.π., σ. 145. - Θ. Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σ. 22.

258. «Ἀκολουθία...», ὅ.π., σ. 166.

259. Κ. Α. Τσιλιγιάννη (1989), ὅ.π., σ. 91.

260. Ι. Ν. Φραγκοῦλα (1953), ὅ.π., σ. 670.

261. Κ. Χ. Βάγια (1955), ὅ.π., σ. 16.

262. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅ.π., σ. 164.

263. Κ. Χ. Βάγια (1955), ὅ.π., σ. 17.

264. «Ἀκολουθία...», ὅ.π., σ. 148. - Θ. Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σ. 25.

265. «Ἀκολουθία...», ὅ.π., σ. 157. - Θ. Μ. Προβατάκη (1988), ὅ.π., σ. 33.

266. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου: «Ἀκολουθία τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Θεοδώρας τῆς Βασιλίσσης». Στό: «Ἡ Ἁγία Θεοδώρα Βασίλισσα τῆς Ἄρτης (Ἔκδ. 1938, Ἀνανώνως), Ἀθήνα, 637. Τοῦ ἴδιου: «Κανὼν Παρακλητικὸς...», αὐτόθι, σ. 45. - Βλ. καί τὴν ἔκδοση «Ἀστέρως» τοῦ 1994, «Παρακλητικὸν Κανόνας», Ἀθήνας, τ. II, σ. 182 («Εἰς τὴν Ἁγ. Θεοδώραν Ἄρτης»).

267. «Ἡ Ἁγία Θεοδώρα...», ἔκδ. 1938, ὅ.π., σ. 38.

268. Ibid., σ. 41.

269. Ibid., σ. 36: «Ἀμθρακίας ἢ καλλονή».

270. Ibid., σ. 42.

271. Λ. Ι. Βρανούση (1962), «Χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καί τουρκοκρατούμενης Ἡπείρου», Ἰωάννινα, σ. 52-53. - D. M. Nicol (1991), «Τὸ δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου. 1267-1479», Ἀθήνα, σ. 20. (Βλ. καί σ. 14: κῆ βιογραφία τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, ἱστορημένη τὸ δέκατο τρίτο αἰῶνα...).

272. Ἰώβ μοναχοῦ: «Ἀκολουθία...», ἔκδ. 1772, ὅ.π., σ. 17. - Κ. Τσομάνη (1993), «Ὁ Βίος τῆς ὁσίας Θεοδώρας ὡς πηγὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας». Στό π. «Σκουφᾶς», Ἔτ. Θ, τχ. 80-81, σ. 268-278.

273. Σπυριδωνος (Γκινάκα) μητροπολ., «Πρόλογος» στὴν ἔκδ. τοῦ 1938, ὅ.π., σ. 5.

274. Ibid., σσ. 19-32. - Βλ. καί τὴν ἔκδοση 1772 τοῦ «Σεκλιστινοῦ τοῦ ἐξ Ἄρτης» (κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Μ. Περάνθη στὴ μελέτη του «Ἡ Θεοδώρα ὡς ἱστορικὸ πρόσωπο», στό «Ἡ Ἁγία Θεοδώρα...», ἔκδ. 1938, ὅ.π., σ. 57): «Ἰώβ μοναχοῦ τοῦ Μέλου, «Ἀκολουθία (...) τύποις δὲ νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ Πάνου Σεκλιστινοῦ», Ἐνετίησι, σσ. 19-34. - Κ. Χ. Δουκᾶκη, 1891, «Μέγας Συναξαριστὴς ἡτοῦ Χελιδόν...», Ἐν Ἀθήναις, σσ. 188-200.

275. «Ἀκολουθία...», ἔκδ. 1938, ὅ.π., σ. 20. Πά τοὺς Πετραλεῖφες βλ. σχετ. Νικῆτα Χωνιάτου, «Χρον. διήγ.», Βιβλ. II, σ. 110, 12-13, ἔκδ. I. Bekker, Bonnae, 1835, «Πετραλεῖραι [ἢ Πετραλίραι] ἐκδ.

Εικ. 18

J.A. van Dieten, 1975, Berolini, Μέρ. Α, σ. 83] *ἐκ τοῦ τῶν Φράγγων γένους ὀρμάμενοι καὶ κατὰ τὸ Δυδυμότειχον «[Διδυμότειχον]» τὴν οἰκησαν ἔχοντες...»* – D. M. Nicol (1974), «Τὸ δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου», μτφρ. Π. Λευκᾶ (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. «Ἡπειρωτικῆ Ἔστια»), Ἰωάννινα, σ. 184: «Ἡ Οἰκογένεια Πετραλεῖφα ἦταν Νορμανδο-ιταλικῆς φυλῆς. Κατάγονταν ἀπὸ κάποιον Πέτρο ἀπὸ τὴν Ἀλεῖφα...». Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ μαρμάρινα τεμάχια ἀναγλύφων στὸν περίβολο τῆς μονῆς Βλαχερνῶν τῆς Ἁρτας, εἰκονίζεται νεαρός ἀρτίνος στρατιώτης [Εἰκ. 18], ποῦ φέρει αἰδηρόπλεκτο θώρακα καὶ ξίφος στὸ δεξιὸ τοῦ χέρι. Ὁ Ἄν. Ὁρλάνδος (Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος) Τ. Β', τχ. 1, 1936, Ἀθήνα, σ. 41) ὑποστηρίζει πῶς δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ ἴναι κάποιος «Πετραλίφας, ἔλκων τὸ γένος ἐκ Προδηγίας [Pierre d' Auhrs]» καὶ μάλιστα, «ἀδελφὸς τῆς οἰίας Θεοδώρας» μεῖ δάση μεῖ ἐπιγραφή [«Πετραλίφας» σ. 48], ὁ ἄλλο τεμάχιο μαρμάρινος πλάκας τῆς ἰδίας αὐτῆς μονῆς. – «The Oxford Dictionary of Byzantium», New York/Oxford, στὸ λ. «Theodora of Arta», Τ. III, σ. 2038.

276. «Ἀκολουθία...», ἐκδ. 1938, ὅπ., σ. 22.

276α. «Ἐν Σερβίῳ ὁ Μιχαὴλ Β' ἠράσθη τῆς Θεοδώρας, θυγατρὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Πετραλεῖφα, ἦν νομίμω γάμω νυμφευθεὶς ἦγγαεν εἰς Ἀκαρνανίαν» (Α. Μηλιαράκη, 1994², «Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου 1203-1261», Ἐν Ἀθήναις, σ. 326). – Γ. Α. Ρωμανοῦ (1895), «Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου», Ἐν Κερκύρα, σ. 22: «ὁ Μιχαὴλ Β' γνῶμιμος γινόμενος ἐν Σερβίῳ μετὰ τῆς ὥραίας ὅσον καὶ εὐσεβοῦς νεάνιδος Θεοδώρας Πετραλίφα (...) ἠράσθη τῆς κόρης καὶ συμφωνήσας μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἦλθε πρὸς αὐτὴν εἰς γάμον. – Δ. Φερούση (1997), «Θεοδώρα Κομνηνὴ Βασίλισσα καὶ Μοναχὴ», Ἀθήνα (Ν. Σμύρνη). [Μυθιστορηματικὴ Βιογραφία] σσ. 39, 42-43, 50-51, 53-54, 61, 80, 82-84: «...ὁ νέος Δούκας τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Β' Ἄγγελος Κομνηνός, ἔφτασε στὸ ὄχυρομένο Κάστρο τῶν Σερβίαν (...) Ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς πρώτους προύχοντες, ἦταν καὶ τὰ τέκνα – γιοὶ καὶ θυγατέρες – τοῦ Σεβαστοκράτορα Ἰωάννη Πετραλεῖφα (...) καὶ τὸ στερονοπαῖδι ἡ μικρὴ Θεοδώρα (...) Ὁ Μιχαὴλ, νικητὴς καὶ πολιορκητὴς τῶν καρδιῶν καὶ τοῦ θράχου τῶν Σερβίαν, ἔνωσε πυρπολημένους μετὰ τῆ λάμψη τῆς μικρῆς Θεοδώρας (...) ἄρχισε γλυκὰ καὶ ἥρεμα νὰ τῆς δείχνει καὶ νὰ τῆς ἐξηγεῖ: Τὰ Σέρβια καὶ ἡ Ἁρτα μοιάζουν σάν δίδυμες πολιτείες (...) Τί λές λοιπόν, θά ἔρθεις στὴν Ἡπειρο; Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἑλλάδος σέ περιμένει κιάλας!... (...) Στὸ ἄψε σῆσε ἔμαθαν τὰ Σέρβια, ἡ Ἁρτα καὶ ὅλη ἡ Ἡπειρος ὅτι ὁ Δεσπότης τους ζήτησε ἐπίσημα σέ νόμιμο γάμο ἀπὸ τ' ἀδελφία της, τῆ Θεοδώρα. Καὶ ὅτι ἐκεῖνοι μετὰ χαρῆς δέχτηκαν τὴν πρόταση (...) Ἀποφασίστηκε τὸ νύπαντρο ζευγάρι νὰ φύγει γιὰ τὴν Ἁρτα (...) Ὅταν τὸ παραδάκι ἔφτασε στὸ μεγάλο καὶ χλιοτραγουδιστὸ γεφυρὸ τῆς Ἁρτας, ἡ Θεοδώρα ἐντυπωσιάστηκε (...) ἡ Θεοδώρα ἔδλεπε πιά μπροστὰ τῆς τὴν παντοδύναμη πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου τῶν Ἑλλήνων (...) Στρατὸς καὶ πλῆθος λαοῦ τοὺς περιέμεναν (...) Ὁ Μιχαὴλ καὶ ἡ Θεοδώρα ἔλαμπαν ἀπὸ νύξη καὶ ὁμορφιά (...) Σέ λίγο ἡ πολυάνθρωπη πομπὴ δάδιζε στὴν καρδιά τῆς Ἁρτας. Τότε ἡ Θεοδώρα γυροφέροντας τὸ βλέμμα της ἀντίκρουσε πανοραμικὰ τὴν ἔκταση τοῦ χώρου μετὰ τὸν κάμπο καὶ τὸν Ἄραχθο, τοὺς γίγλοφους καὶ τὴν πολιτεία. Στὰ δεξιὰ φάνηκε πῶ καθαρά ὁ γλυκὸς καὶ κατάφυτος ὄγκος τῆς Περάνθης (...) Ὁ δρόμος τώρα ἦταν φαρδύς, στρωμένος μετὰ λιθόστρωτο (καλτερίμι) καὶ ὀδηγοῦσε στὴν εἰσοδο τοῦ Κάστρου (...) Ὅλα στολισμένα καὶ φρεσκοβαμμένα. Οἱ Ἄρτινοὶ εἶχαν ἀπλώσει στὰ παράθυρα, τὰ μπαλκόνια καὶ στὰ κατώφλια τους χρωματιστὰ χαλιά, πορφυρὰ, κίτρινα καὶ κόκκινα. Κάμποσοι ἔκαγαν λιθανὰ μυρωδικὰ σέ μεγάλα θυμιατήρια καὶ κάνιστρα...». – Βλ. καὶ Θ. Παπαθανασίου (1939), «Τὸ μεσαιωνικὸ φρούριον τῶν Σερβίαν», Θεσ/κη, σ. 43 [κεφάλ. 11ον. Τὰ Σέρβια τοῦ Δεσποτάτου]: «Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Σερβίῳ εὕρισκετο ἡ οἰκογένεια τοῦ μεγάλου Χαρτουλαρίου, Ἄρχοντος τῆς Μακεδονίας Ἰωάννου τοῦ Πετραλεῖφα γενναίου στρατηγοῦ διαπρέψαντος εἰς τοὺς κατὰ τῶν Λατίνων πολέμους. Ἐρασθεὶς τῆς θυγατρὸς τούτου Θεοδώρας ὁ Δεσπότης Μιχαὴλ Β' ἐνυμφεύθη αὐτήν καὶ τὴν ἔφερεν εἰς Ἁρταν τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Δεσποτάτου». Ἡ ἐδῶ παραθεθμένη εἰκόνα [Εἰκ. 19]

Εἰκ. 19. Τὸ μεσαιωνικὸ φρούριον τῶν Σερβίαν

τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου τῶν Σερβίαν, εἶναι ἀπὸ τὸ ἐξώφυλλο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

277. J.-P. Migne (1864), P.G., Τ. 127 σ. 905: «Μιχαὴλ δέ εἰς νεανίας τελῶν, τῆς ἐξορίας ἀνακαλεῖται, καὶ τὴν πατρικὴν πάσαν παρολαβὼν ἀρχὴν, τῆ βλαχία ἐπιδημεῖ· καὶ περὶ τὸ κάστρον Σερβίον

γενόμενος, τὴν καλὴν βλέπει νεάνιδα Θεοδώραν, ἧς ἄκρωσ ἀλοῦς, τοῖς ἀδελφοῖς συμφωνεῖ Πετραλίφαις καὶ ταύτην νομίμω γάμω λαβών, εἰς Ἀκαρνανίαν [= Ἄρταν] ἀτείχιστον τότε οὖσαν, σὺν αὐτῇ λαμπρῶς ἐπα-
νέλευσεν».

278. Ibidem: «οὐ παρεσύρη τῇ δόξῃ, οὐχ ἄλλω τῇ νεότητι, οὔτε μὴν πρὸς τρυφάς οἶδε κατασπατα-
λᾶν. Ἄλλ' οὐδὲ τῷ τῆς ἀρχῆς ὄγκῳ ἐπήροθη τῷ θεῷ δὲ μᾶλλον ἔγνω προσκεισθαι, καὶ ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι,
σωφρόνως ζῶσαι: ταπεινοφροσύνην ἀσπασομένην, ἀοργησίαν, ἀγάπην, πραΰτητα, συμπάθειάν τε καὶ ἐλεημοσύ-
νην, ὡς ἄλλος οὐδεὶς κατορθοῦσα καὶ τὸν Θεὸν ὀλοφύχως διαπαντός θεραπεύουσα».

279. Ibid., στ. 905-908: «...ὡς ἀδάμας ἦν καρτεροῦσα, καὶ τὸν Θεὸν ὁμοίως θεραπεύουσα: ξενιτευμέ-
νη δακρυεῖ (:) [δὲ κρῦει] καὶ καύσωνι, αἰθριος ταλαιπωροῦσα: λιμῷ τε καὶ δίψῃ καὶ τῇ λοιπῇ κακουχία
πιεζομένη, καὶ ὑπὸ στέγῃν εἰσελεθεῖν ἐπιθυμοῦσα. Ἐπὶ πέντε οὖν ἔτεισι τοῖς ἀπείροις δεινοῖς προσπαλαίσασα,
οὐδὲν ἐφθέγγατο ἀγεννές οὔτε μὴν καταλιγώρησε, σῆμά τι πρὸς κύριον εἰπεῖν, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον πρὸς ἀρετὴν

ἀπετείετο, καὶ πρὸς αὐτὸν ὑψοῦτο καθ' ἑκάστην
ἐαυτήν, δι' ὑπομονῆς ἀνάγκουσα: φέρουσα καὶ θρέ-
φος ἐν ταῖς χερσὶν ὅπερ ἐκδιηθεῖσα εἶχεν ἐγγάστριον.
Τερεῖς δὲ τις ἐκ χωρίου Πρενίστης, λαχανουμένη
ἐν ἀγρῷ ταύτην εὐρών καὶ τὸ θρέφος βαστάζου-
σα, ὄρκου ἐπιθετο τὸ ἐαυτῆς εἰπεῖν ὄνομα: καὶ
γνοῦς ἦτις ἦν, ταύτην οἴκαδε φέρων κατέκρυψε,
πάσης ἐπιμελείας ἀξιώσας. (...) καὶ ἐν τῷ νῶ γενό-
μενος ἐνοεῖσθεθ (sic) ὁ Μιχαὴλ, τὴν μακαρίαν αὐ-
θις ἠγάγετο: καὶ λοιπὸν ἐπλήσθη χαρᾶς τὰ πάντα,
καὶ ἀγαλλιάσεως».

Βλ. καὶ Εὐθύμιου Ἱερομονάχου (ἐκδ.
1985), «Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδίου», Ἐπιμὲλ. Ἐκ-
δόα. Ἡ. Ἐναγνώστακη, Εἰκονογράφισσι Σπ.
Καρδαμάκη, Ἀθήνα, σσ. 25-26: «... Ἡ γοῦν ὑπε-
ραγία τοῦ Θεοῦ δούλη Θεοδώρα διωγμένη ἐφυγε

μέσα στίς ἐρημίες καὶ ἐκεῖ μέσα εἰς σπήλαια καὶ ἀγρια/ρομάνια ἀσκήτεψε (...) Καὶ ἓνα θράδῳ κοντὰ στά μεσάνυχτα ἐφανερώθηκε στὸν Μιχαὴλ ὁ Κύριος
ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς μετ' ὅλη τῇ λάμπῃ τῆς θεοπικῆς του εὐμορφίας καὶ τοῦ εἶπε αὐτὰ τὰ φοβερά καὶ θεοτικά
λόγια (...) Καὶ ὁ δέσποτας Κύριε Μιχαὴλ ἐπίτηε ὁ ἴδιος καὶ εὐῆρκε μέσα εἰς τοὺς λόγγους τὴν πανοσίαν Θεο-
δώραν καὶ μετ' ἡλίας παράκλησε καὶ μετάνοιες γονατιστὰ καὶ δεόμενος τὴν ἐπήρε». (Δὲς τὸ σχέδιο Σπ.
Καρδαμάκη στή σ. 27. Βλ. καὶ Γ. Μ. Καρατσιώλη, 1987, ὅπ., σ. 209). Κατὰ τὸν Σερραφείμ Σενό-
πουλον (1962², ὅπ., σ. 20): «Πρενίστα ἢ Μπρέντιστα ἢ Πρενίστα [Μπρέντιστα] ἐνταῦθα λέγεται, κατέφυγε
(...) ἢ βασίλις Θεοδώρα, δεικνύνται δὲ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καὶ ἡ θέσις ἐν ἣ ἔμεινε κεκρυμμένη ἢ μακαρία,
οἰκοῦσα ἐπὶ τινος μεγίστου σκλήρου λίθου, κοίλου φυσικῶς ἐκ τοῦ ἐνὸς μέρους, ἔχοντος σχῆμα θρονίσκου
(Πολτρῶνας) ὃν εἶδομεν καὶ ἡμεῖς καὶ κειμένον ἐπὶ καταφροῦς καὶ ἀποτόμου θέσεως».

280. J.-P. Migne (1864), P.G., T. 127, στ. 908: «Ἀερικλεῖς καὶ εὐαγεῖς μονάξ». – Α. Μηλια-
ράκη (1994²), ὅπ., σ. 337 καὶ σμ. 1: «ἔκτισεν ἐν Ἄρτῃ τοὺς ναοὺς Παναγίας Παντανάσσης (καὶ ἡ
παράδοσις ἐν Ἄρτῃ ἀνάγει τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ εἰς τὸν Μιχαὴλ Β') καὶ μονὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου
Γεωργίου διὰ γυναικεῖον σεμνεῖον». [Εἰκ. 20].

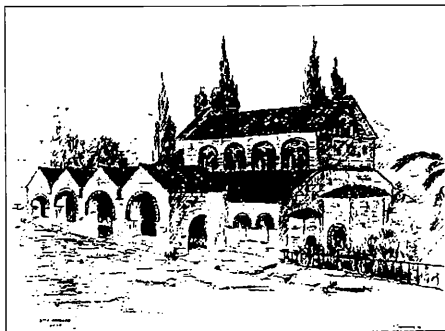
281. J.-P. Migne (1864), ὅπ., στ. 908: «θεῖον ἀνήγειρε σεμνεῖον».

282. Α. Κ. Ὁρλάνδου (1936), «Ἡ Ἁγία Θεοδώρα τῆς Ἄρτης». Στὸ: «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν
μνημείων τῆς Ἑλλάδος», Τ. Β, τχ. 1, σσ. 88-89: «Ὁ ναὸς
ἀπετελεῖ ἄλλοτε τὸ καθολικὸν μονῆς τιμωμένης εἰς μνή-
μην τοῦ μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Γεωργίου (...) Ἡ Θεοδώ-
ρα ἀνήγειρε καὶ αὐτὴ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἄρτης «θεῖον σε-
μνεῖον τῷ μεγαλομάρτυρι Ἁγίῳ Γεωργίῳ καὶ εἰς γυναι-
κεῖον τοῦτο κατεστήσατο» [J.-P. Migne, 1864, P.C.,
T. 127, στ. 908]. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ μονῇ καὶ ἐμόνασε ἡ
Θεοδώρα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της περιβλήθεισα

Εἰκ. 20 Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Θεοδώρας στὴν Ἄρτα.
Σχέδιο Ν. Σινίτη-Παπακώστα. Στὸ βιβλίο τῆς
«Ἡπειρος. Ἐκκλησίες καὶ Μοναστήρια»,
1983, Ἀθήνα/Πάνασσα, ἀρ. εἰκ. 83.

Σχέδιο Σπ. Καρδαμάκη

τό μοναχικόν σχήμα «καί τόν νόν παντοίως κατεκόσμη, καί ἀναθήμασι καί σκεύεσι καί πέλλουσι κατεκάλλυνε» [ibidem]. Θανούσης δέ καί τῆς Θεοδώρας καί ταφίσης ἐν τῇ ὑπ' αὐτῆς ἰδρυθείσῃ μονῇ [ibidem: «καί κατετέθη ἐν αὐτῇ τῇ παρ' αὐτῆς ἀνεγερθείσῃ μονῇ»] ἐτιμήθη ἐφεξῆς τό σεμνεῖον εἰς ὄνομα τῆς οὐσίας Θεοδώρας. – Κατά τόν Σεραφεῖμ Ξενόπουλον (1962², ὅ.π., σ. 14) «ἐν τῷ ἐκ τεταμένῳ περιβόλῳ τοῦ Ναοῦ (...) ἡμεῖς ὑποθέτομεν ὅτι ἐνεῖνο ποτέ καί τά τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἄρτης παλάτια· τοῦτο δέ εὐκάζομεν ἐκ τῆς τερπνοτάτης θέσεως καί ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου (ἤδη Ἁγίας Θεοδώρας) ὄντιν ἀνήγειρεν ἡ μακαρία βασίλισ Θεοδώρα, πρὸς τό εὐχερῶς ἀσκητιεῖν ἐν αὐτῇ πλησίον ὄντι τοῦ Βασιλικοῦ ὠσαύτως καί ἐκ τῆς ἀντικρύ τοῦ ναοῦ κειμένης θυραίας ἀρχαίας ἀψίδος («Δόξα»)). Βλ. καί σο. 127-128: «Ἐν τῇ συνοικίᾳ Λούκενας ἡ Καραλάνου, ἀνηγέρθη ὑπὸ τῆς ἀεμνήστου καί Ὁσίας Θεοδώρας τῆς Βασιλίσσης, συζύγου Μιχαῆλ τοῦ Β' περὶ τό ἔτος 1270 ἐκ δάθρων αὐτῶν θεῖος καί Ἱερός Ναός ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, συνάμα δέ καί Ἱερά παρ' αὐτῶν γυναικεία Μονή, εἰς τὴν περιβληθεῖσα ἡ αἰδίδμος τὸ Μοναχικόν Σχῆμα πρὸς Κύριον ἐξεδήμησε τὴν 11 Μαρτίου, περὶ τὰ τέλη τῆς 13 ἐκατόν. ἦτοι περὶ τό 1280 ἔτος ἐνταφιασθεῖσα ἐν τῷ Νάρθηκι αὐτοῦ».

283. «Τὸ τῶν μοναχῶν εὐθείς περιβάλλεται σχῆμα» (J.-P. Migne, 1864, P.G., T. 127, σ. 908).

284. Ibidem: «Προσέτιθει δέ καί τῷ δίῳ τοῖς πόνοις ἐαυτὴν ἐγγυμνάζουσα, καί τόν ἀρετῶν καρπὸν ἐπαύξουσα· ἀγρυπνίας καί στάσεσι παννύχιοις σχολάζουσα, ψαλμοῖς καί ὕμνοις προσομιλοῦσα· τό σῶμα νηστείας κατατήκουσα· καί πάσαις ταῖς ἀδελφαῖς ἀραθίμως δουλεύουσα, ἀδικομέναν προῖσταμένη ὄρφανῶν καί χηρῶν ἀνταλαμιδομένη πτωχοῖς ἐπικουροῦσα· θλιβουμένην παραμυθουμένην καί πᾶσι γενομένη τά πάντα, ἐν ταπεινώσει καρδίας».

285. Ibidem: «...ἀσθενείας καί νόσους τῶν προστρεχόντων αὐτῇ ἰατροῦσα, καί δαίμονας ἐξ ἀνθρώπων ἐλαύνουσα· καί ποικίλα πάθη ἀνίατα καθεκᾶσθην θεραπεύουσα...». – Βλ. καί «Ἡ Ἁγία Θεοδώρα...», (1938), ὅ.π., σ. 48 καί ἐκδ. «Ἄστέρος», (1994), ὅ.π., σσ. 184-185.

286. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα (1990), «Νίκαια καί Ἠπειρος τόν 13ο αἰώνα. Ἰδεολογική ἀντιπαράθεση στήν προσπάθειά τους νά ἀνακτήσουν τὴν αὐτοκρατορία», Θεσσαλονίκη, σ. 92.

287. Ι. Α. Ρωμανοῦ (1895), ὅ.π., σ. 51. – «The Oxford Dictionary of Byzantium» (1991), Τ. III, σ. 2038: «...ἐπῆρασε τὴν ἠπειρωτικὴ πολιτικὴ».

288. Γ. Μ. Καρατσιώλη (1987), ὅ.π., σσ. 189-209.

289. D. M. Nicol (1980), «Ἀπὸ τὴν Ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. 1204-1261». Στὴν «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, Τ. Θ, σ. 78. – Ε. Συγγέλου (1996/1997), «Γυναικεῖες παρουσίες στὴ Βυζαντινὴ Ἄρτα». Στό π. «Σκουφᾶς», Ἐτ. ΜΑ, τχ. 86-87, σ. 129: «Ἡ φυσιογνωμία τῆς Θεοδώρας παραπέμει σὲ μιὰ γυναῖκα παρούσα στὰ δρώμενα τῆς ζωῆς. Ἡ συμμετοχὴ τῆς σ' ὅλες τίς ἐκφράσεις τῆς ἀνθρώπινης ζήσης δέν ἀποκαλύπτει ἀπλά μιὰ πληθωρικὴ ὑπαρξη, ἀλλὰ ἐκφράζει μιὰ συνειδητοποιημένη στό ρόλο τῆς ὀντότητα. (...) Τὸ ἀνοιγμα τῆς γυναικείας-Θεοδώρας στὴν κοινωνία ἔχει στόχο τῆς μετάδοσης τῆς ἀγάπης καί τό ἀνοιγμα στὴν πολιτικὴ γίνεται ἀκριβῶς γιὰ τὴ διεύρυνση αὐτῆς τῆς ἀγάπης. Ἡ Θεοδώρα ἀναλαμβάνει διπλωματικὸ ρόλο κατεναυστικῶ τῶν ἀπειτήσεων...». Βλ. καί σ. 125: «Ἡ σημαντικότερη ἰσως γυναικεῖα μορφή πού ἔδρασε στὴν Ἄρτα κατὰ τόν 13ο αἰ. ἦταν ἡ Θεοδώρα Πετραλίφα, (...) βασίλισσα τῆς Ἄρτας καί ἁγία...» (σ. 130: «ἀποτέλεσε πρότυπο γυναικείας μορφῆς»). – Δ. Φερούση (1997), ὅ.π., σ. 14: «...διακρίθηκε ὡς μιὰ δυνατὴ μορφή ἀγάπης, ἰκανοτήτων, μὲ ἀδαμάντινο χαρακτήρα, ἀνοιχτοῦς πνευματικῶς ὀρίζοντες, πίστη στό Θεό καί στὴ ζωὴ. Σέ καιροῦς ἀσχημον, γεμάτους κινδύνους, ἀλλὰ καί φθόνου, ὑποκρισίας, μίση καί πολεμικῆς ἰαχῆς, θοιὰμδενε μὲ τὴν ἀρετὴ, τό θάρρος καί τίς προβλέψεις τῆς. Μὲ ἀποτέλεσμα νά βγάξει συχνὰ ἀπὸ ἀδιέξοδα καί κρίσιμες καταστάσεις τὸ Δούκα Μιχαῆλ Β', ἀλλὰ καί νά σώξει τό ἴδιο τό δεσποτᾶτο ἀπὸ τὴν καταστροφὴ». – Α. Μηλιαράκη (1994²), ὅ.π., σ. 327: «ἐνάρετος, εὐλαθεῖς εἰς ἄκρον, πλήρης ταπεινοφροσύνης, ἀσργησίας, πραότητος, φιλελεμμοσύνης». – Ι. Α. Ρωμανοῦ (1895), ὅ.π., σ. 23: «...διὰ τὴν σωφροσύνην καί πραότητα τοῦ ἤθους...» Βλ. καί σ. 22 «...τῆς ὥραιας ὄσον καί εὐσεβοῦς νεάνιδος Θεοδώρος...».

290. «Ἀνάλωσε τὴ ζωὴ τῆς στὴν προσπάθεια νά συνεργασθοῦν οἱ Ἕλληνες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (D. M. Nicol, 1980, ὅ.π., σ. 91). – Τοῦ ἴδιου (1974), ὅ.π., σ. 128. – Τοῦ ἴδιου (1996), «Οἱ βυζαντινῆς δεσποσύνης. Δέκα πορτρέτα. 1250-150», μτφρ. Στ. Κομνηνοῦ, Ἀθῆνα, σ. 36: «Ἀπὸ χωρὶς τῆς δόθηκαν ἀρκετῆς εὐκαιρίας νά μάθει τίς ἀρετῆς τῆς ἀνεκτικότητας καί τῆς συγχώρεσης (...) Ἡ βιογραφία τῆς δέν ἀφήνει περιθώρια γιὰ ὀποιαδήποτε ἀμφοδῆση τῆς ἀγιότητάς τῆς καί τῆς ἀνεκτικότητάς τῆς». Βλ. καί σο. 47-48: «πέθανε ὡς μοναχὴ καί μὲ τὴ φήμη ἁγίας» (σ. 36: «καί μέχρι σήμερα ἀκόμη τιμᾶται ὡς ἁγία στὴν πόλη τῆς Ἄρτας»). Τοῦ ἴδιου (1997), «Τὸ δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου». Στό ὑπὸ τὴν Γεν. ἐποπτ. τοῦ Μ. Β. Σακελλαρίου, Ἀκαδημ., συλλογικὸ ἔργο «Ἠπειρος. 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καί πολιτισμοῦ», Ἀθῆνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, σ. 201: «...τὴν Θεοδώρα, ἡ ὀποία ἀργότερα ἐμμελε νά τιμηθεῖ ὡς ἁγία Θεοδώρα τῆς Ἄρτας». Βλ. καί σ. 226.

291. W. Müller (1909-1910), «Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι [1204-1566], μτφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἐν Ἀθῆναις, Τ. Α, σ. 142.

292. Νικηφόρου Γρηγορά, «Ρωμαϊκή ιστορία», εκδ. L. Schopen, 1829, Bonnae, T. A, σ. 48.

293. Γεωργίου Ἀκροπολίτου (εκδ. Hersenberg), σ. 89.

294. Ibid., σ. 103.

295. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, «Συναξαριστής», εκδ. 1868, Ἀθήνησι, T. A, σ. 192. – K. X. Δουκάκης (1895), T. IA, σσ. 126-127. – B. Ματθαίου (1964²), T. IA, σσ. 154-155. – D. J. Constantelous (1972), «Emperor John Vatatzes' social connern: Basis for canonization [Ἡ κοινωνική πρόνοια τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου Βατάτζη]». Στό π. «Κληρονομία», T. 4, σσ. 51-104 [ιδ. σσ. 103-104]: «ἐντός δέκα ἐτῶν ἀπό τοῦ θανάτου του, ἐτιμάτο ὡς ἅγιος ἀπό τόν λαόν (...) Ἡ λαϊκή ἐντυπωσία ἐπεσφραγίσθη ἀπό τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον (...) ἐξαιτίας τοῦ πλουσίου κοινωνικοῦ καί φιλανθρωπικοῦ ἔργου του (...) Λόγω λοιπόν τῆς φιλανθρωπικῆς του δραστηριότητος καί τῆς κοινωνικῆς του δικαιοσύνης δικαίως ἀνεγνωρίσθη ὡς ἅγιος καί ἀπεκλήθη ἐλεῆμων καί «πατήρ» τῶν «Ρωμαίων» ...». Στό «Βίῳ τοῦ Ἀγίου...», πού ἔγραψε κάποιος ἐγκωμιστής του –μέ μεγάλη μόρφωση– στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 14ου αἰῶνα (K. Ἀμάντου, 1953, «Βίος...»). Στό: «Προσφορά εἰς Στίλβανα II. Κυριακίδην» Θεσσαλονίκη, σ. 32), καί πρωτοδημοσίευσεν ὁ A. Heisenberg (στό π. «Byzantinische Zeitschrift», 1905, T. 14, σσ. 193-233 καί μέσα στήν ἐργασία τοῦ ὑπό τόν τίτλο «Keiser Johannes Batatzes der Bernherzige. Eine mittelgriechische Legende», σσ. 193-233), χαρακτηρίζεται ὡς «θαυμασίος καί δικαιοτάτος» (σ. 195), «μεγαλοπρεπῆς, ἐλευθέριος, ἀστείος τόν τρόπον, τοῖς ἐντυγχάνουσι χαριεστάτος, ἀγαθῆς ὄντως ρίζης ἀγαθόν βλάστημα» (σ. 197), ἔχοντας «ψυχῆς εὐστάθειαν, πραότητα, φρόνημα μεγαλοπρεπές καί γενναῖον», ἐνῶ στό πρόσωπό του ἐκφράζεται «ἡ τῶν δεομένων ἐπικουρία, ὁ περὶ τοὺς πένητας οἶκτος, πωχοτροφία καί ξενοδοχία...» (σ. 199). Στή συνέχεια ἀναγράφεται: «ἀνή σοφός, δικαιοτέρος Αἰακοῦ, σωφρονέστερος Πηλέως, φρονήματος γέμων, ἐπιεικής, συνετός τὰ πολεμικά, συνετώτερος τὰ πρὸς θεόν, εὐσεβῆς, ἐλεῆμων, πᾶν ἐμπρέπων ἀγαθός, τῶν ἱερῶν διδλῶν καί νόμων σπουδαῖος ἀκροατῆς τῶν θείων προσταγμάτων γηραιότατος ὑπουργός (...) ταῖς ὁμιλίαις πάντων ἡδιστος» (σ. 210). Ὁ ἴδιος δέν ἐνδιαφερόταν γιά τίποτε ἄλλο παρὰ «τῶ κατά θεόν πολιτεῦσθαι (...) μεσονικτίου δ' ἐξεγειρόμενος τοῦ ἐξομολογεῖσθαι χάριν τῆς τοῦ θεοῦ δικαιοσύνης τὰ κρίματα, μεθ' ἡμέραν δέ ἐλεῶν καί δανείων ἐφαίετο, ἐλεῶν μὲν τοὺς πένητας, δανείων δέ τῶ Θεῷ...» (σ. 218). Ἐπαναλαμβάνεται ὁ χαρακτηρισμός ὡς «σωφρονεστέρου Πηλέως» καί «δικαιοτέρου Αἰακοῦ» γιά νά προστεθεῖ ἐδῶ: «σοφώτερος Ὀδυσσεύς (...) οὐδέν ματαιῶν τι φθειγμένον ποτέ τις ἤκουσεν οὐδ' αἰσχρόν οὐδ' ἀπαίδευτον, ἀλλ' ὅ,τι εἶποι σεμνόν τε καί χάριεν καί Νέστορος γλώσσης οὐδέν λειπόμενον (...) ἀδικίαν ἐκόλαζε καί δικαιοσύνην ἠγάπα...» (σ. 225). Ἐπιπλέον: «θραδύς πρὸς ὀργήν, εὐμενῆς πᾶσιν, ἡδύς, εὐπρόσιτος, ἐλεῆμων, συμπαθῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἄλλου κακῶς πάσχοντος αὐτός πάσχειν ἐδόκει. Τοσοῦτον δέ φιλανθρωπία αὐτῶ περιῆν, ὥστε καί τοὺς μισούντας εὐ ἐποίει...» (σ. 226). Καί ὁ ἐγκωμιστῆς ἐπιλέγει στό συναξάρι του: «Διὰ τῆς εἰς τοὺς πένητας εὐποιίας (...) δικαίως τὴν κληῖον ἠγάπησεν τὸ καλεῖσθαι παρὰ πάντας Ἐλεῆμων διαφερόντως. θαυμάσιον γάρ ἄπισον ἐχορήγει ἂν ἕκαστον ἐδεῖτο» (σ. 231).

Μέσα σέ μιά πεντηκονταετία «τοῦ ἀπεδίδοντο θαύματα» ἀνάμεσα στό ὅποια καί ἡ ἐδῶ ἀναφερόμενη θεραπεία ἐνός ἡμιπληγικοῦ νέου, ὁ ὁποῖος «ἦν ἡμίπληκτος, θατέραν ταῖς χερσὶν παντάπασιν φέρον ἀκίνητον ἀλλά καί ἡ σιαγὼν παρενῆνεκτο καί τοῖν ποδοῖν συνέπασχεν ἄτερος, ὥστε χαλεπῶς καί μόλις κινήσθαι τόν ἄνθρωπον σκῆπτρῳ ἐπερειδομένον καί οὐδὲ τόν ὀφθαλμόν ἀφήκε τὸ πάθος ἄτρωτον, ἀλλά καί οὗτος δίστραπτο. Οὕτω τοι παντάπασιν ἄθλιον ἦν τέρας τ' ἀνθρώπινον προσελθῶν δέ τῆ σορῶ (...) ἡ τε πάσχουσα χεῖρ ἐκινήθη τό τε πρόσωπον εἰς τό καθεστῆκός μετηνέχθη καί ὁ πούς ἐκίνητος ἦν. ἄριστος δέ πρὸς τοὺς οἰκίους ἐπανελθῶν, τό συμβεβηκός δηγεῖται...» (σσ. 232-233).

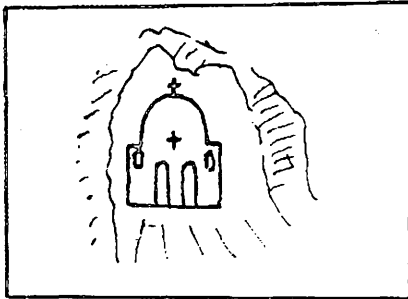
Κατὰ τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην («Χρον. Συγγρ.», εκδ. A. Heisenberg, 1903, Lipsiae, T. I, σσ. 100-103) εἶδισε «καλῶς καί ἀγαθῶς». «Πρὸς γάρ ἦν καί πρὸς τό φιλανθρωπώτερον δεῖ ὑπονεῦναι». Ὁ ἴδιος («Ἐπιτάφιος...», στήν παραπάνω ἔκδοση, T. II, σ. 13 καί 21-23) γράφει: «ὁ τὴν σύνεσιν ἀπαράμιλλος», «ἀνδρα τὴν ἀρχὴν ἐπιστήμονα, καλόν τὰ πάντα (...) τὴν δικαιοσύνην, τὴν φρόνησιν, τὴν καλοκαγαθίαν, τὴν ἡμερότητα (...) τὴν περὶ τοὺς ἐπτακόστας συμπαθείαν». Καί προσθέτει: «Τὰ δ' ἄλλα τῆς ἰαρότητος αὐτοῦ καί πραότητος ποῖον ἂν καυχήσασθαι;» Ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης («Additamenta ad Georgii Acropolitae Historiam», στόν I Τόμο τῆς ἴδιας ἔκδοσης τοῦ A. Heisenberg, στή σ. 284), ἐπικεντρῶναι τὸ ἐνδιαφέρον του «ἦν τε περὶ τὰ θεῖα εὐλαβεῖα καί τῆ περὶ τοὺς ὑπηκόους κηδεμονία» τοῦ Ἰωάννου.

Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς («Ρωμ. Ἱστορ.», Λόγ. II, 7, εκδ. L. Schopen, 1829, Bonnae, T. I, σσ. 44-45) ποῖς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἴδιος καί ἡ σύζυγός του Εἰρήνη βασίλευσαν «πάνν σεμνῶς καί κοσμίως καί πλείστην μαῖσιν πρόνοιαν τοῦ δικαιοσύνην καί ἐνομίαν ἀνεῖν ἐν ταῖς πόλεσι, πλεονεξίαν ἀπειναι καί ἀρχαίην. Ἐδειμάντο δέ καί καοὺς ἀμφοτέρου λίαν περικαλεῖς (...) οὐ μόνον δέ καί νοσοκομία καί πτωχοτροφία τοῖς τότε καιροῖς ἐπεδαφιλεύσαντο, καί ὅσα τόν ἐκείνων κατά θεόν ἔρωτα ἐδειξαν ἐναργῶς». (Βλ. καί σ. 42: Λόγ. II, 6: γηροτροφία καί πτωχοτροφία καί ὅσα τοὺς ἐκ παντοίων νοσημάτων ἐθεράπευον τραυματίας»).

Γιά τό Νικηφόρο Βλεμμύδη («Στίχοι πολιτικοί», ἐκδ. Α. Heisenberg, 1896, Lipsiae, σσ. 100-109), ὁ Ἰωάννης ἐθαύλασε *«ἡμέρας, πρῶας [μετά πραδότητος ὄντως χριστομμυήτου], μέ «εἶσορον πραότητα», «πρῶας καί ταπεινός καθέστηκε πάντοτε τῆ καρδία», γαληνῶς, συμπαθῶς, φιλανθρωπῶας», μέ «γνώσιν ἀπαράμιλλον», «παίδευσιν», «σύνειν θαυμασίαν», «προσοχήν βίου», «φρόνησιν ὑπεράτην», «μακροθυμίαν», «στερεοφροσύνην», «μεγαλοψυχίαν», «πολλήν ἀρετήν», «δικαιοσύνην καί ἀγιοσύνην». (Τῶν ἀρετῶν γάρ θησαυρός πολυπληθής ὑπάρχων/πάντοτε πᾶσι χορηγεῖ, πᾶσιν ἀφθῶνς νέμει/πανδαψιφεῖ τὰς δωρεάς καί τὰς εὐεργεσίας». Βλ. καί Α. Α. Βασιλιεφ (χ.χ.), «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Μτφρ. Δ. Σαβράμη, Τ. Β, σ. 675. – D. M. Nicol (1972), «Ἡ τέταρτη σταυροφορία καί οἱ αὐτοκράτορες Ἑλλάδος καί Λατίνων. 1204-1261». Στό «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας», ἐκδ. Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ, Μτφρ. Ντουντού Σαούλ, Θεῶρ. Τζ. Πολίτη, Ἀθήνα, Τ. Β, σ. 252. – Τοῦ ἴδιου (1980), «Ἀπό τὴν ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Στὴν: «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, Τ. Θ, σ. 9: «...τινάται ὡς τοπικός ἅγιος (...) Τό μόνο μέλος τῆς ἡγεμονικῆς οἰκογένειας τῆς Ἡπείρου, πού λατρεῖθκε κατά τὸν ἴδιο τρόπο, ὑπῆρξε ἡ «δασίλισσα» Θεοδώρα, πού ἡ μνήμη τῆς τιμᾶται ἀκόμη καί σήμερα στὴν Ἄρτα...». – G. Ostrogorsky (1981), «Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους», μτφρ. Ι. Παναγοπούλου, Ἐπιστημ. ἑποπτ. Ε. Κ. Χρυσοῦ, Ἀθήνα, Τ. Γ, σ. 122. – Γ. Καραγιαννοπούλου (1985), «Τό βυζαντινὸ κράτος», Ἀθήνα, Τ. Β, σ. 156. – Α. Γ. Κ. Σαββίδη (1986), «Μελέτες βυζαντινῆς ἱστορίας 11ου-13ου αἰῶνα», Ἀθήνα, σ. 80: «ἡ ἐπιτυχημένη πολιτικὴ τοῦ «εὐσεβέστατου» σὺν τοῖς ἄλλοις, αὐτοκράτορα, τοῦ ἐξασφάλισαν ὄχι μόνο τὴν ἀγοποίηση τῶν ἀνάμεσα στοὺς ντόπιους πληθυσμούς...». – Δ. Ι. Κωνσταντέλου (1986), «Βυζαντινὴ φιλανθρωπία καί κοινωνικὴ πρόνοια», Ἀθήνα, σ. 90. – Τοῦ ἴδιου (1994), «Πεῖνα, Κοινωνία καί Φιλανθρωπία στὸν Μεταγενέστερο Μεσαιωνικὸν Ἑλληνικὸ Κόσμο», μτφρ. Α. Κοντογιαννακοπούλου, Θεσσαλονίκη, σσ. 73-74 (καί 75-80). Α. Μηλιαράκη (1994²), ὅ.π., σ. 417 (Στό κεφ. ΚΔ: Ὁ Ἰωάννης Βατάτσος τῆς ἄγιος).*

296. «Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου τοῦ Ἐρημίτου...», Ἐκδ. Ἱερ. μητροπ. Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας, 1961, Μεσολόγγιον, σ. 21 (Στό: Σ. Κ. Κίσσα, 1992, «Ὅσοις Ἀνδρέας ὁ ἐρημίτης, ὁ ἐκ Μονοδενδρίου». Πρακτικὰ Διεθνούς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου, Ἄρτα, 21-31/5/1990, Ἀθήνα, σ. 206. – Κ. Χ. Δουκάκη (1892), «Μέγας Συναξαριστής...», Τ. Ε, Σαρδόνυξ τοῦ νοητοῦ παραδείσου...», Ἐν Ἀθήναις, σ. 304. – Β. Ματθαίου (1967³), «Μέγας Συναξαριστής...», Τ. Ε (Μάιος), Ἀθήνα, σ. 440. – «Μεγαλνάριον»: «...νύχει/χαμενία καί αἰσπῆ...» (Εἰρηναίου [Κουτσογιάννη], 1988, ὅ.π., σ. 144). Σ. Εὐστρατιδίου (ἀνατύπ. 1995), ὅ.π., σ. 40: «ἦν ἐν τοῖς χρόνοις Μιχαῆλ Β' τοῦ Κομνηνοῦ, δεσπότου τῆς Ἡπείρου...».

297. Ἀθ. Δ. Παλιούρα (1985), «Βυζαντινὴ Αἰτωλοακαρνανία», Ἀθήνα, σ. 313: «Πάνω ἀπὸ

Εἰκ. 21

τὴν τεχνητὴ λίμνη τῶν Κρεμαστῶν, στά ΒΑ τοῦ βουνοῦ Κανάλα (ὕψ. 1520), γύρω στά 4 χιλιόμετρα ὄρεια τοῦ χωριοῦ Χαλκίπολοι, θρίσκει τὸ σπήλαιο τοῦ ἀσκήτεψε στό πρῶτο μισό τοῦ 13ου αἰῶνα, ὁ ὄνομαστός ὄσιος τῆς περιοχῆς Ἀνδρέας ὁ Ἐρημίτης. Κατὰ τὴν παράδοση, ἡ Βασίλισσα ἅγια Θεοδώρα τῆς Ἀρτας (13ος αἰ.) «νασὶν τῷ ἁγίῳ» ἔχτισε [Εἰκ. 21] ἀλλὰ δὲν ξέρομε τίποτε γι' αὐτόν (...) Σέ ἀπόσταση δάδεκα μέτρων ἀπὸ τὴν εἰσοδο [τοῦ σπηλαιοῦ] ὑπάρχει χριστι κόγχη, πού σέ συνδυασμὸ μέ πρόχειρο νεότατο τέμπλο δημιουργοῦν τό χώρο τοῦ ἱεροῦ. Ἡ κόγχη φιλοξενεῖ τὴν Πλατυτέρα καί τέσσερις ἱεράρχες, πού συλλειτουργοῦν». (Σχῆδ. σ. 313).

298. Σ. Κ. Κίσσα (1992), ὅ.π., σ. 206.

298α. Χρ. Π. Τσολακίδου (1997), ὅ.π., σ. 414: «Ὁ Ἀνδρέας ὁ Ἐρημίτης (...) ὑπῆρξε στά χρόνια τοῦ βασιλιᾶ Μιχαῆλ Β' τοῦ Κομνηνοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου [Ἄρτης]».

299. Σ. Κ. Κίσσα (1992), ὅ.π., σ. 207.

300. Εἰρηναίου (Κουτσογιάννη) ἀρχιμ. (1988), ὅ.π., σ. 36.

301. «Ἀκολουθία...» (Σ. Κ. Κίσσα, 1992, ὅ.π., σ. 207). – Κ. Χ. Δουκάκη (1892), ὅ.π., Τ. Ε, σ. 304. – Β. Ματθαίου (1967³), ὅ.π., Τ. Ε, σ. 440. – Χ. Δ. Βασιλοπούλου, ἀρχιμ. (1974), «Αἰτωλοακαρνανεὶς ἅγιοι», Ἀθήνα, σ. 30. – Εἰρηναίου (Κουτσογιάννη), ἀρχιμ., (1988), ὅ.π., σ. 37. – Φ. Γ. Οἰκονόμου (1991), ὅ.π., σ. 142.

302. Χ. Δ. Βασιλοπούλου (1974), ὅ.π., σ. 32.

303. Σ. Κ. Κίσσα (1992), *ὄπ.*, σ. 209 καὶ 220.
304. *Ibid.*, σ. 213. Τοῦ ἴδιου (1991), «Πήλινη ἀνάγλυφη ἐφουλασμένη εἰκόνα σταυρώσεως ἀπὸ τὴν Ἀρμανιάδα τοῦ Βάλτου». Στό: Πρακτικά «Α' Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ συνεδρίου Αἰτωλοκαρνανίας, Ἀργίνο 21-22-23/10/1988», Ἀργίνο, σσ. 364-365 (καὶ σμ. 6-7).
305. Σ. Κ. Κίσσα (1992), *ὄπ.*, σσ. 213-214.
306. *Ibid.*, σ. 208. – Κ. Χ. Δουκάκη (1892), *ὄπ.*, Τ. Ε, σ. 305. – Β. Ματθαίου (1967³), *ὄπ.*, σ. 441. – Φ. Γ. Οἰκονόμου (1991), *ὄπ.*, σ. 143 («Ἔδωσαν εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀρτης»).
307. Κ. Ἀκροπολίτου (ἔκδ. 1891), «Λόγος εἰς τὸν Ἅγιον Βάρβαρον». Στό: Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Ἱεροσολυμιτικὴ Σταχυολογία», Ἐν Πετρούπολει, Τ. Α, σ. 407.
308. *Ibid.*, σ. 406: «*Βάρβαρος τῆος ἦν καὶ ἀλλόφιλος καὶ λαμπρὸς οὗτος τοῦ Χριστοῦ μάρτυς*». Βλ. καὶ σ. 410: «*Ἦν ἐν Βαρβάρων*».
309. Στὴν τοιχογραφία τοῦ Ἁγίου Βαρβάρου στό μοναστήρι στὰ Ρέθα ὑπάρχει ἡ χαρακτηριστικὴ ἐπιγραφή: «*ὁ ἅγιος Βάρβαρος ὁ Αἰθίοψ*» (Αθ. Δ. Παλιούρα, 1985, *ὄπ.*, σ. 124). Βλ. καὶ Εἰρηναίου (Κουτσογιάννη), *ἀρχιμ.*, (1988), *ὄπ.*, σ. 25, σμ. 4.
310. Εἰρηναίου (Κουτσογιάννη), *ἀρχιμ.* (1988), *ὄπ.*, σ. 19.
311. Χ. Δ. Βασιλοπούλου (1974), *ὄπ.*, σ. 9.
312. Εἰρηναίου (Κουτσογιάννη), *ἀρχιμ.* (1988), *ὄπ.*, σ. 20.
313. Η. Delehaye (1910), «Les actes de S. Barbarus». Στό: «*Analecta Bollantiana*», Τ. 29, σ. 284. – Δ. Α. Ζακυθηνοῦ (1960), «Ἅγιος Βάρβαρος». Στό: «*Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου 1874-1960*», Ἀθήνα, σ. 438.
314. Η. Delehaye (1910), *ὄπ.*, σσ. 289-301 («*Μαρτύριον πανενδόξου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Βαρβάρου*»).
315. *Ibid.*, σ. 281. Βλ. καὶ Δ. Α. Ζακυθηνοῦ (1960), *ὄπ.*, σσ. 439-440.
316. Η. Delehaye (1910), *ὄπ.*, σ. 282. – Δ. Α. Ζακυθηνοῦ (1960), *ὄπ.*, σ. 440.
317. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ (1960), *ὄπ.*, σ. 440.
318. Ι. Α. Ἀλεξάκη (1886³), «Ἀκολουθία καὶ Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν τοῦ Πενταπολίτου...», Ἐν Κερκύρα.
319. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ (1960), *ὄπ.*, σ. 441.
320. *Ibid.*, σ. 442.
321. Od. Lampsidis (1966), «Une nouvelle version de la vie de Saint Barbaros». Στό π. «Πλάτων» Τ. ΙΗ, τχ. 35-36, σ. 6.
322. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ (1960), *ὄπ.*, σ. 445.
323. Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου (ἔκδ. 1891), *ὄπ.*, σ. 408.
324. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ (1960), *ὄπ.*, σ. 451: «Ἐν τῇ τετραγμένη ταύτῃ τῶν Ἀραβικῶν ἐπιθέσεων ἐποχῇ, ἡ κατάληψις τῆς Νικοπόλεως, ἡ ἀποτυχοῦσα πολιορκία τῆς Ἀμβρακίας καὶ ἡ ἦττα τῶν βαρβάρων, γεγονότα, τῶν ὁποίων ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ἀκροπολίτης διέσωσε τὴν μνήμην, οὐδέ τό ἀπίθανον ἢ τό ἱστορικῶς ἀπαράδεκτον παρουσιάζουν (...) αἱ ἀκταὶ καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Ἰονίου πελάγους ὑπέστησαν τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐξ Ἀφρικής καὶ Σικελίας Σαρακηνῶν – διότι πιθανώτατα οὗτοι νοοῦνται ἐν τῷ Λόγῳ τοῦ Ἀκροπολίτου. Πτωχότεροι εἰς γραπτὰ μνημεῖα καὶ ἀγιολογικὴν παράδοσιν αἱ δυσμικαὶ ἐπαρχίαι καὶ νῆσοι δὲν διέσωσαν δαψιλωτέρας εἰδήσεις περὶ τῶν σκοτεινῶν τούτων συμβεβηκότων τῆς μεσοχρονίου ἱστορίας των. Ἡ λογιωτέρα ἱστοριογραφία σιγᾷ». – Κ. Σ. Κώνστα (1971), «Ὁ Ἅγιος Βάρβαρος ὁ Πενταπολίτης». Στό π. «Στερεὰ Ἑλλάς», Μάρτ. 1971, σσ. 14-15: Στὰ χρόνια τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ οἱ Ἀραβεὶς ἄρχισαν νὰ ἀνοῖξουν πειρατικὰς ἐπιδρομαὶς εἰς τὴν Μεσόγειο. Τότε ἔγινε καὶ μιὰ θαλασσινὴ ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς Νικοπόλεως ἐκείνη γεγονότα πολεμικο-παιρατικὰ διαδραματίσθησαν καὶ εἰς τὴν περιοχὴ τοῦ τριγώνου ποῦ ἀπαρτίζουσι οἱ πολιτεῖες Νικόπολις, Ἀμβρακία καὶ Δραγαμέστο, δηλαδὴ Πρέβεζα, Ἄρτα καὶ Ἀστακός (...). Οἱ ἐπιδρομαεῖς κατέλαβαν τὴν Νικόπολιν («Μάζαν» ὅπως τὴν λέγανε τότε, ἢ «Μάζωμα» ὅπως εἶναι ἡ σημερινὴ ὀνομασία αὐτῆς τῆς «ἰχθυόσεως» λιμνοθάλασσης τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ Ἀμβρακικοῦ) ἀλλὰ ἀπέτυχαν εἰς τὴν ἐπίθεσιν αὐτῆς κατὰ τῆς βοήθησιν ἀπ' τοὺς γείτονες τῆς (ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἦταν καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Δραγαμεστοῦ διακριθέντες ἰδιαίτερα στὸν ἀγῶνα). Ἀπὸ ἐκδίκησιν γιὰ τὴ βοήθεια αὐτῆ, οἱ ἔχθροί ἐπέτεθηκαν «δίκην πρσιτῆρος» [= πριονοῦ] κατὰ τοῦ Δραγαμεστοῦ. Μὲ τὴ σειρά τους οἱ Ἀμβρακιοὶ ἐτρέξαν αὐτοὶ τώρα «εἰς βοήθειαν εὐγνωμονοῦντες», καὶ μετὰ ἀπὸ κρατερὴ μάχην κατενίκησαν καὶ ἀποδεκάτισαν τοὺς ἐπιδρομαεῖς.
325. Κ. Σαρδελῆ (1997), «Ὁ Ἅγιος Βάρβαρος», Ἀθήνα, σ. 57.
- 325α. Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου (ἔκδ. 1891), *ὄπ.*, σ. 409.
326. Κ. Σαρδελῆ (1997), *ὄπ.*, σσ. 59-60.
327. Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου (ἔκδ. 1891), *ὄπ.*, σ. 410.
- 327α. Κοντάνιον: «*Ἰσοεὶ θηρίον τοῦ δρυμοῦ ἐγκατεβίωσας*» (Εἰρηναίου, *ἀρχιμ.*, 1988, *ὄπ.*, σ.

- 142). – Σ. Ευστρατιάδου (Ανατύπ. 1995), ὅπ., σ. 70: «φρονεῖων Χριστιανούς καὶ ἐσθίων σάρκας ἀνθρώπων».
328. Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου (ἐκδ. 1891), ὅπ., σ. 411.
- 328α. Ibid., σ. 412-414.
329. Ibid., σ. 415.
330. Ibid., σ. 416.
331. I. A. Ἀλεξάκη (1886²), ὅπ., σ. 13. – Β. Ματθαίου (1967³), ὅπ., T. E, σ. 432.
- 331α. Μεγαλυνάριον: «Φέρον τῆς ἀλύσεως ἐπαχθές/βάρος διά βίου/, ὡσπερ ἔνδυμα ἐλαφροῦ/καί ψυχῆς ὑφέσει/σκηνώσει ἐν σπηλαίω...». (Εἰρηναίου [Κουτσογιάννη] ἀρχιμ., 1988, ὅπ., σ. 142). Βλ. καί Ἀπολυτίκιον: «Ἀλύσει τῷ σώματι/προσδεδεμένους ἐκάν/παθῶν ἠλευθέρωσας/τὴν σὴν ψυχῆν...».
- 331β. Κοντάκιον: «...ἀλασει/διαϊτώμενος λαχάνοις αὐτοφύσει...» (Εἰρηναίου [Κουτσογιάννη] ἀρχιμ., 1988, ὅπ., σ. 142).
332. I. A. Ἀλεξάκη (1886²), ὅπ., σσ. 15-16 καὶ σ. 18.
333. Ibid., σ. 20.
- 333α. «Σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες μας» – γράφει ὁ Κ. Σαρδελῆς (1997, ὅπ., σ. 85)– «τό λείψανο τοῦ Ἁγίου Βαρθάρου ὑπάρχει καί θρῖσκεται κάπου στή βόρεια Ἰταλία, σέ μιά μικρή πόλη που λέγεται San Barbaro. Τὴν ἐρευνα συνεχίζουμε καί ἐλπίζουμε γρήγορα νά ἔχομε ἀποτελέσματα».
334. I. A. Ἀλεξάκη (1886²), ὅπ., σ. 23. – Στό Γλυκορίζο τῆς Ἄρτας ὑπῆρχε τό παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Βαρθάρου «κατεδαφισμένον ἐξ ἀγνώτων ἐτῶν». (Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, 1962², ὅπ., σ. 53).
335. Εἰρηναίου [Κουτσογιάννη] ἀρχιμ. (1988), ὅπ., σ. 25, σημ. 4. Βλ. καί Od. Lamprosidis (1966), ὅπ., σ. 55: «Ἐκτοτε σὺν μέτρῃ σήμερα ποταμός ἐκβλίζει θεῖου μύρου ἐκ τοῦ ἁγίου σώματος ἐκεῖνου καταπαύων τοῖς χρωμένους πᾶσαν νόσον, δαιμονικάς τε πάσας φαντασίας ἀπελαύνων...». Βλ. σχετ. Fr. Miklosich καί Ios. Müller (1860), «Acta et Diplomata graeca...», Windobonnae [= Βιέννη], T. A, σ. 441: «...καί χρίων ἢ καί χριόμενος (...) μύρον τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου καί ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἢ τοῦ Ἁγίου Βαρθάρου...» (παραίνεσις, διδασκαλία καί ἀπολογία τοῦ ἀγιωτάτου καί οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, κῆρ Καλλίστου...). Ἐπίσης: Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυενίου τά εὐρεθέντα (...) δι' ἐπιμελείας Εὐγενίου τοῦ διακόνου τοῦ Βουλγάρου ἐκδοθέντα», T. B'. Ἐν Λειψία τῆς Σαξωνίας, ἔτη ἀψῆ [1768], σ. 35: «τό ἐν Θεσσαλονικῇ κρουνηδόν προεκχόμενον μύρον, παρά τοῦ καλῶς ἐν μάρτυρι λάμποντος Δημητρίου, τό ἐν τῇ Ἑλλάδι πρὸς τό ἁγίου Βαρθάρου ποταμηδόν...» (H. Delehaye, 1910, ὅπ., σ. 286).
336. Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου (ἐκδ. 1891), ὅπ., σ. 419.
337. Εἰρηναίου [Κουτσογιάννη] ἀρχιμ., (1988), ὅπ., σ. 53 κ.ἑξ.
338. K. X. Δουκάκη (1895), ὅπ., T. IA, σ. 63. – Β. Ματθαίου (1964²), ὅπ., T. IA, σ. 73. – Ἀνωνύμου (1995), «Ὁ ὁσος Δαβίδ, ὁ «Γέρων» ὁ ἐν Εὐδοίᾳ ὁ θαυματουργός», Λίμνη Εὐδοίας, σσ. 17-18. – Χ. Τσολακίδη (1997), ὅπ., σ. 894: «σέ ηλικία 15 ἐτῶν ὑποτάχθηκε σ' ἓνα ἅγιο Γέροντα, τόν Ἀκάκιο (sic) [= Ἀκάκιο].
339. Β. Ματθαίου (1964²), ὅπ., T. IA, σ. 69.
340. Ibid., T. IA, σ. 73, σημ. 1.
341. K. X. Δουκάκη (1895), ὅπ., T. IA, σσ. 64-65. – Β. Ματθαίου (1964²), ὅπ., T. IA, σ. 74. – Πρβλ. K. I. Μόραλη (1936), «Εἰσαγωγή» στό –ὑπό τὴν ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἴδιου– Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου «Ὀμιλία πρώτη»..., Ἀθήναι, σ. 3: «διατριψάμεν ἐν ἐρήμῳ ἐπὶ εἰκοσαετίαν ὄλην, καθ' ἣν ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας του καὶ τοῦ σοβαροῦ ἥθους τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ὀνομάσθη Παιδογέρον». – Θεοφίλου [Καναβοῦ] μητροπολ. Γόρτυνος-Μεγαλοπόλεως (1997⁶), «Τὸ παιδί τοῦ Προδρόμου. Ἀφηγηματικὴ περιγραφή τοῦ Ὁσίου καί Θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν ΔΑΒΙΔ τοῦ ἐν Εὐδοίᾳ ἀσκήσαντος», Ἀθήναι, σ. 60. Ὁ τότε μητροπολίτης Ἄρτης Ἀκάκιος φέρεται ἐδῶ νά λείει στὸν Πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως (σ. 58): «Ὁ Διάκονος μου εἶναι παιδί εὐλογημένο. Τὸ ἔχω ἀπὸ παιδί κοντά μου, τί παιδί δηλαδή, ἀπὸ τὰ δεκαπέντε του τὸν φώναζαν ὄλοι «γέροντα». Εἶναι αὐτὸ τὸ παιδί ποῦ λέτε τὸ λουλούδι τῆς Γαρδινίτσας («τῶν Ροδιῶν» τῆς Εὐδοίας στήν ἐκδοση τοῦ 1989, σ. 49). Τότε τὸ παιδί τὸ φώναζαν ὄλοι «γέροντα» μέ πρῶτον ἐμένα. Σήμερα ποῦ ἔχει τὴν ὄψη τοῦ γέροντα, ἐγὼ τὸ λέω παιδί. Πατὶ τὸ γνώριμά του εἶναι ἡ ἀπλότητα. Μιά ἀπλότητα παιδική. Καὶ αὐτὴ δέν ἀλλάζει». «Ἡ χειροτονία του [τοῦ Δαβίδ] σέ πρεσβύτερο ἔγινε τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς σὺν μητροπολιτικῷ Ναὸ τῆς Ἄρτας (...) Ἐνα μέρος τοῦ ἐπισκοπεῖου καὶ στήν Ἄρτα καὶ στή Ναύπακτο, μιά ἀρχὴ τοῦ ὑπογεῖου, εἶχε μεταβληθεῖ σέ ἀσκηταριῶ» (σ. 62). Μιά μέρα ὁ μητροπολίτης τοῦ εἶπε: «Θά ἀναλάβεις τὴ Βαρνάκοβα. Καὶ νά δεῖς ποῦ εἶναι καὶ γνώμη πολλῶν αὐτό. Μοῦ τό εἶπε καὶ ὁ Δῆμαρχος τῆς Ἄρτας...» (σ. 73 καὶ 77). – Γερασίμου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου (χ.χ.) «Βίος καί Πολιτεία τοῦ ὁσίου καί Θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ τοῦ ἐν Εὐδοίᾳ ἀσκήσαντος. Μετὰ ἀκολουθίας πανηγυρικῆς...», Ροδιεῖς Εὐδοίας, σ. 10, 12-14.
342. «Κοντάκιον: «...ὡσπερ φανός/ὑπακοῆς τε ἐπάφθη καί νύμφως». Ἐπίσης: «ἐλαμψας ἐν κόσμῳ/ ὡσπερ λύχνος ὑπακοῆς». Στό: Εἰρηναίου [Κουτσογιάννη] ἀρχιμ., (1988), ὅπ., σ. 147.

343. Π. Π. Καλονάρου (1957), «Η ιερά μονή της Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἢ ἐπιλεγομένη Βαρνάκοβα», Ἄμφισσα, σ. 96.

344. Α. Κ. Ὁρλάνδου (1922), «Η Μονή Βαρνάκοβας», Ἀθήνα, σ. 10.

345. Π. Π. Καλονάρου (1957), ὅ.π., σ. 96: «τῷ 1229, ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος Κομνηνός ὁ Δούκας (...) νεώτερος ἀδελφός τοῦ Μιχαήλ Α' (ἰδρυτοῦ τοῦ δεσποτάτου) καὶ τοῦ Θεοδώρου (...) ἀνήγειρε ἐκ βάθρων καὶ δαπάναις του καὶ ἐξωγράφει τὸν ἐξωνόρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς». Βλ. καὶ σσ. 139-140: Σ' ἓνα ἐγγραφο τῆς Μονῆς (ἀπὸ τὸ ἔτος 1690) ἀναφέρεται: *ἀνήγγερθη καὶ ἐξωγραφῆθη ὁ νόρθηξ (...) παρὰ τοῦ πανεφημιστάτου καὶ φιλοχρίστου κύρι Θεοδώρου Δούκα...*

346. Α. Κ. Ὁρλάνδου (1922), ὅ.π., σ. 16. – Π. Κ. Καλονάρου (1957), ὅ.π., σ. 135.

347. Α. Κ. Ὁρλάνδου (1922), ὅ.π., σ. 15.

348. Ibid., σ. 16.

349. Ibid., σ. 17. – Τοῦ ἴδιου (1963), ὅ.π., σσ. 160-161 (καὶ 163): «Ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Α' (...) τὸν Ἰούλιον τοῦ 1530 ἦλθεν εἰς Ἄρταν...». Σερραφεῖμ Ξ[ενοπούλου] (1962²), ὅ.π., σ. 132: «...ἀφικθεὶς καὶ ἐν Ἄρτῃ (...) τῷ 1523 ἔπει, εἰσήλθεν εἰς τὸν Ναόν καὶ ἐψάλλον ἐν αὐτῷ». Βλ. καὶ σ. 13 τῆς ἴδιας σελίδας: «...Γάλλοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν πῶς τὸ ταξεῖδι αὐτο σκοπὸ εἶχε τὸ πλιάτσικο...».

350. «Ἀπολυτίκιον». Στό: Π. Κ. Βλάχου ('Ἐπιμέλ. Ἔκδ.), 1986, «Σύναξις, «Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ ἐποχὴ του...» Καρπενήσιον 12-14/10/1984. Πρακτικά [Ἐπικεφαλῆς τοῦ τίτλου: Ἱερά μητρόπολις Καρπενησίου – Σύνδεσμος Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός], Ἀθήνα, σ. 6. Βλ. καὶ Σ. Π. Λάμπρου (ἔκδ. 1907), «Βίος Εὐγένιου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ. Ὑπὸ Ἀναστασίου Γορδίου». Στό π. «Νέος Ἑλληνομνημων», Τ. Δ, τχ. Α, σ. 27: *κἀνόρος τῶν μεγάλων συντελεσάντων εἰς αὔξησιν τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους...». – Ἄν. Γορδίου (ἔκδ. Σπ. Π. Λάμπρου, 1907, ὅ.π., Τ. Δ, τχ. Α, σ. 31): «Βίος τοῦ (...) σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν ἱερομοναχίῳ κυρίου Εὐγενίου Ἰωαννουλίου...». Βλ. καὶ σ. 63: «Καὶ φοιτητὰί πάλιν πάντοθεν πρὸς αὐτόν συνέτρεχον (...) Οἱ δὲ κατὰ θεωρίαν μόνον καὶ ψυχικὴν ὠφέλειαν πρὸς αὐτόν ἐρχόμενοι πλῆθος ἦσαν οὐ ῥαδίως περιληπτῶ ἀριθμῷ». (Βλ. καὶ σσ. 53, 64-65). – Α. Παπαδοπούλου-Κεραμῆως (1908), «Ἀνέκδοτα. Παρθένος Ἀλεξανδρείας καὶ Εὐγένιος Ἰωαννουλῆς». Στό π. «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος (Ἀλεξανδρείας)», Τ. Α, σ. 23: «ἰδιάσημος διδάσκαλος ἐπὶ δεκάδας ἔτων ἐν τῷ 17ῳ αἰῶνι». – Ἀνωνύμως (1932), στό π. «Ρωμανὸς ὁ Μελωδός», Ἔτ. Α, ἀρ. 6, σ. 129: «ὁ ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ διαπρέψας Εὐγένιος...». – Μ. Ι. Γεδεών (1939), «Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων 1453-1913», Ἐν Ἀθήναις, σ. 186: «ὁ ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ διάσημος Εὐγένιος Παννούλης...». – Π. Ι. Βασιλείου (1957), «Εὐγένιος Παννούλης ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τῶν σχολῶν τῶν Ἀργάφων», Ἀθήνα, σ. 9: «θεωρεῖται μὴ ἀπὸ τῆς ἀξιολογώτερας φυσιογνωμῆς τῶν Διδασκάλων τοῦ Γένους τὸν 17ον αἰῶνα». – Ι. Θ. Κολιτσάρα (1960), «Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός», Ἀθήνα, Ἐξώφυλλο: «ὀπτεκλήθη σοφώτατος καὶ λογιώτατος ἐν διδασκαλίῳ». – Π. Ι. Μπρατσιώτου (1962), «Ι. Κολιτσάρα: Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός» [Βιβλιοκρισία]. Στό π. «Θεολογία», Τ. 33, σ. 445: «ἐγκριτος διδάσκαλος τοῦ γένους (...) βίω καὶ λόγῳ γραπτῶ καὶ προφορικῶ φωτίσας τὸ ὑπόδουλον γένος κατὰ τὸν ζοφερώτατον ἰζ' αἰῶνα...». – Γ. Κορδάτου (1962), «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», Ἀθήνα, Τ. Α, σ. 70: «Δικαιωματικὰ μορεῖ καὶ καταταχτεὶ στοὺς δασκάλους τοῦ Γένους». – Κ. Κούρκουλα (1971), «Λεξίωμα διδασκάλων τοῦ Γένους», Ἀθήνα, σ. 21: «...ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού ἐργάσθησαν διὰ τὴν ἴδρυσιν καὶ ἐπ'ἀνδρῶσιν σχολείων καὶ διέλυσαν τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας...». – Α. Ε. Βακαλοπούλου (1973), «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ», Θεσσαλονίκη, Τ. Δ, σ. 33 «Ὁ Μακάριος Καλογεράς ἦταν τὸ πρότυπο τοῦ πνευματικοῦ ὁδηγοῦ ἦταν δευτέρως, ὕστερ' ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Παννούλη μεγάλος Ἕλληνας παιδαγωγός». – Κ. Σαρδελῆ (1974²), «Εὐγένιος Παννούλης ὁ Αἰτωλός. Ἐνας πατριάρχης τῆς παιδείας». Στό: «Τὸ συναξάρι τοῦ Γένους», Ἀθήνα, σ. 147. Βλ. καὶ σ. 149: «Τὸ παιδευτικὸ ἔργο τοῦ κυριαρχεῖ στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο πρῶτα διακόσια χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Συγκλονιστικὴ ἀληθινὰ μορφή, πού κάνει τὸν μελετητὴ νὰ μένει κατάπληχτος μπροστὰ σ' ἓνα ἔργο πού ξεπερνάει τ' ἀνθρώπινα μέτρα (...) πρωτοποριακὴ καὶ πρωτόφανη γιὰ τὴν ἐποχὴ τὸν πνευματικὴ καὶ παιδευτικὴ δραστηριότητα πού ἀνέπτυξε...». Ἐπίσης, σ. 153: «Ἡ παιδευτικὴ μεγαλοφυΐα του ἀπλώνεται σ' ὅλα κερη τῆ σκαθισμένη πατρίδα (...) σὲν δάσκαλος, εἶναι ἓνας ἀπ' τοὺς πῶ γερὰ καταρτισμένους τῆς ἐποχῆς του». – Π. Κ. Βλάχου (1976), «Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός. Ὁ εὐκλεῆς τοῦ Γένους διδάσκαλος», Ἀθήνα. – Π. Ι. Βασιλείου (1978²), «Τὸ μοναστήρι τῆς Τατάρνας Εὐρυτανίας», Ἀθήνα, σ. 12: «Μεγάλος Διδάσκαλος τοῦ Γένους». Βλ. καὶ σ. 175: «Ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους τοῦ διαφορισμοῦ τοῦ δουλεύοντος Γένους (...) γιὰ ἀνώτερη καὶ κατώτερη μόρφωση τοῦ ἐλληνοπούλου...». – Νικολάου [Δρόσου] μητροπ. Καρπεν. (1986), «Προσολαία». Στό: «Σύναξις...», ὅ.π., σ. 31: «ἠρωϊκὸς ἀγωνιστὴς τῆς χριστιανικῆς καὶ ἑλληνικῆς παιδείας κατὰ τοὺς δυσχεμεῖους χρόνους τῆς δουλείας (...) ἐποδηγέτησε τελεσφόρως τοὺς δούλους ἀδελφούς κατὰ τὸν ζοφερόν 17ον αἰῶνα (...) ὡς τηλαυγῆς φάρος ἐσκόρπισε πλουσίως τὸ φῶς τῆς πίστεως καὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς φιλοπατρίας...». – Μ. Α. Γκιόλα (1986), «Οἱ λειτουργίαι τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ χώρου τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῶν Ἀργάφων κατὰ τὴν τουρκοκρα-*

- τιαν». Στο: «Σύναξις...», ὅπ., σ. 362: «τά ἐκπαιδευτικά προσόντα τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη εἶταν πολύπλευρα. Ὅλα αὐτά ἔκαναν τὸν Ε. Γιαννούλη «ἐναν πραγματικό δάσκαλο μέ τήν πύ πλατιά καί μάλλον μέ τήν ἐθνική σημασία τοῦ ὄρου». – Τ. Α. Γριτσοπούλου (1986) «Ἀναζητήσεις τῆς προσωπικότητος Εὐγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ ὡς διδασκάλου». Στο: «Σύναξις...», ὅπ., σ. 74: «ὁ κατ’ ἐξοχὴν διδασκαλὸς τοῦ Γένους» (σ. 127), «ὁ πλεόν πεπαιδευμένος διδασκαλὸς τῆς ἐποχῆς του (...) ἀφίερωσε τῇ ζωῇ του χάριν τῆς παιδείας τοῦ ὑποδοῦλου Γένους. Κατ’ ἀξίαν κατέλαβε σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους καί δὴ ἐντός τοῦ σκοτεινοῦ ΙΖ αἰῶνος. Εἰργάσθη ὡς διδασκαλὸς, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν εὐρείαν ἔνοιαν τοῦ ὄρου. Ἐδίδασκε κ’ ἐχειραγωγούσε τοὺς νέους (...) Ἐδίδασκε τὸν καταρτισμὸν τῶν ψυχῶν (...). Ἐδίδασκε διὰ τοῦ ἴδιου παραδείγματος ὡς ἄνθρωπος, εὐεργετῶν τοὺς συνανθρώπους του» (σσ. 134-135). – Π. Ι. Βασιλείου (1985²), «Ὁ μεγάλος διδασκαλὸς τοῦ Γένους Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός...», σ. 76: «Πιὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἦταν ὅπ’ τοὺς καλὰ μορφωμένους δασκάλους. Κάτοχος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καί ἀρκετὰ καί τῆς λατινικῆς γραμματείας, μέ πολλὰς γνώσεις θεολογίας καί φιλοσοφίας, δεινὸς δέ, περὶ τὰ γραμματικά καί τὴν ποιητικὴν, ἀφίερωσε ὀλίγη τῇ ζωῇ του στὴν εὐσυνείδητη καί γόνιμη μετάδοσιν τοῦ πλοῦτου τῶν γνώσεών του. Δίκαια θεωρήθηκε ὡς ἓνας ἀπ’ τοὺς σπουδαιότερους Δασκάλους τοῦ Γένους («σοφώτατος ἐν διδασκάλους»). – Α. Ε. Βακαλοπούλου (1976²), «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ», Θεσσαλονίκη, Τ. Β, σ. 322: «παιδαγωγὸς τῶν συμπατριωτῶν του», ἐκπληρώνει τὴν ἀποστολὴν του μέ ἓνα συνεχὲς διανοητικὸ κήρυγμα, προφορικὸ καί γραπτὸ (...) ὁλόκληρη ἄλυσίδα ἀπὸ μαθητὲς ἀκολουθεῖ (...) πού καταλγίει σ’ ἓνα ἄλλο ἐπίσης θερμὸ κήρυκα πνευματικοῦ διαφωτισμοῦ, κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, δικαιοσύνης καί ἐλευθερίας, τὸν Κοσμά τὸν Αἰτωλό». – Π. Ἀραβαντινοῦ (ἐπανέκδ. 1960), «Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς τουρκοκρατίας», Ἰωάννινα, σ. 39: «Παρά τοῦ Προκοπίου ὁ πολυμαθὴς οὗτος Ἕλληνας ἀπομνημονεύεται ὡς ἐγκρατέστατος τῆς θύραθεν σοφίας (...) διέπρεψε μεταξύ τῶν οὐκ εὐαριθμῶν σοφῶν καί λογίων τοῦ ΙΖ ἑκατονταετηρίδος...». – Τοῦ ἴδιου (Ἐπανέκδ. 1986, Εἰσαγ.-Ἐπιμέλ. Ε. Ι. Νικολαΐδου), «Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς παιδείας παρ’ Ἑλλήνων» Ἰωάννινα, σ. 162: «ἐνέπνευε περισπούδαστον φρονιότηριον, ὅπου ὡς διηύσσει ἔλαφον προσήρχοντο πληθὺς νεανιῶν πολλαχόθεν, εἰς τὸ ἀρυσθῆναι τῆς εὐσεβείας του καί τῆς παιδείας του τὰ νάματα, τὸ ἀρχικὸν δέ αὐτοῦ ἐκπαιδευτήριον συντηρεῖ διαρκῶς ὁ ἰδρυτῆς του [= ὁ ἴδιος] (...) καί ἐν τῇ Φθιπιδίῳ ἐκὼν ἀέκων μετέβαιεν ἐπὶ τὸ διαχεῖν τὰς σωτηριάζουσας γνώσεις του». Βλ. καί σ. 221: «οὗτος μεταξύ τῶν σοφῶν διδασκάλων χρηματίσας, τάσσεται μεταξύ τῶν αὐταπαρνήτως καί ἀνευδότης ἀγασθέντων εἰς ἐπαύθησαν τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐστίων» («ἐδίδασκε μετὰ ζήλου θερμοῦ» καί «ἐνέσπειρε τὸν πρὸς τὴν παιδείαν ζῆλον» σ. 286). – Δ. Χατζιμανοῦ (1991), «La vie et l’ oeuvre de Eugène Yannoulis d’ après sa correspondance 1638-1682» Thèse, Paris, σ. 120: «Ὀὐμανιστὴς στὴν πλατιά ἐκδοχὴ τοῦ ὄρου, ὁ Ε. Γιαννούλης ἀφιέρωνε τῇ ζωῇ του τὴν μελέτην καί τὴν διδασκαλίαν («Humaniste au sens large du terme, Yannoulis consacre sa vie à l’ étude et à l’ enseignement»). – Εἰρηναίου (Κουτσογιάννη) ἀρχιμ. (1988), ὅπ., σ. 62: «ἀρχισε τὸ γόνιμο διδακτικὸ του ἔργο τὸ 1639 περίπου ἀπὸ τὴν Ἄρτα». 351. Ibid., σ. 148 («Μεγαλνύριον»). 352. Ι. Θ. Κολιτσάρα (1960), ὅπ., σ. 53. 353. Κ. Δ. Στεριοπούλου (1986), «Ὁ Ἱερομόναχος Σωφρόνιος Λειχοῦδης καί ἡ σχολὴ Μανωλάκη στὴν Ἄρτα». Στο π. «Θεολογία», Τ. ΝΖ, τχ. Β, σ. 461. 354. Π. Κ. Βλάχου (Ἐπιμέλ.), 1983, «Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ», Ἀθήναι, σ. 9. 355. Εἰρηναίου (Κουτσογιάννη), ἀρχ., (1988), ὅπ., σ. 61. 356. Σπ. Λάμπρου (1907), ὅπ., σ. 27. 357. Π. Ι. Βασιλείου (1960), «Ἡ ἐπισκοπὴ Λιτῆς Ἀργῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας», Ἀθήναι, σ. 87. – Τοῦ ἴδιου (1960), «Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος ὡς ἱατρός...» Στο π. «Νέα Ἑστία», Ἔτ. ΛΔ, τχ. 795, σ. 1067, κ. ἔξ. – Τοῦ ἴδιου (1971), «Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος καί τὸ ἔργο του». Στο π. «Θεσσαλικά Χρονικά», Τ. 10, σσ. 132-133. – Ν. Κ. Βλάχου (1974), «Θεσσαλοὶ Πατροὶ. ΙΖ-ΙΘ αἰ.». Στο π. «Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν», Τ. Γ, σσ. 12-13. 358. Κ. Σαρδέλη (1974²), ὅπ., σ. 165. 359. Α. Γορδίου (ἐκδ. Σπ. Λάμπρου, 1907), ὅπ., σ. 31. 360. Ibid., σ. 35. 361. Ibid., σ. 39. 362. Ibid., σ. 40. – Κ. Δ. Στεριοπούλου (1984), «Ὁ Ἱερομόναχος Παῖσιος Μεταξῶς καί ἡ σχολὴ τῆς Ἄρτας τὸν 17ο αἰῶνα». Στο π. «Γρηγόριος ὁ Παλαμάς», Ἔτ. 67, τχ. 699, σ. 42. 363. Ibid., σ. 37. 364. Γ. Μ. Καρατσιώλη (1991), «Θεόφιλος Κορυδαλλεύς: ὁ ἱατρός-μητροπολίτης Ἄρτης». Στο π. «Σκουφᾶς» Τ. Η, τχ. 74-75, σσ. 297-322. 365. Μ. Κ. Παρανίκα (1895), «Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς. 1621-

1691». Στο π. «Ο ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος», Ἔτ. ΚΒ [Ἔτ. συλλογ. ΛΓ], σ. 50.

366. Ibid., σ. 16.

367. Μ. Κ. Παράνικα (1896), «Αἱ σχολαί τῶν Ἀρχαίων κατὰ τὴν ΙΖ-ΙΗ ἑκατονταετηρίδα καὶ οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν Εὐγένιος Παννούλης, Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ Θεοφάνης». Στο ἴδιο περιοδικό (Ἔτ. ΚΣΤ, σ. 4).

368. Ἄν. Γορδίου (Στό: Σπ. Λάμπρου, 1907, ὅπ., σ. 41).

369. Ibid., σ. 42.

370. Ἀνωνύμως (1932) τό π. «Ρωμανός ὁ Μελωδός», Ἔτ. Α, ἀρ. 6, σ. 131.

371. Ἄν. Γορδίου (Στό: Σπ. Λάμπρου, 1907, ὅπ., σ. 52).

372. Π. Ι. Βασιλείου (1957), ὅπ., σ. 24. – Βλ. καὶ ἔκδ. 1985², ὅπ., σ. 43. Ἐπίσης: Γ. Σ. Γερολυμάτου (1994), «Ἀγρίνιο. Δρόμοι πού ἐγραψαν ἱστορία», Ἀθήνα, σ. 137. (Στό Ἀγρίνιο, μιά ὁδὸς τῆς πόλης ὀνομάζεται «ὁδὸς [Ἁγίου] Εὐγενίου» τοῦ Αἰτωλοῦ).

373. Ἄν. Γορδίου (Στό: Σπ. Λάμπρου, 1907, ὅπ., σ. 53).

374. Π. Κ. Βλάχου (Ἐκδοτ. Ἐπιμέλ.), 1983, ὅπ., σ. 14.

375. Ἄν. Γορδίου (Στό Σπ. Λάμπρου), 1907, ὅπ., σ. 52.

376. Γ. Μεταλληνοῦ (1989²), «Θεόφιλος Κορυδαλλεύς-Εὐγένιος Αἰτωλός...». Στο «Παράδοση καὶ Ἀλλοτριώση». Ἀθήνα, σ. 25. – Κ. Δ. Μαργαγιάννη (1983³), «Εὐγένιος Παννούλης-Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Τὰ δύο Μεγαλοδεντρίτικα τέκνα», Ἀγρίνιο, σ. 12: «Σήμερα ὁ Εὐγένιος Παννούλης θεωρεῖται ὁ πρόδρομος τῆς δωρεάν παιδείας στὴν πατρίδα μας».

377. Κ. Χατζοπούλου (1991), «Ἑλληνικά σχολεῖα στὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, 1453-1821», Θεσσαλονίκη, σ. 114.

378. Π. Ι. Βασιλείου (1985²), ὅπ., σ. 163. – Βλ. καὶ Ἄν. Γορδίου (Στό: Σ. Λάμπρου, 1907, ὅπ., σ. 68). – «Σημαντικὸς ἠγούμενος (...) ἀνακαινιστῆς» (Ι. Α. Κουμουλίδη, 1991, «Τὸ μοναστήρι τῆς Τατάνας...», Ἀθήνα, σ. 15).

379. Π. Ι. Βασιλείου (1978²), ὅπ., σ. 169.

380. Εὐγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ: Ἐπιστολές. Κριτικὴ ἔκδοση. – Ι. Ε. Στεφαννῆς καὶ Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη (1992), Θεσσαλονίκη, σσ. 124, 130, 152, 192-193 καὶ 204.

381. D. Hadjimannou (1991), ὅπ., σ. 356.

382. Ἄν. Γορδίου (Στό: Σ. Λάμπρου, 1907, ὅπ., σ. 65).

383. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅπ., σ. 100.

384. Ἄν. Γορδίου (Στό: Σ. Λάμπρου, 1907, ὅπ., σ. 65).

385. Ἀθηναγόρα, μητροπ. Παραμυθ. καὶ Πάργ., (1928), «Τὸ Αἰτωλικὸν ἢ Ἀνατολικὸν καὶ ἡ Σχολὴ αὐτοῦ ἰπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος». Στο: Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος», Νέα σειρά, Ἐν Ἀθήναις, τχ. Α, σ. 132. Βλ. καὶ Ἄν. Γορδίου (Στό: Σ. Λάμπρου, 1907, ὅπ., σ. 65).

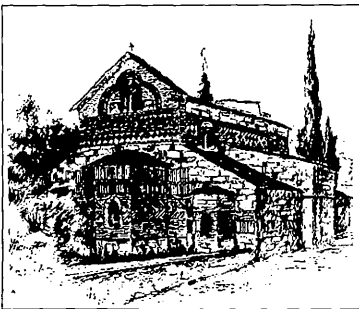
386. Ἄν. Γορδίου (Στό: Σ. Λάμπρου, 1907, ὅπ., σ. 65).

387. Ibid., σ. 66.

388. D. Hadjimannou (1991), ὅπ., σ. 348.

389. Μ. Ι. Γεδεών (1887-1888), «Σχολεῖα καὶ Βιβλία κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα». Στο π. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», Ἔτ. Η, Τ. 12, σ. 304.

390. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962²), ὅπ., σ. 168. Στο πατριαρχικὸ σύγλυο, τὸ «κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον [1669] ἀπολυθέν», ἀναγράφεται ὅτι ὁ μητροπολίτης Ἁρτις Βαρθολομαῖος «διωρήσατο τὴν ἐν τῇ μητροπόλει αὐτοῦ Ἁρτις εὐρισκομένην ἐκκλησίαν, τιμαμένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ οὐρανοφάντορος [Εἰκ. 24], γενέσθαι σχολεῖον καὶ οἰκητήριον τοῦ τε διδάσκοντος διδασκάλου καὶ τῶν διδασκομένων μαθητῶν, ὥστε ταύτην εἶναι καὶ λέγεσθαι ἐλευθέραν καὶ ἀκαταπάτητον παρὰ παντός προσώπου ἐν λόγῳ σταυροπηγίου (...) Καὶ δι' ἑγράφωντες ἀποφανόμεθα (...) καὶ

Εἰκ. 24. Ἅγιος Βασίλειος Ἁρτις. Σχέδιο Ν. Σινίκη-Πατακώστα. Στο βιβλίον τῆς «Ἠπειρος. Ἐκκλησίες καὶ Μοναστήρια», 1983, Ἀθήνα/Πάνασσα, ἀρ. εἰκ. 82.

είναι και ονομάζεσθαι σχολεῖον κοινόν τῆς πολιτείας ταύτης τῆς Ἄρτης...» (Κ. Δ. Στεριοπούλου, 1986, ὅ.π., σσ. 445-447).

391. Θρησκευτική και Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία (1966), στό λ. Μάνεσης Γρ., στ. 555 (Ἰπὸ Π. Ι. Βασιλείου). – Βλ. και Δ. Μ. Σάβρου (1937), «Ἡπειρωτικά ἀναμνήσεις ἢ χρονικά σημεῖα και ἐπιγραφαί». Στό π. «Ἡπειρωτικά Χρονικά», Ἔτ. 12, σ. 109: «Ἠσχίσαιεν τὸν Ἀπολογητικὸν λόγον τοῦ Θεολόγου ἐν Ἄρτι: Γρηγόριος Μάνεσης ὁ Αἰτωλός». Ὁ Γρ. Μάνεσης δίδαξε στὴν Ἄρτα τό 1670.

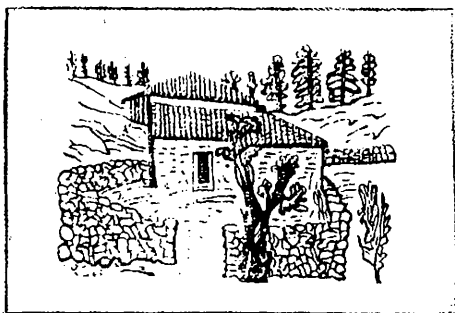
392. D. Hadjimanou (1991), ὅ.π., σ. 381.

393. Κ. Ν. Σάθα (1862), «Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάνων Ἑλλήνων...», Ἐν Ἀθήναις, σ. 327. – Βλ. και Ἄν. Γορδίου (Στό: Σ. Λάμπρου, 1907, ὅ.π., σ. 75): «ἐν τοῖς δυσβάτοις και ἀκάρτοις ὄρεσι τῶν Ἀγράφων».

394. Ι. Ε. Στεφανῆ και Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοχαρίδη (1992), ὅ.π., σ. 482 (ἀρ. ἐπιστ. Β/3).

395. Ibid., σ. 485 (ἀρ. ἐπιστ. Β/6).

396. Ibid., σσ. 509-510 (ἀρ. ἐπιστ. Β/28). – Πρὸβλ. Θ. Α. Νημά (1995), «Ἡ ἐκπαίδευση στὴ Δυτικὴ Θεσσαλία κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας. Συμβολὴ στὴ Μελέτη τοῦ Θεσσαλικοῦ Διαφωτισμοῦ», Διδασκ. Διατρ., Θεσσαλονίκη, σ. 290. (Γιὰ τὸν Ν. Μαζαράκη στὴν Ἄρτα).

Εἰκ. 25. Τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς (Γούδας) Βραγγιανῶν. (Στό: Π. Ι. Βασιλείου, 1960, ὅ.π., σ. 74).

397. «Ἀνήλιος» (σ. 157, 180, 204, 215, 231 και 240). Μία φορά μονάχα τὴν ἀποκαλεῖ «εὐήλιον» («εὐήλιον νῦν» σ. 329). Τὴν χαρακτηρίζει, ἐπίσης, «σκοτεινὴ», (σ. 215, 292 και 343), «σκοτεινωτάτην» (σ. 372), «ἀχρεῖαν» (σ. 240), «παντέρημον» (σ. 292), «ἀσέληνον» (σ. 204), «ξεξοφωμένην» (σ. 343), «ξοφωδεστάτην» (σ. 180), «βαθύσκιον» (σ. 235), «θανατηφόρον» (σ. 231) ἀλλὰ και «χιονοφεγγάφατον» (σ. 301). Ἄλλου γράφει (σ. 187): «...ἡ Γούβα, ἐν ἣ παροικῶμεν νῦν σὺν Θεῷ, ἐμοὶ φίλη μόνω και ἐράσμιος ὡς ἡσυχίας μητέρα, τοῖς πολλοῖς δὲ ἀποτρόπαιος και φευκτὴ». Ὡστόσο, ὁ Εὐγένιος δὲν κατόρθωσε νὰ ἡσυχάσει μένοντας στό ἐρημητήριο τοῦ Μοναστηριοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στὴ Γούβα γιατί «ἢ ἐκεῖ παρουσία νέων μαθητῶν τὸν υποχρέωνε τὴν ἡλιότερη Γούβα νὰ μεταβάλλει σὲ ἀκτινοδόλο πνευματικὴ ἐστία» (Π. Ι. Βασιλείου, 1960, ὅ.π., σ. 83). «Ἄσ' τό συ-

γκρότημα τοῦ μοναστηριοῦ τῆς περιήρης Σχολῆς ἀπόμεινε μόνο τό ἐκκλησάκι (...) πού χάρε στὴ Σχολὴ τοῦ Εὐγενίου Παννοῦλη ὑπῆρξε σπουδαιότατο κέντρο γραμμάτων και παιδείας. Φαίνεται ὅτι μαζί μέ τὴ Σχολὴ καταστράφηκε στά ὄρωφικά». (Π. Ι. Βασιλείου, 1960, ὅ.π., σ. 74).

398. Ι. Ε. Στεφανῆ και Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοχαρίδη (1992), ὅ.π., σ. 511 (ἀρ. ἐπιστ. Β/30).

399. Ibid., σ. 510 (ἀρ. ἐπιστ. Β/29).

400. Ἄν. Γορδίου (Στό: Σ. Λάμπρου, 1907, ὅ.π., σ. 77).

401. Ibid., σ. 75.

402. Ι. Ε. Στεφανῆ και Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοχαρίδη (1992), ὅ.π., σ. 77 (ἀρ. ἐπιστ. Α/3).

403. Ibid., σ. 251 (ἀρ. ἐπιστ. Α/107).

404. Ibid., σ. 252 (ἀρ. ἐπιστ. Α/107).

405. Ibid., σσ. 422-424 (ἀρ. ἐπιστ. Α/229).

406. Ibid., σ. 519 (ἀρ. ἐπιστ. Β/36).

407. Ibid., σ. 479 (ἀρ. ἐπιστ. Β/1).

ΛΑΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΑΠΑΤΗ

ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ

Ετσι καλωστακάνεις, μολογάνε, μιās καματερής μέρας τό δειλινό, ό Κώστας Λάζος, άπόξω άπό τό σπίτι του μ' ένα παλιοντούφεκο όπούχε άπό τό μακαρίτη τόν πατέρα του έριχνε άράδα μπαταριές στον άέρα και καθώς τό σπίτι ήτανε σέ ξεπέταμα άχαζε τό χωριό κι όλες οι γύρω ράχες. Οι ρεματιές και τά διάσελα άδράζανε τόν άχό τόν κάναν βρονταριά και τόν στέλνανε κάτω άπό τά λακώματα ώς κείθε στίς κορφές ν' ακούσουνε οι πιστικοί νά μάθουν οι ζευγίτες για τό τρανό μολόγημα για τό καλό χαμπέρι.

Μά καθώς τά φουσέκια ήταν λιγοστά και ή χαρά μεγάλη, ματακρέμασε ό Κωσταντής τό ντουφέκι στη μεργιάτου κι απέ, παίρνει στην άγκαλιά τό φωνόγραφο τόν απίθωσε όξω στον τοίχο, γύρισε τό κωνί κείθε κατά τό χωριό κι άφου τόν κούρτισε καλά έβαλε εκείνο τό τραγούδι όπόλεγε,

*Τούς κλέφτες τούς έλάβανε
τούς κλέφτες ώρέ τούς κλέφτες
στίς φυλακές τους πάνε
Μουργιά και Ρούμελη.*

και χόχλαζε τό κλαρίνο και μεράκλωνε του τραγουδιστή ή λαλιά και βοήθαγε άποκοντά κι ό Κωσταντής μ' όση δύναμη είχανε τά πλεμόνια του. Και τόβαλε και τό ματάβαλε τό τραγούδι ούτε και κείνος ξέρει πόσες βολές.

Οι χωριανοί μικροί-τρανοί, ξαφνιασθηκαν άπό τό άναπάντεχο και άπό του σπιτιού τους τό καρφόσκαλο άγνάντευαν τόν άνήφορο προσπαθώντας νά μαντέψουνε σαν ποιά τρανή χαρά φώλιασε έτσι καλώς τά κάνεις στο Λαζείκο και ξεσηκώσανε τό χωριό αυτός ό κοσμάκης πού και νά τούς γαργαλάγανε δέκα πού λέει ό λόγος δέν θά τούς βγάζανε χαμόγελο.

Όμως τό χαμπέρι νυχτοβόσκησε και ως τήν αύγή μικροί-μεγάλοι στο χωριό τό είχανε μάθει και λίγοι ήτανε εκείνοι πού δίχως νά τό δείχνουνε χάρηκαν μέσα τους.

Οι πολλοί σαν άδιάφοροι τάχα, τήν κρυφοκαμαρώνανε τή λεβεντιά και τήν κλεφτουριά τήν είχανε καμάρι στην ψυχή τους.

Κι ό Κωσταντής, όχι πώς ήτανε κάνας κακόψυχος, προβατάκι του Θεου ήτανε ό καημένος και μεροδούλι και μεροφαί τόχε ό άνθρωπος, μά... τόφερε φαίνεται ή κακιά ή ώρα.

Έκείνο τό δειλινό, σαν είχε άδιά, είπε νά πεταχτεί ως πέρα στο χωράφι για νά

είδει ἄν στράγγισε τῆς βροχῆς τό νερό καί καμώνεται, νά πάει ταχιά νά τό ὀργώσει. Καταλαχοῦ στό δρόμο, καθώς εἶπανε, συναπαντήθηκε μέ τό δάσκαλο ὁπορχόνταν κι ἐκεῖνος δῶθε ἀπό τό χωριό του ὁποῦχε πάει νά εἰδεῖ τή φαμελιά του καί εὐθύς καλησπερίστηκαν καί μέ τό τί χαμπέρια μᾶς φέρνεις δάσκαλε, ἔμαθε ὁ καπμένος τό τρανό τό μαντάτο. Ἔμαθε πῶς τούς κλέφτες, τούς λήσταρχους τούς Ρετzaίους τούς λάβανε τούς δικάσανε καί τώρα ἀλυσσοδεμένους τούς περάσανε γιά τήν Κέρκυρα. Καταπρώτου δέν τό καλοπίστεψε μά σάν ὁ δάσκαλος τοῦδειξε καί τήν ἐφημερίδα ὅπου τόγραφε καί ὁποῦχε καί τίς φωτογραφίες τους ἄλλος λόγος δέν χώραγε. Καί συμφώνησαν οἱ γνῶμες τους μέ τό δάσκαλο πῶς ... πάνε αὐτοῖ τώρα ὡς ἐδῶ ἦτανε, τώρα ἐκεῖ στήν Κέρκυρα θ' ἀπομείνουν, ἐκεῖ θά τούς τουφεκίσουν μιᾶς καί εἶναι καταδικασμένοι σέ θάνατο.

Σάν θεριό ὁποῦχαν στό κλουβί καί τό λευτέρωσαν ἔκαμε ὁ Κωσταντῆς σάν τῶμαθε ἀπό ἄνθρωπο γνωστικό καί μέ ὑπόληψη. Ἔνα βάρος ὁποῦχε χρόνια γιά τούς χαράμηδες στήν ψυχή του ἀπό μικρό παιδί, ἀπό τότε ὁπόμαθε πῶς πήρανε σκλάβο τόν καπμένο τόν πατέρα του καί τόν φοβέρισαν καί τόν τυράγνησαν καί τόν ζαγόρασαν παίρνοντάς του ὄλο τό βγιός.

Μιά λαχτάρα γιά ἐκδίκηση πού εἶχε φωλιάσει μέσα του χρόνια, τώρα ἔβγαине μέ τό τραγούδι.

*Τούς κλέφτες τούς ἐλάβανε,
στά κάτεργα τούς πάνε.
Πάνε νά τούς χαλάσουνε
τούς κλέφτες ὠρέ τούς κλέφτες.*

Σέ κάτι μέρες πού ὁ ἀπόηχος ἀπό τό μαντάτο εἶχε κάπως κοπάσει, ἕνας ἄλλος χωριανός μιά σοδεία καθώς λένε πού δέν χρώσταγε καλό λόγο γιά κανέναν καί πού ἀπό τά μικρά του χρόνια ὡς τά τρανά ὄλο διαβολές σοφίζονταν μέ τό μυαλό του κι ὄλο σιζάνια ἔσπαιρνε ὅπου ἔστεκε κι ἀπ' ὅπου περνοῦσε, σάν ἀντάμωσε καταλαχοῦ στό δγαίβα του τόν Κωνσταντή τόν ἀνθρωπάκη τόν ἄκακο καί τόν κιοτή ἀπό γεννησιμοῦ του κι ἀφοῦ καλησπέρισε, κοντοστάθηκε, σάν καλοί χωριανοί ἤθελε νά σταυρώσουνε καί κανά δυό κουβέντες. Καί τόν ρώτησε καλόκαρδα τάχα τό... πῶς πάνε τά σπαρτά του πῶς τούς ἔχει στό σπίτι ἀπό γειά, κάτι καί γιά τά γιδοπρόβατά του καί ἀδεκεῖ δίπλωσε ἡ κουβέντα. Ἐσύ Λευτέρη μου πῶς εἶσαι; Πῶς τά περνᾶς, ἀπό πού μᾶς ἔρχεσαι; Καί δέν ἄργησε ὁ Κωσταντῆς νά λάβει τήν ἀπάντησιν.

Ἄ!... στήν κοινότητα ἤμουν ἀδερφέ, στό τηλεγραφεῖο. Εἶχα μιά συνδιάλεξη γιά κάποια δική μας δουλειά μέ τόν ξάδερφό μου τό Μενέλαο τόν κωροφύλακα ὅπου εἶναι στά Γιάννενα.

Ἄ!... τί κάνει ὠρέ αὐτός ὁ ἄνθρωπος ἀλήθεια, εἶναι καλά; τί σοῦ μολόγησε.

Ἄναστατωμένοι εἶναι ὠρέ Κώστα μοῦ εἶπε, ὄλη ἡ κωροφυλακή σήμερα εἶναι στό ποδάρι καί κᾶνας δέν μπορεῖ νά μαντέψει τό τί θαπογίνει ἀδερφέ.

Οἱ Ρετzaῖοι Κωσταντῆ ἀπόδρασαν μοῦ εἶπε. Ἔκοψαν ἐπές τῆς φυλακῆς τά σίδερα στήν Κέρκυρα καί γίνανε ἀμούντη. Στρατός λέει καί κωροφυλακή ἀντάμα, φάγανε δάγκα τόν τόπο στό νησί μά γιά τήν ὠρα δέν κατάφεραν τίποτα. Ἦτανε

λεεί, κουβεντιασμένοι ως φαίνεται μέ καρaboκώρη καί τούς πήρε ὄλη νύχτα καί τούς ἔβγαλε δῶθε φαίνεται κατά τά παλαιά τους λημέργια.

Τώρα! βάλε μέ τό νοῦ σου Κωσταντῆ σάν τί κακά ἔχουνε νά κάμουνε αὐτοί οἱ ἀντίχριστοι αὐτοί οἱ ἀντεροβγάλτες σέ ὅσους ἔχουνε μαζί τους χαζμλίκια καί ἐδῶ στόν τόπο μας τόν καταραμένο δέν λείπουν οἱ καταδότες. Ἄλιά σέ κείνον φίλε μου ὅπου θ' ἄχει τό τυχερό νά πέσει στά χέρια τους, θά μαρτυρήσει στόν ἀπάνω κόσμο.

Φεύγω Κώστα, συμπάθαμε ἄργησα κι ἔχω κάτι τρανές δουλιές ἀκόμα νά κάμω.

Εἶχε ἀκούσει κι ἄλλες φορές κακά μαντάτα ὁ Κωσταντῆς καί σκάνιασε καί σκιάχτηκε καί κιότρεψε, μά τελικά μέ τόν καιρό, γύρα τόν κόσμο του, γύρα τή φαμελία του καί τίς ἔγνοιες της, ξαναβρῆκε τήν ὑγεία του καί τό δρόμο του κι αὐτός σάν ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ.

Ἐτοῦτο ὅμως τό χαμπέρι ἦταν ἀλλιώτικο. Κιότρεψε ὁ ἄνθρωπος μ' αὐτά πού ἄκουσε, ξαφνιάστηκε ἀπό τοῦ χωριανοῦ του τά μολοήματα καί ἀδεκεῖ τοῦ δέθηκε ἡ γλώσσα, τοῦ κόπηκε ἡ ἀνάσα, πάνιασε ὀλόβολος καί ἀδεκεῖ στή μέση τοῦ δρόμου ἔγειρε μισοπεθαμένος. Ἀπό ἐκεῖ τόν φέρανε σέ ὦρα οἱ δικοί του στό σπίτι καί μέ σαλεμένο τό λογικό του φώναξε, κλεῖστε ἀδέρφια τήν πόρτα καί ἀμπαρῶστε τιν ἐμένα τρυπῶστε με γιατί ἔρχονται οἱ χαραμῆδες νά μέ σφάξουνε. Κι αὐτό νά γίνεται κάθε τόσο, τρυπῶστε με ἔρχονται.

Τυραγνία φτώχεια καί καταφρόνια στερνά στοῦ φρόνιμου δουλευτή τό σπιτόπουλο. Τί γιατροί καί γιατροσόφια τί ξόρκια καί ρεμέντια δέν τοῦ κάμανε ὁ κόσμος του, μά ὁ φόβος-φόβος καί ὁ νοῦς σαλεμένος δίχως κίνας νά μπορεῖ νά βγάλει ἄκρη γιά τό πῶς καί τό γιατί ἔτσι στά καλά καθούμενα νά φωλιάσει μέσα του τόσος φόβος καί νά τρέμει ὁ ἄνθρωπος κι ἀπό τόν ἴσκιο του ἀκόμα. Καί αὐτό οὔτε πού μπόρεσαν ρωτώντας καί ξαναρωτώντας νά τόν κάμουνε νά τούς πεῖ τό μυστικό.

Καί ζοῦσε ἡ φαμελιά στήν καταδίκη καί ὁ ἄνθρωπος στή δυστυχία του.

Ὁ Λευτέρης κατά πρώτου, τό ξεκίνησε σάν ἀστεῖο τό πράγμα καί δέν εἶπε σέ κανέναν τίποτα, αἶντε εἶπε μέσα του κάτι τέτοιο τοῦ χρειάζονταν τοῦ κιοτήλα τοῦ ψευτονατή. Μά ὅσο περνοῦσε ὁ καιρός καί ἡ δουλειά πήγαινε ἀπό τό κακό στό χειρότερο, ὅσο ἔβλεπε τή δυστυχία πού φόρτωσε στή φαμελιά, ὄλο καί κάτι τοῦ τριβούλιζε μέσατου σάν τό σαράκι, ὄλο καί φούντωνε στήν ψυχή του ἡ ἐνοχή γιά τό κρίμα, γιά τό ψέμμα ὅπου εἶπε καί πού ἔπεσε σάν βόλι στοῦ χωριανοῦ του τοῦ ἄμοιρου τήν ψυχή καί τή λάβυσε ἀγιάτρευτα. Ὡσπου... κάποια φορᾶ σέ καιρό, θές ἀπό κάτι ἀνημπόριες ὀπούχαν πέσει στή φαμελιά του, θές ἀπό κάτι λόβες πού κατατρέχανε τά σπαρτά του, τά χρειάστηκε ὁ ἄνθρωπος.

Ἄχ! ὦρέ! τί κακό ἔκαμα ἐγώ ὁ κιαρατάς, εἶπε μονολογώντας κάποια μέρα στό δρόμο, τήν ὦρα πού γύριζε θερμασμένος ἀπό τό γιατρό, ἀμάρτησα καί συκαρεμούς δέν ἔχω. Καί καλά λένε πῶς ἐδῶ στόν ἀπάνω κόσμο πληρώνονται ὄλα τά κακά καμώματα τοῦ κάθε παλιανθρώπου. Τό συλλογίστηκε κι ἄλλες φορές κι ἀκόμα πλιότερες τό γυρούφερε στό μυαλό του ὡσπου κάποια μέρα τό πήρε ἀπόφαση.

Ἐνα ἀπόβραδο τῷπιασε ὄξω ἀπό τήν ἐκκλησιά καί σάν εἶδε τόν παπούλη ν' ἄρχεται, τοῦ μπῆκε μπροστά. Παπά μου, τοῦ εἶπε συμπάθαμε καί μὴν παραξενευτεῖς γι' αὐτό ὅπου θά σοῦ εἰπῶ. Θέλω νά ξεμολογηθῶ.

Ὁ παπούλης τόν κοίταξε λίγο παραξενεμένος μά στερνά προχώρησε ἄνοιξε

τὴν ἐκκλησίᾳ καὶ τὸν κάλεσε μέσα. Τὸν ἄφησε λίγο νὰ περιμένει στὸ μισοσκόταδο, μῆκε στὸ ἱερό ἄναψε τὸ καντήλι τοῦ Κυρίου καὶ ματαβῆκε. Μπροστά στῆς ἐκκλησιᾶς τὸν Ἅγιο τὸν κάλεσε κοντά του, τοῦκανε νόημα νὰ σκύψει τὸ κεφάλι, τοῦ τὸ σκέπασε μὲ τὸ πετραεῖλι καὶ μὲ σιγανή φωνή τοῦ διάβασε μιὰ συγχωρητικὴ εὐχή. Στερνὰ τὸν ματασῆκωσε ὀρθὸ καὶ κοιτάζοντάς τον στὰ μάτια τοῦ εἶπε μὲ στοργὴ καλοῦ πατέρα. Ὅλοι παιδί μου στὴ ζωὴ μας κάναμε καὶ κάνουμε ἁμαρτίες, μόνον ὁ Θεὸς εἶναι ἀναμάρτητος. Ὅμως ἐκεῖνος ὁ πολυεὐσπλαχνος, σάν μᾶς δεῖ νὰ μετανοιώνουμε ἀληθινὰ γιὰ τίς κακές μας πράξεις καὶ τὸν παρακαλέσουμε μὲ τὴν καρδιά μας νὰ μᾶς συγχωρέσει, ἐκεῖνος τὸ δίχως ἄλλο θὰ τὸ κάνει, ἔχε πίστη.

Καὶ τώρα, γιὰ πέσμου ποιῆς τέκνον μου ἀπὸ τίς πράξεις σου εἶναι πού σέ βασανίζουν. Γιὰ ποιῆς μετάνοιωσες καὶ θέλεις νὰ ζητήσουμε τὴ συγνώμη ἀπὸ τὸν Κύριο.

Καὶ ἀδεκεῖ, παπά μου, τοῦ εἶπε ὁ Λευτέρης, πολλῶν χωριανῶν εἰρωνεύτηκα τὴν ἀδυναμία καὶ ἄλλους τόσους γέλασα καὶ κορόεδεψα καὶ συκοφάντησα ἀκόμα ἔτσι γιὰ τὸ τίποτα, ἔτσι γιὰ νὰ γελάσω στερνὰ μὲ τὸ χάλι τους, ὅμως ἓνα ψέμμα ὅπου εἶπα γιὰ τοὺς κλέφτες κάποτε στὸν καημένον τὸν Κωσαντὴ τὸ φέρω βάρος στὴ ψυχὴ μου καὶ ὅσο τὸ συλλογιέμαι θλίβομαι κι ὅλο μπροστά μου τὸ βρίσκω καὶ τυραννιέμαι.

Σάν τ' ἄκουσε ὁ παπούλης κούνησε τὸ κεφάλι ὄχι καὶ τόσο παραξενεμένος. Ὅλα γίνονται εἶπε ὅταν ὁ διάβολος βάλει τὴν οὐρὰ του. Τέκνον μου, τοῦ εἶπε, κακὸ ἦταν αὐτὸ ὀπόκαμες, μεγάλο κακὸ σέ ἓνα ἄνθρωπο σ' ἓναν οἰκογενειάρχην καὶ τὴ φαμελιά του μὰ ἀφοῦ μετάνοιωσες καὶ ἐξομολογήθηκες τὸ ἁμάρτημά σου ὁ καλὸς Θεὸς καὶ αὐτὸς θὰ σοῦ τὸ συγχωρέσει, ὅμως φρόντισε ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα νὰ εἶσαι ἄνθρωπος σωστός καὶ καλὸς χριστιανός. Ὅτι παιδί μου δέν θὰ θέλεις νὰ κάμουμε οἱ ἄλλοι σέ σένα, νὰ μὴν ξανακάμης καὶ ἐσύ στοὺς ἄλλους. Ἄϊντε τώρα στὸ καλὸ σου καὶ ὁ Θεὸς νὰ σέ φωτίσει νὰ γίνῃεις καλὸς ἄνθρωπος.

Καὶ ἔφυγε ὁ Λευτεράκης κάπως ξαλαφρωμένος γιὰ τὴν ὥρα. Βλέπεις... ὅπου μικρομάθει λένε, δέν γερονταφήνει.

Σέ μέρες τὸ πάθημα τοῦ Κωσαντιῆ τὸ κουβέντιασε ὁ παπὰς μὲ κάποιους προέστους τοῦ χωριοῦ καὶ ὅλοι ἀντάμα καταλήξανε στὴν ἀπόφαση πὼς κάπως ἔτσι θὰ πρέπει νὰ γίνει. Ἀφοῦ ὁ φόβος εἶπανε ἦταν ἐκεῖνος πού τρύπωσε στὴν ψυχὴ τοῦ φαμελίτη τὸ δαίμονα, ὁ φόβος θὰ πρέπει καὶ νὰ τὸν ξαναπάρει. Καὶ ἓνα σύθαμπο κάποιας βροχερῆς μέρας σάν νὰ μὴν ἔφταναν τ' οὐρανοῦ τὰ μπουμπουνητὰ καὶ τὰ ἀστροπελέκια ξάφνου καθὼς ἦτανε ἀποφασισμένο, γύρα ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Κωσαντιῆ κρισάναγε ὁ τόπος ἀπὸ τίς ντουφεκιῆς ὀπόριχνε στὸν ἀέρα ὁ ἀγροφύλακας μὲ κάπι κυνηγούς καὶ ἔτρεμε ἡ γειτονιά καὶ βρόνταγε ἀπὸ ἀντρίκιες φωνές ὀπόλεγαν, πιάστε τους ἀδέρφια σκοτώστε τοὺς χαράμηδες νὰ γλυτώσουμε.

Ἡ φαμελιά τοῦ ἀρρώστου ἔκαμε κι' αὐτὴ πὼς σκιάχτηκε κι ὅλοι ἀντάμα κλειδαμπαρωμένοι στὸ σπίτι τρέμανε καὶ σταυροκοποῦνταν τάχα γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὸ κακὸ τὸ μεγάλο.

Σάν σέ λίγο σταμάτησαν οἱ ντουφεκιῆς καὶ ἡ καμπάνα τῆς ἐκκλησιᾶς ἄρχισε νὰ χτυπᾷει χαρούμενα σάν σέ πανηγύρι, κάποιος ἀπὸ τοὺς σπιτίσιους ἀνοίξε τὴν πόρτα κρυφαγνάντηψε τάχα ὄξω καὶ σάν εἶδε κόσμον πρόσχαρο γύρισε μέσα καὶ χοροπηδώντας ἀνάμεσα στὴ φαμελιά φώναζε χαρούμενος, ἀνοίξτε ὦρὲ πόρτες καὶ

παραθύρια και βγῆτε ὄξω νά εἰδεῖτε καί νά μάθετε, τούς βάρεσαν τούς κλέφτες, ὡς ἐδῶ παρακατούλια τούς ἔφερε ντουφεκώντας τό ἀπόσπασμα καί τούς ἀποτέλειωσαν. Χαρήτε κόσμε καί σεργιανάτε ἄφοβα καί νύχτα καί μέρα ἀπό ἐδῶ καί πέρα.

Καί ματάβαλαν τό φωνόγραφο καί γιόμισε τό σπίτι κόσμο χαρούμενο καί ἀνάψανε ὅλες τίς φέξεις καί ἀνάψανε καί ὄξω στήν αὐλή τρανή τζιαμάλα καί ἄλλοι μπῆκαν στό χορό καί ἄλλοι κουτσοπίνανε ρακί κι ἄλλοι τό ρίξαν στό τραγούδι.

*Τούς κλέφτες τούς χαλάσανε
τούς κλέφτες ὠρέ τούς κλέφτες.*

Μέ τό ὀπούειδε ὁ Κωνσταντῆς κόσμο βαρετό καί χαρούμενο μέ τό πού ἄκουσε κι αὐτός πῶς τούς χαραμήδες τούς βαρέσανε, βγῆκε ἀπό τήν κρυψώνα του ὡς τό θυροστώμι κι ἀγνάντεψε ὡς πέρα στά βουνά κι ἔνοιωσε λένε ὁ καημένος λεύτερος ἀπό φόβο κι ἀνάλαφρος ἀπό τοῦ κακοῦ τήν ἔγνοια. Καί σάν οἱ δικοί του τόν κάλεσαν στό χορό κῆρθε κι αὐτός ἐκεῖ κοντά τούς ἄλλους κάτι γυροβολιές ματαγελάσανε τά χεῖλη του καί ἀγάλια-ἀγάλια σάν νά ξαναμπῆκε ὁ οἰκογενειάρχης στή ζωή ὅπως καί πρῶτα φρόνιμος ἄν καί λίγο κιωτεμένος πάντα.

Χαρήκανε σ' ἀλήθεια καί οἱ χωριανοί σάν εἶδαν καί σάν ἔμαθαν τό θάμα ἀπόκαμε τοῦ παπούλη ἡ πίστη καί τῶν γερόντων ἡ σοφία κι ὅλοι ἀντάμα εἶπανε. – Καλά εἶναι τ' ἅγια τοῦ Θεοῦ, καλά καί τά ρεμέντια.

Τώρα, πᾶνε χρόνια πιά ἀπότά τότε καί δῶθε. Τούς Ρετzaίους τούς λάβανε. Ὁ Κωσταντῆς πότε χαρούμενος καί πότε κιωτεμένος, πότε χορτάτος καί πότε νηστικός τήν ἔγραψε τήν ἱστορία του καί διάβηκε καί πάει γιά τόν ἄλλο κόσμο ἥσυχος πιά καί σίγουρος γιά τίς καινούριες ὀπορχόνταν πίσω του γενιές. Ἡ ἔξουσία πῆρε τό ἀπάνω χέρι καί καθῶς εἶπανε τότε, ἀπ' ἐδῶ καί πέρα ἀδέρφια θά παίξει ὁ σκύλος μέ τή γάτα καί ὁ λύκος θά κοιμᾶται ἀγκαλιά μέ τ' ἀρνάκια. Οἱ πολλοί τό πίστεψαν. Μά βλέπεις εἶναι κομμάτι ἀσυμπίβαστο, γιατί ὁ σκύλος θά εἶναι σκύλος καί ὁ λύκος τήν τρίχα θά ἀλλάξει τό χούι του ποτέ.

Τώρα!... καθῶς φαίνεται καί καθῶς εἶναι, ὁ μεγαλοδύναμος ἀνέβηκε πολύ ψηλά στόν οὐρανό, τῶν δέ γερόντων ἡ σοφία ξαγοράστηκε στή γῆ ἀπό τό καθεστημένο – καί παζαρεύεται καθημερινά στοῦ-τζόγου-τό βωμό. Οἱ κλέφτες νεκραναστήθηκαν, λημέριασαν σέ μέγαρο σέ γυάλινα παλάτια καί ξαγοράζουν ἀδιάκριτα, ὅμως πολιτισμένα καί μέ τόν ὑπολογιστή. Οἱ χαραμήδες τά παράτησαν τά βουνά καί τά βαθιά λαγκάδια καί κατέβηκαν στής ὀλόφωτης πολιτείας τούς παράδεισους. Ἐκεῖ ἐκπολιτίστηκαν, καλωπίστηκαν, ἀρωματίστηκαν, σπουδάσανε γυάλινη εὐγένεια καί ὑπηρετοῦνε τήν παγκόσμια μηχανοραφία.

Τώρα οἱ... σπουδαῖοι παρακαλοῦνε μέ τή μηχανοκίνητη ἀρχοντιά καί κυνηγᾷν λέει, χονδρά παιγνίδια συμπιβασμένοι μέτό καθεστημένο καθῶς τό βαφτίσανε βγάζοντάς του παχύ μερίδιο ἀπό τῆς δυστυχίας τίς ἀποδοχές. Λαδώνοντας ἐπίσημα καί ἀνεπίσημα τή μηχανή βιάζουν καί ἐκβιάζουν, ἀγοράζουν καί ξαγοράζουν, ἀφιονίζουν ἀδύναμες συνειδήσεις.

Καμμένε... Κωσταντῆ!

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΕΝΑΣ ΕΡΩΤΑΣ ΤΟΥ ΝΟΤΗ ΜΠΟΤΣΑΡΗ

Τὸ μάθатаν τί γίνηκε - μπωμπῶ ἢ μεσοῦλα ἢ λιανὴ -
τὸ Γενάρη, τὸ χειμῶνα - πέρδικα χρυσῆ τριγῶνα. -
Μιὰ -λυγερῆν - ἐξέβγαينه - μπωμπῶ ἢ μεσοῦλα ἢ λιανὴ -
μέσ' ἀπ' τὸ Βουλγαρέλι - περιβόλι μου κι' ἀμπέλι -
Κι' ὁ Νότης τὴν ἐφώναξε - μπωμπῶ ἢ μεσοῦλα ἢ λιανὴ -
ψηλὰ ἀπ' τὸ παραθύρι: - «Δὲ μᾶς κρένεις τζοβαῖρι»;
- «Φοβοῦμαι, Νότη, σκιάζομαι, - μπωμπῶ ἢ μεσοῦλα ἢ λιανὴ -
σκιάζομ' ὄχ τὸν πεθερό μου κι' ὄχ τὸν ἄντρα τὸν ὀχιρό μου».
- «Μὴ σκιάζεσαι, Γιαννούλα μου - μπωμπῶ ἢ μεσοῦλα ἢ λιανὴ -
γιατ' ἐγὼ τοὺς περγιορίζω, τὸ ντουφέκι τοὺς γυρίζω.
Ἐγὼ γιὰ σένα κάνομαι - μὰ τὸ σταυρὸ πού κάνουμε -
πουλῶ καὶ τ' ἄρματά μου, νὰ σ' ἔχω ὄω σιμά μου».

(τοῦ Βουργαρελιοῦ Ἄρτας)

ΓΑΜΟΣ ΓΕΡΟΝΤΑ

Σάν ἀπού - μπά κακιά του μέρα
σάν ἀπούειδα τοῦ Σαββάτου
σάν ἀπούειδα τοῦ Σαββάτου
σ' ἓνα πλάτανο ἀπὸ κάτω

Καί τοῦ δί - μπά κακιά του μέρα
καί τοῦ δίναν γιὰ γυναίκα
καί τοῦ δίναν γιὰ γυναίκα
δῶδεκα χρονῶ μπεμπέκα

Ἐπαντρέ - μπά κακιά του μέρα
ἐπαντρέψαν ἓνα γέρο
ἐπαντρέψαν ἓνα γέρο
ἑκατὸ χρονῶ τὸν ξέρω

Σκύβ' ου γέ - φτού κακιά του μέρα
σκύβ' ου γέρους νά τή φλήσ'
σκύβ' ου γέρους νά τή φλίσ'
σάλια μύξες θά τν' γιομίσ'

Σκύβ' ου γέ - φτού κακιά του μέρα
σκύβ' ου γέρους ν' ἀγκαλιάσ'
σκύβ' ου γέρους ν' ἀγκαλιάσ'
κι τούν ἔμασε νά κλάσ'

(τοῦ Ραδοβιζιοῦ Ἄρτας)

ΠΟΙΗΣΗ

ΝΟΣΤΟΥ ΛΑΧΤΑΡΑ

Πρώτη μου πόλη
Πατρίδα μου μικρή
πρώτη αγάπη
τοῦ δέντρου μου ρίζα.
Μιά ἀγκαλιά οἱ γειτονιές σου
εὐωδιάζουν γιασεμί
καί τὰ σεμνά γεράνια σου
τό χώμα προσκυνᾶνε
παιδί ἐγώ
ἀκόμα ἕνα παιδί
κοντά σου ἄν βρεθῶ
δέν μεγαλώνω.
Στίς γειτονιές σου πάλι περπατῶ
πρῶτο φιλί
στίς νεραντιζιές κρυφά νά πάρω
μελαγχολῶ, δέν κλαίω
μονάχα νοσταλγῶ
ἐκεῖνο τό σεριάνι
στά γκρίζα δειλινά
σέ πέτρινα πεζούλια
σάν ἤμουν νά μετρῶ
Ἥλιογέρματα
Πανσέληνους
καί ἄστρα φωτεινά.

Πρώτη μου πόλη
Πατρίδα μου καί γῆ
νόστου λαχτάρα
ὄνειρου μου ἦλιε.
Στοῦ γεφυριουῦ τίς καμάρες
ἀνασταίνονται οἱ θεοί
κι ἐγώ θαρρῶ τούς θρύλους σου
ἄν μάθω, θά σοῦ μοιάσω
παιδί μικρό
ἀκόμα, στήν ψυχῆ,
σέ ψάχνω νά σοῦ πῶ
τά ὄνειρά μου.
Στήν πιό ψηλή καμάρα ἄν σταθῶ
ἴσως ἐκεῖ
αἰχμαλωτίσω τό φεγγάρι.
Στοῦ ποταμοῦ τήν ὄχθη
ἐπίμονα κοιτῶ
ἐκεῖνο νά σιμώνει
στό χάδι μου κοντά
ἀπόρητα σημάδια
κι ἀλήθειες νά τοῦ πῶ
πού μου ἔμαθε
πού τοῦ ἔκλεψε
σέ χρόνια παιδικά.

BANTA ΚΟΥΤΣΟΚΩΣΤΑ

ΠΕΖΟΤΡΑΓΟΥΔΟ

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ

Γλιστρώντας πότε-πότε ἀπό τό κυνήγι, κάποιου ιδανικοῦ πού ξεφεύγει θέλοντας νά ξεχάσω, μέσα σέ μιὰ ἀνεύθυνη ἀτμόσφαιρα, πού σοῦ ἀφαιρεῖ τή δύναμη καί τόν πόνο τῆς σκέψης, γυρνοῦσα σχεδόν νοκτιάτικα μόνη σέ κάποιο δρόμο μιάς πολιτείας. Ἄπαλή βροχή, φερμένη μέ τ' ἀγέρι, πού ἦ ὑγρή του ἀνάσα σέ μούδιαζε γλυκά, ἐπλεκε μέ μύριες ἀσημόκλωνες εἰδύλλιο στίς φυλλωσιές τῶν δέντρων, φλυαροῦσε στή μαύρη τοῦ δρόμου ἄσφαλτο. Ἡ μυρουδιά τῆς βρεγμένης γῆς σέ νάρκωνε καί τὰ ταμπλό πού ξετυλίγονταν στό πέρασμα, κατέβαιναν ἀκαταπόνητα σέ ἕνα κενό, πού λές καί κατάπινε ἀχόρταγα, χωρίς ποτέ νά γεμίζει. Τό πνεῦμα, τό ἐγώ μου, εἶχανε κοιμηθεῖ. Ὁ ρυθμικός κρότος τοῦ βαδίσματος μοῦδινε την αἴσθηση τῆς ὑπαρξης. Κι ὀλοένα προχωρῶ στό δρόμο πού φρουροῦν καί φωτίζουν οἱ νυσταγμένες κολῶνες. Τά φῶτα τους φαντάζουν μπροστά μου ὅμοια φωτεινά. Μά καθ' ἕνα πού φτάνω μοῦ φαίνεται λιγότερο λαμπερό ἀπ' ὅ,τι φάνταζε ἀπό μακριά... Καί κοιτώντας πίσω μ' ἀπορία, τὰ βλέπω τό ἴδιο φωτεινά, σάν πρῖν τὰ φτάσω. Ἔτσι, σιγογυρνώντας στό λουσιμένο ἀπό τή βροχή δρόμο, μοῦ ψιθυρίζει νοσταλγικά, σάν ἀπάντηση τ' ἀγέρι «τόσο πιό ὠραῖο ὅσο καί πιό μακριά».

ΛΙΤΣΑ ΤΟΛΗ - ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, 1946

ΒΡΕΦΟΚΤΟΝΙΑ Β΄

Ἡ πρώτη ἐπὶ Ἡρώδου βασιλέως,
ἡ δευτέρη ἐπὶ συντηρητοῦ.
Μισό παιδί στήν κάπνα ἀκόμα
καί μισό
σ' ἓνα τετράγωνο χρωμάτων
αἰχμηρό

μέ ἀκοντισμένη τήν κραυγή τῆς μάνας
καί τό μαντήλι ὀλοθυγμό
πού εἶμαι μισή στήν κάπνα ἀκόμα
μέ τόσο γύρω φῶς ἐσπερινό.

ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ

Τίς ὀπτικές γωνίες
ἐξάντησα.
Πῶς νά κοιτάξω
τό γεφύρι.

Ἄνεμελα,
μέ ὄλες τίς μνημες
ὅσων τό διαβῆκαν,

Σύνορο
ἦ
Παραλογή.

Γίγαντα σῶμα
πού περνᾶ
τήν ἱστορία ἀντίπερα,
Χριστοφόρο ἅγιο
παροπλισμένο
ἀπό μᾶς πού ἐπιμένουμε
νά μή διαβαίνουμε
πουθενά.

ΑΡΤΑ

Ἄρτα εἶσαι ἡ παλιά κι ἔνδοξη Ἀμβρακία,
τοῦ Ἀμβρακα, τοῦ Πύρρου· ἥλιος ἐπανατέλλων,
τῶν γενναίων Δουκάδων, Κομνηνῶν καί Ἀγγέλων,
μιά πρωτεύουσα λαμπρή, μέ τόση ἱστορία.

Πόλη τῆς Θεοδώρας, μιᾶς ἄνασσας Ἀγίας,
μέ ναούς βυζαντινούς καί κάστρο δοξασμένο,
μέ γεφύρι πέτρινο, χιλιοτραγουδισμένο,
τοῦ Ἀράχθου, τῶν πορτοκαλιῶν, τῆς εὐωδίας.

Πόλη δύο παλιῶν πολιτισμῶν, θεία, μεγάλη,
τῶν πολλῶν ἀγώνων, τῶν θυσιῶν καί τῶν θρύλων,
τῆς ἔντιμης δουλειᾶς, τῆς χαρᾶς ὡς καί τῶν φίλων
ὅπου ἡ πρόοδος ἀκτινοβολεῖ καί θάλλει.

Πόλη πού πάντα πιστή στίς παραδόσεις μένει,
τῶν γραμμάτων, τῶν καλῶν τεχνῶν, τῶν ἀθλημάτων,
τῶν ἔργων, τοῦ δίκαιου λόγου καί τῶν ἀσμάτων·
Χαῖρε Ἄρτα τῆς Νιότης, πόλη ἀγαπημένη.

ΚΩΝΣΤ. Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ

ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΟΧΟΡΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΘΕΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΜΑΡΙΑΣ ΝΤΑΛΛΑΚΑ

Είσαγωγή

Ο τίτλος της παρούσης μελέτης είναι προσεγγίζοντας τη μουσικοχορευτική παράδοση της Φιλοθέης Άρτας. Μέ μεγάλη δυσκολία συνέλεξα τό υλικό του πονήματος, έπειδή βασικά άπουσίαζαν οι φορείς της παράδοσης. Η μουσικοχορευτική παράδοση της περιοχής δέν έχει ακόμη καταγραφεί και τά τραγούδια δέν έχουν ήχογραφηθεί. Μόνο λίγες ήλικιωμένες γυναίκες είναι αυτές που διατηρούν άνεξίτηλα στή μνήμη τους τούς χορούς, τά τραγούδια και μοιρολόγια της περιοχής, τά όποία είναι τά μόνα που διατηρούνται, θά ύποστήριζα, χωρίς νά έχουν ύποστει καμία αλλαγή.

Γνωστοί παράγοντες, κοινωνικοοικονομικοί και πολιτισμικοί κυρίως, συνέβαλαν στή μεταβολή της μουσικοχορευτικής παράδοσης. Η έσωτερική μετανάστευση, αλλά και ή άστικοποίηση, που είναι άπόρροια της σύντομης έπικοινωνίας μέ τήν πόλη της Άρτας, ή άπόσταση από τήν όποία ύπολογίζεται ότι είναι έξι χιλιόμετρα, είναι δύο από τούς σημαντικότερους.

Άνθρωπογεωγραφία

Η περιοχή του Δήμου Φιλοθέης εκτείνεται σέ μία τεράστια έκταση, του κάμπου της Άρτας στό 50 χιλιόμετρο της Έθνικής όδου Άρτας-Ίωαννίνων. Ο νομός της Άρτας άποτελεί έναν από τούς τέσσερις νομούς της Ηπείρου. Η Ηπειρωτική μουσική παράδοση, ξεχωριστή στόν Έλλαδικό χώρο για τό αξιόλογο μουσικό ύφος της, αντιπροσωπεύει τή στεριανή παραδοσιακή μουσική.

Η ένασχόληση των κατοίκων της περιοχής μέ τήν άγροκτηνοτροφία, ως κύρια άπασχόληση, και ή συστηματική καλλιέργεια των έσπεριδοειδών άποδίδουν τήν κοινωνικοοικονομική φυσιογνωμία της Φιλοθέης.

Παρόλο που ή κύρια άσχολία των κατοίκων είναι ή άγροκτηνοτροφία, έν τούτοις όμως δέ διατήρησε σέ μεγάλο βαθμό αυτή ή άγροτική κοινότητα τήν παραδοσιακή της μορφή. Παρατηρούμε ένα βαθμό άστικοποίησης που άνέρχεται σέ ποσοστό 90%.

Άπό τά πρώτα κίολας χρόνια της κοινωνικοοικονομικής της άνόδου, γύρω

στή δεκαετία του '50, ή οικονομική άνθιση ήταν τό ξναυσμα νά δεχτεί ή περιοχή άρκετούς νέους κατοίκους, πού προέρχονταν από τίς οικονομικά αδύναμες περιοχές τής Ήπειρου, είτε μέ τή μορφή έσωτερικής μετανάστευσης, είτε μέ τό θεσμό τής έξωγαμίας. Οί πολιτιστικές καταβολές τών νέων κατοίκων έπηρέασαν ώς ένα βαθμό τά πολιτιστικά δεδομένα του τόπου.

Έξαιτίας τής γειννάσης μέ πολλά άστικά κέντρα, ιδίως πόλεις τής Ήπειρου, δέχτηκε ξένα πολιτιστικά φαινόμενα, τά όποία έπειδή περιείχαν άρκετά κοινά σημεία, μέ τά ντόπια, άφομοιώθηκαν εύκολα. Ήταν δύσκολο νά άπομονωθεί ή περιοχή από τίς γύρω μουσικές επιδράσεις και νά άποτελέσει ξεχωριστή άνθρωπογεωγραφική πολιτισμική ένότητα, μέ συνέπεια, ή τοπική μουσική παράδοση νά μίν άντέξει μέσα στο χρόνο.

Σύντομη ιστορία τής Φιλοθέης¹

Ή άρχαία όνομασία τών Χαλκιάδων ήταν Δεξαμεναί. Αύτή ή περιοχή άποτελούσε πόλη τής άρχαίας Άμβρακίας, (πού είναι ή σημερινή Άρτα). Έλαβε τήν όνομασία αύτή από τό Δεξαμενό γιό του Μολοσσού και τής Άμβρακίας κόρης του Φόρβαντα γιού του Ήλιου². Κατοικούσε σ' αύτή τήν περιοχή ένα από τά δεκατέσσερα έθνη, πού βρισκόταν τότε στην Ήπειρο μέ τήν ίδια όνομασία Δεξαμενές, αυτό άναφέρει ο Θεόπομπος, πού στηρίζεται σε μαρτυρία του Στράβωνα³.

Ή Άμβρακία ήταν σημαντική άποικία τών Κορινθίων στη Βορειοδυτική Έλλάδα, ιδρύθηκε τό 625 π.Χ., άπέτελεσε βασικό έμπορικό κόμβο τόν 6ο αιώνα π.Χ. πρós τή Βορειοδυτική Έλλάδα⁴.

Είναι αδύνατο νά προσδιοριστεί ακριβώς ή χρονική περίοδος, κατά τήν όποία έμφανίστηκαν τά πρώτα σημάδια ζωής στην περιοχή. Ύπάρχει βέβαια και ή άλλη άποψη, σχετικά μέ τήν όνομασία Δεξαμενές, ότι ίσως οί Δεξαμενές νά ήταν ή Σαλαώρα, πράγμα αδύνατο, έφόσον έπρόκειτο γιά λιμάνι κοντά στην άρχαία πόλη Άμβρακία, άποψη, πού στηρίζεται από πολλούς ιστορικούς (βλ. σημ. άρ. 2).

1. Συμπεριλαμβάνονται σ' αυτό τό Δήμο τά χωριά Χαλκιάδες και Καλαμιά, πού άποτελούν τό Δήμο Φιλοθέης από τό 1994. Προηγήθηκε και μιά άλλη σύντομη έπισκόπηση τής ιστορίας τής Φιλοθέης στή μελέτη μου, Μαρία Νταλάκα «Γεωγραφικά Χαλκιάδων-Καλαμιάς», Έκδόσεις Άμβρακία, Άρτα 1996, σ. 9-11. Ή παρούσα μελέτη συμπληρώθηκε μέ νέα διβλογραφικά στοιχεία.

2. Μελετίου Γεωγραφία, Παλαιά και Νέα, Άνθιμου Γαζή του Μηλιώτου, Τόμος Β', Βενετία 1807, σ. 289. Τήν ίδια άποψη ύποστηρίζει και ο Στέφανος Βυζάντιος στο έργο του «Περί Πόλεων», «Δεξαμεναί, μέρους τής Άμβρακίας από Δεξαμενού του Μεσόλου, και Άμβρακίας τής θυγατρός Φόρβαντος του Ήλιου. Τό έθνικόν Δεξαμεναίος, ως Άριστοτέλης φησιν εν τή Άιθρακιωτών Πολιτεία», (1687) σ. 230. Τό ίδιο γράφει ο συγγραφέας στο άλλο έργο του «Γεωγραφικό Λεξικό», Ένετίση: Παρ' Άλδω, (1502), (Χ.σ). Άκόμη βλ. Σεραφείμ Ξενοπούλου, του Βυζαντίου, Δοκίμιον ιστορικών περι Άρτης και Πρεβέξης, Έκδόσεις του Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ», Άρτα 1986, σ. 42. Επίσης βλ. Πάνη Τσούτσινου, Πέντε Άρτινά Μελετήματα, Άθήνα 1982 σ. 8. Άκόμη Δημητρίου Σεμιτέλου, Ήπειρωτικόν Βιβλίον Πρώτο, Βερολίνο 1854, σ. 63, Grimal Pierr, Λεξικό τής Έλληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας, Έκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη, σ. 165. Επίσης Μιχ. Περάνθη, Άμβρακία, Άθήνα 1954, σ. 154.

3. Άθανασίου Σταγειρίτου, Ήπειρωτικά, Ιστορία και Γεωγραφία τής Ήπειρου Παλαιά και Νέα και Βίος του Πύρρου, Βιέννη 1819, σ. 26. Άκόμη βλ. Χρ. Χρηστοβασίλη, Η Ήπειρος Γεωγραφικώς και Έθνολογικώς από τών Άρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι σήμερα, Άθήνα 1905, σ. 15.

4. Χρυσήδος Τρουδάρα-Σούλη, Άμβρακία, Έκδοση του Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ», Άρτα 1992, σ. 18.

Μέχρι τόν 1ο π.Χ. αιώνα, ο κάμπος τῆς Ἄρτας καλυπτόταν ἀπό νερά, πού ἐναλλάσσονταν σέ διάφορα κόμματα ξηρᾶς καί βάλτου. Τά ὄρια τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου ἔφταναν μέχρι τά τεῖχη τῆς Ἀμβρακίας. Ἐνα ἀπό τά λιμάνια τῆς Ἀμβρακίας ἦταν στίς Δεξαμενές⁵. Ἐτσι λοιπόν ἀπό τούς ιστορικούς χρόνους ἄρχισαν οἱ προσχώσεις τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου καί τοῦ Λούρου, ἡ λάσπη κάλυψε τά νερά καί σχηματίστηκε ὁ κάμπος τῆς Ἄρτας⁶.

Τό 1777 ὅταν χιζόταν ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐπισκέφτηκε τήν περιοχή ὁ Κοσμάς Αἰτωλός, ὅπου δίδαξε καί ἔκανε θαῦμα⁷.

Ὅπως ἀναφέρεται στό «Δοκίμιον» τοῦ Σεραφεῖμ Ξενόπουλου λειτουργοῦσε τό 1881 στούς Χαλκιάδες ἀλληλοδιδασκτικό σχολεῖο μέ ἕνα δάσκαλο καί 120 μαθητές⁸.

Στά νεότερα χρόνια τήν περιοχή τῆς Καλαμιᾶς, τῶν Χαλκιάδων, τῶν Γεωργουσσῶν καί τοῦ Ρόκα κάλυπτε βάλτος μέ νερό. Αὐτός ὀνομαζόταν Βάλτος Χανοπούλου ἢ Βόσας, τήν ἀποξήρανση τοῦ ἔλους πραγματοποίησε ὁ Μπέης τῶν Ἰωαννίνων Σαδίκ⁹.

Τήν περίοδο κατοχῆς τῶν Ἰονίων Νήσων ἀπό τούς Ἐνετούς ἡ περιοχή δεχόταν συχνά ἐπιδρομές τῶν Ἐνετῶν, πού εἶχαν ὀρηκτήριο τήν περιοχή τῆς Ἁγίας Μαύρας. Γιὰ νά ἀποφύγουν οἱ Ἀρτινοί αὐτές τίς ἐπιδρομές, ἀναγκάστηκαν μέ τή συνεργασία τῶν γύρω περιοχῶν, νά πληρώνουν ἐτησίως στούς Ἐνετούς 1.500 ρεάλια. Ἡ Φιλοθέη εἶχε ἀντιπρόσωπο στήν ἐπιτροπή, πού ἔδρευε στήν Ἄρτα μέ σκοπό νά στέλει ἀντιπροσώπους στούς Ἐνετούς, καί νά διαμαρτυρηθοῦν γιά τίς ἐπιδρομές αὐτές¹⁰. Σύμφωνα λοιπόν μέ τό λεπτομερές κατάλογο, πού δημοσιεύεται στά Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, τά χωριά τῆς πεδιάδας τῆς Ἄρτας, θά πλήρωναν: Γεωργοσοί 5 ρεάλια, Χαλκιάδες 15 ρεάλια καί Ρόκα 12 ρεάλια¹¹.

Ἡ περιοχή τῆς Φιλοθέης ἀναφέρεται ἀπό τόν Πουκεβίλ, ὅταν εἶχε πραγματοποιήσει τήν περιήγησή του στήν Ἠπειρο τό 1820¹².

Στίς 29 Ἀπριλίου 1897, ἡ 3η Ταξιαρχία μέ ἐπικεφαλῆς τόν Γκολφινόπουλο βάδισε ἐναντίον τῶν Τούρκων καί κατέλαβε τούς Χαλκιάδες. Στίς 3 Μαΐου, ὅμως οἱ Τούρκοι κινήθηκαν ἀπειλητικά ἐναντίον τῆς Φιλοθέης καί τῆς 3ης Ταξιαρχίας καί ἐπανακατέλαβαν τήν περιοχή. Οἱ ἑλληνικές δυνάμεις ἀποσύρθηκαν στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου¹³.

5. Πάνη Τσοῦταινου, ὅπ.π., σ. 8.

6. Πάνου Γρίσπου, «*Συμβολή στή μελέτη τῆς Παλαιογραφίας τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου*», Ἡπειρωτική Ἑστία, Τόμος Ζ', Αὐγουστος 1958, σ. 875-880. Ἐπίσης βλ. Γιάννη Τσοῦταινου, ὅπ.π., σ. 30, σημ. 12. Ἀκόμη βλ. Hammond N.G.L., Ἡπειρος μτφ. Ἀθανασίου Γιάνγκα, Ἐκδόσεις Ἡπειρωτική Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 1971, σ. 157.

7. Λάμπρου Χ. Κασελούρη, *Ιστορικά καί Λαογραφικά τῆς Ἄρτας*, 2η ἐκδοση, Ἀθήνα 1980, σ. 219. Ἀκόμη βλ. Μαρίας Νταλάκα, ὅπ.π., σ. 33.

8. Σεραφεῖμ Ξενόπουλου, ὅπ.π., σ. 215. Ἐπίσης βλ. Λάμπρου Χ. Κασελούρη, ὅπ.π., σ. 219.

9. Νικολάου Σχινᾶ, *Ὀδοιπορικόν Ἠπειρου*, Τεύχος 10, Ἡπειρωτικά, Βιβλιοθήκη ἐκδρομῶν Παρίας 1879, σ. 194-195.

10. Μέρτζιου, Δ.Κ. «*Ἡ Ἄρτα εἰς τά Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (1696-1787)*», περ. Σκουφᾶς, τεῦχος 3, σ. 2.

11. Μέρτζιου, Δ.Κ., ὅπ.π. σ. 160.

12. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στήν Ελλάδα*, Ἡπειρος, μτφ. Παναγιώτα Γ. Κώτσου, Ἐκδόσεις Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1994, σ. 248-249.

13. Ἡπειρος, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1997, σ. 359-360.

Τελικά η περιοχή άπελευθερώθηκε από τούς Τούρκους τό πρώτο δεκαήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου 1912. Ἀπό τούς τσιφλικάδες ἡ περιοχή άπελευθερώθηκε τό 1923¹⁴.

Στήν περίοδο τοῦ '40 οἱ κάτοικοι τῆς Φιλοθέης άναδείχτηκαν ὑπόδειγμα θυσίας καί πατριωτισμοῦ, ὑπερασίστηκαν τά ιδανικά τῆς ἔλευθερίας, θυσιάστηκαν γιά τήν πατρίδα καί συμμετείχαν στό άντάρτικο, στήνοντας τό άνάστημά τους μπροστά στό ὄπλα τῶν Γερμανῶν κατακτητῶν.

Γενικά: Ἡ Παραδοσιακή Μουσική τῆς Ἡπείρου

Τά ιδιαίτερα μουσικά γνωρίσματα ἐπιβάλλουν στήν παραδοσιακή μουσική τῆς Ἡπείρου νά διακρίνεται ἀπό τίς ἄλλες παραδοσιακές μουσικές τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας. Χαρακτηριστικό τῆς τό ιδιαίτερο μουσικό ὕφος μέ τίς σύντομες ἁρμονικές καί μελωδικές γραμμές, προκαλεῖ τό συναίσθημα τοῦ ἀκροατή, τόν πόνο, τόν καημό, τή βαθιά θλίψη καί λύπη.

Στήν Ἡπειρωτική μουσική χρησιμοποιεῖται τό πεντάτονο μουσικό σύστημα, ὅπως καί στίς βυζαντινές δοξολογίες¹⁵. Ἔτσι λοιπόν οἱ δρόμοι (τρόποι) προέρχονται ἀπό τό ἀρχαῖο ἑλληνικό σύστημα τῶν τετράχορδων καί τῶν πεντάχορδων, χωρίς ἡμιτόνιο. Παρόμοιες πεντατονικές κλίμακες, πού χαρακτηρίζουν ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ Ἡπειρωτικοῦ ρεπερτορίου, δέν συναντοῦμε στήν ἄλλη Ἑλλάδα, ἐνῶ οἱ νησιώτικες κλίμακες χαρακτηρίζονται ἀπό τό ἐπτάχορδο σύστημα μέ τήν ὑπαρξη ἡμιτονίου¹⁶.

Σ' αὐτή τή μουσική ἔχουν διατηρηθεῖ στοιχεῖα πού μαρτυροῦν τήν ἀδιάσπαστη ἐνότητα τῆς παράδοσης μέσα στους αἰῶνες. Ἐντοπιζουμε καθαρά τήν ἐπιβίωση τῆς «Δώριας ἁρμονίας»¹⁷ τῆς κατεξοχήν ἑλληνικῆς στεριανῆς κλίμακας στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα¹⁸.

Τά βασικότερα ρυθμικά σχήματα παρουσιάζουν ξεχωριστό ἐνδιαφέρον, ρυθμοί τετράσημοι 4/4, χορεύονται σ' αὐτό τό ρυθμό οἱ χοροὶ στό τρία ἀκόμη σέ δίσημο ρυθμό 2/4. Ἐπίσης πεντάσημοι 5/4, ὅπως οἱ Ζαγορίσιοι χοροί, ἐπτάσημοι 7/8, ὅπως οἱ Συρτοκαλαματιανοὶ χοροί, ὀκτάσημοι 8/4, ὅπως οἱ Ἐγκαθιστοὶ χοροὶ καί ὁ Μπεράτης. Στό χορό Φυσούνι τῆς Πρέβεζας διακρίνεται ὁ ἐννιάσημος 9/8, ρυθμός τοῦ Καρσιλαμά. Ἀκόμη Τσαμίκοι χοροὶ σέ ρυθμό 6/8. Ἀκούγονται ἐπίσης μοιρολόγια-χωρίς μέτρο καί κλέφτικα σ' αὐτά τά εἶδη προεξέχει ὁ αὐτοσχεδιασμός καί μιᾶ βαθιά αἴσθηση βυζαντινῆς ὕμνωδίας¹⁹.

14. Εὐριπίδου Καζαντζῆ, «Ὁ κάμπος τῆς Ἄρτας», Ἡπειρωτική Ἔστια, Τόμος Α', Ἰούλιος 1952, σ. 245-247.

15. Βασίλη Καταφιῆ, «*Ἥχος ἀπό βουνά καί ἀπό φαράγγια*», Περ. Πρόταση, Τόμος 4, Ἄρτα 1998, σ. 94.

16. Γεωργίου Κοκκῶνη, «*Τὸ Ἡπειρωτικό μουσικό ὕφος παράδοση πολυχοιδοῦς ἰδιαιτερότητας*», Ἡπειρος, Ἐκδόση Π.Κ.Δ.Ι., Ἰωάννινα 1994, [χ.σ.]. Ἐπίσης βλ. Ἀντωνίου Λάδδα, «*Οἱ πεντάφθογγοι κλίμακες ἐν τῇ δημόδῃ μουσικῇ τῆς Ἡπείρου*», Ἡπειρωτική Ἔστια, Τόμος 7 (1958), σ. 137, 140. Ἀκόμη βλ. Βασιλικῆς Τυροβολά, «*Ἑλληνικοὶ Παραδοσιακοὶ Χορευτικοὶ ρυθμοί*», Ἐκδόσεις Gutenberg, Ἀθήνα 1992, σ. 86.

17. Σόλωνα Μιχαηλίδη, «*Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μουσικῆς*», Ἐκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1982, σ. 103.

18. Γεωργίου Κοκκῶνη, ὅπ.π., [χ.σ.].

19. Βασιλικῆς Τυροβολά, ὅπ.π., σ. 87-88. Ἐπίσης βλ. Γεωργίου Κοκκῶνη, ὅπ.π., [χ.σ.].

Τά τραγούδια και ή μουσική αποδίδονται αργά, βαριά και μακρόσυρτα· αυτή είναι ή αργή ρυθμική άγωγή (tempo) τών τραγουδιών και τής μουσικής στά κλέφτικα τραγούδια και στά μοιρολόγια²⁰.

Στή Νότια Άλβανία και στήν περιοχή τοῦ Παγωνίου συναντᾶμε τά πολυφωνικά τραγούδια. Μιά ομάδα τεσσάρων ή όκτώ άτομων, αποδίδουν τρίφωνα και τετράφωνα πολυφωνικά τραγούδια, στά όποία δεσπόζουν συγχορδίες μέ διαστήματα δεύτερης και τέταρτης. Τό φωνητικό σύνολο άποτελεῖται από τέσσερις φωνές, μέ τόν παρτή, γυριστή ή τσακιστή ή κλώστη και ίσοκράτη²¹.

Κοινά τραγούδια συναντᾶμε στίς περιοχές τής Ήπειρου, αλλά και τής ύπόλοιπης Έλλάδας. Οί παραδοσιακές κοινωνίες, πού τά είχαν δημιουργήσει άπουσιάζουν έντελώς. Πάντως οί συνθήκες δημιουργίας τους όφείλονται σέ λόγους ιστορικούς, κοινωνικούς, κλιματολογικούς και άλλους, γι' αυτό διαφοροποιούνται από περιοχή σέ περιοχή²². Τά τραγούδια είναι γραμμένα σέ πρώτο ήχο ή Ουσακ²³.

Τό μουσικό ύφος τής περιοχής Άρτας περιέχει κοινά στοιχεία, όχι τόσο μέ τής ύπόλοιπης Ήπειρου, όσο μ' εκείνο τών γειτονικών νομών τής Ρούμελης και τής Θεσσαλίας²⁴. Έτσι στήν περιοχή τής Άρτας και τής Πρέβεζας κυριαρχούν ρυθμοί έξάσημοι, τετράσημοι, έπτάσημοι, τρίσημοι μέ τούς όποίους αποδίδονται αντίστοιχα Τσάμικα, χοροί στά Τρία και Συρτοκαλαματιανοί χοροί²⁵.

Η μουσική στήν Ήπειρο δέν άποτελεῖ μουσειακό είδος, αλλά αναπόσπαστο κομμάτι κάθε κοινωνικής εκδήλωσης τοῦ Ήπειρώτη²⁶. Πρώτα στήν περιοχή τής Ήπειρου τά τραγούδια αποδίδονταν μέ τή συνοδεία φλογέρας, στή συνέχεια επικράτησε τό κλαρίνο μέ συνοδευτικά όργανα τό βιολί, τό λαούτο και τό ντέφι.

Τραγούδια και Χοροί

Η παρουσία τοῦ χοροῦ σέ όλες σχεδόν τίςκοινωνικές εκδηλώσεις τής καθημερινής ζωής τής Φιλοθέης, άποτελεῖ αναπόσπαστο στοιχείο εκφρασης, επικοινωνίας και ψυχαγωγίας, πού συνιστοῦσε τήν ένταξη και τή συμμετοχή τοῦ άτομου στήν ευρύτερη κοινωνική ομάδα²⁷.

Οί χοροί πού κυριαρχούν στήν περιοχή τής Φιλοθέης είναι ό Συρτός και ό Τσάμικος χορός. Ο ρυθμός τοῦ Τσάμικου χοροῦ έχει επηρεασθεῖ από τή Ρούμελικαίτο Ξηρόμερο. Σ' αυτή τήν περιοχή χορεύονται και άλλοι Ήπειρώτικοι χοροί. Μπορεῖ επίσης κάθε χορός νά φέρνει τό όνομα τοῦ τραγουδιού, όπως Ίτιά, Άητός, Γρίδας, Μενούσης, Πάνναινα, Σελήμπεης κ.ά.²⁸

20. Γεωργίου Κοκκώνη, όπ.π., [χ.σ].

21. Βασιλικής Τυροβολά, όπ.π., σ. 86-87.

22. Άριστοτέλη Παν. Βρέλλη, *Συμβολή στήν έρευνα τής Δημοτικής Ήπειρωτικής μουσικής*, Ιωάννινα 1985, σ. 15.

23. Βασίλη Κατοφή, όπ.π., σ. 94.

24. Μάρκου Δραγοῦμη, *Άπό τό ένθετο τοῦ δίσκου «Ήπειρωτικά»*, (1926-1950).

25. Βασιλικής Τυροβολά, όπ.π., σ. 88.

26. Πάργου Ε. Παπαδάκη, *«Ο ήχος τής Ήπειρου»*, Περ. Πρόταση Τόμος 4, Άρτα 1998, σ. 133.

27. Ηλία Σ. Δήμα, *Η χορευτική παράδοση τής Ήπειρου*, Άθήνα 1993, σ. 26.

28. Σούλας Τόσκα-Καμπά, *Παραδοσιακοί χοροί*, Έκδόσει Φιλιππίτη, Άθήνα 1996, σ. 26.

Οι γυναίκες προηγούνται τις περισσότερες φορές στον ανοιχτό κύκλο του χορού που ακολουθούσαν οι άνδρες, χωρίς να αποκλείεται και το αντίθετο. Όσο η κοινωνική θέση της γυναίκας ήταν πολύ κατώτερη απ' αυτή του άνδρα²⁹. Στα κορίτσια επίσης περιόριζαν την ελευθερία τους, ενώ τα αγόρια είχαν περισσότερα δικαιώματα³⁰. Έτσι η χορευτική διάταξη οφείλεται στο φύλο και όχι στην κοινωνική τάξη. Στο χορό ο δευτεροχορευτής κρατά με ένα μαντήλι τον πρωτοχορευτή, τον κρατά με αυτό τον τρόπο, για να έχει ευκολία κινήσεων και να πετυχαίνει τις φιγούρες που απαιτεί ο χορός. Η επικοινωνία της παρέας που κάθεται στο τραπέζι με την παρέα που χορεύει αναπτύσσεται με τα παλαμάκια και το κέρασμα, κατά τη διάρκεια του χορού, ένας από την παρέα κερνάει με ποτό τους χορευτές.

Οι χορευτές πρέπει πρώτα να δηλώσουν στα όργανα το τραγούδι που επιθυμούν να ακούσουν ή να χορέψουν. Είναι η «παραγγελιά», που είναι η ελεύθερη επιλογή και απόφαση του ατόμου για το τραγούδι που επιθυμεί³¹. Υπάρχουν πάντα σταθερά τραγούδια, που χορεύει ο χορευτής, χορεύει πάντα τον ίδιο χορό³².

Στή Φιλοθέη, όπως και σε άλλες περιοχές της Ήπειρου συναντάμε χορούς μμητικούς οι οποίοι χορεύονται τις απόκριες: «Πώς τό τρίβουν τό πιπέρι» χορεύεται μόνο από άνδρες με τις ανάλογες κινήσεις στο τέλος του γλεντιού³³. «Ο Καλατζής» που χορεύεται μόνο από άνδρες, «Ο Λιποθυμιάρικος» που ο χορευτής υποδύετο τη νύφη σε κατάσταση προχωρημένης έγκυμοσύνης να λιποθυμεί ενώ οι υπόλοιποι χορευτές προσπαθούν να τον συνεφέρουν³⁴.

Στά γυναικεία αποκριάτικα τραγούδια παρουσιάζεται μια ιδιαίτερη τεχνική για το κράτημα του ρυθμού. Οι γυναίκες λοιπόν, όταν τραγουδούσαν αυτά τα τραγούδια, κάποια απ' αυτές γύριζε ένα νταψί επάνω σε ένα μικρό, χαμηλό τραπέζι, έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί το ρυθμικό σχήμα, που ήταν απαραίτητο να εξελιχθεί το τραγούδι. Η γυναίκα, που γύριζε το νταψί άρχιζε να τραγουδά πρώτη, ενώ οι υπόλοιπες επαναλάμβαναν το τραγούδι, χωρίς τη συνοδεία κομπανίας³⁵. Καμιά κοινωνική ανισότητα δεν διέκρινε τις ομάδες των γυναικών και των ανδρών, (οι άνδρες χόρευαν στο γαϊτανάκι και γύριζαν τα χωριά), όλοι συμμετείχαν εξίσου.

Το τραγούδι «ή κότα»³⁶ στην περιοχή της Φιλοθέης χορεύεται από τον κουμπάρο, την παραμονή του γάμου. Ο κουμπάρος σέρνει το χορό και ταυτόχρονα στραγγαλίζοντας μια κότα.

Επίσης ένας άλλος γαμήλιος χορός μοιράζεται σε τρία μέρη, όταν χορεύεται,

29. Ηλία Σ. Δήμα, *οπ.π.*, σ. 20.

30. Στο ίδιο, σ. 13.

31. Γιάννη Κ. Ζήκου-Άννα Π. Παναγιωτοπούλου, *Φαινομενολογία του Έλληνικού Παραδοσιακού χορού*, Εκδόσεις «Τελέθριον», Αθήνα 1990, σ. 21.

32. Στο ίδιο, σ. 13.

33. Σούλας Τσόκα-Καμπά, *οπ.π.*, σ. 12.

34. Στο ίδιο, σ. 13.

35. Μαρίας Νταλάκα, *οπ.π.*, σ. 36. Επίσης βλ. Εφημερ. Άμβρακιά Μαρίας Νταλάκα, «Η τεχνική του ρυθμού στην παραδοσιακή μουσική (ένα μουσικό φαινόμενο στη Φιλοθέη Άρτας)» *αρ. φύλλου* 716 4/9/97, Άρτα. Επίσης βλ. Γεωργίου Ε. Παπαδάκη από το ένθετο του δίσκου Ζαγορίσια και Γιαννιώτικα, Τραγούδι Χρήστος Τζιτζιμίκας, Εκδόσεις Ίαμβος, σ. 5.

36. Κ. Α. Ψάχου, *Τό όκτάχρον Σύστημα*, Εκδόσεις «Ο Μιχ. Ι. Πολυχρονάκης», Νεάπολις-Κρήτης 1980, σ. 181.

δηλαδή τόν χορεύουν πρώτα ό κουμπάρος, έπειτα ή νύφη και τέλος ό γαμπρός, από ένα μέρος ό καθένas.

Στό χορό του γάμου τηρεϊται ή σειρά τίς πρώτες ώρες, μέχρι να χορέψουν τά τιμώμενα πρόσωπα. Στή συνέχεια χαλαρώνει ή πιστή τήρηση και εϊναι πίο ελευθερη ή συμμετοχή, χωρίς αυτό να σημαϊνει, ότι κάποιο άτομο μπορεί να παραβιάζει έντελως τήν έθιμοτυπία και ότι παύει να ελέγχεται από τόν περιύρο³⁷.

Πανηγύρια

Τά πανηγύρια στην περιοχή τής Φιλοθέης στήνονται με άφορμή τίς δύο θρησκευτικές γιορτές, του Άγιου Κωνσταντίνου και τής Ζωοδόχου Πηγής. Έτσι θρησκευτική και τοπική παράδοση συνεργάζονται στενά³⁸.

Η μουσική εκδήλωση του πανηγυριού, όπως άλλοτε επικρατούσε, αποτέλεσε ένα είδος διαχρονικής ταυτότητας του τόπου. Γενικά τό σύγχρονο πανηγύρι ελάχιστα σχέση έχει με τή μουσική και τήν παράδοση³⁹.

Τά πανηγύρια στη Φιλοθέη διατηρούν μέχρι σήμερα αρκετά παραδοσιακά στοιχεία από τό παρελθόν, όπως τόν έμπορικό, τό θρησκευτικό και τό χαρακτήρα του νυφοπάζαρου. Όμως έχουν επηρεασθεί αρκετά και από τά σύγχρονα πολιτιστικά και τεχνολογικά έπιτεύγματα. Έκείνο, όμως πού διατηρεϊται σταθερά εϊναι ό ψυχαγωγικός τους χαρακτήρας, τό φυσικό περιβάλλον και ό τόπος, όπου γίνονται. Αύτός εϊναι ή κεντρική πλατεία των κοινοτήτων, χωρίς συνάντησης των μελών τής κοινότητας για τή διατήρηση τής συλλογικής ταυτότητας⁴⁰.

Δέν υπήρχε ντόπια οργανωμένη κομπανία, πού να παϊζει στα πανηγύρια. Η Φιλοθέη δέν εϊχε ποτέ επαγγελματίες οργανοπαϊχτες. Οι ιδιοκτήτες των καφενείων έφεραν φημισμένους οργανοπαϊχτες από τήν Άθήνα και από τίς γύρω πόλεις, ή άμοιδή τους ήταν τεράστια⁴¹. Η τοπική όνομασία τής κομπανίας, εϊναι βιολιά, όργανα, γύφτοι, λαλούμενα.

Ό χορός ήταν ή σημαντικότερη τελετουργική πράξη του πανηγυριού. Ό χορευτής με τό χορό έδειχνε τίς άτομικές του άρετές, τήν οικονομική του ισχύ και ή συμμετοχή τής οικογενείας ως χορευτική ομάδα έδινε πληροφορίες για τήν κοινωνική της θέση και δύναμη⁴².

Ό κάθε χορευτής εϊχε τό δικό του τραγούδι, τό παράγγελε στα όργανα και ήταν πάντα ή ίδια προτίμηση, πού δέν άλλαξε. Οι άνδρες χόρευαν «βαριά» οργανικά κομμάτια π.χ. τήν Παπαδιά, τά Κλάμματα, τή Γενοδέφα, ενώ προς τό τέλος

37. Γιάννη Κ. Ζήκου-Άννα Π. Παναγιωτοπούλου, όπ.π., σ. 32.

38. Κων/νου Χαρίλ. Καραγκούνη, Μαγνήτιων Μέλος, Έκδόσεις Δημ. Τουριστική Έπιχ. Βόλου, Βόλος 1997, σ. 4.

39. Γεωργίου Ε. Παπαδάκη, όπ.π., σ. 4.

40. Κων/νου Χαρίλ. Καραγκούνη, όπ.π., σ. 4. Έπίσης βλ. Άννας Στεργίου, «Δεκαπενταύγουστο τά όργανα πάνουν φωτιά», Κυριακάτικη Έλευθεροτυπία, άρ. Φύλλο 1019, Άθήνα 1997, σ. 38-39.

41. Άννας Στεργίου, όπ.π., σ. 39.

42. Γρηγορίου Γιζέλη, «Ηπειρώτικα Θρησκευτικά πανηγύρια», Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, Έκδόσεις Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αϊμου-153, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 30.

τοῦ Τσαμίκου χοροῦ χόρευαν στὸν «τόπο»: ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδείξουν τίς χορευτικές τους ικανότητες⁴³. Καί τὰ δύο φύλα χόρευαν ἀπὸ δύο τραγούδια. Δημιουργούνταν προβλήματα, ἂν χόρευε κάποιος χορούς πού νὰ ξεπερνοῦσε τὸν παραπάνω ἀριθμό. Οἱ γυναῖκες χόρευαν ἀπὸ ἓνα Τσαμικό ἀπλό καὶ ἓνα Συρτό χορό. Παρόλο, πού οἱ γυναῖκες δέν ἔδβαιναν ἀπὸ τὰ σπίτια τους τὸ χρόνο πολλές φορές, στὸ πανηγύρι συμμετείχαν καὶ διασκεδάζαν, εἶχαν δικαίωμα νὰ δίνουν «παραγγελιά» στὰ ὄργανα, γιὰ νὰ χορέψουν τὸ τραγούδι τῆς προτίμησής τους. Οἱ ὄργανοπαῖχτες πληρώνονταν ἀπὸ τοὺς χορευτές· συγκέντρωναν σ' ἓνα καλάθι ἢ σὲ μιά σακούλα τὰ χρήματα, χαρτοῦρα, ὅπως τὴν ὀνομάζουν.

Νυχτέρια

Στά νυχτέρια⁴⁴ παράλληλα μὲ τὴν ἐργασία, πού ἔκανε ἢ συντροφιά τραγουδοῦσαν διάφορα τραγούδια. Ἐδῶ τὸ τραγούδι ἄρχιζε ὁ πιὸ καλλίφωνος ἀπὸ τὴν παρέα καὶ ἀκολουθοῦσαν οἱ ὑπόλοιποι. Δέν ὑπάρχουν συγκεκριμένα τραγούδια, ἀλλὰ συνήθως ἀπέδιδαν ἐθιμικὰ τραγούδια ἀπ' ὅλες τίς κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις⁴⁵.

Juke Box ((η)λεκτρόφωνο)

Ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος παραμέρισε τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα τὴν κομπανία μὲ τοὺς ὄργανοπαῖχτες, πού ὡς τότε (δεκαετία τοῦ '60) ἦταν οἱ κυριότεροι φορεῖς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ εὐρεία διάδοση τοῦ juke box στὴν περιοχὴ τῆς Φιλοθέης ἐπικεντρώνεται κυρίως στοὺς γάμους, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις. Ἔτσι μὲ τὴ λειτουργία του juke box, δηλώνεται ἡ παθητικὴ συμμετοχὴ τῶν παρευρισκομένων σὲ μιά ἐκδήλωση, πού χορεύουν μόνο σὲ φιλικὲς παρέες καὶ δέν τραγουδοῦν πλέον τὰ ἐθιμικὰ τραγούδια.

Σπουδαῖοι καλλιτέχνες τῆς μουσικοχορευτικῆς παράδοσης κατέθεσαν σὲ βινύλλο τὸ μουσικὸ τους ταλέντο, ἄρρηκτα δεμένο μὲ τὴν παραδοσιακὴ μουσικὴ, πού οἱ ρίζες της ἀνάγονται στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸ θεοκρατικὸ Βυζάντιο.

Ἡχογραφήθηκαν σὲ δίσκους τραγούδια, πού ὡς τότε εἶχαν διασωθεῖ μνημονικά⁴⁶. Ταυτόχρονα δημιουργοῦνται καὶ νέα δημοτικὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα οἱ δημιουργοὶ τους συνέθεταν μὲ τὸ δυτικοευρωπαϊκὸ τρόπο ἁρμονίας καὶ δέν ἀκολουθοῦσαν γι' αὐτὰ τοὺς παραδοσιακοὺς δρόμους τῆς δημοτικῆς μουσικῆς⁴⁷.

43. Δέσποινας Μαζαράκη, *Τὸ λαϊκὸ κλαρίνο στὴν Ἑλλάδα*, 2η ἐκδοση, Ἐκδόσεις Κέδρος 1984, σ. 83, ὑποσ. ἀρ. 3. Ἐπίσης σὸ ἴδιο, ὁ χορὸς στὸν τόπο ὀνομάζεται Βέροο. Εἶναι ἓνας ὄργανικός σκοπός, σ. 103.

44. Τὰ νυχτέρια ἦταν μιά φιλικὴ συγκέντρωση σὲ κάποιο σπίτι καὶ ἦταν ἀφιερωμένη σὲ κάποια ἐργασία, π.χ. τὸ ξεφλούδιμα καλαμποκιοῦ ἢ σὸ καθάρισμα ὀσπρίων κ.ἄ.

45. Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε, *Δημοτικὰ τραγούδια*, Ἐκδόσεις Φύλιππότη, Ἀθήνα 1994, σ. 27. Ἐπίσης βλ. γι' αὐτό, Ἀριστοτέλη Παν. Βρέλλη, *Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἠλείου*, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ Ἠπειρώτικα Χρονικά, τόμος 29 (1988), Ἰωάννινα, σ. 9.

46. Γι' αὐτὸ βλ. Μαρίας Νταλάκα, *Ἐφημ. Ἀμβρακία*, Ἄρ. Φύλλου 654/5.6.97 καὶ ἀρ. φύλλου 660/17.7.97, Ἄρτα.

47. Φοῖβου Ἀνωγειανῶκη, *Ἑλληνικὰ Λαϊκὰ Μουσικὰ Ὅργανα*, 2η ἐκδοση, Ἐκδόσεις Μέλισσα, Ἀθήνα 1991, σ. 41.

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΑΧΕΛΩΟΥ (1358-1359)

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΣ Δ. ΣΥΤΚΕΛΛΟΥ

Γενικά

Βασικοί πρωταγωνιστές και αντίπαλοι στη μάχη του Άχελώου ήταν οι Άλβανοί της νότιας Ήπειρου και ο Νικηφόρος Β΄ Όρσινι πού από τό 1356 κυριαρχούσε στην περιοχή Θεσσαλίας-Ήπειρου¹. Ο Νικηφόρος², απόγονος της ιταλικής οικογένειας τών Όρσινι και διεκδικητής της κληρονομιάς τους στην Ήπειρο, εμφανίστηκε στη Θεσσαλία γύρω στά 1356 μετά τό θάνατο του σέρβου διοικητή της Γρηγόριου Πρέλιουμπ, άφου έκμεταλλεύτηκε τό δυναστικό άγώνα πού είχε ξεσπάσει στη Σερβία από τό 1354 και τήν άδυναμία του βυζαντινού κράτους ν΄ ανακαταλάβει τήν περιοχή λόγω τών έσωτερικών του συγκρούσεων³. Από τόν Αίνο, όπου διέμενε, έφτασε μέ στόλο στη Θεσσαλία μέ σκοπό νά τήν καταλάβει. Ο λαός όμως προθύμα τόν υποδέχτηκε ως ήγεμόνα⁴: «... Θεταλῶν δέ προθύμως προσχωρούντων» (Ίωάν-

1. Πά τήν κυριαρχία του Νικηφόρου Β΄ στη Θεσσαλία και τήν Ήπειρο τό διάστημα 1356-9, βλ. Ίωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. Γ΄, σσ. 315-9. Χρον. Ιωανν., § 4, σ. 76. Πρβλ. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σσ. 192-3, G. Soulis, *Serbs and Byzantium*, σσ. 110-120.

2. Ο Νικηφόρος ήταν γιός της Άνας Παλαιολογίνας και του Ίωάννη Όρσινι, «δεσπότη» της Ήπειρου (1323-1336/7). Μετά τόν θάνατο του Ίωάννη, ή Άνα ανέλαβε τή διοίκηση της Ήπειρου, τήν όποία επανέφερε στη βυζαντινή έξουσία. Ο γιός της, κατά τήν διάρκεια του βυζαντινού εμφύλιου πολέμου (1341-7) είχε άνταμειφθεί για τήν πίστη τους μέ τόν τίτλο του «δεσπότη» και μέ μιά άγροτική περιουσία στόν Αίνο, κοντά στόν Έλλάσποντο. Βλ. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ιστορία Ρωμαϊκή*, τ. Γ΄, σσ. 100, 249. Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. Γ΄, σσ. 33, 211. Πρβλ. D. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σσ. 286-90, 365. Του ίδιου, *The Byzantine family of Kantakouzenos*, σ. 365. Πά τήν οικογένεια τών Όρσινι, βλ. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σσ. 119-55.

3. Μετά τόν θάνατο του Στέφανου Δουσάν (1355), ή σερβική έπιβολή στόν Έλλαδικό χώρο αρχίζει νά φθίνει. Ο Συμεών Ούρεσης, διοικητής της Ήπειρου και διεκδικητής του σερβικού θρόνου ξεκινά στά 1355/6 για τή Σερβία. Ο Γρηγ. Πρέλιουμπ της Θεσσαλίας πεθαίνει τό ίδιο διάστημα και έπικρατεί διοικητική χαλαρότητα στην κεντρική και δυτική Ελλάδα. Έτσι, τό έδαφος είναι έλεύθερο για τήν έλευση του Νικηφόρου Β΄, άφου και στην Κωνσταντινούπολη διεξάγεται δυναστικός άγώνας (1352-7) που συγκεντρώνει τό ενδιαφέρον του βυζαντινού διοικητικού μηχανισμού. Πρβλ. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σσ. 191-2. Πά τόν σερβικό και βυζαντινό δυναστικό άγώνα, βλ. D. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, σσ. 400-3.

4. Πά τήν πορεία του Νικηφόρου από τόν Αίνο στη Θεσσαλία και τήν Ήπειρο, βλ. Ίωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. Γ΄, σ. 315. Νικηφ. Γρηγοράς, *Ιστορία Ρωμαϊκή*, τ. Γ΄, σ. 556. Τό Χρονικό τών Ίωαννίνων (§ 4, σ. 76) δίνει άλλες πληροφορίες τόσο για τόν τόπο έκκίνησης του Νικηφόρου, όσο και για τόν τρόπο έπιβολής του στην Θεσσαλία και Ήπειρο: «Ι Ούτος γάρ (ένν. ο Νικηφόρος) εκ της Κωνσταντινουπόλεως ελθών και τών δυο επαρχιών τήν αρχήν σφετερισάμενος, της Βλαχίας φημί και του δεσποτάτου της Αιτωλίας» Πά τήν Θεσσαλία ως γεωγραφική και διοικητική περιφέρεια του βυζαντινού κράτους, βλ. Διον. Ζακυνθινός, *Μελέτα*, *ΕΕΒΣ* 21 (1951), 191-4.

νης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. Γ', σ. 315). Στή συνέχεια, από τὰ βουνά πέρασε στην Ήπειρο γιά ν' απαιτήσει τὰ δικαιώματά του⁵. Ἡ ἐξουσία τοῦ Νικηφόρου στήν περιχὴ Θεσσαλίας-Ἠπείρου διήρκεσε περίπου τρία (3) χρόνια (1356-1359)⁶. Ἐνας ἀπό τούς στόχους τῆς πολιτικῆς του ἦταν ὁ περιορισμός τῆς αὐξανόμενης δύναμης τῶν Ἀλβανῶν, οἱ ὁποῖοι, εὐνοημένοι κάτω ἀπὸ τὴν σερβικὴ ἐξουσία, αὐθαίρετοῦσαν στήν περιοχή. Οἱ ἐνέργειες ὁμως τοῦ Νικηφόρου ἐξώθησαν τὰ πράγματα καὶ ὀδήγησαν στή μάχη τοῦ Ἀχελώου⁷.

Ἡ σύζυγός του Μαρία ἔφτασε στή Θεσσαλία λίγο μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ Νικηφόρου στήν Ήπειρο⁸. Ἐκεῖ ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τούς ντόπιους καὶ τούς ἄλθανούς κατοίκους. Ὁ Νικηφόρος προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει τὴν σερβικὴ φιλία, πρότεινε γάμο σὲ κάποια σέρβα πριγκίπισσα (τὴν ἀδελφὴ τῆς χήρας τοῦ Στέφανου Δουσάν) καὶ ἐπιχείρησε νὰ ἐξορίσει τὴ Μαρία, ἡ ὁποία πρόλαβε καὶ δραπέτευσε στὸ Μοριά, κοντὰ στὸν ἀδελφὸ τῆς Μανουῆλ Καντακουζηνού⁹. Οἱ Ἀλβανοὶ τῆς περιοχῆς χρησιμοποίησαν τὸ σκάνδαλο σὰν ἀφορμὴ γιά νὰ ἐξεγερθοῦν. Ἀπειλήσαν μάλιστα μὲ πόλεμο, ἂν ὁ Νικηφόρος δὲν διέλυε τὴν ἐπιγαμὰ καὶ δὲν ἐπανάφερε τὴ νόμιμη σύζυγό του, δηλώνοντας πίστη στήν οἰκογένεια Καντακουζηνού. Ὁ Νικηφόρος τελικά, εἴτε ἀπὸ τὸ φόβο τῆς ἐξεγερσης, εἴτε γιατί συνειδητοποίησε τὸ σφάλμα του, ἀποκήρυξε τὸν ἐπικείμενο γάμο του καὶ κάλεσε πίσω τὴ Μαρία. Ὅταν ὁμως αὐτὴ ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ὁ σύζυγός της εἶχε ἤδη σκοτωεῖ σὲ σύγκρουση μὲ τούς Ἀλβανούς στήν περιοχή τοῦ Ἀχελώου. Ὁ πόλεμος ἦταν ἀνασπόμενος, ἀφοῦ ὁ Νικηφόρος δὲν ἠθέλε νὰ συνδέσει τὴ δύναμη τῆς ἐξουσίας του μὲ τὴν ἀφοσίωση τῶν Ἀλβανῶν στή γυναῖκα του, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνού¹⁰.

5. Εἶναι πιθανὸ ὁ Νικηφόρος νὰ ἔφτασε στήν Ήπειρο μέσω τοῦ Βουργαρελίου, τὸ ὁποῖο συνέδεε τὰ Τρίκαλα μὲ τὴν Ἄρτα. Πρβλ. D. Nicol, *Τὸ Δεσποτάτο*, σ. 193.

6. Σύμφωνα μὲ τὸ Χρονικὸ τῶν Ἰωαννίνων (§ 4, σ. 76), ὁ Νικηφόρος κυβέρνησε «τριετίαν μόνην ἄρξας ἐπὶ μηδί δύο καὶ ἡμέρας τινάς, ἔτους ὑπάρχοντος ζωῆς» (1358). Τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα (δηλ. 1355-8) ἀμφισβητεῖται ἀπὸ πολλοὺς μελετητές. Ἡ ἐπικρατέστερη ἄποψη γιά τὴ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Νικηφόρου Β' καὶ κατὰ συνέπεια, τῆς μάχης τοῦ Ἀχελώου, εἶναι αὐτὴ τοῦ Michaljcic, ὁ ὁποῖος δίνει τὸ διάστημα Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1359 ὡς τὴν πιὸ πιθανὴ χρονολογία. Βλ. R. Michaljcic, «Ἡ μάχη τοῦ Ἀχελώου», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1971-2), 365-371.

7. Γιά τὴ μάχη τοῦ Ἀχελώου, βλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. Γ', σσ. 318-9. Χρον. Ἰωανν., § 4, σ. 76. Νικηφόρος Γηγοράς, *Ἱστορία Ρωμαϊκῆ*, τ. Γ', σσ. 556-7. Πρβλ. R. Michaljcic, «Ἡ μάχη τοῦ Ἀχελώου», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1971-2), 365-7. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σσ. 193-4. I. Ρωμανός, *Περὶ τοῦ Δεσποτάτου*, σσ. 76-7. G. Soulis, *Serbs and Byzantium*, σσ. 111-115. Π. Ροντογιάννης, *Ἱστορία τῆς Λευκάδος*, σσ. 306-7.

8. Μὲ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Νικηφόρου στήν Ήπειρο, ὁ στόλος πού τὸν εἶχε συνοδεύσει στή Θεσσαλία ἐπαναστάτησε κάτω ἀπὸ τὴν προτροπὴ τοῦ στρατηγοῦ Λαμπιδάριου, ὁ ὁποῖος ἔπεισε τούς ναυτεὺς νὰ ἐπιστρέψουν στὸν Αἴνο καὶ νὰ πολιορκήσουν τὴν πόλη. Ἡ σύζυγός τοῦ Νικηφόρου, κατόρθωσε νὰ διαφύγει στή Θεσσαλία ὅπου ἀκολούθησε τὸ σύζυγό της. Βλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. Γ', σσ. 315-7. Πρβλ. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σσ. 192-3. Γιά τὴν Μαρία, βλ. D. Nicol, *The Byzantine family of Kantakouzenos*, σσ. 130-8.

9. Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. Γ', σσ. 317-8. Πρβλ. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σσ. 193-4.

10. Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, βιβλ. IV, κεφ. 44: «Ἰ ὁ δὲ ὑπὸ φιλοτιμίας, ἵνα μὴ δοκοῖη τὴν ἀρχὴν δι' ἐκείνης καθίστασθαι αὐτῶν...»

Ἡ Μάχη

Ἡ σύγκρουση τοῦ Νικηφόρου Β' Ὀρσίνι μέ τούς Ἄλβανούς, ἔγινε στήν περιοχή τοῦ Ἀχελώου¹¹. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός διηγείται: «... ὁ δέ (ἐνν. ὁ Νικηφόρος)... ὠρμησεν ἐπί τό τούς ἀποστάντας Ἄλβανούς... καταδουλώσασθαι πολέμῳ. Συμβάν δέ οὕτω, καί Πέρσαι κατά τήν Θετταλίαν μονήρσαι ληστρικάϊς περαιωθέντες, συνεμάχουν ὑπ' αὐτοῦ προσκεκλημένοι. Οἷς μάλιστα θαρρῶν ἐπήλθεν Ἄλβανοῖς, καί γενομένης συμβολῆς περὶ τι χωρίον Ἀχελῶν προσαγορευόμενον, αὐτός τε ἐπιπτε μαχόμενος πρὶν τὰς φάλαγγας συμμίζει, καί ἡ ἐκείνου πᾶσα διέφθαρτο ἡττηθεῖσα στρατιά» (Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, τ. Γ', σ. 319). Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ διήγηση τοῦ Χρονικοῦ τῶν Ἰωαννίνων: «... ἀξιόμαχον γάρ δύναμιν ἰδίαν μή κεκτημένος, Τούρκους προσεκαλέσατο εἰς συμμαχίαν. Ἐλθὼν δέ εἰς Ἀχελῶν καί πόλεμον συγκροτήσας κατά τῶν Ἀλβανιτῶν, κατακρατεῖται ὑπ' αὐτῶν καί ἀναιρεῖται...» (Χρον. Ἰωανν., § 4, σ. 76)¹². Γιά τήν ἀκριβή χρονολόγηση τῆς μάχης ἔχουν διατυπωθεῖ ποικίλες ἀπόψεις μέ ἐπικρατέστερη τήν ἄποψη τοῦ R. Mihaljcic, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τή μάχη μεταξύ Φεβρουαρίου καί Αὐγούστου τοῦ 1359¹³.

Συμπεράσματα

α. Ὁ Νικηφόρος φαίνεται πῶς διέθετε ὀργανωμένο στρατό (φάλαγγες), ὁ ὁποῖος προφανῶς ἀποτελοῦνταν ἀπό σώματα πεζικοῦ καί ἵπτικοῦ, ἀπό Ἑλληνες, Ἠπειρώτες ἢ Θεσσαλούς στρατιώτες¹⁴. Εἶχε ἄλλωστε ἐκπονήσει καί σχέδιο δράσης, ἀφοῦ

11. Ὁ Ἀχελῶος ἀναφέρεται ἀπό τόν Ἰωάννη Καντακουζηνό ὡς «χωρίον τι Ἀχελῶν προσαγορευόμενον». Πρόκειται γιά μικρή πόλη, στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ ποταμοῦ Ἀχελῶου (Ἄσπρου), ἡ ὁποία ἀπό τόν 18ο αἰ. ἦταν ἔδρα ἐπισκοπῆς καί ὑπάγονταν στή μητρόπολη Ναυπάκτου. Πρβλ. Διον. Ζακυθινός, *Μελέται*, *ΕΒΒΣ* 21 (1951), 195. Γ. Φερεντίνος, *Ἱστορία τῆς Ἀκαρνανίας*, σ. 170. Ἡ δημοτική ἐκδοχή τοῦ Χρονικοῦ τῶν Ἰωαννίνων ὀνομάζει τόν Ἀχελῶο, Ἀσπροπόταμο (Χρον. Ἰωανν., § 8, σ. 79), ἐνῶ νεώτεροι μελετητές, ὅπως οἱ Κ. Νορῆ καί Ἰ. Ρωμανός τόν ταυτίζουν μέ τόν Ἀετό. Πρβλ. Κ. Νορῆ, *GG*, τ. Β', σ. 459. Ἰ. Ρωμανός, *Περὶ τοῦ Δεσποτάτου*, σ. 78 (τοποθετεῖ τόν Ἀχελῶο ἀνάμεσα στό Αἰτωλικό καί τό Ἀγγελόκαστρο). Ἡ γειτνίαση τοῦ Ἀχελῶου μέ τό Ἀγγελόκαστρο (2 χλμ.) δείχνει πῶς ἡ μάχη ἔγινε πολύ κοντά στό δεύτερο. Γιά τόν Ἀχελῶο βλ. ἐπίσης, Π. Ἀραβαντινός, *Χρονογραφία*, τ. Β', σ. 26 (ταυτίζεται μέ τό Ἀγγελόκαστρο). Ρ. Soustal - J. Köder, *Nikopolis*, σσ. 101-2. Β. Κατσαρός, «Ἀχελῶος. Συμβολή στό πρόβλημα τῆς δυζαντινῆς πόλης», *Ἱστοριογεωγραφικά* 1 (1986), 43-52.

12. Ὁ Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς (τ. Γ', σ. 557) παρέχει τή λανθασμένη πληροφορία ὅτι ὁ Νικηφόρος δοθήθηκε ἀπό τόν Συμεών στήν κατάκτηση τῆς Θεσσαλίας καί κάνει λόγο γιά τήν προώθησή του στήν Ἠπειρο χωρίς νά ἀναφέρει τή μάχη τοῦ Ἀχελῶου: «... καί Νικηφόρος ὁ κόντου Κεφαλληνίας υἱός... ἔδραμεν εὐθύς πρὸς Ἀκαρνανίας καί Αἰτωλοῦς καί συλλήπτορας εἰληφῶς ἐκείνους, καί ἅμα τόν τηγκαῦτα τῶν ἐκεῖ χωρῶν τε καί πόλεων ἀρχηγόν Σίμωνα τόν ἐπ' ἀδελφῆ μέν γαμβρόν, υἱόν δέ τοῦ τεθνηκότος Κράλην Σερβίας, ἐπέθετο ταῖς ἄχρι τῶθ' ὑπὸ τῶν Κράλην πόλει τῆς Θετταλίας, προσκαλομένους μέν αὐτόν ἐκ πολλοῦ, νῦν δέ καί προσχωρούσας ἐκοντί. Καί περὶ ἐστῆσαντο τοῦτον τόν τρόπον οὐκ ὀλίγην ἀρχήν, προσερχηκίωτων τῶς εἰς συμμαχίαν καί τῶν γειτνίων αὐταῖς Ἀλβανῶν καί Ἰλλυριῶν».

13. R. Mihaljcic, «Ἡ μάχη τοῦ Ἀχελῶου», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Γ' (1971-2), 367-371.

14. Ἡ ἀποστοσία τοῦ Λιμπιάριου εἶχε στερῆσει ἀπό τό Νικηφόρο μεγάλο μέρος τοῦ στρατοῦ καί τοῦ στόλου του. Ἡ πληροφορία πού δίνει ὁ Καντακουζηνός ὅτι ὁ Νικηφόρος ἔγινε ἀποδεκτός ἀπό τούς Θεσσαλούς (Θετταλῶν δέ προθύμως προσχωρούντων) ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι οἱ Θεσσαλοί, προφανῶς καί οἱ Ἠπειρώτες πού τόν θεωροῦσαν νόμιμο ἡγέτη τους, στάθηκαν στό πλευρό του προσφέροντας καί τίς στρατιω-

σκόπευε από καιρό να έπιτεθει έναντίον τῶν Ἀλβανῶν τῆς περιοχῆς, ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει τό Χρονικό τῶν Ἰωαννίνων (... βουλόμενος... τούς δέ Ἀλβανίτας τέλεον ἐκδιῶσαι τοῦ τόπου... Χρον. Ἰωανν., § 4). β. Ἡ πρόσκληση τῶν Τούρκων πειρατῶν ἴσως δείχνει μικρό ἀριθμό στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀπό τό μέρος τοῦ Νικηφόρου, ὅπως ἀναφέρει τό Χρονικό τῶν Ἰωαννίνων· ἴσως πάλι ἐκφράζει τήν καθιερωμένη τακτική τῶν ἡγεμόνων τῆς ἐποχῆς γιά συγκρότηση μισθοφορικῶν σωμάτων. Ἀπό τή Θεσσαλία, ὅπου λυμαίνονταν τίς Θεσσαλικές ἀκτές μέ τίς ληστρικές τους «μονήρεις», ἔφτασαν στήν Ἠπειρο –πιθανῶς μέσω τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου– γιά νά βοηθήσουν τόν Νικηφόρο ἀπό θαλάσσης (ἀπό τίς ἐκβολές τοῦ Ἀχελώου στό Ἰόνιο πέλαγος θά διέσχιζαν τόν ποταμό πρός βορρᾶν περνώντας ἀπό τήν Κατοχή καί φτάνοντας στό Ἀγγελόκαστρο, κοντά στήν ὄχθη τοῦ Ἀχελώου)¹⁵. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός ἀναφέρει πῶς ἡ ἔλευσή τους ἔδωσε θάρρος στόν Νικηφόρο, ὄχι ὅμως καί σημαντική βοήθεια. Δέ γίνεται λόγος στίς πηγές γιά τήν τύχη τῶν τούρκων πειρατῶν μετά τή μάχη, οἱ ὁποῖοι φαίνεται νά ἀκολούθησαν τήν τραγική τύχη τοῦ στρατοῦ τοῦ Νικηφόρου. γ. Γίνεται φανερό ἀπό τήν πρόσκληση τῶν τούρκων πειρατῶν πῶς ὁ Νικηφόρος διέθετε μόνο στρατό ξηρᾶς (ὁ στόλος του ἄλλωστε εἶχε ἀποστατήσει) καί σχεδίαζε νά χτυπήσει τούς Ἀλβανούς στό ἐσωτερικό τῆς Αἰτωλίας. Γ. αὐτό καί ἡ πορεία του πρός τήν περιοχή τοῦ Ἀγγελόκαστρου ἐγινε διά ξηρᾶς, ἀπό τό χερσαῖο δρόμο Ἄρτας-Ἀγγελόκαστρου, ἀφοῦ βρισκόταν στήν Ἠπειρο τήν ἐποχή τῆς διάστασης μέ τή σύζυγό του καί τῆς συνακόλουθης ἐξέγερσης τῶν Ἀλβανῶν. δ. Ἡ νίκη τῶν Ἀλβανῶν στή μάχη αὐτή ἐκφράζει τίς ἀξιόμαχες δυνάμεις τους, ἄν καί δέν ἀναφέρεται ὁ ἡγέτης τους, ὁ ὁποῖος ἦταν προφανῶς κάποιος ἀπό τούς ἄλβανούς ἡγεμόνες τῶν κάστρων τῆς περιοχῆς¹⁶. Τό γεγονός ὅτι ὁ Νικηφόρος

κίε τους δυνάμεις. Ὁ Θεσσαλό φημιζονταν γιά τό ἄριστο ἱππικό καί τό γενναῖο στρατό τους, ἐνῶ οἱ Ἠπειρώτες εἶχαν παράδοση στίς ἐπιτυχῆς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μιχαήλ Α' Δούκα. Πρβλ. Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, διβλ. II, σσ. 355, 391-2. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, *Ἱστορία Ρωμαϊκή*, διβλ. II, σσ. 657, 663.

15. Οἱ ληστρικές μονήρεις (δηλαδή πλοῖα μέ μιά σειρά κουπιῶν καί ἄρα, μικρῆς χωρητικότητας, τά ὁποῖα ἐπιδίδονταν σέ ληστρικές ἐπιδρομές) ἀποκαλύπτουν τή φύση τῶν τούρκων συμμάχων τοῦ Νικηφόρου. Ἐπρόκειτο γιά μικρές ὁμάδες πειρατῶν πού λυμαίνονταν τά παράλια καί ἔδειχναν προθυμία νά συνδράμουν τόν ἐκάστοτε ἡγεμόνα μέ ἀνταμοιβή τά λάφυρα τῆς ἐπιδρομῆς τους. Οἱ τούρκοι πειρατές ἀποτελοῦν ἱστορικό φαινόμενο τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου, ἀναφέρονται στά 1313 στίς ἀκτές τοῦ Ἀγ. Ὁρους νά προκαλοῦν καταστροφές σέ μοναστήρια, κάτι πού συνέβαλε στήν πολεμική ἔνταση τοῦ Βυζαντίου, ιδιαίτερα μετά τό 1282. Πρβλ. Μ. Bartusis, *The Late Byzantine Army*, σσ. 317, 342-2.

16. Ἐχουν διατυπωθεῖ ποικίλες ἀπόψεις γιά τόν ἀρχηγό τῶν Ἀλβανῶν στή μάχη τοῦ Ἀχελώου. Οἱ Σούλης καί Ρωμανός δέχονται τήν ἀποψη τοῦ Horp ὅτι ὁ Κάρολος Τόπια ἦταν ὁ ἀρχηγός τῶν Ἀλβανῶν. Πρβλ. G. Soulis, *Serbs and Byzantium*, σ. 113. I. Ρωμανός, *Περί τοῦ Δεσποτάτου*, σ. 78. Μια τέτοια ἀποψη ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα πῶς οἱ Ἀλβανοί τῆς νότιας Ἠπείρου ἐνισχύθηκαν ἀπό τόν ὁμοεθνή τους, πού εἶχε συγκροτήσει στά 1359 αὐτόνομο πριγκιπάτο στήν κεντρική Ἀλβανία καί διέθετε ἀξιόμαχες δυνάμεις. Ὅμως αὐτός, μέχρι τό 1362 προσπαθοῦσε νά ἐπεκτείνει τήν κυριαρχία του στήν περιοχή τῆς Ἀλβανίας καί φαίνεται ἄπιθανο νά δρέθηκε σέ σύγκρουση στή νότια Ἠπειρο. Γιά τόν Κάρολο Τόπια, βλ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί*, σ. 230. Ἄλλες ἀπόψεις θεωροῦν τόν Πέτρο Μπούα ἀρχηγό τῶν Ἀλβανῶν στή σύγκρουση αὐτή, πού ἦταν καί κύριος τοῦ Ἀγγελόκαστρου ἀπό τό 1354, ἡ τόν γιό του, Γκίνη Μπούα Σπάτα. Πρβλ. K. Σάβας, *Ἑλληνικά Ἀνεκδότα*, τ. Α', σ. 23 (Γιά τόν Πέτρο Μπούα). G. Schiro, *La genealogia degli Spata*, σ. 69. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σ. 205 (Γιά τόν Γκίνη Μπούα Σπάτα). Ἡπειρος, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν (1997), σ. 214. Οἱ τελευταῖες ἀπόψεις μοιάζουν πιθανές, ἀρκεῖ νά προσδιοριστεῖ ὁ θάνατος τοῦ Πέτρου Μπούα. Ἄν πέθανε πρῖν ἀπό τή μάχη τοῦ Ἀχελώου, τότε ὁ γιός του Γκίνη Μπούα Σπάτα βρισκόταν στό Ἀγγελόκαστρο καί πιθανῶς στήν ἡγεσία τῶν Ἀλβανῶν. Ἄν ὄχι, τότε ὁ ἴδιος πρέπει νά ἀνάλαβε τήν ἐπιχείρηση. Πάντως,

νικήθηκε προτού καν συγκρουστεί ο στρατός του (έπιπτε μαχόμενος πρὶν τὰς φάλαγγας συμμίξει) εἶναι δείγμα τῆς αἰφνιδιαστικῆς ἐπίθεσης τῶν Ἀλβανῶν. Ἔτσι ὁ Ἀχελῷος δὲ φαίνεται νὰ ἦταν ἡ τελικὴ ἐπιλογή τοῦ Νικηφόρου γιὰ τὴ διεξαγωγή τῆς μάχης (ἴσως σκόπευε νὰ πολεμήσει τοὺς Ἀλβανούς στο Ἀγγελόκαστρο ἢ νοτιότερα σὲ κάστρα πού κατέχονταν ἀπὸ Ἀλβανούς), ἀλλὰ σταθμός στὴν πορεία του πρὸς τὸ νότον πού ἔμελλε τελικὰ νὰ γίνεи καὶ τόπος τῆς πανωλεθρίας του. Ὅλη ἡ περιοχὴ αὐτὴ τῆς Αἰτωλίας κυριαρχοῦνταν ἀπὸ Ἀλβανούς, οἱ ὁποῖοι καὶ γινώστες τῆς τοπογραφίας τῆς ὑπῆρξαν καὶ ἐτοιμοπόλεμοι ἀποδείχτηκαν. ε. Καμία πηγὴ δὲν ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸ τῶν συγκρουόμενων δυνάμεων, ὁ ὁποῖος δὲν πρέπει νὰ ἦταν μεγάλος σὲ μιά τέτοια τοπικὴ σύγκρουση. Οἱ τοῦρκοι πειρατές-μισθοφόροι βεβαιώνουν τὰ λεγόμενα τοῦ Χρονικοῦ τῶν Ἰωαννίνων, περὶ ἐλλείψεως μεγάλων στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Νικηφόρου (ἀξιόμαχον δύναμιν ἰδίαν μὴ κεκτημένος), ἐνῶ οἱ Ἀλβανοὶ πού εἶχαν στὴν κατοχὴ τους τὰ μικρὰ κάστρα τῆς περιοχῆς δὲ διέθεταν παρὰ μικροὺς στρατοὺς (ἴσως μερικὲς ἑκατοντάδες στρατιῶτες). στ. Σὲ πολιτικὸ ἐπίπδο, ἡ μάχη τοῦ Ἀχελῷου καὶ ἡ ἦττα τοῦ Νικηφόρου: 1. Ἔβαλε τέλος στὴν ἡγεμονία τῶν κληρονομικῶν διεκδικητῶν τῆς ἐξουσίας τῆς Ἠπείρου, ὄχι ὅμως καὶ τέρμα στὶς τάσεις αὐτοδιοίκησης καὶ αὐτονομίας πού ἐδῶ καὶ δύο αἰῶνες διαφαίνονταν στὴν περιοχὴ¹⁷. 2. Οἱ Ἀλβανοὶ ἀποδείχτηκαν ἐδραιωμένοι στὴν περιφέρεια τῆς νότιας Ἠπείρου καὶ ἐνεργοὶ στὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις. Οἱ ἴδιοι ὡς ἡγεμόνες τῆς θὰ διατηρήσουν τὴν πολιτικὴ τῆς αὐτονομίας πού ἐπιδίωξαν οἱ προκάτοχοί τους, ἂν καὶ κάτω ἀπὸ ἄλλο πρίσμα¹⁸. 3. Τὴν ἦττα τοῦ Νικηφόρου ἀκολούθησε ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐξουσίας τοῦ Συμεῶν Οὕρηση, ὁ ὁποῖος ἀνακατέλαβε τὴν περιοχὴ Θεσσαλίας-Ἠπείρου καὶ ἄφησε τὴν διακυβέρνηση τῆς Ἠπείρου (ἐκτὸς τῶν Ἰωαννίνων) στὴν ἀλβανικὴ ἐξουσία¹⁹. Ἔτσι λοιπόν, ἐνῶ ἡ σερβικὴ ἡγεμονία ἀποκαθίσταται, ἡ ἀλβανικὴ ἐπικυριαρχία στὴν Ἠπειρο νομιμοποιεῖται.

καμία ἀπὸ αὐτὲς τίς ἀπόψεις δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τίς πηγές, ὅποτε παραμένουν ἀπλὲς εἰσαοίεες.

17. Τὸν θάνατο τοῦ Νικηφόρου σ' αὐτὴ τὴ μάχη, βεβαιώνουν οἱ ἴδιες οἱ πηγές «ἐπιπτε μαχόμενος» λέει ὁ Καντακουζηνός, «κατακρατεῖται καὶ ἀναρρεῖται» (νικεῖται καὶ σκοτώνεται) σημεῖνει τὸ Χρονικὸ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐσφαλμένη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀποψη μερικῶν μελετητῶν γιὰ σύλληψη καὶ ἐπέλευση τοῦ Νικηφόρου. Βλ. I. Ρωμανός, *Περὶ τοῦ Δεσποτάτου*, σ. 77. Π. Ροντογιάννης, *Ἱστορία τῆς Λευκάδος*, σ. 306.

18. Οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Ἠπείρου προσκολλημένοι στὸν φύλαρχο-γενάρχη ἢ ἀρχηγὸ τῆς φυλῆς τους, ἐπιβιώνουν κάτω ἀπὸ τίς ἐπιλογές τοῦ ἡγέτη τους. Ἐκεῖνος, μὲ ἔντονο τὸ συναίσθημα τῆς ἐπιβίωσης σ' ἕναν ἔξοχο χώρο καὶ μὲ δεδομένα τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα στὴν περιοχὴ, πετυχαίνει μὲσα ἀπὸ πολιτικούς ἐλιγμούς (ἐναλλαγὴ συμμαχιῶν ἢ ἀποδοχὴ τῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας) νὰ διατηρήσει τὴν ἐξουσία του καὶ κατὰ συνέπεια, τὴν παραμονὴ τῆς φυλῆς του στὸν Ἠπειρωτικὸ χώρο γιὰ περισσότερο ἀπὸ πενήντα χρόνια. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ Γκίνη Μπούα Σπάτα, κυρίου τοῦ Ἀγγελόκαστρο καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀχελῷου ἀρχικὰ καὶ στὴ συνέχεια τῆς Ἄρτας καὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, ὁ ὁποῖος ἀσπάστηκε τὴν βυζαντινὴ παράδοση (διατηροῦσε βυζαντινὴ αὐτὴ στὴν Ἄρτα) καὶ διατήρησε τὴν αὐτονομία καὶ τὴν ἀκεραϊότητα τῆς περιοχῆς. Πρὸβλ. Α. Βρανούσης, *Δεσποτάτο*, σ. 1368. A. Ducellier, *Οἱ Ἀλβανοὶ στὴν Ἑλλάδα*, σσ. 21-2, 26.

19. Μετὰ τὴν ἐπανάκτηση τῆς Ἠπείρου ὁ Συμεῶν ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλία γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὸν Ραδοσλάβο Χλόπεν πού ἀπειλοῦσε τὴν ἐξουσία του. Παρέμεινε ὅμως ἐκεῖ, ἀφήνοντας στὴν Ἠπειρο τὸν Πέτρο Λιώσα (Ἄρτα-Ρωγοί) καὶ τὸν Γκίνη Μπούα Σπάτα (Ἀγγελόκαστρο-Ἀχελῷος). Πρὸβλ. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σσ. 201-2. G. Soulis, *Serbs and Byzantium*, σσ. 115-6. Μαρτυρία γιὰ τὴν σύντομη διακυβέρνηση τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὸν Συμεῶν Οὕρηση μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐξουσίας του, ἀποτελεῖ ἕνα χρυσόβουλλο πού ἐξέδωσε ὡς «αὐτοκρατορ» Ἕλληνων καὶ Σέρβων ὑπὲρ τοῦ πλοῦσιου γαιοκτῆμονα Ἰωάν. Τοσφὰ Βορσίνι, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1361. Γιὰ τὸ κείμενο, βλ. A. Solovjev-V. Mosin, *Grcke provelje Srpskich Vladara, Belgrade 1936*, αρ. 32, σσ. 230-9 καὶ MM, τ. Γ', σσ. 126-9. Πρὸβλ. D. Nicol, *Δεσποτάτο 1267-1479*, σσ. 202-4.

Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑΣ!

ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΚΑΛΥΒΑ

– Χαλκώματα γανώνω, ή ξερή φωνή του γανωματή διέκοψε την ήσυχία του άπογεύματος σ' ένα σοκάκι κεντρικής γειτονιάς της Άρτας στά 1925. Ένα παράθυρο του πρώτου όρόφου, πάνω από τό πλυσταριό, ενός τριώροφου σπιτιού άνοιξε, στό άκουσμα της φωνής και μιά γυναικεία μορφή πρόβαλε.

– Έ, γανωματή περίμενε αυτού στην ξύλινη είσοδο νά κατέβω.

– Μάλιστα, κερά...

Πίσω από την κλειστή πόρτα άκούστηκαν ξύλινα σκαλοπάτια νά τρίζουν και μετά από ένα λεπτό φάνηκε ή «κερά». Μετρίου άναστήματος, παχουλή, φαινόταν ύπερβολικά άσπρη μέσα στά μαύρα φορέματα λόγω χηρείας και τίς κακουχίες του πένθους της.

– Δέν έχω άγγειά για γάνωμα, μπορείς όμως νά μου φτιάσεις καινούργια;

– Άκούς λέει κερά; Μπορώ πώς δέν μπορώ;

Έ συμφωνία κλείστηκε για τρεις χαλκωματένιους νταβάδες μέ καπάκι –ένα μεσαίο, ένα λίγο μεγαλύτερο κι ένα λίγο μικρότερο– δύο τεντζερέδες κι αυτούς μέ καπάκι ένα μεγάλο, ένα μικρό– δυό ταψιά και μιά κατσαρόλα.

– Και τί όνομα θά «χτυπήσουμε» κερά στά χαλκώματα;

– Εύανθία Κ...

Μετά από κάνα μήνα, άπογευματάκι ήταν πάλι, άκούστηκε τό κρόταλο της εισόδου. Ήταν ό γανωματής μέ την παραγγελία. Τρέχοντας κατέβηκε τή σκάλα ή κυρία Εύανθία και μέ φιλέματα στά χέρια όι βρήκε πρόχειρο μπροστά της, στό τραπέζι της κουζίνας, για νά τόν εύχαριστήσει πού της έφερε τόσο γρήγορα τά χαλκώματά της. Έκει όμως πού τά πήρε στά χέρια της και τά περιεργαζόταν νά δει αν έγινε καλή δουλειά κι αν έπιασαν τόπο οι παράδες της, ω συμφορά, τά χαλκώματα είχαν χαραγμένα στό πλάι άρχικά άλλου όνόματος, Κ. Β.

– Τι είναι αυτά, έξανεστη ή κυρία Εύανθία. Ξένα άγγειά μου έφερες;

– Ξένα; Πώς ξένα, απάντησε ό γανωματής. Άφοϋ είναι καινούργια.

– Καινούργια; Και γιατί λένε Κ. Β. άντερώτησε ή κυρία Εύανθία.

– Σωστά λένε, άνταπάντησε ό γανωματής. Κ. από τό Κ... και Β. από τό Βανθία. Βανθία δέ σε λένε; Πλήρωσέ με σε παρακαλώ νά φύγω, περιμένουν και οι καρφάδες νά τους πάω παράδες.

Έ στενοχώρια της κυρίας Εύανθίας άνείπωτη. Πώς νά εξηγήσει στον όλιγογράμματα γανωματή ότι τό όνομά της είναι Εύανθία και άρα τό άρχικό της είναι Ε. κι όχι Β. αλλά και τή τροπή της για τά ταψιά μέ τά άνορθόγραφα άρχικά. Μπορούσε αυτή μιά κυρία άρχοντικής οικογενείας νά στέλνει άνορθόγραφα ταψιά στό φούρνο;

Πίσω της πρόβαλε δειλά ένα λευκό προσωπάκι κοριτσιού έως έντεκα χρονών μέ δυό μεγάλα μαύρα μάτια. Ήταν ή κόρη της ή Βασιλικούλα.

– Δέν πειράζει μητέρα, μικρή ή ζημιά. Καλά είναι τά χαλκώματα. Πλήρωσέ τον νά φύγει.

Πέρασαν μερικά χρόνια, ούτε δέκα, ή κόρη μεγάλωσε, παντρεύτηκε, τά χαλκώματα εκείνα συμπεριλήφθηκαν στην προίκα της κι έτσι άφοϋ ή καινούργια ή «κερά» λέγονταν Κ... Βασιλική –δηλαδή τά άρχικά της ήταν Κ. Β.– άποκαταστάθηκε και ή όρθογραφία στά ταψιά και δέν πήγαιναν πλέον «ντροπιασμένα» και άνορθόγραφα στον φούρνο.

ΜΝΗΜΗ ΚΩΣΤΑ ΤΣΕΤΗ

Ποίηση Κ. Τσέτη

ΑΒΕΣΣΑΛΩΜ

Έκει, στίς ρωγμές τῶν ἐπιγόνων
τά δεκανίμα τοῦ ἡλίου μέ φοβίζουν!
Καί τό πουλί πού ξέφυγε τήν τουφεκιά
πέταξε πάνω ἀπ' τά μπλόκα,
φανός θυέλλης
πού ἐκπέμπει ἐπίμονα σινιάλα,
πώς ἔρχεται ὕπουλο ποτάμι
νά παραβιάση τό ἄσυλο τοῦ ὕπνου σου.
Κι' ἐσύ, πού ποτέ δέν δέχθηκες νά κριθῆς,

τυλιγμένος στή χρυσή σου πλάνη
σέ φρικτά κρεματόρια ὀδεύεις.
Έκει, στίς περιχαρακωμένες κρύπτες
τῆς ψυχῆς
πῶς θά χωρέση τόση ἐρημιά,
μέ τούς τερμίτες νά ροκανίζουν
τό τελευταῖο φυλάκιο;
Τό ξέρεις, τά στάχια δέν μεγαλώνουν
μ' ἀργομισθίες
κι' ἐσύ μπροστά στά κάτοπτρά σου τήρεσαι!
Τό ξέρεις,
κάτω ἀπ' τό σιλιπνό σου κέλυφος
σέ διακρίνω, Ἄβεσσαλώμ ἀδελφοκτόνε,
ἔτοιμο τώρα, στό νεῦμα τοῦ ὑποβολέα
νά ναρκοθετήσης
καί τήν καρδιά τοῦ πατέρα σου
Ποιό χέρι παγιδεύει τό πουλί
πού ξέφυγε τήν τουφεκιά,
ποιά οὐσία μεγαλώνει τό δένδρο,
γιά νά σ' ἀντέξει;
Ἄβεσσαλώμ χάνεσαι, ἡ κόμη σου μεγαλώνει!

ΤΩΡΑ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΙΔΑΝΙΚΑ

Μιά ρίζα βαθιά από τά ιδανικά σου
 κι' από τό σώμα σου μιά χούφτα χῶμα
 έφτασαν για νά βλαστήση ό αιώνας μας
 τή νέα του έκφραση!

Ίδανικέ μου αδελφέ, πού στῶν ματιῶν σου τούς δρυμῶνες
 έβασίλευαν οι άλκωνοίδες έσπέρες
 και αίχμαλώτιζες τά ὄνειρα τῶν κοριτσιῶν,
 πού σέ περιμεναν πίσω άπ' τίς γριλλίες, νά περάσης περήφανος,
 έφέτος, πάλι σέ θυμηθήκαμε,
 γιατί κοπάσανε πιά οι θύελλες και οι φορτοῦνες,
 γιατί τά στάχια ξεπέρασαν τό άνάστημά μας
 κι' ή γειτονιά μας γέμισε από πουλιά και παιδικές φωνές!

Όταν ό ήλιος μέστωσε τά μπράτσα σου,
 όταν ξανθές θάλασσες κυμάτιζαν στά μαλλιά σου,
 τότε, στίς φλέβες σου κόχλαξε ό πόλεμος
 και ξεδίπλωσαν τά τρομερά λάβαρα,
 τότε καθώς δρυχήθηκαν στή μάχη οι σάλπιγγες
 και διασταυρώθηκαν οι ματωμένες λόγχες κι' οι όμοβροντίες,
 μιά όδίδα έσκαψε τά σπλάχνα σου
 και θέρισε άπ' τά χείλη σου τ' άλικο τριαντάφυλλο!..

Κι' ή γή μας πού σπάρθηκε από τά μέλη σου,
 ασθμαίνοντας από σπαραγμό γονάτισε νά σέ φιλήση και νά σοῦ πῆ
 πώς τά κορίτσια θά σέ περιμένουν πάντα πίσω άπ' τίς γριλλίες,
 πώς αύριο θ' άνατείλη στον ούρανό μας ό μεγάλος ήλιος!

Άδελφέ μου, κοιμήσου στή γή μας,
 πού τήν έστρωσεν ό Έλληνικός άνεμος μέ φύλλα άθανασίας!

Έμεϊς προσανατολισμένοι στήν πορεία μας
 κρατάμε σφιχτά τήν άθρυμμάτιστη πυξίδα της καρδιάς σου!

Μεγάλε μου αδελφέ,
 τώρα υπάρχουν ιδανικά για ν' άγωνιστοῦμε,
 γιατί σέ χαράξαμε φυλαχτό στά στήθη μας,
 γιατί λαξεύσαμε τή μορφή σου στο μεγάλο δρόχο τής πατρίδος!

ΕΧΟΜΕ ΜΕΣΑ ΜΑΣ ΜΙΑ ΔΙΕΞΟΔΟ

Έχομε μέσα μας, μιά θέση
 για λίγη τρυφερότητα,
 π' όλο μεγαλώνει και γίνεται άδυσος!
 Έχομε μέσα μας, χορταριασμένες τίς αϋλές
 πού τρέχαμε άνέμελα παιδιά
 και σφαλισμένο τό πρωϊνό παράθυρο
 μέ τήν πασχαλιά μεοίστια,
 πού έπνευσε στήν έφηβεία μας
 ή θωπεία τοῦ έαρος,
 πρωτο μήνυμα αγάπης!
 Έχομε μέσα μας μιά έρημιά,
 μιά έρημιά
 σάν τίς φοβερές νύχτες πού ξαγρυπνοῦν
 από άπελπισία
 μέσα στους άπροσπέλαστους δρυμῶνες,
 εκεί πού χάσαμε τά δήματά μας
 και τήν αίσθηση τοῦ χρόνου!
 Τά πρόσωπα τῶν παιδικῶν μας φίλων
 πού άπουοίαζαν,
 έγιναν σκληρά αίνιγματικά
 και τά λόγια τους χωρίς αισθήματα!
 Πώς έγινε κι' ένας άνεμος
 διέγραψε χιαστί τά ιδανικά
 Πώς έγινε και ή στέγη μας βάρυνε
 από τά συντρίμια τῶν άστεριῶν
 και σηκώθηκε στό περιβόλι
 άγρια φορτούνα
 κι' όλο καταποντιζόμαστε
 σέ μιά σπιθαμή από χλόη,
 σέ μιά στέρνα
 από ματωμένες παπαροῦνες,
 Έχομε μέσα μας άρπαχτικά
 πού ραμφίζουν τίς ώρες μας
 και τούς άνθρώπους πού πεθαίνουν
 μέ άξιοπρέπεια!
 Έχομε μέσα μας τώρα πού ή άπαλή έσπέρα
 ματώνει τή μνήμη
 και μιά τελευταία διέξοδο,
 τήν εὐγενική μας μόνωση!

ΕΠΙΣΤΡΕΨΑΜΕ ΩΡΙΜΟΙ

Έκει πού περιμέναμε
 μιάν άστραπή
 νά πυρπολήση τά πανιά τών καϊκιών μας
 καταμεσίσ στό πέλαγος,
 έν άστέρι έπεσε στήν άγκαλιά μας!
 Έκει πού περιμέναμε
 νά καταποντιστοϋν οί μνήμες,
 ή θάλασσα ντύθηκε καινούργια κύματα
 και τ' άλμπουρα τών καϊκιών
 σημάδεψαν τό λιμάνι μας!
 Κάτω άπ' τό χιόνι
 ζοϋσε μιάν άνοιξη,
 πού θά μās φέρη στήν παλάμη της
 ένα τρυφερό ύπνο!
 Πάνω άπ' τά σύννεφα
 ύπάρχει ένας οϋρανός,
 πού θά τόν άγγίξουμε με τ' άνάστημά μας!
 Έπιστρέψαμε ώριμοι
 με τήν πείρα τής περιπλάνησής μας.
 Τώρα, πού τ' άθέατα σήμαντρα του μέλλοντος
 προφητεύουν τήν πορεία μας,
 κρατῶ τά κρινα τών άφρων,
 για νά σοϋ τά προσφέρω!
 Η άλέα άνθισε δειλινά χαμόγελα
 για τήν επιστροφή μας!
 Δόσμου τό χέρι σου,
 νά περπατήσουμε
 στ' άχνάρια του πρώτου φιλιού μας,
 εκεί πού εγκαταλείψαμε
 τίς μικρές μας άνησυχίες
 και τ' άθέβαια σχέδια τής έφηβείας,
 εκεί πού φυτέψαμε
 μιά δέσμη από έαρινά ρίγη!
 Τι μπορεί, νά μήν θυμούνται οί νύχτες, από μās!

ΣΤΗΝ ΑΛΛΗ ΟΧΘΗ

Κουρελιασμένο σύννεφο έπεσε στόν κήπο,
 είναι τό σκοτωμένο πουλί τής έφηβείας.
 ΗΗρθε και έφυγε ή άνοιξη τήν ίδια νύχτα!
 Ένα σκουλήκι μεγαλώνει στή σκέψη,
 γλυστρώνει από λόγο σέ λόγο,
 από χειραψία σέ χειραψία,
 παγώνει τήν αίσθηση,
 ύστερα κατεβαίνει στους όχτους
 και τρέφεται
 μαζί μέ τίς ρίζες τών καλλωπιστικών.
 Οί νέοι λοξοδρόμησαν, δέν πήγαν στήν Πνύκα,
 τώρα στήν πλατεία άπαγχονίζουν τό όμοίωμά τους,
 καθώς τό ρύγχος τής μηχανής
 εκθέτει τά σπλάχνα τής πολιτείας.
 Έκει ήτανε τό τζάκι, χάθηκε ό καπνός,
 έδώ γαλήνευε ό πατέρας, σιωπή!..
 Τώρα, οί πόρτες τής γειτονιάς χάσκουν άνώνυμες
 και στά κωδωνοστάσια κανοναρχεί
 πνεύμα πονηρόν,
 αυτό πού άκούγεται, δέν είναι έσπερινός,
 είναι σήμα κινδύνου
 κι είχαμε τόσο συνηθίσει τούς πελαργούς!
 Τέλος, οί άγύρτες νομοθέτησαν,
 πώς ό άνθρωπος έχει δύο πρόσωπα,
 πώς ή σελήνη πρέπει νά κάψει τό ένδυμά της.
 Έτσι κόβω τήν άρτηρία τής χλεύης,
 φτύνω πίσω μου τό σάπιο καρπό
 και καταφεύγω στή φύση,
 τό σκουλήκι δέν μέ προφταίνει,
 τό πονηρόν πνεύμα έμεινε
 νά ροκανίση τή σάρκα του.
 Στήν άλλη όχθη ντύνομαι τή νέα βλάστηση!

ΑΝΑΨΑ ΔΥΟ ΑΣΤΕΡΙΑ

Ἄναψα στὸν οὐρανὸ τῆς νύχτας δυὸ ἀστέρια!
 Εἶναι δυὸ μάτια, κρῆνες πού σταλάζουν μυθικὰ αἰσθήματα!
 Διασταυρώνουν τὸ μέγα ἀνέσπερο φῶς τους
 στὴν ἀφετηρία τῆς ζωῆς μας.
 Κάτω ἀπὸ τὰ βλέφαρά τους,
 ἕνας ἴσκιος χωρεῖ τὰ σχέδιά μου
 καὶ τὰ ἀβρὰ ὁράματα
 ντυμένα τὰ διάφανα πλάτη τοῦ γέλιου σου!
 Ὡς τώρα ζούσαμε, ἄσπιλα παιδιὰ
 μέσα στοὺς μίσκους τῶν κρῖνων,
 μικρὲς ξέγνοιαστες φωνές
 πού γλυστρούσαμε ἀπὸ φύλλο σὲ φύλλο,
 ἀνύποπτοι, πῶς κάποτε θ' ἀναζητοῦμε τὸν ἑαυτό μας
 σ' ἓναν ἄλλον ἀνθρωπο!
 Τώρα πιά ἔδιωξα τοὺς τρόμους
 γιὰ τίς ἐσπέρες πού διέρρεαν σάν ἄμμος ἀπ' τὰ χέρια μας!
 Τώρα, θά ἠσυχάσουν οἱ ἀκρογιαλιές
 ἀπὸ τὸν παιδεμὸ τῶν κυμάτων
 Θά μᾶς δεχτοῦνε μέ χίλιους ὕμνους στὰ χεῖλη τους,
 μέ λυτὲς κόμες στρωμένες στὰ δῆματά μας,
 θά μᾶς περάσουν στοὺς μυστικούς κοιτῶνες,
 γιὰ νά τοὺς ἐμπιστευθοῦμε ὅλη μας τὴν εὐαισθησία!
 Ἐκεῖ θά σκηνώσουμε κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ ἀστερισμοῦ μας
 συντροφιά μέ τοὺς ἀθώους φλοίσβους.
 Ἐκεῖ ἀπὸ ψηλά
 θά μᾶς ἀγρυπνοῦν δυὸ ἀβασίλευτα μάτια
 κι' ἐμεῖς δοσμένοι στὴν μέθη τοῦ ἐρέβους,
 θά μοιραζώμαστε τὴν γλυκεῖα θωπεία τῆς νύχτας,
 θά μοιραζώμαστε τὸ προσκεφάλι τῶν χειρῶν μας!
 Ὑστερα, τὰ ὄριμα λόγια
 θά πλαταίνουν στὰ στήθη μας τὸ νόημα τῆς ζωῆς!
 Τότε, κανένας ἄνεμος δέν θά οβύση τὸν ἀστερισμὸ μας!
 Τὴν ἀναγέννησή μας θά τὴν χαιρετίσουν τὰ σήμαντρα τοῦ πελάγου!

ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ Ο ΜΕΓΑΣ ΚΡΑΤΗΡ

Εἶμαι ἓνας λαός, πού ἔρχομαι
 βαθείά ἀπ’ τούς αἰῶνες,
 μέ μιά ἱερή ἰαχή στά χεῖλη μου,
 σάν τά μεγάλα ποτάμια
 στόν φλοιό ὅλων τῶν Ἠπειρῶν
 πού ψιθυρίζουν στό πέραομά τους θρούλους
 καί τραγουδοῦν τή δύναμί τους!

Ἵδοιπορῶντας σέ πρωτόγονα τοπία,
 χειραγώγησα τή φύση, ταπείνωσα δυναστεῖες
 κι’ ἐλευθέρωσα τά αἰχμαλωτισμένα πουλιά,
 πού ἔφεραν πάνω ἀπό δρυμούς καί πολιτεῖες
 τό εἰρηνικό τους φτερούγισμα!

Τώρα τά χέρια μου ὁμορφαίνουν
 τό πρόσωπο τῆς γῆς μας
 κι’ ἡ φωνή μου, ἀπαλό λυκαυγές
 ἀπλώνεται στήν οἰκουμένη.

Τώρα ἀγρυπνῶ
 πάνω ἀπ’ τόν τρυφερό ὕπνο τῶν ἀγοριῶν,
 πού ἀποκοιμήθηκαν
 μ’ ἓνα τριαντάφυλλο στό στόμα,
 ἀγρυπνῶ, πάνω ἀπ’ τόν ἀνθρώπινο μόχθο
 στούς καρπερούς κάμπους
 καί σ’ ἀτίθασα πέλαγα!

Εἶμαι ἓνας λαός, πού ἔρχομαι
 βαθείά ἀπ’ τήν ἱστορία,
 ὅμως πάντα νέος, μέ μάτι κοφτερό
 καί μέ τήν παγκόσμια μοῖρα
 κεντημένη στό στήθος μου.

Μέσα μου, τῶν ἰδεῶν ὁ μέγας κρατήρ
 καταυγάζει τήν ὑφήλιο
 καί μεγαλώνει στόν οὐρανό μας
 τήν αἰθρία τοῦ μέλλοντος!

Μέσα μου, θά περνοῦνε οἱ αἰῶνες
 κι’ ἐγώ θά γίνωμαι πιά δυνατός!

ΚΑΛΠΑΖΕΙ ΜΙΑ ΘΥΕΛΛΑ

Ὁ χρόνος διέδρωσε ἀθόρυβα
 τὴν αἴσθησή μας!
 Ποῦναι ἡ παιδική μας ρέμβη,
 πού ξεδίπλωνε τὰ πανιά τῶν καϊκιῶν,
 καθὼς περιμέναν στό λιμάνι οὐριο ἄνεμο;
 Ποῦναι ὁ κῆπος μας
 μέ τό φεγγάρι κρεμασμένο στήν ἀκακία,
 πού κρύψαμε στίς λόχμες του
 μιά λέξη, πού δέν εἶπαμε
 στήν μικρή μας ἀγάπη,
 πούχε στά μάτια τῆς ψυχάλες ἀστεριῶν;
 Ὁ χρόνος ξεκρέμασε τό γιασεμί
 ἀπ' τό παιδικό μας παράθυρο!
 Τώρα, πού τῶν τεφρῶν βουνῶν τό ἄγχος
 κόμπος ἀνεβαίνει
 ὡς τίς τρίλλες τῶν πουλιῶν,
 τώρα, πού μιά θαθειά ἀγωνία
 σημάδεψε τό πρόσωπο τῆς μέρας
 καί ράγισε τό γέλοιο τῆς θάλασσας,
 μέσα μας καλπάζει μιά θύελλα,
 πού μᾶς ἐρημῶνει σάν θάνατος.

ΑΝΗΣΥΧΩ ΓΙΑ ΤΟ ΜΙΚΡΟ ΔΕΝΔΡΟ

Πῶς νά προσκαλέσουμε στό τραπέζι μας
 τὰ πουλιά,
 ὅταν δέν ὑπάρχουν τῆς ἀγάπης οἱ γόνιμοι σπόροι,
 ὅταν τρομαγμένα δέν μᾶς πλησιάζουν;
 Πῶς νά προσφέρουμε
 αὐτό τό εὐαίσθητο ἄνθος,
 ὅταν τῶν χειρῶν μας τό ἄγχος θά τό συνθλίψη;
 Ὑπάρχει μιά στυφή γεύση
 στά χεῖλη τῶν ἡμερῶν μας!
 Ὑπάρχει ἀκόμη, ἕνας ἀργός θάνατος
 πού ἔρπει,
 πρὸς τὴν ἔκσταση τῆς ἐσπέρας,
 πρὸς τίς ἀνυπεράσπιστες μικρές ὑπάρξεις!
 Πῶς νά γράψουμε στό ἡμερολόγιο τοῦ αἰῶνα μας
 μ' αὐτό τό τσακισμένο στάχι,

γιά τά ὑπουλα ποτάμια
 πού καιροφυλακτοῦν στόν ὕπνο μας,
 γιά τή σκληρή ἀγωνία πού μάς ἐξουσιάζει;
 Ἄνησυχῶ γιά τό ἀθάω χαμόγελο τῶν ξανθῶν ἀγοριῶν,
 γιά τούς τρυφερούς μίσχους
 σίς θραγιές τοῦ περιβολιοῦ!
 Ἄνησυχῶ, γιά τό μικρό δένδρο πού φυτέψαμε,
 σέ μιά μυστική κώχη αὐτοῦ τοῦ κόσμου,
 τό δένδρο πού τό φροντίζει τό χέρι τοῦ θεοῦ
 καί τό μεγαλώνει στά στήθη του ἕνας ἀνήσυχος λαός.
 Ἄν πάψη ν' ἀναπνέη τόν ἥλιο,
 ἄν πάψη νά κυκλοφορῇ στό φλοιό του
 τό αἷμα μας,
 τότε δέν ἀπομένει,
 παρὰ νά κηρύξουμε τόν λόγο,
 δυνατό σάν τήν αἰωνιότητα,
 στέρεο σάν τά βουνά τῆς πατρίδος!
 Τότε δέν ἀπομένει,
 παρὰ ἡ περήφανη γενιά μας
 νά ρίξει τήν μοιραία ντουφεκιά, στόν ἐπερχόμενο κίνδυνο!

ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΧΩΡΙΣΜΟΥ

Α΄

Σ' αὐτό τό τοπίο,
 πού ξεψυχοῦν οἱ πνοές τῶν μικρῶν κρίνων
 κάτω ἀπ' τό πέλμα τῆς μελαγχολίας,
 σκάλισα τό χρόνο
 κι' ἔφτιαξα στή μνήμη
 ἀπό ξερά φύλλα τή μορφή σου!

Ἐφτιαξα ἀπ' τά σταχτιά κρέπια τ' οὐρανοῦ
 τά μεγάλα πένθιμα μάτια σου!

Σ' αὐτό τό τοπίο,
 μέ τήν ἀπελπισία στιβαγμένη στά γυμνά κλαδιά,
 πού ἐρημώνει τήν αἴσθησι,
 σχεδίασα
 τή φυσή σου στό νωπό χῶμα,
 σχεδίασα τήν ὥρα τοῦ χωρισμοῦ μας!...

Β'

Πόσο μεγαλώνει ή σιωπή
 τῆς ἀπουσίας σου!
 Σέ πήραν τά κύματα, μέ τίς λευκές
 κόμες, στό γαλάζιο ταξειδι τους.
 Σέ πήραν οἱ γλάροι στά φτερά τους
 κι' ἔγραψαν τήν ἀποδημία σου
 στους γλαυκούς ὀρίζοντες.
 Πόση θλίψη
 σταλάζει στό ἔρημο μουράγιο.
 Ἄπλώνω τά χέρια μου νά σταματήσω
 τή φυγή σου,
 ν' ἀκινήτησω τά κύματα,
 νά γυρίσω πίσω τούς ἀπιστους γλάρους,
 ἀπλώνω τά χέρια μου σέ σένα
 καί δέν ὑπάρχεις, υπάρχει μόνο
 τό χάος τῆς σιωπῆς σου.

Γ'

Ὁ Δρόμος μιά λουρίδα
 φεγγαρόφωτο!
 Τοῦ χωριοῦ τά λυχνάρια
 μάτια μέσ' τή νύχτα.
 Ὁ Οὐρανός μιά ἀπέραντη
 ἀρμονία,
 ἕνα πέπλο γαλήνης.
 Βαδίζω στό δρόμο
 τό φεγγαρόφωτο τῆς νύχτας
 κι' ὄλο φτάνω στά μάτια
 τῆς νύχτας
 μόνος πιά κοντά
 στόν ἑαυτό μου,
 πιά κοντά στό Θεό.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

Έπιμέλεια τῆς ὅλης σειρᾶς: Γ.Μ.Κ.

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Εἰκ. 19. Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ Τοῦ Φ. Κόντογλου.
Τμήμα ἀπό τοιχογραφίες στό Δημαρχεῖο Ἀθηνῶν
(Γραφεῖο Προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου)

«Γεννηθεῖς εἰς τό χωρίον Σκουλικαριά τῆς Ἄρτης κατά τό 1782, κατετάχθη εἰς τό σῶμα κλεπτῶν ὅτε μόλις ἠδύνατο νά σηκώσῃ ὄπλον τό παιδικόν ἀκόμη χέρι του».

Γ. Τσοκόπουλος

Συγγραφέας

«Πατριωτική Βιβλιοθήκη»

«Γεώργιος Καραϊσκάκης»

Ἐν Ἀθήναις, 1905, σ. 5.

Βλ. καί τό ὑπό τήν ἐκδοτ. ἐπιμέλ. τοῦ Π. Μυλωνᾶ (χ.χ.) «Ἡρωες καί μάχες τοῦ ἀγῶνος [1821], Ἐκδοτ. Οἶκος «Σπανός-Σπάνια Βιβλία», Ἀθήναι, σ. 161 (Γ. Καραϊσκάκης, Κεφ. Δ: Καταγωγή καί γέννησις).

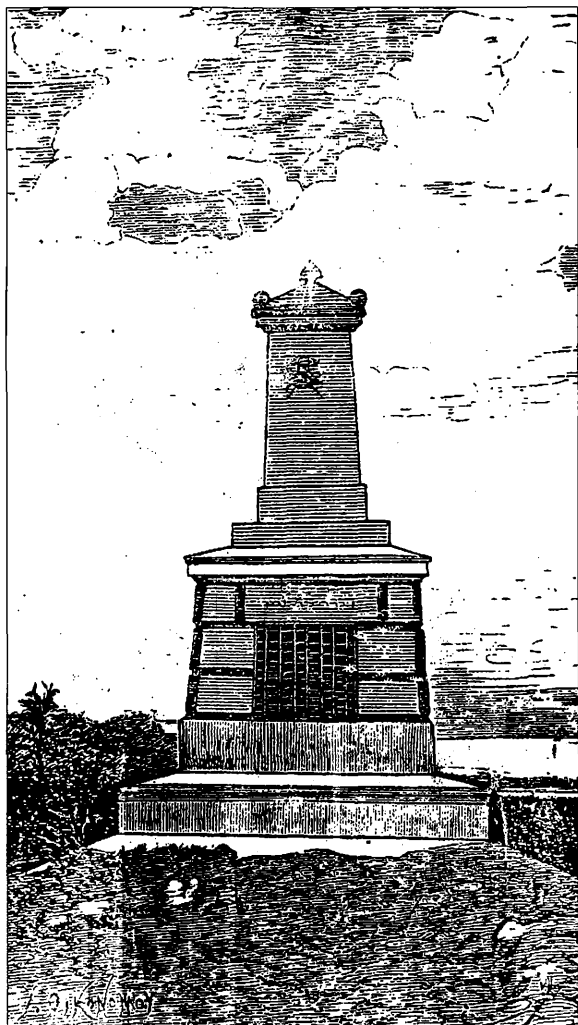

Είκ. 20. Γ. Μαργαρίτη, «Ο Καραϊσκάκης έλαύνων προς τήν Ἀκρόπολιν»

Ἐπί τῷ βιβλίῳ «Ἐκατονταετηρίς τοῦ στρατάρχου Γεωργίου Καραϊσκάκη (1827-1927)», Ἐν Ἀθήναις, 1927, σ. 67.

«Τήν Ἑπειρον, τήν ὑπερήφανον διά τόν Καραϊσκάκην, καί τοὺς προμάχους, τοὺς ὁποίους ἔδωκεν εἰς τήν πατρίδα...»

Δημήτριος Νότη Μπότσαρης
 Στρατηγός - Καθηγητής στή Σχολή Εὐελπίδων
 Βουλευτής (τῶν Φιλελευθέρων) - Ὑπουργός
 Ἀρχηγός τοῦ Μικτοῦ Στρατεύματος Ἑπείρου τό 1912

Είλ. 21. «ΤΟ ΕΝ ΦΑΛΗΡΩ ΜΝΗΜΕΙΟΝ»
του Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

«Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης είχε γεννηθεῖ σ' ἓνα χωριό τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας καί ἦταν τέκνο ἀγνωστού πατέρα καί μιᾶς μητέρας ἀπό καλό σόϊ»

Δ. Γ. Τσάκωνας

«Ιστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», 1981, Τ. Α., σ. 393. Βλ. καί τή 2η, ἐννεάτομη ἐκδοση, ὑπό τόν τίτλο «Ιστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας καί Πολιτικῆς Κοινωνίας», 1992, Ἀθήνα, Τ. Α., σ. 429.

Εικ. 22. «Ο Καραϊσκάκης (έφιππος) κατανικά τούς Τούρκους». Τού P. von Hess.

«Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐγεννήθη τό 1782 εἰς τήν Σκουληκαριάν τῆς Ἄρτης (...) Ὅταν ἐξερράγη ἡ Ἐπανάστασις, ὁ Καραϊσκάκης ἐκ τῶν πρώτων ἤψωσε τήν σημαίαν εἰς τά Τζουμέρκα τῆς Ἠπείρου καί ἐπολέμησε εἰς τό Κομπότι»

Ι. Ἀγγελουπόυλου

«Ἱστορία νεωτέρας Ἑλλάδος, 1950, σ. 146. Ἄρ. Ἐγκρισ. Ὑπουργ. Παιδείας 49529/1950, Ἐκδ. Οἶκος «Ἀλικιώτης καί υἱός», Ἀθήναι.

Εικ. 23

«Ο Καραϊσκάκης γεννήθηκε στή Σκουληκαριά τῆς Ἄρτας».
 «Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος»
 Ὑπό

Ἐπιτροπῆς συγγραφέων
 (Θ. Ἀντωνόπουλος - Β. Παπαευθυμίου -
 Γρ. Σαβινόπουλος - Γ. Σαντικός καί
 Χρ. Σουλιώτης)

Ἐκδ. Οἶκος «Ἀετός», Ἐν Ἀθήναις, χ.χ., σ. 67.

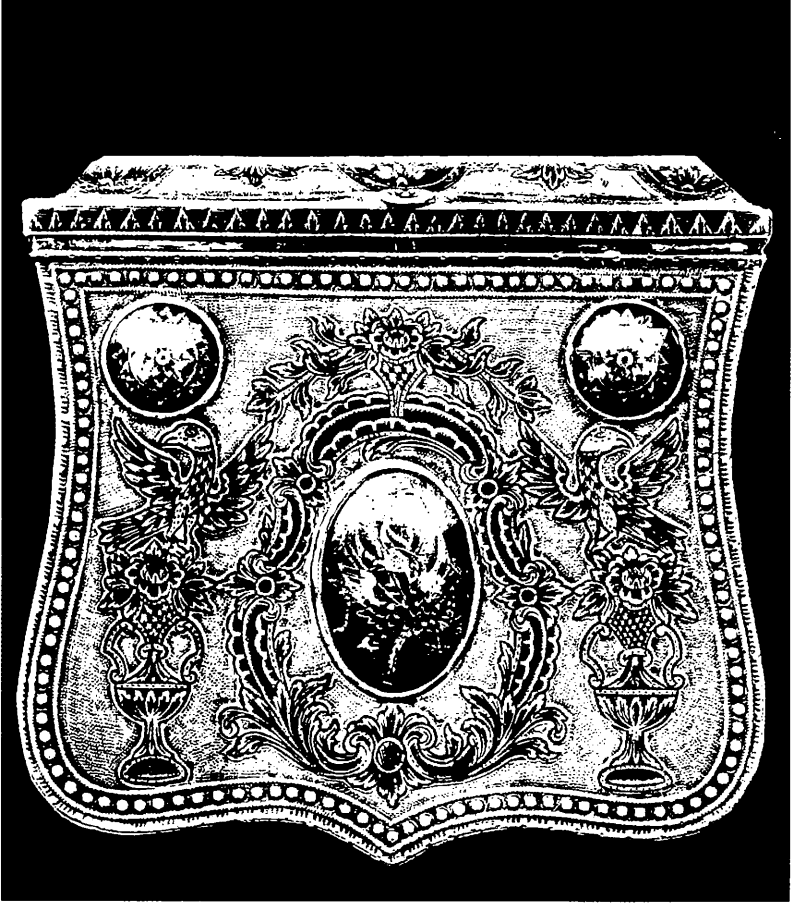
Εικ. 24. Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ. Ζωγραφικό έργο σε μουσαμά του Χρήστου Λιόνδα. 80x160 εκ., 1997.

«Η Σκουληκαριά είναι ή πραγματική και άληθής γενέτειρα του Στρατηγού [Γ. Καραϊσκάκη] αναγνωρισθείσα και υπό των έπισημοτέρων ιστοριογράφων»

Γ. Κάκος-Παπαφωτίου

«Η καταγωγή του Καραϊσκάκη»

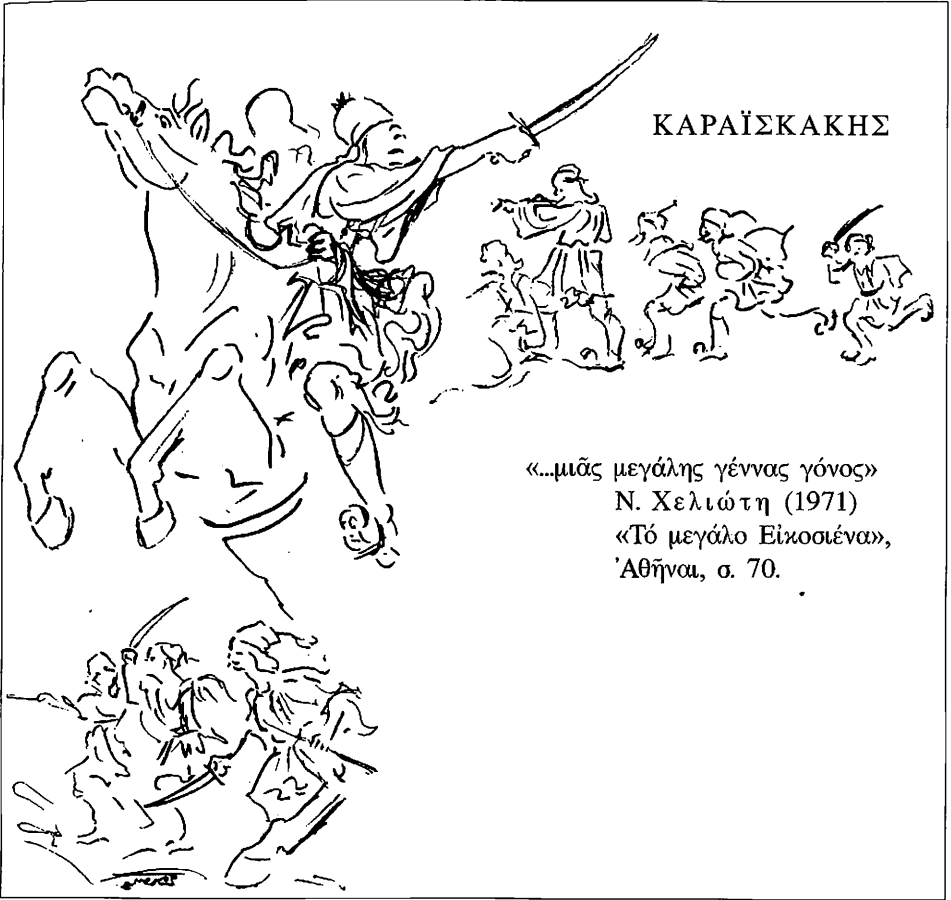
Στό π. «Ήπειρωτική Έστία», 1953, Έτ. Β',
τχ. 20, σ. 1241.

Εικ. 25. Παλάσα, Γεωργίου Καραϊσκάκη.

«(Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης) ἐγεννήθη τῷ 1782 εἰς Σκουληκαρίαν τῆς ἐπαρχίας Ἄρτης».

Στό λ. «Καραϊσκάκης (Γεώργιος)» τοῦ «Ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ» τῶν ἐκδ. Μάρτ καί Χίρστ, Ἀθήνησιν, 1893-1894, Τ. Δ, σ. 530.

«...μᾶς μεγάλης γέννας γόνος»
 Ν. Χελιώτη (1971)
 «Τό μεγάλο Εικοσιένα»,
 Ἄθῆναι, σ. 70.

Εἰκ. 26.

«Ὁ Καραϊσκάκης γεννήθηκε σ' ἓνα χωριό τῆς Ἄρτας»

Α. Λαζάρου καί Δ. Δούκα
 «Τά νέα χρόνια» (Ἱστορία)
 Ἐκδ. Οἶκος Ι. Ν. Σιδέρη, 1933,
 Ἄθῆναι, σ. 120.

Εικ. 27. Αναμνηστικό μετάλλιο, πού κόπηκε από τήν επίτροπή έορτασμού τής «Έκατονταετηρίδος του Στρατάχου Γεωργίου Καραϊσκάκη (1827-1927), [Αθήνα, 1927].

«Ο Ίταλός κόμης Γιοσήφ Πέκκιο* (Giuseppe Recchio) έπισκεφθείς τήν Έλλάδα από τής 20 Απριλίου μέχρι τής 11ης Ίουνίου του 1826, ήτοι έν έτος πρό του θανάτου του Καραϊσκάκη και τās έντυπώσεις του ταξιδίου του, του διαρκέσαντος επτά έβδομάδας, έδημοσίευσεν έν Λονδίνω, τό αυτό έτος, εις τόμον, δι' ου έχω τήν ευτυχία νά κοσμή τήν βιβλιοθήκη μου [Εικ. 3]. Ο κόμης Πέκκιο ήταν επίτροπος τής Έλληνικής Κυβερνήσεως ως αναφέρεται έν τῷ βιβλίω...

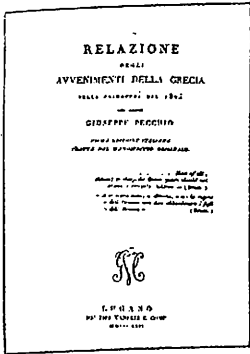

Λέει ο συγγραφέας: «Τό πρώτον πρόσωπον τό όποιον έπεσεφθην μετά του στρατηγού Ρως (Roche) ήτο ο στρατηγός Γεώργιος Καραϊσκάκης εξ "Αρτης"». «Κατώκει εις τινα ταπεινήν οικίαν πέραν τής Πύλης του Άργους (έν Ναυπλίω πιθανώς παρά τήν σημερινήν Πρόνοιαν). Έκάθετο επί τάπητος, φέρων πολυτελή χρυσαργυροκέντητον στολήν. Παρά τόν τοίχον έκρέματο τό καριοφύλλι του κεκαλυμμένον δι' άργυρών άραβουργημάτων...

Ι. Π. Χρυσανθόπουλος

«Ηρωικά έπεισόδια και άνέκδοτα του Καραϊσκάκη». Στο π. «Μηνιαία εικονογραφημένη Άτλαντίς», Νέα Ύόρκη, Μάιος 1927, σ. 24.

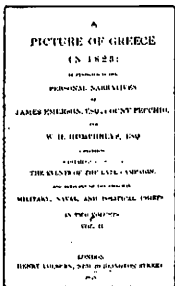
* Βλέπε και π.«Σκουφάς» τχ. 82-83 του Θ' Τόμου (1993/2-1994/1) σ. 482 («Ιστορικά σημειώματα για τόν Γεώργιο Καραϊσκάκη, Μέρος Β').

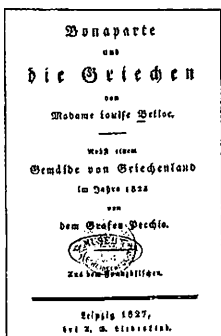
Il primo che visitai col generale Roche, fu il generale Giorgio Caraiscachi epirota nativo di Arta. Egli era alloggiato in un meschino abituro fuori della porta di Argos. Stava seduto sur un tappeto sfarzosamente vestito a ricami d'oro e d'argento. Vicino dalla parete gli pendeva il fucile coperto d'arabeschi d'argento....

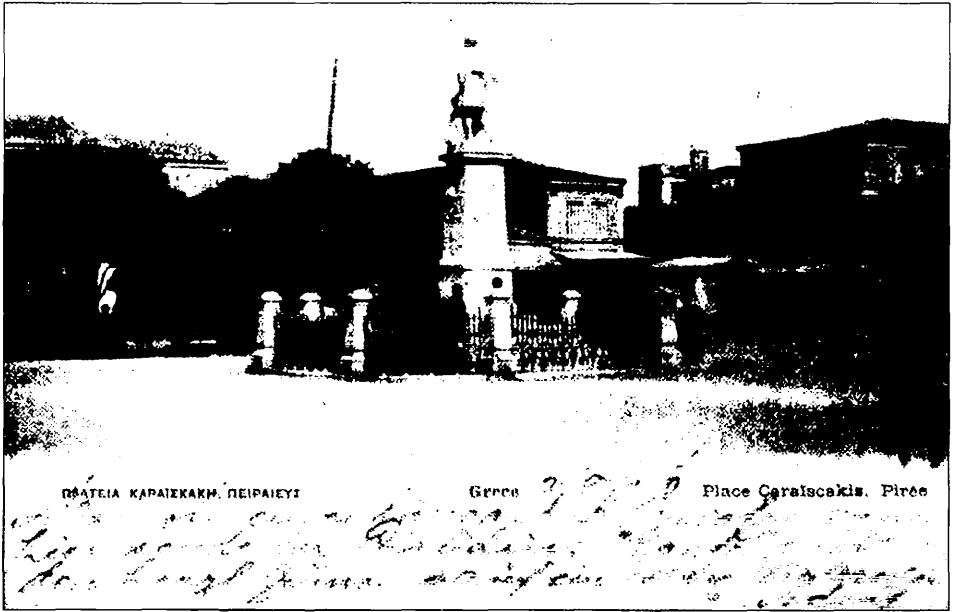
La première personne que je visitai avec le général Roche, fut le général Giorgio Caraiscachi, natif de l'Arta. Il habitait une petite maison de chétive apparence près de la porte d'Argos: il était assis sur un tapis, vêtu de riches habits brodés d'or et d'argent. Au mur était suspendu son mousquet couvert d'arabesques en argent.

The first person whom I visited with General Roche was General Giorgio Caraiscachi, a native of Arta. He resided in a mean dwelling, beyond the Argos gate. He was sitting upon a carpet, gorgeously dressed in embroidered gold and silver.

Die erste Person, die ich mit dem General besuchte, war der General Giorgio Caraiscachi, aus Arta gebürtig. Er bewohnte ein kleines Haus von schlechtem Ansehen nahe an dem Thore von Argos; er saß auf einem Teppich, in einem Kleide reich mit Gold und Silber gestickt.

«Ο Καραϊσκάκης ἐγεννήθη εἰς τὴν Σκουληκαριάν, χωρίον τῆς Ἄρτης»

Φ. Φωτοπούλου

«Ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, 1946, Ἀθήναι,
 «Ἀρχαῖος ἐκδοτικός οἶκος Δ. Δημητράκου» σ. 54.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ

Αρ. Φύλλου 244

4 Δεκεμβρίου 1997

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 2539

Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Εκδίδομε τον ακόλουθο νομο που ψήφισε η Βουλή:

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΤΟΠΙΚΗΣ
ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Άρθρο 1

Σύσταση των δήμων και των κοινοτήτων

Οι πρωτοβάθμιοι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης συγκροτούνται ανά νομό ως εξής :

4. ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

A. Συνίστανται οι κατωτέρω δήμοι:

4.1. Δήμος Αγνάντων αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγνάντων, 2. Γρακικού, 3. Καταρράκτου, 4. Κουκκουλιών, 5. Κπσάδων, 6. Λεπιανών, 7. Μικροσηπλιάς, 8. Ράμιας, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Άγναντα της τέως κοινότητας Αγνάντων.

4.2. Δήμος Αθαμανίας αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αθαμανίου, 2. Ανεμορράχης, 3. Βουργαρελίου, 4. Διστρατού, 5. Κάτω Αθαμανίου, 6. Κάτω Καλεντινής, 7. Καφάλων, 8. Κεντρικού, 9. Κυμέλης, 10. Μεσούντας, 11. Παλασκοταίου, 12. Τετρακώμου, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Βουργαρέλι της τέως κοινότητας Βουργαρελίου.

4.3. Δήμος Αμβρακίου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Ανέξης, 2. Βίγλας, 3. Γαβριάς, 4. Καλογερικού, 5. Κορωνησίας, 6. Πολυδρόσου, 7. Ράχης, 8. Στρογγυλής, 9. Ψαθοτόπου, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Ανέζα της τέως κοινότητας Ανέξης.

4.4. Δήμος Αράχθου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αγίας Παρασκευής, 2. Ακροποταμιάς, 3. Λουτροτόπου, 4. Νεοχωρίου, 5. Παχικαλάμου, 6. Περανθής, 7. Συκεών, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Νεοχώρι της τέως κοινότητας Νεοχωρίου.

4.5. Δήμος Αρταίων αποτελούμενος από το δήμο Αρταίων και τις κοινότητες 1. Κεραματών, 2. Κωστακίων,

3. Λιμνής, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Άρτα του τέως δήμου Αρταίων.

4.6. Δήμος Βλαχέρνας αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Βλαχέρνης, 2. Γραμμενίτσας, 3. Γριμπόπου, 4. Κορφοβουνίου, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Γραμμενίτσα της τέως κοινότητας Γραμμενίτσας.

4.7. Δήμος Γεωργίου Καραϊσκάκη αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Δημαρίου, 2. Διάσελλου, 3. Κλειδίου, 4. Πέτρας, 5. Σκουληκαριάς, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Διάσελλο της τέως κοινότητας Διάσελλου.

4.8. Δήμος Ηρακλείας αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Άνω Καλεντινής, 2. Βελεντζικού, 3. Διχομορίου, 4. Ρετιοανών, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Άνω Καλεντινά της τέως κοινότητας Άνω Καλεντινής.

4.9. Δήμος Κομποτίου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Κομποτίου, 2. Σελλόδων, 3. Φωτεινού, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Κομποτί της τέως κοινότητας Κομποτίου.

4.10. Δήμος Ξηροβουνίου αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αμμοτόπου, 2. Δαφνωτής, 3. Καμπής, 4. Παντανάσσης, 5. Πισπανών, 6. Ροδαυγής, 7. Σκούπας, 8. Φανερωμένης, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Αμμοτόπος της τέως κοινότητας Αμμοτόπου.

4.11. Δήμος Πέτα αποτελούμενος από το δήμο Πέτα και τις κοινότητες: 1. Μαρκινιάδας, 2. Μεγάρχης, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Πέτα του τέως δήμου Πέτα.

4.12. Δήμος Τετραφυλίας αποτελούμενος από τις κοινότητες: 1. Αστροχωρίου, 2. Ελάτης, 3. Καστανέας, 4. Μεγαλοχαρής, 5. Μεσοπύργου, 6. Μηλιανών, 7. Πηγών, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Αστροχώρι της τέως κοινότητας Αστροχωρίου.

4.13. Δήμος Φιλοθέης αποτελούμενος από το δήμο Φιλοθέης και τις κοινότητες: 1. Αγίου Σπυριδώνος, 2. Καλοβαταίου, 3. Κιρκιζατών, 4. Ροκκας, οι οποίες καταργούνται.

Έδρα του δήμου ορίζεται ο οικισμός Χαλκιάδες του τέως δήμου Φιλοθέης.

Β. Στον πιο πάνω Νομό δεν συντρέχει περίπτωση αναγνώρισης κοινότητας σε δήμο.

Γ. Στις κοινότητες: 1. Θεοδωριάνων, 2. Κομμένων, 3. Μελισσομαργών δεν επέρχεται μεταβολή.

«Δέν σκοτεινιάζει ή άρετή στή νύχτα του θανάτου καί οί μεγαλόκαρδες ψυχές ποτέ δέν λησμονιούνται».

Στίς έφτά Γενάρη στήν Άρτα μας, μιά γυναίκα χάθηκε, μιά καλή κυρία, ή μάλλον κάποιο λάθος αποτίμησης γίνεται. Ή Εύγενούλα δέν χάθηκε, ή παρουσία της θά είναι αναμφισβήτητα σάν τήν παρουσία κάποιου δικού μας πού άπλά λείπει σέ ταξίδι καί όπου νά είναι προσμένουμε κάπου νά φανεϊ.

Κ' ήταν ή άξέχαστη αὐτή κυρία, ή Εύγενούλα Διαμάντη-Παπαϊώαννου, ή γυναίκα του άείμνηστου μαέστρου τής Φιλαρμονικής του συλλόγου «Σκουφάς».

Ή ανάμνηση δέν είναι λήθη, δέν είναι καταχνιά, πού σκορπᾷ στό φύσημα τ' άγέρα. Ήχει πιό στέρεο ύπόβαθρο στίς ψυχές μας. Ζήσαμε καί μεγαλώσαμε μαζί έμεις οί Άρτινοί, σάν άδέρφια σέ λύπες καί χαρές καί θά τήν άποζητήαμε πάντα. Αὐτή ή άδελφή ψυχή, αὐτή ή άείμνηστη δασκάλα, γιά όσους τήν γνωρίσανε προσωπικά, ή από τό έργο της, είναι κάτι πού ποτέ δέν θά ξεχάσουν σάν φίλη σάν συνάδελφο σά δασκάλα ή

σάν άνθρωπο. Θά τήν θυμούνται γιατί ήταν τύπος ανθρώπου άρεστού. Γιατ' ήταν μεγάλη ψυχή, ήταν άξιοπρεπής, ειλικρινής καί περισσότερο άπ' όλα πνεύμα φωτεινό καί ψυχή ευγενική.

Κ' ήταν ή παιδαγωγός καί θά μείνει ή δασκάλα μικρών καί μεγάλων μέ τήν πλούσια πού άφησε πνευματική παρακαταθήκη από δεκαεπτά βιβλία μέ ποίηση, δοκίμια, μελέτες, διηγήματα, όδοιπορικά, πού πολλές κατά καιρούς απέσπασαν διακρίσεις στήν Έλλάδα καί στό έξωτερικό.

Φεύγοντας από τή ζωή άφησε ένα έργο στέρεο πού δικαιοματικά τήν κατατάσσει άνάμεσα στους χαρισματικούς δημιουργούς, σ' εκείνους πού είναι προορισμένοι νά μείνουν όχι μόνον στίς ανθολογίες καί στίς ιστορίες τής λογοτεχνίας αλλά καί στίς καρδιές όσων τήν γνώρισαν από κοντά καί από τό έργο της.

Ήτανε γεννημένη ποιήτρια.

Σπούδασε μουσική, θέατρο, ξένες γλώσσες καί γιά τήν προσφορά της στά Έλληνικά Γράμματα καί τή συμβολή της στή γενικότερη πολιτιστική του χώρου μας ανάπτυξη, τιμήθηκε μέ πολλές κατά καιρούς διακρίσεις.

Στό χαμό τής άξέχαστης Τζένης (καθώς τή λέγανε οί Άθηναϊοί φίλοι της) θρηνήσαμε συγγενείς πατριώτες καί φίλοι. Θρηνήσαμε γιατί νοιώσαμε βαθειά πώς έφευγε από άνάμεσά μας μιά σπάνια προσωπικότητα, γιατί χάναμε μιά πολύτιμη ύπαρξη. Καί θρηνήσαμε όχι μέ τυμπανοκρουσίες καί διακρίσεις τιμών, όχι μέ λόγους καί διαλέξεις, όχι μέ πνευματικά μνημόσυνα πού μόνο μιά συμβατικότητα καλύπτουν από ύποχρέωση.

Θρηνήσαμε, γιατί χάσαμε έναν πολύτιμο άνθρωπο, έναν άνιδιοτελή δυσαναπλήρωτο συνεργάτη.

Μιά προσωπικότητα πού θά μείνει πάντα στίς καρδιές μας στή σκέψη καί στή θύμησή μας ζωντανή κι άξιαγάπητη. Θά μείνει άδελφή ψυχή.

Έλαφρό άς είναι τό χῶμα πού τή σκεπάζει.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

ΤΟ ΓΙΟΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΚΑΙ Ο ΔΗΜ. ΧΑΤΖΗΣ

Τόσο η έμπεριστατωμένη μελέτη του Γ. Μέγα («Η μπαλλάντα του Γιοφυριού της Άρτας», έκδ. Ίνστι. Βαλκαν. Σπουδών, Θεσ/κη 1976, πού εκδόθηκε και στά γερμανικά), όσο και η μελέτη του G. Cocchiara («Il ponte di Arta e i sacrifici di costruzione» πού μεταφρασμένη δημοσιεύτηκε στά μέ αριθ. 20-22 τεύχη του «Σκουφά», αναφέρονται στόν θρύλο της θυσίας της πρωτομαστόρισσας γιά τό στερέωμα του γιοφυριού της Άρτας. Καί οι δυό αυτές λαογραφικές μελέτες στηρίζονται σέ παραδόσεις και βιβλιογραφία από τήν Έλλάδα και τίς δυτικοευρωπαϊκές κυρίως χώρες.

Γνωρίζαμε βέβαια πώς τό 1961 εκδόθηκε στή Βουδαπέστη από τόν λογοτέχνη Δημ. Χατζή μελέτη του μέ τίτλο «Az Arta hidja balla da magyar vältozata kömüves kelemenné». Μάς τό εἶπε ὁ ἴδιος ὅταν τό 19 ἔδωσε διάλεξη στόν «Σκουφά». Ἄλλά τό ἔργο αὐτό δέν εκδόθηκε μέχρι σήμερα στήν Έλλάδα.

Τώρα μαθαίνουμε πώς ὁ έκδοτικός οἶκος «Ροδακίό» ἐκδίδει ὅλα τά ἔργα του Χατζή και μεταξύ αὐτῶν και τί μελέτη του γιά τό Γιοφύρι. Ἡ μελέτη αὐτή περιέχει τόσο τίς παραλλαγές του δημοτικού τραγουδιού, όσο και τήν σχετική βιβλιογραφία τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν. Μποροῦμε νά ποῦμε πώς ἔτσι συμπληρώνεται ἡ λαογραφική ἔρευνα γιά τό θέμα.

Η ΠΑΡΑΠΟΤΑΜΙΑ ΕΚΤΑΣΗ

Ἄρχισαν και συνεχίζονται μέ ταχύ ρυθμό ἀπό τήν ΔΕΗ οι ἐργασίες διαμόρφωσης σέ πάρκο και κῶρο ψυχαγωγίας τῆς παραποτάμιας ἔκτασης πού ἀπλώνεται ἀνάμεσα στήν ὑπό κατασκευή νέα ἐθνική ὁδó και στήν Άρτα. Ἡ ἔκταση αὐτή ἀρχίζει ἀπό τί νέα γέφυρα (Κυράτσα) και φτάνει στήν στροφή του Μαρατιοῦ.

Πρόκειται γιά ἕνα σημαντικό ἔργο πού θά χαρίσει στήν πόλη τῆς Άρτας ἕναν πνεύμονα πού ἐλάχιστες πόλεις θά διαθέτουν.

* Ἄν οι ἐργασίες συνεχιστοῦν μέ τόν ἴδιο ρυθ-

μό και τό ἔργο ἐκτελεσεῖ σύμφωνα μέ τίς μελέτες και τίς σχετικές μακέτες, ἡ πόλη μας θά εἶναι περήφανη και οι μέλλουσες γενεές τυχερές.

Οι ἀρμόδιες ἀρχές ἄς φροντίσουν γιά τήν συνεπή ἐκτέλεση του ἔργου.

*

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΟ «ΞΕΝΙΑ» ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Πληροφορηθήκαμε πώς τό «Ξενία» του Καστρού περιῆλθε στό Ἰπουργεῖο Πολιτισμοῦ. Νο-

μίζουμε πώς ο Δήμος της Άρτας πρέπει να φροντίσει να δοθεί η κυριότητα ή τουλάχιστο η μακροχρόνια χρήση για κάλυψη δημοτικών και πολιτικών αναγκών.

Μιά πόλη όπως η Άρτα, με έντονο βυζαντινό χρώμα, σωστό είναι να έχει το Δημαρχείο της, έστω μόνο τα γραφεία Δημάρχου, Αντιδημάρχων και Δημοτικού Συμβουλίου, σε περιβάλλον που να θυμίζει το παρελθόν της.

Θά μπορούσε στον άνω όροφο του «Ξενία» να υπάρχουν τα γραφεία που προαναφέραμε και δυό-τρία δωμάτια φιλοξενίας επισήμων επισκεπτών. Στόν κάτω όροφο μπορούν να στεγαστούν: Το άρχείο του Δήμου, το τοπικό ιστορικό άρχείο, αίθουσα Δημάρχων (φωτογραφίες των, βιογραφίες των, έργα των κ.λπ.), αίθουσα φωτογραφιών από τη ζωή της πόλεως, αίθουσα με γκραβούρες και πινάκων ζωγραφικής που απεικονίζουν συνοικίες ή σπίτια της πόλης μας.

Τμήμα της πιλοτής μπορεί να κλειστεί και να εγκατασταθούν εκεί γραφεία άμεσης εξυπηρέτησης του κοινού.

Έξυπακούεται πώς η καφετέρια θά λειτουργεί στους παλιούς χώρους της, μέσα και έξω από τό κτίριο.

Πιστεύουμε πώς αυτή είναι η καλύτερη χρήση του κτιρίου, που θά συνδέει τό παρελθόν με τό παρόν και θά δίνει μιά άξιοπρεπή εικόνα της πόλης μας, τόσο στους πολίτες της, όσο και στους επισκέπτες.

*

ΣΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΔΑΛΛΑ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΒΡΑΒΕΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Στίς 4 Νοεμβρίου 1999 η Έπιτροπή άπονομής των Κρατικών Βραβείων Λογοτεχνίας άπένειμε στόν συμπατριώτη και συνεργάτη του περιδοκιού μας Γιάννη Δάλλα τό Μεγάλο Βραβείο Λογοτεχνίας 1999 για τό σύνολο του έργου του.

Ό Γιάννης Δάλλας έχει εκδώσει ποιητικές συλλογές, δημοσίευσε διηγήματα, δοκίμια, κριτικές. Ό προσφορά του στά νεοελληνικά γράμματα είναι σημαντική. Πρόσφατη προσφορά του είναι ή φιλολογική έκδοση των «Ωδών» του Κάλβου, σόν ένα άπόσπασμα άπιπλου ελληνικού ποιήματός του που πρωτοπαρουσιάστηκε τό 1960. Ό έκδοση είναι μιά πιστή μετατύπωση των άρχικών εκδόσεων των δύο συλλογών του «Ό Λύρα» και τά «Λυρικά», συμπληρωμένη με γλωσσάρι, σχόλια και έκτεν ή εισαγωγή, που φωτίζει την προσωπικότητα του Κάλβου και τό πνεύμα της ποίησής του.

Ό Γιάννης Δάλλας παρουσίασε τελευταία και

έργασίες του για τον ποιητή Ρώμο Φιλύρα (έκδ. Γαβριλίδης), για τον σπαρτιάτη ποιητή του 7ου π.Χ. αιώνα Άλκιμάνη (Νέα Έστία, Ιανουάριος 2000) κ.ά.

Ό «Σκουφάς» εκφράζει τά συχαρητήριά του στόν Γιάννη Δάλλα και του εύχεται να συνεχίσει πάντα με επιτυχία τό λογοτεχνικό του έργο.

*

ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΓΕΙΤΟΝΑ ΚΑΙ Ο ΞΕΝΩΝΑΣ ΣΤΟ ΜΟΝΟΔΕΝΤΡΙ

Όι συμπατριώτες μας Αφοί Γείτονα, που διευθύνουν επιτυχώς τά γνωστά «Έκπαιδευτήρια Γείτονα», προχώρησαν σε μιά εύγενή χειρονομία. Σε συνεργασία με τίς εκδόσεις «Έστία» προσφέρουν στους έλληνες συγγραφείς για παραθερισμό έναν εξοπλισμένο ξενώνα στό Μονοδέντρι Ζαγορίου. Πεζογράφοι, ποιητές, μεταφραστές και επιστήμονες που άσχολούνται με τή θεωρία της Λογοτεχνίας, θά μπορούν να φιλοξενοούνται εκεί από Μάιο μέχρι Όκτώβριο.

Άξίζουν συχαρητήρια στους εκλεκτούς μας συμπατριώτες για την ώραία και γενναία πρωτοβουλία των.

*

Ο ΜΟΡΑΛΗΣ ΣΕ ΣΤΑΘΜΟ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟ

Μέ έργα του συμπατριώτη μας μεγάλου ζωγράφου Γιάννη Μόραλη κοσμεύεται ό σταθμός του

Μετρό που δημιουργήθηκε στην οδό Κοραή, πού του κεντρικού Πανεπιστημίου.

Κυρίως έντυπωσιάζουν τά κλασικής λιτότητας καί άρχοντιές μπρούτζινα ιδεογράμματα. Όσοι έποκέφθηκαν τόν σταθμό καί άπόλαυσαν τά έργα του Μόραλη, έφυγαν μέ τήν έντύπωση πώς έκαναν έναν άξέχαστο εικαστικό περίπατο. Άς έλπissουμε πώς τό κοινό θά σεβαστεί τούς χώρους. Γιατί άπό τήν συμπεριφορά του κοινού θά βαθμολογηθεΐ καί ό πολιτισμός μας.

*

Η ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΩΤΣΗ ΚΑΙ Η ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑ

Έφτασε στά γραφεία του Σ/Φ Συλλόγου «ό Σκουφάς» ή πτυχιακή έργασία της σπουδάστριας του Ίονίου Πανεπιστημίου Αικατερίνης Κώτσου. Θέμα της: «Ό Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος "Σκουφάς" καί ή πνευματική κίνηση στην Άρτα μετά τόν Β' Παγκόσμιο πόλεμο». Έπόπτης καθηγητής ό κ. Θ.Γ. Παπαΰς.

Τό όλο κείμενο (σελίδες 83) άποτελεΐται άπό πρόλογο, εισαγωγή, δεκατρία κεφάλαια καί παράρτημα μέ έπίλογο, σημειώσεις καί βιβλιογραφία.

Ή Αικατερίνη Κώτση κλείνει τόν πρόλόγο της μέ τήν φράση: «ή έργασία μου είναι ή άπό μέρους μου ένσυνείδητη αναγνώριση του μεγάλου πολιτιστικού έργου του Συλλόγου "Σκουφάς" πού εισήλθε θριαμβευτικά στον δεύτερο αιώνα της ζωής του καί θά πρέπει όσο μου είναι δυνατόν νά βάλλω κι έγώ τό δικό μου πειραδάκι στό οικοδόμημά του».

*

«Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟ ΓΥΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ» (Έκδοση «Έκπαιδευτηρίων Γείτονα»)

Ένα πολύ ένδιαφέρουν λεύκωμα (τετρακόσιες σελίδες) εκδόθηκε τελευταία άπό τά γνωστά Έκπαιδευτήρια Γείτονα.

Ό τίτλος του εξαιρετικού αυτού λευκώματος είναι: «Ή Έλλάδα στό γύρισμα του αιώνα».

Τό λεύκωμα παρουσιάστηκε στις 18 Φεβρουαρίου ε.έ., στή Στοά του Βιβλίου. Ό τόμος άνοίγει μέ μνύματα προσωπικοτήτων καί ακολουθούν συνεπενεύεις πολιτικών ήγετών, καθηγητών Παν/μίου, λογοτεχνών, δημοσιογράφων.

Τό μεγαλύτερο μέρος του λευκώματος καλύπτουν έργασίες εκατόν δεκαπέντε μαθητών, πού κατά κάποιον τρόπο άποτελούν τή δική τους κιβωτό της γνώσης μέ τήν όποία θά ξεκινήσουν τό ταξίδι τής ζωής.

Τή γενική έποπεία είχε ό φιλόλογος καί εκ-

πρόσωπος της εταιρείας «Έντελέχεια» Λαοκρ. Βάσσης.

Τίς εισαγωγές στά έπιμέρους κεφάλαια τίς έγραψαν καθηγητές Παν/μίων, πολιτικοί καί καλλιτέχνες.

*

ΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Στις 5 Νοεμβρίου 1999, μέ πρωτοβουλία των κ.κ. Κ. Βαΐτσου, Κ. Τραχανά καί Δημ. Παυλίδου, πραγματοποιήθηκε στην Πνευματική Στέγη του «Σκουφά» φιλολογική εκδήλωση για τούς άρτινούς ποιητές, πού ζουν καί εργάζονται στην Άρτα καί τήν περιοχή της. Πρόκειται για τούς ποιητές Νικ. Κίτσο (ιερέα), Άχιλ. Μαργώνη (συναταξιόχου), Νικ. Καρατζένη (φιλόλογου), Σωτ. Ζυγούρη (μέλους Έτ. Έλλ. Λογοτεχνών), Έπαμ. Πάνου (έπαγγελματία), Νίκου Καραβασίλη (έπαγγελματία), Άναστ. Κοκκίνου (φυσικού), Χρ. Άποστόλου (δάσκαλου).

Κύριος όμιλητής ήταν ό φιλόλογος Δημ. Παυλίδου, πού μέ τίς εξάαιρετες αναλύσεις συγκίνησε

τόσο τούς τιμώμενους ποιητές, όσο και τό κοινό, πού κατέκλυσε τήν αίθουσα.

*

ΤΙΜΕΣ ΣΤΟΝ ΝΤΙΝΟ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟ

‘Ο συμπατριώτης Ντίνος Δημόπουλος, δημιουργός δεκάδων κινηματογραφικών επιτυχιών, είναι πάντα επίκαιρος. Τήν 1η Νοεμβρίου 1999 ὁ Σύλλογος Αἰγυπτιατῶν Ἑλλήνων ὀργάνωσε γιορτή πρὸς τιμή του καί πρόβαλε τήν ταινία του «‘Ο ἥλιος τοῦ θανάτου». Στίς 8-1 ε.έ. τὸ κανάλι ALPHA μετέδωσε τήν τόσο συγκινητική καί χρήσιμη γιὰ τήν παιδική ψυχολογία ταινία του «Τά δελφινάκια τοῦ Ἀμβρακικοῦ».

*

Ο ΔΑΛΛΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΛΚΜΑΝΑ

Στό τεῦχος Ἰανουαρίου ε.έ. τοῦ περιοδικοῦ «Νέα Ἐστία» ὁ συμπατριώτης Γιάννης Δάλλας δημοσιεύει μετάφραση ποιημάτων τοῦ σπαρτιάτη ποιητή, τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνα, Ἀλκμάνα. Ὁ Δάλλας προτάσσει εἰσαγωγή ἀπὸ τήν ὁποία ἀναδημοσιεύουμε ἓνα ἐνδιαφέρον –ιδιαίτερα γιὰ τούς φιλολόγους ἀπόσπασμα: «ὁ Ἀλκμάν καθιέρωσε ἓνα νέο τύπο ὕμνου, τὰ Παρθένια. Μὲ τὸν Ἀλκμάνα δοκιμάζουμε μιά ἔκκληξή. Μέσα ἀπὸ τήν ποίησή του μᾶς ἀποκαλύπτεται μιά Σπάρτη ἐντελῶς διαφορετική ἀπὸ τήν κλειστή καί στρατιωτική πού ξέροουμε ἀπὸ τούς νόμους τοῦ Λυκούργου καί τὰ πατριωτικά τραγούδια τοῦ Τυρταίου. Μιά κοινωνία ἀνοικτή στή φαντασία καί στόν ἔρωτα, μὲ λατρευτικές γιορτές, μνημικά τραγούδια καί χορούς παρθένων στολισμένων μὲ κοσμήματα ἀργυρά χρυσά καί φιλντισένια».

Σέ ἐπόμενο τεῦχος ἐλπίζουμε νά δημοσιεύσουμε μερικά ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα αὐτά ποιήματα.

*

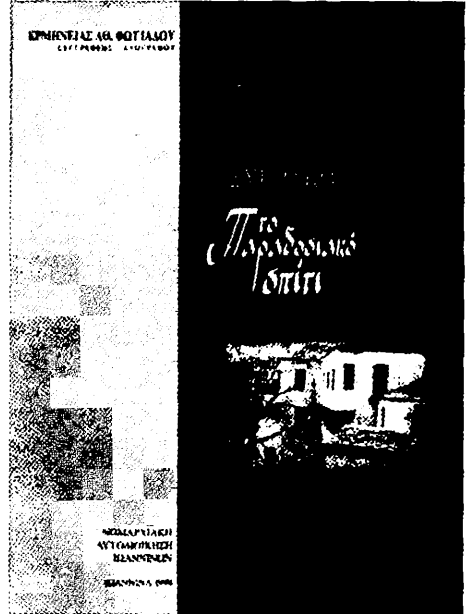
ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΦΩΤΙΑΔΟΥ:

«ΣΥΡΡΑΚΟ, Τὸ παραδοσιακό σπίτι»

Ἔνα θαυμάσιο ἀπὸ κάθε ἄποψη βιβλίο ἔφτασε στά χέρια μας: «Συρράκο, τὸ παραδοσιακό σπίτι». Συγγραφέας ἡ συμπατριώτισσά μας λαογράφος Ἑρμηνεία Ἀθ. Φωτιάδου.

Πρόκειται γιὰ ἓνα βιβλίο πού δέν βρίσκει εὐκόλα ὄμοιο του. Κείμενο, ἐγχρωμες φωτογραφίες, καλλιτεχνικά τυπογραφικά στοιχεῖα, ἐξόφυλλο, ὅλα τέλεια.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ γράφηκε μὲ πολὺ ἀγάπη καί

πόνο γιὰ τό χωριό, γιὰ τήν παλιά πατριαρχική οἰκογένεια, γιὰ ὅσους ἔφυγαν, γιὰ ὅσους ζοῦνε διασπαρμένοι στίς διάφορες πόλεις, στήν πρωτεύουσα ἢ στά ξένα.

Ἡ Ἑρμηνεία Φωτιάδου ἔχει γράψει πολλὰ βιβλία, πάνω ἀπὸ τριάντα πέντε. Μᾶς γνωρίζει πὼς σκέπεται νά ἐκδώσει ἄλλο ἓνα, πάλι γιὰ τό Συρράκο, ἐντελῶς λαογραφικό, μὲ ἐπιστημονική δομή. Τῆς εὐχόμαστε νά πραγματοποιήσει τήν ἐπιθυμία της. Κι ἂς προσπαθήσει νά βάλει καί σ' αὐτὸ τήν καρδιά της, ὥστε ν' ἀποπνέει τό νέο της βιβλίο ζεστασιά κι ἀγάπη, ὅπως τό «Παραδοσιακό Σπίτι».

*

ΥΠὸ ΤΟ ΦΩΣ ΕΝΟΣ ΚΗΡΙΟΥ

Στήν «Ἀπογευματινὴ τῆς Κυριακῆς» (19-3-2000) καί στήν καθιερωμένη στήλη του «Ἦπό τό φῶς ἐνός κηρίου» ὁ συμπατριώτης μας λογοτέχνης-δημοσιογράφος Χάρης Μαυρομάτης σχολιάζει κείμενα παιδιῶν μεγάλων λογοτεχνῶν, τὰ ὁποῖα δημοσίευσε τό περιοδικό «Τὸ Δέντρο».

Ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τό κείμενο τοῦ Χάρη Μαυρομάτη τὸ ἀπόσπασμα πού ἀφορᾶ τὸν γιό του Γιώργου Κοτζιούλα:

«...ὀφείλω νά ξεχωρίσω τρία κείμενα. Τὸ πρῶτο ἀνήκει στόν κ. Κ. Κοτζιούλα, γιὸ τοῦ Γιώργου Κοτζιούλα, ὁ ὁποῖος κατάγεται ἀπὸ τίς παρυφές τῆς

δικής μου πατρίδας, τῆς Ἄρτας καί ἔζησε σ' αὐτή καί γιά τόν ὁποῖο ἀκούω ἀκόμη πολλές τρυφερές ἀφηγήσεις, ὅταν πηγαῖνω ἐκεῖ. Ὁ Κοτζιούλας ζεῖ ἀκόμη στίς καρδιές τῶν συμπατριωτῶν μου καί περισσότερο στίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων τῆς γειτονιάς μου, ὅπου ξεπήδησαν καί καλλιεργήθηκαν ἀπροσδοκίτως γιά τά δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια, μεγάλοι καλλιτέχνες, ὅπως ὁ μεγαλύτερος ἐν ζωῇ Ἕλληνα ζωγράφος, ὁ Γιάννης Μόραλης, ὁ μακαρίτης σπουδαῖος κωμικός Νίκος Ρίζος, ὁ Γιώργος Κοτζιούλας καί ὁ προσφιλέστατος σκηνοθέτης καί συγγραφέας Ντίνος Δημόπουλος, γιά νά ἀναφέρω μόνου μερικούς».

*

ΓΕΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Στίς 23-1-2000 πραγματοποιήθηκε στήν Πνευμ. Στέγη τοῦ Μ/Φ Συλλόγου «Σκουφᾶ» ἡ ἐτήσια τακτική Γεν. Συνέλευση τῶν μελῶν του. Ἐγκρίθηκε ὁ ἀπολογισμός τοῦ 1999, ἐγκρίθηκε ὁ προϋπολογισμός τοῦ 2000 καί ἐκλέχτηκε τριμελής Ἐπιτροπή ἐλέγχου γιά τό 2000.

* * *

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ

- Βάντας Κουτσκόστα: «Οἱ λιποτάκτες τῶν ὀνείρων», ἐκδ. Λιβάνη Ἀθ., 1999, σελ. 369 (Μυθιστόρημα).
- Νικηφόρου Στ. Παπαθεοδώρου: «Τοπωνυμικά Πραμάντων», ἐκδ. Συλλόγου Πραμαντιωτῶν Ἰωαννίνων, Γιάννενα 1999, σελ. 328.
- Γιάννη Δάλλα: «Ρῶμος Φιλύρας», ἐκδ. Γαβριηλίδη (δοκίμιο).
- Ἐπαμεινώνδα Πάνου: «Ποιήματα», 1999.
- Θεόφιλου Ἀθανασίου: «Εἰκόνες καί βιώματα», Ἀθ. 1998, σελ. 285.
- Βασίλη Ματσούκα: «Επιθαλάμια», ἐκδ. Παρουσίας, Ἀθ. 1999, σελ. 45 (ποιήματα).
- Νίκου Ρίγγα: «Ἦταν κ' οἱ δύο τους ποιητές», ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθ. 1999, σελ. 118 (θεατρικό).
- Δημητρίου Παπᾶ: «Τά διάσπαρτα πετραδάκια», Ἄρτα 1999 (ποιήματα).
- Νέστορα Μάτσα: «Τό συναξάρι τοῦ κυρ Δομνίκου Γκρέκο», ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη, Ἀθ., 1999.
- Μαργαρίτας Καραπάνου, «Ναί», μυθιστόρημα, ἐκδ. Ὁκεανίδας, Ἀθ. 1999.
- Γεωργ. Λακόπουλου: «Τό μυθιστόρημα τοῦ Πασόκ», ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθ. 1999.
- Γιώργου Γαλάνη: «Εἰσαγωγή στήν πολιτική ψυχολογία - σύγχρονες τάσεις στή διεθνή ἔρευ-

να», ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθ. 1999, σελ. 592.

- Γιάννη Δάλλα: «Ὁ κλασικισμός τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου» (ἐκδόσεις Σοκόλη).
- Γιάννη Δάλλα: «Στοιχεῖα ταυτότητας», ποιήματα, ἐκδ. Γαβριηλίδη.
- Βίκυς Ζαγκαβιέρου-Βούρβουλη, «Ἡ προσφορά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στήν ἐξέλιξη τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν», ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, Ἀθ. 1999.

* * *

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ

- Σπή «Νέα Ἑστία» (Σεπτ. 1999) δημοσιεύθηκαν ποιήματα τοῦ Γιάννη Δάλλα.
- Τό κανάλι NET στίς 19-10-1999 παρουσίασε τοὺς λογοτέχνες Τίπο Πατρίκιο, Γιάννη Δάλλα καί Γιάννη Κουτό νά σχολιάζουν φωτογραφίες ἀπό τί ζωή τους.
- Στό περιοδικό «Παρουσία» (τχ. 8) δημοσιεύεται κείμενο τοῦ Κώστα Σαρδελιῆ μέ τίτλο «τό ἔργο τοῦ Κ.Σ. Κώνστα».
- Γιά τήν «Ἑλληνική ἀφηγηματική πεζογραφία» (ἐκδ. Σοκόλη, 28 τόμοι), πού περιλαμβάνει κείμενα ἀπό τόν 15ο αἰώνα ὡς τό 1967, ἐργάστηκαν 80 ἐπιστήμονες-λογοτέχνες. Μεταξύ αὐτῶν καί ὁ Γιάννης Δάλλας.
- Στήν ἐφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ» δημοσιεύθηκαν δύο ἐργασίες τοῦ Γιάννη Δάλλα, μία γιά τόν Κ. Θεοτόκη (24-11-99) καί μία γιά τόν Σικελιανό (20-12-99).
- Στήν ἐφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ τῆς Κυριακῆς» δημοσιεύθηκαν ἄρθρα τοῦ Κώστα Κατσουλάρη: Γιά τό ἔργο τῆς βελγίδας συγγραφέως Ἀμελί Νοτόμπ «Θερμόμετρο» (25-12-99). Γιά τό ἔργο τοῦ φλαμανδοῦ συγγραφέα Οὐγκο Κλάους «Οἱ φῆμες» (19-12-99). Γιά τό ἔργο τῆς Ἄννας Κουϊντλιν «Μαύρη στό ξύλο» (9-1-2000). Γιά τό ἔργο τοῦ Γκράχαμ Σουϊφτ «Ἑσαεῖ» (13-2-2000). Γιά τό ἔργο τῆς ἀγγλίδας συγγραφέως Κέιτ Ἄτκινσον «Τό ἀνθρώπινο κροκέ» (12-3-2000).
- Στό περιοδικό «Παρουσία» (τχ. 10) δημοσιεύεται κείμενο τοῦ Κ. Σαρδελιῆ γιά τό ἔργο τοῦ Θ.Μ. Πολίτη «Ὁ Μπαλίλα».
- Στήν Ἐπιτροπή πού ὀργανώνει τίς ἐκδηλώσεις γιά τόν ἑορτασμό τοῦ ἔτους Σεφέρη ὀρίστηκε ἀντιπρόεδρος ὁ Γιάννης Δάλλας, ἐνῶ πρόεδρος ὀρίστηκε ὁ Δημ. Μαρωνίτης. Ἀπό 26-29/2/00 ἔγιναν σχετικές ἐκδηλώσεις στήν Κύπρο, στίς ὁποῖες μετεῖχαν ὁ πρόεδρος καί ὁ ἀντιπρόεδρος.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ του ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

- Από 2 έως 4 Ιουλίου 1999 οργανώθηκε από τόν «Σκουφά» στό Κάστρο τής Ἄρτας Πανελλήνιο Φεστιβάλ Παραδοσιακῶν Χορῶν (Παράδοση-Χορός-Τραγούδι). Τήν πρώτη μέρα παρουσιάστηκαν: Ὁ παραδοσιακός ἠπειρωτικός γάμος, οἱ Μετοσβίτικοι χοροί καί Συναυλία Παραδοσιακῆς Μουσικῆς. Συμμετείχε τό συγκρότημα Γρ. Καψάλη καί τραγούδησαν ὁ Δημήτριος Ἀνουύλας καί ὁ Νίκος Γιαννάκος. Τήν δεύτερη μέρα παρουσιάστηκαν Χοροί καί Τραγούδια ἀπό τή λαϊκή μας παράδοση. Συμμετείχαν τό Πνευμ. Κέντρο Ν. Φιλαδέλφειας, ὁ Λαογραφικός Ὅμιλος Μελίκης καί περιχώρων, τό Σωματεῖο Λαογραφικῶν Ἐρευνῶν «οἱ Ναϊάδες», ὁ Λαογραφικός Ὅμιλος Κυπρίων Θεσ/κης καί ὁ Μ/Φ Σύλλογος Ἄρτας «Σκουφᾶς». Τήν τρίτη μέρα τό πρωῒ, στήν αἴθουσα τοῦ «Σκουφᾶ», ἔγινε ἀπονομή ἀναμνηστικῶν στούς ἐκπροσώπους τῶν Συλλόγων καί προβολή video μέ ἱστορικά μνημεῖα τής Ἄρτας κ.ά. Καί τό βράδυ στό θέατρο τοῦ Κάστρου τά χορευτικά τμήματα τοῦ «Σκουφᾶ» παρουσίασαν παραδοσιακοῦς χορούς.
Κατά τό τριήμερο τῶν ἐκδηλώσεων ἔγιναν καί ἐκθέσεις ζωγραφικῆς τῶν Johanna Mansoy, Χρ. Δασκάλου καί Βίκυς Λισαίου-Τσόλκα.
- Ἀπό 24 ἕως 28 Νοεμβρίου 1999 τό θεατρικό τμήμα τοῦ «Σκουφᾶ» ἀνέβασε στήν αἴθουσα τής Πνευμ. Στέγης τοῦ Συλλόγου τό θεατρικό Ἔργο τοῦ Φρ. Γκαρθία Λόρκα «Ματωμένος Γάμος». Σκηνοθεσία Βαγγ. Τραϊφόρου, ἀπόδοση Θαν. Σκρούμπελου, μουσική ἐπιμέλεια Ντίνου Καλούδη, μουσική διδασκαλία Ντίνου Πλακιά, καλλιτ. ἐπιμέλεια Ἐβυς Νώνη, ἥχος-φωτισμός Μπ. Τσόλη. Ἐπαιξαν: Σταμάτω Παπαδημητρίου, Ντ. Πλακιάς, Βασιλική Παπαντώνη, Μαρία Μάνου, Φρειδ. Κολιού, Κωνστ. Γκιουζέλης, Ντίνα Φέκα, Φωτεινή Τσαδήμα, Νίκος Παπαδημητρίου, Μαρία Κέφη, Χρ. Μπόζιος, Δημ. Ἀνδριακόπουλος, Εὐαγγελία Κορέλη.
- Ἀπό 9 ἕως 11 Δεκεμβρίου 1999 οργανώθηκε σεμινάριο γιά τόν χορό. Τό πρόγραμμα περιελάμβανε διδασκαλία χορῶν, μουσικά ἀκούσματα, παρουσίαση τοπικῶν στολῶν, συζήτηση καί ἀπονομή διπλωμάτων.
- Στίς 19 Δεκεμβρίου 1999 ὁ Μ/Φ Σύλλογος «Σκουφᾶς» ὀργάνωσε στήν Πνευματική Στέγη του ἑορταστική ἐκδήλωση μέ τίτλο «Χριστός γεννᾶται». Μετείχαν τμήματα τοῦ «Σκουφᾶ» καί ἡ Χορωδία Βuz. Μουσικῆς τής Ἰ. Μητρόπολης Ἄρτας. Τό πρόγραμμα περιελάμβανε Κάλαντα, ὕμνους Χριστουγέννων, Παραμῦθι, Παραδοσιακά τραγούδια ἀπό πολλές περιοχές τής Ἑλλάδας, παραδοσιακοῦς δημοτ. χορούς. Ἀναγνώστηκαν καί κείμενα τοῦ Ἄλεξ. Παπαδιαμάντη, ἱερά κείμενα καί παραμῦθι. Ὑπεύθυνος τής ὅλης ὀργάνωσης ἦταν ὁ Ἰωάννης Κουτσούμπας.
- Στίς 22 Δεκεμβρίου 1999 ἡ Χορωδία Δημοτ. Τραγουδιοῦ τοῦ «Σκουφᾶ» παρουσίασε στό Γηροκομεῖο Ἄρτας ἑορταστικό πρόγραμμα γιά τήν ψυχαγωγία τῶν ἐκεῖ διαβιούντων γερόντων. Παραβρέθηκε καί ὁ Μητροπολίτης Ἄρτας κ.κ. Ἰγνατίος.
- Στίς 3 ἕως 9 Ἰανουαρίου 2000 πραγματοποιήθηκε στήν Πνευμ. Στέγη τοῦ «Σκουφᾶ» Ἐκθεση Γλυπτικῆς-Μικρογλυπτικῆς-Κοσμημάτων τοῦ συμπατριώτη Γιώργου Νάκου, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀρκετές ἀτομικές ἐκθέσεις καί ἔλαβε μέρος σέ ἀρκετές ὁμαδικές. Τό 1997 βραβεύτηκε ἀπό τόν Σύλλογο «Παρνασσός».
- Στίς 27 Φεβρουαρίου 2000 στήν Πνευμ. Στέγη τοῦ «Σκουφᾶ» μίλησε ὁ καθηγητής τοῦ Παν/μίου Ἰωαννίνων κ. Βασ. Νιτσιάκος μέ θέμα: «Πατρι-

δα και ξενιτιά στην παράδοση της 'Ηπείρου». Μετά την όμιλία η Χορωδία Δημοτ. Τραγουδιού του «Σκουφά» τραγούδησε τραγούδια της ξενιτιάς. Και άκολούθησε η άπονομή των 'Αγγραφιώτων Βραβείων στον Σύλλογο ΑΜΕΑ, στο Κέντρο Πρόληψης Ν. Άρτας, στην γυναικεία ομάδα Χάντ-Μπώλ της «'Αναγέννησης», στην κ. Μαρία Παπουτσή, στον κ. Γρηγόρη Βαφιά, στον κ. Χαρίλ. Τζουμάκα, στο περιοδικό «Σκουφάς», και σε όκτώ μαθητές που έπρώτευσαν. Επίσης άπονεμήθηκαν τά Μπαρμπασιάθεια Βραβεία σε τρεις μαθητές που έπρώτευσαν σε διαγωνισμό μαθηματικών.

- Στις 4 Μαρτίου 2000 τό χορευτικό τμήμα του «Σκουφά» όργάνωσε στο Δημοτ. Περίπτερο του Προφήτη 'Ηλία χορευτική βραδιά.
- Στις 9 Μαρτίου 2000 τό χορευτικό τμήμα του «Σκουφά» όργάνωσε «Γαϊτανάκι» στους δρόμους της Άρτας.

*

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΑΣ

- Λ. Τσιρογιάννης, δρχ. 10.000
- Γεώργ. Καρακίτσος, δρχ. 10.000
- Θ. Άθανασιάδης, δρχ. 2.000
- Κ. Σιδωζος, δρχ. 10.000
- Σοφία Παυλάκη, δρχ. 5.000
- Κων. Δημουκάς, δρχ. 5.000
- 'Ίδρυμα Κώστα και Έλένης Ουράνη, δρχ. 500.000
- Β. Ματσούκας, δρχ. 5.000
- Σωτ. Φλόκας, δρχ. 5.000
- Β. Πίτσιλη, δρχ. 20.000, εις μνήμη Γ. Ρίζου
- Σπύρος Παπακώστας, δρχ. 50.000, εις μνήμη της μητέρας του Μαρίας
- Νικόλ. Καλοσπύρος, δρχ. 5.000
- Έρρικέτη Ριγανέλα, δρχ. 20.000, εις μνήμη Ξενοφώντα και Άγγελικής Κοτσαρίδα
- Νικόλ. Πίσιπερης, δρχ. 10.000

*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΙΑ' ΤΟΜΟΥ

	σελ.
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ	
A. Cilladini (1870) Κ. Καραπάνος	2
Πάννη Μόραλη Δύο επιτύμβιες συνθέσεις	
Τό κορίτσι πού λύνει τό σανδάλι	
Ζευγάρι	35-36
F. Perilla (1949) Παρηγορήτιστα Ἐρτας	100
K. Μαλάμου (1960) Κωστής Παλαμάς	228
 ΚΥΡΙΑ ΑΡΘΡΑ	
Ὁ Σεραφεῖμ	3
Πολιτιστικές ἐκδηλώσεις	101
Ὁ Μ/Φ Σύλλογος «Σκουφᾶς» ἐνώπιον τοῦ 21ου αἰῶνα	229
 ΙΣΤΟΡΙΑ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	
Νικόλαος Σκουφᾶς, † Ἀναστ. Γούδα	4
Συνέντευξη Γ. Καραϊσκάκη (1825), † G. Peccio	12
Ἐρχαῖα θέατρα (Δωδώνης-Ἀμβρακίας-Κασσώπης), Χρυσ. Τζουβᾶρα Σούλη . .	16
Στὴν Ἀμβρακία ὁ 10ος ἄθλος τοῦ Ἡρακλεῖς, Πάννη Τσοῦταινου	38
Τό ἐμπόριο τῶν Ραγουζαίων-Ἑλλήνων ἀπὸ 1449-τέλη 17ου αἰ., Ἐλ. Βέτσιου	48
Ἀπὸ τό πάνθεο τῶν ἠπειρ. ἔθν. εὐεργετῶν, Γεωργ. Τζουβᾶρα	68
Ὁ σεισμός στὴν Ἠπειρο καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδώνα,	
Χρυσ. Τζουβᾶρα Σούλη	102
Γηρυόνης, ὁ τρικέφαλος βασιλεὺς τῆς Ἀμβρακίας, Γιώργου Μ. Καρατσιώλη .	111
Γηράσκω αἰεὶ διδασκόμενος, Πάννη Τσοῦταινου	148
Ὁ τοιχοгр. διάκοσμος τῆς Ἀγ. Θεοδώρας τῆς Ἐρτας, Εὐστρατίας Σύγκελλου	161
Ἄρτινοι στὴν Βενετία κατὰ τοὺς 16ο-19ο αἰῶνες, Γεωργ. Καρακίτσου	172
Τό ἐμπόριο στὴν περιοχή τῆς Ἐρτας κατὰ τὸν 18ο αἰ., Ἐλ. Βέτσιου	181
	καὶ 235
Ἱστορικά σημειώματα γιὰ τὸν Γ. Καραϊσκάκη, Γ.Μ.Κ.	213
	καὶ 398
Ἡ μάχη τοῦ Ἀχελώου, Εὐστρατίας Σύγκελλου	382
Δύο ἀρτινά διαβατήρια τοῦ 19ου αἰῶνα, Πάννη Τσοῦταινου	230
Ἡ μάχη τοῦ Γρίμποδου, Πολεμιστοῦ ἀνανύμου	253
Σελίδες τῆς ἱστορίας τῆς Ἐρτας σὲ ὑμναγολογικά κείμενα, Γ.Μ. Καρατσιώλη	264

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

Γιάννης Μόραλης	33
΄Αναστ. ΄Ορλάνδος	249

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

΄Από τὴν παλιά ΄Αρτα (Λαθρεμπόριο, Τύπος, Ριζόκαστρο κ.ά.), Θεοδ. Ζαχαρή	73
Προσεγγίζοντας τὴ μουσικοχορευτικὴ παράδοση τῆς Φιλοθέης, Μαρίας Νταλάκα	374

ΔΟΚΙΜΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ

Ἡ ποίηση τῆς Γιώτας Παρθενίου, Δημ. Παυλίδη	62
Ἡ διαχρονικότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Ἰφιγένεια-Πρωτομαστόρισα), Ἐρρ. Κολοβοῦ	153
Μιχ. Περάνθης, ὁ ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος, Δημ. Παυλίδη	195

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡ πέτρα ἢ θαυματουργιά, Νίκου Καραβασίλη	56
Τὰ γένια τοῦ Ἠγούμενου, Δ. Χ. Μπουσινάκη	206
Μικρὴ μπαλάντα γιὰ τοὺς ἐβραίους τοῦ ἡπειρ. νότου, Γιάννη Δάλλα	260
Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ὀρθογραφίας, Χρ. Γ. Καλύβα	387
Λαοσοφία καὶ αὐταπάτη, Νίκου Καραβασίλη	365

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Ἡ Ρινούλα - Κλέφτικο γλέντι	78
΄Ενας ἔρωτας τοῦ Νότη Μπότσαρη - Γάμος γέροντα	370

ΠΟΙΗΣΗ

Μέσα ἀπὸ τὸν χρόνο, Λίτσας Τόλη-Τατσιοπούλου	79
Ἡ ἀμοιβή, Γιάννη Τσίνου	79
Συνύπαρξη, Λίτσας Τόλη-Τατσιοπούλου	193
Αἰσιοδοξία - Οἶκος εὐηγρίας, Πέτρου Δρυμωνάρη	193
Ὁ Πλάτανος, Ἐρρικέτης Ριγανέλα	194
Γεώργιος Καραϊσκάκης, Μιχ. Δελλησάβα	212
Στὴν ἀγκαλιά τῆς μικρῆς μου γῆς, Βάντας Κουτσοκώστα	371
Περιπλάνηση (πεζοτράγουδο), Λίτσας Τόλη-Τατσιοπούλου	371
Βρεφοκτονία Β΄, Κόκκινου ΄Αναστ.	372
Τῆς ΄Αρτας τό Γεφύρι, Κόκκινου ΄Αναστ.	372
΄Αρτα, Τουλιγιάννη Κων.	373
ΜΝΗΜΗ ΚΩΣΤΑ ΤΣΕΤΗ	388

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Στὶς σελίδες 80-85, 219-222 καὶ 411

ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»

Στίς σελίδες 81-87 καί 223

ΕΚΔΟΣΕΙΣ-ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ

Στίς σελίδες 87, 223 καί 416

ΠΕΝΘΗ

Νίκος Ρίζος, Στέλιος Τριάντης 224

Εύγενούλα Διαμαντή-Παπαϊωάννου 410

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Βέτσιος Έλευθέριος, Γούδας Άναστάσιος(†), Cilladini(†), Δάλλας Γιάννης, Δελη-
 σάβας Μιχ., Δρυμωνάρης Πέτρος, Ζαχαρής Θεόδωρος(†), Καλύβας Χρήστος, Καρα-
 βασίλης Νίκος, Καρακίτσος Γεώργιος, Καρατσιώλης Γεώργιος, Κολοβός Έρρικος,
 Κουτσοκώστα Βάντα, Μαλάμος Κώστας, Μόραλης Ίωάννης, Μποσιλάκης Δ., Ντα-
 λάκα Μαρία, Όρλάνδος Άναστάσιος(†), Παυλίδης Δημήτριος, Perilla F.(†), Peccio
 G.(†), Ριγανέλα Έρρικέτη, Σύγκελλου Εύστρατία, Τζουβάρα-Σούλη, Χρυσ., Τζουβά-
 ρας Γεώργιος, Τσίνος Γιάννης, Τσούτσιος Γιάννης.

*

Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. Έπιμέλεια Γ.Μ.Κ., τεύχη 13 καί 14.

*Monsieur, merci de vos belles cartes mais
j'ose vous dire que je préfère des vues*

ΓΕΟΥΡΑ ΑΡΤΗΣ

Salutations

GRÈCE

PONT D'ARTA

Συμφ. 27-6-04

Olga G. Aranghi

«Γέφυρα "Αρτης», Έκδ. Πάλλη-Κοτζιά και Ν. Β. Άγραφιότη.

Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. 14

Έπιμέλ. Γ.Μ.Κ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΛΟΪΖΟΣ

ΟΔΟΠΟΡΙΚΟ
ΕΝΟΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ

ΑΘΗΝΑΙ
1982

ΑΡΤΑ (1978)*

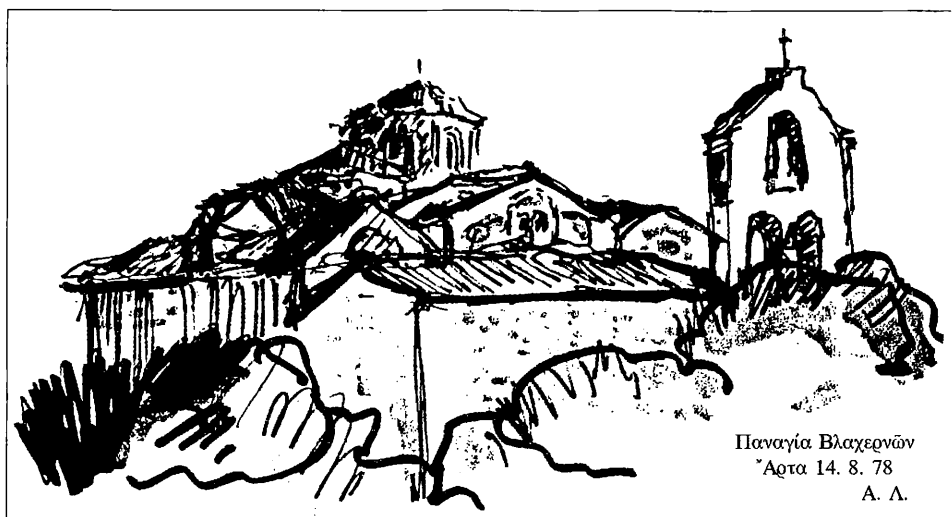
ΑΛ. Ν. ΛΟΪΖΟΥ

Ἡ Ἄρτα εἶναι μία πόλις πού ἐπί πολύ χρόνο διετήρησε τόν παραδοσιακό της χαρακτήρα.

Πρό τοῦ 2ου παγκοσμίου πολέμου διετηροῦντο πολλά ἀρχοντικά μέ πλατύριχτες στέγες της γιά τό βροχερό της κλίμα καί τό λιθόστρωτο στούς δρόμους. Τώρα, σιγά-σιγά αὐτά ἔξαφανίστηκαν καί ἔδωσαν τήν θέση τους στούς κύβους τοῦ μπλετόν.

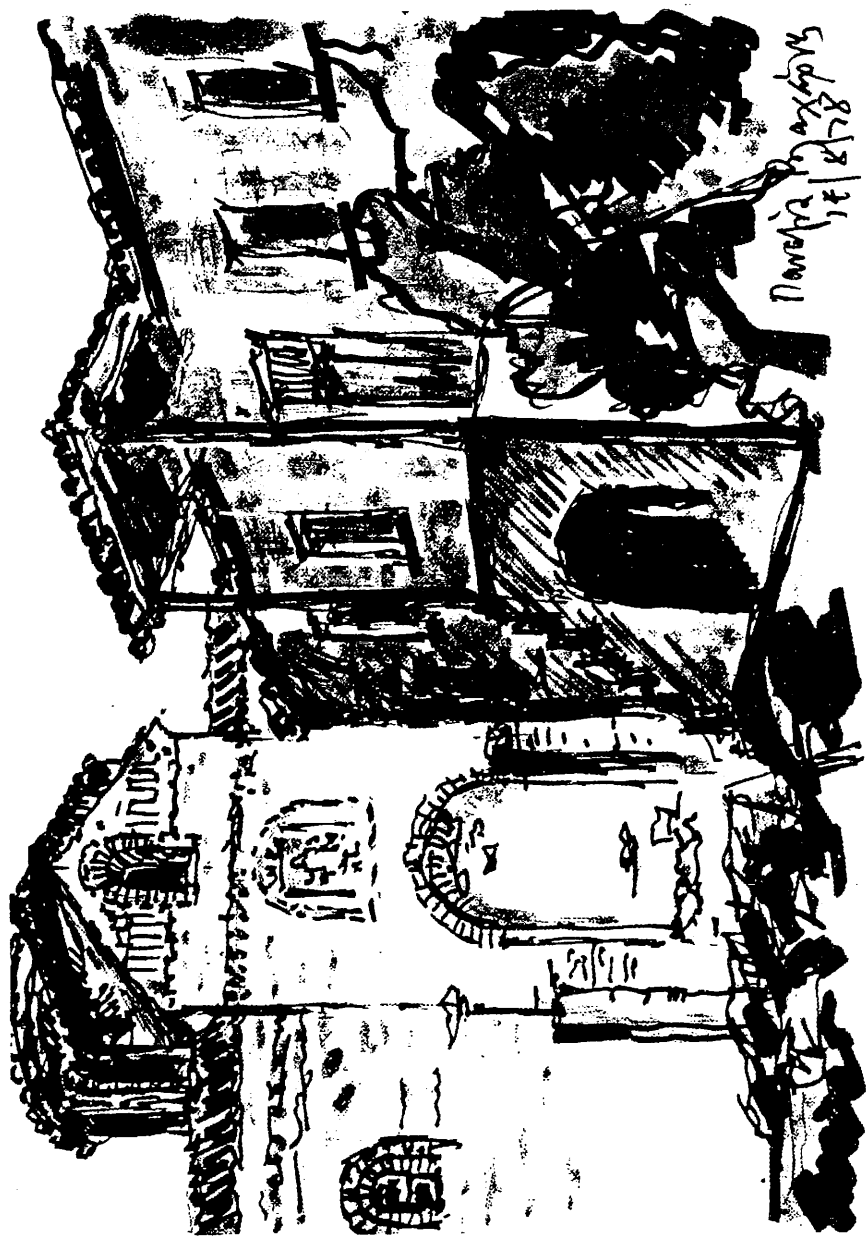
Παρ' ὅλα αὐτά ὁ προσεκτικός ἐρευνητής ἐντοπίζει ἀκόμη καί σήμερα μερικά ἀπομεινάκια. Ἄλλά κυρίως ἐκεῖνα πού διατηροῦνται σάν παλαιοί μάρτυρες τῆς περασμένης ὁμορφιάς, εἶναι οἱ βυζαντινές ἐκκλησίες πού σάν κτίρια στερεότερα παραμένουν καί προδίδουν λίγο τήν τέχνη τῆς ἐποχῆς τους. Δύο ἀπ' αὐτά τά μνημεῖα εἶναι ἡ Κάτω

Παναγιά, ἓνα παλαιό ὑπόδειγμα σταυρεπιστέγου ναοῦ καί ἡ Μονή τῶν Βλαχερνῶν πού παρουσιάζω μέσα στό λεύκωμα. (Θά δημοσιευθεῖ στό ἐπόμενο τεῦχος τοῦ «Σκουφᾶς» [Πινακοθήκη].

Παναγία Βλαχερνῶν
Ἄρτα 14. 8. 78
Α. Λ.

* Ἀπό τό βιβλίο του «Ὀδοιπορικό ἑνός Ἀρχιτέκτονα» (ἐκδ. 1982), Ἀθήνα.

36) Ἄρτα – Παναγία Βλαχερνῶν, ἐσωτ. αὐλή
Arta – Our Lady's chapel, inner court. (Vlacheria)

(ΠΟΙΗΜΑΤΑ 1910-1913)*

Ἄπο τὴν ἀνέκδοτη (χειρόγραφη)
ποιητικὴ συλλογὴ τῆς

ΦΙΦΙΚΑ ΜΥΛΩΝΑ

Ἄφ' ἐξ ἑσας

7

Τραγουδοῦνέ μου ἄραχτε ἰλὴν ὄχθῃ σου γυρμένη
ναυουρισὶ μου ἐν γοῇ, σὺ δὲ κενεῖαι θυρμένη
καὶ σὺ γὰρ κῆρα κῆρα σου καὶ ῥῶμα καὶ μὲ δροσίον
γιατ' ἔχω λὴν καρδίαν σλεγγή, σὰν ἀλαφρίστη βρύση

Φίφικα

* Λεύκωμα. Προσφορά τῆς Χαρίκλειας Μαραγκοῦ-Παναβέλη στό Σύλλογο «Σκουφᾶς».

ΑΠ' ΤΙΣ ΣΤΑΛΑΓΜΑΤΙΕΣ

1ο

Τραγουδιστή μου *Ἄραχθε* στήν ὄχθη σου γυρμένη
 νανούρισε μου τήν ψυχή πού δέρονεται θλιμμένη
 καί στείλε κ' ἕνα κύμα σου νά ῥθῆ νά μέ δροσίση
 γιατί ἔχω τήν καρδιά στεγνή, σάν στερευμένη δρύση...

ΝΥΧΤΕΡΙΝΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ

Γκιώνη, τῆς μαύρης ἐρημιᾶς θλιμῆνε νυχτοπλάνε
 γιατί ὁ λυγμός σου ἀπλώνεται σ' τή σκοτεινή βραδυά,
 μή κλαῖς γιά κάποια ὄνειρα πού σβύσανε, καί πᾶνε,
 κι' ἀχνά ξεφυλλιστήκανε ἀπ' τή φτωχή καρδιά...

*

Τριγύρω ἀπλώνει ἡ αὐγή τά πένθιμα φτερά της
 κι' ἀπό τόν πόνο οἱ καλαμιές λυγίζουν σιωπηλά
 κι' οὔτε *τ' Ἀράχθου* ἀκούεται τό κλάμμα
 οὔτ' ὁ μπάτης, μέσ' ἀπ' τῆς ὄχθης τά χλωρά χαμόκλαδα κυλά!...

*

Μακρῶν σάν κάποιο φάντασμα *τ' ἀρχαῖο τό γεφύρι*
 κοιμᾶται μέσ' τή σκοτεινή κι' ἀνάστερη βραδυά
κι' ὁ πλάτανος π' ἀγκρέμιστος τίς σκέψεις πάντα σύρει
 τά λημονεῖ τά ἔπνιξε σ' τά μαῦρα του κλαδιά*.

*

Μιλεῖ, μιλεῖ παράξενα σ' ἕναν βαθύ σκοπό!...
 Μά ἐγώ, μονάχα γκιώνη μου ἐσέναν ἀγροικῶ
 πού κάτι ἀγνό κι' ἀληθινό πάντα ἡ φωνή σου λέει
 γιατί ἡ ψυχή μου κρύφθηκε σ' τά στήθη σου, καί κλαῖς

* Σημ. τῆς ἴδιας: «ὁ πλάτανος τ' Ἀλή-πασᾶ».

ΣΤΟΝ ΑΡΑΧΘΟ... ΚΑΙ Σ' ΕΜΕΝΑ...

Γλυκό **ποτάμι** τά νερά τά γαλανά σου κύλα
 τώρα πού χαίρεται ή γή, κι' εἶναι χλωρά τά φύλλα!
 Τώρα... καλαμιές λιγνές καί λούλουδα δροσάτα
 άντανακλοῦν τήν ὄψι τους μέσ' τήν ὑγρή σου στράτα.

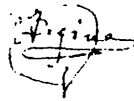
*

Γλυκό **ποτάμι μου** γλυκό τραγούδα τή χαρά σου
 πρίν ἔλθ' ή βαρυχειμωνιά κι' ἀπλώσει στά νερά σου
 τή θολωμάρα τοῦ καῦμοῦ βαρυνά καί μαυρισμένη!...
 — Πές τό τραγούδι τῆς χαρᾶς, ὅσω καιρός σοῦ μένει!

*

Καί σύ καρδιά, καί σύ καρδιά πού στό ποτάμι μοιάζεις
 ἄδικα χύνεις δάκρυα, κι' ἀδικ', ἀναστενάξεις!
 Σκόρπα κ' ἕνα χαμόγελο! Σ' τῆς ξαγνοιασιᾶς τή χώρα
 σέ καρτεράει ή χαρά, χρόνια καί χρῶνια τώρα...

3/7/1913

«Η ΦΛΟΓΕΡΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΜΕ
ΤΗΝ ΗΡΩΪΚΗ ΤΡΙΛΟΓΙΑ»

(Λόγος Δ)*

Κ. ΠΑΛΑΜΑ

.....
..Κι' άπ' τήν Άνδριανούπολη, τή χώρα
τή μεγάλη
σολντάτοι, τής Νικίπολης, τοῦ
Δυραχιοῦ, τής Άρτας
κι' άφέντες άπ' τήν Έγυπτο κι' άπ' τά
νησιά δουκάδες
παιδόπουλα, άρχοντόπουλα...

Κοσμή Παλαμάς.
Τῆς Άκαδημίας Άθηνών.

* Άπό «Τά ποιητικά του έργα», Έκδ. Λ. Κ. Παλαμά (1957), Άθήνα, τ. 6ος, σ. 58.

«ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ ΜΙΑΣ ΖΩΗΣ»

Άθινα, 2000, Τ. Α, σσ. 80-82

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

Η μετάβαση πρὸς τὸ κλασσικὸ, ἦταν μετάβαση πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐνῶ ἡ ἀνατροφή μου τὴν εἶχε παρουσιάσει ὡς τότε σάν ἓνα σκοπὸ ἔξω ἀπὸ μένα, δοσμένο δογματικά καὶ χωρὶς θεμελίωση, ἄρχισε ἡ Ἑλλάδα νά οἰκοδομεῖται μέσα μου καὶ νά γίνεται, καὶ ὡς ἀλήθεια καὶ ὡς ἰδέα, λίθος ἀκρογωνιαῖος, ριζωμένος σέ στέριο βάθος.

Καὶ ἓνα ἄλλο γεγονός συνέβαινε τίς ἴδιες ἐκεῖνες μέρες πού μέ ἔσπρωξε πρὸς

τούτη τὴν ἴδια κατεύθυνση: Πρὶν πάω σχολεῖο στή Β' Ἑλληνικοῦ, εἶχα γιά τρία χρόνια δάσκαλο, γιά νά μου κάνη σπῖτι τὰ μαθήματα τοῦ σχολείου, τὸν **Χρῖστο Λαμπράκη**, ἓναν νέο τότε φοιτητὴ τῆς φιλολογίας, φτωχὸ χωριατόπουλο ἀπὸ τὸ **Βουλγαρέλι τῶν Τζουμέρκων**. Σάν ὅμως τόσους νέους πού γεννήθηκαν ἀπὸ χωρικούς καὶ ἀνατράφηκαν στό χωριό, εἶχε καὶ ὁ Λαμπράκης μίαν ἐμφυτη εὐγένεια καὶ λεπτότητα καὶ μία ψυχικὴ καλλιέργεια, πού τὸν ἔκανε ἀπὸ νέο ἀκόμη μιά ξεχωριστὴ προσωπικότητα. Ὑπάρχουν φαίνεται στά ἑλληνικά χωριά, τὰ ὄρεινά πρὸ παντός, παλιὰ ἀρχοντικά γένη, ὅσο παλιὰ καὶ τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν, θρεμμένα γιά αἰῶνες ἀπὸ τίς ὑψηλές παραδόσεις. Ἡ διάρκεια αὐτῆ τῆς συνέχειας, καὶ ἄς μὴν ξέρει κανένας τὴν ἱστορία τους, κάνει τίς οἰκογένειες αὐτές ἀριστοκρατικές σέ κάθε ἐκδήλωσή τους. Στὴν Ἑλλάδα πιστεύω πὼς εἶναι κάμποσα αὐτὰ τὰ ἀριστοκρατικά γένη, χωρὶς οἰκόσημα. Τέτοιο θά ἦταν τὸ γένος τοῦ **Λαμπράκη**.

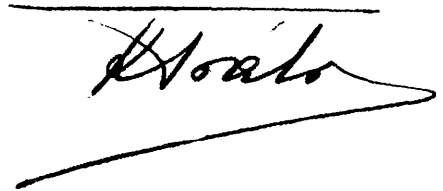
Ὅταν πῆγα σχολεῖο, δέν ἔπαψε ὁ Λαμπράκης νά ἔρχεται σπῖτι. Κάθε φορά πού κινδύνευα νά μείνω μεταξιστατός, —κάθε χρόνο σχεδόν— πάλι ὁ Λαμπράκης μοῦ ἔκανε ἰδιαίτερα μαθήματα. Μέ ἤξερε καλά, ἤξερε τίς πνευματικές μου δυνατότητες καὶ ἤξερε πού νά ἀποδώσῃ τὴν ἐλεεινὴ μου ἐμφάνιση στό σχολεῖο. Μάταια προσπαθοῦσε νά συγκεντρώσῃ τὴν προσοχή μου στά μαθήματα τοῦ σχολείου. Ἐγὼ περιπλανιόμουν αἰλλοῦ. Καὶ ἡ χαρά του ἦταν μεγάλη ὅταν στὴν τελευταία τάξη τοῦ γυμνασίου δικαίωσα τίς ἐλπίδες του καὶ εἶδε ὅλους τοὺς συναδέλφους του νά μέ βλέπουν μέ τὰ μάτια τὰ δικά του.

Τῆ μέρα πού πῆρα τὸ ἀπολυτήριό μου ὁ Λαμπράκης μοῦ ἔφερε ὡς δῶρο τοὺς «Βωμούς» τοῦ Παλαμᾶ πού μόλις τότε εἶχαν ἐκδοθῆ. Ὅπως καὶ πρὶν τὸ σημείωσα, ἂν καὶ πολὺ διαβασμένοι στίς μεγάλες εὐρωπαϊκὲς λογοτεχνίες, δέν εἶχα ὡς τότε ἀκόμη διαβάσει οὔτε ἓνα λογοτεχνικὸ ἑλληνικὸ βιβλίο. Τὰ ἐλάχιστα ἑλληνικά ποιήματα πού ἤξερα, τὰ ἤξερα ἀπὸ τὸ μάθημα τῶν νεοελληνικῶν τοῦ σχολείου, λίγους στίχους, καὶ ὄχι τοὺς καλύτερους, τοῦ Βαλαωρίτη, τοῦ Βιζυνοῦ καὶ τοῦ Σολωμοῦ καὶ μερικά δημοτικὰ τραγουδία. Καὶ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἀκόμη μοῦ ἦταν ξένη. Ἡ

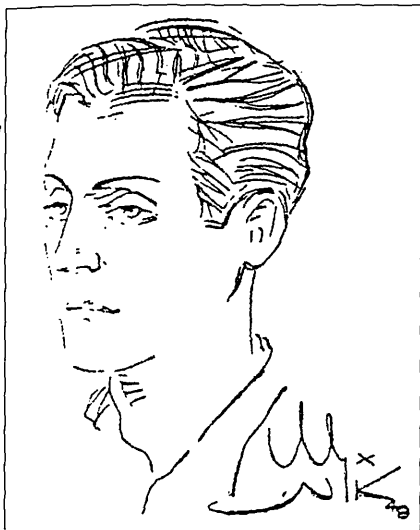
μόρφωσή μου ήταν, στο αισθητικό πεδίο, γερμανική-γαλλική δέν ήταν ελληνική.

Ο Λαμπράκης τά ήξερε αυτά, και φαίνεται πως έκρινε κατάλληλη τότε τή στιγμή νά μέ σπρώξη προς τόν νεοελληνικό λόγο και τόν στίχο. Άντικε και αυτός στον κύκλο των προοδευτικών εκπαιδευτικών πού αγωνίσθηκαν για τόν δημοτικισμό και τόν συγχρονισμό τής ελληνικής παιδείας. Ήταν φίλος μέ τόν Δελμούζο, τόν Τριανταφυλλίδη, τόν Κουγέα, τόν Γληνό. Λάτρευε μαζί μέ αυτούς τόν μεγάλο τους δάσκαλο, τόν Νικόλαο Πολίτη, τόν Ψυχάρη, και τόν Κωστή Παλαμά. Για νά μέ μυήσει σε αυτόν τόν κόσμο πού δέν είχα ως τότε ούτε πληροφορηθή τήν ύπαρξή του, μου έφερε τούς «Βωμούς» και κάθισε και μου διάβασε τά πιό προσιτά από τά ποιήματα τής συλλογής, εξηγώντας μου τήν αξία τους. Δέν μπορώ νά πω πως γοητεύθηκα άμέσως από τήν παλαμική ποίηση και τήν γλώσσα. Μέ ενόχλησε μιά τραχύτητα, πού δέν υπήρχε στην έκλεπτυσμένη γλώσσα των ποιητών του δυτικού κόσμου. Άλλά τότε ή ψυχή μου ήταν ένα σφουγγάρι πού ρουφούσε από κάθε πόρο ό,τι τής προσφερόταν. Μέ ιδιαίτερη μάλιστα προθυμία δεχόμουνά ό,τι μου πρόσφερε ένας δάσκαλος αγαπητός πού για πρώτη φορά έρχόταν προς έμένα ως φίλος. Τόσα χρόνια βασανισμένος από τό πλέγμα τής μειονεκτικότητας, τίποτα δέν μ' ευχαριστούσε τόσο, όσο ή έντύπωση ό,τι τώρα μου μιλούν οι δάσκαλοί μου σαν ίσοι προς ίσο. Πώς νά μήν μου είναι λοιπόν καλόδεκτη μιά τέτοια προσφορά.

Τά διαβάσματα αυτά συνεχίσθηκαν καιρό. Χάρη σε αυτά, σε μιά κρίσιμη καμπή, γύρισα στον αληθινότερο έαυτό μου, γύρισα στην κατάβαθα κρυμμένη ελληνικότητά μου. Άν δέν έρχόταν εκείνο τό καλοκαίρι ο Λαμπράκης μέ τούς «Βωμούς», ίσως νά έγραφα γαλλικά ή γερμανικά, μέ τόν κίνδυνο νά χαθώ ξεριζωμένος από τή γή μου. Προς αυτή τήν κατεύθυνση άλλωστε θά μέ έσπρωχνε και ένα άλλο μεγάλης σημασίας γεγονός, ή φιλία μέ τόν Άλέξανδρο Έμπειρίκο.

Κ. Τσάτσος
Πρόεδρος τής Έλληνικής Δημοκρατίας
Άκαδημαϊκός

«ΣΤΟ ΠΕΥΜΑ ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ»

Έρμη, Ἀθήνα, 1986, σσ. 11-12.

Βλ. καί π. «Ἐνδοχώρα» Χρ. Β, 1960,

τχ. 8, σσ. 473-474 («Ο ΛΟΥΡΟΣ»).

ΓΙΑΝΝΗ ΔΑΛΛΑ

I

Σάν χάνεται πίσω κι ἡ τελευταία στροφή τῆς Κανέτας – καθίζηση στό μάτι, βαλλίσματα στό κορμί, ἔλικες στό στομάχι – ἀρχίζει μιὰ ἄλλη, χαμηλή, φιλάστενη ράτσα. Ὁ Ἄραχτος κι ὁ Λοῦρος εἶναι τὰ ποτάμια τῆς. Ὁ ποιητής κάποτε σ' αὐτή τῆ διάσταση δοκίμαζε:

*Ὀλύμπια, Ξουμέρα, πές τὰ φρούρια ἰσόδια
Ἄραχτος, Λοῦρος, πές τούς ταχυδρόμους τῶν βουνῶν,
κάτω ἢ κοιλάδα τους παιγνίδι γιά τούς ζωντανούς,
τήν ξεφυλλίζει ἡ Ἄνοιξη πράσινη, ὁ χειμῶνας κίτρινη
– σά βίβλος χωματένια.*

Ὁ Ἄραχτος σά νά τινάχτηκε κάτω ἀπό μιὰ πέτρα τῆς Πίνδου, φίδι καί ἰχθυοειδές μέ λυγρὰ λέπια καί γυρίσματα. Ἀπό ψηλά κάνει σινιάλα στό γείτονα, τῆ Θεσσαλία, ἀφρίζει κάτω ἀπό ἔλατα καί καστανιές καί τελειώνει σχεδόν ἀθλητικός, πάντα ἔφηβος. Ὁ Λοῦρος λιάζεται κάπου χαμηλά σάν κροκόδειλος, καμουφλαρισμένος μέσ στήν ἄσορτι χλωρίδα του. Ἀπ' τὰ Παρασούλια κατηφορίζει μιὰ ἰδέα νεροῦ. Μιά ἀπόμερη μινιατούρα λίμνης πίσω ἀπ' τὰ Τερροβίτικα σύνορα. Πάνω ἀπ' τὰ χαλάσματα τοῦ Ρωμαϊκοῦ ὑδραγωγείου πού ὕδρευε μιὰ φορά τῆ Νικόπολη, σάν σέ ταμπλώ μιὰ σκηνογραφία καταρράχτη. Παρακάτω βροσίματα κρυφά χωνεύονται μέσα του. Κι ὁ Λοῦρος σάν τούς παραποτάμιους λαούς του κουβαλητής χωρίς νά ξεδεύεται, χωρίς τῆ χάση τοῦ παιγνιδιοῦ καί τῆς καλαισθησίας, τὰ συμμαζώνει μέσα του. Χωρίς νά τό καταλάβεις ἔγινε κι ὅλας ἓνα ποτάμι. Ἐδῶ τοῦ ὀρίστηκε γῆ πολυβότανη, λάκκες καί βάλτοι καί περιβολάκια τῆς κάτω Ἡπείρου.

.....

«ΠΑΙΓΝΙΔΙ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΖΩΝΤΑΝΟΥΣ»*

Ὀλύτσια Καζομέρα πέσ τά βουνά ισοδία
Ἄραχτος Λοῦρος πέσ τούς ταχυδρόμους τῶν βουνῶν.
Κάτω ἡ κοιλάδα τους παιγνίδι γιά τούς ζωντανούς
τήν ξεφυλλίζει ἡ ἀνοιξη πράσινη ἡ ἀνταρσία κόκκινη.
Σάν ἐναέρια Βίβλος.

«ΤΑ ΠΑΡΘΕΝΙΑ»**

(τῆς Λίτσας)

20:

Σούλι Μπαλτενέζι ἀρχαῖα βουνά
μαρμαρωμένα σέ στάση μικρῆς καμήλας
ταξίδευες ἐκεῖ μιά ἀδέσβαιη ζωή
ἔβροσκα ἐδῶ κάτω ἕνα κοπάδι λέξεις
κ' ὕστερα ἡ θάλασσα μᾶς πῆρε τά θῆματα.

Μὴν κλαῖς καί θρέχεσαι μέσ στήν τρέλλα
σοῦ τάζω τή Νικόπολη μέ τούς πύργους της.

Γιάννης Βάλλας

* Ἀπό τήν ποιητική Συλλογή «Ἐξαγορά. 1948-1964», Ἀθήνα, 1965, σ. 15.

** Ἀπό τήν ποιητική Συλλογή «Ἐξαγορά 1948-1964» 1965, Ἀθήνα, σ. 80.

«Ο ΡΑΒΒΙΝΟΣ ΙΣΑΑΚ Μ.
ΠΙΣΤΕΥΣΑΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΟΝ...»
(«Ιστορία πλήρης ενδιαφέροντος καί ποιί-
λων περιπετειών...»). Τ. Β, Ἐν Ἀθήναις,
1906, σσ. 26-27.

N. X. AMBRAZH

ΑΡΤΑ (1900)

.....
Ἐθεώρησα καθήκον μου νά εἰδοποιήσω τόν φίλο
μου Ἰσαάκ Μ. περί τῆς νέας διαμονῆς μου, ἵνα
γνωρίζῃ ποῦ νά διευθύνει τάς πρὸς ἐμέ ἐπιστο-
λάς του. Ἀνελθών λοιπόν εἰς Ἀθήνα, τῷ ἔγγρα-
ψα τήν ἀκόλουθον ἐπιστολήν.

«Ἐν Ἀθήναις τῇ 1ῃ Σεπτεμβρίου 1900
Αἰδεσιμώτατε Ἀδελφέ Ἰσαάκ

.....
Δέν εἶδον ἀκόμη τήν οἰκογένειάν μου. Αὐριον ἀναχωρῶ δι' Ἄρταν, καί, παρα-
λαβών τήν οἰκογένειάν μου, ἐπιστρέφω ἐσπευσμένως εἰς τήν ἐν Ἀθήναις θέσιν μου.
Φαντάσθητε, ἀδελφέ, τήν χαράν τῆς οἰκογενείας μου, ἀφοῦ μάθη ὅλα τά περὶ τοῦ
ἀγαπητοῦ τῆς Ἰσαάκ, καί μάλιστα, ὅταν ἴδῃ τά πλούσια δῶρα του! Σέ παρακαλῶ
νά μεταβιάσῃς πρὸς τήν ἀληθῶς αἰδεσιμωτάτην Πρεσβυτέραν σου Ῥεβέκαν τάς
θερμάς εὐχαριστίας μου.

.....
Ἄσπαζόμενος τόν ἐν Χριστῷ ἄσπασμόν ὀλόκληρον τήν νεόφυτον Ἐκκλησίαν
σου, καί ἀναμένων ἀνυπομόνως ἐπιστολήν σου εἰς Ἀθήνας, διατελῶ μετ' ἀδελφικῆς
ἀγάτης.

Ὁ ἰδικός σου
ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Τήν ἐπομένην ἐπιβάς τοῦ Ἀτμοπλίου ἢ «Πύλαρος»* διήλθον τήν διώρυγα τῆς
Κορίνθου, ἐν ἐκ τῶν θαυμάτων τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιμονῆς καί ἐργασίας τοῦ ἡμετέ-
ρου αἰῶνος, διέπλευσα τόν Κορινθιακόν κόλπον, καί μετὰ πλοῦν λίαν εὐχάριστον
εἶδον τήν Πρέβεζαν, τόν Ἀμβρακικόν κόλπον, καί ἀφικόμεν εἰς Ἄρταν, τήν ἀρ-

.....
* Πρόκειται γιά τό πολυθρύλητο καράδι τῆς γραμμῆς Ἀμβρακικός-Πειραιάς. Στό ταξίδι προσφέρονταν
δαρεάν καί μιά μακαρονάδα. Ἄπ' ἐδῶ καί ἡ γνωστότατη στούς παληοῦς Ἀρτινοῦς φράση-προτροπή: «Ἄλλος
μέ τήν "Πύλαρο" καί μιά μακαρονάδα!»

χαίαν Ἀμβρακίαν, πόλιν, τὴν ὁποῖαν ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης ὡς ἀποικίαν τῶν Κορινθίων, χριματίσασαν πρωτεύουσαν τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου Μιχαήλ Δουκός, καὶ Θεοδώρου, τοῦ νικήσαντος τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων, καὶ κυριεύσαντος τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ διακρινομένην διὰ πολλὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, π.χ. τὸ ἀρχαιότατον φρούριον, κτίσμα τοῦ Δ' αἰῶνος, π.Χ. τὴν μεγάλην Βυζαντινὴν Ἐκκλησίαν, τὴν περίφημον **Παρηγορήτριαν** διπλασίαν σχεδὸν τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, ῥυθμοῦ καθαρῶς Βυζαντινοῦ μετὰ πολλῶν Τρούλλων, ὧν τὸ ἐσωτερικὸν ἐν Μωσαϊκοῖς θαυμασίοις, τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζουσι τοὺς Προφήτας, τὴν περίφημον «**Γέφυραν** τῆς Ἄρτης», καὶ πολλὰ ἄλλα.

Διηθέτησα τὰς ὑποθέσεις μου, ὅσον ἠδυνάμην ταχύτερον, καὶ παραλαβὼν τὴν οἰκογένειάν μου, ὑπέστρεψα εἰς Ἀθήνας.

Καὶ ἀνέλαβον μὲν τὰ καθήκοντά μου, ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνησα τὸν φίλον μου Ἰσαάκ.

N. X. Ἀμβρόσιος
Σχολάρχης Ἄρτης καὶ Βουλευτὴς

«Η ΓΕΦΥΡΑ ΤΗΣ ΑΡΤΗΣ»

Στό π. «Δωδώνη. Εικονογραφημένον Ἑπειρωτικόν Ἡμερολόγιον»
(Γ.Κ. Γάγαρη), Ἐτ. Αον (1896), Ἐν Ἀθήναις, σσ. 146-150.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ (1896)

Εἶνε ἡ περιώνυμος γέφυρα ἐπὶ τοῦ Ἀράχθου, μεταξύ χλοερωτάτων καὶ δενδροφύτων ὄχθῶν, 1/4 μακρὰν τῆς Ἄρτης καί, ἡ μόνη δι' ἧς ἐνεργεῖται αὐτόθι ἡ συγκοινωνία μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, καθότι δι' αὐτῆς διήκει ἡ ἀπὸ Ἄρτης διὰ Φιλιππιάδος εἰς Ἰωάννινα ὁδός. Ἡ γέφυρα αὕτη ἀνήκει ἐξ ἡμισείας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν, ἅτε τῶν συνόρων διερχομένων ἀκριβῶς διὰ τοῦ μέσου τῆς κοίτης τοῦ Ἀράχθου. Ἡ κατασκευὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῶς ὄλως πρωτότυπος παρουσιάζει πολλὰ ἀξιοπεριεργα. Τὰ διάφορα τόξα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται, εἶνε ὅλως ἄνισα καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀνοιγμα καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕψος, τοῦ μεγίστου αὐτῶν εὐρισκομένου πρὸς τὸ τουρκικόν μέρος, ὑπερθεν ἀκριβῶς τοῦ ρεύματος τοῦ ποταμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ κυρίως κοίτη περιορίζεται μόλις εἰς τὸ ὄγδοον τῆς ὅλης χαλικοστρώτου κοίτης, ἐφ' ἧς ἡ γέφυρα. Ὅπως ὅλαι αἱ τουρκικῆς κατασκευῆς γέφυραι, τὸ ἐπίστρωμά τῆς εἶνε κλιμακωτόν καὶ ἀποτελεῖ ἕν τμήμα ἐλλείψεως οὕτως εἰπεῖν, τῆς ὁποίας τὸ ὑψηλότερον σημεῖον εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ μεγαλειτέρου τόξου τοῦ ὑπερθεν τοῦ ρεύματος τοῦ ποταμοῦ εὐρισκομένου, διὰ τὸν λόγον δέ αὐτόν εἶνε μόνον κατὰλληλος διὰ πεζούς καὶ ζῶα, οὐχὶ δέ καὶ δι' ἀμάξας. Ἡ ὅλη γέφυρα φαίνεται ὡσάν νά κατεσκευάσθη τμηματικῶς καὶ τὰ τεμάχια ταῦτα συνεκολλήθησαν κατόπιν, μὴ τοποθετηθέντα κἄν ἐπὶ μιᾶς εὐθείας. Ἡ δι' αὐτῆς συγκοινωνία μάλιστα κατὰ τὰς πρωϊνὰς καὶ ἑσπερινὰς ὥρας εἶνε ζωηροτάτη καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸ θέρος, ὅποτε ὅλοι οἱ Ἀρτινοὶ δι' αὐτῆς μεταβαίνουν εἰς τὰ κτήματά των, κείμενα σχεδόν ἀνεξαιρέτως εἰς τὴν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀράχθου πεδιάδα καὶ δι' αὐτῆς μεταφέρουσι καὶ τὰ προϊόντα των εἰς Ἄρταν.

Κατὰ τὸν ἀοίδιμον Μητροπολίτην Ἄρτης Σεραφεῖμ, ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ στερεωτάτη γέφυρα τῆς Ἄρτης χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1606, ὡς λέγεται, ἡ κατὰ τὸν Ἀναγνώστην Γεροστάθην ἀπὸ τοῦ 1602, ἀνηγέρθη ὑπὸ τινος ὀρθοδόξου Ἀρταίου παντοπῶλου τὸ ἐπάγγελμα, τοῦνομα Πάννη Θιακογιάννη Γατοφάγου τὸ ἐπίκλην, ἄνευ τῆς συμπράξεώς τινος ἄλλου κατοίκου, καίτοι ἀπαιτησάντων πολλῶν τοῦτο πλουσίων Ὀθωμανῶν, καὶ μάλιστα τοῦ πατρός τοῦ πρό δεκαετίας θανόντος Ἀχμέδ Μπεϊχούσου, ὡς αὐτός ὁ ἴδιος διηγείτο. Οὗτος, ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Πάννης, ἀγοράσας παρὰ τῶν ἐξ Ἀλγερίας πειρατῶν, αἰχμαλωτισάντων καὶ φονευσάντων ἔμπορόν τινα, πίθους τινὰς (καπάσας) περιέχοντας μικρὰν μὲν ἐν ὄψει ποσότητα ἐλαίου, πλήθος δέ ἄπειρον χρυσοῦ, ἐθεμελίωσε, διὰ τε ψυχικὴν του σωτηρίαν καὶ εὐχερῆ διάδασιν τῶν ἐπαρχιωτῶν καὶ συγκοινωνίαν, ἐπὶ τῶν δύο ὄχθῶν τοῦ ποταμοῦ, δι' ἀρίστων τεχνιτῶν ταύτην, μετὰ τεσσάρων ἀψίδων (καμαρῶν) ἐκτός τῆς ἐν τῷ μέσῳ ὑψηλῆς, δι' ἧς διέρχεται πάντοτε μὲν, μᾶλλον δέ ἐν νηνεμία καὶ καλοκαιρία ὁ Ἴναχος, τῶν λοιπῶν ἀψίδων διατελουσῶν τότε ἀχρήστων. Τοῦτο μὲν οὕτω πιστεύεται καὶ κηρῦσσεται ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν ἄλλὰ κατὰ μὲν τὸν χρονογράφον τῆς

Ἡπειρου αὐτὴ ἢ γέφυρα ὠκοδομήθη κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους πρὶν Χριστοῦ· κατὰ τὸν Σεραφεῖμ ὁμως ἀνηγγέρθη, δικαιουμένης τῆς εἰκασίας αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς Δεσποτοκρατίας, ὅτε ἡ Ἔρτα ἀποκατέστη πρωτεύουσα πάσης Ἡπειρωτικῆς Δεσποτείας, καὶ πιθανόν ὑπὸ τοῦ πρωτεύουσαν τὴν Πόλιν ποιήσαντος Δεσπότη Μιχαήλ τοῦ Β', ἀλλὰ καὶ τὸ ἀδόκονον τοῦ Παντοπάλου ἴσως ἐν μέρει ἐπαληθεύει, γενομένης ἀνανεώσεώς τινος ἢ ἐπιδιορθώσεως τῆς γεφύρας ἐπὶ Τουρκοκρατίας· οἱ λέγοντες δὲ καὶ πιστεύοντες ὅτι ἐπὶ Τουρκοκρατίας αὐτὴ ὠκοδομήθη, λέγοντες ἅμα ὅτι ἡ Πόλις ἄλλοτε ἦν εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως χωρίον ἀπέναντι τοῦ ποταμοῦ ἐν τῇ θέσει καλουμένη Καστέλι, καλούμενον Παναγιᾶ, ἄγνωστον ποῦ στηρίζουσι τὴν γνώμην των ταύτην ἐν ᾧ ὑπάρχουσι δείγματα πολλὰ ἅτινα ἀποδεικνύουσι τὴν ἀρχαιότητα τῆς Πόλεως καὶ μάλιστα τὰ πολλαχθῶ ἀνακαλυπτόμενα αὐτῆς ἀρχαῖα τεῖχη. Περὶ τῆς θαυμαστῆς ταύτης γεφύρας οἱ ἐν Ἐρτῇ διηγοῦνται μετὰ θετικότητος καὶ τὸ δημοτικὸν ἄσμα, ὅπερ κατωτέρω δημοσιεύομεν. Περιέχει δὲ ἡ ἔννοια τούτου τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον.

«Ὅτι χίλιοι τριακόσιοι κτίσται καὶ ἐξήκοντα αὐτῶν μαθηταί, ἤρξαντο τῆς κατασκευῆς τῆς γεφύρας, ἐν ἧ ἀπὸ πρωΐας μὲν μέχρις ἑσπέρας εἰργάζοντο ἀδιακόπως, τὴν δ' ἐποῦσαν ὅτε ἤθελον ποιήσει ἑναρξιν τοῦ ἔργου, εὗρισκον τὰ θεμέλια κατηδαφισμένα· τοῦτο ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολὺν καιρὸν. Μετὰ πολλὰς καὶ ματαίας προσπαθείας, ὡς διηγοῦνται τοῦτο ἐγχωροῖ τινες ἐκ παραδόσεως, ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῶν θεμελίων πτηνὸν τι μικρὸν τὸ σχῆμα, καὶ ἤρξατο ἄδειν μέ φωνὴν ἀνθρωπίνην τὰ ἐξῆς:

«Μαστόροι ποῦ τὸ φμιάνετε αὐτὸ ἴναι τ' ἀργυρὸ γεφύρι,
 » Ἄν δέν στοιχειώσεται ἄνθρωπο, γεφύρι δέν στεργιῶνει,
 Μουδ' ἄνθρωπον ἀπὸ Ταπί μουδέ κἀναν διαβάτη,
 Μόνον τοῦ πρωτομάστορη νὰ πάρτε τὴν γυναῖκα.»

Ἄμ' ἀκούσας ταῦτα ὁ Ἀρχιτέκτων, νομίσας ὅτι Θεοῦ πρόσταγμα, ἦν, ἐπειδὴ ἐξέλαβον τότε τὸ πτηνὸν ὡς ἄγγελον παρὰ Θεοῦ σταλέντα, ἀπεφάσισεν ἵνα πέμψη τὸν μαθητὴν του, ὅπως προσκαλέσῃ τὴν σύζυγόν του, ὅστις καὶ ὑπακούσας εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ κυρίου του, ὑπῆγε καὶ παρέλαβεν αὐτήν. Παρουσιάσθη αὐτῇ ἐνώπιον τοῦ συζύγου της, καὶ ἠρώτησε τὴν αἰτίαν τῆς προσκλήσεώς της, ἐκεῖνος δὲ τῇ προσεποιήθη ἀσθένειαν. Λαβὼν οὕτως (ὡς λέγουσι καὶ παραδέχονται ἐν Ἐρτῇ) τὸ ἀνάστημά της καὶ στοιχειώσας αὐτήν ἀπέστειλεν εἰς τὰ ἴδια, ἥτις καὶ ἀπέθανεν ἅμα ἔφθασεν εἰς τὴν οἰκίαν της. Τούτου γενομένου, ἤρξαντο πάλιν τῆς ἐργασίας των, ἥτις, ὡς ἐκ θείας δυνάμεως, προὐχώρει εἰς τὴν τελειότητα, καὶ οὕτω στερεωθέντων τῶν θεμελίων ἐτελείωσε μετὰ τριετῆ ἐργασίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ κατέπεσεν αὐθις ἡ μεγίστη ἀψίς, ἐχρησιάσθησαν ἄλλα δύο ἔτη μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως αὐτῆς. Διηγοῦνται συνάμα, ὅτι, μουσικὰ ὄργανα παίζοντα, εἶναι ἀδύνατον νὰ διέλθωσιν ἐπ' αὐτῆς, καθότι τρέμει ὀλόκληρος καὶ κινεῖται, τοῦθ' ὅπερ, λέγουσι καὶ μέχρι τῆς σήμερον γίνεται.

Ἴδου δὲ καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄσμα:

Σαράντα πέντε μάστοροι κ' ἐξῆντα μαθητάδες
 Τρεῖς χρόνους ἐδουλεύανε τῆς Ἐρτας τὸ γιοφύρι·

'Ολημερῆς ἐχτίζανε κι' ἀπό θραδύ γκρεμίζεται.
 Μυριολογοῦν οἱ μάστορες καί κλαῖν' οἱ μαθητάδες·
 «— 'Αλλοίμονο 'ς τοὺς κόπους μας, κρίμα 'ς ταῖς δούλεψαῖς μας,
 'Ολημερῆς νά χτίζωμε, τό θράδου νά γκρεμίζεται».
 Καί τό στοιχειό 'ποκρίθηκεν ἄπ' τῆ δεξιὰ καμάρα·
 «— 'Αν δέ στοιχειώσεται ἄνθρωπο, τοῖχος δέ θεμελιώνει·
 Καί μὴ στοιχειώσεται ὄρφανό, μὴ ξένο, μὴ διαβάτη,
 Παρά τοῦ πρωτομάστορα τὴν ὄρηα τῆ γυναῖκα,
 Πῶρχεται ἀργά τ' ἀποταχυά, πῶρχεται ἀργά 'ς τό γιῶμα».
 Τ' ἄκουσ' ὁ πρωτομάστορας καί τοῦ θανάτου πέφτει·
 Κάνει γραφή καί στέλνει τὴν μέ τό πουλί τ' ἀηδόνι·
 «— 'Αργά 'ντυθῆ, ἀργ' ἀλλαχθῆ, ἀργά νά πάη 'ς τό γιῶμα,
 ἀργά νά πάη νά διαβῆ τῆς 'Αρτας τό γιοφῦρι».
 Καί τό πουλί παράκουσε κι' ἀλλοιῶς ἐπῆγε κι' εἶπε·
 «— Γοργά 'ντύσου, γοργ' ἀλλάξε, γοργά νά πᾶς τό γιῶμα,
 Γοργά νά πᾶς καί νά διαβῆς τῆς 'Αρτας τό γιοφῦρι».
 Νά τῆνε κ' ἐξανάφανεν ἀπὸ τὴν ἄσπρη στράτα.
 Τὴν εἶδ' ὁ πρωτομάστορας, ραγίζετ' ἡ καρδιά του.
 'Απὸ μακρὰ τούς χαιρετᾶ, κι' ἀπὸ μακρὰ τούς λέγει·
 «— Γειά σας, χαρά σας, μάστορες καί σεῖς οἱ μαθητάδες,
 Μά τ' ἔχει ὁ πρωτομάστορας κ' εἶν' ἔτσι χολιασμένος;»
 «— Τό δαχτυλίδι τᾶπεσε 'ς τὴν πρώτη τὴν καμάρα,
 Καί ποιός νά 'μπῆ καί ποιός νά 'δῆ τὸ δαχτυλίδι ναῦρη;»
 «— Μάστορα, μὴν πικραίνεσαι, κ' ἐγὼ νά πᾶ' σ' τό φέρω·
 'Εγὼ νά 'μπῶ κ' ἐγὼ νά 'θῶ τὸ δαχτυλίδι ναῦρω».
 Μηδὲ καλά κατέθηκε, μηδὲ 'ς τὴ μέσ' ἐπῆγε·
 «— Τράβα καλέ μ' τὴν ἄλυσσο, τράβα τὴν ἄλυσσιδα
 Τ' ὄλον τὸν κόσμο ἀνάγυρα καί τίποτις δέν ἦῦρα».
 'Ενας πηχάει μέ τό μυστρί κι' ἄλλος μέ τὸν ἀσβέστη
 Πέρνει κι' ὁ πρωτομάστορας καί ρίχνει μέγα λίθο·
 «— 'Αλλοίμονο 'ς τὴ μοῖρά μας, κρίμα 'ς τό ριζικό μας,
 Τρεῖς ἀδελφάδες εἵμασαν κ' ἡ τρεῖς κατογραμμέναις.
 'Η μιά 'χτισε τὸν Δούναβι κ' ἡ ἄλλη τὸν Αὐλῶνα
 Κ' ἐγὼ ἡ πλειό στερνότερη τῆς 'Αρτας τό γιοφῦρι.
 Καθὼς τρέμ' ἡ καρδοῦλά μου, νά τρέμη τό γιοφῦρι,
 Κι' ὡς πέφτουν τὰ μαλλάκια μου, νά πέφτουν οἱ διαβάταις.
 «— Κόρη, τὸν λόγον ἀλλάξε κι' ἄλλη κατάρρα δόσε,
 Πῶχεις μονάκριβο ἀδελφό, μὴ λάχη καί περάση».
 Κι' αὐτὴ τὸν λόγον ἀλλάξε κι' ἄλλη κατάρρα δίνει·
 «— Σίδερο ἡ καρδοῦλά μου, σίδερο τό γιοφῦρι,
 Σίδερο τὰ μαλλάκια μου, σίδερο κι' οἱ διαβάταις·
 Τ' ἔχω 'δερόφο 'ς τὴν ξενητεία, μὴ λάχη καί περάση».

«ΣΤΟ ΓΙΟΥΦΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ»*

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ ΖΙΤΣΑΙΑΣ

«Πάνω σ' ένα σύμβολο»

Πικρός σκοπός, πικρός λυγμός, κόμπο ή καρδιά νά δένει:
Μές απ' τὰ βάθη τοῦ νεροῦ παράπονο ἀνεβαίνει.

Δέν εἶναι τ' Ἄραχθου ἡ βουή, τοῦ ποταμοῦ ἡ γοργόνα
καί τό πουλί πού λάλησε στή μεσιανή κολῶνα:

– Πάρε σφυρί καί δύναμη καί τούς καιρούς πελέκα.

Μόν' εἶν' τοῦ πρωτομάστορα πού θλίβεται ἡ γυναίκα.

– Καί ποιός θά μπεῖ καί ποιός θά βγεῖ καί ποιός ψυχῆ
νά δράμει;

Τί τό **γιοφύρι** ἐρράγισε **στῆς Ἄρτας τό ποτάμι.**

... Καλή μου ἐσύ τό στέριωσες στ' ὀρηκτικό τό ρέμμα

μέ τῆ γυναίκεια σου καρδιά μέ τό ζεστό σου τό αἶμα,

μ' ὄλα τὰ δῶρα τ' ἀκριβά τῆς νιότης σου τὰ μύρια...

Τί δέ στεργιώνουν εὐκόλα τῆς ζήσης τὰ γιοφύρια.

Καλή μου, ἐσύ τό στοίχειωσες μέ τό σκληρό τό νόμο,

πού ὄλο τελειώνει στῶν καιρῶν κι' ὄλο ἀρχινάει τό δρόμο.

Ἄδερφωμένοι κι' ἄσωστοι εἶν' τῆς θυσίας οἱ τόποι,

εἶν' οἱ κορφές πού σμίγουνε μέ τούς Θεούς οἱ ἀνθρώποι,

νά γεφυρώσουν τή ζωή γιά νά διαβοῦν οἱ χρόνοι.

«Ἄν δέ στοιχειώσετε ἄνθρωπο γιοφύρι δέ στεριώνει.»

Καλή μου, ἐσύ τό εὐχήθηκες –γιά μέγα ἕνα χατήρι–

«Ἄν τρέμουν τὰ ψηλά βουνά νά τρέμει τό γιοφύρι»

ὅταν ἐλύγισε ἡ ψυχῆ κι' εἶχε ἡ καρδιά δειλιάσει.

«Τί ἔχω ἀδερφό στήν ξενιτειά, μή λάχει καί περάσει.»

Κι' ὑψώθηκε περήφανο, ψηλό καί δοξασιμένο.

Ἔγινε θρύλος, σύμβολο, τραγοῦδι παινεμένο.

Κι' ἀκέρια ἐπέρασε ἡ ζωή πάνω ἀπό τή θυσία

μέ τοῦ μονάκριβου ἀδερφοῦ –γλυκειά– τήν προσδοκία.

Χρόνια καί χρόνια καρτερεῖ, στιγμή, στιγμή νά φτάσει

καί τώρα πού κλονίζεται μή λάχει καί περάσει...

Πικρός λυγμός, πικρός σκοπός, κόμπο ἡ καρδιά νά δένει.

Ἄπ' τὰ βαθειά τὰ θέμελα παράπονο ἀνεβαίνει.

Τό δαχτυλίδι χάθηκε στή μεσιανή κολῶνα

καί ποιός θά βρῆ τῆς ἀκριβῆς ζωῆς τόν ἀρραβῶνα;

Ξόρκια νά κάνει τοῦ κακοῦ μέ τ' ἅγια θυματήρια,

τί γιέ μου, ἀλλάξαν οἱ καιροί καί τρέμουν τὰ γιοφύρια.

ΑΡΤΑ*

ΤΖΕΝΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗ-ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Άρτα γή τῶν Πατέρων μου, λαμπρόχαρη κοιτίδα,
πού στῆς **Περάνθης** θρίσκεσαι τά πόδια της
χτισμένη
κι ὁ ξελογιάστης **Άραχθος** γιρλάντα σου κι ἀσπίδα
μέσα στή μέση σέ κρατοῦν κυρά εὐτυχισμένη.

Πάνω σου φέγγος τ' ἄχραντο τοῦ οὐρανοῦ
τ' ἀστέρια,
οἱ κάμποι σου καί τά βουνά πλούσια βλαστημένα.
Φαντάζεις πλάθοντας ἐκεῖ ὄνειρατα αἰθέρια
καί γύρω τά περβόλια σου τά μοσχομυρισμένα.

Ἄπό τά σήμαντρα χυμοῦν σκοποὶ σάν μελωδίες
ψαλμοὶ ἀπό τίς ἐκκλησιές – Παραμυθένιοι θρύλοι
κι ἀπ' τὸ γεφύρι τίς νυχτιές ἴσκιοι μέ ἕμνωδιές
φαντάσματα ἀλλοτινῶν καιρῶν μέσα στό πλάνο δέιλι.

Κι ὅταν οἱ νέες βγαίνουνε περίπατο τά βράδια
καί στήν **πλατεία τοῦ Σκουφᾶ** μαζεύονται ἐκεῖνη,
μοιάζουν βυζαντινές κυρές π' ἀπλώνουν τά ὑφάδια,
αὐτά πού ἀπ' τοὺς προγόνους μας ἀτέλειωτα εἶχαν μείνει.

Κι ἀνάμεσα στίς χάρες σου πού τόσο σ' ὁμορφαίνουν,
μιά ἱστορία πανάρχαιη τοῦ βασιλιᾶ τοῦ **Πύρρου**
βυζαντινά μνημεῖα σου θρύλοι πού ἀνασταίνουν
τό κλέος τῆς πρωτεύουσας τῆς δάφνης Ἡλείρου.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ** (Ἄπ' τοὺς Ἡπειρώτικους θρύλους)

Γεφύρι τῆς Ἄρτας θρυλικό, χιλιотραγουδιμένο
πόσες φορές ἡ σκέψη μου μέ στοχασμό βαθύ
ὀραματίστηκε ἐκεῖ, γιατί μισοχτισμένο
κτίστες τίς πέτρες νά χτυποῦν, καί νά πηχοῦν μέ τό μυστήρι

Κι' ὁ πρωτομάστορας ὀρθός τίς προσταγές νά δίνει
γιά τό μνημεῖο π' ὁ χρησμός ζητάει τή θυσία

* Ἄπό τὴν ποιητικὴ Συλλογὴ τῆς «Ἀνεμώνες στὴ Θύελλα», Ἀθήνα, 1979, σσ. 42-43.

** Ἄπό τὴν ποιητικὴ Συλλογὴ τῆς «Νοσταλγικὲς νότες», 1977, σ. 16.

ασάλευτο γιά νά σταθῆ, κι' αιώνια νά μείνει
γιά τῶν ἀνθρώπων τό καλό μέ τή βουλή τῆ Θεΐα.

Κι' αὐτή τραβᾷ στό θάνατο, πανώρια καλλονή
μέ πλανεμέν' ἀγάπη, θέρα χρυσή νά βρεῖ.
'Αλλοί! στόν πρωτομάστορα πού κόβει τό σχοινί
καί θάβει τήν ἀγάπη του τήν τόσο λατρευτή.

Κι' ἔτσι τίς νύχτες μέ Νοτιά ἤ καί μέ ξαστεριά
τό φάσμα της ἀέρινο λικνίζεται ἀργά
πανώρια ἀπλώνει εὐωδιά στή γύρω καλαμιά
καί νότες πένθιμ' ἀντηχοῦν στή νύχτια ἐρημιά.

'Ακοῦστε ἀνθρώποι! δίδαγμα πού λένε τά παλιά
γεφύρια πού ἐμείνανε στά χρόνια ἱστορικά
ἱερωσύνη δείχνουνε γιά τή σκληρή δουλειά
κι' ἀγάπη σ' ὅσους πέσανε γιά χρέος τραγικά.

ΣΤΗΝ ΠΑΡΗΓΟΡΗΤΡΙΑ ΑΡΤΗΣ*

(*Ἀπ' τίς Βυζαντινές Ἐκκλησίες καί τοὺς Βυζαντινοὺς Θρούλους*)

Στοῦ γεφυριοῦ σά θά σταθεῖς
τή θρυλική ἀψίδα
ἀπέναντί σου τή θωροεῖς
στοῦ ἡλιοῦ τή χλαμύδα.

Νά στέκει μέσ τό ξέφωτο
πανώρια, αἰῶνες ἐκεῖ
μέσ τ' οὐρανοῦ τό ἄσωτο
ἀπ' ἄλλοτινὴ ζωή...

Οἱ τροῦλοι της οἱ θολωτοί
τά τόξα δαχτυλίδι
ἔγιναν κόσμημα κι' αὐτοί
τῆς **Ἄρτας** τό στολίδι.

Καί σά στοῦ χρόνου τήν ἀχλύ
ὁ στοχασμός γυρίζει
περνᾷ ἔν ὄραμα γλυκὺ
πού σέ γλυκοκοιμίζει.

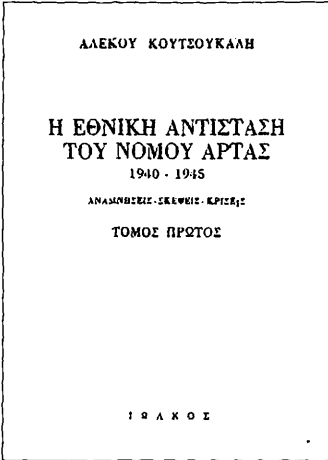
Κι' ἀκοῦς καμπάνες μακρυνές
τῶν θρούλων ν' ἀντηχοῦν
μέ τίς πι' ὁμορφες φωνές
τή δόξα ν' ἀπηχοῦν.

Καί βλέπεις δοῦκες καί δεσπότες
τήν Ἄννα Κομνηνή
κάτ' ἀπ' τή σταυροθόλωτη
θωριά της τῆ βυζαντινῆ

Κι' ἀστράφτουνε τ' ἀσημικά
κι' οἱ πορφυροὶ χιτῶνες
μέ τά κουμπιά τους τά χρυσᾶ
καί τίς χρυσές τίς ζῶνες.

'Αλλά ξυπνᾶς... καί οἱ καιροί...
καί οἱ γενιές πεθαίνουν...
σύμβολα-μόχθοι ἱεροί
τά ἔργα τους πού μένουν.

* «Νοσταλγικές νότες», 1977, σσ. 17-18.

«ΑΡΤΑ»*

Ν. ΠΑΠΑΚΟΓΚΟΣ

ΑΡΤΑ

Νυφούλα στολισμένη ἐσὺ μ' ὀλόχρυσά φλουριά
στά καταπράσινα ντυμένη.
Τὰ ὀλόχρυσά φλουριά εἶναι τὰ *πορτοκάλια* σου,
πού ὄριμα κρέμονται λαχταριστά
ἀπ' τὰ κλωνάρια τῆς *πορτοκαλιᾶς*.
Τό πράσινο τό φῶρεμά σου εἶναι τὰ καταπράσινα
περβόλια σου.

Εἶσαι πλάϊ στὸν *Ἄραχθο* ξαπλωμένη, δροσερή

καί σέ δροσίζει ἀκούραστα μέ τὰ νερά του
καί τὸν ἀκοῦς ἐρωτικά τραγούδια νά σοῦ λέει
τ' ἀγέρι πῶρχεται ἀπ' τὴ *θάλασσα* κι' ἀπὸ τὸν *κάμπο* σου
περνάει, σέ χαϊδολογάει καί σέ λούζει μ' εὐωδιές οὐράνιες,
πού κλέβει ἀπ' τίς κοντούλες λειμονιές
κι' ἀπ' τὰ πορτοκαλάνθια.

Κι' ὁ ἥλιος πού χρυσώνει τοὺς καρπούς τῶν περιβολιῶν
σοῦ στέλνει ἀμέτρητα φιλιὰ μαζί σου ἐρωτευμένος.

Καί στοὺς *μπαξέδες* τὰ πουλιά σέ ὑμνολογοῦν περίσσια
καί τὰ *Τζουμέρκα* ἀπὸ μακριὰ γλυκοκοιτᾶν ἐσένα.

Κι' ὡς εἶσαι ξαπλωμένη στά ριζὰ τῆς *Περάνθης*
κοιτᾶς ἀναγαλιάζοντας, μπροστά, δεξιά, ζερθιά σου
καί καμαρώνεις τὰ χωριά σου τὰ δοξασμένα.

Νυφούλα ἐσὺ τῆς Ἠπειρος ποιός ὕμνος σοῦ ταιριάζει!
Ὅ,τι κι' ἂν πῶ δέ θά μπορέσω ἀντάξια νά σέ ὑμῆσω.

* Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ ΑΛ. ΚΟΥΤΣΟΥΚΑΛΗ (1983), «Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΡΤΑΣ. 1940-1945. (Αναμνήσεις-σκέψεις-κρίσεις)», Ἀθήνα, Τ. Α., σ. 118.

ΔΥΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΙΣ * ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ

ΑΝΤ. ΠΡΟΚΟΥ

Υπηρετήσα στην Άρτα Πρόεδρος Πρωτοδικών απ' την άνοιξη του 1966 μέχρι και τον Ιούνιο του 1968. Σέ όλο αυτό τό διάστημα συχνά κατέβαινα και στή γειτονική Πρέβεζα... (...) Έτσι γνώρισα και τή Νικόπολη...

Τά τοπωνύμια έγιναν σύμβολα. Οί τόποι, όπου εύλαβικά και μέ ιδιαίτερη στοργή στάθηκε πάντα ή βλοσυρή Ιστορία, στοιχειώσανε. Άνθρώπινα κτίσματα, κυρτωμένα τώρα απ' τόν καιρό, και χαλάσματα μπροστά μας έδαφιαία,

παρατήσανε τή σημερινή τους μορφή και ξαναγύρισαν στήν πρώτη νεότητά τους. Ξεσηκωμένα όλα μαζί απ' τή θέση τους (όνόματα, τόποι, ιστορίες και θρύλοι), στροβιλίστηκαν μέσ στήν μνήμη κι άποτυπώθηκαν σάν εικόνες άποθεώσεων σέ μία απ' τίς πιο καθαρές ώρες τών έσώπτρων τής ταπεινής μου ψυχής – στό μυστικό χάρτη πού έλεγα. Σάν νά κατάπια κ' έγώ ό άνάξιος τήν περγαμινή εκείνη μεμβράνη του Ρωμανού του Μελωδού, άκουσα απ' τ' άνύπαρκτα κωδωνοστάσια τών ναών, πεσμένων από αιώνας, τίς κωδωνοκρουσίες τών κατασκευτικών έθωνών τής ιστορίας του Χριστιανισμού.

Τή στιγμή εκείνη πίστεψα, πώς είμουνα έτοιμος και πρόθυμος νά μιλήσω...

Σιγά-σιγά όμως, μέ τό πέρασμα του καιρού, ό όνειρώδης αυτός χάρτης προσγειώθηκε στήν καθημερινή του πραγματικότητα· περιορίστηκε στίς φυσικές και κάπως συμβατικές διαστάσεις πού έχει μία εύχάριστη *διαδρομή απ' τήν Άρτα στήν Πρέβεζα*. Τά ούράνια τόξα, πού πλαισίωναν τήν ένότητα εκείνη του όνειρου και τής ζωής, εξαφανίστηκαν απ' τή σκέψη. Στή θέση τους έμειναν μονάχα τά «σήματα» τής «Τροχιάς», οί πινακίδες μέ τίς διάφορες έπιγραφές, (έλληνικές αλλά και ξενόγλωσσες γιά τούς «τουρίστες»), τά βέλη πού δείχνουνε τίς σωστές κατευθύνσεις γιά τούς αρχαιολογικούς χώρους. Τά έρείπια τής Νικοπόλεως έγιναν πάλι ή «ξερή πολυμάθεια» του Σολωμού:

Δώ μία φορά ήταν άνθρωπος
κ' εκεί 'ταν ένας τόπος...

Και μονάχα ό σκυθρωπός *Λούρος*, αιώνια γέρος, αιώνια νέος, αινιγματικό σύμβολο του Χρόνου, δέν λέει νά σταματήσει ποτέ τίς βουβές του άνταποκρίσεις μέ

* Άθήνα, 1969, σ. 7, 11-12, 14-15 και 41-43.

τά πένθημα κεφαλοπάνια κάποιων χαροκαμένων γυναικῶν πού δουλεύουνε στά χωράφια, μέ τά ὀργωμένα ἀπ’ τίς ρυτίδες πρόσωπα τῶν ξωμάχων.

.....

Ξεκινώντας ἀπ’ τό μυχό της, πέρα, ἀπ’ τήν Ἀμφιλοχία, ἡ γοητευτική καί πάντα ἤρεμη θάλασσα τοῦ Ἀμβρακικοῦ, σέ μιά μαντηλοδεμένη σάν χωρική τῆς Ἠπείρου ἢ τῆς Ἀκαρνανίας, ἀπλώνει τή θηλυκή της ἐπιφάνεια ὡς ἐδῶ. Τό νησιώτικο μάτι μου δέν τή νιώθει σάν θάλασσα, ἔτσι ὅπως τήν βλέπει νά ἐγκαταλείπεται μέ τήν ἐμπιστοσύνη μιᾶς νομίμου συζύγου στήν ἀγκάλη πού τῆς ἀνοίγουν οἱ δύο ρωμαλέοι ἀντρίκιοι βραχιόνες μιᾶς «εὐάνδρου» σ’ ἀλήθεια στεριάς, ἔτοιμοι πάντα νά τήν προστατέψουν ἀπ’ ὅποιοδήποτε κίνδυνο. Ἰδέστε τ’ ἀπλωμένα αὐτά χέρια ὡς σ’ ἀκροδάχτυλα· ἐτοιμάζονται λές νά ἐνωθοῦν, νά δεθοῦνε, νά μεταβάλουν τόν κόλλο σέ λίμνη, νά προστατέψουν τό ἄμεμπτο ἦθος του, τή σοδαρή του ἀκίνησια, ἀπ’ τίς ξελογιάστρες ἐκεῖνες, τίς τρελλές, τίς μαινόμενες κάποτε, τίς ἀκόλαστες ἰόνιες αὖρες. Δέν τό κάνουνε ὅμως. Ἴσως γιά νά μήν ἐμποδίσουνε καί τούς «Ἰονίους Ζεφύρους» τοῦ Κάλβου, αὐτό τό «κίονιον κῦμα» τῆς Ἀρετῆς. Ἐταί ὁ Ἀμβρακικός δέχεται νά τόν χαϊδεύει κι’ ἡ βαθυστοχάστη λυρική σκέψη τοῦ Σολωμοῦ, πού λίγο πιό πέρα συναντιέται μέ τίς σκιές τῶν «Ἐλευθερων Πολιορκημένων». Κι ἀκόμα, μέ τή Λευκάδα, σάν ἀντηχεῖο, παίρνει σάν ἀντίλαλο πίσω, δικαιωματικά, τήν ἀρματωλική φωνή τῆς Εὐρυτανίας – τή φωνή τοῦ Βαλαωρίτη.

.....

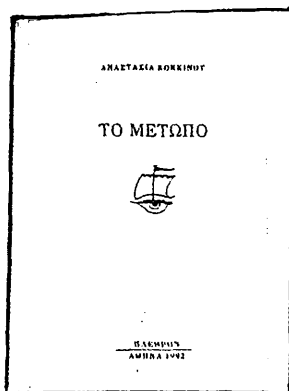
Ἡ ἱστορική Νικόπολη (...) ἀπλώνει τά θλιβερά μά καί σεβαστά συνάμα ἐρείπιά της ἀνάμεσα σέ δύο ὁμορφες καί ζωντανές πόλεις τῆς Ἠπείρου: *ἀνάμεσα Ἄρτα καί Πρέβεζα (...)*, ὅπου κάποτε, ὅταν κι αὐτά εἶτανε μιά μεγάλη καί ζωντανή πόλη, παραχέιμασε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ὑπάρχουνε κάποιες μυστικές ἀνταποκρίσεις ἀνάμεσα στά πράγματα· ὑπάρχουνε συμβολικές σχέσεις πού συνδέουνε μεταξύ τους τίς πολιτείες, τούς ἀνθρώπους, τά γεγονότα, κρύβοντας συνάμα τίς ἀλήθειες μιᾶς πραγματικότητας. Βέβαιο εἶναι πῶς δέν τίς ἀποκαλύπτουν ποτέ· κάνουν ὥστόσο τούς ὑπαινιγμούς τους γιά κείνες, φτάνει τό μάτι νά ξέρει νά διαπεράσει τό μισοδιάφανο πέπλο. Ἐκτός ἀπ’ τήν ἀρχαία, τή γνωστή μας Νικόπολη, ὑπάρχει καί μιά ἄλλη ἀκόμη πιό παλαιά, μά πάντα πιό νέα, πιό ζωντανή· ὑπάρχει ἡ συμβολική της προβολή πάνω σ’ ὀλόκληρη τή Γῆ – μιά Νικόπολη, πού θά ὑφίσταται ὅσο θά ὑπάρχει ἄνθρωπος γιά νά τόν φωτίζει ὁ ἥλιος. Σύμβολο κάποιας νίκης κι αὐτή, σύμβολο τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἀνθρώπου· ἕνα μνημεῖο, συνομήλικο μέ τήν Ἀνθρωπότητα, ὅπου ὁ σημερινός ἐπισκέπτης τοῦ 20οῦ αἰῶνα, δέν βλέπει μονάχα τούς ἀθλητές πού ἀγωνίζονται στίς παλαιστρες, ἀλλά καί τούς τολμηροῦς ἀστροναῦτες. Δέν βλέπει μονάχα τά ἐπιβλητικά ὑδραγωγεῖα, ὅπου μέ τόση τέχνη δαμάζεται τό νερό, πού διψασμένο γιά φῶς, ὅπως ἀναδλύζει *στίς πηγές τοῦ Ἁγίου Γεωργίου* μέσ’ ἀπ’ τό σκότος τῆς γῆς, τινάζει περήφανα τή χαίτη τῶν ἀφρῶν του κι’ ὕστερα, ἀτίθασο πάντα, ἐτοιμάζεται νά κατηφορίσει μουγκρίζοντας, καθῶς ὁ ἥλιος πολλαπλασιάζει τά εἶδωλά του πάνω στά ἑκατομμύρια τῶν σταγόνων, ἀλλά καί τά μεγαθήρια τῶν ἐργοστασίων...

Στή μεγάλη αυτή Πολιτεία, όπου πάντα παραχειμάζει και χειμάζεται ο κάθε άνθρωπος (...) παραχειμάζει πάντα κι ο Παῦλος – αιώνιος Ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν... Ἡ φωνή του ἀκούγεται δίχως σταματημό...

Ἐκτός ὅμως ἀπό τούτη, τή χοϊκή Κάτω Νικόπολη (...) ὑπάρχει ἡ Ἄνω Νικόπολη, σύμβολο νίκης κι αὐτή... Δέν τήν ἐποικίζει μ' ἓνα διάταγμά του ὁ Ὀκταβιανός Αὐγουστος Καῖσαρ, ἀλλά μέ τή χάρη του ὁ Χριστός (...) προσκαλώντας ἐκεῖ ὅλους μας: τούς Ἀνακτορίους καί τούς Ἀμβρακιῶτες, τούς Ἕλληνες καί τούς Ἰουδαίους, τούς δούλους καί τούς ἐλεύθερους, τούς Σκύθες καί τούς Βαρβάρους...

«ΝΟΣΤΟΣ»*

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΚΟΚΚΙΝΟΥ

Είμαι δέντρο άποδημητικό
τῆς Ἄρτας
μέ ριζώματα άχρηστα
– ρωμαϊκά λουτρά
σέ ύπόγεια πολυκατοικιών,
θέατρα
σέ φωταγωγούς καταστημάτων –
Νά φύγω, εἶπα, μακριά
άπ' τούς μελλοντικούς έρειπιώνες.
Ἐδῶ τίς ὥρες κατεδαφίζουνε
έμπορεύονται
τίς πολύτιμες στιγμές τους.

Τρέχω
μέ τρέχει ό άνεμος
καί πώς γίνεται
ψάχνοντας γιά κατάλυμα
νά θρίσκω πάντα
τήν Παρηγορήτισσα
κυρά μέ τούς τρούλλους της
καί τόν καλό της λόγο:
«Γύρνα, παιδί μου,
μέσα σου»...

Λεωφορεῖο 15-12-89

* Ἀπό τήν ποιητική συλλογή της «Τό μέτωπο», Ἀθήνα, 1992, σ. 48.

«Ο ΝΤΑΗΣ»*

ΣΤΑΜ. ΣΤΑΜ[ΑΤΙΟΥ]

Κανένας δέν τοῦ ἔβγαине στό νταηλίκι τοῦ Μπάη. Ἡ μέση του ἦταν πάντα φορτωμένη ἀπό μαχαίρια καί πιστόλια καί ἡ χονδρή ἢ «ἀγριλιχά» κρέμοταν πάντα ἀπὸ τὰ χέρια του.

Σ' ὄλους τοὺς καυγάδες ἦταν «παρών», μόνον πού —νά πάρη ἡ ὀργή τί σύμπτωσις!— πού ἔφθανε πάντοτε στό... τέλος!

— Τί νά σοῦ κάνω, δέν ἐπρόφτασα!...

Ἔτσι ἦρθε καί ὁ πόλεμος τοῦ '97.

Ἄ Μπάης ἦταν ἀπαλλαγέντας. Ἡ πατρίδα δέν τόν κάλεσε ἄν καί φώναζε αὐτός:

— Δέν μπορῶ, ὦρέ παιδιά νά κρατηθῶ, πρέπει νά πάω νά πολεμήσω!

— Ἔ καί δέν πᾶς!

— Μά πῶς νά πάω, ἀφοῦ δέν μέ καλοῦν.

Μιά μέρα ὁμως, ἕνας γέρος δάσκαλος τοῦ φώναξε μέ πείσμα:

— "Ὅποιου τοῦ βαστάει νά πάη στὸν πόλεμο δέν περιμένει νά τόν καλέσουν.

Πάει μέ τοὺς Γαριβαλδινούς!

— Πῶς; φώναξε ὁ Μπάης, μέ τοὺς ἀντίχριστους! Μὲ τοὺς χελωνοφάους νά πάω, γιὰ νά μέ μαγαρίσουν!...

— Τότε λοιπὸν γιατί δέν πᾶς ἀντάρτης;

Αὐτό ὁμως τόν ἐξέθεσε ἀπέναντι τοῦ κόσμου, τό φιλότιμό του πολὺ βαρειά προσβάλλθηκε κι' ἀποφάσισε νά πάη ἀντάρτης.

Παράγγειλε, λοιπὸν, ἀντάρτικη στολή.

— Ποῦ εἶσαι, φώναξε στὸν Ἑλληνορράφτη, τὴ θέλω «νά εἶνε αἶντε ντέ, μάνα καϊμένη μάνα!»

— Θ' ἀργίσουμε!

— Δέν πειράζει, τὴν κάνεις μέ τὴν ἡσυχία σου!

Ἄπὸ τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη ὁ Μπάης, δέν κρατιότανε στό χωριό. Νταούλια κάθε μέρα, μιὰ μεγάλη Ἑλληνική σημαία ἐμπρός, πού ἔγραφε μέ κόκκινα γράμματα ἀπάνω «Ζωὴ ἢ... θάνατος» χοροί, φωνές, ἀντάρτες, «Μαῦρ' εἶν' ἡ νύχτα στά βουνά», ἀπειλές καί τουφεκιές.

— Ἡμεῖς σήμερα εἴμαστε, αὔριο δέν εἴμαστε! Ἡ σφαῖρα θά μᾶς φάη! φώναζε. Κι' ἀνατρίχιαζε ἡ γειτονιά ὀλόκληρη.

— Χριστὸς καί Παναγιά σου, Μπάη μου, τί λόγια εἶν' αὐτά;

* * *

Ὁ Μπάης παράγγειλε ἀκόμα νά τοῦ φέρουν καί *τσαρούχια ἀπό τήν Ἄρτα!*
 Ἐν τῷ μεταξύ ὁ πόλεμος ἐμαίνεται, οἱ Ἕλληνες ὑποχωροῦσαν κι' ἦσαν πειά
 στό Δομοκό. Τά θλιβερά αὐτά ἀγγέλματα ἐκάνανε τόν Μπάη νά φρυάξει!...

— Μωρέ ἄντρες εἶν' αὐτοί πού φεύγουν ἢ κουνέλια;

Κι' ἔπειτα σάν νά μιλοῦσε μέ τόν ἑαυτό του:

— Νά πάρη ἡ ὀργή δέν εἶμαι ἀκόμα ἔτοιμος.

Καί πῆγε κ' ἔκανε φασαρία στό ραφτάδικο.

— Ἀκόμα, μωρέ ἀφιλότιμε τά ροῦχα, ἢ θέλεις νά σοῦ τά κάνω θάλασσα ἐδῶ
 μέσα;

— Μά τά θέλεις μέ «τιρτίρια»!

— Μωρέ πόλεμος δῶ πέρα γίνεται καί σύ χασομερᾷς!

Ἐτρομάξεν ὁ κόσμος νά γλυτώσῃ τό ράφτη ἀπό τά χέρια του.

— Ὁ κακομοίρης διάζεται νά πάῃ στόν πόλεμο, ἔλεγον.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Μπάης, ἐφόρεσε ἕνα σπαθί, ἕνα καμαρωμένο γιαταγά-
 νι, μιά σκούφια ὀλομέταξη μέ χρυσᾶ σειρίτια καί ἀργυρό σταυρό «ἢ ζωή, ἢ... θάνα-
 τος», καί κρέμασε κ' ἕναν γκροᾶ στόν ὦμο του.

Τέλος ἐγιναν καί τά ροῦχα, ἀλλά δέν ἦρθαν ἀκόμα τά τσαρούχια, κι' ὁ Μπάης,
 χωρίς τσαρούχια, πουθενά δέν πῆγαινε:

— Ὅλα κι' ὄλα! Νά σκοτωθῶ; Νά σκοτωθῶ! Ἀλλά νά πάω ὅπως πρέπει!...

* * *

Ἐνα βράδῳ διαδόθηκε πῶς μπήκανε *οἱ Τούρκοι στήν Ἄρτα* καί πῶς τό ἱπι-
 κό των ἔφθασε στ' Ἀργίνιο καί πῶς σέ λίγο φθάνουσε καί στό χωριό. Τότε ἐγινε
 κοπετός καί θρῆνος.

Γυναῖκες μισόγυμνες, γυμνοπόδαρες, γυμνόστηθες, σοῦροντας τά παιδιά τους,
 βγαίνουν στούς δρόμους καί ρεκάζανε, ἐπικαλούμενες Θεούς καί πεθαμένους!

Παράθυρα καί πόρτες μέ κρότο ἀνοιγόκλειναν, ἀχρές μορφές ἐπρόβαλλαν,
 βρόντοι ἐπίπλων πού τά μετακινούσαν ἀκούγονταν, σκύλλοι γαύγιζαν καί τετρά-
 ποδα ἔτομαζόντουσαν γιά νά φύγουν μέ τά δίποδα.

— Πῶ, πῶ! Συμφορά τίς μαῦρες πού μᾶς βρῆκε!

Μερικοί φρόνιμοι προσπαθοῦσαν νά ἡσυχάσουνε τόν κόσμο.

— Εἶνε ἀδύνατον, σέ μιά νυχτιά, νά μπήκανε *οἱ Τούρκοι στήν Ἄρτα* καί νά
 φτάσανε στό Ἀργίνιο! Κάτι λάθος θά συμβαίνει!...

— Τι λές, καλέ! Δέν ἀκούς; Τό λέει κι' ὁ Μπάης!

Καί πράγματι τό διαπίστωνε κι' ὁ Μπάης ὁ Ἀχάλαγος:

— Οὔρ, τούς ξέρς' τούς Τούρκους ναί ἢ ὄχι;

Πῆδησε ἔξω μέ ὀρμή, ἄρπαξε γυμνό τό γιαταγάνι καί τόν γκροᾶ, πέρασε «ἀρ-
 μάθες» τά φυσίγγια ἀπό πάνω καί τράβηξε τρέχοντας σάν ἀστραπή, πρὸς τά χω-
 ράφια.

Στό πέρασμα τοῦ Ἄρεως τρομάξαν ἡ γυναῖκες.

— Πῶ, Πῶ! Μπάη μου, ποῦ θά πᾶς μονάχος!...

Ὁ Μπάης ὅμως, οὔτε ἀπάντησι δέν ἔδωκε!

— Ὁ Θεός νά τόν φυλάῃ, Παναγία μου! ἔλεγαν ἡ γυναικοῦλες.

Τοῦ Μπάη ἡ ἐκστρατεία ἡσύχασε τόν κόσμο λίγο.

— Τί θά γινόταν τό χωριό, ἂν ἔλειπε κι' ὁ Μπάης!

Καί τρομαγμένες μαζευτήκαν ὅλες στίς αὐλές καί περιμέναν.

Σέ λίγο ἰσχυροί ντουφεκισμοί, κρότοι πυροβολισμῶν καί σάλπιγγες διέκοψαν
τὴν τρομαγμένη ἡσυχία τῆς νύχτας.

— Ὁ Μπάης πολεμάει!

Καί κοπετοί καί θρῆνοι καί εὐχές καί παραγαμοί ἀκούστηκαν.

ΑΡΤΑ (1940)*

ΣΤΕΛΙΟΥ ΧΙΛΙΑΔΑΚΗ

Φυσική διάδοχος τῆς Νικοπόλεως ἦταν ἡ Ἄρτα (...). Ὅταν μετὰ ἀπὸ 500 χρόνια ἀκόμα (τὸ 1034) κατεστράφηκε ὀριστικά ἡ Νικόπολις ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ἡ Ἄρτα συνέχισε τὴν ἱστορία της καὶ τίς παραδόσεις της.

*

Βέβαια ἡ κυρίως ἱστορία τῆς Ἄρτας ἀρχίζει πολὺ ἀργότερα, κατὰ τίς ἀρχές τοῦ ΙΓ' αἰῶνα, ὅταν ἐγίνε πρωτεύουσα τοῦ σπουδαίου Ἡπειρωτικοῦ δεσποτάτου, καὶ ὅταν οἱ περίφημοί της δεσπότες τὴν ἐφόρτωσαν μὲ ὅλα τὰ θαυμαστά ἐκεῖνα θυζαντινά μνημεῖα πού διατηροῦνται ἀκόμη, γιὰ νὰ δείχνουνε τὴ δύναμη στὴν ὁποῖαν ἐφθασε τὸ δεσποτάτο, πού ἐσυγκέντρωνε ὅλη τὴν τότε Ἑλλάδα, καὶ τὴν καλλιτεχνική ἀκμὴ πού πραγματοποιήσε.

*

Ἄν ἡ Νικόπολις ἦταν μιά πόλις μονάχα, ἡ Ἄρτα ἦταν πρωτεύουσα ἐνός δεσποτάτου, ἐνός μικροῦ βασιλείου, πού ἐφθασε κάποτε νὰ κατέχει ὅλη περίπου τὴ Στερεὰ καὶ τὴ Β. Ἑλλάδα καὶ νὰ φθάνει σχεδὸν ὡς τὸ Λατινικὸ τότε κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ οἰκοδομικὸς ὄργασμός πού εἶχε παρατηρηθεῖ στὴ Νικόπολη σὲ αἰῶνες πολὺ μακρυνούς, ἐξεδηλώθηκε καὶ τώρα σὲ ἄπειρα μεγαλιέτερη ἔνταση στὸ Ἡπειρωτικὸ κράτος πού δὲν ἐξοῦσε, μάλιστα, ἡρεμα τὴ ζωὴ του, ἀλλὰ ἐπολεμοῦσε ἀδιάκοπα ἐναντία διαφόρων ἐπιδρομῶν. Ἄπειρα ἔργα δημόσιας ὠφελείας ἐγίναν σ' ὅλες τίς περιοχές του, καὶ πρό πάντων ἐκκλησιές καὶ μοναστήρια ἐχτισθῆκαν παντοῦ.

Ἡ πρωτεύουσα Ἄρτα ἐπλουτίσθηκε ἰδιαίτερα μὲ καλλιτεχνικά μνημεῖα. Κάστρα, ἐπαυλεις, ἀνάκτορα, ἄλλα δημόσια καταστήματα ἐγέμιζαν τὴν περιοχὴ της, ἀλλὰ πρό πάντων ἐκκλησιές καὶ μοναστήρια τὴν ἐστόλιζαν. Σήμερα ἀκόμη σώζονται, καλὰ διατηρημένες, τρεῖς μεγάλες ἐκκλησιές μέσα στὴν πόλη, ἡ Παρηγορήτισσα, ἡ Ἁγία Θεοδώρα καὶ ὁ Ἅγιος Βασίλειος, ἐνῶ στὰ περὶχωρά της ὑπάρχουν ἄλλες τρεῖς, ἡ Βλαχέρνα, ἡ Κάτω Παναγιά καὶ ὁ Ἅγιος Βασίλειος.

*

* Ἀπὸ τὸ βιβλίο του «ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ», 1940, σσ. 45-52.

Ἡ ἀρχιτεκτονική μπορεῖ νά ἐπέτυχε γραμμές μεγαλοφυεῖς καί οἰκοδομήματα ἐπιβλητικά γιά νά κλείνει μέσα σ' αὐτά τούς ἀγίους καί τή θρησκεία, ἀλλά ὕψωσε καί τεῖχος μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ Θεοῦ. Τό τεράστιο καί ἄρτιο αὐτό οἰκοδόμημα, ἡ *Παρηγορήτισσα*, ἦταν κάτι τι παραπάνω ἀπό ἐκκλησιά. Ἦταν ἕνα ὀλόκληρο ἀνάκτορο, πού ἐχτίσθηκε στό ἐλαφρό ἐκεῖνο ὕψωμα τῆς Ἄρτας, γιά νά κατοικήσουνε μέσα του ὁ Θεός καί οἱ Ἅγιοι. Ὅπως τό βλέπει κανένας, καί σήμερ' ἀκόμα, ἀπ' ἔξω, μέ τό τετράγωνο σχῆμα του, μέ τά τρία πατώματα στά ὁποῖα φαίνεται πῶς εἶναι διαιρεμένο, μέ τούς πέντε ψηλούς τρούλους πού φέρνει στή στέγη του, μέ τά μεγάλα καί κομψά δίλοβά του παράθυρα καί μέ τά ἄλλα μονόλοβα πού ὑπάρχουν στό ψηλότερό του σημεῖο, νομίζει πῶς ἀντικρύζει ἕνα παλάτι ἀληθινό. Καί τήν παραίσθησή του τή μεγαλώνει ἀκόμα ἡ σκέψη ὅτι ὀλόκληρο αὐτό τό οἰκοδόμημα –πού ὄχι μονάχα ἡ ἀρχιτεκτονική του, ἀλλά καί ἡ ὄλη του ἐξωτερική διακόσμηση, μέ τούς κεράμους, τίς ὀδοντωτές ταινίες καί τά τετράγωνα μικρά πλακίδια μέ τά διάφορα χρώματα, πού σχηματίζουνε μιά ζωοφόρο, τό κάνουνε ἐπιβλητικό καί μεγαλοπρεπές– τό περιέβαλλαν ἀπό τίς τρεῖς του πλευρές τρεῖς μεγαλοπρεπεῖς στοές, πού δέν σώζονται σήμερα. Μέσα σ' ἕνα τέτοιο παλάτι ἐλατρεῦονταν ὁ Θεός καί αὐτό ἐτιμᾶτο σ' ὄνομα Ἐκείνης πού παρηγορεῖ ὅλους τούς πονεμένους. Τῆς Παναγιάς τῆς Παρηγορήτισσας.

Ἄνάλογη μεγαλοπρέπεια εἶχαν καί οἱ γλυπτές διακοσμήσεις πού ὑπῆρχανε μέσα σ' αὐτό τό ναό. Τοποθετημένα τά γλυπτά αὐτά ἀρκετά ψηλά δέν διακρίνονται καλά ἀπ' τόν ἐπισκέπτη καί τόν πιστό. Μ' ὄλον ὅμως τό μέγεθός τους, δέν ἔχουν μεγάλη καλλιτεχνική σημασία. Παριστάνουν τή Γέννηση καί τόν Ἄμνό τοῦ Θεοῦ ἀνάμεσα ἀπό Εὐαγγελιστές καί Προφῆτες. Οὔτε οἱ τοιχογραφίες τῆς ἔχουν μεγάλη καλλιτεχνική σημασία. Ἡ Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν καί διάφοροι Ἀσκηταί καί Ἅγιοι πού παριστάνονται, ἡ ὁ Παντοκράτωρ, πού εἰκονίζεται στόν τρούλο μέ ψηφιδωτές παραστάσεις δέν ἔχουν τίποτε τό ἰδιαίτερο. Ἄν ἡ ἀρχιτεκτονική εἶχε προχωρήσει τήν ἐποχή ἐκείνη τόσο ἐξαιρετικά, ὥστε νά δίνει ἰδιόρρυθμους τύπους καί νά φτιάχνει ἀληθινά καλλιτεχνήματα, μέ τύπο διαφορετικό τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, μέ κομψότητα, ἀλλεγρία καί χάρη, ὅμως οἱ ἄλλες καλές τέχνες δέν τήν εἶχαν παρακολουθήσει ἀνάλογα.

*

Ὅχι μόνον στήν Παρηγορήτισσα, ἀλλά καί σ' ὅλες τίς ἐκκλησιές καί μέσα στήν Ἄρτα καί στά περιχώρᾳ τῆς, παρατηρεῖται ἡ ἴδια ἀπομάκρυνση τῶν ἀνθρώπων ἀπ' τή θρησκεία. Τό ἀνθρώπινο εἶδωλο δέν φαίνεται μέσα στόν οἶκο τοῦ θεοῦ. Τό σύνολο τῆς δημιουργίας δέν ἔχει θέση μέσα στό ναό τοῦ δημιουργοῦ. Μπορεῖ νά μὴν εἰκονίζεται μέσα σ' αὐτή ὁ ἀνθρώπος ὡς ἁμαρτωλός, πού τιμωρεῖται στά βασανιστήρια τῆς κολάσεως ὅπως σ' ἐκκλησιές ἄλλων τόπων, ἀλλά δέν ἐμφανίζεται καί σέ καμμιά ζωϊκή του ἐκδήλωση. Ὁ ἀνθρώπος τώρα σκοπό καί προορισμό ἔχει νά πηγαίνει στήν ἐκκλησιά καί νά θαυμάζει τούς ζωγραφισμένους στούς τοίχους Ἅγίους καί Ἀσκητές, πού ἐμαρτύρησαν καί ταλαιπωρήθηκαν, ἐπέινασαν καί ἐδίψασαν γιά νά κρατήσουνε τή θρησκεία καί νά ἀξιοθοῦν τήν αἰώνια βασιλεία. Ἄγνω-

στοι "Άγιοι Μόδεστοι μέ τό βλέμμα άπλανές, νεαροί "Άγιοι Λουκιανοί μέ μιά σιγήρή πίκρα ζωγραφισμένη στό πρόσωπό τους, "Άγιοι Οίκουμένιοι καί "Άγιοι Έφραίμ Σύροι καί "Άγιοι "Άνθιμοι, οί έπτά παίδες πού κοιμήθηκαν στήν εκκλησιά τής Έφέσου, οί τρεις παίδες πού έρρίχθηκαν μέσ' στό καμίνι, ό περίεργος "Άγιος Ίάκωβος ό Πέρσης, οί "Απόστολοι πού δέχονται τή Μετάληψη από τό Χριστό, πιθανόν μέν νά παρουσιάζουν ώραιές συνθέσεις, καλή απόδοση χαρακτηριστικών, άρμονία χρωματισμών, κίνηση καί έκφραση στή μορφή τους, πρωτοτυπία στήν απόδοση, καλή έκτέλεση στίς λεπτομέρειες, αλλά άποτελοῦν μιά ώραία πινακοθήκη θεϊκών προσώπων, πού ὕψωσαν τό πνεῦμα τους πάρα άνω από τό σῶμα, πού άπαρνήθηκαν τή ζωή τους καί τίς χαρές της, πού έτυράνησαν τό κορμί τους γιά νά κερδίσουνε τή ψυχή τους. Οί χλωμές καί αὐστηρές τους μορφές καί ἡ πικραμμένη τους ὄψη παρέρχεται στούς πιστούς σάν τό πιό άξιομίμητο παράδειγμα.

*

Τό θρυλικό γεφύρι πού βρίσκεται ένα χιλιόμετρο μακριά άπ' τήν πόλη, άποτελεῖ γιά τό φίλο τῶν παραδόσεων ένα άπό τά πειό έλκυστικά σημεῖα τής "Άρτας. Δέν είναι μονάχα τό ότι ὕπῆρξε τό διαχωριστικό σημεῖο, πού έχώριζε πρίν άπό τό 1912, τήν ελληνική "Άρτα από τήν Τουρκία, οὔτε τό ότι στή βορεινή του πλευρά ὕπάρχει τό πελώριο πλατάμι πού άπό κάτω του καθόντανε, κατά τήν παράδοση, ό "Αλή Πασσαῶς, γιά νά δλέπει κρεμασμένους στά κλαδιά του ὄσους εἶχε καταδικάσει σέ θάνατο.

Εἶναι πρό πάντων, γιατί τό άποθανάτισε τό δημοτικό τραγούδι, πού έξωγράρωσε κατά θαυμαστό τρόπο, μέσα στούς στίχους του καί στό θρύλο του, τόσα ανθρώπινα συναισθήματα. "Ο άνυπόταχος "Αραχθος, πού τώρα κυλάει ἤσυχα τά σχεδόν κοιμισμένα νερά του, πολλές φορές πααρέσυρε τό γιοφῦρι πού εἶχε κτισθεῖ στό μέρος αυτό γιά νά έξυπηρετήσσει τόσο μεγάλης σημασίας συγκοινωνία. "Όταν ξανάρχισε νά κτίζεται, ἡ ὀρμή τοῦ "Αραχθου ἔφερε μεγάλες καταστροφές στό έργο πού δέν ἦτανε καί μικρό, άφοῦ 142 ὀλόκληρα μέτρα ἔπρεπε νά ζευχθοῦνε. "Έργα τέτοιας σημασίας καί τόσο έξυπηρετικά γιά τούς ανθρώπους δέν μποροῦσαν νά επιτύχουν χωρίς θυσίες. "Αδικα οἱ σαρανταπέντε μαστόροι καί οἱ ἔξῆντα τους μαθητάδες παλεύανε κάθε μέρα. Τό θράδυ ό "Αραχθος φούσκωνε καί τούς παρέσυρε τή δουλειά τους. "Η μοῖρα ἐμίλησε μέ τή φωνή ενός μικροῦ πουλιού. Πού τήν βρήκε τή λαλιά τό πουλάκι; "Ήταν ἡ μοῖρα, ἡ ἦταν ἡ ὑποβολή τῶν ανθρώπων, πού ἤξεραν πῶς οἱ κόποι τους χωρίς θυσίες πηγαίνουνε μάταιοι; "Όπωσδήποτε τό πουλάκι τούς εἶπε:

*"Α δέ στοιχειώσετε άνθρωπο, γιοφύρι δέ στεριώνει
καί μή στοιχειώσετε ὄρφανό, μή ξένο, μή διαδάτη,
παρά τοῦ πρωτομάστορα τήν ὁμορφη γυναῖκα.*

Τό θῦμα ἐπισημάνθηκε. "Ο πρωτομάστορας ἔστειλε νά φωνάξουν τή γυναῖκα του, κ' ἐκείνη ἐστολίσθηκε κ' ἤρθε χαρούμενη. "Όταν ἔφθασε καί τόν εἶδε λυπημένο

τόν ρώτησε τί τοῦ συμβαίνει καί οἱ ἄλλοι, προετοιμασμένοι γιά νά τήν θυσιάσουνε, τῆς εἶπανε πῶς ὁ ἄνδρας τῆς ἔχασε τό δαχτυλίδι του στήν πρώτη κάμαρα τῆς γέφυρας, καί δέν μπορεῖ νά τό βρεῖ. Κι' αὐτή, πού εἶχε χάσει προηγουμένως δύο ἀδερφές τῆς, πού ἐστοίχισαν ἤ μιά τό ποτάμι τοῦ Δούναβη καί ἡ ἄλλη τό ποτάμι τοῦ Εὐφράτη, δέν ἔβαλε κακό στό μυαλό τῆς. Πιά νά μήν κάνει τόν ἄντρα τῆς νά στενοχωριέται ἐδέθηκε καί κατέθηκε στήν καμάρα καί μονάχα ὅταν ἐξήτησε νά τήν τραθῆξουν, γιατί δέν εὔρισκε τό δαχτυλίδι, ἀντελήφθηκε ὅτι οἱ μαστόροι ἔπλεναν τό μέτρο τοῦ ἴσκιου τῆς στό γιοφῦρι κι' ὅτι κι' ὁ ἄντρας τῆς ἔρριχνε ἀπάνω στό ἴσκιμά τῆς τό πρῶτο λιθάρι. Ἄλλά καί τότε πού καταλαβαίνει πῶς τῆς εἶναι γραφτό νά πεθάνει δέν ἀνοίγει τό στόμα τῆς γιά νά κατηγορήσει τόν ἄντρα τῆς. Κλαίει γιά τό ριζικό τῆς καί καταριέται τό γιοφῦρι νά τρέμει σάν τό καλάμι. Μά ὅταν τῆς θυμίζουν πῶς ἔχει ἀδερφό στά ξένα, πού μπορεῖ καμμιά φορά νά περάσει ἀπ' τό ποτάμι, τραβᾷ τήν κατάρα καί εὔχεται τό θεμέλιωμά του. Καί τό στοιχειό τοῦ γεφυριοῦ τό κρατάει ἀκόμα γερό καί ἀπείραχτο. Ἄλλά –λέει ἡ παράδοση,– ἅμα ἀκούει νά περνᾷ ἀπό πάνω του ἄνθρωποι πού παίζουνε ὄργανα, τρέμει ὀλόκληρο σά νά θυμώνει γιά τήν ἀδιαφορία πρὸς τή θυσία του.

*

Ἄδιάφορο καί τό ποτάμι περνᾷ κάτω ἀπό τίς μικρές καί τίς μεγάλες καμάρες του καί τά νερά του ἀντανακλοῦνε στά τόξα του καί σχηματίζουνε στά νερά του τό σχῆμα ὀλόκληρων κύκλων. Δεξιά καί ἀριστερά ἀπ' τίς ὄχθες του οἱ ἑκαουστές πορτοκαλλιές τῆς Ἄρτας στενάζουνε, στόν καιρό τους, ἀπό τό βάρος τοῦ καρποῦ τους καί μέ τό βαθύ πράσινο χρῶμα τῶν φύλλων τους δίνουνε μιά νότα ἐξευγενισμοῦ στό τοπίο. Κάτι δένδρα ψηλά, τά καθάκια, ὑψώνουνε τό κορμί τους, ἀρκετά μέτρα, γυμνό, κι' ἀπό κεῖ καί πάνω τό ἀφίνουνε νά φουντώσει μέ τά κλαδιά καί τά φύλλα, λές καί θέλουν ν' ἀποτραθῆξουνε τή ζωή τους ἀπό τή γῆ καί νά τήν πλησιάσουν στόν οὐρανό.

Κι' ἀπάνω ἀπ' τό γεφύρι περνοῦν σ' ἀτέλειωτη σειρά οἱ πεζοί, τά ζῶα, τά βαρσοφορτωμένα ἀμάξια, τά αὐτοκίνητα, γιά νά ξεχυθοῦν στήν Ἄρτα ἢ στήν Ἡπειρο, χωρίς κανένας ἀπ' αὐτούς πού εἶναι μέσα τους νά θυμᾶται τή γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα, ἢ τόν ἄντρα τῆς πού ἔκανε πιο μεγάλη θυσία κι' ἀπ' τή γυναῖκα του.

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

Περιοδική Έκδοση τοῦ Μ/Φ Συλλόγου Ἑρτας «Ὁ Σκουφᾶς»
Διεύθυνση: Πρὸς τὸν Σύλλογο «Ὁ Σκουφᾶς» – Ἑρτα,
Πλατεία Ἑθν. Ἀντιστάσεως – 47 100

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Ἐκδίδεται ἐπὶ 44 χρόνια
μέ τις ἐνισχύσεις τῶν συνδρομητῶν
καὶ τῶν φίλων του.

Δέν ἐπιβαρύνει
οὔτε τὸν δημοτικό, οὔτε τὸν κρατικό
προϋπολογισμό.

Ἐνισχύστε τὸν «Σκουφᾶ».

ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πλατεία Ἑθν. Ἀντιστάσεως, Ἑρτα. Τ.Κ. 47 100
(τηλέφωνα: 0681/27767, 28171, 74767)

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ

- Τό «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἑρτης καὶ Πρεβέζης»
τοῦ Σεραφεὶμ Ξενοπούλου, Μητροπολίτου ἄλλοτε Ἑρτης
- Ἡ «Ἀμβρακία» τῆς Χρυσ. Τζουβᾶρα-Σούλη
- Ἡ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Πέτρου Γαρουφαλιᾶ
- Τὰ «Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου»
- Ἡ «Ἱστορία τοῦ Συλλόγου “Σκουφᾶς” 1896-1996» τοῦ Γιαν. Τσοῦτσινου
- Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Μόραλη «ANAMONH» σέ offset, 0.40x0.50

Παρακαλοῦνται οἱ συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ μας νά
στέλνουν μόνο ἀδημοσίευτη ἐργασία τους. Νά εἶναι δέ
δακτυλογραφημένη ἀπό τή μία ὀψη τοῦ χαρτιοῦ. Οἱ χει-
ρόγραφες ἐργασίες δέν θά δημοσιεύονται, γιατί προκύ-
πτουν πολλά προβλήματα μέ τά τυπογραφεῖα.

Διεύθυνση γιά ἀποστολή συνεργασίας: Σύλλογο «ΣΚΟΥ-
ΦΑ» Ἑρτας (γιά τό περιοδικό «Σκουφᾶς», Ἑρτα, Πλα-
τεία Ἑθνικῆς Ἀντιστάσεως – 47 100).

